

Zbornik u čast Katice Ivanišević : ... netko će uvijek sakupljati zrnca ove zemlje i praviti od njih nove svjetove ...

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2015**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:633510>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Zbornik u čast
KATICE IVANIŠEVIĆ

...netko će uvijek sakupljati zrnca ove zemlje

Zbornik u čast
KATICE IVANIŠEVIĆ

...netko će uvijek sakupljati zrnca ove zemlje i praviti od njih nove svjetove...

Kateř Travniceř

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA KROATISTIKU

Zbornik u čast
KATICE IVANIŠEVIĆ

...netko će uvijek sakupljati zrnca ove zemlje i praviti od njih nove svjetove...

Nakladnik:

Filozofski fakultet u Rijeci
Sveučilišna avenija 4, Rijeka

Za nakladnika:

Ines Srdoč-Konestra

Uredništvo:

Marija Turk, Milorad Stojević, Goran Kalogjera,
Diana Stolac, Estela Banov, Aleksandar Mijatović

Urednica:

Ines Srdoč-Konestra

Likovna oprema i grafičko rješenje:

Ivan Braut

Jezična redakcija autorska

Autor stihova na naslovnici:

Jadranka Orlić

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Sveučilišne knjižnice Rijeka pod brojem 130812011.

ISBN 978-953-7975-30-2

FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
SVEUČILIŠTE U RIJECI

Zbornik u čast
KATICE IVANIŠEVIĆ

...netko će uvijek sakupljati zrnca ove zemlje i praviti od njih nove svjetove...

UREDNIKA
Ines Srdoč-Konestra

Rijeka, 2015.

Sadržaj

Prigodni tekstovi, životopis i bibliografija

INES SRDOČ-KONESTRA, dekanica	11
PERO LUČIN, rektor	13
IVAN ARALICA	17
ZLATKO KOMADINA, župan	25
VOJKO OBERSNEL, gradonačelnik	27
MIRELA AHMETOVIĆ, načelnica Općine Omišalj	29
JASENKA ĐUROVIĆ	31
LJILJANA JURMAN	35
<i>Životopis</i>	
KATICA IVANIŠEVIĆ	41
<i>Popis radova</i>	
KATICA IVANIŠEVIĆ	51

Osvrti na knjige i znanstvene radove prof. dr. sc. Katice Ivanišević

<i>Beat pokret i boema u interpretaciji</i>	
INES SRDOČ-KONESTRA	61
<i>Korak po korak</i>	
fra BONAVENTURA DUDA	69
<i>U povodu osamdesete godišnjice života</i>	
ANTON BOZANIĆ	77

Znanstveni i esejiški radovi

književnost

<i>Louis Adamić's Early Days: Translator of Croatian Literature</i>	
JERNEJA PETRIĆ	87
<i>Dvije drame Nikole Bonifačića Rožina</i>	
DARKO GAŠPAROVIĆ	97
<i>Grad kao žena</i>	
VJEKOSLAVA JURDANA	109
<i>Smijeh kao kronotop – Rijeka u stvaralaštvu Zorana Kompanjeta</i>	
JASNA GRŽINIĆ	131
<i>Blaženi plač, sastavljen u latinskim stihovima od grofa Frana Krste Frankopana, radi odlaska svete kuće presvete Marije iz Dalmacije u Loreto</i>	
SASA POTOČNJAK	145
<i>Multikulturalno iskustvo i nostalgicne uspomene na djetinjstvo zaodjenute u beletrističku formu</i>	
ESTELA BANOV	159
<i>Dvije emigrantske sudbine</i>	
BRANKA KALOGJERA	171
<i>Razvoj studija makedonistike na Pedagoškom/Filozofskom fakultetu u Rijeci</i>	
GORAN KALOGJERA	177
<i>Rijeka u svjetlu svoje poliglotske tradicije</i>	
IRVIN LUKEŽIĆ	193
<i>Passim. fragmenti</i>	
DANIJELA BAČIĆ-KARKOVIĆ	201

IV Pjesnici za Katicu Ivanišević

jezik

O romanizmima u omišaljskom govoru

MARIJA TURK,
NINA SPICIJARIĆ PAŠKVAN 205

Omišaljska čakavština u poeziji Nikole Kraljića

SILVANA VRANIĆ 225

Filološki pogled na Ručnu knjižicu

Emerika Pavića iz 1769. godine
DIANA STOLAC 233

Jezično savjetništvo hrvatskih vukovaca

LADA BĀDURINA, IVO PRANJKOVIĆ 247

povijest

Mons. Josip Mario Pavlišić (1914. – 2005.)

nadbiskup i metropolit Zapadne Hrvatske
PETAR STRČIĆ 257

Hrvatski čitaonički pokret i njegova realizacija

na otoku Krku (XIX. i počeci XX. stoljeća)
MAJA POLIĆ 293

O Omišlju kao ključu otoka Krka

MARIJAN BRADANOVIĆ 323

Utvrdna „Fortičina” kod Omišlja – primjer

fortifikacijske arhitekture ranoromaničkog
stilskog izričaja na otoku Krku
RANKO STARAC 337

NIKOLA KRALJIĆ 351

VJEKOSLAVA JURDANA 352

RAJKA JURDANA-ŠEPIĆ 356

JADRANKA ORLIĆ 357

DRAGICA TORIĆ DRENOVAC 358

VERA MIŠ VRANKOVIĆ 359

VLASTA SINDIK-POBOR 360

MARIJA BARBALIĆ-FANUKO 361

VLASTA SUŠANJ KAPIĆEVA 362

ZDRAVKA ŽEŽELIĆ ALIĆ 364

MARICA STAŠIĆ MILIĆ 365

VLASTA JURETIĆ 366

PRIGODNI TEKSTOVI, ŽIVOTOPIS I BIBLIOGRAFIJA

|

Predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman odlikuje Katicu Ivanišević, Zagreb 1996.

Ovaj je *Zbornik* nastao u povodu osamdesetoga rođendana naše prof. emerit. dr. sc. Katice Ivanišević, kako bismo joj se odužili, ne deklarativno, nego upravo onako kako je i ona uvijek činila – pisanom riječju. Sagledavajući vlastitu povijest kroz povijest jednog radnoga vijeka i životnoga opredjeljenja uočavamo utkanost rada prof. Katice Ivanišević u rast i mijene naše institucije, ali i transformaciju Sveučilišta u Rijeci prema respektabilnom sveučilištu kakvo je danas. Upravo je ona pokrenula niz mijena koje su proizašle iz društvenih promjena, i to kao prva žena rektorica sveučilišta u povijesti Hrvatske. Profesorica je inicirala prenamjenu vojarne na Trsatu u Sveučilišni kampus, a danas vidimo ostvarenu njezinu ideju – Filozofski fakultet u Rijeci i nekoliko drugih sastavnica Sveučilišta u novim je prostorima, razvija se u uvjetima o kojima su starije generacije mogle samo maštati.

Na našem je fakultetu i njegovim prethodnicima Profesorica ostvarila svoju znanstvenu i nastavnu karijeru, od predavača do redovitoga profesora, no nikad nije bila posvećena samo vlastitom napredovanju, dapače, uvijek je sve svoje snaga upirala u boljitak i napredak sredine u kojoj je djelovala. Činila je to obnašajući niz dužnosti od predstojnice Filološkog odjela, prodekanice do dekanice fakulteta. Predavala je Svjetsku književnost brojnim generacijama studenta kojima je proširivala i produbljivala spoznaje i usađivala ljubav spram književnosti. Vodila je doktorande koji su danas ugledni znanstvenici i nastavnici koji nastavljaju njezinim putem.

Uključivši se u politički život u najtežim trenucima za Hrvatsku Državu svojim je mirnim, promišljenim nastupima kao Predsjednica Županijskoga doma Hrvatskoga sabora znala pronaći najbolja rješenja, izbjeci sukobe, a bila je prva žena predsjednica jednoga parlamentarnog doma. Na brojnim putovanjima promicala je uključivanje Hrvatske u međunarodnu politiku, zalagala se da svijet čuje za nas, zastupala interese naše zemlje. Kao i sve drugo, i to je činila samozatajno, nenametljivo ostvarujući uvijek ono zacrtano.

Želja nam je bila ovim *Zbornikom* prezentirati sve ono čime se Profesorica bavila, sumirati na jednome mjestu toliko važnih i posve različitih angažmana. Prvo je poglavlje posvećeno njezinu ukupnom djelovanju – donosi riječi Rektora, Župana, Gradonačelnika, Načelnice no tu su i osobni osvrti kao sjećanje na jednu epizodu njezine kolegice te na Profesoričin život, uz životopis i bibliografiju. Drugo poglavlje donosi prikaze knjiga prof. dr. sc. Katice Ivanišević, dok treće poglavlje objedinjuje radove kolega profesora koji su napisali niz znanstvenih članaka te esejističke priloge njoj u čast. Posljednje, četvrto poglavlje donosi pjesme koje su pjesnici posvetili Katici Ivanišević. Usto donosimo niz fotografija koje ilustriraju samo dio onoga čime se Profesorica bavila.

Svojim moralnim i intelektualnim habitusom, zavičajnim i nacionalnim opredjeljenjem, ljubavlju prema svom Krku, svojoj Rijeci i svojoj Hrvatskoj Katica Ivanišević kontinuirala snagu hrvatskoga čovjeka koji riječju, pismom i djelima promiče svoju opstojnost. Vlastitim bićem ona nasljeđuje i nastavlja stoljetnu kulturnu tradiciju od popova glagoljaša do suvremenosti, od hrvatske riječi na Bašćanskoj ploči do čakavskoga stiha suvremenih pjesnika. Hvala joj!

Dekanica Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci
izv. prof. dr. sc. Ines Srdoč-Konestra

Dies academicus, *Rektorat Sveučilišta u Rijeci 1996.*

prof dr. sc. Pero Lučin

rektor Sveučilišta u Rijeci

Prof. dr. sc. Katica Ivanišević učinila je iznimno mnogo za riječko Sveučilište i ostavila snažan pečat u pet godina mandata koliko je bila na čelu Sveučilišta. I široj javnosti je poznata činjenica da je bila prva žena u povijesti riječkoga Sveučilišta koja je bila na funkciji rektora, ali i prva u Hrvatskoj i druga u Europi, tek blijed o slikava snagu, umješnost i nadarenost prof. dr. sc. Ivanišević.

Svoj profesionalni put u upravi Sveučilišta započela je dok se Rektorat još nalazio na Trgu riječke rezolucije, 1989. godine, na mjestu prorektorice i tu je funkciju obnašala u dva mandata do 1993., kada je izabrana za rektoricu.

To je bila godina kada sam ja zapravo tek počeo svoju karijeru sveučilišnog profesora, točnije postao sam docent nakon što sam se vratio s Instituta za mikrobiologiju Sveučilišta u Ulmu gdje sam kao postdoktorand proveo dvije godinu. Sedam godina poslije i ja sam na Rektorat, ali sada na adresi Trg braće Mažuranića 10, došao kao prorektor do 2009. godine kada sam izabran za rektora.

Prije dvije godine 2013. godine, obilježili smo 40. obljetnicu Sveučilišta u Rijeci i bila je to prigoda da se sjetimo svih ranijih rektora i naravno, posebno je mjesto pritom pripalo prof. dr. sc. Ivanišević, koja je uz mnogo toga, zaslužna i što danas imamo impresivno uređenu zgradu Rektorata. Naime, zgrada je otvorena 15. studenoga 1996. i tom je prigodom prof. dr. sc. Ivanišević kazala, a ostalo je zauvijek zapisano u „Gaudeamusu”, prvom glasniku riječkog Sveučilišta: „Želja nam je da se u ovim prostorima stalno nastani i njime zavlada duh i ideja znanstvene misli koja će biti u službi Grada, ovoga kraja i cijele Hrvatske.” I kako uz ostale i sama svjedoči, želja joj se ostvarila.

Nikako ne treba zaboraviti da je sve što je činila prof. dr. sc. Ivanišević, činila u nemogućim uvjetima. Bile su to teške, mučne, ratne godine. Kako svjedoče brojni zapisi, ali i usmena predaja, prof. dr. sc. Ivanišević u tom je razdoblju pokušavala ostvariti ciljeve koje i mi danas nastavljamo, a to je što bolji standard naših studenata. Kupljen je Torpedov Dom za samce što je značilo nove studentske ležajeve i uopće rast studentskog standarda. Bilo je to vrijeme otvaranja Sveučilišta svijetu. Prvi studenti otišli su na druga sveučilišta u Europi i svijetu čime su otvorena vrata mladim, talentiranim ljudima. Te daleke, 1993. godine donesen je novi Zakon o visokim učilištima, valjalo je mijenjati Statut, uvesti Senat i Upravno vijeće, a i fakulteti su morali mijenjati svoju strukturu. Otvoreni su studiji anglistike i germanistike na Filozofskom fakultetu, tadašnjem Pedagoškom fakultetu te elektrotehniku na Tehničkom fakultetu. Stvarano je novo i moderno Sveučilište.

Uspješan petogodišnji rektorski mandat prof. dr. sc. Ivanišević morala je okončati zbog državnih obveza 1994. godine, kada je izabrana na mjesto „trećeg čovjeka” u RH, postala je predsjednica Županijskog doma Sabora Republike Hrvatske.

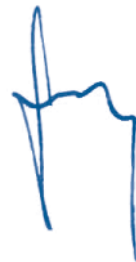
Kako sam u svojem prorektorskom i rektorskom mandatu imao prilike družiti se s mnogim ljudima, nerijetko sam, među onima, sklonim lijepoj riječi znao čuti kako prof. dr. sc. Ivanišević brojni njezini studenti pamte kao predavača koji je mogao „ponijeti” u svijet poetike. A tu je ljubav, kao i onu prema svom rodnom Omišlju prenijela u knjige. Zato i ne čudi kada kaže da joj je nagrada za životno djelo, kojom ju je 2007. godine u povodu Dana Općine nagradilo Općinsko vijeće Omišlja, draža od mnogih priznanja i nagrada dobivenih tijekom desetljeća iznimno uspješnoga rada.

No, to je tek dio njenog bogatog izdavačkog opusa u kome je šest knjiga i više od stotinu znanstvenih i stručnih radova na hrvatskom, engleskom i talijanskom jeziku u domaćim i inozemnim publikacijama.

I kako mi je nedavno rekla, na proslavi posljednjeg Diesa, još uvijek piše, ali samo tekstove koji se odnose na život ljudi ovoga kraja, što je i obećala kada je 2011. godine dobila Nagradu za životno djelo Primorsko-goranske županije.

Prof. dr. sc. Katica Ivanišević, sada već davne 1998. godine, u već spomenutom intervjuu Gaudeamusu, kazala je: „Žao mi je što još ostaje neostvaren moj san o preseljenju Sveučilišta u vojarnu na Trsatu, koja bi time postala sveučilišno središte, ali će to možda jednog dana ostvariti neki drugi rektor...”

I neobično sam sretan i ponosan što sam upravo ja ostvario njezin san...

Otvaranje Rektorata Sveučilišta u Rijeci 1996.

U Rektoratu Sveučilišta u Rijeci 1998.

Katica Ivanišević u Hrvatskom saboru

Predsjednica Županijskoga doma Hrvatskoga sabora Katica Ivanišević s potpredsjednicima akademikom Ivanom Aralicom i mr. sc. Božidarom Pankrećem u posjeti poljskom Senatu, Krakov 1998.

akademik Ivan Aralica

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

KATICA IVANIŠEVIĆ,
PREDSJEDNICA ŽUPANIJSKOG DOMA
HRVATSKOG DRŽAVNOG SABORA U DVA SAZIVA

Zapis iz osobnog kuta

Katicu Ivanišević kao zastupnicu Riječke županije u prvom sazivu Županijskog doma Hrvatskog državnog sabora, upoznao sam već na prvoj sjednici i mislio da ćemo i kao nastavnici srodnih struka i kao pripadnici iste stranke mirno, jedno uz drugo, odraditi svoje mandate u zastupničkim klupama. Ništa ne mari što sam ja već na toj sjednici promoviran u potpredsjednika, a ona je ostala zastupnica s nekoliko članstava u odborima i komisijama. Naime, ja sam, približivši se Tuđmanu, u taj Dom došao s pola volje i postao potpredsjednik s pola volje, pa nisam ni želio ni očekivao veći položaj od toga, koji je, u redovnom radu, tek nešto više od formalnosti. Dokaz su tomu što nisam dopustio Tuđmanu da me kandidira na hadezeovskoj listi Zadarske županije. Nisam želio biti konkurent pretendentima na taj položaj u svom gradu; a on me je kandidirao na listi Zagrebačke županije. Nisam želio sudjelovati u izbornoj kampanji, pa sam, dok je trajala, bio u Australiji i Novom Zelandu. I najzad, kad mi je Tuđman rekao da ću biti potpredsjednik Županijskog doma, zamolio sam ga da mi takva iznenađenja ne priređuje. Ja sam oklijevao dok sam mu povjerovao, a kad sam mu povjеровao, slijedit ću njegovu politiku kao pisac, pa neka mi časti i dužnosti ne tovari na leđa. Njegov je odgovor bio da ću kao Manolićev potpredsjednik imati duboku hladovinu, mir i vremena da pišem. Iako sam znao što mi je sam Tuđman rekao, da Manolića iz operative miče u zakonodavnu vlast po želji naših američkih prijatelja – njega i Mesića kao bivše pripadnike jugoslavenskih tajnih službi – ja sam se ponadao da ću kod radoholičara Manolića, koga sam dobro poznavao, kao potpredsjednik zbilja imati hladovinu, pa sam Tuđmanov prijedlog prihvatio. Taj će previd biti uzrok da s Katicom Ivanišević neću mirno žuljati saborske klupe, nego ću, zajedno s njom, sudjelovati u živahnom političkom životu, dobro je upo-

znati i zavoljeti... Micanje iz operativne u zakonodavnu vlast su i Mesić, na mjesto predsjednika Hrvatskog državnog sabora, i Manolić, na mjesto predsjednika Županijskog doma Hrvatskog državnog sabora, doživjeli kao degradaciju i marginalizaciju!

Njih su dvojica uskoro, računajući na sigurnu podršku oporbenih stranaka i dijela hadezeovskih zastupnika koji će ih slijediti, krenula, u prvoj fazi, na stvaranje svoje većine u oba doma Sabora, a potom na rušenje Tuđmana, u drugoj fazi. Javno proklamirani im je motiv toga svojevrsnog puča bio da to čine jer se ne slažu s Tuđmanovom politikom u Bosni, optužujući njega i Gojka Šuška za sukob Bošnjaka i Hrvata. Taj motiv je iz temelja neuvjerljiv, jer puč pokreću kad su Tuđman i Šušak taj nesretni sukob smirili, kad je bio potpisan Washingtonski sporazum i po njem uspostavljena bošnjačko-hrvatska federalna jedinica. Logika bi trenutka, kad su taj puč pokrenuli s motivom da se ne slažu s Tuđmanovom politikom u Bosni, tom trenutku dala obrnuto značenje od onoga koje su mu oni dali – da su za produžetak rata s Bošnjacima, a ne za mir što ga je Tuđman, nešto prije puča, s njima uspostavio. Ali, s Mesićem kao kreatorom, logika je od toga puča, kao i motiv od istine, bila sto milja daleko. Pravi je motiv bio da se ta dvojica, obojica komunistički antifašisti i obojica mentalni komunisti, nisu mogla, po svom svjetonazoru i po svom mentalnom sklopu, uklopiti u Tuđmanovu politiku pomirbe hrvatskog naroda iz koje su izostavljena oba totalitarizma, komunistički i fašistički. I pravi je motiv bio što su ta dvojica, dijelom iz neznanja a dijelom na tragu svoga mentaliteta i svjetonazora pristala biti oružje u rukama političkih snaga koje su se protivile i samostalnoj i jedinstvenoj hrvatskoj državi.

Pokušaj puča je propao onoga trenutka kad su zastupnici HDZ-a u oba doma Sabora ostali čvrsto uz Tuđmana i kad su se za Mesićem i Manolićem povelala tek nekolicina, nedovoljna da s oporbom stvore većinu, sličnih i po prošlosti, i po mentalitetu i po svjetonazoru njima dvojici. Tuđmanu je preostao samo završni potez: da se sazovu odvojene sjednice oba doma Sabora i da se odvrgnuti predsjednici smijene. Ali to, da sazove sjednice domova, bez pristanka Mesića i Manolića, zbog jedne kvake u poslovniku, sprovesti nije mogao. Ta kvaka u poslovniku daje pravo predsjednicima da samo oni i onaj od potpredsjednika na kojega oni prenesu svoje ovlasti, dakle, opet oni, mogu sazivati sjednice domova. Odvrgnuti predsjednici te sjednice nisu htjeli sazivati, jer su znali – opet se radilo o poslovničkoj odredbi – da će već na početku, kod utvrđivanja dnevnog reda, saborska većina kao prvu točku uvrstiti njihov opoziv i izglasati im nepovjerenje. Da će biti smijenjeni na samom početku sjednice i da će tu njihovu puču biti kraj! Kako to riješiti, a da se poslovnik ne povrijedi? To je slučaj bez presedana i ni jedan ga parlamentarni poslovnik ne predviđa, jer je, naprosto, apsurdan! Predsjednici se oba doma parlamenta zabarikadirali u predsjedništva i ne dopuštaju pristup parlamentu! Gdje se vidjela takva vrsta opstrukcije?

Mesić je smijenjen na jedan način. O tomu ovdje neću ništa više reći, na drugim sam mjestima, odmah nakon puča i u drugim prilikama, rekao sve što se reći imalo. Manolić je smijenjen na drugi način, što reći hoću i jer to nigdje do sada rekao nisam, i jer sam u tomu sudjelovao i jer je to vezano uz Katicu Ivanišević, radi koje pišem ovaj zapis. Pogotovo radi potonjeg, jer su ovo bile političke okolnosti u kojima je Katica Ivanišević ušla u državnu po-

litiku i – rekao bih, ne želeći da budem shvaćen kao onaj koji pretjeruje, već kao onaj koji svjedoči o realnosti – hrvatsku povijest. Nije, s današnjeg motrišta, teško pretpostaviti da Hrvatske ovakve kakva je danas ne bi bilo da je puč Mesića i Manolića – puč predsjednika oba doma Sabora protiv predsjednika države – uspio. A da ne uspije, da se ostvari Tuđmanova misija i vizija, Katica Ivanišević dala je znatan prilog!

U vili na Prekrižju došlo je do sastanka hadezeovskih zastupnika s predsjednikom Tuđmanom. Na prvom dijelu sastanka svi su prisutni zastupnici, i „tehnokrati”, na koje su otpadnici računali, dali podršku Tuđmanu i zaključili da se pučisti s vodećih funkcija u Saboru smijene. Za vrijeme stanke došlo je do glasne prepirke između Žarka Domjana, tada Mesićeva potpredsjednika, i Tuđmana oko toga treba li još jednom Mesiću ponuditi da sazove sjednicu Sabora ili to treba učiniti sam Domjan po određenoj proceduri. Domjan je bio za to da se Mesiću dade još jedna prilika za častan odlazak s položaja, da sazove sjednicu, na dnevni red stavi pitanje svoga povjerenja i bude smijenjen; a Tuđman je bio da se ide odmah na smjenu po dogovorenoj proceduri: potpredsjednik saziva sjednicu, tri puta poziva Mesića da vodi sjednicu i, ako je pristaje voditi, zastupnici će na prvu točku staviti pitanje povjerenja predsjedniku, a ako ne pristane, sjednicu vodi potpredsjednik Domjan i realizira dnevni red smjene starog i izbor novog predsjednika.

U spor sam se umiješao na samom kraju, kad se vodio u povišenim tonovima i kad je privukao pažnju mnogih zastupnika. Čim sam shvatio o čemu se radi, stao sam na Domjanovu stranu – neka se Mesiću pruži još jedna prilika časnog odstupa. Tuđman se povukao, neka se pruži, uhvatio me ispod ruke i sa mnom se povukao na sam kraj terase. Tu smo, naočigled svih, u razgovoru proveli više od pola sata. Dakako, razgovarali smo kako provesti Manolićevu smjenu u okolnosti da samo on ima pravo sazvati sjednicu Županijskog doma, a on je ne želi sazvati, jer će isti čas biti smijenjen i u političkom će životu spasti na saborskog zastupnika. A razgovor je počeo šalom. „Eto”, rekao sam mu, „na što završi moje plandovanje u Manolićevu hladu – da ga moram smjenjivati!” „E, pa što, to vam je politika!” odgovorio mi je.

Znam sam da politika, ako je čovjek u nju stupio radi ostvarenja određenih ciljeva, ne dopušta hladovinu i literarno dokoličarenje kad su ti ciljevi dovedeni u pitanje. I znao sam, o čemu sam nakon puča objavio seriju članaka – da su ti ciljevi tim pučem, pored svega šarlatanstva njegovih protagonista, veoma ozbiljno ugroženi, pa sam Tuđmanu obećao da ću, što mi je kao potpredsjedniku dužnost, organizirati Manolićevu smjenu, po planu što ću ga sa suradnicima napraviti. Ali samo pod jednim uvjetom, da na mjesto predsjednika Županijskog doma ne budem izabran ja! U skladu sa svojim postupcima prilikom izbora kadrova, u što jer i mene kao konzultanta uključivao, pa mi je taj postupak bio poznat, Tuđman mi nije odgovorio ni da mi želji udovoljava niti da mi želju odbija, nego me je upitao koga ja na to mjesto predlažem. „Sve hadezeovske zastupnike osim sebe!” odgovorio sam mu. „Ipak, koje! Dva tri imena predložite!” odgovorio mi je, izvadio svoj blok, od koga se nije rastajao, i čekao da mu kažem imena. Naveo sam tri imena, među njima je bilo i ime Katice Ivanišević, i bio zamoljen da o svakom imenu navedem razloge zašto ga predlažem. Pobilježio je imena i pribilježio razloge. I, pošto sam mu izložio, još u zamisli, plan Manolićeve smjene, razišli smo se.

Ali, ja nisam bio siguran da me Tuđman neće zaskočiti u zadnji trenutak, pred sam početak sjednice Županijskog doma, i mene predložiti za predsjednika. Time će me dovesti u situaciju da odlučujem hoću li mu otkazati poslušnost, što bi meni, obzirom na značenje puča, bilo teško učiniti, ili da se pokorim njegovoj volji i na sebe navučem optužbu da sam Manolića gorljivo smjenjivao da bih sebe instalirao na njegovo mjesto. Kako bih tu opasnost otklonio, obratio sam se Juri Radiću, tada voditelju Tuđmanova ureda, neka Tuđmanu skrene pažnju na to da bih ja dužnost predsjednika mogao ne prihvatiti i da me nema potrebe dovoditi u takvu situaciju kad imamo bolje kandidate od mene. Pred sam početak sjednice Županijskog doma u Sabor je došao Jure Radić da mi prenese Tuđmanovu odluku. Razvalio mu se smijeh od uha do uha kad me je na hodniku susreo i rekao: „Veseli se, molba ti je uslišana! Ide Katica Ivanišević!”

Dok ovo pišem kopka me bojazan da će netko pomisliti kako je Katica Ivanišević zbog moje nevoljkosti da to budem postala predsjednica Županijskog doma. Ne! Ona je, onoliko koliko je njen izbor ovisio o meni, došla na čelo Županijskog doma i po mojoj volji i po mom sagledavanju da će taj posao obavljati bolje od mene. Ali je ona u prvom redu na to mjesto došla po Tuđmanovoj volji i po njegovu sagledavanju, u što sam ga i ja uvjeravao, da će taj posao obavljati bolje od mene, jer za njega ima bolje pretpostavke nego ja. Dakle, ne moja nevoljkost da se prihvatim te dužnosti, nego i uvjerenje Tuđmanovo i moje, u mjeri koliko je na Tuđmanovo utjecalo, da će Županijski dom pod njenim vodstvom efikasno raditi doveli su Katicu Ivanišević na njegovo čelno mjesto. I ta se pretpostavka, nešto ću kasnije reći i zašto, pokazala točnom!

Potpuno je druga stvar, temelj naše višegodišnje suradnje bez ikakvih trzavica i nesporazuma, da sam ja njoj dugovao zahvalnost što me je, pristajući u kritičnom trenutku doći na čelo Županijskog doma, oslobodila potrebe da se lomim oko toga da li poslušati ili ne poslušati Tuđmana i što mi je omogućila, prihvaćajući se mjesta predsjednice, da se uz nju bavim politikom u onolikoj mjeru uolikoj sam si ja sam sebi mogao dopustiti da se njome bavim, s obzirom na književnost, moje temeljno zanimanje, i da se politikom bavim na način koji meni odgovara, da mislim politiku, da o tomu pišem i govorim, a da praktičnu političku djelatnost prepuštam drugima, za to boljima i raspoložnijima od sebe. Za to sam Katici ostao zahvalan, a zahvalan sam joj i za to što je očekivanja onih, među kojima sam se s malim prilogom i ja nalazio, koji su je predlagali i izabrali, u cijelosti ispunila. Ma, što ispunila, pozlatila!

A kako je postaviti za predsjednicu kad Manolić, u dogovoru s Mesićem, nije htio sazvati sjednicu Županijskog doma, a samo ju je on ili od njega ovlašteni potpredsjednik sazvati mogao. Taj potpredsjednik, iako sam bio prvi po redu, ja nisam mogao biti Manolićev izbor. Drugi je potpredsjednik, iz redova oporbe, koja je podržavala puč držeći ga problemom HDZ-e koji njoj ide u korist, bio Damir Zorić iz redova Budišinih i Gotovčevih liberala. U svjetonazoru, u političkim stavovima, u sagledavanju katastrofalnih posljedica puča kad bi uspio i u otklonu prema Manoliću i Mesiću kao osobama Zorić se i ja nismo razlikovali, osim što je njegov otklon prema Mesiću, zbog nekih ranijih iskustava, bio u to vrijeme znat-

no veći od moga. Dogovorili smo se da Zorić nagovori Manolića neka na njega prenese ovlast sazivanja sjednice radi brojnih i neodgodivih poslova. Pristane li, a mogao bi pristati i jer nije zadržat kao Mesić i jer je morao biti svjestan negativne reakcije u javnosti toga poslovnčkog puča, idemo po poznatoj proceduri: u dnevni se red, na zahtjev zastupnika HDZ, uvrštava pitanje povjerenja predsjedniku, glasa se, smjenjuje starog i bira novog predsjednika. Manolić je pristao! Radić je došao s Tuđmanovim prijedlogom tko da bude novi predsjednik i Katica je Ivanišević bila izabrana, što je bio kraj Mesićeva puča.

I nakon njegove smjene ostao sam s Manolićem u korektnim odnosima kao i do tada. Nakon kratkog vremena distancirao se od Mesića i zamolio me da posređujem u njegovu izmirenju s Tuđmanom. Ja sam to sa zadovoljstvom učinio. Bio sam mnogo puta u prilici da ga upitam je li znao, kad je ovlasti prenosio na Zorića, da je on u dogovoru s HDZ-om i da će postupiti kako je postupio, ali ga to nikad nisam upitao. Nisam, pravo govoreći, osjetio potrebu da ga pitam i da ga dovedim u iskušenje ili da prizna kako je znao i kako je već na početku napravio otklon od Mesića ili da kaže kako znao nije i time očituje svoju političku naivnost. Nisam ga imao potrebe pitati, dobro sam iz rada u Saboru u vrijeme *hrvatskog proljeća* poznao Jožu Manolića. A poznao sam ga kao vješta političara nedvojbene nacionalne orijentacije, ali tragično vezana za svoju političku prošlost u sigurnosnim službama komunističke države. On nije mogao ne vidjeti da mu je postavljena zamka, a u nju je uletio namjerno, da se na galantan način oslobodi sudjelovanja u Mesićevu glupom poslovnčkom puču. Manolić je morao znati što Mesić znao nije, da u demokraciji gubiš vlast kad izgubiš većinu i da te na vlasti bez podrške većine ne mogu održati nikakve poslovnčke igre... Bavim se Zorićevom ulogom i Manolićevim postupkom zato da kažem kako je Katica Ivanišević na mjesto predsjednice Županijskog doma došla ne samo voljom vladajuće stranke, nego i, preko Zorićeve uloge, voljom oporbe i, što je moja pretpostavka, voljom samog smijenjenog Manolića. To jedinstvo oko njena imena, po mom je sudu, izraz svijesti zastupnika da bi uspjeh Mesićeva puča hrvatski narod mogao skupo stajati i izraz uvjerenja da Katica Ivanišević jamči demokratski i skladan rad Županijskog doma.

I ta je, dotada u političkom ambijentu Sabora tiha zastupnica, za one koji su je bolje poznavali, obrazovana, moralna i u nacionalnim i kršćanskim uvjerenjima postojana osoba, ispunila sva očekivanja onih koji su je predložili i izabrali na mjesto predsjednice Županijskog doma. Smirena u postupcima, obzirna prema svakoj osobi, trpeljiva u odnosu na različite političke stavove, ona je vodila Dom bez nemilih konflikata u komunikaciji, koji su u parlamentarnom životu normalni i svakodnevni i koje do podnošljiva intenziteta može smirivati samo osoba na položaju predsjednika kakva je bila Katica Ivanišević... U odnosu prema vani, i kad se radilo o tuzemstvu i kad se radilo o inozemstvu, kao predstavnica Županijskog doma ili, u nekim slučajevima, kao predstavnica Hrvatskog državnog sabora, s poznavanjem više stranih jezika, tu je ulogu besprijekorno obavljala s jednom vrstom urođene diplomacije. Ne naučene i od prevelikog nauka neprirodne, već naravne, a opet profesionalno prihvatljive! Županijski dom sačinjavali su zastupnici birani po Županijskom ključu: tri predstavnika iz svake županije, a kojim će strankama ti zastupnici pripadati odlučuju birači na izborima. Po

vertikali sačinjavali su ga zastupnici županija, a po horizontali zastupnici stranaka. To je dovelo do toga da su se zastupnici u raspravama o pojedinim pitanjima, po logici izbora u Sabor – stranačkog i županijskog – svrstavali po logici dvaju interesa, stranačkih i županijskih. Predsjednik je Županijskog doma o tim logikama, iz koje god županije bio i kojoj god stranci pripadao, morao voditi računa, u prvom redu, dajući im isti značaj, što iziskuje posebno umijeće ravnjanja tim interesima. Katica je, sa svojim stručnim i ljudskim osobinama te interese znala uravnotežiti, pa je Županijski dom pod njenim vodstvom, i za one koji su u njegovu radu sudjelovali i za one koji su taj rad sa strane promatrali, bio primjer kako jedno parlamentarno tijelo treba djelovati. Bit će onih koji će reći da je to tako bilo jer je Županijski dom bio u podređenom odnosu prema političkom domu Sabora; ja bih rekao da je to bilo tako zato što je sastav toga doma bio stručno i politički respektabilan i što je njim ravnala osoba kakva je bila Katica Ivanišević.

Nakon određenog predsjednikovanja u prvom sazivu, kad je dobila mandat od birača Riječke županije i za drugi saziv, Katičin je izbor za predsjednicu Županijskog doma bio neupitan. Ja sam odbio ići na izbore u bilo koju od županija, nisam želio ometati izbor lokalnih pretendenta, pa me je Tuđman imenovao kao jednog od petorice zastupnika u Županijskom domu, na čiji je izbor kao predsjednik države imao pravo. Uz Božidara Pankretića Županijski me je dom ponovo izabrao za potpredsjednika, pa sam opet bio drugi član tandema u hadezeovskom vodstvu toga parlamentarnog doma zajedno s Katicom Ivanišević.

Katici Ivanišević dugujem zahvalnost što mi je, prihvaćajući predsjedništvo u kritičnom trenutku i obavljajući tu zahtjevnu dužnost kako ju je obavljala, pružila mogućnost da se, ne prestajući biti književnik i pišući roman za romanom, u presudnim danima za moj narod, bavim politikom na način meni primjeren i na način u kojemu sam mogao biti najkorisniji i najdjelotvorniji u realizaciji ciljeva zbog kojih smo se – ne radi karijere – i Katica i ja u politici angažirali.

Katica Ivanišević s Predsjednikom Republike Hrvatske Franjom Tuđmanom i kardinalom Franjom Kuharićem

Katica Ivanišević podjeljuje odlikovanja u ime Predsjednika Republike Hrvatske Franje Tuđmana

Katica Ivanišević prima u posjet predsjednika poljskoga Senata Izbyja Wyzszeja u Hrvatskome saboru 1998.

Katica Ivanišević prima u posjet predsjednika Zastupničkoga doma indijskoga parlamenta Purno Avijok Sang(a) u Hrvatskome saboru 1997.

Zlatko Komadina

župan Primorsko-goranske županije

Prof. dr. sc. Katica Ivanišević impresivne je profesionalne, znanstvene i političke karijere. Naime, u povijesti će ostati zapisano da je bila prva žena rektorica u dugoj hrvatskoj sveučilišnoj tradiciji te prva žena predsjednica Županijskog doma Hrvatskog sabora. I to u obje funkcije u dva mandata. Osim činjenice da je njezinim izborom emancipirano Sveučilište te najviše nacionalno zastupničko tijelo, još je važnije što je svojim radom i djelovanjem opravdala izbor te do danas uživa veliko poštovanje kako u sveučilišnoj zajednici tako i hrvatskoj politici.

Brojne generacije studenata pamte je kao vrsnog predavača kolegija svjetske književnosti, kao profesoricu respektabilnog znanstvenog opusa koja je za svojih rektorskih mandata doprinijela značajnim pomacima u znanosti i visokom obrazovanju, te razvoju Riječkog sveučilišta i širenju ugleda riječke akademske zajednice. Kao predsjednica Županijskog doma Sabora pokazala je visoku razinu demokratičnosti, političke mudrosti i umijeća vođenja kroz polemične, nerijetko i burne zastupničke rasprave. Tome sam imao čast i osobno svjedočiti kao zastupnik Županijskog doma u vrijeme predsjedanja dr. Ivanišević, a premda u različitim stranačkim dresovima, uvijek smo našli zajednički jezik kada su bili u pitanju interesi naše Županije koju je dr. Ivanišević ponosno i dostojno predstavljala.

Zbog svog cjelokupnog nastavnčkog, znanstvenog, društvenog i političkog rada, 2011. godine dobila je i Nagradu za životno djelo Primorsko-goranske županije, koju sam joj osobno i sa zadovoljstvom uručio. To je samo jedno od brojnih priznanja koja je dobila za svoj znanstveni i cjelokupni rad među kojima je i nekoliko najviših državnih odličja.

Prof. dr. sc. Katica Ivanišević nesumnjivo zaslužuje da se njezin cjelokupni nastavnički i sveučilišni doprinos objedini i ostane kao trajni zapis jedne respektabilne karijere. Stoga zahvaljujem svima koji su sudjelovali u izradi ovog *Zbornika*.

*U prigodi dodjele Književne nagrade Drago Gervais –
Katica Ivanišević i Vojko Obersnel, gradonačelnik Rijeke, 2015.*

mr. sc. Vojko Obersnel

gradonačelnik Grada Rijeke

Iznimna znanstvena karijera prof. dr. sc. Katice Ivanišević od osobitoga je značenja za razvoj izvrsnosti riječke akademske zajednice koja je i danas ambiciozna i usmjerena prema najvišim ciljevima. Svakako mi je drago da ćemo ovim *Zbornikom* dobiti presjek njezina bogatog znanstvenog, radnog i životnog iskustva i zahvaljujem svima koji su potaknuli i pomogli izdanje *Zbornika u čast Katice Ivanišević*.

Svoje cijenjeno obrazovno i znanstveno djelovanje, prof. dr. sc. Ivanišević nastavila je obnašajući najviše dužnosti na svojem matičnom fakultetu i potom Sveučilištu u Rijeci, kao dekanka riječkog Pedagoškog fakulteta, a potom i kao prva žena na funkciji rektorice Sveučilišta u Rijeci. Osim toga, profesorica Ivanišević i danas je cijenjena kao izniman predavač, osobito svjetske književnosti, a u svom djelovanju na Sveučilištu, osobito je zaslužna za stvaranje modernog riječkog Sveučilišta koje je uspješno pratilo svjetske akademske standarde. Svakako treba spomenuti i težinu i složenost vremena u kojima je prof. dr. sc. Ivanišević uspjela ne samo održati, već i kontinuirano raditi na poboljšanju značaja i ugleda našeg Sveučilišta, u ratnim okolnostima u kojima se nalazila Hrvatska. Slijedile su političke dužnosti među kojima i ono prve predsjednice jednog parlamentarnog doma, odnosno Županijskog doma Sabora u Hrvatskoj, u dva mandata. Takvo postignuće zasigurno je odraz profesionalnih i znanstvenih kvaliteta profesorice Ivanišević, ali i našega identiteta kao otvorene, napredne i kozmopolitske sredine u kojoj razlike nisu nedostatak, nego velika prednost i bogatstvo. A upravo je dobrobiti našega kraja i naše zajednice profesorica Ivanišević uvijek posvećivala najveću pozornost kroz svoje svestrano djelovanje u javnome životu Rijeke i Hrvatske. Siguran sam da će izdanje *Zbornika* za profesoricu Ivanišević biti samo poticaj da nastavi znanstveno promišljati o jeziku i književnosti našega kraja te svome bogatom opusu dodati još pokoju publikaciju, osobito kada se radi o njenom viđenju našega kraja.

Vrijednost njezina rada i djelovanja nagrađena je mnogim najvišim nagradama, a drago mi je da su među njima *Nagrada Grada Rijeke* iz 1985. godine te ove godine i *Nagrada Drago Gervais* koja joj je dodijeljena za *Antologiju pjesništva otoka Krka*.

Na kraju, uz izdanje ovoga *Zbornika* želim zahvaliti profesorici Ivanišević na iznimnom znanstvenom tragu koji je zapisan u ovoj knjizi i na godinama posvećenim prenošenju znanja mnogim generacijama riječkih studenata.

S poštovanjem,

Katica Ivanišević u rodnom Omišlju

mr. sc. Mirela Ahmetović

načelnica Općine Omišalj

Katica Ivanišević (rođ. Albaneže) je Omišljanka. Rodila se prije 80 godina u Omišlju, ovdje je pohađala osnovnu školu. Iako ju je život odveo iz mjesta rođenja, ona se Omišlju uvijek vraćala, o Omišlju je redovito pisala i govorila. Bio je to njezin način da manifestira svoju ljubav prema rodnom mjestu iz kojeg nikada zapravo nije otišla. I danas, u svakoj prigodi, ne propušta naglasiti da je Omišljanka.

Svojim je radom i djelovanjem inspiracija i primjer za Omišljane, ali i sve žitelje otoka Krka. Imati „u svojim redovima” prvu ženu rektoricu u povijesti hrvatskog visokog školstva i prvu ženu predsjednicu u Hrvatskom saboru u povijesti Hrvatske, od velikog je značaja i na ponos našem mjestu. Omišljanima je na ponos razgovarati s njome u svakodnevici, biti joj susjedom, biti joj prijateljem. Katica Ivanišević prijatelj je Omišljanima. To ju iznad svega čini Omišljankom.

Monografijom *Omišalj*, prvim pisanim djelom u kojem se sustavno govori o Omišlju, njegovoj povijesti, geografskom položaju, stanovništvu, kulturnom naslijeđu, gospodarstvu, turizmu, zabilježila je temeljne odrednice i vrijednosti svoga i našega mjesta. Potom je *Omišaljskim uspomenama*, uz fotografije iz pedesetih godina prošlog stoljeća, pobrojajući lirske, svatovske i vojničke pjesme, tužbalice, rugalice i brojalice ovjekovječila i od zaborava sačuvala bogatu kulturnu baštinu Omišlja kojom se tako rado dičimo.

U nakladi Općine Omišalj objavljene su obje spomenute knjige, kao i knjige autora, usko vezanih za Omišalj, čiji je rad Katica Ivanišević vjerno oplemenjivala pišući predgovore, prologe, proslove, recenzije.

Omišlju i Omišljanima značajne i drage blagdane, kulturne i turističke manifestacije redovito posjećuje i prati, pokazujući predanost svom mjestu i odajući zaljubljenost u njegovo nematerijalno bogatstvo. Tradicionalno sudjeluje u slavlju najvećeg omišaljskog blagdana Velike Gospoje, svakog 14. kolovoza na Velih stenah u Omišlju gdje promovira zbirke pjesama Omišaljskog velikana, svog prijatelja, pok. Nikole Kraljića. Katica Ivanišević i na ovaj način dio je Omišaljske tradicije.

Simbolično se Omišalj odužio svojoj Katici Ivanišević dodjelom Nagrade za životno djelo Općine Omišalj 2007. godine *za iznimna postignuća u kulturnom, znanstvenom i javnom životu naše domovine, za isticanje svog porijekla i Omišlja u svakoj prigodi, a posebno za ljubav iskazanu Omišlju prigodom obilježavanja 100. obljetnice turizma, monografijom „Omišalj”, kojom je dala poseban obol proslavi.*

Svakodnevno joj se odužuju Omišljani koji ju s ponosom zovu svojom, Omišljankom.

Katica Ivanišević u Hrvatskome saboru

dr. sc. Jasenka Đurović, prof. u m.

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

KATICA

Nisam političarka. Matematičarka sam po obrazovanju i radu. Kao i drugi matematičari puna sam sumnji što ima za svoju posljedicu razvoj i napredak matematike kako od davnine tako i danas. Takvi sumnjičavi ljudi rijetko mogu biti politički, a pogotovo stranački orijentirani.

Katicu sam upoznala kada smo polovinom sedamdesetih godina prošloga stoljeća obje, ona iz osmogodišnje škole a ja iz gimnazije, prešle raditi na Pedagošku akademiju u Rijeci. Nakon što smo se upoznale odmah smo se i sprijateljile.

Bilo je to jedno vrlo lijepo razdoblje našega života. Brzo smo uvidjele kako smo ušle u jedan divni kolektiv i sa zadovoljstvom smo se u njega uključile. Bilo je u tome kolektivu osim predanoga rada u nastavi i lijepoga druženja uz pjesme i ples. Bio je to kolektiv u kojemu je svatko svakome, ako je bilo potrebno, pomagao, ali i radovanja uspjesima svakoga pojedinoga člana. Često smo naše uspjehe slavili i zajedničkim izletima. Već na radu u Pedagoškoj akademiji prepoznala sam u Katici vrlo kreativnu i vrlo ambicioznu osobu i osobu koja je istinski vjerovala u ostvarivanje svih svojih ideja i zamisli. Htjela bih istaknuti kako smo u našem prijateljstvu običavale jedna drugoj reći sve, i ono lijepo ali i ono ružno što smo zamjerale jedna drugoj, a da se pritom ni jedna ni druga nismo ljutile nego smo pokušavale jedna drugu razumjeti, nekad više a nekada manje uspješno. Međutim, to nije imalo za posljedice promjene našega prijateljstva.

Poslije rada na Pedagoškoj akademiji nastavile smo i jedna i druga raditi na Filozofskome fakultetu u Rijeci. I u znanosti i u radu nastavile smo dalje raditi na različitim putovima. Što se tiče Katice, kako je vrijeme odmicalo sve su se više ostvarivale njezine vizije i zamisli u koje

sam ja, kada mi je govorila o njima, često sumnjala. Na svim je poljima radila vrlo mnogo što je rezultiralo njezinim brzim napredovanjem sve do rektorice Sveučilišta u Rijeci.

Nevjerojatno je kako je uvijek u svome radu pronalazila vremena za pomoć kolegicama i kolegama, ali isto tako i studentima ako su joj se obratili za pomoć. Uspijevala je, posvećujući im onoliko vremena kolikogod im je bilo potrebno saslušati ih, porazgovarati s njima i na kraju uvjeriti ih kako su njihovi problemi ne samo rješivi, nego im je znala i savjetovati kako da ih riješe. Puno je bilo naših zajedničkih doživljaja, a ja ću izdvojiti samo neke.

Sjećam se doba njezinoga ulaska u politiku. To sam joj jako zamjerila što sam joj i rekla. Rekla sam joj da joj to ne treba i zar se ne srami toga što je učinila. Mirno mi je odgovorila kako nemam pravo i obrazložila mi svoju odluku. Rekla je kako je to učinila zato da bi našem kraju i svim ljudima našega kraja mogla još više pomagati.

Sjećam se njezinih snova, u koje sam također sumnjala, kako treba na prostoru vojarni JNA na Trsatu izgraditi studentski centar. I na tome je započela raditi, drugi su nastavili pa je tako nastao današnji Kampus.

Ipak, u najjačem sjećanju ostao mi je jedan njezin poziv iz 1991. god. (bila je tada Rektorica Sveučilišta u Rijeci) kako bi se na molbu članica Bedema ljubavi trebale sveučilišne nastavnice pridružiti i poći pred Komandu JNA u Supilovoj ulici u Rijeci sa zahtjevom da se iz armije puste studenti. Pozivu smo se odazvale prof. dr. sc. Dragica Bobinac s Medicinskoga fakulteta u Rijeci i ja. Nas dvije i Katica došle smo pred Komandu gdje je već bilo okupljeno dosta ljudi, pretežito žena. Nekako smo se probile u prvi red, a netko nam je u ruke dao jedan megafon kako bismo mogle u našim zahtjevima biti što glasnije. Ulaz u Komandu čuvala su dva stražara naoružana puškama a mi smo hrabro išle prema njima vičući: „Pustite studente”. Stražari su usmjerili puške u nas vičući nešto kao „Odstupi, stani, pucat ću”, ali mi smo nastavile s našim zahtjevom i hrabro išle prema njima i njihovim puškama. Bili su to mladi vojnici i nije mi bilo jasno bojimo li se onoga što se događa više mi ili oni. Ali, dovoljno je bilo da oni dobiju naređenje od nekoga njima nadređenoga pa da zapucaju u nas. Na sreću toga nije bilo. Došle smo do njih, teškom mukom usmjerile im puške u zrak i dalje izvikujući naš zahtjev. Dok smo mi ratovala sa stražarima i njihovim puškama iz Komande su počeli izlaziti studenti. Nastala je opća euforija i tek tada ugledale smo kako je gotovo cijela Supilova ulica bila puna ljudi koji su regrute dočekivali s ljubavlju i radošću. Ne znam odakle su članice Bedema ljubavi, ali i ostali, imali civilnu odjeću koju su dijelili presretnim, sada više ne regrutima nego civilima, i to bez obzira jesu li bili studenti ili ne i bez obzira na njihovu nacionalnost. Nas tri smo se tada kroz tu masu svijeta nekako izvukle i polako se počele udaljavati od Supilove ulice. Negdje smo sjele osjećajući sreću zbog uspješno obavljenoga, ali i strah zbog svega što se moglo drukčije dogoditi.

Katica je cijeli život bila narušenoga zdravlja, ali malo nas je to znalo. U njezinome nesebičnome radu to se nikada nije moglo niti vidjeti, niti osjetiti. Zaključit ću ovo pisanje riječima: kada sam upoznala prof. dr. sc. Katicu Ivanišević profesor emeritus doživjela sam ju čovjekom u najboljem smislu te riječi, a takva je ostala i danas.

Jurendra Đurović

Prof. dr. sc. Katica Ivanišević, dekanica Pedagoškoga fakulteta u Rijeci od 1986. do 1988.

Prva smotra / sajam Sveučilišta u Rijeci u Rektoratu 1997.

Otvaranje studija Elektrotehnike na Tehničkom fakultetu u Rijeci 1997.

OSOBNI POGLED NA ŽIVOT I DJELO KATICE IVANIŠEVIĆ

Djetinjstvo i mladost

Tko je Katica Ivanišević? Da bismo odgovorili na ovo pitanje, moramo krenuti od njezinih korijena koji su je genetski i svekoliko obilježili.

Po majčinoj strani potječe iz plemićke obitelji Baffo iz Venecije. U 18. stoljeću Nicolò Baffo stigao je u uvalu Voz koja se nalazi na sjeverozapadnoj strani otoka Krka. Zaljubio se u krajoлик, otkupio veći dio obalnog područja i otočić Sv. Marko (kasnije ga je poklonio Općini Omišalj), osnovao je veliko imanje, ribolovnicu, sagradio stambenu kuću i crkvicu i oženio se svojom domaćicom koja je bila Omišljanka. Zadnji je Baffo iz te loze ujak Katičine majke, Nikola Baffo, učitelj u Omišlju kojeg su svi voljeli i poštovali, ali nije imao djece pa je s njime i usahnulo ime Baffo u Omišlju. Njegov otac Miko Baffo (omišaljska inačica za Nikolu) sagradio je lijepu i veliku kuću u Omišlju u koju se nikada nije preselio (ostao je živjeti u Vozu), a kuću je dao Katičinoj majci kad se udala. U njoj se rodila Katica 11. siječnja 1935. g. kao drugo dijete u obitelji Jelene i Antona Albanežea. Otac joj je bio stolar, skroman, ali veoma dobar čovjek i vrstan zanatlija. Njezina majka Jelena zaljubila se u njega i udala u sedamnaestoj godini života. Ona je već tada znala pokazati što želi. Katica je imala sretno djetinjstvo i svu ljubav svojih roditelja, a onda se dogodio Drugi svjetski rat, nestašica, nasilje, smrt i sve strahote koje rat nosi. U takvim uvjetima na otoku, okruženi sa svih strana morem, u nemogućnosti bijega ili povlačenja (sve su pomorske veze bile prekinute), život je bio veoma težak. Otac se priključio partizanima, a majka je morala brinuti za cijelu obitelj u kojoj su bile samo žene – Katičina prabaka Jelena, baka Kate, majka Jelena, teta Božica, sestra Margita i ona najmlađa – Katica. Odrasla među samim ženama rano je naučila što znači snaga žene kao i odlučivanje i briga o drugima. Uzor joj je bila majka koja je morala svu brigu

nositi na svojim ramenima. Ova žena, snažna duha i puna ljubavi prema obitelji, ostavila je neizbrisiv trag u Katičinu životu. Katica se dugo veselila školi i kada je došao dan upisa, Krk je bio pod talijanskom okupacijom i morala se upisati u talijansku školu koju je vodila talijanska učiteljica Miriam. Ubrzo je svladala talijanski jezik i zdušno učila sve što je Miriam predavala. Bila je najbolja učenica, iako izvan škole nije progovorila ni riječi na talijanskom jeziku.

Poslije rata, 1945. g. Katičina je majka unajmila „braceru”, ukrkala na nju svoju djecu (sestra Božica bila joj je kao vlastito dijete) i krenula za mužem koji je radio kao mobilizirani stolar u brodogradilištu „Viktor Lenac” u Rijeci. Odlazak u nepoznato s troje djece bio je tada hrabar čin, ali njezina se majka nije bojala. Vjerovala je u sebe, pronašla praznu sobu i u nju se smjestili. Kako je njezin otac bio proglašen udarnikom, ubrzo je isposlovala stan u Gundulićevoj ulici na Sušaku gdje je Katica provela mladost. Polazila je četvrti razred osnovne škole na Sušaku i upisala se u Sušačku gimnaziju 1946. godine koju je završila s odličnim uspjehom i bila oslobođena polaganja mature.

Još kao dijete dobila je reumatsku groznicu i endocarditis septicum. Ostala je živa, ali joj život više nikada nije bio isti. Zbog velike srčane greške morala je paziti na svaki korak i pokret. Kasnije je u životu prošla osam različitih operacija i uspjela prebroditi razne bolesti, ali nije dopustila da joj bolest upropasti život. Snagom duha znala je uvijek izaći kao pobjednik. Upravo ta borba s bolešću učinile su je borcem u vlastitoj karijeri. Upisala se i diplomirala na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani Engleski jezik i književnost i Talijanski jezik i književnost. U vrijeme studija usavršavala je engleski jezik u King's College u Londonu i u New Yorku na American Culture and Language Institute i talijanski jezik u Perugi, Facoltà per gli stranieri (Italija).

Zaposlenja, knjige, dužnosti

Prvo joj je zaposlenje bilo u OŠ Trsat kao nastavnici engleskog jezika. Svoj je posao radila s oduševljenjem i tadašnji je se učenici još i danas sjećaju.

Godina 1974. bila je presudna u njezinoj karijeri. Prešla je u radni odnos na Pedagošku akademiju u Rijeci na studij Engleskog jezika kao predavač za metodiku engleskog jezika i američku i englesku književnost. Pri pripojenju visokog učilišta Fakultetu industrijske pedagogije i osnivanju Pedagoškog fakulteta, godine 1978. ukinuo se studij Engleskog jezika i kadrovski ojačao studij Hrvatskog jezika i književnosti. Budući da je ona u međuvremenu magistrirala iz američke književnosti i prijavila doktorat iz svjetske književnosti na Sveučilištu u Ljubljani, dobila je mjesto višeg predavača za svjetsku književnost na studijskoj grupi Hrvatski jezik i književnost i otada je predavala svjetsku književnost na Kroatistici u Rijeci i na Talijanistici u Puli. Bila je vrlo popularna profesorica čija su predavanja studenti rado slušali i nikad joj nije bilo teško odvojiti vrijeme za studentske probleme.

Prošla je sve izbore u Matičnoj komisiji u Zagrebu, od docenta do redovnog profesora u dva mandata, i profesora u trajnom zvanju. Kasnije je bila i član te iste Matične komisije.

Objavila je pet knjiga (*Bohema i književno stvaralaštvo*, Rijeka, 1984., *Jack Kerouac i beat generacija*, Pula, 1984., *Suvremena američka književnost*, Pula, 1986., *Omišalj, monografija*, Rijeka, 2006., *Antologija pjesništva otoka Krka*, Zagreb, 2014.), uredila tri knjige s vlastitom studijom i objavila više od stotinu znanstvenih i stručnih radova. Sudjelovala je u nizu konferencija i stručnih skupova, na nekima bila i pozvani predavač te predavala kao gostujući profesor na Sveučilištima u Trstu, Udinama, Londonu, Rimu, Skopju i Internacionalnom centru u Dubrovniku.

Ja sam, kao kći njezine sestre Margite, ušla u njezin život kad je Katica već završila studij, ali kako je baka Jelena držala svoju obitelj uz sebe i brinula se o svima (suprug joj je umro u 52. godini života), uvijek smo stanovali jedni pored drugih. U vrijeme dok su svi dobivali državne stanove preko poduzeća, moja je baka uspjela skupiti novac i kupiti dva stana u Strossmayerovoj ulici na Sušaku. Kasnije ih je prodala i kupili smo kuću na Vidikovcu na Sušaku na koju je Katica za svoju obitelj nadogradila stan. Tako smo zauvijek ostali zajedno vezani velikom obiteljskom ljubavlju i razumijevanjem. Bila sam od ranog djetinjstva vezana za tetu Katicu. Odabrala sam i zvanje koje je ona imala, pratila je na njezinu životnom putu, prošla s njom sve njezine strahove i bolesti, uspone i dostignuća. Cijeli je život pisala, i danas to čini s mnogo predanosti i volje. Kada je vidim za pisaćim stolom, zadovoljna sam jer znam da je tada dobro.

Godine 1982. bila je izabrana za prodekana Pedagoškog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Svi smo u obitelji bili iznenađeni, a najviše ona. To je prijelomni trenutak u njezinoj karijeri. Ona, koja je samo željela biti profesorica i znanstvenica, odjednom se našla u upravljačkim strukturama. I tu je dužnost radila s puno žara i entuzijazma, tako da je u sljedećem mandatu izabrana za dekanicu Pedagoškog fakulteta. To je u onim vremenima, u kojima se napredovalo uglavnom po partijskoj liniji, bilo neobično, ali ljudi su prepoznali njezin rad i zalaganje. Kada je 1989. izabrana za prorektoricu Sveučilišta u Rijeci, ostalo se sve odvijalo samo od sebe. Bila je dva mandata prorektorica Sveučilišta, a onda je predložena za rektoricu. „Probila je stakleni strop” u Hrvatskoj (kako kažu Amerikanci „to break the glass”) i postala 1993. godine prva žena rektorica u hrvatskoj povijesti visokog školstva. Izabrana je većinom glasova na tadašnjoj Skupštini Sveučilišta. Svi smo bili ponosni na nju i vjerovali u uspjeh. Ona je radila provodeći cijele dane u Rektoratu. Trebalo je sve mijenjati: statute, ustroj rektorata i fakulteta, otvoriti nove studije, pronaći kadrove, dignuti studentski standard, zbrinuti izbjegle studente, urediti zgradu Rektorata i još mnogo drugih zadaća. Ja sam već bila zaposlena u školi i nisam ni znala što sve ona radi, samo bi mi povremeno rekla kakve sve obveze ima.

Godine 1993. dogodila joj se Hrvatska demokratska zajednica. Bili su izbori za Županijski dom Sabora i pozvali su je da ona, kao poznata javna osoba, nosi listu. Ostala je zatečena jer je bilo na Rektoratu previše posla, ali nije odbila. Rekla je: „Netko je za Hrvatsku dao život, netko ruku ili nogu, a ja ću ono što znam i mogu.” Mislila je na svoje međunarodne veze i poznanstva. Moja je baka Jelena bila očajna, mislila je da će je politika uprljati i srušiti joj sav ugled koji je mukotrpnim radom stekla. Nakon godine dana saborskog mandata odlučila je dati ostavku na zastupničko mjesto, a onda je tadašnji predsjednik Županijskog doma Josip

Manolić bio smijenjen, a predsjednik Franjo Tuđman predložio je Katicu Ivanišević za predsjednicu Doma. Novi šok i nevjerica. Nije mogla odbiti predsjednika Tuđmana, previše ga je cijenila i poštovala.

Izabrana je jednoglasno, od HDZ-a i cijele oporbe, za predsjednicu Županijskoga doma Hrvatskog državnog sabora¹. Bila je prva žena predsjednica u hrvatskoj povijesti, poštovana i voljena. Započelo je novo poglavlje u njezinu životu. Ništa više nije bilo isto. Nije više imala osobnu slobodu. Položaj i moć koji iz njega proizlazi nisu je promijenili. Uvijek je savjesno i stručno obavljala svoj posao i željela je drugima pomoći. U našoj je kući stalno zvonio telefon koji je uvijek bio javan. Javljali su se nepoznati ljudi i molili za pomoć. Kad je moja baka Jelena vidjela koliko su joj ti ljudi zahvalni, prestala se brinuti i samo je bilježila tko ju je zvao. Bila je treći čovjek u državi u vremenu kada je rat harao Hrvatskom. Obavljala je oba posla, i predsjednički i rektorski (predsjednički je bio volonterski), stalno na relaciji Rijeka – Zagreb. Godine 1998. završio joj je mandat rektorice i nažalost svijuu, u Rektoratu je napustila dužnost. Već se bila preselila u Zagreb, pratio ju je supruga, moj dragi barba Lenko, čovjek koji joj je cijeli život bio potpora i pomoć. Stanovali su u državnom stanu i drugoga dana nakon što joj je završio mandat predsjednice, a bila je predsjednica u dva mandata, jedina do sada u Hrvatskom saboru, predali su stan i vratili se u Rijeku.

Mnogo je putovala u vremenu dok je bila predsjednica, od Austrije do Japana, sastajala se s predsjednicima država, parlamenata i vlada te govorila o situaciji u Hrvatskoj, od Vijeća Europe do Ujedinjenih naroda. Bila je i u Bijeloj kući, sastala se s gđom Hillary Clinton i molila je da utječe na predsjednika Clintona da pomogne Hrvatskoj. U ono je vrijeme svaka riječ imala težinu i mogla je pomoći. Odlikovana je državnim odličjima: Redom kneza Trpimira s ogrlicom, Redom Danice hrvatske, Redom Ante Starčevića i Spomenicom Domovinskog rata.

Nakon pobjede SDP-a na izborima 2000. godine, Zastupnički dom Hrvatskog sabora odlučio je ukinuti Županijski dom, što je i učinjeno u travnju 2001. godine, deset dana prije isteka mandata Županijskog doma. Katica je navršila šezdeset i pet godina života. U siječnju je podnijela zahtjev za mirovinu i vratila se u Rijeku. Baka Jelena tada je bila bolesna i nemoćna pa su ona i barba Lenko preuzeli brigu o njoj. Nakon bakine smrti 2004. godine, Katica se razboljela, podnijela dvije operacije, ali je uporno uvijek pisala. U to je vrijeme objavila dvije knjige, uredila dvije knjige s vlastitom studijom i napisala čitav niz predgovora u knjigama drugih autora. Uz mnoge nagrade, priznanja i zahvalnice koje je dobila u životu, dobila je i Nagradu Grada Rijeke 1985. godine, nagradu za životno djelo Općine Omišalj 2007., nagradu za životno djelo Županije primorsko-goranske 2011. godine te književnu „Nagradu Drago Gervais” 2015. godine.

Ova je hrabra žena svojom sposobnošću, radišnošću i humanošću ostvarila sve zacrtane ciljeve.

¹ Podaci su iz vlastitog sjećanja i iz neobjavljene autobiografije Katicе Ivanišević.

Katica Ivanišević u prigodi otvaranja spomenika kralju Petru Krešimiru IV. u Šibeniku 2000.

Katica Ivanišević i predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman

Katica Ivanišević i kardinal mons. Josip Bozanić u povodu njegova imenovanja kardinalom, Zagreb 2003.

dr. sc. Katica Ivanišević

professor emeritus

ŽIVOTOPIS

Školska naobrazba

Katica Ivanišević r. Albaneže rođena je 11. siječnja 1935. godine u Omišlju na otoku Krku gdje je pohađala osnovnu školu. S roditeljima se 1945. preselila u Rijeku (Sušak) gdje je završila 4. razred osnovne škole i upisala se u gimnaziju na Sušaku i maturirala s odličnim uspjehom (bez mature). Na Filozofskom fakultetu u Ljubljani diplomirala je pod:

- a) Engleski jezik i književnost,
- b) Talijanski jezik i književnost.

Studirala je i na King's College u Londonu i u Perugi (Italia) Facoltà per gli stranieri.

Pohađala je seminar za američke studije u Salzburgu (Austrija). Studirala je u Sjedinjenim Američkim Državama i stekla diplomu American Culture and Language Institute u New Yorku.

Godine 1977. magistrirala je iz američke književnosti na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, a 1981. godine obranila je doktorsku disertaciju pod naslovom „Klasična boema i generacija beatnika i odraz u književnim djelima njihovih pripadnika” i stekla doktorat literarnih znanosti na Sveučilištu u Ljubljani.

Godine 1994. u Firenci (Italija) po završenoj edukaciji dobila je diplomu Rektorskog zbora Europe za upravljanje sveučilištem.

Radni odnos, zvanja, dužnosti

Nakon diplomiranja radila je kao profesor engleskog jezika u Osnovnoj školi „Trsat” i na Radničkom sveučilištu u Rijeci. Od 1974. do 1978. godine radila je kao predavač za metodu nastave engleskog jezika te englesku i američku književnost na Pedagoškoj akademiji u Rijeci na studijskoj grupi: Engleski jezik. Od 1978. godine na Pedagoškom, kasnije Filozofskom fakultetu, predavala je kolegij: Svjetska književnost na studijskoj grupi: Hrvatski jezik i književnost.

Kolegij – Svjetska književnost, predavala je također na talijanskom jeziku kao redoviti profesor na Pedagoškom fakultetu u Puli na studijskoj grupi: Talijanski jezik i književnost. Na Sveučilištu u Trstu predavala je hrvatsku književnost na Facoltà di lettere na studijskoj grupi: Interculturalità.

Od 1. travnja 2001. godine je u mirovini.

U znanstvenoistraživačko zvanje višeg znanstvenog suradnika za područje filologije, odnosno u zvanje docenta birana je 1981. godine, a u znanstvenoistraživačko zvanje znanstvenog savjetnika, odnosno u zvanje redovitog profesora za područje filologije birana je 1984. godine. Trajno zvanje redovitog profesora stekla je reizborom 1996. godine, a počasno zvanje i naslov profesora emeritusa dodijelilo joj je Sveučilište u Rijeci 2004. godine.

Katica Ivanišević obavljala je sljedeće dužnosti:

- 1982. do 1984. prodekanica Pedagoškog fakulteta u Rijeci
- 1984. do 1986. predstojnica Filološkog odjela Pedagoškog fakulteta u Rijeci
- 1986. do 1988. dekanica Pedagoškog fakulteta u Rijeci
- 1989. do 1993. prorektorica Sveučilišta u Rijeci (dva mandata)
- 1993. do 1998. rektorica Sveučilišta u Rijeci (dva mandata), prva žena rektorica u povijesti hrvatskog visokog školstva
- 1994. do 2001. predsjednica Županijskog doma Hrvatskog sabora (dva mandata), prva žena predsjednica u Hrvatskom saboru u povijesti Hrvatske

Znanstveni i stručni rad i priznanja

Katica Ivanišević objavila je pet knjiga:

- „Jack Kerouac i beat generacija”, Istarska naklada, Pula, 1984.
- „Bohema i književno stvaralaštvo”, Izdavački centar, Rijeka, 1984.
- „Suvremena američka književnost”, Istarska naklada, Pula, 1986.
- „Omišalj” – monografija, Glosa, Rijeka, 2006.
- „Antologija pjesništva otoka Krka”, Lukom, Zagreb, 2014.

Uz vlastitu studiju uredila je knjige:

- „Omišju, grade moj”, Glosa, Rijeka, 1993.
- „Omišaljske uspomene”, Omišalj, 2008.
- „Verši na šterni”, Gradska knjižnica Poreč, 2015.

Napisala je preko stotinu znanstvenih i stručnih radova objavljenih u domaćim i inozemnim publikacijama. Napisala je preko 80 naručenih recenzija.

Sudjelovala je s referatima na brojnim međunarodnim i domaćim simpozijima, kongresima, savjetovanjima i književnim tribinama. Na nekim međunarodnim simpozijima bila je pozvani uvodni referent (kao na simpoziju „Letteratura della frontiera”, u Trstu 1990.) te predsjednik sekcija (kao na simpoziju „Victorianism in the USA”, London 1990.).

Znanstvene i stručne publikacije Katicice Ivanišević su iz tri literarna područja: američke i svjetske književnosti, hrvatske književnosti u dijaspori i književnog stvaralaštva na čakavskom izričaju. Veliki doprinos proučavanju suvremenih gibanja u američkoj književnosti dale su njezine tri knjige, od kojih je „Jack Kerouac i beat generacija” jedina u Hrvatskoj koja tretira ovu tematiku. Književnim stvaralaštvom hrvatskih iseljenika Katicice Ivanišević se bavi već niz godina i učinila je prve napore u pripajanju hrvatske književnosti u dijaspori matičnoj književnosti. U proučavanju i promicanju književnosti čakavskog izraza nadovezuje se na hrvatsku duhovnu baštinu ističući čakavski kraj kao njezino ishodište i kolijevku.

Kao aktivni istraživač bila je voditeljica znanstvenih projekata i objavila je postignute rezultate:

- Projekt 76 SIZ-a za znanost na temu „Komparativna ispitivanja pojava u svjetskoj i hrvatskoj književnosti 19. i 20. stoljeća”.
- „Književnopovijesna, književnoteoretska i komparatistička istraživanja hrvatske književnosti na Jadranu”, SIZ za znanost, 1988.
- „Mediterranean Islands and their Mutual Relations in Historical and Cultural Tradition”, Zajednica sveučilišta Mediterana, 1991.
- „Hrvatska književnost u dijaspori”, Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske, 1991.
- „Scritori della frontiera”, Sveučilište u Trstu, 2001.

Od 1987. godine obavljala je dužnost mentora mlađim istraživačima. Od 2002. godine mentor je kandidatima na doktorskom studiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci.

Kao gost profesor Katicice Ivanišević održala je predavanja na Sveučilištu u Udinama, Trstu, Londonu, Rimu, Skoplju i Internacionalnom centru u Dubrovniku.

Kao državni dužnosnik govorila je na brojnim svjetskim forumima od Vijeća Europe do Ujedinjenih naroda na temu zaštite ljudskih prava, položaja žena u društvu, sigurnosti i suradnji država Europe, interparlamentarnih odnosa, itd. Nastupila je s referatom na međunarodnim konferencijama u Beču, Tokiju, Ankari, Washingtonu, Strasburgu, Pittsburgu, Pekingu, Istanbulu, Stockholmu.

Bila je član brojnih prosudbenih povjerenstva, te znanstvenih i stručnih udruga u zemlji i inozemstvu.

Katica Ivanišević je 1985. godine dobila „Nagradu grada Rijeke” za ostvarenja na polju književne kritike, godine 2007. dobila je Nagradu za životno djelo Općine Omišalj i godine 2011. Nagradu za životno djelo Županije primorsko-goranske, te književnu Nagradu Drago Gervais 2015. godine. Dobitnik je i brojnih priznanja i zahvalnica za znanstvenu i stručnu pomoć i sudjelovanje. Nositeljica je sljedećih državnih odličja: Red kneza Trpimira s ogrlicom, Red Danice hrvatske s likom Marka Marulića, Red Ante Starčevića i Spomenice Domovinskog rata.

Katica Ivanišević i Hillary R. Clinton u Washingtonu 1994.

Susret Katice Ivanišević s britanskom premijerkom Margaret Thatcher u Zagrebu 2000.

Katica Ivanišević na Konferenciji žena predsjednica parlamenata 1996.

Žene predsjednice parlamenata svijeta: Hrvatska, Finska, Indija, Norveška, Južnoafrička Republika, Etiopija, Kolumbija, Australija, Švedska, Cape Town 1998.

Katica Ivanišević prima u posjet predsjednika Republike Mađarske Arpada Göncza, Zagreb 1999.

*Katica Ivanišević prilikom posjete predsjednika Republike Turske
Sulejmana Demirela Zagrebu 1997.*

Katica Ivanišević na konferenciji NATO-a, Antalya, Turska 1996.

Katica Ivanišević u španjolskom Parlamentu, Madrid 2000.

Katica Ivanišević govori u Ujedinjenim narodima, New York 1998.

dr. sc. Katica Ivanišević

professor emeritus

POPIS RADOVA

KNJIGE

1. *Jack Kerouac i beat generacija*, Istarska naklada, Pula, 1984.
2. *Bohema i književno stvaralaštvo*, Izdavački centar, Rijeka, 1984.
3. *Suvremena američka književnost*, Istarska naklada, Pula, 1986.
4. *Omišalj – monografija*, Glosa, Rijeka, 2006.
5. *Antologija pjesništva otoka Krka*, Lukom, Zagreb, 2014.
6. *Sjećanja, autobiografija* (neobjavljena)

UREDILA KNJIGE UZ VLASTITU STUDIJU

7. *Omišlju grade moj, Narodne pjesme koje se pjevaju u Omišlju na otoku Krku*, Glosa, Rijeka 1993.
8. *Omišaljske uspomene*, Općina Omišalj, Zagreb, 2008.
9. *Verši na šterni*, Gradska knjižnica Poreč, 2015.

PRILOZI U KNJIGAMA

1. „Metaforičan svijet poezije Dragice Torić-Drenovac” *Obrok muzike*, Izdavački centar Rijeka, 1983. str. 59–66.
2. „Poezija Nikole Kraljića”, *Dinarida*, Izdavački centar, Rijeka, 1984.
3. „Pjesničko govorenje Nikole Kraljića”, *Trag*, Izdavački centar, Rijeka, 1985. str. 65–70.

4. „Sažeti pregled kulturnog razvoja”, *Lipo moje spod Omišalj more*, Istarska naklada, Rijeka, 1985. Saž. lit. 23. str. 10–35.
5. „Sugestivnost u slikovitosti”, Branka Stupar, *Blize obale*, Izdavački centar, Rijeka, 1986. str. 55–60.
6. „Posebnost Kraljevićeve poezije”, *Čapivanje kanta*, Izdavački centar, Rijeka, 1987. str. 145–152.
7. „Stapanje stvarnosnih i imaginativnih elemenata u poeziji Damira Sirnika”, *Spovidi i naravi*, Izdavački centar, Rijeka, 1988. str. 61–64.
8. Predgovor, Nikola Kraljić, *Poruka*, Otokar Keršovani, Opatija, 1988. str. 5–7.
9. Predgovor, Gordana Rubeša, *U Praskozorje*, Rijeka 1990. str. 9–10.
10. „U Praskozorje Gordane Rubeša”, *Pozdrav*, Riječko književno i naučno društvo, Rijeka, 1990. str. 5–7.
11. „Dragocjeni čakavski prinosi suvremenom hrvatskom pjesništvu”, Pogovor, *Pul Matetićeve ogniišća*, KPD Ivan Matetić Ronjgov, Viškovo 1991. str. 67–69.
12. Pogovor, Jadranka Štefanić, *Zapisi mladosti*, Hrvatsko književno-znanstveno društvo, Rijeka, 1991.
13. Predgovor, Ivan Mahulja: *Rječnik omišaljskog govora*, Riječki nakladni zavod, Rijeka, 2006.
14. Predgovor, Ivan Mahulja: *Knez Ivan zadnji Frankopan na Krku*, Riječki nakladni zavod Rijeka, 2007.
15. „Umjetnost bira umjetnika”, Nikola Kraljić, *Punta od erta*, Lukom, Zagreb, 2008.
16. Predgovor, Ivan Mahulja: *Peče i fiorini*, Riječki nakladni zavod, Rijeka, 2009.
17. Predgovor, Jelisava Beta Antolić: „Do Omišljani”, Društvo za poljepšavanje Omišlja, Rijeka; 2011.
18. Predgovor, Jadranka Štefanić Orlić: „Oči vremena”, Rijeka, 2011.
19. „Stvaralačka maštovitost Marije Seke Kovačević”, u knjizi „Mamica grintavica”, Općina Omišalj, Omišalj, 2012.
20. Proslov, Nikola Fabijanić i Nikola Kovačić „Glasi naši starih”, Općina Omišalj, Rijeka, 2014.
21. „Pjesnički opus Nikole Kraljića”, Naklada Lukom, Zagreb, 2014.

ZNANSTVENI RADOVI

1. „Društveni protest u beat književnosti ”, *Dometi*, br. 4-5. god. IX, Rijeka 1976, Saž. str. 71–79.
2. „Saul Bellow” – dobitnik Nobelove nagrade za 1975., *Dometi*, br. 12, god. IX, Rijeka, 1976. str. 103–113.
3. „Književno djelo Jacka Kerouaca”, *Zbornik Pedagoške akademije*, br. 2, Rijeka, 1977. str. 129–142.
4. „Bunt u književnosti američkih Crnaca”, *Dometi*, br. 3, god. XI, Rijeka, 1978. str. 67–65.

5. „Ocjena estetizma američke književnosti dvadesetih godina u djelima suvremenih autora”, *Zbornik Pedagoškog fakulteta*, br. 1, Rijeka, 1979. str. 71–78.
6. „Odnos života i umjetnosti u Nabokovom romanu Lolita”, *Zbornik Pedagoškog fakulteta*, br. 2, Rijeka, 1980. Saž. Sum. str. 325–332.
7. „Društvo i boema”, *Dometi*, br. 11, god. XIV, Rijeka, 1981. str. 91–99.
8. „Od Pariza do San Francisca i New Yorka; prvo javljanje američke literarne boeme”, *Zbornik Pedagoškog fakulteta*, br. 3, Rijeka, 1981. Saž. Sum. Lit. 21, str. 411–420.
9. ‘Razvoj boemskih zajednica u Parizu od 1830. do 1848’”, *Zbornik Pedagoškog fakulteta*, br. 4, Rijeka, 1982. Sum. Lit. 5, str. 301–307.
10. „Bogate izražajne mogućnosti uporabe čakavštine u lirici Nikole Kraljića”, *Pomorski zbornik*, sv. 21, Rijeka, 1983. Saž. Sum. Lit. 37. str. 505–515.
11. „The poetry of Yugoslav Emigrants in Australia”, Australian Papers, Zbornik radova s međunarodnog skupa *Australian Literature and Culture*, Filozofski fakultet Ljubljana, 1983. Saž. lit. 5, str. 69–76.
12. „Odnos beatnika prema religiji”, *Zbornik Pedagoškog fakulteta*, br. 5, Rijeka. 1983. Saž. Sum. Lit. 15. str. 253–261.
13. „Classical Bohemia and the Beat Generation: A. Comparison of Their Allitudes Towards Life and Society”, *Acta Neophilologica*, Sv. XVI. Ljubljana, 1983. Saž. Lit. 19. str. 75–91.
14. „Novi žurnalistički stil u suvremenom američkom romanu”, *Zbornik Pedagoškog fakulteta*, br. 6, Rijeka, 1984. Saž. Sum. str. 129–134.
15. „Svjetska književnost u odgojno-obrazovnom procesu”, Zbornik radova *Problemi odgojno-obrazovnog područja*, Rijeka, 1984. str. 113–123.
16. „Izraz boemske misli u književnom stvaralaštvu Janka Polića Kamova”, *Dometi*, br. 9, god. XVIII, Rijeka 1985. Saž. Sum. Lit. 25. str. 45–55.
17. „Avangardnost i tradicija-posebnost Kraljićeve poezije”, *Dometi*, br. 6, god. XIX, Rijeka 1986. Saž. Sum. str. 11–15.
18. „Osobitost Turčićeve proze: poniranje u psihi pomoraca”, *Dometi*, br. 6, god. XIX, Rijeka, 1986. Saž. Sum. str. 109–113.
19. „Uz poeziju Branke Vidas”, *Godišnjak Riječkog književnog i naučnog društva*, sv. 1, Rijeka, 1986. str. 66–71.
20. „Krčki čakavski pjesnici u Gervaisovo vrijeme i nakon njega”, *Dometi*, br. 7-9, god. XX, Rijeka, 1987. Sum. Saž. Lit. 3. str. 621–627.
21. „The Beat Generation in the Heritage of American Literary Tradition”, Zbornik radova: *Cross-Cultural Studies, American, Canadian and European Literatures*, 1945–1985. Ljubljana, 1988. Saž. Lit. 4. str. 31–36.
22. „Tragom pjesničke tradicije Vrbnika”, *Godišnjak*, Riječko književnog i naučnog društva, sv. 11, Rijeka, 1988. Saž. Lit. 20, str. 57–64.
23. „Pučki pjesnici otoka Krka”, *Dometi* br. 4, god. XXII, Rijeka 1989. Saž. Lit. 32. str. 253–264.

24. „U novoj domovini na korjenima vlastite kulturne tradicije”, Zbornik radova s međunarodnog skupa *Literatura između dvije domovine*, Beograd, 1990. Saž. Lit. 7, str. 27–31.
25. „Poezija snažnih iskrenih emocija”, *Dometi*, br. 1, god. XXIII, Sv. 1, Rijeka 1990. Saž. Sum. str. 45–48.
26. „Alia ricerca della propria identità”, Zbornik radova s međunarodnog skupa *Letterature di frontiera*, Trst 1990. Bulzoni editore, Roma, Lit. 7, str. 31–37.
27. „Između dvije domovine: književnost hrvatskih iseljenika u Kanadi”, Zbornik radova s međunarodnog skupa, *Cultura in contatto*, Pula 1990. Saž.
28. „L'arte come riflesso dei mutamenti sociali e l'integrazione culturale”, Zbornik radova s međunarodnog skupa *Itinerari di idee e uomini fra Est e Ovest Europeo*, Udine 1990. Sum. Lit. str. 299–307.
29. „Književno stvaralaštvo otoka Krka” *Fluminensia*, br. 1-2, Rijeka 1990. Saž. Sum. Lit. 39, str. 58–71.
30. „Croatian Community in Australia and its Cultural Achievement”, Zbornik radova s međunarodnog skupa „*Making of a Pluralist Australia*”, Bern, 1991. Lit. 7, str. 61–73.
31. „Hrvatski doseljenici u Americi, prva književna javljanja”, *Fluminensia*, br. 1-2, god. III, Rijeka 1991. Saž. Lit. 8, str. 125–129.
32. „La cultura nazionale: il diritto alia differenza e la necessita' della coesistenza interculturale”, Zbornik radova s međunarodnog skupa *Letteratura di frontiera*, Anno II, Trst, 1992, Editore Bulzoni Roma, Lit. 15, str. 159–167.
33. „Boris Maruna”, *Forum*, broj 5-6, god. XXXI, Knj. I, XIII, , Zagreb, 1992. Lit. 6, str. 582–589.
34. „The Formation of the Croatian Literature in the USA” Zbornik radova: *Litrature Culture and Ethnicity*, Ljubljana 1992. Saž, Lit. 8, str. 149–155.
35. „I letterati Croati contemporanei in Europa”, Zbornik radova s međunarodnoga skupa *L'integrazione culturale nella nuova realta' Europea*, Trst, Editore Bulzoni-Roma, 1993. Lit. 15, str. 159–167.
36. „Šito Š. Ćoric – novi glas u hrvatskoj književnosti”, *Hrvatska revija*, God. XLIII, sv. 1, Zagreb, 1993. Lit. 3, str. 76–82.
37. „Poezija pučkih pjesnika otoka Krka”, *Krčki kalendar*, Krk, 1993. Saž. str. 91–96.
38. „Emigrant's Experiences”, Zbornik radova s međunarodnoga skupa *Australia Changing Landscapes*, Sitges, University of Barcelona, 1993. Lit. 15, str. 124–131.
39. „Ivan Mahulja – krčki preporoditelj i književnik”, *Krčki kalendar*, Krk 1994. Saž. str. 60–64.
40. „L'opera letteraria della minoranza Croata di Molise”, Zbornik radova s međunarodnoga skupa *Il ruolo culturale delle minoranze nella nuova realta' Europea*, Trst, Editore Bulzoni-Roma, 1996. Lit. 31, str. 73–81.
41. „A proposito di alcuni srittori Croati contemporanei tradotti in Italiano”, Zbornik radova s međunarodnoga skupa *Letterature di frontiera*, Trst, Editore Bulzoni-Roma, 1997. Lit. 18, str. 159–169.

42. „Huan Octavio Prenz, književnost bez granica”, Zbornik radova s međunarodnog skupa, *Riječki filološki dani*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2004. Saž. Lit. 18, str. 199–206.
43. „Il circolo letterario Croato”, *I Croati a Trieste*, Trst, Hrvatska zajednica u Trstu, 2007. Saž. Lit. 15, str. 485–495.

STRUČNI RADOVI

1. „Stručni profil nastavnika osnovne škole”, *Radovi Pedagoške akademije*, Rijeka 1975. str. 56–57.
2. Saul Bellow – „Humboltov dar” – Prijevod, *Dometi*, br. 12, Rijeka, 1976. Str. 103–113.
3. Rezultati primjene višeizvornog sklopa za engleski jezik u V. razredu osnovne škole”, *Strani jezik*, br. 4. god V, Zagreb, 1976. str. 335–338.
4. „Audio vizuelna sredstva u nastavi stranog jezika”, *Nastavna tehnologija i obrazovanje nastavnika*, *Radovi Pedagoške akademije*, br. 5, Rijeka, 1977. str. 65–77.
5. „Naši iseljenici u Novom Zelandu”, *Matica*, br. 4, Zagreb, 1982.
6. „Poezija jugoslavenskih emigranata u Australiji”, *Matica*, br. 3, Zagreb, 1983.
7. „Motivi mora i ljubavi” – književno stvaralaštvo, *Novi list*, Rijeka, 1983.
8. „Poezijom i srcem u domovini”, *Novo doba*, Sidney, 1983.
9. „Poezija vezana za čovjeka – u povodu 10-godišnjice smrti Pabla Nerude”, *Novi list*, Rijeka 1983.
10. „Svjetska književnost u obrazovnim programima”, *Suvremena metodika*, br. 3-4. Zagreb, 1983.
11. „Sudbinski vezani za more” – književno stvaralaštvo, *Novi list*, Rijeka, 1984.
12. „Riječ kao zvuk sopila”, *Sedam dana*, *Vjesnik*, Zagreb, 1985.
13. „Iseljenici – dio starog kraja”, *Novi list*, Rijeka, 1986.
14. „Poezija Eve Viola”, *Iz recenzije*, *Riječko književno i naučno društvo*, Rijeka, 1986.
15. „George Bowering u suvremenoj kanadskoj književnosti”, *Rival*, br. 3-4. God. 1, 1988. str. 208–209.
16. „Novi Hemingway”, *Rival*, br. 1-2, god. II, Rijeka, 1989., str. 230–232.
17. „Humor s okusom gorčine”, Danijel Kokić, *Znakovi vremena*, Rijeka, *Novi list*, 14. lipnja 1989.
18. „Vlasta Sidnik-Pobor”, I i II godišnjak RKND, Rijeka, *Novi list*, 1989.
19. „Vojo Šindolić: Dekompresija”, *Prikaz*, *Dometi*, br. 4, Rijeka, 1989. str. 330–331.
20. „Gorka istina u romanesknom ruhu”, *Rival*, br. 3-4, 1990. str. 87–88.
21. „Branko Turčić: *Ruža vjetrova*”, *Iz recenzije*, *Izdavački centar Rijeka*, Rijeka, 1990.
22. „Sex i smrt kao zagonetka za životinju koja misli” – John Updike dobitnik Pulitzerove nagrade za književnost za 1991. godinu, *Novi tjednik*, Rijeka, 18. travnja 1991.
23. „A Systematic Approach of the University of Rijeka to the Environmental Protection of the Rijeka Region”, Rectorial Conference, University of Padua, Padova, 1991.

24. „Omišalj – povijesno kulturne znamenitosti”, *Gorenjski tisk*, Kranj, 1991.
25. „Proslava prvih plodova – Omišaljska Stomorina”, *Novi list*, 18. kolovoza 1991.
26. „Marija Riman: Okrunjena Majko mila”, Prikaz, *Marijin Trsat*, br. 3, god. XXV, Rijeka, 1991.
27. „Emanuel Hoško: Štovanje Marije”, *Miroljublje naših starih*, *Novi list*, Rijeka, listopada 1992.
28. „Uz poetska razmišljanja Davida Kabalina” *Rival*, br. 2-3-4, god. V, Rijeka, 1992. str. 246–248.
29. „Anton Bozanić: Biskup Mahnić – pastir i javni djelatnik u Hrvata”, *Krčki kalendar*, Krk, 1993. str. 102–104.
30. „Doprinos povijesti hrvatske književnosti”, Prikaz, Mirjana Strčić, Temelji književne epohe, *Novi list*, 11. srpnja 1994.
31. „Stijepo Mijovit Kočan: Skupljena baština”, Prikaz, *Fluminensia*, br. 1-2, god. VI, 1994. str. 205–208.
32. „Uz Breviar Vida Omišljanina”, *Nova Istra*, God. II, Sv. V, Br. 2, Pula, 1997. str. 9–12.
33. „Frane Petrić – Zbornik VI međunarodnog filozofskog simpozija”, *Dani Frane Petrića*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1999. str. 17–19.
34. „Approdo per un nuovo millennio”, Edizione Universita di Trieste, br. 1, god. X, Trst, 2000.
35. „Odlazak zadnjeg krčkog kneza Ivana Frankopana iz Omišlja”, *Trsatika*, br. 6, god. III, Rijeka, 2003. Lit. 10, str. 19–23.
36. „Utjecaj gospodarstva na demografsku sliku Omišlja”, Općina Omišalj, Omišalj, 2007.
37. „S. Marčec, S. Bertoša, P. Strčić: Bratovštinske knjige Sv. Antuna Padovanskog”, Prikaz, *Rijeka*, god. XII, sv. 2, Povijesno društvo Rijeka, Rijeka, 2007.
38. „Silvije Strahimir Kranjčević”, *Matica*, br. 3, god. LVII, Matica iseljenika, Zagreb, 2008.
39. „Jasna Gržinić: Zoran Kompanjet – Smijeh kao književna oporuka”, *Sušćka revija*, God. XVII, Rijeka, 2009. str. 52.
40. „Vjekoslava Jurdana: Povijest kao sudbina”, Iz recenzije, *Izdavački centar Rijeka*, Rijeka, 2009.
41. „Književno stvaralaštvo hrvatskih iseljenika”, *Matica*, br. 3, god. LX, Matica iseljenika, Zagreb, 2010.
42. Katica Sučić Saulig „Miraz svom zavičaju”, Iz recenzije, *Satiga*, Opatija, 2014.

Katica Ivanišević u Španjolskoj s predsjednicom Senata, Madrid 2000.

OSVRTI NA KNJIGE I ZNANSTVENE RADOVE
PROF. DR. SC. KATICE IVANIŠEVIĆ

||

Katica Ivanišević susreće Petera W. Galbraitha, prvog američkog veleposlanika u Hrvatskoj.

BEAT POKRET I BOEMA U INTERPRETACIJI KATICE IVANIŠEVIĆ

Istraživanje američke književnosti obilježava cjelokupni znanstveni opus Katice Ivanišević, posebice njezina knjiga „Jack Kerouac i beat generacija” (Pula, 1984.) koja je bila jedina s tom tematikom u ondašnjoj Jugoslaviji, kao i danas u Hrvatskoj.

I.

Tek dvadesetak godina nakon što je objavljena Kerouacova knjiga „On the Road” (1957.) Katica Ivanišević ušla je u tu problematiku i predstavila je život i djelo Jacka Kerouaca kao i drugih članova beat generacije: Lawrencea Ferlingettija, koji je tiskao djela članova beat generacije i imao svoju knjižaru u San Franciscu, Allena Ginsberga, Petera Orlovskog, Gregory Corsa, Williama Burroughsa, Gary Snydera, Neala Cassadyja i Johna Collena Holmesa koji se javljaju na stranicama svih Kerouacovih romana dajući im svojim riječima i ponašanjem smisao i život. Ovaj pokret je u pedesetima i šezdesetima prošloga stoljeća vladao američkom književnom scenom i ostavio snažan utjecaj na svjetsku književnost. Javljajući se kao nova generacija, beatnici su izazvali burnu reakciju literarne kritike toga vremena. Ivanišević ukazuje na dvije grupe kritičara: prva grupa su akademski kritičari koji ih ne smatraju intelektualcima i pripisuju im aspiracije i ideje koje odražavaju siromaštvo duha i vulgarnu senzualnost, a druga grupa su podupiratelji betaničke književnosti koji pokušavaju dokazati visoku vrijednost njihovih djela kao zagovornika protesta protiv konformizma i dehumanizacije američkog društva u poslijeratnim godinama. Stoga Katica Ivanišević s vremenskom udaljenošću objektivno i nepristrano analizira njihovo djelo u odnosu na američko društvo toga vremena.

Prema Kerouacovim riječima „beat” znači dotučen, u smislu izdvojenosti, nepripadnosti ni jednoj društvenoj klasi. Vjerovali su da mogu potpuno izmijeniti ne samo tijekom američke književnosti već, dapače, da se mogu nametnuti kao antiteza sasvim drugačijoj slici stvarnosti. Ivanišević tumači da je prema ustaljenoj praksi industrijskog društva, ovaj pokret iznikao kao njegov najuočljiviji i najekscentričniji izdanak, izoliran iz slojeva građanske klase i transformiran u snažan element oponiranja, u marginalni otpor postojećim društvenim normama. Samo u tom okviru može se shvatiti beat literatura sa cjelokupnim njezinim bogatstvom egzistirajućih izbora, ubacujući ih u široki kontekst same književnosti koja odražava kompleksnost povijesnog trenutka. Ivanišević polazi od tvrdnje da je za svakog pisca bitan i osnovan njegov odnos prema vlastitom vremenu pa takvu tvrdnju primjenjuje na pisce generacije beatnika, koji se kao umjetnici potvrđuju u neposrednom dodiru s poviješću Amerike pedesetih godina. Stoga u svojem istraživanju tretira društveno-političku situaciju u Americi nakon II. svjetskog rata, porast industrijalizacije i dehumanizacije društva, reakciju beatnika na društveno-politički položaj kao i utjecaj filmske industrije na formiranje beatnikove ličnosti. Naglašava da su beatnici držali otvorene oči, budno prateći kretanja oko sebe, ali u njihovu izrazu nije bilo cinizma. Umjesto cinizma i apatije, koja znači kraj svih ideala, generacija beatnika je poletna i znatiželjna. Izražavaju duboku sumnju i nepovjerenje u sve postupke poduzete od strane vlade. Problemi društva, ističe Ivanišević, kao otpuštanje s posla, zdravstvena zaštita, populacija stanovništva, pravosuđe, građanska prava, dolaze u središte pozornosti zbog prašine koju je oko njih podigao pokret beatnika. Čak i oni slijepi na socijalne pojave odjednom su se morali zapitati zbog čega se diže takva buka i što je to što ne valja u američkom društvu. Upravo neuklapanje beatnika u takve odnose stavilo je pod znak pitanja postojeće društvene norme i pomaklo u središte pozornosti gospodarska i društvena zbivanja. Promašaj Amerike beatnici vide u dehumanizaciji čovjeka, masovnoj propagandi i masovnoj diktaturi. Razotkrivaju Ameriku kao sustav mehaničkih komunikacija kojima dominira sebična želja za prestižem, u kojem je novac ogledalo moći i prosperiteta a čovjekova individualnost nestaje u općoj uniformiranosti.

U tom kontekstu pokret beatnika imao je na samom početku puno političko obilježje. Katica Ivanišević tumači da je u toj prvoj fazi literarna strana bila potisnuta, da je pokret bio širi po obliku, a njihova duboka i osobna ispovijest bila je prigušena i odbačena. Nadalje, autorica izlaže da upravo tada dolazi do zaokreta u njihovom političkom stajalištu. Nedostajala im je politička zrelost pa umjesto da svoje ideje provode u djelo oni se povlače u osamu (najčešće u planinu) da bi meditirali o načetim pitanjima i problemima i tako izbjegli direktnu političku konfrontaciju. Kerouac u „Desolation Angels” naziva njihovu revoluciju „ruksak revolucija” zbog načina na koji su je provodili kao pustinjaci ili otpadnici. On smatra da čovjek nije u stanju bilo što promijeniti u svojoj okolini, da je čovjek nemoćan faktor koji može samo „raspravljati o užasi- ma i teroru ovog života,.. Stalnim busanjem u prsa kao pokret koji negira sve društvene norme – dolaze zapravo u kontradikciju sami sa sobom; s jedne strane istupaju kao progresivna društvena snaga, dok se nasuprot tome ograđuju od svih odgovornosti zatvarajući se u svetački, mučenički okvir, kao žrtvovano janje na polju ljubavi, koja bi po njihovom mišljenju trebala biti jedino sredstvo borbe za individualno i kolektivno oslobođenje. Organska zajednica ljudi za

njih znači zajednicu ljubavi. Vrijednosti koji oni cijene su mir i blagost. Oni nisu neprijateljski raspoloženi prema ljudskom rodu u cjelini, njihov se atak odnosi samo na postojeće društvene odnose. Vjeruju u budućnost ljudske rase i njihova su traženja usmjerena prema takvoj politici koja bi bila bazirana na individualnom ljudskom biću kao jedinjoj apsolutnoj vrijednosti.

Katica Ivanišević utvrđuje da generacija beatnika nije pripadala određenoj stranci, nije imala neku središnju točku oko koje bi grupirala svoje istomišljenike i svoje aspiracije. Stoga govoreći o generaciji beatnika zaključuje da ne možemo govoriti o nekoj registriranoj filozofiji, stranci ili stajalištu. Svatko od njih bio je samostalna cjelina, prisiljen da se na svoj način suoči s problemom što je mlad u jednom društvu punom izazova. Željeli su znati i prepoznati stvari oko sebe „to dig”, postati „cool” i „hip” u smislu nepristranosti, odvojenosti i mogućnosti promatranja. Željeli su voditi potpuno prirodan život, biti izvan domašaja granica koje prouzrokuju novac i želja za karijerom. Odbacivši udobnost toplog doma, komfor električnih uređaja, automobile nabavljene na kredit, da bi se smrzavali na uglu Madison Avenue, noćima raspravljali o nekoj ideji ili problemu, beatnici su u očima tadašnjih priznatih kritičara mogli biti ili ludi ili prepotentni zbog izražavanja svoje superiornosti. Optuživali su ih i zbog lijenosti i averzije prema radu, prikazujući ih kao skitnice i pijance. Oni su zapravo skandalizirali samo srednju, malograđansku klasu američkog društva iz kojeg su potekli.¹

Kerouac vjerojatno nije mogao predvidjeti u što će se razviti njihova mala grupacija: od prve eksplozivne pojave beatnika do široke imitacije među redovima mladih koja je izrasla u hippyje.²

Katica Ivanišević zaključuje da je glavni doprinos beat pokreta u tome što je oslobodio literarni izraz dotadašnjih sprega i sputanosti kao i progresivnu ulogu koju je odigrao u društvenim zbivanjima. Prezentirajući kao svoju koncepciju budućnosti individualnu slobodu čovjeka prema kojoj bi svatko sam odlučivao o svome životu i načinu na koji ga želi urediti beatnici su zašli u krajnost ideja i ekscenost ponašanja. Shvativši borbu za individualno oslobođenje čovjeka apstraktno, kroz mysticizam i slobodu ponašanja, beat pokret, naglašava autorica, može se označiti kao američka subkultura koja je imala velikog utjecaja na kasnije generacije pisaca.

¹ Jack Kerouac je rođen 1922. g. u katoličkoj obitelji, bavio se različitim poslovima od šampiona baseballa do predradnika na željeznici, studirao na Columbia University, ali je zbog povrede noge izgubio stipendiju nogometaša i napustio studij. Služio je u američkoj ratnoj mornarici, ali nespričan za vojnu disciplinu, kao što je bio i za sve ostale civilne službe, nakon nekoliko mjeseci otpušten je iz vojske. Nakon uzaludnih pokušaja da se smiri na jednom mjestu shvatio je da je njegov jedini i pravi poziv da bude pisac. Napisao je 20 romana, zbirku pjesama i jedan filmski scenarij. Umro je 1969. g. na Floridi u četrdeset sedmoj godini, žrtva svog vlastitog nemirnog života, fizički i psihički iscrpljen.

² Hippysu su samo široko prihvaćena moda bez umjetničkih pobuda. Iako nastavljaju protest na svoj način (odjećom i ponašanjem), oni su ipak čista antiteza beatnika koje karakteriziraju literarna stremjenja.

II.

U knjizi „Bohema i književno stvaralaštvo” (Rijeka, 1984.) Katica Ivanišević nastavila je s istraživanjem generacije beatnika, ali u drugom kontekstu. Usporedila ih je s pariškom bohemo 19. st. da bi dokazala da je generacija beatnika nova bohema 20. st. U tu svrhu pratila je razvoj bohemskih zajednica od prvih javljanja do njihova nestanka.

Istraživačka pretpostavka autorice bila je uvjerenje da bohema, kao oblikovana moć, nosi specifična obilježja, što se u datim uvjetima ponavljaju i koja ne nose samo bogat, pokretački poriv, nego označavaju i stvaralačku kob njezinih pripadnika. Izvori snage i značaj boheme, traženi su u manifestacijama stvaralaštva i načinu života pripadnika bohemskih krugova u različitim vremenskim i društvenim uvjetima.

Autorica navodi da se bohema prvi puta javlja kao specifičan izraz u vezi s grupom francuskih umjetnika, koji su bili naročito aktivni između 1830. i 1848. godine. U tom razdoblju u Parizu je postupno osnovano niz bohemskih zajednica koje su svojom etikom odražavale bohemsku ideju. U njima vlada jednakost socijalne situacije i ciljeva te podudarnost u načinu mišljenja. Možemo ih pratiti još od neformalnih kružoka Balzaca (u ulici des Quatre Vents) i Hugoa (Grand Cenacle) preko stvaranja prvih kružoka klasične boheme Malog kružoka (Petit Cenacle), „galantne boheme” (u ulici Du Doyenne), boheme Vodopija (Buveurs d’ eau), „službene” Murgerove boheme do sastajališta pod Drugim carstvom (u Courbetovoj radionici) i zadnjih pokušaja bohemске egzistencije i otpora koji nastaje zajedno s propašću Komune.

Pripadnici boheme su uglavnom mladi umjetnici, književnici, slikari, muzičari itd., koji kroz bohemu traže afirmaciju vlastite kreativnosti. Ograničena je životnom dobi pa autorica zaključuje da je bohema vrijeme mladosti gdje su umjetnici na kraju spremni prilagoditi se uvjetima društva u kojem žive. Završnu fazu većine pripadnika boheme predstavlja financijski uspjeh ili građanska sigurnost. Dva najznačajnija predstavnika boheme Henri Murger (u Francuskoj u 19. st.) i Jack Kerouac (U Americi, u 20. st.) svojim književnim djelom ocrtala su bohemu mladenačkog entuzijazma i zanosa i utjecala na stvaranje i širenje bohemskih zajednica. I Murger i Kerouac dostigli su svoj najviši književni domet dok su pripadali bohemskim zajednicama. Postigavši uspjeh, a time i materijalnu dobit, obojica u zrelim godinama doživljavaju umjetnički fijasko.

Katica Ivanišević istražuje ključna pitanja bohemске egzistencije u pet poglavlja u kojima analizira njihov odnos prema društvenoj stvarnosti, novcu, rasnom problemu, prema senzualnosti kao i oblike udruživanja bohema i njihova ponašanja.

I. ODNOS BOHEME PREMA POLITIČKOM SUSTAVU

S političkog aspekta bohema pruža otpor vladajućoj klasi s kojom se ne želi poistovjetiti i postaje zakleti neprijatelj svake prisile.

Klasična bohema označava oblik suprotstavljanja napretku buržoazije i demokracije. Kako bi izbjegli političku angažiranost, estetsko su načelo čiste umjetnosti uzdigli do principa koji je postao kriterijem svake djelatnosti.

Poput njih beatnici ostaju neangažirani u političkim zbivanjima svoga vremena, ne nalaze uzor za ostvarenje svojih ideja, zatvaraju se u okvire misticizma i filozofije zen-budizma koji baziraju na ideji pacifizma i opće ljubavi.

2. ODNOS BOHEME PREMA RASAMA

Bitan faktor bohemske misli je i odnos prema rasama koji stoji sukladno sa znanstvenom postavkom da složenost ljudskih vrsta i dijeljenje ljudskih zajednica na „više” i „niže” rase nije moguće.

U klasičnoj bohemi ovaj odnos ostaje samo na razini simpatije prema pripadnicima svih rasa. Privlačnost egzotike koja vlada romantičarskom umjetnošću, samo je želja umjetnika da u njoj traže sredstvo za oslobađanje svoje imaginacije od društvenih i estetskih stega. Naročito je taj odnos istaknut u Baudelairea. Sva tragika i sreća njegova života vezana je uz mulatkinju Jeanne Duval.

Nova bohema američkih beatnika već sasvim naglašeno izražava društveni položaj Crnaca otvoreno podižući svoj glas u njihovu obranu.

Kerouac u svojim djelima naziva Crnce „Nigger” ali bez prizvuka ironičnosti, osjeća ih kao braću. Kerouacova najduža ljubavna veza je bila s Crnkinjom Mardon Fox opisana u romanu „Subterraneans”. U Crncima traži izvornost bez rasnih predrasuda.

3. ODNOS BOHEME PREMA NOVCU

Autorica naglašava da se klasična bohema, kao buržoaski izdanak, nije oslobodila shvaćanja da je novac mjerilo uspjeha. Njihovo uvjerenje je rezultiralo parazitskom egzistencijom i nastojanjem da se do novca dođe što lakšim načinom. Zato u klasičnoj bohemi imamo stalne izmjene izobilja i oskudice.

Američki beatnici prilaze problemu novca kao mjerilu vrijednosti i odnose se prema njemu kao prema izvoru otuđenja. Beatnici su takvo stajalište stekli na temelju spoznaje o moći koju novac ima nad životom čovjeka. U tom pogledu generacija beatnika ide korak dalje i unosi nove elemente bohemstva.

4. ODNOS BOHEMA PREMA SENZUALNOSTI

Ivanišević iznosi tezu da se antikonformizam i sposobnost bohemskog ponašanja očituje i na području senzualnosti koju se shvaća kao simbol snage, prirodni potisnuti element koji je potrebno pustiti da se razvije, kako bi se mogla razvijati i čovjekova svijest.

Pripadnici klasične boheme zagovarali su slobodnu ljubav tj. uranjanje u senzualnost bez moralnih predrasuda.

Beatnici na istim osnovama rade ljubavne zajednice koje čak i legaliziraju, ali one traju samo dotle dok su partneri zainteresirani jedno za drugo.

Autorica se dotiče i problema žena u bohemskim zajednicama. Žena kao partner u tim zajednicama ima svoju riječ samo u iznošenju vlastitih osjećaja, odnosno želje da uđe ili izađe iz

takve ljubavne zajednice. Ali u ostalim odnosima žena u svim bohemskim zajednicama potpuno je neravnopravni član. U klasičnoj bohemi se prema njoj odnosi kao prema lijepoj stvari koju treba negovati da bi se njome moglo zanositi. U betanika nalazimo na isti odnos oduševljenja prema ženi kao izvoru radosti, ali i na indiferentnost u odnosu na njezine psihičke preokupacije.

5. STANOVANJE I SASTAJALIŠTA BOHEMA

Katica Ivanišević analizira i uzroke koji su doveli do stvaranja bohemskih zajednica. Težnja za uštedom kao i istovjetnost ideja navela je boheme i na zajedničko stanovanje. To zajedništvo moglo je značiti pripadanje istom krugu ili je bilo rezultatom osobnog prijateljstva (Murger i Champfleury te Ginsberg i Orlovskiy). Stanovi u kojima oni žive ili se sastaju nalaze se u studentskim ili umjetničkim četvrtima velikih gradova gdje su životni troškovi bili relativno niski. U 19. st. to su mansarde Latinske četvrti a u suvremenom američkom društvu trošne kuće Greenwich Villageu (New York), North Beachu (San Francisco) i Venice Westu (Los Angeles). Takva zajedništva nisu bila zatvorenog tipa, dapače, uvijek se proširuju novim članovima.

Sastajališta bohema su javni lokali, ateljei, a prema prilikama i redakcije ponekog lista, knjižare i galerije. Kavane u Parizu, kao poznata bohemski kavana „Momus” i bistroi u Americi koji su naročito u Greenwich Villageu po svojoj bučnosti podsjećali više na mediteranske gostionice, bili su kulturna središta i odigrali su značajnu ulogu u širenju bohemski misli.

No, svoju najznačajniju ulogu bohema je odigrala na kulturnom polju. Ivanišević zaključuje da su književnici boheme svojim djelima pridonijeli neminovnom mijenjanju književne forme i sadržaja i izvršili utjecaj na mnoge književne naraštaje.

Katica Ivanišević u Skupštini grada Madrida

*Druženje Katicе Ivanišević s hrvatskim iseljenicima u Johannesburgu,
Južnoafrička Republika, 1998.*

Na izložbi „Bedema ljubavi” Katica Ivanišević s Doris Pack, Osijek 1996.

fra Bonaventura Duda

professor emeritus

*Gospođi Katici Ivanišević za njezinih 80 godina života
Osvrt na knjigu „Antologija pjesništva otoka Krka”*

KORAK PO KORAK

Želite li doživjeti značaj ovoga izvanrednoga djela, *Antologije pjesništva otoka Krka*, pročitate pozorno pogovor koji bi vrlo dobro stajao i kao svečani uvod. Evo prvih rečenica:

„Prošlost otoka Krka, jednog od najvećih otoka našega priobalja, od pretpovijesti, antike i srednjovjekovlja do kasnijih povijesnih razdoblja, prepuna je događanja, osoba i svjedočanstava bogate umjetničke tradicije. Sva ta aktivnost i dostignute vrijednosti plod su kulture ljudi koji su u ovome kraju djelovali kroz stoljeća. Unatoč razdobljima oskudne naobrazbe i malome broju stanovništva, otok Krk dao je brojne značajne ljude koji su svojom nadarenošću, radom i obrazovanjem zauzeli visoke položaje u politici, crkvi, obrazovanju i umjetnosti.” (str. 243.)

Već i sam naslov koji stoji na početku ove knjige, na svoj je način obilježio cijelo pjesništvo otoka Krka, odnosno početak naše hrvatske pismenosti. Pod tim mislim na sam početak koji predstavlja i krčka, Bašćanska ploča.

Evo toga početnoga naslova u ovoj knjizi „Človištvo najlipše kraljuje kot prava lipost”, ili malo hrvatskije „Človištvo zove se prava lipota”. Tu je pjesmu napisao grof Fran Krsto Frankopan, 1671., veliki mučenik Bečkoga Novoga Mjesta. Ne spominje se, doduše, da je ikada pohodio Krk, ali njegovi su pretci stolovali Krkom, a njegova pjesma stoji ne samo na čelu krčke, nego i na čelu cjelokupne hrvatske lirike. Poslušajmo nekoliko stihova i uživajmo u lijepoj, pomalo nerazumljivoj, ali srčanoj hrvatskoj lirici:

Ona lipost koja drugom lišću biva,
lilija i roza cvatuć na hodiva,
budući nestalna, tinja se poziva,
ar vrime čalarno vsu diku skončiva:
neg samo človištvo vsedil je trpeće,
ono krunu nosi vrhu sve liposti,
u vridnosti svojoj negdar premineće,
ono je kinč slavni vrhu sve dragosti.

Tumačeći poeziju krčkih pjesnika, Katica Ivanišević navodi da je „poezija u suštini kreativan iskaz cjeline ljudskog duha i traganja čovjekova za vječnim smislom kao svojim dovršenjem.” Poslušajmo sada autoričin komentar:

„U tom kontekstu valja razumjeti i u ovoj knjizi predstavljene krčke pjesnike koji uglavnom imaju i čvrst osobni sklop i vezani su uz tlo i jezik iz kojih su ponikli i u koji su snažno inkorporirani. Odnos pjesnika prema ljubavi, domovini, Bogu i ljudskim vrijednostima, zajednički im je tematski okvir. Većina ih je uspostavila kontinuitet veze i prožimanja s narodom iz kojeg su ponikli. Svi oni teže općoj mudrosti, promišljanju, ali i ističu svoj odnos prema onome što je stvoreno, svoju vlastitu individualnost. Kod nekih prevladava misaonost i oni u središte svojih shvaćanja i doživljaja stavljaju vlastitu dušu u odnosu na svoje postojanje i bivanje. Riječ je o stajalištu o sebi kao o eminentnom iskazu duše, kao odrazu svemogućeg, sveprisutnog, sveukupnog božanskog uma. I mada je često ta duša nositeljica patnje, ona je uvijek i nositeljica najdublje vjere. Riječ je o poeziji duboke vjere u Boga, u dobro... koja je odraz duge tradicije kršćanstva na otoku Krku.” (str. 247.)

Tu dotičemo daljnju posvetu i religiozni značaj ove cijele zbirke, ona je religiozni dah stavljen pod dva trostihia iz duže pjesme koja nosi naslov „Na čistu sriedu” (str.25.), a ispjevao ju je u 25 trokatica Anton Antončić, Omišljanin rođen 1864. a umro 1924. S njim zapravo počinje cijela ova zbirka. Nisam obratio pozornost na taj spomen dok me na to nije upozorila spisateljica. Sama posveta izrečena je na 7. stranici gdje stoji kao svečani naslov cijeloga djela, moto knjige. Pročitajmo dvije kitice, sedmu i osmu iz te pjesme. Dodat ću tim kiticama i dvadeset i prvu te posljednju, dvadeset i petu kiticu da bude jasna nakana spisateljice.

Da nebudemo nit skupa nit sami
Mi koji sada sviesni smo da jesmo,
Mi koji vječnost slutimo u nami?

Da ne znamo, da bjesmo nit što bjesmo?
Zar da nam sav, beznadjem iscrpljena,
Presahneš i ti, sveg života česmo?

...

Ja vjerujem u život preko groba
Već zato, što nam i tielo i duša
Povjeri toj tek dobit mogu oba.

...

Spomeni se, da smo tielom prah,
Prah u začetku i po završetku;
Al da i duše iznad piri dah

I nadajmo se posmrtnome svetku.

Prijedimo sada na glavni dio ove knjige, na njezin korpus koji se počeo oblikovati davno prije nego je narastao u svjedočku knjigu, u „Antologiju pjesništva otoka Krka”. Evo što nam spisateljica govori o sada već svestrano oblikovanom korpusu:

„Riječ je o poeziji koja je bitno tematski i sadržajno određena. Iako ju je moguće vrednovati iz različitih kutova, u tematskom smislu primijetit ćemo da se u njoj uvijek javlja rodni krajolik kao ishodište, početak i kraj, i to je njezina konstanta, njezina zajednička karakteristika. Gotovo svi u knjizi predstavljeni pjesnici rođeni su na kamenu, rasli su uz kamen i fijuk bure, okruženi morem, pa su u punom ravnovjesju znali predstaviti more i krajobraz prožet mediteranskim ugođajem, u kojem nikada nije zaboravljeno nasljeđe povijesti i duh zavičaja.

Mahom pišući rodnom čakavštinom, ti su pjesnici ujedno za buduća pokoljenja sačuvali jezični izričaj kraja iz kojeg su potekli. Suzvučje s krajem iz kojeg je iznikla osnovna je karakteristika ove poezije: u njoj se osjeća toplina sunca, šum mora, tvrdoća kamena i draga materinska riječ. More je znano je, i specifičnost otoka: kamo god krenuli, mora se preko mora. Stoga ne čudi da je more duboka inspiracija, oni su temeljno zaokupljeni njime i ono je središte njihova životnog i djelatnog opusa. Jer u moru je sadržana sva problematika otoka, njegove strukture i narav ljudi koji žive na otoku. Čitajući ove pjesme, dobiva se osjećaj stajanja na hridi dok se more valja prema njoj, a čovjek se prepušta svojim osjećajima. U tim bajkovitim prizorima opjevana je flora i fauna otoka Krka stopljena s čovjekom i morem. I ništa nije suvišno i ne ponavlja se zato što je svaki pjesnik jedinka za sebe, samostalan mislilac koji doživljava život i prirodu na vlastiti način... No, bez obzira na vrijednost pojedinih pjesama, svi pjesnici imaju nešto zajedničko: ljubav prema svome otoku, on ih inspirira i potiče na pjevanje.” (str. 246.)

Jedna je od pjesama Ivana Kraljića, Omišljanina (1921. – 1996.), pjesma „Hridine sure”, a ispod naslova stoji opaska: (1940., Lagani valcer). Naime, po autorici pogovora, on je bio glazbenik i kantautor te je uglazbio sve svoje pjesme u želji da budu pjevane.

Evo nekoliko stihova: „Hridine sure rodnoga kraja / Najdražeg od svih gora, / Biseri vi ste zemaljskog raja / Jadranskog našeg mora.” (str. 87.)

Ovamo svakako spada i njegova pjesma „Moja Bodulijo” (1976., moderato), pomalo šaljiva i pomalo proročka (str. 91.):

Bi sem po svuda, vide sem svita:
Maršiju, Anveršku, Novijorku i Baiju.
I sad se pod starost va zavičaj vraćam
Va svoju Boduliju.

Moja Bodulijo, Bodulijo mila,
Kako si se peno, peno prominila.

Imaš nove cesti, plaže i hoteli,
Naftovod već grade,
A i petrokemiju bi još zgradit oteli.

Na te, Bodulijo, zrakoplovi sleću,
Po tvom kanalu trajekti se šeću.
Svit se vozi zrakom, morem i po kraju.

Ali judem ipak sve to ni dosta,
Još se žele vozit priko
Bodulskoga mosta.

Ta-na, tanana-na još se žele vozit priko
Bodulskoga mosta.

Iza tih pjesama kao da slijedi ova smirena i lijepa pjesma „Ulikva” (str. 108.) Zore Volarić Perhat, rođene 1924.

Va šaki zemje
mej kamiki nad moren,
va društvu svojih sestar,
dili sudbinu delgoga vika
z moren
oblakon
i vetron.

Vavik zelena,
Vavik mlada.

Sence ju hrani teplinun,
dež napaja vodun.

Misečina srebron pokriva,
more umiva solun.

Sveko je leto
mladicami okićena,
pomlajena,
belimi cvetići okrujena,
od vetra objubjena,
modrimi plodići oplojena.

Vavik zelena,
Vavik mlada.

O.....o,
da mi je ulikva bit,
na stotini let živit,
cvast, plodit.

Vavik zelena,
Vavik mlada.

Slijedi divna kratka pjesma ispjevana u emigraciji „O biti doma” (str. 49.), stih koji pjesnik ponavlja na početku svake kitice. Ispjevao ju je naš veliki pjesnik Antun Bonifačić, rođen u Puntu 1901., a umro u Chicagu 1996. Uz mnoge zbirke pjesama izdao je „Sabrane pjesme”, njih 400. S njim ćemo se još jednom, na kraju ovoga zapisa, susresti u pjesmi „Opat” da nas sve kroz stoljeća blagoslovi s Bašćanske ploče opat Držiha.

O biti doma ove sride,
gledati stare, crne grede,
slušati, kako plamen vrca,
pustiti srdce neka kuca.

O biti doma ovo večē,
dok svi na hladnoj škrili kleče,
pjevaju pjesmu „Iz glbina”,
za izgubljenog kojeg sina.

O biti doma na vrh stola,
lomiti kruh i točit vino,
dieliti bratski sve na pola,
disati tebe, domovino!

Prepuštam svakom koji bude čitao moj napis neka proslijedi do kraja knjige, do sredine ili korak po korak te divne Antologije krčkoga kraja. Neka uživa s pjesnicima, jednim po jednim i redom u ovoj jedinstvenoj zbirci i to baš u onaj čas kad su osjetili da im je nadošlo nadahnuće govora morem, kopnom, visinama i dubinama, ili najjednostavnije, kucajem svoga srca.

Ako želite čitati pojedinačno pjesme kojima pjesnici dotiču vrhunac inspiracije, pogledajte na primjer Branka Fučića „Poklonstvo pastira” (str. 83.) ili Nikolu Kraljića, Omišljanina, rođenog 1930. Do danas je objavio ukupno 40 knjiga od kojih su 34 izvorne zbirke poezije i poetske proze s popisom tolikih nagrada i posljednjom, za sada, Nagradom Općine Omišalj za životno djelo za iznimna postignuća u književnosti. Vrijedi pratiti pjesmu „San o snu” (str. 135.) Marije Barbarić-Fanuko, a svratite pozornost i na pjesmu „Ne dam Hrvatsku” (str. 203.) Marine Valković rodnom iz Garice, blizu Krasa. Završimo ovaj dio moga napisa pjesmom „Već tisuću let” (str. 94.) Vlaste Sindik-Pobor, rođene 1923.: „Već tisuću let / Vrbnik je nevestica / z bandi od Kvarnera... / Navadil se, / pek njemu ne pači / bura i nevera. / Zajik lipi stari / njegova je dota. / More, sence, kamik / to mu je lipota”, sa završetkom „Oja na... za dragin zdísala / nigda i sedaj i vavik, / već tisuću let / haba to naš kamik.”

Pjesma „Tisuću je otoka malo” (str. 216.), Jadranke Orlić, rođene Štefanić (1968.) također je vrijedna naše pozornosti.

Otoci su zvijezde
Naših ispruženih ruku.

Otoci su školjke
Naših utiha tišina,
Tajne su naših
Najdubljih dubina...

To su dragulji
U moru bez kraja,
Razbacani tragovi zemlje
Po beskrajnoj pučini...

Oni su lanterne
Nekog svjetlog srca,
Jedno blistavo tiho jutro
Puno mira i vedrine.

Tisuću je otoka malo
Da bi vedrinu iz samoće dalo,
Da bi radost buđenja prepoznalo,
TISUĆU JE OTOKA MALO...!

Ova nas predivna knjiga, tako lijepo ugođena i s toliko pažnje napisna vodi u same korijene cjelokupne hrvatske književnosti. Neka nas na kraju sama autorica uvede u nju:

„Jer upravo su popovi glagoljaši imali posebnu ulogu u očuvanju i vrednovanju kulturne tradicije, postavili su temelje znanstvenoj misli u Hrvatskoj i dali smjernice hrvatskoj književnosti. Zahvaljujući protoku i razmjeni ideja i mišljenja kroz uspostavu i održavanje veza s akademskim sredinama priobalja i kontinentalne Hrvatske, kao i sa stranim sveučilištima, popovi glagoljaši širili su vlastite vidike, ali su kroz to i izgradili sliku kulturne baštine svoga kraja, određujući joj obzore, prateći putove i dajući smjernice prema suvremenosti.” (str. 244.)

Vraćam se Antunu Bonifačiću s čijim rođenjem 1901. počinje 20. stoljeće i čija pjesma „Opat” (str. 50.) karakterizira cjelokupno pjesništvo otoka Krka i s kojom želim zaključiti moj napis:

Zvone zvona Luce s Jurandvora,
Mikule z Omišlja, Mostira i Krka,
svud je žurba, veseje i trka.

Na pojani sred zatišja tiha,
sve vrišći od radosti i smiha,
jarbuli se vide galija srid mora.

Okružen od dice, starac se Držiha
okrenuo puku, blišći mu se mitra,
dili blagoslove i oprost od griha.

Kao janci bili pokleknuše fratri,
vrše zavet otca Benedikta.
„Magnificat” danas svim u srcu klikta.

S Velebita šalju znakove po vatri,
zaniela ih radost najvećega pira:
sidro spušća lađa kralja Zvonimira.

Hvala Vam, gospodo Katica Ivanišević, za sva Vaša djela koja ste napisali u ovih osamdeset godina života, na svim Vašim društvenim naslovima i doista bogatom bavljenju zavičajnom poezijom, ali i s osluhom na početke hrvatskoga pjesništva.

Susret Katice Ivanišević i moliških Hrvata – primanje u Hrvatskom saboru 1997.

doc. dr. sc. Anton Bozanić

Krčka biskupija

Dr. sc. Katica Ivanišević, professor emeritus

U POVODU OSAMDESETE GODIŠNJICE ŽIVOTA

Uvod

Veoma plodan dugogodišnji znanstveno-istraživački i spisateljski rad redovite profesorice s područja filologije, a poslije s počasnim zvanjem i naslovom profesora emeritusa, obuhvaća pet knjiga literarnog sadržaja, preko stotinu znanstvenih i stručnih radova objavljenih u domaćim i inozemnim publikacijama i više od 80 naručenih recenzija. Njezina istraživanja usmjerena su na tri najvažnija područja: američka i svjetska književnost, hrvatska književnost u dijaspori i književno stvaralaštvo na čakavskom izričaju. Aktivno je sudjelovala svojim izlaganjima na brojnim međunarodnim i domaćim simpozijima, kongresima, savjetovanjima i književnim tribinama, a više puta su joj na međunarodnim znanstvenim skupovima pripali uvodni referati. Katica Ivanišević je unutar svojih institucija obnašala najviše službe: predstojnice odjela, dekanice, te rektorice Sveučilišta u Rijeci. Službi u instituciji pridodana je i politička uloga predsjednice Županijskog doma Sabora.

Uza sve obveze u institucijama u kojima je stalni djelatnik, Katica Ivanišević sudjeluje na mnogobrojnim kulturnim događanjima, posebice kod predstavljanja znanstvenih publikacija, piše uvodnike i recenzije, a njezina topla i neposredna besjeda uvelike doprinosi popularizaciji znanosti i čini da običan čovjek počinje vrednovati napisanu riječ. Kao rođena Omišljanka ne zaboravlja svoj kraj. Posvećuje mu vrijeme. O njemu piše, sabire njegovo kulturno blago. Nazočuje, ukoliko nije spriječena, gotovo svim kulturnim zbivanjima. Dapače, gotovo je nezamislivo da se u Omišlju nešto događa na području kulture a da se

ona ne oglasi. Prigodna riječ Katicice Ivanišević, ukorijenjene u ovom podneblju, uvijek djeluje ohrabrujuće i poticajno.

I. „Omišalj” – monografija, Glosa, Omišalj, 2006.

Već je spomenuto da se pisanje Katicice Ivanišević usredotočuje na tri literarna područja, a to su: američka i svjetska književnost, hrvatska književnost u dijaspori i književno stvaralaštvo čakavskog govora i izričaja. Doprinos u proučavanju suvremenih gibanja u američkoj književnosti podarila je javnosti u tri knjige, od kojih je „Jack Kerouac i beat generacija” jedina u Hrvatskoj koja tretira ovu tematiku. Književno stvaralaštvo hrvatskih iseljenika također zaukuplja pozornost i usmjeruje istraživačke napore Katicice Ivanišević koja nastoji skladno povezati hrvatsku književnost u dijaspori s onom u domovini. A književnost čakavskog izraza zauzima posebno mjesto u njezinim istraživačkim nastojanjima, naročito tijekom posljednjih desetljeća. Sa strašću znanstvenog tragatelja, natopljenom ljubavlju prema zavičaju, prikuplja i procjenjuje hrvatsku duhovnu baštinu ističući čakavski kraj kao njezino ishodište i kolijevku.

Na tragu književnog stvaralaštva čakavskog izričaja nastala je i objavljena 2006. godine monografija „Omišalj” koja obimom sadržaja nadilazi okvir omišaljske literarne baštine. Međutim, autorica je uspjela primjereno ugraditi književne sastavnice u cjeloviti govor o Omišlju. Monografija je stvorena na poticaj Općine Omišalj u povodu obilježavanja 100. godišnjice mjesnog turizma. Katica Ivanišević se odazvala pozivu općinskog načelnika i priornula uz posao. Općina je stoga nakladnik knjige, a izvršni je nakladnik Glosa iz Rijeke, te urednik Josip Žgaljić. Recenzenti su akademik Petar Strčić i dr. Franjo Velčić.

Monografija je bogato opremljena, većeg je formata i pregledna, s obiljem kvalitetnih fotografija koje upućuju na sadržaj raspoređenog teksta. Broji 170 stranica. Kako bi bila što dostupnija široj publici, izostavljene su bilješke uz tekst, ali je na kraju uvršten popis korištene literature, te sažeci na više svjetskih jezika, kao i bilješka o piscu.

Sadržaj monografije „Omišalj” razvrstan je u pet poglavlja. U proslovu autorica piše: *Ova monografija nema namjeru ulaziti u dublju analizu povijesnih, gospodarskih i kulturnih kretanja u Omišlju, već joj je cilj istaknuti značenje mjesta u prošlosti i danas. Kulturno blago ovoga drevnoga otočkog gradića sa svojim bogatim sadržajima cjelovit je kulturni spomenik i zaslužuje da bude i na ovaj način vrednovan.* Prvo, uvodno poglavlje, nosi naslov „Vjekovna omišaljska jezgra” i raspravlja najprije o smještaju starog Omišlja, koji po samoj svojoj strukturi predstavlja spomenik krčke graditeljske baštine. Zatim se govori o okolnim i napuštenim naseljima, klimi i stanovništvu. Drugo je poglavlje posvećeno povijesti Omišlja i iznosi već poznate podatke od vremena Ilira – Liburna, Rimljana, Bizanta, Hrvata, Frankopana, Habsburške Monarhije, Napoleonove vladavine, druge austrijske uprave, prve i druge talijanske okupacije, Kraljevine SHS / Jugoslavije, poslijeratne Jugoslavije, pa do najnovijih vremena u Republici Hrvatskoj. „Kulturno naslijeđe” – naslov je daljnjeg poglavlja. Govori se o omišalj-

skoj župi, župnoj crkvi i drugim crkvama i kapelama, sadašnjim i već napuštenim, boravku, odnosno prolazu pape Ivana Pavla II. kroz Omišalj, te drugim činjenicama vezanim uz vjerski i društveni život žitelja ovoga kraja. Autorica posvećuje posebnu pozornost u ovom poglavlju glagoljskoj baštini, školstvu, jeziku i narodnom pjesništvu, te narodnoj tradiciji. Četvrto poglavlje raspravlja o gospodarstvu tijekom proteklih stoljeća i promjenama nastalim polovicom 20. stoljeća koje su preokrenule višestoljetni način života Omišljana. Zadnje, peto poglavlje, odnosi se na razvoj turizma, počevši od osnivanja Društva za poljepšanje mjesta 1905. godine, prvih hotela, novih turističkih sadržaja, godina uspona i zastoja te privredne grane, pa sve do najnovijih dana kad se nastoji stvoriti suživot industrijskog i ugostiteljskog održivog razvoja.

Zasigurno je Katica Ivanišević dala svoj najjači osobni doprinos u monografiji u dijelu gdje obrađuje narodno pjesništvo i narodnu tradiciju i omišaljski govor. Kao priznati stručnjak na području književnosti i filofogije, ona razumije estetske vrijednosti sačuvane u omišaljskoj narodnoj tradiciji crkvenoj i svjetovnoj, uočava posebnosti i prepoznaje razne utjecaje, pojašnjava ih i čini ljudima razumljivim.

Govori o čuvarima jezika i narodne tradicije, a to su svećenici glagoljaši, u narodu prozvani „popi-glagoljaši” čijom su zaslugom sačuvani mnogobrojni glagoljski spisi. Izvorni omišaljski govor odlikuje se posebnošću narječja, a očuvao se u narodnom pjesništvu, posebice u crkvenom. Dotiče se i folkloru. U domaćem plesu dolazi do punog izražaja finoća pokreta, a nošnju krasni ljepota i raskošnost. Domaći instrument *sopeli* svirkom prenose jeku drevnih vremena u sadašnjost, a skladnom melodioznošću svjedoče kako su daroviti pojedinci njegovali i još uvijek njeguju vjekovne vrednote Omišlja i imaju osjećaja za lijepo.

Valja spomenuti da je osim monografije „Omišalj” Katica Ivanišević sama uredila i objavila dvije knjige posvećene rodnome mjestu „Omišlju, grade moj” (1993) i „Omišaljske uspomenne” (2008), a prigodnu riječ ili recenzije napisala je za gotovo sve knjige koje dotiču kulturne sadržaje Omišlja.

2. Književnost hrvatskih iseljenika

U uvodnom je dijelu spomenuto kako je jedno od tri područja kojima je Katica Ivanišević usmjerila istraživačke napore književno stvaralaštvo hrvatskih iseljenika.

Poznata je činjenica da je Hrvatska stvorila višestoljetnu iseljeničku tradiciju, ne samo kao pomorska zemlja, već navlastito zbog svoje burne prošlosti. Mnogi su razlozi ljude odveli daleko od domovine, posebice u SAD. Otok Krk, a ponajviše Omišalj, rodno mjesto Katice Ivanišević, ima jaku praksu. Samo u New Yorku i okolici živi danas iz prvoga, drugoga, trećega i četvrtoga iseljeničkog naraštaja najmanje tri stotine obitelji ili više od tisuću Omišljana ili njihovih potomaka. Svakako da je navedena činjenica pružila dodatni poticaj autorici, vrсноj poznavateljici engleskog i talijanskog jezika, književnosti i kulture da prione uz istraživanje hrvatske književnosti u dijaspori i poveže je s onom u domovini.

Katica Ivanišević je veoma opsežno istražila književno stvaralaštvo hrvatskih iseljenika¹. Poznavajući njihov život, imala je razumijevanja za čežnju hrvatskih iseljenika, ušla je u njihove osjećaje koje je objektivno interpretirala. Učinila je početni korak u naporu da se ta književnost valorizira i pripoji matičnoj književnosti kojoj i pripada. Njezini prvi koraci bili su u vremenu kada je to književno stvaralaštvo bilo zabranjeno predstavljati u Hrvatskoj pa ga je ona predstavljala na međunarodnim simpozijima u inozemstvu. Morala je govoriti o jugoslavenskoj književnosti, ali se uvijek ograničavala samo na hrvatske pisce. Tako u svom radu „The Poetry of Yugoslav Emigrants in Australia” (Poezija jugoslavenskih emigranata u Australiji, Ljubljana, 1983.) govori o pjesnicima hrvatskim emigrantima: Slavku Šparovcu, Veri Horvat, Šimu Livajiću, Tonči Marasoviću i drugima. Poantira njihovu domoljubnu poeziju kao i druge pjesme koje su nastale kao rezultat života u novom okruženju. Teško je bilo nabavljati knjige koje je dijaspora tiskala. Učinila je to putem Natječaja koji je raspisivala Matica iseljenika, ogranak Rijeka, pa je kao predsjednica Prosudbenog povjerenstva ocjenjivala prispjele radove i dolazila u kontakt s autorima koji su joj onda širili prostor istraživanja i dobavljali knjige.

Posebice je značajan njezin doprinos proučavanju književnosti američkih Hrvata kojim je stvorila prve kulturne veze između Hrvatske i Amerike. Zahvaljujući rezultatima njezina istraživanja, upoznajemo utjecaje koji su imali američki književnici na radove hrvatskih iseljenika, ali i utjecaje koji su ostavili prvi hrvatski iseljenici na američku književnost.

Tako u svom radu „The Formation of Croatian Literature in the USA” (Nastanak hrvatske književnosti u SAD, Ljubljana, 1992.) govori o prvim doseljenicima u Ameriku koji su stigli u državu Kaliforniju 1880., a kasnije u Lousianu. Oni su sa sobom donijeli svoju kulturnu tradiciju koja je utjecala na formiranje literarnog izričaja Amerike. Mnogi iseljenički časopisi, kalendari, knjižnice (koje su kasnije nastale), literarna i znanstvena djela govore o bogatom stvaralaštvu američkih Hrvata.

Prvi dokumenti govore o utjecaju koji su imali misionari iza kojih su ostale publikacije koje upućuju na početak hrvatsko-američke književne tradicije. Noseći sa sobom Boga i Bibliju, ovi su svećenici ostavili svoj snažni pečat posebice na američke Indijance, što zalutali pomorci ili avanturisti nikada ne bi mogli učiniti. Tako Katica Ivanišević spominje jednog od prvih imigranata u SAD, baruna Ivana Ratkaja, koji je stigao 1673. godine i radio s Indijancima na jugozapadu Amerike i ujedno proučavao geografske osobitosti te regije. Ratkaj je ostavio značajne dokumente o svojim putovanjima. Njegova pisma u kojima opisuje zemlju, indijanska plemena i napredak koji je ostvaren misionarskim radom, potaknuli su mnoge u domovini da krenu njegovim putem.

Tek nakon 1880. godine u Americi se javljaju pisci koji svojim literarnim djelima ostvaruju veze s američkom književnošću, najprije putem kalendara, a onda i časopisa koji izlaze u svim djelovima Amerike (Dalmatinska zora, San Francisco, 1892., Napredak, Hoboken, 1891., Chicago, 1892., Zajedničar, Pittsburg, 1904. i mnogi drugi). Josip Marohnić tiskao

¹ Objavila je preko 20 znanstvenih i stručnih radova u domaćim i inozemnim zbornicima i časopisima (Podaci u Bibliografiji).

je 1913. godine „Narodnu hrvatsku pjesmaricu” koja je prva antologija hrvatske poezije u SAD-u, a Matija Šojat zbirku pjesama „Sto uzdisaja” 1910. godine u Calumetu, Mitchigan. Vremenom su mnogi naraštaji počeli pisati na engleskom jeziku i Katica Ivanišević utvrđuje da danas imamo obilnu emigré književnost koja, iako sofisticirana i često duboko misaona, vuče korjene i senzibilnost iz „stare domovine”. Već 90-ih godina Katica Ivanišević snažno progovara o hrvatskoj književnosti u dijaspori ističući činjenicu da je ona dio nacionalne književnosti.

Njezin interes seže i do moliških Hrvata u Italiji gdje je nastala zajednica koju možemo usporediti s gradišćanskim Hrvatima u Austriji. U svom radu „L’opera letteraria della minoranza Croata di Molise” (Trst, 1996.) Katica Ivanišević piše o povijesnom razvoju ove zajednice koja je došla u Italiju u 16. stoljeću bježeći pred Turcima iz okolice Zadra. Iako mnogi znanstvenici razvijaju tezu po kojoj pripisuju njihovo podrijetlo svatko svojem narodu², Giacomo Scotti ističe da su oni pri dolasku u Italiju stalno govorili: „Moli se”, pa je cijela regija nazvana Molise.

Moližanski Hrvati nazivaju jezik kojim govore „naš jezik”, a sami sebe „naši” jer u 16. stoljeću nije postojala svijest o nacionalnoj pripadnosti. Ivanišević ističe da danas oni žele upoznati svoje korijene, ponosni su na tradiciju koju su tako brižno čuvali kroz stoljeća. Izdaju svoj lingvistički časopis čiji je prvi broj izišao 1967. godine pod nazivom „Naša rič, slavensko moližanski glasnik”, a od 1972. godine njegov novi naslov glasi „Naš jezik – glasnik moližanskih Hrvata”. U ovom Glasniku javljaju se moližanski intelektualci koji uglavnom pišu o životu ove zajednice, njenoj povijesti i običajima. Na njegovim stranicama našli su svoje mjesto i kreativni umjetnici koji govore o nacionalnoj pripadnosti i o svijesti što znači materinski jezik.

Katica Ivanišević u svom radu spominje moližanske pjesnike koji isprva iznose narodne pjesme i pod njihovim utjecajem pišu vlastitu poeziju. Poznata pjesma „Kako je lipo hodit posrid mora” govori upravo o njihovom podrijetlu, a pjesma pod nazivom „Oj divojko rodna” pjesma je za dva glasa što je tipično za srednju Dalmaciju.

Autorica navodi da pjesnici koji pišu za Glasnik povezuju prošlost sa sadašnjošću. Analizirajući pjesme Milene Lalli iz Mundimira (Monte Mitro), Angela Genove iz Štifilića (San Felice Slavo), Rosette Petrelle iz Kruča (Aquaviva Collecroce) i drugih, sve iz mjesta u Moliseu, dolazi do zaključka da se radi o autentičnoj poeziji pisanoj na materinskom jeziku koja govori o prošlosti moliških Hrvata, ali i o suvremenim preokupacijama i ukazuje na snažne veze sa zemljom (Italija) koje su kroz stoljeća na njih utjecale.

² Ruski povjesničar Makušev govori da su Bugari (Makušev, V., „Documenta Historica Slavorum Mediolium”, Varšava, 1874.), Kovačević govori da su Srbi (Kovačević, R., „Srpske naseobine u južnoj Italiji”, Beograd, 1885.) dok Gelechich govori da su Crnogorci (Gelechich, G., „Colonie Slave nell’Italia Meridionalium”, Varšava, 1874.), a Gestrin piše da su migracije krenule iz Dalmacije (Gestrin, F., „Migracije iz Dalmacije u Marke u XV. i XVI. st.”, Zagreb, 1977.), Scotti, G., „Z one bane mora”, Rijeka, 1980.

Umjesto zaključka

U ovom kratkom prikazu nije bilo moguće cjelovito obuhvatiti sve što je Katica Ivanišević istraživala i pisala.

Professor emeritus Katica Ivanišević bavi se mnogim temama u književnosti i prati važnija zbivanja iz područja svoje struke i zavičajne sredine. Koliko joj tjelesno zdravlje dopušta i dalje skuplja materijale, piše recenzije i osvrte, nastupa i mnogo čini na popularizaciji narodne književne baštine.

Četvrti susret Katicе Ivanišević s papom, sv. Ivanom Pavlom II. u Vatikanu 2000.

ZNANSTVENI I ESEJISTIČKI RADOVI

LOUIS ADAMIC'S EARLY DAYS: TRANSLATOR OF CROATIAN LITERATURE

pregledni rad

*Although a Slovenian by birth, Louis Adamic translated not only from Slovenian but also from Croatian, Serbian and Bosnian literatures. While he was doing his best to establish himself as an American author in the 1920s, he published several translations of Croatian authors including Vladimir Nazor, Iso Velikanović, Milan Ogrizović, Ivan Krnic, Mirko Jurkić and the Slovene-Croatian author Zofka Kveder. Due to his deficient language skills he translated freely, frequently choosing the path of adaptation. His attempts to publish a book of translations sadly failed and he changed direction to meet new challenges after the success of *The Native's Return* in 1934. Nevertheless, he was a groundbreaker in the field; he popularized the cultures of his native land and paved the way for other translators. Furthermore, his translations helped preserve the emotional connection of Croatian immigrants and their offspring to their old country, although only temporarily.*

KEY WORDS: Louis Adamič, Croatian literature, Serbian literature, Bosnian literature

Although a Slovenian by birth, Louis Adamic was fascinated with the idea of being a member of a large family of Slavic nations of which several were joined together in the Kingdom of Yugoslavia, his native land. In his 1934 book *The Native's Return* he explained this as follows,

Slovenia, or Carniola, to which I devote the foregoing chapters, is my old country in the narrow, intimate sense. Yugoslavia, within which Slovenia is but one-twelfth part, is my old country (since 1918) in a broader, less intimate way: for the other eleven-twelfths are rather unlike my native province. (...) But all the provinces have also a great deal in common. Indeed, their similarities are more fundamental than their divergences. The people inhabiting them are all South Slavs (Yugoslavs, yugo meaning “south”). The language of Slovenia, for example, is very similar to the Serbo-Croatian used through the rest of Yugoslavia.¹ (108)

In 1921, less than a decade after his immigration to the States, Adamic began to publish translations of Slovenian, Croatian and Bohemian short stories in American newspapers and magazines. Aside from numerous Slovenian authors, he also translated some “Serbo-Croatian” ones: Milan Ogrizović, Ivan Krnic, Mirko Jurkić, Vladimir Nazor, Iso Velikanović, S. H. (not identified) and a Slovenian-Croatian author Zofka Kveder.

Listed below are Adamic’s translations of Croatian literature; the English title and publishing data come first, followed by the title and the publishing information regarding the source text:

- Zofka Kveder, “The Montenegrin Widow”, *The Living Age* CCCXIV (August 26, 1922), pp. 541–546; *Prosveta*, January 19, 1927, p. 6; January 26, p. 6. [“Udovica”, *Jedanaest novela*. “Savremeni hrvatski pisci”. Zagreb, 1913. pp. 119-129]²
- Milan Ogrizović, “The Religion of My Boyhood”, *The Living Age*, CCCXIV (September 2, 1922) 600-605. Reprinted as “God”, *Golden Book Magazine* V (June 1927), 841-844. [“Bog”, *Tajna vrata. Sedam novela*. Zagreb 1926. pp. 9–23]
- “Two Churches”, *The Living Age* CCCXIII (April 22, 1922), 232–237. Reprinted in Richard Eaton, ed. *The Best European Short Stories of 1928*. New York: Dodd, Mead, 1929. pp. 226–236. [“Dvije vjere u jednom selu”, *Pripovjesti*. “Humoristična knjižnica Zagreb”, no date of publication.]
- Ivan Krnic, “In the Department of Public Order”, *The Living Age* CCCXIV (July 15, 1922), pp. 167–171. [“U redarstvenom odsjeku”, *Savremenik: mjesečnik društva hrvatskih književnika*, VI (November 1911), pp. 638–643.]
- Mirko Jurkić, “Betwixt Two Worlds”, *The Living Age* CCCXV (October 28, 1922), pp. 239–241. [“Među dva svijeta”, *1z Završja: crte i priče iz zapadne Bosne*. Zagreb: Matica hrvatska 1917. pp. 43-5.]
- Vladimir Nazor, “Angelo the Stonecutter”, *The Living Age* CCCXXIII (November 29, 1924), pp. 483–488. [“Klesar Angelo”, *Priče iz djetinjstva*, Zagreb 1924. pp. 156–176.]

¹ Adamic bowed to the then popular compound Serbo-Croatian as basically one language.

² Translation data: Henry A. Christian. Louis Adamic: *A Checklist*. Oberlin: Kent State UP, 1971. Source texts’ data: Jerneja Petric. *Louis Adamic kat literarni kritik*. M.A. thesis. University of Ljubljana, 1978. pp. 3–7.

- Iso Velikanović, “The Old Fogies’ Club”, *The Living Age* CCCXXIV (January 31, 1925), pp. 260–265. [“Klupoderski klub”, *Srijemske priče*. “Savremeni hrvatski pisci” št. 34, Zagreb 1915. pp. 65–75.]
- S.H. (not identified), “At the Tailor’s Dance”, *The Living Age*, CCCXII (June 24, 1922), pp. 786–90. [“Ples kod pukovnijskog krojača”, *Naši noviji humoristi I*, “Humoristična knjižnica”, Zagreb, 1917. pp. 34–43.]

While visiting his native land for the first time after nineteen years, Adamic was interviewed for the *Slovenec* (May 18, 1932) where he spoke about his translation activity in the early twenties: translating from Slovenian and Croatian helped him improve his English. Once he felt confident enough to do so, he began to write his own stories and articles. The translations from Croatian literature were practically all published by *The Living Age*, a magazine that would publish only short texts, between 1500 and 4000 words, preferably somewhere in between these numbers. They were expected to be of high artistic quality but not too melancholic as suggested to Adamic by the literary editor of *The Living Age*, John Blakeless (in a letter dated December 21, 1921). Although Adamic observed Blakeless’ demand concerning the formal artistic quality of the stories, his primary criterion was nevertheless thematic, for he gave priority to stories dealing with social themes. Adamic was fascinated with stories dealing with man’s struggle for survival (“Udovica”), the psychology of characters (“Među dva svijeta”), artists (“Klesar Angelo”), and he obviously loved satire and plain humour in the stories targeting the inefficacy of Yugoslav bureaucracy (“U redarstvenom odsjeku”, “Klupoderski klub”, “Ples kod pukovnijskog krojača”).

Adamic’s choice of Croatian stories was random; it reflects his lack of knowledge in this area. With the exception of Vladimir Nator, whose realistic story belongs among his best work (*Priče iz djetinjstva*), and Zofka Kveder, a naturalist, whose literary career spans two nations, Adamic selected some other major and minor authors whose works were originally published by local papers and magazines. Milan Ogrizović (1877 – 1923), a Serb on his father’s side and a Croatian by conviction, was probably the best known among them. Professor of classical languages at the University of Zagreb as well as a secondary school teacher, he worked for the Croatian National Theatre in Zagreb as a proofreader and dramaturge. He wrote poetry, short stories (*Humorističke pripovijesti*, 1910), plays (*Hasanaginica*, 1909) and essays. Iso (Isidor) Velikanović (1869 – 1940) was a Croatian prose writer and dramatist who also translated from French and Spanish literatures. His work includes a humorous epic poem *Otmica* (1901), collections of stories *Posvatovci* (1896) and *Srijemske priče* (1915), etc. Ivan Krnic (1878 – 1939), a lawyer by profession, was a politician and author of poems, short stories, comedies and non-fiction. His work was partly published by magazines – sometimes under the pseudonym of Mihael Gorski – or gathered in short story collections (*Ljubavna priča*, 1901; *Ljudi obični i neobični*, 1905; *Nuzgredni život*, 1909 and *Jedrina*, 1916); he also published comedies. Mirko Jurkić (1886 – 1965) was a Bosnian poet, prose writer, dramatist, journalist and translator of English juvenile and adult literature. Although he published a number of literary works (*Iz Završja: crte i priče iz zapadne Bosne*, 1917; *Dubrovačka legenda*, 1928; *Životna škola Hrvatskog*

Radiše, 1940; *Tri potepuha*, 1959 (poems for children) and *Slikovnica Nasradin Hodža*, 1961), his reputation rests mainly with his translation and editorial work.

The Living Age required a brief introduction to the author which was not always easy. Adamic scraped up as much information as he could, but was often at a loss as to what to say. This is why some of the introductions range from non-committal to purely speculative, e.g. “Milan Ogrizović is a popular Croatian writer who is particularly happy in his humorous studies of life in the Balkans. ‘Two Churches’ is one of a group of his tales published in Agram” (April 22, 1922: 232). When another story, “Betwixt Two Worlds”, appeared in *The Living Age* less than half a year later, Adamic did not want to repeat himself and wrote, “Milan Ogrizović is a popular Croatian writer, whose humorous stories are widely read among his countrymen; but he is capable of something more than humor. In this autobiographical study, taken from his collection of sketches, *Tajna vrata* (Secret Doors), he searches the heart of youth” (September 2, 1922: 600). “The Old Fogies’ Club” was introduced by “*Srijemske Priče* (Stories from Sryem)” and then, in brackets, “Iso Velikanovich is a Yugoslav writer who specializes in the life of the Croatian village. The volume from which this story is taken is devoted entirely to life in the Balkan version of the genus ‘small town’” (January 31, 1925: 260). The editor and Adamic seem to have reached a mutual understanding regarding such brief and elusive openings; in any case, Adamic used the same formula over and over again. “Betwixt Two Worlds” was introduced with, “Mirko Jurkić is a young Yugoslav writer whose tales of Balkan life are very popular in his country. His portraits of the queer characters that abound in Bosnia are considered his best work. This story is from his *Završje*, a collection of short stories of western Bosnia” (October 28, 1922: 315). Adamic seems to have mused on these vague pieces, for later on he rephrased some of them, trying to put in a little more substance and maybe tone down an overly harsh statement like the one about the queer characters abounding in Bosnia. Mirko Jurkić thus becomes “a young Bosnian writer. He writes of his native Bosnia, which he knows best, putting into his stories queer characters like the old woman whom the people called Ugly, in the following little tale” (Typescript note, unpublished). S. H. and Ivan Krnic were introduced very briefly, the former with, “This lively tale is taken from *Our New Humourists*, a collection of humorous stories and sketches that recently appeared at Agram” (*The Living Age*, June 24, 1922: 786) and the latter, “Ivan Krnic is a Croatian story-writer well known in his own country. The story translated here appears in a collection of his shorter tales and sketches” (July 15, 1922: 167). Adamic felt a little more comfortable with Zofka Kveder; we may assume that he had learned about this writer at school, “This story originally appeared in the writer’s *Tales of the Balkan War*, issued by the Contemporary Writers (Savremeni pisci), Agram, 1913. Zofka Kveder is a Slovenian novelist. Most of her writings have appeared in that language, but she has written quite a number of short stories in Czech, Serbo-Croatian, and German. She is a feminist and Yugoslavia’s foremost woman writer” (August 26, 1922: 541).

Adamic’s translations were free. Even when translating from Slovenian, his mother tongue, he frequently chose the path of adaptation. His rendering of Ivan Cankar’s story “Ob zori” (“At Dawn”) therefore comes with a subtitle “Freely Translated”. Adamic’s knowledge of

Croatian must have been very deficient; like most Slovenians, he had frequently heard it in his youth as it was the official language in Yugoslavia. However, he was not quite fifteen years old when he emigrated, which means that he presumably relied on more or less passive knowledge of basic Croatian that did not include Croatian dialects such as those used by Jurkić. His deficient language skills did not go by unnoticed, no matter how benevolently his translations may have been regarded.

In the fall of 1922, Adamic received a grateful letter written by Dr. Ivan Krnic whose story “U redarstvenom odsjeku” Adamic had translated. Krnic took the trouble to write the first part of his letter in English,

My dear Sir,

I am informed by the Editor of “The Living Age”, that you have had the kindness to translate my story “U redarstvenom odsjeku” (:In the Department of public Order:) which appeared in this magazine some months ago.

I am very thankful to you and I am very pleased to read this story in an so (here Krnic made a handwritten sign to revert the word order) excellent English translation. I believe that you know completely the Croatian; and the little differences are made with the only purpose to bring this story closer to American sense and taste. It’s the case with the “službeni štap”, which will say the “official stick”, and which you did translate as “official paper”. I am quite distant of being angry with that. (Delnice, October 23, 1922).³

Krnic proceeds in Croatian to inform Adamic of the kindness of *The Living Age* editor who had sent him some further issues of the magazine containing Adamic’s work. It seems, however, that Krnic was not quite in the clear regarding Adamic’s nationality,

Dopustite, da svoju ličnu hvalu proširim na cijelu hrvatsku literaturu, pa da Vam se toпло zahvalim za taj trud i toliko korisno nastojanje, da upoznate Anglo-sasku Ameriku s hrvatskom književnošću. Nema sumnje, da će Amerikanski sugradjani ljepšim okom gledati naše Hrvate, koji žive u Americi, ne go što je bio slučaj do sada.

No svakako bi trebalo, da se ovaj Vaš toliko zaslužni rad u domovini bolje upozna, pa Vas lijepo molim, da imate dobrotu saopćiti mi, koje ste stvari do sada preveli i gdje su prevodi objelodanjeni, a možda da me i inače upoznate s vašim životom i literarnim radom, da i naš svijet ovdje sazna za ovako odlična i zaslužna Hrvata u velikom svijetu.

Mene bi osobito veselilo, kad biste mi koji od svojih prevoda mogli poslati, a ako Vam je možda poznato, da ima još koji Hrvat Amerikanski književnik, da me i na njega upozorite, kako bi se i njemu izrekla zaslužna hvala. (Ibid.)

³ This and further quotations are from Adamic letters preserved in the archives of Princeton University Library.

A comparison of Adamic's translations and the source texts, be it Slovenian, Croatian or Czech, discloses a principle Adamic justified in a footnote in his posthumous book *The Eagle and the Roots*. In a passage where he spoke about the court trial involving Josip Broz and fifteen other persons accused of plotting a bomb attack, Adamic allowed for a degree of poetic license that seemed to be strangely at odds with his zeal to give a truthful account of the verbal exchange between the judge and the accused,

This and the ensuing exchanges between the judge and the accused are not literal translations. The subjective qualities of the Serbo-Croatian language are so different from those of the English language that a literal translation of words spoken in a tense moment like this would be false. Taking the liberties of a novelist, almost (believing that novelists often approach truth more closely than most historians), I try to give the altercation in self-interpretative equivalents. (*The Eagle and the Roots*, 330)

It is possible to claim that Adamic developed and consistently used the technique of adaptation throughout his translation work. Unable to cope with the intricacies of the source language he frequently resorted to stiff, everyday words and expressions, thus making his style uneventful and predictable. When a sentence or even a whole passage appeared too difficult, he simply omitted it. Now and then he expanded the translation with words or even sentences not to be found in the source text. To add color, however, he loved to include "untranslatable" words in the original (such as "kula" or "beg"), explaining them in a footnote. Adamic was never completely satisfied with his work. Driven by his own ambition and prompted by the editors, he frequently revised his work. Victor Clark, the editor of *The Living Age* would not allow him to go beyond a limit of 5000 words at the most; if too long, the story was simply shortened by the editor without consulting the translator, as seen from a brief note sent by Clark to Adamic on February 2, 1923. Adamic revised his translations even after they had already been published. So, for example, he deleted the whole final passage from Mirko Jurkić's "Betwixt Two Worlds"; likewise he crossed out a passage from Kveder's "The Montenegrin Widow". It appears his later revisions were done with the purpose to improve the style and with no consideration whatsoever for the source text.

Adamic planned to have his translations published in a book of translations. When Emanuel Haldeman-Julius, the editor of the socialist weekly *Appeal to Reason*, announced his plan to publish 1000 new pocket-series books, Adamic grabbed the opportunity and sent him a letter dated June 1, 1922:

I have recently translated into English a dozen or more Yugoslav (Slovenian and Croatian) short stories for *The Living Age*, Boston; *World Fiction*, New York; *Overland Monthly*, San Francisco; and one or two other publications. Most of these magazines demand more or less cheerful stories, thereby keeping me from translating some of the best Yugoslav literature, which is surely above the mediocre stuff produced

by any nation. Now I see a possibility in your series. Could you use Yugoslav literature? If so, any particular kind?⁴

Suspecting Haldeman-Julius knew next to nothing about Yugoslav literature, Adamic felt obliged to explain, "Broadly speaking, Yugoslav literature is a cross of Russian and French type of literature, held together by varied individual characteristics." And to make the idea even more palatable he added, "I know that no Yugoslav writer would object to translation of his work into English: in fact, Yugoslavs desire very much to acquaint Americans with their literature; but some American editors require that I secure permission from the author, if he is alive, to translate his stuff." Evidently, Adamic wished to avoid that time-consuming procedure, for he continued, "Do you require that? So far as I know, none of Yugoslav literature is copyrighted" (Ibid.). Haldeman-Julius' reaction met with Adamic's expectations, and he quickly assembled some Slovene and Croatian short story collections, newspapers and magazines to set the process in motion. Unfortunately, Haldeman-Julius only published Adamic's tiny book of proverbs titled *Yugoslav proverbs* (1923). Although his idea had been rejected by Vanguard Press, Golden Book and Harper & Brothers, Adamic did not give up. The Adamic manuscript collection at Princeton contains two packages, each of them a manuscript book of translated stories and other material. The first version, originating somewhere in the mid-twenties, contains a couple of Croatian stories. "In the Department of Public Order" by Krnic was included in the first section of the book-to-be whereas the second one, titled "Moods and Vignettes", contained "The Montenegrin Widow" (Kveder; a revised translation) and "The Stonecutter" (Nazor; also revised by Adamic). Adamic submitted the manuscript with the tentative title *Modern Yugoslav Masterpieces* to at least two publishers; the Viking Press that rejected it on February 6, 1926 and the Macmillan Company. M.A. Best, an editor of the former, wrote that – despite positive reviews – the company did not wish to take the risk of publishing yet another short story collection. According to him, the market showed little interest in translated stories. After reading the manuscript, James Whithall from the Macmillan Company tersely replied (February 3, 1926) that they were not interested either.

After so many critics shook their heads, Adamic temporarily gave up; but not for long. He tried again in the thirties. Letters to be found in his manuscript collection show proof of his repeated attempts to have the book published. After his rise to prominence following the publication of *The Native's Return* (1934), Adamic became more confident and persistent. By then he saw it as his fate to sit down and revise his ill-fated book. He devised an entirely new concept: his book of translations would also contain other people's translations as well as his original work. Thus renewed, the manuscript was sent to a young emerging publisher Arthur Whipple, who promised to publish *Tales from Yugoslavia*; however, for reasons unknown, he did not keep the promise. The so-called Whipple manuscript survived but has been tampered with; it contains critical articles and multiple versions of one and the same story, meaning that

⁴ Henry A. Christian, *Selected Letters of Louis Adamic*. Unpublished typescript.

no one can say what the book's content was really like. However, we are pretty confident it contained the following Croatian stories: "Betwixt Two Worlds" (Jurkić; Adamic used the published *Living Age* version – albeit a revised one – adding a brief introduction), "Angelo the Stonecutter" (Nazor, the *The Living Age* version), "At the Tailor's Dance" (S. H., *The Living Age* version), "In the Department of Public Order" (Krnica, *The Living Age* version), "The Montenegrin Widow" (Kveder, *The Living Age* version), "The Religion of My Boyhood" (Ogrizović, *The Living Age* version) and "The Old Fogies' Club" (Velikanović, *The Living Age* version). Whipple notified Adamic in a letter dated September 20, 1935 that he had received Part One of his new book and liked it. The Manuscript Division of the National and University Library in Ljubljana holds a brief typescript allegedly from the year 1937 (Henry Christian's estimate) containing notes to a selection of short stories. The manuscript titled "Preface" consists of brief notes in English; included are all the abovementioned Croatian stories, whereby two titles were changed: Jurkić's "Betwixt Two Worlds" became "Ugly" and Ogrizović's "The Religion of My Boyhood" turned into "God". A new story was added, Dinko Šimunović's "The Orphan" ("Sirota"). The story was translated by Ivan Mladineo, a journalist and collaborator of Foreign Language Information Service whom Adamic knew well and corresponded with. In a Translator's note on the first page of his translation, Mladineo briefly introduced the author as "a native of the section of Yugoslavia which he (i.e. Šimunović) describes in this story. So is the World-famous sculptor, Ivan Meštrović" (Typescript, Princeton University Library). He proceeded with a short account of the story itself:

The story deals with the country and the people of the Dinaric Alps of Northern Dalmatia. The time of the narrative is the immediate pre-war period, when that country was a part of the Habsburg Empire. The policy of the Austrian Government favored the Italians all along the eastern Adriatic shore at the expense of the native population. (Ibid.)

Mladineo asked Adamic to read, comment and proofread the translation. Adamic willingly obliged. He revised the text meticulously; however, we do not know if he compared the translation with the source text or not. His criticism began with the title, "Orphan is an inadequate translation of *strata*. 'Poor thing' would be better; but still better, I think, would be *sirota* in the original, with an explanation in the text, when first used that it means 'orphan: poor thing, poor one'" (Ibid.).

Beneath the title Adamic pencilled an overall assessment of Mladineo's translation:

Translation, on the whole, is very good; maybe a bit too literal. So far as publication goes in U.S., it's chances are very slim. I can't think of any magazine that would take it now, for several reasons:

almost no translations accepted,

Too long,

the style of the narrative is a bit cumbersome for the taste of American editors, who are used to defer technique-

LA (Ibid.)

Adamic's remark "too literal" is consistent with his preference for "self-interpretive equivalents" over a faithful translation. The orthographical error and Adamic's inconsistent use of capitals are to be ascribed to his infamous workaholic lifestyle – the notes were evidently hastily scribbled on the title page after Adamic had finished proofreading.

Adamic's translation phase came to a standstill after so many failed attempts to publish a book of translations. Although he was deeply pained by the editors' unwillingness to accept what he considered the best of Yugoslav literature, he was a fast learner when it came to understanding the rules of the capitalist book market. After the success of *The Native's Return*, he was ready to deal with new challenges; the political turmoil in Europe set him thinking about the destiny of his native land – the immigrants who were moving uncertainly to a new culture prompted him to write about the melting pot and he gradually surrendered to the urge to engage himself politically.

Nevertheless, Adamic's translation phase is not without value. He was a true groundbreaker in the field, the first ever Slovenian immigrant to translate into English not just from his mother tongue but also other Slavic languages, including Croatian. Adamic paved the way for other translators. In 1938 Anton J. Klančar listed in *Cankarjev Glasnik* some post-Adamic Slovenian American translators of Ivan Cankar's work into English (128-130). Adamic did everything in his power to popularize the cultures of his native land in America. When Ivan Mladineo voiced his disappointment in a letter with the rigidity of the Yugoslav authorities when a quick visit of a major American music critic was to be arranged, he added, "You will appreciate my disappointment. Yugoslavia needs any favorable publicity it may get" (July 7, 1932). In reply, Adamic agreed, "... such lack of co-operation on the part of big officials is unfortunate and worse" (July 24, 1932).⁵

Adamic's translations need to be contemplated from another angle as well; pondering the seething melting pot, as he called America, Adamic was aware of the growing rate of Americanization on the one hand and of the shrinking of the first generation that could still speak their mother tongue on the other. As immigration gave way to ethnicity and the emotional connection to the Old World was ebbing, Adamic's translations kept it alive a little while longer.

References

- Adamic, Louis. Trans. *Yugoslav Proverbs*. Girard, Kansas: Haldeman-Julius, 1923.
---- *The Native's Return*. New York: Harper & Brothers, 1934.
---- *The Eagle and the Roots*. New York: Doubleday & Company: 1952.
---- Unpublished letters. Adamic Manuscript Collection. Princeton University Library. Christian, Henry A. *Selected Letters of Louis Adamic*. Typescript.
---- *Izbrana pisma Louisa Adamiča*. Transl. J. Petrič. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981.
---- *Louis Adamic: A Checklist*. Oberlin: The Kent State UP, 1971.

⁵ Mladineo's letter: Louis Adamic Archives, Princeton University Library. Adamic's letter: H. A. Christian, *Selected Letters of Louis Adamic*. Unpublished typescript.

- Jurkić, Mirko. "Među dva svijeta". *Iz Završja: crte i priče iz zapadne Bosne*. Zagreb: Matica hrvatska, 1917, pp. 43–5.
- "Betwixt Two Worlds". Transl. Louis Adarnic. *The Living Age* CCCXV (October 28, 1922), pp. 239–241. Klančar, Anton J. "Ivan Cankar v anglesčini". *Cankarjev glasnik* 11, 5 (1938), pp. 128–130.
- Krnic, Ivan. "U redarstvenom odsjeku". *Savremenik: mjesečnik društva hrvatskih književnika* VI (November 1911), pp. 638–643.
- "In the Department of Public Order". Transl. Louis Adamic. *The Living Age* CCCXIV (July 15, 1922), pp. 167–171.
- Kveder, Zofka. "Udovica". *Jedanaest noveia*, Zagreb 1913. pp. 119–129.
- "The Montenegrin Widow". Transl. Louis Adamic. *The Living Age* CCCXIV (August 26, 1922), pp. 541–546.
- Nazor, Vladimir. "Klesar Angelo". *Priče iz djetinjstva*. Zagreb 1924. pp. 156–176.
- "Angelo the Stonecutter". Transl. Louis Adamic. *The Living Age* CCCXXIII (November 29, 1924), pp. 483–488.
- Ogrizović, Milan. "Dvije vjere u jednom selu". *Pripovjesti*. "Humoristična knjižnica Zagreb", no date of publication.
- "Two Churches". Transl. Louis Adamic. *The Living Age* CCCXIII (April 22, 1922), pp. 232–237.
- Petrič, Jerneja. *Louis Adamič kot literarni kritik*. M.A. thesis. Ljubljana: PZE za germanske jezike in književnosti, 1978.
- Šimunović, Dinko. "The Orphan". Translated by Ivan Mladineo. Typescript.
- Velikanović, Iso. "Klupoderski klub". *Srijemske priče*. Zagreb 1915. pp. 65–75.
- "The Old Fogies' Club". Transl. Louis Adamic. *The Living Age* CCCXXIV (January 31, 1925), pp. 60–265.

Jerneja Petrič

Louis Adamič ranih dana: Prevoditelj hrvatske književnosti

Sažetak

Iako po rođenju Slovenac, Louis Adamič prevodio je ne samo slovensku već i hrvatsku, srpsku i bosansku književnost. Dok se veoma trudio 1920-ih godina da se etablira kao američki pisac, objavio je i nekoliko prijevoda hrvatskih autora uključujući Vladimira Nazora, Isu Velikanovića, Milana Ogrizovića, Ivana Krnića, Mirka Jurkića i slovensko-hrvatsku autoricu Zofku Kveder. Zbog svog nedovoljnog poznavanja hrvatskog jezika često bi prevodio slobodno, izabравši adaptaciju. Njegov pokušaj da objavi knjigu prijevoda žalosno je propao pa se nakon uspjeha prijevoda *The Native's return* priklonio novim izazovima. Ipak, on je 'probio led' na planu prijevoda. Promovirao je kulturu svoje domovine i otvorio put novim prevoditeljima. Štoviše, njegovi su prijevodi pomogli sačuvati emocionalnu vezu hrvatskih imigranata i njihovih potomaka sa starom domovinom, iako samo privremeno.

KLJUČNE RIJEČI: Louis Adamič, hrvatska književnost, srpska književnost, bosanska književnost

DVIJE DRAME NIKOLE BONIFAČIĆA ROŽINA

prethodno priopćenje

U tekstu se analiziraju dvije najbolje drame Nikole Bonifačića Rožina, U vrtlogu (proučena u Hrvatskome narodnom kazalištu u Zagrebu 30. studenoga 1937. godine) i Krsnik (proučena u HNK-u 22. siječnja 1941.), drame s temom iz seoskoga života, koje vanjskim značajkama imaju regionalni karakter, ali načinom razrade teme taj okvir uvelike nadmašuju. Nakon Drugog svjetskog rata više nisu igrane što se tumači ideološkom nepoćudnosti njihova autora, koji je cijeli životni vijek dosljedno zastupao i pronosio ideju seljaštva kao vodeće snage naroda. Bonifačić Rožin istraživao je, kodificirao i klasificirao narodno usmeno stvaralaštvo, s posebnim interesom za dramske i teatarske oblike, postavio je temelje grani teatrologije koja u fokusu ima bogato hrvatsko folklorno scensko nasljeđe.

KLJUČNE RIJEČI: Nikola Bonifačić Rožin, drama, *U vrtlogu*, *Krsnik*

Slovo uvodno

Nikola Bonifačić, koji je svome imenu dodao nadimak po majčinu imenu, Rožin, rođen u Puntu na Krku 6. siječnja 1913, u književnosti se najprije javio kao pjesnik na čakavskome idiomu svog zavičaja. U zreloj dobi bio se posvetio skoro isključivo stručnom i znanstvenom istraživanju folkloristike, a interes mu, logično, bijaše usmjeren prema usmenoj književnosti sjevernohrvatskoga primorja i otoka. Osobitu je pomnju iskazao za narodno dramsko stvara-

laštvo, tako da su zahvaljujući njegovu višedesetljetnom radu i maru njegovih nasljednika narodna drama i teatar danas u nas uvažena i posve ravnopravna podvrsta unutar pučke usmene književnosti i teatrologije.

A prvo je, i to vrlo značajno, priznanje za svoj književni rad dobio kao vrlo mlad upravo dramom iz primorskoga života u tri čina *U vrtlogu*, koja je najprije ovjenčana Bachovom i Freudenreichovom nagradom, potom praižvedena u Hrvatskome narodnom kazalištu u Zagrebu 30. studenoga 1937. godine u režiji Hinka Nučića i scenografiji Ljube Babića. Drama iz seoskoga života govori o često obrađivanoj temi sukoba u obitelji uz jaku erotsku motivaciju. Autor je za tu dramu dobio Demetrovu nagradu za sezonu 1937/38. Kad se razmotre svi dobitnici te, u ono doba najuglednije, hrvatske nagrade za dramu od sezone 1907/8. do 1940/41, lako je utvrditi činjenicu da je Niko Bonifačić Rožin najmlađi njezin dobitnik. Dobio ju je, naime, s navršene 24 godine, a Miroslav Krleža, primjerice, s pet nagrađenih drama premoćno na vrhu slavodobitnika, prvu je Demetrovu nagradu dobio za dramu *Golgota* izvedenu 1922. kad je imao 29 godina. Naravno, pri tome valja imati na umu činjenicu da je tadašnji ravnatelj Drame Josip Bach u razdoblju od 1914. do 1918. bio ređom odbio osam dramskih tekstova mladoga pjesnika. Zato je za dramsku legendu *Michelangelo Buonarroti* Krleža primio Demetrovu nagradu za sezonu 1924/25. kad je praižvedena u zagrebačkome HNK-u, a ne za 1919. kad je napisana. Ali to nimalo ne umanjuje značenje Bonifačićeva uspjeha u dramskome rodu i na kazališnoj sceni u mladenačkoj dobi. Ponesen tim uspjehom mladi autor piše i drugu dramu koja se događa na otoku. *Krsnik* je nadahnut drevnom balto-slavenskom legendom o nadnaravnome biću koje se bori protiv zla i zlih sila.

Krsnik je praižveden u HNK-u 22. siječnja 1941. u režiji Tita Strozia i scenografiji Marijana Trepšea, doživjevši pet repriza. I time je prikazivanje Bonifačićevih drama na profesionalnim scenama uglavnom završeno. Premda je za kazalište pisao i poslije Drugoga svjetskog rata, jedino mu je riječko Lutkarsko kazalište 1965. izvelo lutkarsku igru *Petar Klepac*, a ostalo su bile amaterske izvedbe. Posljednju veliku dramu u tri čina, *Plijen*, koja se zbiva u Istri poslije kapitulacije Italije u jesen 1943. i bavi se temom moralnih dvojbi u ratnome kovitlacu, pisac je objavio u vlastitoj nakladi godine 1955, ali ona nikad nije bila izvedena. Zasižno obeshrabren posvemašnjim pomanjkanjem interesa kazališnih kuća za njegove drame, pisac je odustao i u posljednjih četrdeset godina života više nije napisao nijedne drame.

Prije nego se upustimo u raščlambu Bonifačićeva dramskog opusa, valja nam ga smjestiti u pripadajući društveni, književni i kazališni sinkronijski kontekst.

Sinkronijski hrvatski i europski kontekst

Kad se s današnje distance sagleda sveukupno Bonifačićevo, kvantitativno skromno, pisanje za kazališnu scenu, zaključak je da je on bio uklopljen u sinkronu mu tradiciju nacionalne hrvatske drame s temom i motivima iz seoskoga života. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće i u Hrvatskoj se, kao i drugdje u središnjoj Europi, uz osvješenje radništva moćno poduprta

marksističkom ideologijom i revolucionarnom praksom, dogodilo postupno podizanje političke samosvijesti seljaštva. Braća Antun i Stjepan Radić utemeljuju godine 1904. Hrvatsku pučku seljačku stranku s kojom seljaštvo zadobiva jaku prije svega gospodarsku, a potom i kulturnu i političku, podlogu za djelovanje prvotno na nacionalnome planu, kasnije i na međunarodnome planu. Sa završetkom Prvoga svjetskog rata i propašću Austro-Ugarske Monarhije hrvatsko je seljaštvo na čelu sa Stjepanom Radićem, koji uskoro postaje općepriзнatim nacionalnim vođom, izašlo kao već formirana kompaktna snaga na političkoj mapi novostvorene državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca pod žezlom srbijanske dinastije Karađorđevića.

Tada u književnost ulazi seoska tematika, koja je doduše uvelike nazočna i u razdoblju realizma u 19. stoljeću, ali sad ne više kao više-manje dekorativan okvir idiličnoga ladanja, već kao poprište ljudskih strasti, ideja i moralnih i etičkih, pa dakako i društvenih i političkih, dilema. Prva drama koja je jakim kreativnim zahvatom i primjenom poetike verizma ušla u taj problem i odmah polučila teatarski uspjeh bila je jednočinka *Povratak* Srđana Tucića. Objavljena je i praižvedena godine 1898. i do danas se, u dramskome i opernom obliku (skladatelj Josip Hatze), održala na repertoaru hrvatskih kazališta. Tragična priča o žrtvi, preljubu i ubojstvu, smještena u neko slavonsko selo na Badnju večer, dramski je izgrađena na pregnantnome seljačkom govoru, ispunjenome lakonskim pučkim mudrostima, praznovjerjem i lukavštinama, a scenski izražena žestokim sukobom strašću vođenih likova. Sljedeća velika uspješnica u tome žanru bijaše drama u četiri čina *Požar strasti* Josipa Kosora. Praižvedena 30. kolovoza 1911. u Zagrebu, a potom i na njemačkome jeziku istodobno u Münchenu i Mannheimu 10. prosinca 1911, ta drama pokazuje kako se arhetip sukoba dobra i zla očituje na primjeru nepomirljiva sraza dviju seoskih obitelji oko zemlje i žene. Svojevrsan je to spoj verizma, ekspresionizma i simbolizma koji je, poslije priklanjanja simbolizmu, Kosor još jednom snažno obnovio političkom dramom *Maske pod paragrafima*, napisanom u kasnome međuratnom razdoblju i izvedenom tek četrdesetak godina kasnije (Kosta Spaić, DKG, Miro Međimorec, Narodno kazalište Tuzla). Poslije Tucića Kosor je široko razvio scensku sliku slavonskoga sela, sa svim teškim atavizmima i u suvremenost prenese-nim fatalnim udesima patrijaralnoga seoskog uređenja. Napokon, u tome prijeratnom pregledu ne smije se zaobići Janko Polić Kamov. Pisac izrazito modernoga duha, prvi uistinu urbani pisac hrvatske književnosti, svoj dramski opus otvorio je jednočinkom *Iznakaženi* (1904) koja se događa u nekome primorskom selu. Tu je u središtu neobuzdana erotska strast mlade žene koja ruši sve prepreke u zadovoljenju svoje prirodne žudnje.

U tom kontekstu valja još spomenuti i dramu iz ličkoga života *Vučina* Milana Ogrizovića (1917), gdje je tad već afirmirani dramatik, poglavito svojom dramskom obradom narodne balade *Hasanaginica* (1909), oblikovao lik sirova i brutalnog seljaka kao stereotip *dramatis personae* u tome žanru.

Između tih jakih objava sindroma sela u hrvatskoj dramati pojavu Nikole Bonifačića Rožina važna je pojava Krležine drame *Vučjak* godine 1923. U Krležinoj mračnoj viziji hrvatske zbilje Prvoga svjetskog rata i neposredna poraća ta drama pokazuje sumornu i beznadnu sliku

hrvatskoga sela u to doba. Utopijska ideja sela kao spasa iz gradske groze urušava se odmah po ulasku u stvarnu zbilju koja postupno uništi protagonista, neurotičnoga intelektualca Krešimira Horvata. Krležino je hrvatsko selo mračno naličje idilične ideje koja je odavno iščezla pod pritiskom grozomorne političke stvarnosti i ljudske nakaznosti. U detaljima je drukčija, a u biti jednaka preslika grada u ratnoj psihozi, pa ne samo da u njemu nema izlaza, nego je neminovno još dublje propadanje u opću grozu domovine i svijeta.

Sve napomenute emanacije književnoga pisma pripremaju put eksploziji seoskoga sindroma s kulminacijom u vječnim pitanjima zemlje i erosa, a koja se dogodi u velikome romanu iz ličkoga života *Ognjište*, Mile Budaka. Napisano u stvaralačkoj vrućici za samo 43 dana, *Ognjište* je tiskom izašlo 1938. u četiri knjige i polučilo senzacionalan uspjeh u publike i kritike. Budak je prepoznat kao hrvatski pandan glasovitome poljskom prozaiku i nobelovcu Władysławu Reymontu koji je romanom *Chłopi* (*Seljaci*), napisanim između 1904. i 1909, stvorio grandioznu epopeju seoskoga života. Roman je u prijevodu Julija Benešića objavljen na hrvatskome godine 1928. (potom i 1951), tako da je zacijelo bio poznat i Budaku i Bonifačiću. Dogodila se potpuna koincidencija objave *Ognjišta* i praižvedbe drame *U vrtlogu*. Silna ekstenzivnost Budakova romana pronašla je adekvat u zgusnutoj intenzivnosti Bonifačićeve drame. Pri tome je strast koja pokreće junake romana i drame u biti jednaka i kreće se vazda oko sudbinske vezanosti za tlo i ognjište, te oko iskonskog erosa iz kojeg proistječe sav život. U jednomu i drugomu izbijaju i negativne sile i zli čini koji u pravilu dovode do zločina.

Tu sad valja navesti značajan utjecaj Tolstoja i njegove filozofije povratka izvornome evanđeoskom kršćanstvu, ali i ukazivanja na jake sile zloga koje su ušle i u pore ruskoga sela. Drama *Vlast tmine* (1887), izvedena na pozornici HNK-a 1898, nadahnula je uvelike Tucića i Kosora u ranije spomenutim dramama, a svoj je odjek našla uzgredno i u Krležinoj drami *Vučjak*, u liku Lazara Margetića, povratnika iz Rusije koji se tamo u najtežim životnim uvjetima obratio Bogu. U svemu tome nije zanemariva činjenica slavenske pripadnosti Tolstoja i Reymonta, s obzirom da je ideja sveslavenske uzajamnosti u to doba u hrvatskoj kulturnoj svijesti još uvijek bila živa, premda je u političkome smislu poslije slova ilirskoga pokreta prestala postojati, a zamijenila ju je težnja za ujedinjenjem južnoslavenskih naroda.

U doba NDH izvode se dvije dramatizacije Budakova *Ognjišta* (Tito Strozzi i Vojmil Rabadan) i to predstavlja vrhunac nazočnosti drame iz narodnoga seoskog života u hrvatskome glumištu 20. stoljeća. Dolaskom komunista na vlast u svibnju 1945. poslije pobjede u antifašističkome ratu mijenja se ideologija koja u prvi plan postavlja radničku klasu koje je avangarda Partija, pak time seljaštvo biva posve istisnuto iz središta društvenoga i kulturnog života. Hrvatska seljačka stranka ubrzo je praktički zabranjena, a njezini pristaše progonjeni i zatvarani, pa i ubijani. Paradigmatičan primjer za to je sudbina pisca i predsjednika Društva hrvatskih književnika 1939–1941. Ilije Jakovljevića koji je za rata bio zatvoren u ustaškom logoru Stara Gradiška, a skončao je u komunističkom zatvoru godine 1948. fingiranim samoubojstvom.

Time se drastično mijenja i književna sudbina Nikole Bonifačića Rožina. Piscu komu je kao mladome darovitom pjesniku i dramatičaru hrvatsko kazalište bilo širom otvorilo vrata i do-dijelilo mu najvišu nagradu, sad se nude jedino izvedbe jednočinki i igrokaza u amaterskim teatrima (*Cvrčak, Marelica i preslica, Trinajstić, Srce i orih*). Pokušaj da vrlo solidnom dra-mom *Plijen* (1955) s temom istarskoga sela pod njemačkom okupacijom ujesen 1943. skre-ne pažnju kazališnih kuća na svoje djelo ostade bez ikakva odziva.

Ovdje nam je važan još jedan, regionalni, glumišni kontekst. Početkom godine 1946. u Rijeci je utemeljeno stalno profesionalno Narodno kazalište s hrvatskom i talijanskom dra-mom, te operom. Repertoar Hrvatske drame u prvim je sezonama utemeljen na djelima hr-vatske dramatike i klasičnim dramama svjetske književnosti. Od autora iz istarsko-primorske regije izvode se Viktor Car Emin (*Na straži*, 1946) i Ivo Žic Klaić (*Plamen pod bedemom*, 1947), potom slijede komedije Drage Gervaisa s tada politički podobnom kritikom „reakci-onarne” građanske klase (*Reakcioneri*, 1949, *Brod je otplovio*, 1950) s vrhuncem u *Karolini Riječkoj* (1953). Tematika iz seoskog života, konkretno ličkoga i zagorskog, dolazi na riječku pozornicu s Perom Budakom (*Mećava* 1954) i Slavkom Kolarom (*Svoga tela gospodar*, 1957) i otada se uglavnom gubi. Kasniji autori riječkoga areala, kojih su djela izvedena u Hrvatskome narodnom kazalištu Ivana pl. Zajca, bavit će se povijesnom, odnosno suvreme-nom gradskom tematikom: Nedjeljko Fabrio (*Reformatori*, 1967), Zoran Kompanjet (*Šete bandjere* ili *Prevrtljivac*, 1975). Za Nikolu Bonifačića Rožina nije bilo mjesta.

Kad danas, s dovoljne vremenske distance, promislimo koji su tome razlozi, moramo zaklju-čiti da nikako nisu bili isključivo, pa ni prvenstveno, estetskoga značaja. Jer, što ćemo u na-stavku pokazati analizom dviju najboljih njegovih drama, *U vrtlogu* i *Krsnik*, radi se o vrlo vrijednim djelima žanra drame s temom iz seoskoga života, koja vanjskim značajkama imaju regionalni karakter, ali načinom razrade teme taj okvir uvelike nadmašuju. Zato se nameće misao da je glavni razlog njihova neigranja bio u ideološkoj nepoćudnosti njihova autora, koji je ne samo u ranoj mladosti bio prihvatio nego i kroz cijeli životni vijek dosljedno zastu-pao i pronosio ideju seljaštva kao vodeće snage naroda, a koja se u Hrvatskoj bila artikulirala u učenju braće Radić, a politički ostvarila u Hrvatskoj seljačkoj stranci.

U vrtlogu (1937)

Djelo ima podnaslov – a njime je već i žanrovski određeno – „drama iz primorskog sela u 3 čina”. Jednako kao i Tucićev *Povratak* i Kosorov *Požar strasti* kojih se radnja zbiva „u nekom slavonskome selu”, tako ni ovdje to primorsko selo nije imenovano. Tu je preuzet kliše iz re-alizma u drugoj polovini 19. stoljeća, gdje je bilo uobičajeno mjesta, gradove ili sela, nazivati N. Radnja se zbiva u interijeru: prvi i treći čin u kući bogatoga seoskog posjednika Šimuna Kosira, a drugi u kući njegove odbačene snahe, udovice Franke. Uvodne didaskalije opisuju tipičnu seosku veliku kuhinju s ognjištem kao bitnim elementom, odnosno kućicu pretrpa-nu pokuštvom, razbacanim rubljem koja za razliku od prvoga prostora odiše siromaštvom i neurednošću. Već je time naznačen kontrapunkt između bogatoga i siromašnog dijela obite-

lji Kosir kojom autoritarno i bespogovorno vlada stari Šimun prije svoje naprasne smrti na kraju drugoga čina. Raspored je aktera, uz već spomenute Šimuna i Franku, sljedeći:

Jakov, Šimunov najstariji sin

Mare, Jakovljeva žena

Luka, Jakovljevi sin

Andre, Šimunov drugi sin

Tonka, Andrina žena

Jerko, Frankin sin, student

Milka, Frankina nećakinja

Femija, seoska intrigantkinja

Roko, susjed

Mate, susjed

Najprije valja utvrditi vrijeme zbivanja, jer o njemu u didaskalijama ne doznajemo ništa, osim godišnjega doba. Iz samoga teksta možemo zaključiti da je riječ o razdoblju Kraljevine Jugoslavije. Spominje se dinar kao valuta, a iz konteksta Jerkova slučaja jasno je da se radi o izborima godine 1935. na kojima su se u Hrvatskoj žestoko sukobili srbijanska Radikalna stranka i Hrvatska seljačka stranka, pri čemu se ponovno dogodio teror nad pučanstvom da glasuje za radikale. To se pokazalo uzaludnim, jer je HSS odnio relativnu pobjedu i time si otvorio put za hrvatsko-srpsku nagodbu i uspostavu Banovine Hrvatske u kolovozu 1939. godine.

Tročinska kompozicija slijedi Freytagovu dramaturšku formulu „dobro skrojena komada”. Prvi je čin ekspozicija gdje su postavljeni karakteri i zagonetka oko očinstva koja će se kasnije pokazati presudnom u raspletu i katastrofi. Polariziraju se starija i mlada generacija. S jedne su strane glava obitelji Šimun, dva slaba sina Jakov i Andre, snahe Mare, Tonka i Franka, te seoska bogomoljka i intrigantica Femija, a s druge Marin sin Luka, Frankin sin Jerko, te Frankina nećakinja Milka. Sporedne uloge imaju sredovječni seljaci Roko i Mate. Dva su motiva uvedena odmah na početku. Prvi, i glavni, je podjela imovine poslije Šimunove smrti, a drugi, sporedni, politički progon Jerka zbog sudjelovanja na oporbenom skupu. Ovome drugom motivu dodan je i problem ekonomske emigracije hrvatskoga pučanstva iz jadranskoga priobalja i otoka koji traje od posljednjih desetljeća 19. stoljeća. Zbiljski model na koji se poziva drama jednak je kao u *Ekvinociju* Ive Vojnovića (1895), samo što u Bonifačića umjesto u Ameriku mladići odlaze, ni manje ni više, u Perziju. A to je i logično, jer se društveno-politička situacija hrvatskog naroda u biti nije ništa promijenila kroz tih četrdeset godina. Jedna je tuđinska monarhija zamijenjena drugom, a podređeni državno-pravni položaj Hrvatske u toj se drugoj samo pogoršao.

„*Tu ni kruha ni pravice nema*”, kaže Luka Jerku, pa kad još doda da „*seljak treba da i sam misli jer sam najbolje zna što mu treba*”, izrekne time temeljnu ideju seljačkoga pokreta koji svoje korijene ima još u davnoj seljačkoj buni Matije Gupca prije 350 godina, a sad se ostvaruje

u pokretu koji su osmislili i u praksi ostvarili braća Radić. Glavni motiv unosi Mare, a u stvarnu igru ubacuje ga Femija koja jedina zna tajnu da je stvarni otac Lukin njegov djed Šimun. Erotska mahovitost muškarca i preljub žene, uz vezanost za zemlju, motivacijske su konstante hrvatske drame iz seoskoga života. Kao usputno dobačena, replika Femije Šimunu – *Vaša je krv!* – ubacuje ključni pokretač raspleta i katastrofe. Luka je dijete iz grješne veze Šimuna i Mare, i to će na kraju platiti, nedužan, glavom. U finalu čina Šimun kolabira poslije pada, a Mare ga tjelesno podsjeća na njihovu vezu i završi krikom: *Spasite mi sina!*

U drugome činu razvijene su epizodne, ali važne silnice. Milka je oličenje dobre duše koja sve oko sebe nastoji pomiriti i privesti međusobnome razumijevanju i miru. Susjed Roko utjelovljenje je potlačena i strpljiva seljaka koji se čini pomirenim s nepravедnim stanjem, ali se ipak u njem gnijezdi iskrica pobune, pak daje za pravo buntovničkim zamislama Frankina sina Jerka. Sukob između majke i sina kulminira u fizičkome obračunu, kad Jerko grubo nasrne na Franku. Upad bezličnih i pokvarenih Andre i Tonke, koji donose vijest da je Šimun na samrti, prethodi dijalogu između Jerka i Milke. Jerko u Milki prepoznava dobrotu, strpljivost i krajnju snošljivost, ali je u tome ne može slijediti. Nagli ulazak Luke Femiji donosi učinak prepoznavanja, poznat još od antičke tragedije. Što je ranije naslućeno, sad je izgovoreno: *Tvoj otac je stari Šimun*. Ta spoznaja neminovno vodi katastrofi. Sretnu se pojedinačna tragedija i arhetipski udes.

LUKA: Ah, uništili su mi život... sve... lupeži... gadovi. (*Okrene se vratima, otvori ih i naglo nestane u mraku*)

MILKA: (*čas ostala kao ukopana, zatim se pomakla*) Luka! (*Na vratima stane i zovne*) Luka! (*A kad joj se nitko ne ozva, istrči u noć. Vrata ostanu otvorena – kroz tišinu noći čuje se zov Milkin, koja bojeći se zla otrčala za Lukom*).

Treći čin donosi rasplet i katastrofu, i u njemu je razvidan utjecaj simbolizma i ekspresionizma. Uvodna didaskalija opisuje olujno ozračje večeri bdijenja poslije pogreba Šimuna Kosira. Pojanje molitvi za pokoj duše i upaljene voštanice sugestivno su dopunjene udarima jakog vjetra koji gasi lumine i sablasno zavija. Pisac, slično Vojnoviću u međuigri *Ekvinocija*, koristi jake elemente pobješnjije prirode da podcrta oluje u dušama dramskih osoba, u prvome planu Mare i Luke. U individualne drame protagonista autor umeće sugestivne obrede posvećenja kuće poslije pogreba glave obitelji koji se sastoje od škopljenja kuće blagoslovljenom vodom, molitvi i ophodnje s upaljenim svijećama. Također su obilato umetnute narodne poslovice i mudre izreke o čovjeku i životu (Femija i Jakov): *Goli došli – goli ćemo i poći. Teško doma, još teže iz doma. Strpljenje – spasenje*. Tomu je pučkom egzistencijalizmu kontrapunktirana socijalna tematika. Jerko, osuđen na zatvor zbog političkoga delikta, čita svima pjesmu tipično krležinske intonacije o jesenjem čemernom danu, s prigušenim krikom za suncem i slobodom.

Tako se cijela stvar primiče neumitnoj katastrofi. Očajna jer je Luka s gnušanjem odbio primiti oporučno mu ostavljenu svu zemlju i imovinu od stvarnoga oca Šimuna, Mare u stanju krajnjeg afekta nehotice svijećnjakom ubije vlastita sina. Stereotipni patetičan završetak fiksira majku koja se „*kao luda svali na krvavog sina, uz vapaj: A – meso moje!*”.

Krsnik (1941)

Drama *Krsnik* s dramom *U vrtlogu* tvori svojevrsnu duologiju. I njome vitlaju strasti u ruralnome ambijentu, likovi su vođeni jakim instinktima i impulsima nagona samoodržanja u groznu dobu amoralnosti, nasilja i beznađa, struktura je također izgrađena na postulatima „dobro skrojena komada” u tri čina. Radnja je s primorskoga kopna izmaknuta na otok, a kao glavni, naslovni, lik uvedeno je legendarno biće koje se bori za dobro sa silama zla. Taj je lik u drami seljak iz Grude Juran, koji ničim ne odudara od predodžbe u pučkome vjerovanju, jer Krsnik cijeli život provede u običnome, svakodnevnom životu sela i obitelji i nikome ne otkrije svoje pravo biće. Najjednostavnije rečeno, on je u stalnim nevoljama puka – srećnosac, čak i onda kad ga takvim ne prepoznaju.

Evo kako taj pojam definira *Istropedia*.

Krsnik (kresnik, kršnjak, krisnik, krstenjak, karsnik, krstnik, akrisnik, grišnjak); u nar. vjerovanju u Istri, na kvarnerskim otocima i u dijelu Slovenije, osoba, ugl. muškarac, nadnaravnih moći kojima pomaže ljudima i životinjama u borbi protiv zla i zlih sila.

Nadnaravne sposobnosti stječe rođenjem u posteljici bijele boje (za razliku od štrige), odn. s dijelom takve posteljice koja mu se ušije pod pazuhu ili spremi dok ne odraste, jer je upravo u njoj njegova moć. (...) Njegov je životni neprijatelj i antipod štriga, a u nekim krajevima vukodlak. Krsnik može letjeti, zaustavlja kišne oblake, za vrijeme sna može napustiti svoje tijelo i u obliku muhe odletjeti u daleke krajeve radi borbe sa štrigom i drugim demonima, može se pretvoriti u bijela ili šarena psa, svinju, mačku, vola, konja, i sl. Krsnik je i liječnik, travar i veterinar, može čovjeka izliječiti od mnogih bolesti, pomoći oko polomljenih kostiju, iščašenih zglobova, zmijskih ugriza i sl. (...) Cijeli svoj život provede unutar svoje zajednice, sela ili kraja, ima obitelj, djecu i običan posao. Od drugih se ljudi ni po čemu ne razlikuje, a spoznaju da je krsnik nikome ne odaje.

Ambijent i ozračje rodnoga otoka Krka Bonifačić jasno ispisuje i pokazuje na početku drame. Na Juranovu dvoru sjede Juranov otac Vidonja i snaha mu Ronka s djetetom u naručju, dok seljak Ivaša Goljak svira u sopile melodiju na pjesmu *Ča je more da bi bilo poje...* (u tiskopisu Bonifačićeva teksta dana je štokavska inačica: *Što je more da bi bilo polje...*). I odmah potom ulazi puk na čelu s Jelom, tražeći Jurana. Jele: *Kažu da je krsnik, da je s njim dobri duh zemlje.* Žele da im pomogne u pobuni protiv seoskoga glavarara Marka Supine koji im je udario novi općinski namet. A ucjenjuje ih pašnjakom koji će im razdijeliti uz uvjet da plate propisane namete. Time je radnja zahvatila *in medias res*.

U ljeto seljak već misli na zimu, a „*tuča nas je oglodala do kosti, zbog nerodice glad nas čeka... Majko Božja, sve zlo na nas!*”. Kroz stoljeća i tisućljeća uvijek iste brige, bezuvjetna vezanost za zemlju i ovisnost o prirodi koja daje i uzima, muka s vlastodržcima lokalnim i višim koji su predstavljeni u negativnu stereotipu. Supina je povratnik koji se obogatio u dijaspori i sad

vlada otokom i ljudima zastrašivanjem i ucjenom. Juran se zalaže za postupan i razuman pristup i odlučno se protivi nasilju. Tu je zametnuta klica razdora i sukoba, jer se seljaci podijele, ali ipak se na kraju odluči da se napiše molba u općinu s pozivom na kompromisno rješenje. Juran po svome određenju krsnika mora prihvatiti ulogu predvodnika puka i borca za njihove pravice, čime dođe u sukob s Ronkom koja ženskom intuicijom sluti da joj muž neminovnim sukobom s glavarem Supinom srlja u propast. K tome je u igru, sukladno motivacijskome kanonu žanra, ubačen i motiv moguće Supinine požude prema Juranovoj ženi koja mu je i rod. Time su postavljeni svi temelji radnje drame, prije nego u nju stupi osobno i zastupnik zloga, glavlar Supina sa svojim poslušnicima i pomagačima.

U sporu oko prava za Jurana presudna je zapovijed Božja i drevni glagoljski zapis. A on utvrđuje da se „*našem koljenu prepušta sloboda birati glavara koji će za sve, pa i utjerivanje nameta, tražiti od nas dozvolu, i za svaki svoj čin odgovarati nama u našoj općini*”. Ta su prava upisana u starim hrvatskim zakonicima iz kasnoga srednjeg vijeka, od Vinodolskoga zakonika do Istarskoga razvoda. Supina, nasuprot tome, zastupnik je novog doba koje ne priznaje drevno običajno pravo: *Pusti gluposti, drugo je danas vrijeme, da, za vas ja odgovaram, ali ne i vama. Oblast me postavila, u općini radim što ona naloži, zato samo njoj odgovaram*. Sukob oko temeljnih načela mora završiti i u fizičkome obračunu između dobra (Juran) i zloga (Supina). Juran se preobrazi u krsnika, proroka zajedničkoga dobra i branitelja zemlje i doma pod svaku cijenu. I dijeli sudbinu svih proroka, od onih starozavjetnih do Isusa. Pomalo ga svi suseljani pod raznim izlikama, zastrašeni i ucijenjeni, napuste, ali on ostane nepokolebljiv, čak i kad ga napusti žena i ode sa Supinom. I tek onda, ostavši sam sa starim ocem, pukne.

JURAN (*od bola pao na prag i stao ga šakama tući*): Pukni, pukni...

VIDONJA (*ječav stisnuo se do zida. Sunce zalazi za oblak*)

Drugi čin dalje razvija silnice zapleta. Događa se u kući glavara Marka Supine koja bogatim interijerom predstavlja kontrast jednostavnosti Juranova doma. Priprema se za večernju zabavu, za koju raskošno oprema i Ronku. Okružen svojim pripuzima, Supina očekuje seljake koji dođu da mu daju potpise za uvođenje nameta. Time posvjedočuju vjernost glavaru. U nekim detaljima uočava se trajno nazočna prijevara kod takvih potpisivanja i upisivanja, kad npr. seljak Balin želi upisati i ime svoga pokojnog brata kako bi pomogao pet njegovih sirota, na što će jedan od glavarovih služnika reći: *Dobro je... za jednog pet...* Onda uz vjetar u prizor uđe Juran. Zanesenjак koji hvata oblake, vilenjak, krsnik, koji za razliku od svih ide za srcem. Sve što ga zanjelo ponijelo ga u vrtlog, na vlastitu muku. Juran traži ženu da mu se vrati, ali ona odbije.

Vidiš, uredila sam se za ples, hoću da se naigram za sve dane stisnute kraj tebe.

Tu se nameće asocijacija na relaciju Janeza i Anke u Krljezinu *Kraljevu*. Oni su također postavljeni u kontrapunktu sanjara i bludnice, metafizičkih ljubavnih ideala i čiste tjelesnosti, čežnje za vraćanjem u čisto pred-stanje i užitkom u postojećem. Kao i Janez Anku, tako Juran moli Ronku da se sjeti lijepih prošlih dana njihove ljubavi, a ona mu odgovori da ju zanima samo ugodna sadašnjost. Supina se postavi između Ronke i Jurana, jednako kao i

Herkules između Anke i Janeza. U aktantskome rasporedu situacija je u obje drame navlas jednaka. Razlika je u tome da je u *Krsniku* umetnuta i jaka figura djeteta. U mitskome obrascu sad Ronka uzme ulogu zmije, te nagovara Jurana da zauvijek ode iz doma, što Supina, u funkciji Sotone, zdušno podupre. Kad Jurina to odbije, nastupi iskušenje imanja i vlasti. Potpisom za Supinu Juranu se nudi materijalna sigurnost i društvena moć. U realističku strukturu uveden je arhetipski motiv prodaje duše vragu. Juran se lomi, ali ipak konačno odbije iskušenje i pozove Ronku da ode s njim. Dramatične oluje u dušama protagonista kulminiraju u požaru, koji je funkcijski i izražajno simbolički ekvivalent zimskoj noćnoj oluji u Vojnovićevu *Ekvinociju*. Čin je izvrsno doveden do finala u kojemu Tonka pobjegne u noć, razularena rulja razbija i uništava sve po Supininom kući, dok seoski siromašak Krpica očajnički brani dostojanstvo i svetost kruha.

KRPICA: *Ne bacajte na tlo... lice božje... Kruh naš svagdašnji!*

Završni prizor drugoga čina sadrži ekspresiju ravnu najjačim adekvatnim primjerima u hrvatskoj dramatici 20-tih godina u hrvatskoj dramatici (Krlježa, Stjepan Mihalić, Mesarić, Tito Strozzi).

Treći i završni čin vraća radnju u Juranov dom u Grudi. Staro pokućstvo, pocrnjeli zidovi, uljanica do ognjišta koje još čuva jedino stari Vidonja. Povratak Juranov daje naslutiti njegov slom. Ali ključno mjesto nije ni kad svjetina hoće linčovati Ronku, nego kad pale glagoljski zapis kako bi time bio zbrisan drevni zakon i uveden novi. Scensko zbivanje pomalo poprima značaj rituala. I pojava Juranova je takva, mitska, nokturalna:

Na ivici maslinika netko je stao obasjan mjesecom.

On je podmetnuo požar kad je vidio *sve popljuvano, nad grudom pandžu krvavu...* Naizmjenice se sudara i prepleće stvarno i mitsko. Oganj je spalio nasilnikovo imanje, ali je narodu osvijetlio put. Narod je izgubio spaljeni zapis, ali je spaljena i maska glavaru.

Rasplet ide ka kulminaciji kad Supina zatoči Jurana i krene da mu zatre dom. I kad zemaljske sile ne pomažu, po kanonu narodne priče utječe se onim nebeskim. Žeravicom s ognjišta ugašenom u blagoslovljenoj vodi skinu se zli čini, a dom ostane zaštićenim kao sveto mjesto. Kob stvarnosti potire moć mitskoga. Kad se čini da je zlo nadvladalo, dobro se diže iz pepela i narod u silovitome naletu samospoznaje na čelu s Krsnikom, srećonoscem Juranom, zbacij jaram silnika i uznosito pjeva himnu zemlji i slobodi. Konačna apoteoza nadovezuje se na tolike druge u povijesti hrvatskoga duha, ispisane u umjetničkoj riječi i skladane u uznosite melodije, od Gundulićeve *O lijepa, o draga, o slatka slobodo / Dar u kom sva blaga višnji nam Bog je dô...* u kongenijalnoj melodiji Jakova Gotovca, do naših dana. Posljednja replika krsnika Jurana glasi:

Gruda opet pjeva.

Slovo zaključno

Nikola Bonifačić Rožin ušao je u godinama pred Drugi svjetski rat na velika vrata u hrvatsku književnost i hrvatsko kazalište. Sin drevnoga hrvatskog kraja, koji je stvorio glagoljaštvo i

sljubio se s nasljeđem Frankopana toliko da je stoljećima poslije njihova progonstva s Krka čuvao živi spomen na te čuvare hrvatstva, unio je taj duh u sve svoje pisanje, pa tako i u dvije svoje najbolje drame – *U vrtlogu* i *Krsnik*. Dubinsko poznavanje i prisnu bliskost s pučkom usmenom predajom unio je u svoje čakavske pjesme i u drame, koje su doduše napisane u hrvatskome književnom standardu, ali odišu autentičnim ozračjem hrvatskoga sjeverno-jadranskog areala. Budući da je ostao vjeran svojim idejnim i političkim uvjerenjima, u doba komunizma vrata kazališta bila su mu zatvorena. Unatoč tome, pronašao je put i način da nastavi svoje poslanje. Posvetivši se istraživanju, kodifikaciji i klasifikaciji narodnoga usmenog stvaralaštva, s posebnim interesom za dramske i teatarske oblike, postavio je temelje grani teatrologije koja u fokusu ima bogato hrvatsko folklorno scensko nasljeđe. U objavljenome dijelu njegova književnog opusa kruna tog bavljenja jest knjiga 27. u nizu *Pet stoljeća hrvatske književnosti* pod naslovom *Narodne drame, poslovice i zagonetke*. (Matica hrvatska / Zora. Zagreb 1963). Može se reći da su te narodne drame koje je on izabrao i stručno priredio na neki način komplementarne izvornim dramama koje nije napisao zbog po nj i tolike druge hrvatske pisce pogubne komunističke vlasti koja je potrajala skoro do kraja njegova života. No i s tako krnjim dramskim opusom, taj pisac ima u povijesti hrvatske dramatike 20. stoljeća kudikamo značajnije mjesto nego što mu kritika i književna povijest dosad priznaše.

Izvori

- Bonifačić Rožin, Nikola. *U vrtlogu*. Drama u tri čina. U rukopisu. Pohranjena u Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU.
- Bonifačić Rožin, Nikola. *Krsnik*. Drama u tri čina. U rukopisu. Pohranjena u Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU.
- Bonifačić Rožin, Nikola. *Plijen*. Drama. Vlastita naklada. Bjelovar 1955.
- Narodne drame, poslovice i zagonetke*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga 27. Priredio Nikola Bonifačić Rožin. Matica hrvatska – Zora. Zagreb 1963.
- Vojnović, Ivo. *Ekvinocijo*. Drama u četiri čina. Dubrovnik 1922. Praizvedba u HNK-u 1895.
- Tucić, Srđan. *Povratak*. Drama u jednom činu. Praizvedba u HNK-u 1898.
- Polić Kamov, Janko. *Iznakaženi*. Crtica. Za tisak priredio i bilješkama popratio Nedjeljko Fabrio. U: *Drame*. Rijeka 2000. str. 203 – 213.
- Kosor, Josip. *Požar strasti*. Zagreb 1912.
- Kosor, Josip. *Maske pod paragrafima*. Tragikomedija u osam slika. Prolog br. 38. Zagreb 1978.
- Ogrizović, Milan. *Vučina*. Zagreb 1921.
- Krleža, Miroslav. *Vučjak*. U: *U logoru / Vučjak*. Dvije drame. Zagreb 1934.
- Budak, Mile. *Ognjište*. Roman. I-IV. Matica hrvatska. Zagreb 1938.
- Tolstoj, Lav Nikolajevič. *Vlast tmine* (1888.). Hrvatska premijera 25. veljače 1898 u HNK-u Zagreb pod naslovom *Moć tmine ili gdje grijeh dahne, tu život sahne*. Preveo Ivan Gojtan. Obnove pod naslovom *Moć tmine* 1917. i 1939, te kao *Vlast tmine* 1920.
- Reymont, Władisław. *Seljaci*. S poljskog preveo Julije Benešić. Zora. Zagreb 1951.

Darko Gašparović

Two dramas written by Nikola Bonifačić Rožin

Summary

The paper analyzes the best two dramas written by Nikola Bonifačić Rožin *U vrtlogu* (The first performance in HNK Zagreb, November the 30th 1937) and *Krsnik* (The first performance in HNK Zagreb, January the 22nd 1947) dramas with the themes from the peasants' life which have the regional character, but in the way of developing the theme this frame is greatly overcome. After the World War II they were not performed anymore, which was explained by ideological unfitting of their author. During his own life Bonifačić Rožin tried to prove that peasantry is the people's leading force. He also has explored and classified people's oral creation where he pointed out dramatical and theatrical forms and laid the foundation for the rich of teatrology which in its focus has a reach folkloric theatrical heritage.

KEY WORDS: Nikola Bonifačić Rožin, drama, *U vrtlogu*, *Krsnik*

GRAD KAO ŽENA

Rijeka u romanu „Danuncijada” V. C. Emina

prethodno priopćenje

Rijeka je grad koji je nastajao na razmeđu raznolikih geografskih, političkih, kulturoloških i strateških utjecaja. Takav njezin liminalni položaj producira specifičnim kulturnim identitetom, fluidnim i procesualnim, a koji je sintetički iskazan u vodenastom imenu grada: Rijeka, Reka, Rika, Flumen Sancti Viti, Sand Veyt am Flaumb, Fiume. Upravo taj karakter tekućeg, procesualnog identiteta, koji se opire svakoj jednostranosti i samoproglášenom prisvajanju, upućuje na promatranje Grada kao simboličke Žene u rodnom značenju, ne (samo) u spolnome. To je rijeka/RIJEKA koja prekoračuje granice otvarajući paralelizam i poliperspektivnost. O tome naročito govori historija Grada, ali i njegova književnost, kao i samo pregorijevanje (nametnute) granice među tim dvama diskursima. U tom okviru u ovome se radu analizira polifonijski roman „Danuncijada” Viktora Cara Emina. Rezultati te analize ukazuju da autor prokazuje/denuncira D’Annunzijev osvajački pohod na Rijeku kao eklatantan histerični kaleidoskop u kojem se u simboličkom i psihoanalitičkom smislu Grad doživljava kao Žena.

KLJUČNE RIJEČI: Viktor Car Emin, „Danuncijada”, histerija, Rijeka, žena, voda

Uvod

„*Fiume è mia! Rijeka je moja! Ja je držim. Držim grad izdovoljene, izvršene ljubavi. Rijeka mi se predala kao žena što izgara od ljubavi. Ja je držim...*”
Gabriele D’Annunzio¹

Povijest grada Rijeke je turbulentna i složena, baš kao i povijest Srednje Europe kojoj velikim svojim dijelom pripada. Ta povijest ovjerovljuje da je, i u riječkome slučaju, grad civilizacijski fenomen sa složenim dimenzijama povijesnih, geografskih, političkih, klasnih, rodnih, etničkih, i kultur(al)nih raslojenosti.²

Geografski, Rijeka je kao grad nastala na ušću rječice, a njihova imena (Rijeka i Rječina) eksplicitno prokazuju njihov fluidni/tekući procesualni identitet koji se opire jednoobraznim krutim definiranjima, nasilnim zaposjedanjima i prisvajanjima ma koje provenijencije oni bili. Jer, u vodenastom imenu Grada, kao i imenu rječice Rječine koja danas protječe gradom i ulijeva se u more, kao da je sintetiziran liminalni položaj grada, a koji producira specifičnim kulturnim identitetom, fluidnim i procesualnim. Stoga taj liminalni položaj ne promatramo u smislu granice kao o - graničenja, barijere, nego mjesta ulijevanja, prožimanja, pretapanja.³ Štoviše, ženski je to topos što se geografski/ hidronimno očituje u smještenosti pokraj delte – ušća, a morfološki i metaforički korespondira sa simbolikom ženskih reproduktivnih organa. Ovdje *uvijek nešto teče, nešto se opire* prodornosti i stamenosti falocentričnih krutih entiteta koji su se konstantno pojavljivali u vidu kolonizatora koji su umišljali, ma s kojih strana dolazili, da su jedini i pravi gospodari i da će ovdje zauvijek ostati.

O tome svjedoči i povijest grada Rijeke koja je, kako smo naznačili na početku, turbulentna i složena jer stvarali su je mnogi koji su gradili složeni mozaik njegove identitetne slike. Od ilirskih Liburna koje su pokorili Rimljani, preko Franaka, Mlečana, Turaka, Austrijanaca, Mađara, do Francuza, Engleza, Amerikanaca, Talijana. U tome nizu grad je kroz povijest mi-

¹ (Car Emin, 1977: 52)

² Autorica ovoga rada doktorirala je 2007. godine na Filozofskome fakultetu u Rijeci s tezom o odnosu povijesti i prostora na primjeru stvaralaštva Drage Gervaisa. Disertacija je pisana i obranjena pod mentorstvom profesor emeritus dr.sc. Katice Ivanišević. Postavke i dosezi iz te disertacije temelj su i ovome radu. No, prema ženskome principu – odnosno principu vode (koji će biti pojašnjeni tijekom ovoga rada), nakon disertacije, počeli su se širiti koncentrični krugovi – valovi te su interesi o pisanju povijesti i književnosti na određenome prostoru, naime riječkome, prerasli u autoričino znanstveno zanimanje i za druge književne opuse. Tako i za Viktora Cara Emina i njegov maestralni roman *Dannuncijada*. O toj temi autorica ovoga rada izlagala je i pisala na više mjesta – što će biti također tijekom ovoga rada naznačeno, a ovdje se iznosi sinteza tih dosega: preoblikovana, doradena, dopunjena i strukturirana u integralnome znanstvenome ruhu, nudeći, dakako prema principu vode, i druge nove mogućnosti za daljnje reinterpretacije.

³ Radi se o sponi – mostu koji ne povezuje samo obale koje već postoje, već dovodi rijeku, obalu i predio u uzajamno susjedstvo. Riječ je o uporištu koji granicu vidi kao „ono što nije kod čega nešto prestaje”, već kao „ono od čega nešto započinje svoje postojanje” (Heidegger, 1982: 91, 93 i 94).

jenjao imena: Rijeka, Reka, Rika, Flumen Sancti Viti, Sand Veyt am Flaumb, terra Fluminis, Sankt Veit am Fluß, Fiume, ali uvijek u značenju vode i tekućeg agregatnog stanja.

To vodenasto ime od davnina je povezano sa simboličkim ženskim, materinskim. Ovdje je vladao snažan matrijarhat još u Liburna (Žic, 1998: 8). Je li slučajno da je baš ovdje utemeljeno najstarije marijansko svetište u Hrvatskoj – Trsatsko svetište koje okuplja štovatelje Majke Božje, Djevice Marije iz Nazareta još od 13. stoljeća. Tu se čuva i knjiga *Hortulus animae (Raj duše)* uz čiji se nastanak i (su)autorstvo vezuje ime Katarine Frankopanke. To je jedna od najstarijih hrvatskih tiskanih knjiga; nastala neposredno poslije knjiga hrvatskih protestanata u vrijeme prvih tiskanih knjiga hrvatskih pisaca u južnoj Hrvatskoj. Ondje u molitvama i litanijama zazivi i izrazi Blaženu Djevicu Mariju predstavljaju kao nebesku kraljicu, duhovnu majku, suotkupiteljicu, zagovornicu i posrednicu pred Bogom, djeliteljicu duhovnih i tjelesnih dobara. Ističe se Marijin zagovor, njezino duhovno materinstvo i posredovanje jer ona ima utjecaj na društvena, čak politička zbivanja. Ona je „mati Didine“, tj. djedovine, „mati mirovnosti“, „mati složnosti“, „mati svijeta“, „mati slobode“, „mati jedinstva“, „zadržanje mira“. Ona je zauzeta oko ljudskog napora za čovjekov napredak, jer je „mati istine“, „mati naučtva“ ili znanosti, „mati premudrosti“. Zanima je sve što čovjeku osigurava zadovoljstvo u svakodnevnom životu, jer je „mati zdravlja“, „mati obradovanja“, „mati srićnosti“, „mati dragosti“, „mati dobrohotenja“. No, ona je osobito bliska društveno zapostavljenima kao „mati pravde“, „mati pravednih“, „mati sirota“, „mati ubožnih“, „mati nevoljnih“, „spasenje nemožnih“, „utišiteljica žalosnih“ i „zrcalo pravde“. Ona je ideal i gotovo nedostižna osoba u nebeskoj proslavi: „Di(je)va lipa“, „lipja od miseca“, „svitlost plodna“, „komora svetosti“, „kruna sveta“.

I grb koji je grad dobio 6. lipnja 1659. poveljom cara Leopolda I., njegovog tadašnjeg feudalnog gospodara, ukazuje na vodenastu žensku i materinsku simboliku.

Dvoglavi se orao (obje glave gledaju na istu stranu, što je raritet u heraldici) lijevom nogom dotiče „ovalna suda, iliti krčaga duguljasta, mrke boje, na kamenu ležećeg i u lijevu stranu štita otvorom okrenuta“ iz kojeg „Rijeka, što polag kamenja onog hrpe ulijevo u velikoj količini istječe, obilato izlijevajući se“. Na dnu „duguljasta cedulja, kojoj su oba kraja zavrnuti unatrag, niže štita poprijeko primetnuta, s natpisom NEPRESUŠAN (INDEFICIENTER)...“⁴ Jaka je ženska simbolika ove heraldike. Dvoglavi orao ukazuje na simboliku dvostruke slike, ali svojim dvojstvom ukazuje i na ženski princip. Posebno se ističe lijeva strana. Ona u simboličkom značenju također označava ženski princip, za razliku od desne koja je muška. Lijevo je zakon onoga što se kreće u obrnutom smjeru (cedulja zavrnuti unatrag), ono je područje božice mjeseca, i izražava mijene ljudske svijesti. I posuda ukazuje na krilo majke, mjesto na kojem se odvijaju čuda, preobrazbe, ona je maternica u kojoj se oblikuje novi porod. Taj (ženski, materinski) krčag, otvorom je okrenut na lijevu stranu – dakle, dvostruko žensko, a Rijeka, koja obilato teče,

⁴ Citirano prema (Žic, 1998: 439). Povelja se danas čuva u Povijesnom arhivu Rijeke. Opširnije o ženskoj simbolici riječkog grba kao i samoga grada Rijeke u autoričinoj knjizi (Jurdana, 2009: 256–260). Ta je knjiga preoblikovana disertacija o liku i djelu Drage Gervaisa koja je napisana i obranjena pod mentorstvom prof. Katice Ivanišević.

simbolizira sveobuhvatne mogućnosti, rodnost, smrt i stalna obnavljanja. To je Heraklitova rijeka u kojoj „oni koji ulaze u iste rijeke primaju tok uvijek drugih voda, a duše isparavaju vlažne supstance”. I Platonova: „dva put ne možeš ući u istu rijeku” (Chevalier i Gheerbrant, 1987: 137, 115, 526 i 562).⁵

No, Rijeka kao grad, kao geografski pojam, prikazivana je i u eksplicitnijoj ženskoj simbolici. Rijječ je o alegorijskom prikazu Grada kao poželjne mlade Riječanke što kao ljepotica garantira estetski i svaki drugi užitak i prosperitet. Uz nju je „Indeficenter” – voda nepresušna, kao vječiti simbol promjene.⁶ Ona je žena, viđena u snovima, ali i viđena od sebe same, željena, sva puna ushita, mladalačke energije i poleta.⁷ Ona je voda – rijeka koja teče, nepresušna. Tako je vidi Ugo Terzoli koji oblikuje akt mlade djevojke koja na ramenu drži vrč iz kojeg teče voda.⁸ U davnom zapisu jednoga kolonijalnoga britanskoga vojnika stoji:

Riječki zaljev prostran je i dubok, ali je pod utjecajem jakih vjetrova. Grad je mali i nije lijep... Mjesto za uzimanje vode nedvojbeno je jako dobro. Nalazi se blizu obale zaljeva. Mogu se napuniti bačve u blizini slane vode. Kada iz slane vode prijede u slatku, strest će vas njezina hladnoća, ali je voda izvrsna.⁹

⁵ Heraklit je ovdje citiran iz klasičnoga Dielsova izdanja (H. Diels, *Fragmente der Vorsokratiker*, Bd, I–II, Berlin, 1922) 12. odlomak, a Platon (*Kratil*, 402). U prijevodu i objašnjenju dr. Nika Majnarića (1951.), taj 91. fragment glasi: „Po Heraklitu nije moguće dva puta stupiti u istu rijeku, ni dva puta dotaknuti se po kakvoći svojoj iste prolazne supstancije, nego se ona žestinom i brzinom promjene razasipa i opet skuplja... pridolazi i odlazi”. 402. dio Platonova *Kratila*, u hrvatskome prijevodu Dinka Štambuka (1976: 44), glasi: „Heraklit kaže na jednom mjestu da je sve u gibanju, a da ništa ne ostaje na jednom mjestu, i uspoređujući sve što jest s tokom rijeke, kaže da dva puta ne možeš ući u istu rijeku.”

⁶ O toj temi govori Theodor de Canziani Jakšić (2000: 87). Autor svoje postavke utemeljuje na istraživanjima alegorija, simbola i znakova o Rijeci koji su vezani uz filateliju, sfragistiku, numizmatiku, tiskarstvo i likovne umjetnosti, te ističe da bi iste valjalo dopuniti prikazima Rijeke u književnosti, poeziji, muzici.

⁷ T. de Canziani Jakšić (2000: 88) navodi tako prikaz Rijeke u riječkim novinama *La Varietà Giornale per tutti* (*List za svakoga*), iz 1883. (Anno II, 8. Aprile, N. 2). Rijječ je o grafici koja se rasprostire na čitavoj stranici, a prikazuje djevojku Rijeku, raspuštene kose koja na glavi ima heraldičku krunu grada, a o boku torbicu sa natpisom „Indeficenter”.

⁸ (de Canziani Jakšić, 2000: 92). Rijječ je o Terzolijevoj komemorativnoj medaljici za II. međunarodnu izložbu lijepih umjetnosti grada Rijeke iz 1927. godine (Esposizione Internazionale di Belle Arti della Città Di Fiume MCMXXVII, Anno V). Uz to, valja istaći i rijedak skulpturalni alegorijski prikaz Rijeke, također Terzolijev, koji se nalazi u Guvernerovoj palači. Oblikovan je kao žena s vrčem iz kojeg teče voda (Isto, 2000: 97).

⁹ Citat iz osobnog dnevnika Roberta Wilsona, pomorca koji je služio na brodu Unité (Malcolm Scott Hardy, 2005: 262). Uz to, iz suvremene urbane usmene predaje i uzrečica: „Tko se riječke vode napije, taj iz Rijeke više ne ide!”

Osjećaj vode svakako treba shvatiti ozbiljno, zapitati se odakle dolazi i kamo nas vodi. Jer, voda briše povijest uvodeći biće u novo stanje.¹⁰ No, u simboličkome smislu, ističe Klaus Theweleit, vojnici nikako ne žele plivati, bez obzira na to o kojoj je struji riječ. Oni žele čvrsto stajati, s obje noge na čvrstom tlu, ukorijenjeni u njemu. Žele da se bujice koje nadilaze odbijaju od njih, zaustavljaju na njima, smiruju. Ništa ne smije teći. Ako nešto treba da se kreće, onda je to pokret, kao jedan muškarac formiran na zapovijed u liniju, kolonu, blok, klin, u čvrstu jedinicu. Smrt svemu što teče. Štoviše, protiv prijetnji bujice pomažu erekcije: stršeci gradovi, bregovi, trupe, uspravni muškarci, oružje (1983, 2: 12, 168). I ratni brodovi također. Tako je djevojci-vodi (simbolu grada Rijeke), onoj koja neprekidno, nepresušno teče, za vrijeme fašističke vladavine Gabriela D'Annunzija, u maniri militarističkog, agresivnog Tanatosa, glava okrunjena krunom od trnja, a u ruci nosi uzdignuti nož kojim se presijeca Gordijev čvor.¹¹

Taj dio burne riječke povijesti književnoumjetnički je reinterpretirao Viktor Car Emin u svojem romanu *Danuncijada. Romansirana kronisterija riječke tragikomedije 1919 – 1921*.¹²

To rekonstruiranje moguće je u ovom romanu iščitavati na razini tjelesnosti Drugoga i na razini simboličke figurativnosti. Naime, riječ je o povijesnoj intruziji u kojoj žensko tijelo biva zlorabljeno tako što mu se namjenjuje uloga svetosti žrtvovanja, odnosno time što signalizira implicitnu prešutnu „dozvolu” ulaska i koloniziranja.¹³ D'Annunzio, jedan u nizu povijesnih samozvanih osvajača Rijeke, penetrira u Grad, općeci s njim kao sa ženom. Ali ne bilo s kakvom. Grad je Ona koju je tražio i u svim svojim ljubavicama: fantazmagorična, poželjna,

¹⁰ Voda je simbol nesvjesnih energija, bezobličnih sila duše, tajnovitih i nepoznatih motivacija. Budući da voda ima svojstvo očišćenja, uranjanje preporađa, dovodi do ponovnog rođenja u smislu u kojem je ono i smrt i život. A žensko, senzualno i materinsko vrednovanje vode jest često voda u kojoj se budi libido (Chevalier – Gheerbrant, 1987: 755–761).

¹¹ Tako je Rijeka prikazana na poštanskoj marci tiskanoj za vrijeme D'Annunzijeve uprave u Rijeci, 12. rujna 1920. Prema idejnoj zamisli samog D'Annunzija, nacрте je izradio slikar Adolfo de Carolis (De Canziani Jakšić, 2000: 98). D'Annunzio, čuveni zavodnik, poznat po svojoj neobuzdanoj raskalašenosti i čiji je život i stvaralaštvo obilježeno nizom znamenitih žena, osvaja Rijeku 12. rujna 1919. godine. Okupacija je trajala do 18. siječnja 1921. godine, a u međunarodnoj povijesti ostat će zabilježena i stoga što se upravo u Rijeci, prvi put u svijetu, uzbiljio fašistički poredak. Sukladno tomu, D'Annunzio je bio prvi fašistički vladar u povijesti.

¹² Roman je tiskan 1945. godine. O D'Annunzijevo pohodu na Rijeku ispisana je čitava jedna biblioteka. I to s različitih strana „limesa”. Ovdje, kao ilustraciju, navodimo samo neke naslove: Mario Carli, *Con D'Annunzio a Fiume*, Milano 1920., Michael Arthur Ledeen, *D'Annunzio a Fiume*, Bari, 1975., Claudia Salaris, *Alla festa della rivoluzione. Artisti e librai con D'Annunzio a Fiume*, Bologna, 2002., John Woodhouse, *Gabriele D'Annunzio. Defiant Archangel*, Oxford, 1998., Ljubinka Toševa – Karpowicz, *D'Annunzio u Rijeci: mitovi, politika i uloga masonerije*, Rijeka, 2007. U kontekstu (su) odnosa pisanja književnosti i pisanja povijesti valja istaći kako se upravo Nedjeljko Fabio bavi književn(ičk)im dimenzijama danuncijade (vidi Nedjeljko Fabio, *Ruža vjetrova: sjevernojadranski i drugi eseji*, Zagreb, 2003.).

¹³ O tome govori Françoise Lionett, *Postcolonial Representation Women Literature Identity*, New York, 1995. Ovdje prema iscrpnom pojašnjenju Biljane Kašić (2001: 285–299).

nedostižna, „infinitamente desiderata”. Štoviše, kao seksualizirani topos grad (mu) postaje partnerica koju valja osvojiti i poniziti.¹⁴

Tako i (Eminov) D’Annunzio naziva Rijeku Città Olocausta – mučenički (žrtvovani) grad. Grad je Tijelo kao mjesto bliskosti, žensko tijelo. Ono je – za razliku od fenomenologijskog tijela, univerzalnog muškog – prostorno/geografsko tijelo i kao takvo na udaru muškog pogleda, pronalaska, otkrića – Ulaska (Santa Entrada), ostvarivanja žudnje. U tom ambivalentnom odnosu i grad postaje vlastito Drugo, premjestivši granicu/e kao tragove povijesti u vlastita tijela. No, ti tragovi, budući da su neozakonjeni, obilježeni su neuspjehom, frustracijom i nasiljem, a složenost povijesnih događaja biva re-interpretirana, ne kao neupitan odgovor, nego kao pitanje u polifonom Eminovu rukopisu.¹⁵

Glavni dio

„Književnik može jednom historijskom ili quassi-historijskom materijalu pristupiti na različite načine. Može ga shvatiti kao materijal za dramu, tragediju, komediju itd.”

Drago Gervais¹⁶

Rijeka (i) u književnom zrcalu ustraje kao multikultur(al)na, višejezična, plurietnička i pluriidentitetna kota (Bačić-Karković, 2008: 94). Ta književna riječ upravo je u vodi odrazila mnoge koji su živjeli ili boravili u ovome gradu.¹⁷ Stoga je ovdje voda – vrijeme. Ono koje ne

¹⁴ Prilikom ulaska u grad, D’Annunzio (Ariel) piše sorellini (tal. sestrici, kako naziva svoje ljubavnice) Violante: „Ulazak – više negoli apoteoza, a tvoj Ariel u njoj trijumfator. Fiume è mia! Rijeka je moja! Ja je držim. Držim grad izdovoljene, izvršene ljubavi. Rijeka mi se predala kao žena što izgara od ljubavi. Ja je držim...” (Car Emin, 1977: 52).

¹⁵ Budući da povijesni događaj/povijesnu osobu prikazuje ne kao neupitnu istinu, nego kao pitanje, Viktor Car Emin anticipira postmodernu vizuru upravo time što radi političku demontažu inače aurične ličnosti (Milanja, 1996: 106). Ta će se postmoderna vizura artikulirati u hrvatskome novopovijesnom romanu nakon četrdeset godina, a *Danuncijada* (p)ostaje jedan od naših najboljih (novo) povijesnih romana. O romanu u tom kontekstu autorica ovoga rada objavila je znanstveni članak „Pisanje povijesti i pisanje književnosti. Dva riječka književnika”, *Časopis za suvremenu povijest*, 42, br. 3, Zagreb, 2010., str. 573–950.

¹⁶ (Gervais, 19.X. 1952: 3). U nastavku Gervais ističe: „Schiller je od Djevice Orleanske stvorio tragediju, Shaw komediju, a Voltaire napisao čak ‘Djevojčuru’ (‘La pucele’). I o tome mislim da je svaka dalja diskusija suvišna.”

¹⁷ Autorica ovoga rada je na znanstvenom skupu „Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe/Grad, granica, geografija”, održanome u Zagrebu 25. i 26. studenog 2011. godine izložila svoje preliminarne postavke o književnoj riječi u kontekstu vodenastog identiteta grada Rijeke, oprimirujući ih na književnom stvaralaštvu dvoje autora: Marise Madieri i Drage Gervaisa. Na temelju toga izlaganja objavljen je autoričin nekategorizirani rad „Rijeka kao Žena koja prekoračuje granice”, u nerezenciranu zborniku „ŠIROM SVIJETA. O Zagorki, rodu i prostoru”, ur. Anita Dremel, poglavlje Kulturna memorija grada, str. 51–78, Centar za ženske studije, Zagreb, 2012.

protječe pravolinijski, zacrtano, nego teče i preoblikuje samo sebe. To je bolja verzija vremena.

Josif Brodski napisao kako svatko prepoznaje sebe u nekim elementima pa ističe element vode koji, kao piščeva svojina, sadrži i skrivene podvodne drame. Stoga je u gradu na vodi zastraniti normalna stvar i preslikava vodu. Ta voda je hladna i nepitka, a pisac bi je htio procijediti – zbog toga što sadrži mnogo odraza, a među njima i sam piščev. To je anarhija vode koja ne priznaje oblik, ne prihvaća odgovor, savija ga, mrvli, ali na kraju netaknutog odnosi. Tu, na vodi, nikada ne znamo što stvara što: iskustvo jezik ili jezik iskustvo? A oba mogu stvoriti mnogo toga (Brodski, 1995: 7, 35 i 58).

Dakako, da voda može imati onda i strukturalnu ulogu u književnom djelu pa kao takva omogućuje povezivanje različitih kronotopa, odnosno ujedinjavanje različitih dijelova, primjerice, romana. Voda kao simbolički odraz unutarnjih previranja likova, ostvaruje se vanjskim vodenastim prostorom koji postaje slika njihovih potisnutih želja iz podsvijesti.

No, književnost je često bivala denuncirana kao (čista) fikcija, kao puki zamišljaj, i kao takva daleko od istine, faksije i vjerodostojnosti. Za razliku od historije kao pisane povijesti!¹⁸

U aktualnom (post)postmodernističkom trenutku i opreka između književnosti (fikcije) i historije (faksije) se pregorijeva, razblažuje, prevladava tako što se prokazuje/denuncira da je i svaki historijski zapis svojevrsna interpretacija, odnosno autorski čin podložan subjektivnosti samoga povjesničara, ali i društvenim, ideološkim, političkim i inim čimbenicima koji itekako djeluju na bilježenje povijesti. Štoviše, sada se prokazuje da upravo književnost u svojoj svojoj fikcionalnosti, paradoksalno, otkriva/denuncira 'istinu' time što iznosi na vidjelo ono što se često prešućuje, zanemaruje, marginalizira, ili naprosto gura pod kompleksan tepih nesvjesnoga. Sami književnici oduvijek su bili manje ili više na tome tragu i slijedili su svoju 'istinu', kao primjerice citirani Drago Gervais. No, zbog toga su često imali problema. Upravo je Gervais, prikazujući riječke povijesne događaje s početka 19. stoljeća kao i povijesni lik Karoline Belinić u svojoj tragikomediji *Karolina Riječka*, bio od strane riječke (povijesne) javnosti napadan da je falsificirao riječku povijest te je svoje najbolje dramsko djelo morao povući s repertoara riječkog kazališta, iako je ta ista Gervaisova *Karolina Riječka* poželjela itekakve uspjehe u kulturnim metropolama ondašnje države. Nemo propheta in patria sua.

Viktor Car Emin bio je Gervaisov učitelj, uzor... a i o njegovu romanu *Danuncijada* svoje su rekli povjesničari. Tako akademik Petar Strčić kaže: „Car Emin nikada nije shvatio bit života

¹⁸ Naime, kako se u radu rabe termini historija i povijest, želimo istaknuti, radi jasnije pojmovne aparature, da usvajamo stav povjesničarske struke koja termine *povijest* i *historija* ne shvaća kao sinonime. Povijest tako označava stvarnu prošlost, *res gestae*, tj. prošlu stvarnost, predmet istraživanja historičara, dok historija u smislu *historia rerum gestarum* (izvještaja o prošlim događajima) znači svako bavljenje prošlošću (Gross, 1980: 21–23). Historiji kao spoznaji pripada i pojam *historiografija*, tj. pismeno izlaganje rezultata istraživanja, odnosno skup historijskih djela, pojašnjava autorica u svojoj knjizi (Gross, 2001: 18). Istovjetna pojašnjenja pojмова historija, historiografija i povijest s ovim koje smo naveli, mogu se naći i u Vladimira Anića (2004: 408 i 1131), kao i (2002: 443 i 1008).

Gabrijela D'Annunzija, sjajnijeg od njega pjesnika i pisca općenito, političara i financijskog mahera posebno, da se o pornografskom i promiskuitetnom iskustvu i ne govori (iako ga nije smatrao svecem). Jednostavno, za njega poeta nije bio problematična-nasilna, niti smiješna-sadistička, a ni tragična figura; on nije bio ni opasna kreatura". Odnosno, završava Strčić, citirajući sveučilišnu profesoricu i književnu teoretičarku Danijelu Bačić-Karković: „Emin mu se 'osvetio' tako da ga je deheroizirao, eufemizirao do granice sažaljenja". Strčić nadalje naglašava da D'Annunzio nije bio histerik, niti je njegova riječka danuncijada histerija jer je Il Poeta bio veoma pribrana i lucidna, živa i hodajuća i moćna opasnost koja je i u riječkoj praksi i s dugoročnim posljedicama i odjecima nanijela zlo, a ima i danas vatrenih sljedbenika na raznim stranama svijeta, pa i u Hrvatskoj" (Strčić, 2003: 21, Bačić-Karković, 1997: 30).

Zašto Strčić spominje histeriju? Zato jer je Emin u podnaslovu svoga romana naveo: *Romansirana kronisterija riječke tragikomedije 1919 – 1921*.

Pri analizi/interpretaciji književnih djela ne smijemo zanemariti njihov naslov, odnosno podnaslov. U njima se često kriju „ključevi”, šifre, kodovi, (ne)svjesni autorovi inputi kako čitati djelo, i iščitavati njegova nebrojena značenja. V. C. Emin u podnaslovu ističe da je riječ o *kronisteriji*. Zanimljiva je ta neobična složenica. Ona sintetizira dva složena pojma: kronologija i histerija, a njihovim spajanjem ukazuje se na odmak od historije (jer bi to bila kronistorija) kao slijeda vanjskih događaja, ali i na pomak ka prikazu unutrašnjeg razvoja lika pa bi kronisterija, ističe Milorad Stojević, značila kroniku/povijest (jedne) histerije, histeričnu kroniku/povijest. Uglavnom, znakovita – ironična igra riječima: historija – histerija. I druga složena riječ u podnaslovu – tragikomedija, zapravo podržava najavljenju složenost prve (kronisterija), i u cjelini imaju dvostruk ironičan učinak. U konačnici, povijesna histerija je tragična komedija. Štoviše, cijeli se podnaslov efektno nadaje kao dopuna još indikativnijem naslovu romana – Danuncijada. Asocijativno ta se riječ veže za denunciju, odnosno denuncijacija – prokazivanje. Stojević ide dalje, i izvodi svoje tumačenje naslova romana kao denunciranje D'Annunzija (Stojević, 1997: 31–39).

U tom pravcu naša je teza da Viktor Car Emin u svom romanu ide za *razotkrivanjem* unutarnjeg (nesvjesnog/podsvjesnog) svijeta, on zaviruje ispod površine (vode) vidljive HISTORIJE, onkraj kronistorije, iznoseći na vidjelo u svojoj književnoj istini, pozadinu događaja, a to je HISTERIJA.¹⁹ No, što je histerija? U daljnjem razmatranju teme ovoga rada logično bi bilo, a i metodološki ispravno, objasniti taj pojam. Ipak, riječ je o pojmu koji je

¹⁹ O histeriji kao dominantnome motivu u *Danuncijadi*, ali u kontekstu složenoga odnosa dvaju Pisaca: Cara Emina i D'Annunzija, autorica ovog rada je prvi put pisala u objavljenju eseju „Danuncijada kao kronika jedne histerije“, *Sušćka revija*, glasilo za kulturu i društvena zbivanja Hrvatskog primorja, kvarnerskih otoka i Gorskog kotara, br. 68, 2009., str. 25–30. Esej iskazuje postavke koje je autorica izložila na znanstvenome skupu „Gabrielle D'Annunzio i njegova riječka protofašistička Reggenza italiana del Carnaro” koji je održan u Rijeci 25. studenoga 2009. godine. Skup je u povodu devedesete godišnjice D' Annunzijeve pohoda na Rijeku i njegove vladavine organizirao Zavod za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

teško opisati budući da ustanovljiva bolest koja odgovara tom izrazu izaziva i danas pitanja pa se još uvijek svi ne slažu oko toga postoji li histerija i danas i je li ikada kao takva postojala.²⁰ Štoviše, histerijom, kao opisnom kategorijom, ljudi su se i kroz povijest služili na različite načine, ovisno o samome povijesnom razdoblju i kulturnom kontekstu. Devetnaesto stoljeće bilo je zlatno doba histerije, a tada se histerija smješta u područje seksualne politike. Naime, polazi se od toga da histerija utjelovljuje samo ženstvo – shvaćeno problematično i zagonetno²¹. S takvoga stajališta histeriju promatra i Sigmund Freud. Upravo taj Freudov susret s histerijom i histeričnim pacijentom leži u temeljima psihoanalize.²² Naime, psihoanalitičko stajalište tvrdi da je taj poremećaj simbolični izraz potisnutoga konflikta pa histerija pokazuje put ka spoznaji nesvjesnog. Štoviše, histerija je spolno određena i iskazuje se ponajprije u areni tijela kao pojava izvan nadzora. A uglavnom je (bila) riječ o ženskome tijelu (Borossa, 2003: 10–11).²³ No, što je onda s muškarcima? Prema psihoanalizi, njihov poistovjetiteljski odnos prema društvenim zakonima razlikuje se od onoga u žena jer unutar postojećeg psihosocijalnog poretka muškarac može izgubiti *sve*. Također, potencijalna se podložnost muškaraca histeriji u devetnaestostoljetnom diskursu pojašnjavala drukčije od histerije u žena, naime time da je histerija u muškaraca uzrokovana fizičkim šokovima ili tjelesnim povredama. Također, muška histerija se promatrala i u okviru demaskulinizacije

²⁰ Tako o histeriji na početku svoje knjige *Histerija* eksplicira Julia Borossa (2003: 7–8). U *Hrvatskom enciklopedijskome rječniku*, www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25743, pod natuknicom histerija čitamo da je histerija (prema grč. ὑστέρα: maternica – jer su stari Grci vjerovali da bolest nastaje putovanjem maternice kroz tijelo), zastarjeli naziv za psihijatrijski poremećaj. Njegovi su simptomi: sumračna stanja, emocionalni ispadi praćeni plačem i vrištanjem, poremećaji u funkciji osjetnih organa, poremećaj koordinacije. Histerija se uvijek događa uz nazočnost jedne ili više osoba. No, danas se rjeđe govori o histeriji (o čemu će kasnije u ovom radu još biti riječi) i taj je izraz (koji je tijekom vremena postao uvjerljiv) zamijenjen *konverzijom*, odnosno disocijativnim reakcijama. Osnovna je tehnika liječenja histerije psihoterapija.

²¹ Što se nastavlja na davna vjerovanja – još iz stare Grčke kada se histerija povezivala sa ženskim tijelom, posebice ženskim reproduktivnim sustavom zajedno sa psihološkom dimenzijom nezadovoljstva, naime, seksualnoga nezadovoljstva. Medicina je u tim slučajevima oboljelima preporučivala povećanu seksualnu aktivnost (Borossa, 2003: 13–14).

²² Primjerice *Studije o histeriji* iz 1895. godine koje su objavili Sigmund Freud i Josef Breuer, ali i „Odlomak analize jednog slučaja histerije“ ili slučaj Dore iz 1905. godine. Važnost histerije za psihoanalizu je upravo iznimna. Ona je polazišna točka psihoanalize, prvi psihički poremećaj koji su Freud i Breuer proučavali da bi u praksi došli do tehnike katarze, a Freud do slobodnog asociiranja i liječenja razgovorom. U teoriji koja je usko pratila praksu, histerija je dovela do otkrića nesvjesnog funkcioniranja psihe, tumačenja simptoma, objašnjenja neurotske strukture, ukratko, do definicije nesvjesnog (Matijašević, 2005: 830).

²³ Nisu svi histerici bile žene, ali ipak većina jest pa je histerija u devetnaestom stoljeću bila povezana sa ženskošću na brojne načine. Prije svega, sa ženskom hiper-emocionalnošću te je uključivala izniman repertoar emocionalnih i tjelesnih simptoma koji su bili bili očigledni, vidljivi, tjelesni. Uključivali su: grčenje, nesvjesticu, povraćanje, gušenje, jecanje, smijanje, oduzetost pojedinih dijelova tijela te brze prijelaze iz jednog u drugo emocionalno stanje. Štoviše, takvi simptomi upućivali su na labilnost i hirovitost tradicionalno asociirane sa ženskom prirodom (Matijašević, 2005: 831).

pacijenata, etiketirajući ih kao ne baš prave muškarce (Borossa, 2003: 53–54). No, početkom dvadesetoga stoljeća, u Prvom svjetskom ratu, u strašnim rovovskim ratovanjima, muškarci su postali upravo dominantna skupina oboljelih od histerije. I baš kao histerija u žena, i u muškaraca je histerija uključivala čudne tjelesne smetnje koje kao da nisu povezane sa stvarnim tjelesnim povredama. Psihoanalitičari su bili svjesni da i ovdje simptom uključuje konflikt. Naime, kao sukobljavanje vojnikove predodžbe o sebi kao muškarcu – sa stvarnim prilikama (Borossa, 2003: 55).²⁴

Te su teorije temeljene na shvaćanju prema kojemu se takvi muškarci nalaze u dubokom srazu s muškim vrlinama koje su im pružile osjećaj identiteta. Tako se u suočenosti s nepodnošljivim nasiljem konstrukcija muškosti obznanjuje kao maskerada (Borossa, 2003: 56). U konačnici, histerik je, prema zasadama što ih je postavio Freud, osoba kojoj vlastite fantazije ne dopuštaju da se opredijeli kao muškarac ili žena. On uvijek želi, a želja je falička. Možda je upravo to ono što histerik želi i odbija (Matijašević, 2005: 834–835).²⁵

Uvid u te recentne dosege proučavanja histerije omogućava da se uoči kako je Viktor Car Emin, kao književnik, a možda baš i zato, itekako duboko i precizno prokazao/denuncirao histeriju danuncijade. I ta njegova nakana nije neuobičajena jer kao što svjedoče mnoga (književno)umjetnička djela, posebice u posljednjih stotinu godina, histerični lik posjeduje stvaralačku privlačnost za mnoge umjetnike.²⁶ Čitajući Eminov najbolji roman, bez problema se iščitavaju pojedini aspekti histerije. Prije svega, radi se o histeričnom poistovjećivanju, u konkretnom slučaju Pjesnika i Grada, koje se očitovalo u potpunoj predaji Grada Pjesniku, odnosno njihovu potpunom dijeljenju vjerovanja i oblika ponašanja. Riječ je o principu: tvoja želja postaje moja želja, koja opet postaje njegova, pa njegova, pa njena. Tako je krug od pojedinačne histerije ka kolektivnoj-masovnoj zatvoren. I masovna histerija, poznata i kao kolektivna, opsesivno je ponašanje kao i individualna, pri čemu se manifestiraju isti ili slični simptomi kao i kod pojedinca, s time da je kolektivni oblik više sociopsihološki fenomen i učestaliji je kod žena.

Car Emin ne šteti riječi i u romanu imamo obilate i neprijeporne dokaze za postavke ove reinterpretacije. No, to ne čini samo kroz prizmu glavnog lika – povijesne ličnosti D'Annunzija (kao što vidimo to nisu istovjetni pojmovi), već i kroz prizmu, dakle dvostruko denuncira-

²⁴ Autorica slijedi postavke iz rada „Dva tipa ratne neuroze” iz 1916. godine koju je napisao Sandor Ferenczi.

²⁵ U histeriji bi tako falus bio supstitut kao i obrana od zastrašujuće ženskosti kako u muškaraca tako i u žena. Čini se da odbacivanje iznimno jakog poistovjećena s problematičnim i ambivalentnim ili čak proždirućim likom majke igra najvažniju ulogu u histeriji oba spola.

²⁶ U tom kontekstu valja istaći i činjenicu da je akademsko zanimanje za histeriju, posebice u humanističkim znanostima, u porastu u posljednjim desetljećima 20. stoljeća (Borossa, 2003: 58). S druge strane, histerija je u dvadesetom stoljeću iščezla s popisa mentalnih bolesti te su se njezini simptomi preselili u druge kliničke kategorije, poput granične strukture ličnosti ili poremećaja ličnosti, iz čega se jasno vidi da se od Freudove zamisli o histeriji preuzima ideja cijepanja psihe (Matijašević, 2005: 830).

nje, još jednog lika u ovom romanu, koji nije kao takav do sada eksplicitnije uočen (Bačić-Karković, 1997: 29).²⁷ To je kolektivni lik i zove se Grad/Città.

D'Annunzio i Grad. Čitav se Eminov roman nadaje kao složena i kompleksna igra između to dvoje. Da, dvoje, jer je Grad prikazan kao žena, ne (samo) u spolnom smislu, nego rodnom i simboličkom. Grad je Žena.

Uloga Grada kao lika je, rekli bismo, jednako važna kao i ona najvažnijega – samoga D'Annunzija. On Grad poima kao svoj produžetak, kao tijelo kojime može i mora zagospodariti. Taj komplicirani odnos kolonizatora spram koloniziranog/kolonizirane, Viktor Car Emin markira psiho(analitičkom) odrednicom hysterija koju je, kao što smo već naznačili, ekspresivno signalizirao u podnaslovu romana. No, time, želimo pokazati, ni u kojem slučaju *nije umanjio*, ni ublažio ozbiljnu i opasnu dimenziju samozvanog vojskovođe/osvajачa, kao ni tragiku njegove povijesne intervencije. Također, pokazat ćemo u ovom radu i da Car Emin itekako razotkriva/denuncira i temelje D'Annunziova pornografskog i promiskuitetnog života koji su usko povezani s njegovom histeričnom dimenzijom.

D'Annunzio računa s Gradom-ženom kao amorfnom-libidnom masom te ju, svojim ekspresivnim govorima, poslanicama, svojom osobnošću modelira u agitacijsko-propagandni feministički blok. Taj suodnos, ta igra, odvija se kroz specifično duševno stanje – hysteriju koja dovodi do rasula moralnih postulata na kojima je počivala konkretna društvena zajednica i time dovodi do specifičnog socijalnog stanja – anarhije.

Već pri ulasku D'Annunzija i njegovih vojnika u Grad, dolazi do histeričnog poistovjećivanja: „*Tu se pojavila teška oklopna kola, za njima druga, treća... Svima se na vrhu isprsiio jedan ardit. U jednoj im ruci revolver, u drugoj bodež. Sad opali iz revolvera jedan, sad drugi, a svi urliču kao pomamni: A noi! A noi! A mnoštvo oko njih kao da se prometnulo u jedno samo grlo oziulje se: – A noi! – dok se djevojke iz neposredne blizine poput pantera penju na kola, do arditu, s kojima se grle i ljube kiteći ih cvijećem, zastavicama, skidajući im crne fesove s dugim crnim resama i mećući ih sebi na glavu. Za njima se penju i druge (...) i one se s arditima cmokaju u obraze. (...) Sve se ruke pružaju prema njima, svaki hoće da dobaci koju lijepu riječ, žene i djevojke hoće da ih svojim zagrljajima uguše. (...) D'Annunzio! Il Liberatore! Arkandjel poslan od boga! Evviva! Evviva! Delirij. Zaglušna provala kolektivnog ludila. (...) Pet-šest gospođa i gospođica što su se kao bjesomučne furije dogurale do auta, prebaciše se unutra, u naručje pjesnika koji duboko dirnut uzvraća i poljupce, i sve dokaze neizmjerne ljubavi. A svijet uokolo neprestano u deliriju. Svi se ljube, grle, kliču, urlaju. I sve su kape i šeširi u zraku, zastave se visoko dižu i spuštaju pred njim, od boga poslanim spasiteljem. Sve je razdragano, očarano, pomamljeno. (...) I sve to huji, urla, tutnji i tuli, kao da se čitava krajina uokolo prometnula u ročište svih mogućih đavola” (Car Emin, 1977: 37–40).*

²⁷ Autorica ističe kako je zanimljiva antropomorfna i erotska metaforika Rijeke kojom D'Annunzio po Eminu erotizira, feminizira, seksualizira emblem grada. Grad kao transcendentna vizija upokorene žen(k)e, ukročena bestia.

Iz posljednje citirane rečenice vidljivo je da Car Emin denuncira histeriju danuncijade i u njezinoj dijaboličkoj komponenti. Sam Poeta je pun demona, kao što kaže jedan njegov mladi legionar:

„Naš komandant je uistinu pravo pravcato vrhunaravno biće. Un superuomo. (...) naš komandant nije ni dobar ni zao, ni blag ni žestok, ni sladak ni gorak, ni ljubezan ni naprasit, on je sve ujedno: i dobro i zlo, i ljubav i mržnja, i milost i krutost – sve, jer tako hoće demoni koji se kriju u njemu. Svoja besmrtna djela stvara naš komandant samo noću, u tajanstvenom svjetlu zvijezda vodi on svoje razgovore, i suoi sublimi dialoghi, sa svojim demonima. (...)” Sve to poprima dijaboličku dimenziju i u domeni kolektivne histerije: „Stvarale su se jezovite priče i išle od usta do usta. I svatko bi im pridodao nešto svoga, dok ne bi najzad pjesnik u očima ljudi izišao kao neko čudovište... On se, kako se šapuće, bavi crnom magijom, satanizmom i drugim dijaboličkim majstorijama...”

Ti demoni, baš kao i histerija u cjelini itekako prelaze kao zaraza na one kojima se hoće zavladatai:

„Ali što je za nas, njegove legionare, od najkapitalnije važnosti, to je njegova magička moć kojom naš komandant može, kad mu se prohtije, da jednoga ili više svojih demona stjera u nas da budemo i mi kao on-vanredni, nadnaravni, besmrtni-straordinari, sovranaturali, immortal... Pljesak. Urlanje. Pjesma (...)” (Car Emin, 1977: 77).

I tako se Grad, kaže Emin kroz dijalog svojih likova Mićelina i Kolonela prometnuo u pravi „manikomij”.

Sâm Pjesnik-Osvajač govori o dočeku u Gradu koji doživljava kao ženu, u pismu svojoj sorellini Violante (tako je nazivao svoje ljubavnice i prijateljice, a taj „incestuozni atribut” ilustrira tezu kako histerija ne predstavlja potencijalno općeljudsku reakciju na konflikt u edipovskom smislu – s roditeljima, već u odnosima s braćom i sestrama):

„Ulazak – više li nego apoteoza, a tvoj Ariel (D’Annunzio sebe tako naziva – op. V. J.) u njoj-trijumfator. Fiume è mia! Rijeka je moja! Ja je držim. Držim grad izdovoljene, izvršene ljubavi. Rijeka mi se predala kao žena što izgara od ljubavi. Ja je držim...”

No, D’Annunzio ne rabi svoj diskurs osvajača, zavodnika, ljubavnika samo u pismima/ tekstovima i poslasticama u kojima opisuje svoj pohod, već i u svojim čestim govorima (orazioni) kojima se obraća Gradu kao ženi: „U budalastom i podlom svijetu sama je jedna stvar čista i neporočna: Rijeka! Jedna sama istina – Rijeka! Jedna sama ljubav – i to Rijeka!” Jer: „On, pjesnik, stigao je ovamo u ‘hodočašću ljubavi’ da ispuni zavjet...” (Car Emin, 1977: 52 i 56).

U tom hodočašću ljubavi, „kao najrevnija suradnica, poslužiti će mu riječka žena, Fijumanka, koju je on jednoga dana s vrhunca Kapitolija nazvao: Ardenza, Paziienza, Resistenza... Okitio ju je on još i drugim pjesničkim ukrasima, zato su mu mnoge između njih harne, i kud on okom, tud će one skokom. Razumije se da im sve njegove blistave hvale i laske u najzvučnijim superlati-

vima udaraju sve više u glavu, tjeraju ih u sve nestašniju i dražesniju obijest.” I on je osjećao „da baš tim svojim Fijumankama duguje mnogo. Njihove su zasluge – per la Santa Causa – već do sada neizmjerne. One drže njegove legionare u sve vedrijem raspoloženju. Kad ustreba jurišaju i na same ratne brodove u luci i prikapčaju mornarima, osobito onim neodlučnijim, riječke kokarde, čime ih još tješnje privezuju za stvar grada i komandanta D’Annunzija. One im skidaju i kape i meću ih sebi na glavu i nose ih sa sobom kao neki neodoljivi zalog... U svim danuncijanskim priredbama one su kao najvatrenije danuncijanke uvijek prve, najpomamnije plješču i kliču.” (Car Emin, 1977: 123–124).

I legionari pjevaju:

„Ragazze di Fiume – apriteci le porte... A tanki ženski glasovi otpjevavaju:
Bel battaglion di fiamme nere,
Non c’è frontiera pel tuo destin”.

Jer D’Annunzio je rekao: “Moji legionari donijeli su sa sobom na Rijeku miris ljubavnih zabava – il profumo dei festin amorosi” (Car Emin, 1977: 196 i 219).

No, valja istaknuti da D’Annunzio zapravo ne voli žene, on ih niti ne cijeni. Njegova histerija postaje muškim rješenjem za breme vlastite muškosti, uvijena, međutim, u ženske asocijacije, kojima je ključna riječ Nedostižna. Ona jedina živi u njemu, ona ga prati i nadahnjuje na njegovim osvajačkim pohodima... „živi ona u njemu jedina nezaboravna. Sve druge i one najzavodljivije, u njegovoj su pameti izbljedjele, izgubile svaku vrijednost kao svako obrano meso-carne vendemmiate-gotovo iščezle u nepovrat. Ona ih je jedina sve preživjela, da vječito živi u njemu kao njegov dobri duh ili anđeo čuvar...”

I stoga su sve ostale, pa i Riječanke, bezvrijedne: “Ariel se oduvijek držao načela da žena kao žena uopće i ne zavređuje nekih naročitih obzira, pogotovo u stvarima srca. Žena je po njegovu sudu, stvor neiskren, pa joj ne treba vjerovati ni onda kad se sva savije u ‘mukama srca’, što opet po njegovu sudu – i nisu nikakve muke. A tako i on njihova grčenja, previjanja i prenemaganja kad se osjete prevarene. Na sve to gleda on-kao što jet o više puta izjavio-otprilike kao ‘zubar na vrisak i kreveljenje svojih žrtava’. Ariel je oduvijek smatrao žene – i danas ih smatra-svojim nužnim neprijateljicama – ‘nemiche neccessarie’. Ni riječke žene, kao žene, ne čine nikakva izuzetka, ali kao svoje pristaše pjesnik ih diže visoko nad sve druge (...). Pjesnik im je za to od srca haran, iako uz najbolju volju ne može nikako ušutkati u sebi onog prokletog demona što već na samu riječ žena plazi jezik ili se prezirno ceri i podsmjehuje” (Car Emin, 1997: 159 i 210).

Svoju ‘harnost’ Riječankama Pjesnik iskazuje pišući im i svoju poslanicu – *Riječkim ženama*. Upravo sklonost D’Annunzija govorima, poslanicama, javnim obraćanjima masi, koju Emin prikazuje čitavom svojom kronisterijom, jest oprimjerenje elemenata po kojima se prepoznaje histerični karakter: težnja za isticanjem, dramatičnost, ekstravagancija i želja da se skrene pažnja na sebe. Histerici zbog dubinske nesigurnosti upravo traže javno, teatralno izlaganje, iskazujući često svoju fiksiranu fantaziju iskupiteljske uloge povezane s religioznom paranojom. V. C. Emin prikazuje D’Annunzija upravo u takvu svjetlu, u njegovoj sklonosti simboli, okultnom, koji efektno miješa sa religioznim. Tu su magične brojke (primjerice, jedanaest, pa tako D’Annunzio nije slučajno krenuo u osvajački pohod ka Rijeci upravo

11. rujna), snovi, obredi, odjeća, amuleti, i predznaci različitih vrsta. Ta mješavina kršćanskog-religioznog i okultnog jest zapravo proces desakralizacije (pojam koji se veže uz histeriju) i prožima cjelokupno Komandantovo političko i vojno djelovanje. On u već spomenutom pismu sorellini Violante, piše:

„Da vidiš što se ovdje zbiva, tvoja bi negdašnja, djetinja vjera u čudesa iskrsla. Ovdje se zbivaju stvari zaista nadnaravne. Evo ti samo jedno čudo: svijet, do zubi naoružan što ga šalju protiv mene, prilazi k meni kao onaj prorok iz Starog Zavjeta, što je polazio da proklinje, a on je potaknut nekim višim nadahnućem morao da blagoslivlje. Sve je ovo meni prorečeno već odavno. Vjeruj, sorellina, u znamenja, u amulete-oni mene nikad ne izdaju!” (Car Emin, 1997: 52).

Tu su još i ovi izrazi: *Santa Entrada* (sveti ulazak), *Città Olocausta-Holokausta* (mučenički/zrtvovani grad) u koji je Pjesnik stigao u „*bodočašću ljubavi da ispuni zavjet*“ kojima se danuncijanska histerija, kako napreduje Eminova riječka kronisterija, intenzivira i efektno prožima sa anarhijom. Dolazi do prave epidemije stanja zanosa, demonske opsjednutosti, otvorena seksualna ponašanja, koketnosti, prijetvornosti, pretjeranosti u željama i antipatijama, neprilična izražavanja osjećaja što su sve oznake medicinskih i popularnih diskursa koji su okružili histeričnu/e osobu/e. I ta histerično-anarhična manija rezultira, kako kaže sam D’Annunzio, odnosno Ariel „*orgijama naše riječke neukrotivosti i nediscipline*“, a „*sveopća razdraganost nerijetko zahvaća takve dimenzije da se već oko ponoći ne zna tko je čiji muž i obratno*“. Jer, Grad „*vječno dražkan, golican i zamamljivan, ne provodi svoje dane moleći krunicu. Oba kazališta, kavane i restoracije pretvaraju se iz dana u dan u salone razvratnosti. Za njima se povode i vinare i podrumi. Sve se vrti i okreće, sve kipi i mahni u zraku – kako je pjesnik kazao – ‘delle sacre libidini’.* (...) *‘Skvilibrij’ je prešao i kroza zidine hrama božjega. I dalje hara (...). Poput mikroba golom oku nevidljiv, gotovo nezapažen uvlači se u domove bogate i siromašne, sije razdor, raskida veze, i one najsvetije. Sve manji je broj porodica što još ostaju netaknute, sve manje duša, što ih, poput crva, ne rastače neki podmukli, zatrovani nemir.* (...) *I ‘skvilibrij’ traje. I raste. I širi se i preko granica gradskih: na istok, na zapad. Širi se u sve više trakova što se neopipljivi, nevidljivi uvlače posvuda, upijaju se u srž života ljudi, starih i mladih. I sve dalje i dalje...*“ (Car Emin, 1997: 227–230).

Građani žive, ističe Emin, „*kao pod pritiskom neke neobjašnjive mörë. Nekima se od njih čini kao da od nekog vremena propadaju sve dublje u mračni ponor. Pogdjekoji već gube i osjećaj vremena, čak i prostora na kome žive, lica i stvari oko njih čine im se sve nerealnija...*“

A zatim *dosljedno* razotkriva pozadinu te ekstatične klaunovsko-histerične zabave – maskerade, odnosno denuncira tragediju, poremećenost, zlo: „*Da, sve bi to bilo lijepo da nema onog tmurnog osjećaja nesigurnosti što prožimlje sve uokolo: i ljude i stvari. No to je baš najstrašnije, da grad živi pod neprestanim udarom okrutnih riječi: vatra i gvožđe, bombe i granate, padanje i umiranje – krv i opet samo krv. Versare ili sangue. Tutto il sangue. A to govori on, Pjesnik, svojim miloglasnim tonom što prodire kroz sve žilice i silazi još dublje, do podsvijesti u kojoj počivaju mnogi iskonski, još neistraženi instinkti. I ti nagoni, kao nekakvi tajanstveni nevidnici, izazvani*

neodoljivom muzikom njegova glasa, pružaju svoja ticala, dižu se iz svojih vjekovnih ležišta, prelaze u krv, u živce, u sve najsićušnije žilice, prožimaju čovjeka, ovladavaju njime, upravljaju čudi i temperamentom, njegovim kretnjama i impulsima. Sve se to ispoljava najradije u mraku, u kasnijim satovima u noći, u mutnome, kad demon anarhije najviše hara” (Car Emin, 1997: 224).

Viktor Car Emin i eksplicitno iznosi psihoanalitičku anamnezu ‘riječkog slučaja’ i to kroz riječi Konziljera (lik u romanu): „*Meni je to nedavno objasnio jedan moj prijatelj iz Beča, inače psihijatar velika glasa. (Ovo nas itekako asocira na Freuda – op. V. J.) Puno ga interesira ovakako reče - fjumanska psihoza, za neke njegove patološke studije. U njegovim očima D’Annunzio je začudo apsolutni degenerik, o čemu, kaže moj prijatelj, svjedoče i mnogobrojni slučajevi njegovih odnosa sa ženama najbizarnijih sklonosti. Nema među ljudima, kako tvrdi moj prijatelj, tako savršena razumijevanja i slaganja kao među obospolnim degenericima. To je ono što se u nacu zove, i o čemu sam ja, priznati mi je, prvi put slušao: uzajamna duševna zaraza, folie à deux. I Rijeka – i opet napominjem: po što kupih, po to i prodajem – ima u svom pasivu nemalo atavističke tare, pa nije čudo što je pjesnik, već po svom nagonu, za svoje ‘prodezze’ odabrao baš ovaj grad.*”

Taj i takav denuncirani D’Annunzio „*ima neku čudnu moć kojom može svaku ženu da ‘skvilibrira’.* Ta čudesna moć vrebava iz svega njegovoga bića, a ne samo iz omamljiva tona njegova glasa. Ženi koja padne u njegovu blizinu događa se kao leptirici što kruži oko plamena: nađe se u pjesnikovu zagrljaju a da ni sama ne zna kako.”

Riječanke pod njegovom vlašću „*trude se ne bi li usvojile njegov način držanja, njegove manire i kretnje, nadasve njegovu frazeologiju i ton*” (Car Emin, 1997: 296, 297 i 228), a on, poglavito kad gubi u svom osvajačkom pohodu evocira i vodenu simboliku Grada:

„Zar se glas Rijeka promijenio? Više ga ne raspoznajem. Glas Rijeka postao je oporan i mutan, kao što se zamutila i njezina voda. Kad stigismo u krasnom septembru, činilo se da vaša kristalna voda liječi sve naše bolesti (...) Fiumani, sada i zauvijek samo je jedna vaša žara: ona vašeg starog grba iz koje nepresušno izvire vjera i ljubav. Iz te jedine pili smo moji drugovi i ja, i iz nje hoćemo i unaprijed da pijemo...”

Ili: „*(...) iz prigušena šuma nabujale Rječine, kao da se izvija neka neodoljiva podzemna prijetnja...*” (Car Emin, 1997: 208–210 i 99).

Ta se prijetnja u svojoj vodenoj nabujalosti pretapa i na druge likove. Pa tako i na Grad-Ženu. Ništa ne može zaustaviti tu bujicu. Sada i cijeli ženski kolektivni “skvilibriji” zahvaća već spomenuta D’Annunzijeva histerična desakralizacija čiji su vinovnici upravo žene. One u svojoj danuncijanskoj histeriji protjeruju hrvatske svećenike:

„...gomile žena vuku siromašne popove iz sakristije na ulicu, i kriješte i psuju im hrvatsku mater, prijete im se izgonom, tamnicom, a ne bude li ni to koristilo, zgrabit će ih za vrat i jednoga po jednoga pobacati u more. Palo je tom prilikom i drugih, grubljih, kao što to biva kad ženu uhvati koji od njenih bjesova i ona se sva razbjesni... Već sam način kako su gomile onih

grintavih histeričnih žena, istjerale s oltara božjih popove i zatvorile crkvena vrata, tako je drzak i nepristojan (...) one su donijele crkvene ključeve k njemu Arielu, i to baš njemu, poznatom nevjerniku, hulitelju Krista Boga, pokvarenjaku – kako se javno govorilo i pisalo (...)”

No, vrhunac histerično poistovjećenog dvojca – D’Annunzija i Grada-Žene predstavlja trenutak kada mu riječke žene u katedrali sv. Vida poklanjaju srebrni nož. Na svečanoj ceremoniji „*pjesnik se nazivlje trostrukim spasiteljem*”, a riječke žene – njegove „*junakinje-eroiche*” nož uručuju „*zato da može njime u živo meso naših neprijatelja urezati riječ – Vittoria!*” (Car Emin, 1977: 273 i 216). To je ta pobjeda Tanatosa nad Erosom, vertikalnoga nad horizontalnim, oličena u već spomenutoj alegoriji D’Annunzijeve Djevojke Rijeke s nožem u ruci.

Na simboličkoj razini Grada kao Žene, valja uočiti i topos Gomile, stare gradske četvrti. Taj najsiromašniji i najnapučeniji dio grada, sa svojim uskim i mračnim ulicama, simboličko je (ali i stvarno) mjesto onoga potisnutoga, mračnoga, podsvjesnoga, prljavoga, nedozvoljenoga, nomadskoga, subverzivnoga...

Mjesto idiosinkrazije... i pojedinačne i društvene. D’Annunzio mašta o egzotičnoj „*belezzi*” iz Staroga grada koja bi bila „*matta della piu nera mattezza slava... – luda od nacrnjeg slavenskog vragovanja*”, ili „*kakva plamena Ciganka, s kutićem raja u očima, a s hordama svih mogućih vragova u krvi.*”

S druge strane, jedna je mudra i intuitivna Gomilarka uhapšena kad je viknula, otkrivši D’Annunzijeve ambivalenciju: „*Ovemu Danunciju se ne da iz naše Rike kako ni kugi iz Carigrada*” (Car Emin, 1977: 60 i 201).

U Gomili je i stara popularna gostionica Kljunaš (Ornitorinco) u kojoj je navodno D’Annunzio priređivao orgije. Tu je D’Annunzio priredio „*sjajnu, upravo lukulsku večeru. Rižot od raka, s trideset i šest sastavnica, ‘trenta sei ingredienti’, kako je to nazočnima objašnjavao neki stari riječki sladokusac pod čijim se budnim okom priredila ova rijetka poslastica, to najnovije remek-djelo riječkog kulinarskog umijeća*” (Car Emin, 1977: 342). Ta i takva Gomila uzvraća D’Annunziju svojom alegorijom Djevojke-Rijeke u viziji jednoga Gomilara: „*Prošle noći došla mi je na san djevojka, bijela kao snijeg i rekla mi: Pamti što ćeš sada da čuješ! S osamnaestom završio je jedan dio vaših stradanja. S devetnaestom počinju nova stradanja, još strašnija. Devetnaesta je godina najveća nesreća vaša. Iz nje će granuti dani kad će ljudi tražiti smrt i neće je naći...*” (Car Emin, 1997: 385). Dakle u snu (a san je snažan psihoanalitički element) kao predskazanju strašnih povijesnih događaja, pojavljuje se djevojka – bijela kao snijeg. Znamo da boje imaju jako simboličko i arhetipsko značenje. Bijela se boja tako nalazi ili na početku ili na završetku dnevnog života i očitovanoga svijeta, što joj pridaje idealnu asimptotičku vrijednost. Ali, bijela boja ukazuje i da je završetak života – čas smrti – isto tako prolazni čas, zglob između vidljivog i nevidljivog, pa je prema tome drugi polazak. Djevojka je u ovome snu bijela kao snijeg, a bijela je boja onoga tko će promijeniti status. Ukazuje na prijelaz i mijenjanje: smrću i ponovnim rođenjem (Chevalier i Gheerbrant, 1987: 40–42). No, bjelina je ovdje snježna. A snijeg je voda, ali u krutom – hladnom stanju. Nije tekuć, iako zadržava svojstvo vode. To je bijeli pokrivač, koji prekriva – skriva tajne, a njegova bjelina je

u kontrastu sa dijaboličnom poetikom krvi u koju je uronjen D'Annunzio, a s njime i Grad-Žena. No, ovdje nije samo simbol čistoće, nego u skladu s principom ambivalencije vode, bjelina snijega je ovdje boja koja zasljepljuje i budi razum – nadilazeći ga istodobno.

Završni dio

„Rijeka je – Pandorina posuda. U njoj su svi moji demoni. Jednog dana ću je otvoriti, pa da vidite što još niste vidjeli.”

*Gabriele D'Annunzio*²⁸

Iznoseći svoju kronistoriju u kojoj zahvaća najtananije strune stvarnih povijesnih događaja, Viktor Car Emin, pri kraju romana u potpunosti otkriva mehanizam D'Annunzijeve histerije koja je izazvala masovnu histeriju u Gradu, odnosno Emin denuncira ono što stoji iza D'Annunzijeve programatske rečenice o Rijeci kao Pandorinoj posudi.

Naime, korijeni svake histerije sežu u rano djetinje doba. Nakon što ne prevlada edipovsku fazu, osoba ostaje 'zatočena' u pred-edipalnom, heterogenom, seksualno polimorfnom, karnevalesknom disruptivnom stanju i kao 'odrasla' osoba prepoznaje se djelovanjem koje je odraz toga unutarnjeg neprevladanog stanja. Upravo u tome je srž Eminove denuncijacije D'Annunzijeve histerije. Car Emin nam o tome 'govori' kroz lik već spomenute sorelline Violante – koja u romanu figurira (i) kao autorov prigušeni glas: „Nije htjela da ga draži, zato je za sebe zadržala misao što joj se – a da ne zna kako ni odakle-uvukla u glavu dok je čitala ratni 'bolletino'. Misao nevaljalka, u ovakvim trenucima gotovo malko i zlobna. Da, čitajući onaj 'bolletino di guerra' bilo joj je kao da je sve što se vani zbiva zaista neka igra. Jedna, luda, opasna, pa i krvava igra, jedna od onih što je kadikad izvode djeca kad hoće da i u tim grubim stvarima oponašaju velike. Da, igra – a prvi igrač u njoj – to je on, Ariel, s onim nabubreno berekinskim licem.”

I: „Slika je dospjela u ruke i sorellini. Njoj se pak čini – bog bi znao zašto – da na toj slici Ariel izgleda kao dečko – un bambino – koji je upravo u taj mah uhvaćen na nekakvom nestašnom, berekinskom djelu...” (Car Emin, 1977: 400 i 408).

Lik Violante tiha je (ženska) konstanta u Eminovoj *Danuncijadi*. Ona je sjena i D'Annunzijeva, ali i Eminova jer taj lik valja sagledati u bogatoj galeriji Eminovih ženskih likova kojima je iskazao poštovanje svojoj Emi. Ona je obilježila piščev život dajući mu 'žensku dimenziju', žensko viđenje stvarnosti, stoga u svakom njegovom ženskom liku ima „malo” Eme (Srdoč-Konestra, 2001: 32 i 33). O tome i sam govori:

„U našem domu – i uopće ma gdje bio – ja se – kako već prije natuknuh – uz nju ne osjećah nikada sam. Naši prijatelji nazivali su je mojim dobrim genijem. To je ona meni bila” (Car Emin, 1960: 448).

²⁸ (Car Emin, 1977: 381)

I u poodmakloj dobi govori o njoj s iskrenim divljenjem i žali što joj nije u potpunosti posvetio neko djelo.

„Sav moj rad govori o tebi (...) jer si mi ti u onim uzbuđljivim danima, punim udesa, bila uvijek blizu kao dobra i do krajnosti odana drugarica. Ja ti ga poklanjam. Od sveg srca. Iz sve duše” (Car Emin, 1951: 8).

A Violante je vjerna pratilja D’Annunziova: “*Sorellina* (...) zadovoljavala se time da svoj utjecaj nad njime vrši jedino u cilju da njega, svog idola, održi na visini na koju su ga digla njegova po njenom iskrenom sudu – besmrtna djela. Njeni najveći napori išli su za tim da ga opet vrati umjetnosti, zato njena sreća nije poznavala granica u trenucima kad bi ga u njegovu privatnom kabinetu zatekla nagnuta nad kakvim starim tekstom (...)” (Car Emin, 1977: 310).

Štoviše, paradoksalno, upravo kroz lik te gotovo nevine i bezazlene Violante, kroz taj odjek vjerne Eme, Emin denuncira patologiju D’Annunzijeve hysterije. I pokazao da je itekako, upravo iskazujući to kroz ženski lik, shvatio bit D’Annunzijeve histeričnog osvajačkog pohoda.²⁹

Ženski likovi (i) u ovome Eminovu romanu odrazuju sliku boljega svijeta, a želja za njime i u čitavoj europskoj literaturi na određeni način teče kroz ženu, teče donekle u vezi sa slikom žene (Theweleit, 1983, 2: 50–51).³⁰ No, značenje vode (i pojava vezanih uz nju) u književnosti nikada nije jednostruko, već upravo iz ambivalentnosti vodenog elementa izvire simbolička kvaliteta književnoga oblikovanja. Prema Bachelardovim riječima (1998: 20), materija u kojoj se ne ostvaruje psihološka ambivalentnost, ne može naći svog *poetskog dvojnika* koji omogućuje bezbroj transpozicija. Da bi se čitava duša vezala za *materijalni element*, potrebno je dvostruko sudjelovanje: želje i straha, dobra i zla, bijelog i crnog. I Viktor Car Emin je, kao što je već uočeno u književnoj teoriji, upravo ovim svojim romanom nadvladao tehniku crno-bijelog prikazivanja, a glavni lik – sam D’Annunzio nije prikazan kao reprezentativna/monumentalistička ličnost, već je suodnos Osvajača i Grada-Žene prikazao u svoj ambivalentnosti toga (histeričnoga) odnosa, a to mu je omogućio upravo izbor temeljne materije – vode.

Rijeka je (ovdje) dobila značenje tijela. Tijelo postoji privremeno, otječe poput vode, a prolazni dio postojanja – jest vlastita rijeka.³¹ I u promatranome primjeru riječke književnosti udo-

²⁹ Usp. s tezom Petra Strčića (2003: 21): „...Car koji nikada nije bio računčija i koji je sasvim ozbiljno svojim pridjevkom Emin dokazivao da ima samo jedinu Emu – nikada nije shvatio bit života Gabrijela D’Annunzija (...)” No, i ne treba biti računčijom da bi se shvatilo (histeričnu) bit Gabrijela D’Annunzija. Također, i dapače, upravo to što je Emin bio vjeran svojoj životnoj družici Emi te što je duboko shvaćao i prihvaćao (njezinu) žensku mudrost pa je po njezinu imenu nadjenao sebi pridjevak; što je njihov brak i partnerski odnos duboko bio utemeljen na međusobnom uvažavanju i razumijevanju (što jasno i nedvojbeno dokumentira opsežna memoarska Eminova građa), nije i ne može biti smetnjom i preprekom u Eminovu ljudskom i književnom poniranju u D’Annunzijeve lik kao i njegovu književnoumjetničkom oblikovanju.

³⁰ „Tko pliva kroz biblioteke svjetske literature – kako u sebi kaže Herman Melville – taj će naći beskrajno mnogo voda, kojih je tok – tok želja” (Theweleit, 1983: 38).

³¹ Prema tumačenju o simboličkim značenjima pojma rijeke (Chevalier – Gheerbrant, 1987: 561–562).

mila se je određena rijeka na kojoj i čitalac može neko vrijeme putovati. Ona kao egzemplar, kao mali rukavac velike europske rijeke³², pokazuje da je ta rijeka bez kraja i strašno široka. Uvijek se iznova javlja kao žena iz vode, kao more što šumi, kao neograničena voda kojom plove brodovi, voda s rukavcima, ušćima; žena kao zamamljiva (ili opasna) dubina, kao pehar u kojem se pjenuša sok, vagina kao val, kao pjena, kao tamno mjesto okruženo planinskim vijencima... Ime svih mjesta gdje nešto teče jest Žena.

U tom smislu čitava se Eminova *Danuncijada* nadaje kao umjetnički i ljudski odgovor na rečenice samoga D'Annunzija koje piše odlazeći iz neosvojene Rijeke:

„*Tko će danas i vjekovima moći da pogodi ono što sam ja o sebi htio da sakrijem. 'Chi mai oggi e nel secolo o nei secoli potrà indovinare quel che di me ho io voluto nascondere?...'*” (Car Emin, 1977: 408)

Pa, vjerojatno samo književnik. Viktor Car Emin!

Literatura

1. Anić, Vladimir i suradnici (2002) *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
2. Anić, Vladimir i suradnici (2004) *Veliki rječnik hrvatskog jezika*. Priredila Ljiljana Jojić. Zagreb: Novi Liber.
3. Bachelard, Gaston [Bašlar, Gaston] (1998) *Voda i snovi. Ogled o imaginaciji materije*. Novi Sad/Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
4. Bačić-Karković, Danijela (1997) „Eminovi pseudoanalitički postupci ili ponešto o gradbenim elementima u *Danuncijadi*”. Rijeka: *Književna Rijeka*, god. II., br. 3, str. 24–30.
5. Bačić-Karković, Danijela (2008) *Rijeka u priči: hrestomatija književnih tekstova o gradu na Rječini*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
6. Borossa, Julia (2003) *Histerija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
7. Brodski, Josif (1995) *Vodeni žig*. Zagreb: Znanje.
8. Car Emin, Viktor (1951) *Udesni dani. Dnevnik. Članci i feljtoni*. Zagreb: Zora.
9. Car Emin, Viktor (1960) *Naš dijamantni pir*. Zagreb: JAZU.
10. Car Emin, Viktor (1977) *Danuncijada. Romansirana kronisterija riječke tragikomedije*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
11. Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alain (1987) *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Nakladni zavod MH.

³² Primjerice, žensko, senzualno i materinsko vrednovanje vode opjevali su nadasve pjesnici njemačkog romantizma. To je voda jezera, noćna, mjesečeva i mliječna voda u kojoj se budi libido. Ili riječima velikog Novalisa: *Voda, prvo čedo, rođeno iz zračnog stapanja, ne može zanijekati svoje razbludno porijeklo i na zemlji se pokazuje s nebeskom svemoći kao element ljubavi i sjedinjenja... Nisu s nepravom drevni mudraci u njoj tražili ishodište svega... a sva naša ugodna osjećanja tek su različiti načini protjecanja u nama te praiskonske vode koja je u nama. I sam je san tek pritjecanje toga nevidljivog, sveobuhvatnog mora, a buđenje je početak njegova otjecanja* (Chevalier – Gheerbrant, 1987: 760, ondje i citat Novalisov iz *Les disciplins á Saïs, traduction par Armel Guerne*, Paris, 1939: 77).

12. de Canziani Jakšić, Theodor (2000) „Alegorijski prikazi Rijeke u XIX. i XX. stoljeću”. U: Sveti Vid V. Ur. Darinko Munić. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, str. 85–100.
13. Gervais, Drago, „Kazališna Karolina. Odgovor Draga Gervaisa na članak Vatroslava Cihlara”, *Riječki list*, 19. X. 1952., str. 3.
14. Gross, Mirjana. 1980. *Historijska znanost, razvoj, oblik, smjerovi*, II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
15. Gross, Mirjana (2001) *Suvremena historiografija, korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
16. Hardy, Malcolm Scott (2005) „Britanska ratna mornarica, Rijeka i Adamić”. U: *Adamićevo doba 1780. – 1830. Riječki trgovac u doba velikih promjena*. Ur. Ervin Dubrović. Rijeka: Muzej grada Rijeke, str. 243–313.
17. Heiddeger, Martin (1982) *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit.
18. Heraklit (1951) *Svjedočanstva i fragmenti*. Zagreb: Matica hrvatska.
19. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25743, posjećeno 23. 10. 2015.
20. Jurdana, Vjekoslava (2009) *Povijest kao sudbina. Život i stvaralaštvo Drage Gervaisa*. Rijeka: ICR.
21. Kašić, Biljana (2001) „Postkolonijalna tijela”, Zagreb: *Treća* 1-2, str. 285–299.
22. Matijašević, Željka (2005) „Rod i histerija”. Zagreb: *Filozofska istraživanja*, vol.25, No. 4, str. 829–839.
23. Milanja, Cvjetko (1996) *Hrvatski roman: 1945. – 1990.: nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
24. Platon (1976) *Kratil*. Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu.
25. Srdoč-Konestra, Ines (2001) „Autobiografski zapisi Viktora Cara Emina”. Rijeka: *Fluminensia*, god. 13, br. 1-2, str. 25–40.
26. Stojević, Milorad (1997) „Carevo novo ruho. Neke relacije fiction-faction i slični postupci u romanu Danuncijada Viktora Cara Emina”. Rijeka: *Književna Rijeka*, god. II, br. 3, str. 31–39.
27. Strčić, Petar (2003) „D’Annunzio danas”. Rijeka: časopis *RIJEKA*, godina VIII., sv. 2, str. 9–28.
28. Theweleit, Klaus (1983) *Muške fantazije (I, II, III, IV knjiga)*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
29. Žic, Igor (1998) *Kratka povijest grada Rijeke*. Rijeka: Adamić.

Vjekoslava Jurdana

Rijeka as a Woman
Rijeka in the Novel "Danuncijada" by V. C. Emin
Summary

Rijeka is a city developed at the crossroads of diverse geographic, political, cultural and strategic influences. Such a liminal position has produced a specific cultural identity, fluid and processual, that is synthetically expressed in the watery name of the city: Rijeka (Croatian for river), Reka, Rika, Flumen Sancti Viti, Sand Veyt am Flaumb, Fiume. It is this character of a liquid, processual identity which resists every one-sidedness and self-proclaimed usurpation that tends to regard the City as a symbolic Woman in its generic meaning, not (just) sexual. This is the river (rijeka)/RIJEKA that crosses the boundaries opening parallelism, multiperspectivity. This can be particularly observed in the City's history, and also in its literature and in the burning out of the (imposed) boundary between these two discourses. Following the same framework, this paper analyses the polyphonic novel "Danuncijada" by Viktor Car Emin. The results of this analysis indicate that the author proves / denounces D'Annunzio's conquest of Rijeka a blatant hysterical kaleidoscope in which, at a symbolic and psychoanalytical level, the City is seen as a woman.

KEY WORDS: Viktor Car Emin, "Danuncijada", hysteria, Rijeka, woman, water

SMIJEH KAO KRONOTOP – RIJEKA U STVARALAŠTVU ZORANA KOMPANJETA

... blizu ušća te male rijeke, od milja nazvane augmentativom – Rječina...

pregledni rad

Cilj je ovoga rada propitati veze Kompanjetova smijeha s mjestom – u ovome slučaju s Rijekom. Grad zadobiva svoju ulogu u kontekstu svojevrсна preslagivanja vlastita autorova iskustva. U tom se smislu smijeh motri kao društveni fenomen, a pri tom nisu zanemarene ni izvanknjiževne veze između Kompanjeta i Rijeke.

KLJUČNE RIJEČI: smijeh, humor, Kompanjet, ironija, književna karnevalizacija, kronotop, karikirani grad

Misli globalno, smij se lokalno

Pravi komičar je odvažan. On se usuđuje vidjeti ono čega se njegovi slušatelji klone, što se boje izraziti. A ono što vidi je vrsta istine o ljudima, o njihovoj situaciji, o onome što ih boli i užasava, o onome što je teško, a ponajprije o onome što žele.¹

Cilj je ovoga rada propitati veze Kompanjetova smijeha s mjestom – u ovom slučaju s Rijekom. U sociološkom kontekstu, smijeh ima nekoliko socijalno-kulturnih funkcija:

¹ Griffiths, Trevor: *Comedians*, Faber, London, 1976., str. 20., cit. prema Critchley, Simon, *O humoru*, Algoritam, Zagreb, 2007., prijev. Dragana Vulić-Budanko, str. 19.

- on je sredstvo smanjivanja odnosno povećavanja napetosti u ljudskom društvu i sredstvo uspostavljanja psihološke ravnoteže između „ozbiljnog” i „neozbiljnog” dijela života
- jedno je od sredstava pomoću kojih se povećava efikasnost komuniciranja u društvu
- predstavlja mogućnost obilježavanja i eventualnog uklanjanja slabosti koje pogađaju društvo
- on je sredstvo zabave i razonode
- djeluje protiv socijalne izdvojenosti odnosno izolacije.²

Društveni se karakter smijeha najbolje ogleda u nacionalnim, generacijskim i sličnim stilskim i društvenim njegovim karakteristikama jer je često zasnovan na prirodi same stvarnosti u kojoj je ponikao, osobito na prirodi društvene stvarnosti koja povezuje ljude u jednu zajednicu.³ To nam omogućuje da Kompanjeta možemo shvatiti kao komičara u ulozi antropologa jednoličnosti naših svakodnevnih života. Humor je prema engleskom filozofu Simonu Critchleyu lokalna, a smisao za humor obično je vrlo određen kontekstom.⁴

Bilo koje istraživanje humora, pa i ovog Kompanjetovog, poput antropologije, zahtijeva terenski rad i podrobnu kontekstualizaciju. No, specifičan smijeh nekog naroda, etnosa uvijek je utjelovljen putem formalnih struktura koje su rezultanta relativno stabilnih i relativno čvrstih konvencija. Te konvencije spadaju pod okrilje žanra – pojmovne kategorije s širokim implikacijama na planu filozofije, estetike i heuristike, i na drugom, manje apstraktnim razinama.

U književnome stvaralaštvu Zorana Kompanjeta moguće je uočiti svojevrsno preslagivanje životnoga autorova iskustva. Ono je idejno i predmetno-tematsko polazište ovoga opusa. Smjehovna preobrazba takva iskustva u književnome ostvaraju, a koju razumijevamo u kontekstu tradicionalne poetike i teorije humora, postaje u ovome slučaju temeljni i središnji umjetnički postupak. Njegov životni put započinje u Opatiji 1919., a nakon što se obitelj, zbog neslaganja s talijanskim fašističkim režimom, 1932. seli na Trsat⁵, na područje tadašnje Kraljevine SHS,⁶ dio njegova života, profesionalnog i onog književnog, značajno je vezan uz Rijeku. Premda će se

² Prema Milošu Iliću, *Humor i njegove socio-kulturne karakteristike*, Sociologija kulture i umetnosti, Naučna knjiga, Beograd, 1987., str. 255.

³ Isto, str. 271.

⁴ Critchley, S., op. cit., str. 68–70.

⁵ Usp. *Fašisti su ga tuliko imeli ž njegoven ocen i z celun familjun da su morali z Opatije ča poč. Jenega teplega dana 1932. leta otac i mat su nakrcali mobiliju na dva voza z konji, seli z decun i z pason spreda pul kućera i otputili se preko granice na Trsat. I pas je pomogal temu da fašisti nisu mogli ni na štampe videt tu familju. Beštija je tako lajala na fašisti kad bi maršivali po ceste da se ni mogla ni muzika čut. Od jada je pas skakal na zid i delal nekakove piruete, pa bi pokle sega tega uru kašljal i gušil se. Za ten bi ga Zoranov otac miloval, govoril mu: „Bravo, bravo!” – i daval puno kosti.* (Kompanjet, Z., *Besedi s kamika i z mora*, ur. Ljubo Pavešić, RKND, Rijeka, 1968., str. 175.)

⁶ Sklanjajući se pred talijanskim skvadrastima, narodnjaci prelaze iz Opatije na teritorij Kraljevine SHS. U Kastav se prebacuju dr. Kajetan Dabović i kapetan Ivan Fiamin, jedan od osnivača Zore, a na Sušak Kompanjetovi, obitelj Červar i Viktor Car Emin. (Muzur, A., *Sušak – grad kamo su se odlijevali opatijski mozgovi*, Sušačka revija, 46/47, 2004., str. 85.)

zbog školovanja i ratnih prilika udaljiti iz Grada, 1946. Kompanjetovim osobnim izborom Rijeka postaje njegovo životno i umjetničko utočište.

Već od svoje prve pjesničke zbirke *Kvadri* (1959), postaje značajno ime u čakavskoj književnosti. Druga zbirka izlazi pod nazivom *Sakakoveh nas je*, 1961., a treća, 1971. pod naslovom *Zibrane pesni*. Godine 1995. u zbirka *Svet bi bil lep* i *Stare i nove besedi* (1999) ponovno su objavljene neke pjesme iz ranijih zbirki kao i ciklusi novih.

U kasnijemu razdoblju svoga stvaralaštva objavljuje zbirke pripovjedaka *Takvi smo pa što*⁷, *Opasne riječi*⁸, *Svet bi bil lep*⁹, *Stare i nove besedi*.¹⁰ Poznat je i njegov dramski rad, a posebno iznimno popularna komedija *Šete bandjere ili Prevrtljivac* koja je napisana 1974., praižvedena u Rijeci, 1975., a tiskana 1977.

Kompanjetova suradnja u književnim časopisima obilježena je angažmanom u *Riječkoj književnoj reviji* s kraja 50-ih prošlog stoljeća, zatim *Dometima*,¹¹ te u *Kamovu*.¹² U *Riječkoj književnoj reviji* koju su 1952. pokrenuli Drago Gervais i Vinko Antić, Kompanjet se javlja 1958. godine pjesmom *Brontulon*.¹³ Godinu dana kasnije, kao posebno izdanje osmog godi-

⁷ Ur. Milivoj Bakarčić, predgovor (na koricama knjige) napisao Mladen Grgin, Riječko književno i naučno društvo, Rijeka, 1974. Objavljene proze: *Pripravnikove muke*, *Klasna svijest*, *Zečić*, *Zlosretnik* (*Na dočeku komsomolske delegacije*), *Pjevački zbor*, *Dramska sekcija*, *Slavni govori*), *Fotelja*, *U potrazi za mirom*, *Čovjek*, *Pjevači*, *Samoubojstvo*, *Skok u novi kvalitet*, *Huligan*, *Između dvije ljubavi*, *Smirenje*, *Promatrači*, *Majka i kćerka*, *Saslušanje*, *Teškoće Luje Kablića da nađe životnu saputnicu*, *Propalo vjenčanje*, *Proslava dvadeset i pete godišnjice mature*, *Otmica*.

⁸ Uredila Ariela Kuzmić, izd. Otokar Keršovani, Opatija, 1989. Uz Kompanjetov *Uvod*, objavljene su proze: *Dr. IVAN LEBAC I FRANCESCO BIANCHI*, *Dr. Ivan Lebač i Francesco Bianchi*, *MARIJA KRASNIĆ I IVO VEPRIĆ*, *Marija Krasnić i Ivo Veprić*, *Marija na liječničkim pregledima*, *Vlado Ugodić i otkrivanje uzroka Marijine ovisnosti o češnjaku*, *Doprinos Ive Veprića u motiviranju radnika i njegova uloga u glazbenom životu Rijeke*, *Dr. MARTIN RAJIĆ*, *Dr. Martin Rajić*, *BERO BOGIĆ*, *Bero Bogić*, *Priviđenja Vlade Ugodića*, *Vjersko ludilo i smrt Bere Bogića*.

⁹ Izdala Ustanova Ivan Matetić Ronjgov, Viškovo – Ronjgi, ur. Ljubomir Stefanović, 1995., a proze su objavljene u III. poglavlju *Sakakoveh nas je* i IV. *Pul ognjišta*. Pogovor pod naslovom *Zoran Kompanjet – pisac i kozer* napisao je Ljubomir Stefanović, v. op. cit., str. 143–147.

¹⁰ U podnaslovu djela piše: *Stari i novi stihovi, nove pripovijesti i novele, dopunjena komedija Šete bandjere ili Prevrtljivac*. Izdala Ustanova Ivan Matetić Ronjgov, Viškovo – Ronjgi, ur. Milorad Stojević, 1999. Proza je objavljena u dijelu pod nazivom *Pripovijesti i novele*. Na kraju zbirke tekst je Milorada Stojevića, *Natuknice o nepretencioznosti, nepretencioznosti" književnog djela Zorana Kompanjeta*, str. 277–284.

¹¹ Kao prilog periodizaciji književnog stvaranja u Rijeci, Milan Crnković predlaže sljedeću skicu: Rijeka u preporodu, Kurelčevi učenici, Riječki pravaški nastup, Khuenova praznina, Jedinstveni Kamov, jedna svijetla između dvaju ratova (Nikola Polić). Iza Drugog svjetskog rata: Naslijedeni (N. Polić i D. Gervais), V. Antić i D. Gervais okupljaju nove snage („Riječka revija”), Književni krug, Fond „Drago Gervais”, „Dometi” i dometovci, Riječko književno i naučno društvo, Prema obilju. V. *Rijeka u novijoj hrvatskoj književnosti*, u *Riječke teme*, ICR, Rijeka, 1993., str. 17. O Kompanjetu i riječko-primorskom krugu, v. Jelčić, D., *Povijest hrvatske književnosti*, 2. znatno prošireno izdanje, Naklada Pavičić, Zagreb, 2004., str. 565.

¹² U *Kamovu* (1970. – 1972., ur. Nedjeljko Fabio) sljedniku Riječke revije i *bogatog tiskarskog danas i jučer u Rijeci*, kojemu je jedan od ciljeva bila i *kulturna kroaticizacija Hrvatske*, Kompanjet objavljuje prijevod Ruzanteove komedije *Mušcardin* (V. *Kamov*, 1-2/1970., uvodni tekst N. Fabrija, u: *Ruzzante (Angelo beolco) – Zoran Kompanjet: Mušcardin (La moscheta)*, Kamov, 4-5/1970., str. 13–19.)

¹³ V. *Riječka revija*, VII, br. 4, 1958., str. 225–226. Pjesma je objavljena i u *Kvadrina*, godinu dana kasnije.

šta *Revije*, izlazi već spomenuta Kompanjetova prva pjesnička zbirka *Kvadri*. U prvom broju *Dometa* (1968) Kompanjet se javlja pjesmom *Kad me je mat zaspala*, a kasnije će, pored drugih radova, biti objavljeni i odlomci iz komedije *Šetebandjere*, u broju 11-12 iz 1975. godine. Rijeka poslije Drugoga svjetskoga rata Kompanjetu će biti materijalom smjehovnog kompleksa koji ekstrahira prvenstveno ironijom, i elementima književne karnevalizacije. Taj smjehovni, ironijski, uvid depatetizira egzistencijalnu ozbiljnost, podrazumijeva, bar u napuklinama svog sistema, uplitanje nerečenog kao i dekonstrukciju ironijskom negacijom, doduše samo do određena stupnja. Istovremeno, u doživljavanju svijeta, oslobođenog od straha, koje maksimalno približuje svijet čovjeku i čovjeka čovjeku, u opoziciji prema jednostranoj i tmurnoj oficijelnoj ozbiljnosti, ovaj opus zaranja u dubine procesa književne karnevalizacije koja je sui generis oslobođena pojednostavljenog shvaćanja u duhu maskeradne linije novog vremena, a još više njezina banalnog poimanja na boemski način.¹⁴ Ona je rezultat prodora karnevalske svijesti, osobitog tipa percepcije svijeta, u temeljne strukture individualna književna stvaralaštva.¹⁵ U smijehu karnevalizirane književnosti, čije je načelo uzeto iz folklorne, karnevalske svijesti, ostvaruje se „drugo otkrivenje”, obznanjuje se „druga istina” o svijetu koju, kinički um, prema Peteru Sloterdijku, razotkriva kao mjesto na kojemu se odvija „tjelesna drama”, drama o rođenju, koitusu, smrti, rastu, jedenju, pijenju i pražnjenju.¹⁶ Realizacija pri tom uranja u smjehovni kompleks kao ironijsko poigravanje i „komentiranje”, kojemu se pridružuje karnevalska groteskizacija i antiestetizam, žargonizam i burleskizacija.¹⁷

¹⁴ Usp. Szilard, Lena, *Karnevalizacija*; A. Flaker – D. Ugrešić (ur.), *Pojmovnik ruske avangarde*, prvi svezak, GZH i ZZK, Zagreb, 1984., str. 50.

¹⁵ Isto, str. 49–50.

¹⁶ Za Sloterdijka kinizam, nasuprot cinizmu, predstavlja „*poriv individua održati se kao punoumnno-živa bića nasuprot izvrtanjima i poluumnostima njihovih društava. Opstanak u otporu, u smijanju, u uskraćivanju, u pozivanju na cijelu prirodu i puni život. (...) Pojam cinizma rezervirali smo za repliku onih na vlasti i vladajuće kulture na kiničku provokaciju; oni u cjelini uviđaju što je na tome istinito, ali nastavljaju s tlačenjem.*” (*Kritika ciničkoga uma*, prijev. Boris Hudoletnjak, Globus, Nakladni zavod, Zagreb, 1992., str. 217–218. te str. 145. i dalje.)

¹⁷ Iz pjesme *Kemu ča treba reć...*:

(...)

*Žena ga se je štufala
i va drugoga inamorala.*

*Inamoranemu je rekla pošteno
od srca, jušto ono
ča j' muž njoj govoril lastivo,
falšo i lažjivo.*

*Mužu je pak stresla
z oprtun dušun,
baš ono ča j' on frajarican povedal
za famiju – pržun!*

*Duhtoru je pak rekla,
da će je videt brzo zdravu,
aš je sama našla
medicinu pravu:
Muža kot gnjilu hranu zlet
va kašetu od smet!*

*Muž je na sud tužil
i ofendjeno govoril,
da ženun živet ne more već,
Aš se ne slažu kemu ča trebe reć!*

(*Kvadri*, str. 69.)

Kako pokazuju naslovi i podnaslovi Kompanjetovih zbirki, kao i malobrojni pogovori i članci o njegovu radu, od prve je njegove pjesničke zbirke razvidno da se autor priklanja smijehu i njegovom književnom oblikovanju.¹⁸

Ili iz pjesme *Kakovi su to gušti?*:

*Ste kad videli
po dva baluna napuhnjena,
na više mest špagon stišćena,
i po njimi na sve strane
reke modro piturane?
Ili pak sve vele, bele,
krive i debele,
maćane kombasice?
Ili pak po dve žbice
svijene kot klešća,
ke neki po ceste premešća?*

*To su van gole nogi
s kemi se pretende,
kot jelen svojimi rogi,
ženske ke ne tende,
da su kratke bragešice
za friške malice
a ne za osušene palice,
ni za debele,
nagrišpane mortadele. (...)*

(*Kvadri*, str. 72.)

Iz pjesme *Mikuline sanje*:
(...)

*Pokle pedeset let da j' Mikula
bil infišan
i sanjal saki dan:
blatne vode,
bakuli po pode,
vlasi krcati šenac,
cimiter pun venac,
otrovne kačke,*

*rošaste mačke,
a najveć kasele mrtvačke,
umrla mu je mat,
a poradi onuliko kasel
došal je i rat.
Mikule je plač oči pekal:
„Ana, ča san ti ja rekal!”*

(*Kvadri*, str. 31.)

¹⁸ Većina zbirki nosi u podnaslovu atribut humorističnoga. Dubravko Jelčić navodi Kompanjeta kao humorista i komediografa (op. cit., str. 565.). Tugu humorista ističe M. Crnković (zbirka *Takvi smo pa što*), *Humoreske (nevesele) Zorana Kompanjeta*, Riječke teme, str. 193–196, humor u istoj zbirci vidi i Dragomir Babić (1975), *Zoran Kompanjet: „Takvi smo pa što”* (Književna Rijeka, tematski broj posvećen Zoranu Kompanjetu, Rijeka, IV, 9-10/1999., str. 22.). Humor (u Pirandellovu smislu) u Kompanjetovoj komediji zapaža D. Gašparović (*O komediji Šete bandjere i njenu kontekstu*, Književna Rijeka, IV, 11-12/1999. i *Tradicija i modernitet u komediji Šete bandjere*, v. Književna Rijeka, tematski broj, str. 27.; humor, ironiju i grotesku u *Kvadrima* zapaža Radovan Vidović, *Jedna nova knjižica čakavskih stihova* (prema Književnoj Rijeci, tematski broj, op. cit., str. 16.; o humoristično-satiričnom u Kompanjeta, v. Mirjana Strčić, *Zoran Kompanjet/Ili: Tko se to nama smije?* (Domesti, XXI, 7/1988., str. 335–339, Lucifero Martini (1975): *L'umorismo di Zoran Kompanjet* (Književna Rijeka, tematski broj, op. cit., str. 22–23; o Kompanjetu kao satiričaru, v. *Tra pietre e mare, antologia di poesie ciacave della regione liburnica*, ur. V. Pavlinić – K. Urem, Edit, Rijeka, 1976., str. 185; o ironiji (u komediji), v. Francesco Macedonio (1975), *Junak u gaćama* (prema Književnoj Rijeci, tematski broj, op. cit., str. 29.); Gordana Milić, *Razgovor s Francescom Macedoniom* (prema istom, str. 29.); Alessandro Damiani (1975), *L'indulgente ironia di Zoran Kompanjet* (prema istom, str. 31.); Dragomir Babić (1987), *Opasne riječi (humorističke pripovjetke)*, prema istom, str. 33.; Ljubomir Stefanović, *Zoran Kompanjet – pisac i kozer* (Z. Kompanjet: *Svet bi bil lep*, pogovor, str. 145.), Amir Muzur, *Gervais, Kompanjet i nona Stanka* (Sušacka revija, XII, 48/2004., str. 23.).

Iz vlastite biografije čiji se okviri mogu sažeti na vrijeme *prije* i *poslije* Drugoga svjetskoga rata, autor oblikuje smjehovnu građu.¹⁹ Unutar takvoga kompleksnog iskustva autora, u pripovjedačevoj poetskoj transformaciji određene činjenice dobivaju smjehovne dimenzije:

„Uživam dok pišem i na samu pomisao da ću moći nasmijati i razveseliti nekoga. Život je izvor smijeha i tuže. Samo to što pruža, treba uobličiti.”²⁰

Iz teksta u širem smislu, odnosno iz (auto)biografskog polja kao ključne točke, u Kompanjetovu opusu nadaju se dva kompleksa, konstituirana od nekoliko odrednica. Shematski prikaz izgledao bi ovako:

OBITELJSKI ALBUM

Kompanjeti u Opatiji

Trsatski ciklus

DRUGI SVJETSKI RAT

(Pred)raće na Sušaku

Kamerinski ciklus

Poraće i samoupravni socijalizam

Čini se da postoji vrlo specifična veza između Kompanjetova opusa i riječkog humora. Odnosi se to i na pjesnički, prozni i dramski dio opusa.

Problem uspostavljanja fiktivnog, umjetničkog, svijeta otkriva se kao problem jezičnog oblikovanja koje operira dijelovima fiktivne zbilje, odnosno građom koja svojim osobitim rasporedom i načinom prikazivanja čini svijet književnog djela. Takav specifičan Kompanjetov stil Milan Crnković, analizirajući zbirku kratke proze *Takvi smo pa što*, vidi kao izraz bez velikoknjiževne inscenacije, bez ukrasa, više nalik na namještaj gostionice nego uređenje stana. U toj prozi, ističe Crnković, priča se, kao što o trećem pričaju dvojica za gostioničkim stolom, kao pričanje u društvu, sa smislom za detalj, poantu, žargon, s poštapalicama i vulgarizmima.²¹

Taj se, dakle, svijet gradi od iskustva i znanja o krajevima, ljudima i narodima, o pojedinim sa svim osobitim predmetnim područjima (ostale umjetnosti, moral ili religija, karakteri i njihovi uzajamni odnosi), a posebno mjesto u tom svijetu imaju ljudske sudbine u društvenom životu. Narativni tijek, prisutan u većem dijelu opusa, nadaje se kao strukturalna odrednica pri kojoj će supostavljanje (juktapozicija) događaja ante i post, naglasiti odrednice smjehovnog kompleksa, u prvom redu ironije, groteske koje, u idejnom smislu, ili receptivnom kodu, žele polučiti efekte apsurdna povijesti.

U funkciji (primarno smjehovnog – ironijskog) supostavljanja je i, za Kompanjeta, čest postupak (pre)priča(va)nja sudbine istog lika ili motiva (posebno odabranih, u funkciji smje-

¹⁹ Prema Aniti Peresson ta Kompanjetova životna epizoda sadrži u sebi kinematografsku životnost i zanimljivost. (V. *I contadini dalle finestre seguivano la battaglia*, La Voce del Popolo, 13. XI. 1970., str. 5.)

²⁰ V. *Interview bez pitanja*, Književna Rijeka, tematski broj posvećen Z.K., op. cit., str. 8.

²¹ Crnković u kontekstu zbirke *Takvi smo pa što*, osobito inzistira na Kompanjetovu humorizmu, op. cit., str. 196.

hovnog stoga i najčešće neskladnih ili neočekivanih)²² kroz različite povijesne mijene i političke sustave. Tako se i ključna metafora šetebandjerizma – kao polazišta različitih (pseudogeneza (političkih²³, bračnih²⁴, profesionalnih²⁵, nerijetko svih zajedno²⁶) u kojima akteri

²² Tako, ne samo da se različiti likovi koprcaju na povijesnom poprištu, već i (karnevaleskni) motivi prolaze različite „sudbine” kroz povijest. Ovaklo glasi epilog priče: „Darko Vučić se pridigne i objasni: – Mome prijatelju je Bianchi izgiječio jedno jaje. – Da, lijevo – upotpuni podatak Rade – pa mu treba priznati poseban staž u jednostrukom trajanju a meni za oba moja jaja pripada dvostruki staž!” (V. Dr. Ivan Lebač i Francesco Bianchi, *Opasne riječi*, str. 59.)

²³ Iz priče Dr. Ivan Lebač i Francesco Bianchi, lik starojugoslavenskog narednika (čija je omiljena poštapalica vulgarni izraz za muški spolni organ – u tekstu *k.*) u svojoj nedosljednosti djeluje gotovo groteskno. Uvijek „spreman” za borbu, napad Nijemaca ne podnosi junački: „Tek su utihnuli kadli bane u braku narednik i umjesto pozdrava viknu z vratu: – K. – Stane, pogleda društvo i nastavi: – More *k.* tu se *k.* pjeva *k.*, a neprijatelj *k.* će da čuje *k.* (...) Jedan sat nakon toga logor je nadlijetao njemački avion. (...) U noći između 8. i 9. travnja, čuli su se zvukovi motora kamiona i automobila i drugog dana u logoru nije više bilo aktivnih starješina. (...) Rezervne starješine su se okupljali u grupe i satima razgovarali o tome što bi trebalo učiniti. Čuo se odnekud tutanj topova a zatim i pucanj pušaka. Vojnici su se počeli razilaziti.” (V. *Opasne riječi*, str. 26–28.)

²⁴ „Otkad je umjesto priželjkivanog kakvog tankog uzvraćanja ljubavi, pročitao one gluposti što mu ih je Mirjana pisala tako hladno i indiferentno, dr. Martin Raić se još više zatvori u sebe provodeći puno vremena gotovo nepomičan, kao u dubokoj meditaciji. Putovao je čim je više mogao samo da bude daleko od svoje kuće u kojoj je osjećao sve težu atmosferu prezira i poruge. Mirjani su u tome sve efikasnije pomagala djeca. Jednom se prilikom na nekom međunarodnom simpoziju upoznao s jednim indijskim kolegom koji mu je izložio zanimljive dijelove budističkog svjetonazora. Posebno je zanimljiv bio budistički nauk – lamaizam. Nabavio je žuti plašt i žutu kapicu, dijelove odjeće lame iz „žute škole”. U dilemi između žutih i crvenih plašteva „crvene škole”, Martin Raić se opredijelio za žutu boju koju će Mirjana protumačiti kao ljubomoru. Osim toga crvena ga boja podsjeća na omrznute „brahmane” koji mu prijete otkazom u bolnici u kojoj on radi.” (Dr. Martin Raić, *Opasne riječi*, str. 137.)

²⁵ „U poslu je dr. Marin Raić doživljavao sve veće neugodnosti. Više ga nisu imenovali za vještaka u raznim organima, niti kao člana raznih komisija i nitko mu više nije gurao „plave kuverte” u džep, niti mu ih je ostavljao na stolu po onoj staroj španjolskoj poslovice kad su suci nosili ogrtač s kukuljicom: ‘Nemoj, neću, ali baci mi u kukuljicu.’ (...) Dr. Martin Raić je, dakle, pokušao pridobiti svog šefa argumentom o važnosti potrebe da se svi liječnici, pa i on dr. Raić, usavršavaju, a za to je prilika simpozij u Zapadnoj Njemačkoj. Kad je vidio da to dr. Lebača iritira, zaključio je da ga ni on kao ni drugi rukovodioci – ne trpi. Pokušao je zato pokazati da bi put u Zapadnu Njemačku bio štrapac, žrtva za njega, u nadi da će dr. Lebač zagristi i potpisati putni nalog samo zato da mu napakosti. (...) Dr. Ivan Lebač utvrdi da je besmisleno produžiti ovakav duel. Čak mu dođe na misao ideja da kad se sudari s protivnikom da ga obuhvati rukama i da ga prisili na ples, na polku i da zajedla. No odustane od toga i vikne: – Nema i stop!

Dr. Raić ga pogleda i odvrat: – Ima i non-stop!

Onda se dr. Lebač zaleti i snažnije udari svojim trbuhom kolegu tako da je ovaj odletio unazad i pao raskrečenih nogu, nasreću, na divan. Dr. Ivan Lebač savlada smijeh, spusti ravnalo na stol i uputi se prema vratima. Strogo opomene odbačenog kolegu: – Da vas nisam više vidio ovdje da me proganjate i maltretirate s putnim nalogom!” (Isto, str. 142–143, 145)

²⁶ Jedan od mnogih primjera je sudbina Pere Bogića iz istoimene priče: „Što se politike tiče, Bero Bogić se priklanjao onoj političkoj stranici z koju je mislio da će mu omogućiti ostvarenje njegovih ciljeva. (...) U javnom tužilaštvu, gdje je radio odmah nakon završetka rata, htio se istaknuti nečim što bi ga potvrdilo kao perspektivnog radnika, pa bi napredovao na rang-listi i dobio stan. (...) U razdoblju izmjena propisa kojima se zahtijevalo donošenje samoupravnih općih akata ili izmjene postojećih, izrađivao je što sam, što sa svojim

uvijek pogrešno postupaju – može prihvatiti kao strukturalna jedinica, u smislu autorova preferirajućeg *postupka*, unutar smjehovnog kompleksa.

Posebnu cjelinu, slično kao i u poeziji, čine kratke proze odnosno koserije (shvaćene kao dobrohotne portretne karikature, nerijetko praćene i likovnom karikaturom) posvećene konkretnim osobama sa širega riječkoga područja kao humoristično sjećanje, često prožeto komičnim situacijama i ironičnim aluzijama na životne trenutke. To su primjerice *Vjekoslav Gržinić i prijatelji*, *Spomenik i Fran pitur*, *Boris Papandopulo i večeri pri Matetićevo ognjišću*, *Vlado Potočnjak i čakavski litrati*,²⁷ *Glupi filozof*²⁸, *Vrhunski književni kritičar – slab političar*.²⁹ U tim djelima Kompanjet se vrlo često osvrće na značaj i mjesto smijeha u vlastitom djelu, ali i prema odnosu s drugim ljudima.³⁰

Tako se uspostavlja simbioza mjesta i vremena – riječkoga kronotoposa. Upravo *kronotopima* Kompanjet oblikuje elemente smjehovnog. Oni određuju umjetničko jedinstvo književnog djela uopće i njegov odnos prema stvarnosti. Naime, kronotopom, prema Bahtinu, shvaćamo svaki motiv, izdvoživ element umjetničkog djela koji omogućava ulazak u sferu smislova književnoga djela. Kronotopi u Kompanjetovu opusu potvrđuju se i kao *smjehovni elementi* opusa pri čemu su mnogi od njih poznati u dugoj tradiciji smjehovne književnosti uopće. Tako je

suradnicima nove akte i izmjene starih i za to dobivao, s obzirom na šablonski rad, za malen trud, velike svote novaca. Koristio se već objavljenim obrascima drugih autora i unosio je u prepisane obrasce po nekoliko odredaba koje su odgovarale konkretnim potrebama naručitelja. (...) Namamio ju je (mladu kolegicu, op. a.) jednu večer u svoj kabinet, a ona se nije puno nećkala jer se nadala da će joj Bogić pomoći svojim poznavstvima kod polaganja ispita, a osim toga njezina radoznalost je nadjačala sve razloge za opiranje. Svukli su se i legli na otoman i Bero Bogić je doživio fjasiko. (...) Od tuge što je zakazao u svojoj ljubavnoj avanturici, Bero Bogić se te večeri sa svojim društvom našao u Opatiji. (...) Uzeo je za ruku jednu prostitutku i dugo vremena joj je pjevao operne arije u uho. Već drugog dana, svugdje prisutni obilježavatelji, dojavili su Bogićevoj ženi o muževu skandaloznom ponašanju u opatijskom lokalnu. Ona se razbjesnjela i pošla se potužiti svojoj poznanici, koja je mnogo toga čula i vidjela u gostionici u kojoj je radila i slovila je kao mudra žena. Sramotu koju joj je nanio Bero Bogić, njegova žena je ovako formulirala: – Zamislite, držao je kurvu za ruku i pjevao joj je operne arije na uho. – Ma, draga vi – rekla joj je gotovo kao da joj zamjera što određene stvari uzima toliko k srcu – vaš muž ipak z vami spi. – Da, lani me nikad nije držao za ruku i pjevao mi operne arije na uho! – odgovori još uvijek tvrda Bogićeva žena. – A ne, aš vi niste kurba! – odgovori lukava gostioničarka. Bogićeva žena se duboko zamisli i ograniči svoju reakciju na triput energično izgovorena: „hm, hm, hm!” (...) Nakon što je uspostavljen red, na pitanje kojeg predsjednik postavio svjedoku, Bogićevu znanicu, što on zna o odnosima supružnika, taj dade izjavu u dva dijela. Prvi je lakonski i glasi: – Njihov je brak ka bog!” Drugi dio je sasvim neočekivano nadošao, vjerojatno u nastojanju svjedoka da dostigne savršenstvo. On je rekao: – A ako su oni – pokazao je glavom prema Bogiću i zatim prema njegovoj supruzi – unutar četiri zida govna miješali, ja to ne znam!” (Opasne riječi, str. 152, 156, 159, 167–168, 178)

²⁷ V., IV. poglavlje pod nazivom *Pul ognjišća*, *Svet bi bil lep*, str. 125–142.

²⁸ *Stare i nove besedi*, v. *Pripovijesti i novele*, str. 55–56.

²⁹ Ovdje se na ironičan način raspravlja o odnosu književnosti i politike na primjeru Francesca de Sanctisa, Ezre Pounda Loomisa i Louisa Aragona. (V. *Stare i nove besedi*, str. 57–58.)

³⁰ Ljubomir Stefanović o tim prigodnim tekstovima, koserijama i crticama kaže da *svjedoče da se pul ognjišća, u tom svojevrsnom posijelu, u tom druženju i prožimanju, puno puta javljaju nove ideje i začinjaju novi tekstovi*. (V. *Zoran Kompanjet – pisac i koser*, pogovor knjizi *Svet bi bil lep*, op. cit., str. 147.)

moguće uočiti sljedeće kronotope: *prevrtljivost/prijetvornost* (političku, ljubavnu...), *fziognomske procese* (glad, žeđ, san...), *tipove* (prevrtljivce, hvalisavce, škrstice, prevarante, lažljivce, požudne, lakome, pijance, nes(p)retne), *situacije* (udvaranje, razgovore, iznenadne obrate, prislušivanje, lažni očaj, prejedanje, opijanje, osvetu, nevjere), *prostore* (prozor, crkvu, gostionicu, ured, poduzeće, cestu, sajam, ulicu, mjesto), *konfiguracije društva* (talijanska okupacija, njemačka okupacija, socijalističko društvo). Tu se javljaju i sljedeći kronotopi: *mobilizacija/leva* (lažni bolesnici, lažne liječničke svjedodžbe, liječnički pregled, milles gloriosus), *fziognomija* (zadnjica, genitalije, zubi, groteskno tijelo, spolni čin, nos, oči), *etika* (etički čistunci, smijeh kao etička kategorija, laž, ranjeni borac, nedostatak moralnih osjećaja, šetebandjerizam, specifičan moral), *biografija* (otac, nona Amalija, nona Metica, gimnazijski dani, odnos prema drugim kulturama, internacija u Italiju), *glazba* (pjevački zbor, umišljeni pjevači), *mjesta* (Opatija, Rijeka), *religija, erotika* (neuspješan ljubavni podvig, uspješan ljubavni podvig), *degradacija* ili *snižavanje* (nužda, degradacija uzvišenog, degradacija pretjeranih ambicija, degradacija lažnih veličina, san, degradacije jelom i pićem), *specifične (smjehovne) profesije* (pravo, medicina, svećenstvo, neshvaćeni pjesnici), *žene i muškarci* (neodgovorni muž, vječna ljubav), *leksik* (dijalekt, psovka, vulgarizmi, gomilanja i alogizmi). Iščitavajući te kronotope mogli bismo ovaj opus shvatiti kao svojevrsni teatar (riječke) svakodnevice u kojemu svakodnevni i obični život popunjava procjep između velike povijesti i proganjajuće povijesti malih ljudi koju i ovdje rehabilitira povijest mentaliteta, predmeta i svakodnevnog života. Kompanjet prikazuje neobična, nenormalna moralno-psihička čovjekova stanja – ludila raznih oblika, razdvajanja ličnosti neobuzdana maštanja, neobične snove. Njegovi su likovi ljudi koji su, iz ovog ili onog razloga, ispali iz običnog životnog kolosjeka, lišeni normalnog, odgovarajućeg položaja u životu. Nije mu strana neumjesna riječ, neumjesna po svojoj kiničkoj otvorenosti, ili po profanom razgoličivanju svetinja, ili po oštrom narušavanju etikacije.

Kompanjetova vizura svijeta rezultanta je odnosa prema stvarnosti i njezine (pr)ocjene. Ta je stvarnost živa, često izravno aktualna suvremenost u kojoj istina poprima dijalošku prirodu, a vrijednosti društva propituju se između ispisivog i čitljivog teksta.

Proza o Rijeci po Rijeci

O Kompanjetovoj prozi pisalo se uglavnom prigodice, u obliku kratkih prikaza uz pojavu određene zbirke, u obliku pogovora odnosno predgovora, te o različitim obljetnicama autora života.³¹

³¹ V. bij. 717., ali od važnijih spominjemo sljedeće: uz zbirku *Sakakoveh nas je* – Ljubo Pavešić: *Sakakoveh nas je* (1975); uz zbirku *Takvi smo pa što* – Milan Crnković: *Humoreske (nevesele) Zorana Kompanjeta*, 1975., iz knjige Riječke teme, str. 193–196. Dragomir Babić: *Zoran Kompanjet: „Takvi smo pa što”*, 1975.; Mladen Grgin (Kazimir Urem): *Takvi smo pa što*, 1974.; Dragomir Babić, *Razumijevanje za sve čovječje (u povodu 60. godišnjice života riječkog književnika Zorana Kompanjeta)*, 1979.; uz zbirku *Opasne riječi* – Dragomir Babić: *Opasne riječi (humorističke pripovijetke)*, 1987.; Miroslav Čabrac: *Mišljenje o rukopisu*

Iako se očekivalo, autor se nije okušao u pisanju romana.³² Priče imaju najčešće „emičke” početke (lik označen osobnim imenom) unutar kojih se začinju ironijski signali. Oni su izraženi na semantičkom planu unutar tema koje omogućuju pristup intimnosti likova kao sastavnici scenarija suprotnosti: između želja i djelovanja likova, između njihovih kvalifikacija i funkcija.³³ Te su proze najčešće zasnovane na priči koja se vezuje oko središnjeg lika,³⁴ a ponekad se i nekoliko priča vezuje oko nekoliko zajedničkih sličnih likova (u *Takvi smo pa što*, primjerice Josip Frković ili Jopa i Lujo Kablić, u *Opasnim riječima* primjerice dr. Ivan Lebač, dr. Martin Rajić). Opisi aktanata (unutar kojih se vrlo često javlja potpuno ironiziranje) imaju vrlo specifičnu funkciju, o kojoj često ovisi i kompozicija Kompanjetovih novela, a svodi se na to da se njima stvori (ironijska) maska, kao i suprotan učinak koji, tehnikom degradacije onoga tko govori (ujedno i vidi), demaskira aktanta pri čemu dolazi do karikaturnog i nužno komičnog. Ključnu ulogu u takvoj degradaciji, u Kompanjeta igra proces *ironizacije* koja se temelji na opisu pojedinih likova iz njihove perspektive i s njihova gledišta. Već i vizualni postupak kod imena ostvaren kao česti deminutivi (i u akustičnom dojmu) referiranju smanjivanje funkcionalnosti. Izrazit je morfološki postupak u kojem su vlastita (prezimana) stvorena prema uobičajenim derivacijskim postupcima, ali u kojim prepoznajemo elemente koji se lako prevode ili identificiraju.

Unutar morfološke i etimološke transparentnosti najtipičnije su tako: *Josip* (stolar), *Veprić* (Ivo), *Krasnić* (Marija), *Ugodić* (Vlado), *Bogić* (Bero), *Mladenić* (Boris) koji je pripravnik u poduzeću *Brzo-šped*, *Zečić*³⁵, *Dupičić* (ulaguje se vlastima), *Kablić* (brodski mašinst), *Tulić*

„Opasne riječi” Zorana Kompanjeta, kompilirano za izdavačko poduzeće „Otokar Keršovani”, 1986. Dakako, sličnu situaciju nalazimo i sa zbirkama poezije te pojavom jedinog kazališnog djela, komedije *Šete bandjere*. (Svi izvori navedeni su prema časopisu *Književna Rijeka*, op. cit.)

Rad Mirjane Strčić *Zoran Kompanjet (Ili: Tko se to nama smije?)*, op. cit., predstavlja u tom smislu iznimku kao, možda jedini, sustavniji prikaz Kompanjetova književna stvaralaštva, neopterećen već navedenim razlozima. Znakovito je da je M. Strčić u tom opusu podcrtala upravo smjehovni kompleks.

³² Tako Ljubomir Stefanović u pogovoru zbirci *Svet bi bil lep* zaključuje: „U ovoj nam knjizi Zoran Kompanjet podastire sedam tekstova, u kojima iskazuje i sve dobre strane svojega pisanja humorističkih pripovjedaka; iskazuje se opet kao dobar pripovjedač koji znade domisliti radnju, učiniti likove živima, ali nažalost i kao pisac kraćih formi, pisac koji ne voli dulje književne dionice premda po svemu ima gotovo sve preduvjete za to.” Stefanović upravo u zbirci *Opasne riječi* vidi knjigu koja *pokazuje pisca spremna i na puno zahtjevnije pothvate, pa i ispisivanje pravoga romana iz ovoga liburnijskoga i riječkoga svijeta*. (V. Zoran Kompanjet – pisac i kozer; *Svet bi bil lep*, Viškovo – Ronjgi, 1995., str. 146–147, 146.)

³³ Parafrazirajući V. Jouvea možemo zaključiti kako je strukturalno uzevši, lik zapravo neostvarivo mjesto susreta moći-učiniti i htjeti-učiniti. (Usp. Vincent Jouve: *Složenost lik-efekta*, prijev. Sanja Šoštarić; Cvjetko Milanja, (ur.): *Autor, pripovjedač, lik*, Svjetla grada, Osijek, 2000, str. 531.)

³⁴ U književnoj terminologiji obično je riječ o likovima ili o karakterima (kada je veća pažnja posvećena psihološkom oblikovanju lika). Umjetničko oblikovanje ljudskoga lika ili karaktera u književnosti zovemo karakterizacijom. Ponovljive likove zovemo tipovima. (A. Flaker, *Umjetnička proza*, u *Uvod u književnost*, NZG, peto, poboljšao izdanje, Zagreb, 1998., str. 344.)

³⁵ Ovdje je jasna veza s imenom Perdice Kunelića, protagonista komedije *Šetebandjere ili Prevertljivac*.

(Nikola, pjesnik), *Stoličić* (Petar, direktor poduzeća), *Zidarić* (Tomo, slaže podesno kamenje), *Topić* (Rade, usmjeruje voajerski „top”), *Švikić* (Mondo, psihički labilan), *Kunelić* (Ivo, slabić)³⁶, *Pinkula* (glave kao dugoljasta forma kruha), *Antun* (neshvaćeni radnik na mukama, muke sv. Antuna), *Penzić* (Ivo, umirovljeni profesor), *Hudić* (zlobni susjed), *Pegulić* (opet Antun, sveučilišni profesor), *Udović* (Neva, udovica), *Žlundrić* (mesar), *Nervić* (psihijatar), *Manijačić* (Milo, velikog seksualnog apetita), *Fukić* (Zvezdana, velikog seksualnog apetita), *Božić* (Cecilija, uzdržana supruga), *Hladnić* (Luj, uzdržani suprug), *Škornjić* (Ive, uvijek u velikim gumenim čizmama).

Spominjanje vlastita imena geografskog mjesta prema Philippeu Hamonu, u okviru semiologije lika, ima trostruku funkciju: s jedne strane, dati referencijalni okvir „provjerljiva” prostora; s druge, naglasiti sudbinu nekog lika te štedljivo skupljati narativne „uloge” stereotipova. Povijesna i geografska imena zahtijevaju istodobno prepoznavanje (pozivaju se, dakle, na kulturnu kompetenciju čitatelja) i razumijevanje (bili prepoznati ili ne, ulaze u sustav unutrašnjih odnosa koje djelo gradi).³⁷ U smjehovnoj preobrazbi ta su mjesta nerijetko karikirana³⁸ tako što su predstavljene i supostavljene nezgrapne pojedinosti i „ozbiljni” detalji službene povijesti, karikirani žitelji. Autorski pripovjedač javlja se u nekoj inačici postmoderna *flanera* u čijemu su „povlaštenu” položaju fiziologije tipova s njegova ruba, ali i karikaturna fiziologija samoga grada.

Ovdje se polazi od izvornih odlika flaniranja (sred. 19. st.), prema Walteru Benjaminu, odnosno političke sastavnice takva pisanja i njegovih fiziologija čija je postavka bila ta da život u svojoj raznolikosti i neiscrpnu bogatstvu varijacija uspijeva tek između sivog kamena pločnika (ili asfalta) i na sivoj pozadini despotizma. Jasno, takvo spisateljstvo nije bilo društveno podobno. Dugom nizu uvrnutih ili prostodušnih, plijenećih ili strogih karakternih glava što su ih čitačima predstavljale „fiziologije” zajedničko je jedno: one su bezazlene i savršeno dobrodušne ali isto tako predstavljaju zaklopce na očima uznemirenih građana koji se boje otkrića *vlastitih* tajni. Radi se o svojevrsnom lovu na žrtvu po kojoj je, prema Balzacu, čovjek najsavršenija grabežljiva zvijer (u smislu detektiva ili budnog promatrača). Za tu njegovu žrtvu Baudelaire rabi francusku riječ „dupe” označavajući čovjeka koji je prevaren, povučen za nos, a kojemu je suprotnost – poznavalac ljudi.³⁹

I eto nas u karikiranu gradu, autorski pripovjedač s ironijom se odnosi prema njegovoj arhitekturi, ljudima na ulicama, katalogu njegovih imena, vedutama i panoramama s tvor-

³⁶ V. prethodnu bilješku.

³⁷ V. Hamon, Philippe, *Za semiološki status lika*, prijev. Jadranka Brnčić i Sanja Šoštarić; Milanja Cvjetko, ur., Autor, pripovjedač, lik, op. cit., str. 440.

³⁸ Izraz karikirani gradovi pripada Aleksandru Flakeru, *Karikirani gradovi*, v. Brnčić, Jadranka, ur., Karikatura, projekt Zagrebački pojmovnik kulture 20. stoljeća, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Naklada Slap, Zagreb – Jastrebarsko, 2005., str. 199–202.

³⁹ V. *Pariz Drugog Carstva u Baudelaireu*, prijev. Truda Stamać; *Estetički ogledi*, ŠK, Zagreb, 1986., str. 44–55.

ničkim dimnjacima, dizalicama, reklamama. Tako prikazano mjesto funkcionalno je u odnosu na likove i zbivanja koja se karikirajući grad, zapravo satirički i s ironijom odnose prema društvu strogih moralnih zasada i erotskih zabrana. *Smjehovno podriivanje* – kao temeljni smisao Kompanjetova pisanja, moguće je uočiti na retoričkome (sociostilističkome) planu, osobito nizanjem leksema koji označavaju ondašnje rukovodioce, aparatčike, ideološke fanatike, a što ponekad ipak izaziva ondašnje ideološke zabrane i kulturne filtre.

Tako Rijeka u Kompanjetovu proznom opusu biva prisutna u motivima onodobnih poduzeća,⁴⁰ luke,⁴¹ u motivima nove strukture stanovništva,⁴² riječke tržnice,⁴³ Rječine⁴⁴ i riječkih plaža.⁴⁵ Kozala, Trsat, Sušak, mikrotoponimi, gradski parkovi i ulice postaju mizanscena u kojoj se potvrđuje komična nemoć likova: primjerice, novela *Doprinos* Ive Veprića u motiviranju radnika i njegova uloga u glazbenom životu Rijeke (zbirka *Opasne riječi*).

U Kompanjetovu opusu tako postaje razvidna značajna uloga Rijeke, riječke povijesti i ljudi koji su obilježili nepisanu i neslužbenu sferu u životu jednoga grada. Na Kompanjetovim

⁴⁰ Martin Rajić, želeći ponovno osvojiti vlastitu ženu, baca se, inspiriran neobičnim potezima Don Quijotea prema Dulcineji, u more: „*Netko je s prozora Transjuga zapljeskao i zavikao: Bravo!*” (Dr. Martin Rajić, *Opasne riječi*, str. 133.) Boris Mladenčić kao mlad pripravnik zaposlen u Špediterskom poduzeću „Brzo-šped”, Rijeka (*Pripravnikove muke, Takvi smo pa što*, Riječko književno i naučno društvo, Rijeka, 1974., u nastavku *Takvi smo pa što*, str. 5.) „*Drug Petar Stoličić, direktor poduzeća „Strojo-proizvod” – Rijeka, bio je vrlo neraspoložen.*” (*Fotelja, Takvi smo pa što*, str. 59.) „*Rječina je šumjela tajanstveno, i kao da je pričala o mučnom životu njegova oca i drugih očeva iz tog kraja, koji su se u svoje doba ustajali ujutro oko 3 sata, da bi pješke stigli na posao u Tvornicu papira, blizu ušća te male rijeke, od milja nazvane augmentativom – Rječina.*” (*Samoubojstvo, Takvi smo pa što*, str. 101.) Branko Šokota (*Muž pijanac i dobra žena*) pravnik je u riječkom željezničkom poduzeću (*Stare i nove besedi*, str. 108.)

⁴¹ „*Taj je čovjek svakog dana, a ima već dvije godine otkako je u Rijeci, po lijepom vremenu dolazio na pristanište i ondje gledao u more i brodove i svaki put je začuđeno mrmljao: – Uh, majku mu – i zatim odlazio.*” (Dr. Martin Rajić, *Opasne riječi*, str. 133–134.)

⁴² „*Ovaj pak vidjevši da je utopljeni nestao ispod morske površine, povikne za njim: – Ma kud ćeš tamo, bolan. Ama rekao sam ti da mlatiš rukama. Ne čekaj da ti skočim u pomoć, jer ja ne znam plivati.*” (Dr. Martin Rajić, *Opasne riječi*, str. 134.)

⁴³ „*Osim toga, Bero Bogić dobavlja od ženinih rođaka slaninu, jaja, suho meso, kokoši, sir, maslac i drugo i sve to prodaje na riječkoj tržnici pokriven velikom šubarom koju mu je tast poklonio.*” (Bero Bogić, *Opasne riječi*, str. 182.)

⁴⁴ Ivo Surić u pijanstvu prolazi obalama Rječine i zamišlja da je to Volga. (*Samoubojstvo, Takvi smo pa što*, str. 101.) Četvorica voajera iz priče *Promatrači*: „*Stari Marko i tri mladića nalazili su se na maloj, travom obrasloj, čistini pri vrhu trsatskih stepenica i gledali preko Rječine na brežuljak riječke Kozale (tada, oko 1935. godine, pod Italijom).*” (*Takvi smo pa što*, str. 144.)

⁴⁵ Barba Lujo Kablič u očajničkoj potrazi za životnim suputnicom dolazi na plažu Grčevo: „*Eh, da, na kupanju, sine ideja Luji i bez mnogo razmišljanja se spusti žurnim, vrlo žurnim korakom prema moru, na Grčevo, gdje se oduvijek najviše volio kupati. Strigavši na obalu, pažljivo se obazre, ali, nažalost, kupaci su bili sve vrlo mladi ljudi. Skačući od kamena na kamen, kao da nekoga u osvetničkom bijesu progoni, opazi jednu postariju debelu ženu, ali još uvijek, mislio je, dobru za „ono”, kako u podsuknji sjedi na niskom kamenu u plitkoj uvalici i puši cigaretu na pola metra dugačkom čibuku.*” (*Teškoće Luje Kabliča da nađe životnu saputnicu, Takvi smo pa što*, str. 175.)

stranicama upoznajemo i prepoznajemo, primjerice, Milu (Mileta) Špigetu, Franu (Franeta) Pitura, riječke istaknute umjetnike – Vladu Potočnjaka, Vjekoslava Gržinića. Svojim narativnim tijekovima autor prolazi obroncima Kozale, na Trsat, riječkim parkovima, ulazi u kazalište, sumorne gostionice, zaviruje na probe pjevačkih zborova, viri u liječničke ordinacije, dnevne boravke, ured poduzeća i bračne ložnice. Povijesna sudbina Rijeke od sredine 20. stoljeća čini određujući okvir Kompanjetovoj ironiji i humoru. Iz tog okvira progovaraju različiti okupatori, domaće ulizice koje jedva prate brze povijesne promjene kao i oni naivni i nespretni koji se u turbulentnoj i slojevitoj povijesti pokušavaju snaći. Motivska struktura bremenita je političkim mitemima uronjenim u bogate nijanse jetke ironije. Takav će postupak naći svoje mjesto u kulturnoj komediji *Šetebandjere ili Prevrtiljivac* u kojoj su Rijeka i njezini stanovnici prepoznali sebe i vlastitu povijest.

Bonjour, monsieur vivisecteur

Na koncu ovoga rada valja se vratiti Critchleyevim zaključcima. Ako se može reći da nas humor vraća tjelesnomu i animalnomu, onda nas isto tako (možda) vraća i mjestu, osebujnu i ograničenu etosu. Vraća nas u mjesto odakle potječemo, bez obzira na to je li riječ o određenoj stambenoj četvrti ili apstraktnoj nacionalnoj državi. Riječ etos ovdje moramo razumjeti u njezinu starogrčkome značenju, kao običaj i mjesto, ali i kao određeno mjesto i navodi da zagovaramo odlike toga mjesta, pripisujući njegovim stanovnicima određene sklonosti i običaje. Često se čini da je smisao za humor ono što najbolje dijelimo s ljudima iz našeg mjesta, a upravo je taj aspekt društvenog života možda najteže objasniti ljudima iz nekog drugog mjesta. Humor, prema tome, na neobično osebujan i jogunasto relativan način vraća čovjeka na njegovo mjesto. Dakle, moglo bi se reći da humor projicira neki drugi *sensus communis*, odnosno, *dissensus communis* drukčiji od dominantnog zdravog razuma. On nas vraća skromnosti i ograničenosti ljudskoga stanja, ograničenosti koja traži ne tragično-herojsku potvrdu nego komično priznanje, ne prometejsku autentičnost, nego neautentičnost kojoj se možemo smijati.⁴⁶

Ključnu ulogu u navedenim procesima u kontekstu književnoga stvaralaštva pri tom ima umjetnik pisac, pa nam se stoga, po uzoru na poznatoga srednjoeurpskoga pisca Roberta Musila, Kompanjet predstavlja kao *monsieur le vivisecteur* koji nama čitateljima dopušta prisustvovati i sudjelovati iz čega proizlazi temeljni osjećaj ugone svakog humorističnog djela,⁴⁷ kao i mogućnost (re)kreacije naših života:

Usta nam bjehu puna smijeha, a jezik klicanja.

⁴⁶ Op.cit., str. 70. i dalje.

⁴⁷ Usp. R. Musil, *Iz dnevnika*, Disput, Zagreb, 2003., prev. Dubravko Torjanac, str. 6. i 13.

Literatura

- Benjamin, Valter: *Estetički ogledi*, ŠK, Zagreb, 1986.
- Critchley, Simon, *O humoru*, Algoritam, Zagreb, 2007.
- Crnković, Milan: *Suvremeno čakavsko pjesništvo Primorja*; Riječke teme, ICR, Rijeka, 1993.
- Flaker, Aleksandar – Ugrešić, Dubravka (ur.): *Pojmovnik ruske avangarde*, GZH i dr., Zagreb, 1984.
- Ilić, Miloš: *Humor i njegove socio-kulturne karakteristike, Sociologija kulture i umetnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1987.
- Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti*, 2. znatno prošireno izdanje, Naklada Pavičić, Zagreb, 2004.
- Kompanjet, Zoran: *Besedi s kamika i z mora*, ur. Ljubo Pavešić, RKND, Rijeka, 1968.
- Kompanjet, Zoran: *Kvadri*, ur. Vinko Antić, Pododbor MH Rijeka, Posebna izdanja 1, Rijeka, 1959.
- Milanja, Cvjetko (ur.): *Autor, pripovjedač, lik*, Svjetla grada, Osijek, 2000.
- Musil, Robert: *Iz dnevnika*, Disput, Zagreb, 2003.
- Muzur, A., *Sušak – grad kamo su se odlijevali opatijski mozgovi*, Sušačka revija, 46/47, 2004.
- Muzur, Amir: *Gervais, Kompanjet i nona Stanka*, Sušačka revija, XII, 48/2004., str. 21–26.
- Pavlinić, V. – Urem, K.: *Tra pietre e mare*, antologia di poesie ciacave della regione liburnica, Edit, Rijeka, 1976.
- Peresson, Anita: *I contadini dalle finestre seguivano la battaglia*, La Voce del Popolo, 13. XI. 1970., str. 5.
- Sloterdijk, Peter: *Kritika ciničkoga uma*, Globus, Nakladni zavod, Zagreb, 1992.
- Stojić, M., ur.: *Književna Rijeka*, tematski broj posvećen Zoranu Kompanjetu, Rijeka, IV, 9-10/1999.
- Strčić, Mirjana: *Zoran Kompanjet (Ili: Tko se to nama smije?)*, Dometi, XXI, 7/1988., str. 335–339.
- Škreb, Zdenko – Stamać, Ante: *Uvod u književnost*, NZG, Zagreb, peto, poboljšano izdanje, 1998.

Jasna Gržinić

Laugh as a kronotope/Rijeka and Kompanjet

Summary

The aim of this article is to investigate the connections between Kompanjet's laugh and the city, in this case Rijeka. The city obtains its role in contests of author's reasorting experience. In this sense laugh is observed as a social phenomena, thereby, extraliterary connections between Kompanjet and Rijeka are not neglected.

KEY WORDS: laugh, humor, Kompanjet, irony, kronotope, city caricature

dr. sc. Saša Potočnjak

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku

BLAŽENI PLAČ, SASTAVLJEN U LATINSKIM STIHOVIMA OD GROFA FRANA KRSTE FRANKOPANA, RADI ODLASKA SVETE KUĆE PRESVETE MARIJE IZ DALMACIJE U LORETO

pregledni rad

Blaženi plač (Elegia; Divoto pianto) *jedino je za života tiskano djelo Frana Krste Frankopana. U tom je pjesničkom sastavku opjevana legenda iz 13. stoljeća o prijenosu Kućice svete obitelji iz Palestine na Trsat i njezin odlazak s Trsata u Loreto. Blaženi plač je napisan na latinskom jeziku, a središnji mu je dio Elegia koja se sastoji od 143 elegijska distiha i strukturirana je prema klasičnom, humanističkom modelu elegije. To je žalobna elegija u kojoj se osim biblijskih i antičkih reminiscencija nalaze i pojedine parafraze iz klasične rimske literature, npr. iz Eneide Vergilija Publija Marona te iz elegija žalobnica Tužaljke Publija Ovidija Nazona. S obzirom na motivsko-tematske elemente Elegija je neolatinski odvjetak marijinske tradicije Pohvalâ Gospi.*

KLJUČNE RIJEČI: Fran Krsto Frankopan, hrvatska književnost 17. stoljeća, elegija, *Pohvala Gospi*, Trsat, Loreto

I.

Fran Krsto Frankopan¹ (1640/1643. [?] – Bečko Novo Mjesto, 30. travnja 1671)² pripadnik je *ozaljskoga jezično-književnoga kruga* hrvatske književnosti 17. stoljeća. Svoja je književna djela pisao na hrvatskome, slovenskome, talijanskome i latinskome jeziku.³

Na hrvatskome je jeziku napisao zbirku pjesama *Gartlic za čas kratiti*, koja se sastoji od dva predgovora u prozi, i dijelom u stihu, i sto devet pjesama,⁴ zbirku zagonetaka *Zganke za vri-me skratiti*, koja sadrži 103 stihovane zagonetke, zbirku sentencija *Šentencije vsakojaške*, koja sadrži 113 sentencija, ciklus *Dijačke junačke* od 8 pjesama i prijevodni ciklus *Pobožne pjesme* od 18 pjesama koje su naknadno prerađene i uvrštene u *Gartlic za čas kratiti*.⁵ Na hrvatsko-me je jeziku još napisao i prozni ulomak *Trumbita sudnjega dneva*.

¹ Preuzimam oblik imena Fran Krsto Frankopan s obzirom na tradicionalan način pisanja njegova ime-na kao *Fran* umjesto *Franciscus*, *Ferenc*, *Ferenac* i *Franc* kako se potpisivao u svojim ispravama. U skladu s onomastičkom kroatizacijom njegova imena odlučila sam se za oblik *Fran* umjesto *Franjo*, a s obzirom na znanstvene rasprave Josipa Vončina (posebno *Predgovor* u Frankopan, F. K. *Djela*, prir. J. Vončina. Stari pisci hrvatski, knj. 42, HAZU, Zagreb, 1995, str. 7–9) i Petra Strčića (*Vončinin genealoški, onomastiološki i kronološki pristup Franji Krsti Frankopanu*, „Kolo” 12, 2, Zagreb, 2002, str. 31–45). Istim se autorima priklanjam i u argumentaciji oblika prezimena *Frankopan* umjesto *Frankapan*.

² Prvi podaci o životu Frana Krste Frankopana tiskani su u brošuri *Perfetta e veridica relatione de-lli processi criminali et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin e Francesco Christofforo Frangepani*, Matteo Cosmerovio, Beč, 1671. Na temelju sustavnoga prikupljanja arhivske građe podatke iz života Frana Krste objavili su Franjo Rački, *Izprave o Uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana*, JAZU, Zagreb, 1873, Radoslav Lopašić, *Spomenici Tržačkih Frankopana. Svarine*, knj. XXV., JAZU, 1892. i Emilij Laszowski, *Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana*. Građa za gospodarsku povijest Hrvatske u XVI. i XVII. stoljeću, knjiga I., JAZU, Zagreb, 1951. Iscrpnu bibliografiju o Franu Krsti do 1907. sastavio je Velimir Deželić u „Posljednji Zrinski i Frankopani”, Matica hrvatska, Zagreb, 1907, str. 307–332. Cjelovitu rekonstrukciju života i rada Frana Krste napravio je J. Vončina, nav. djelo (1995), str. 1–61.

³ Književni opus Frana Krste Frankopana pronašao je Ivan Kostrenčić u Državnom arhivu u Beču 1871. godine, u svežnju *Hungarica, fasc. 122* pod naslovom *Frangepani croatice conscripta*. Hrvatska je kulturna javnost tek 200 godina nakon Frankopanove smrti saznala da je Fran Krsto Frankopan bio i pjesnik. O pronalasku književne ostavštine Frana Krste Frankopana hrvatsku kulturnu javnost prvi je izvijestio F. Rački, *Knez Franjo Krsto Frankopan, nepoznat do sada pjesnik*. „Vienac”, III, br. 3, Zagreb, 1871, str. 45–47. te I. Kostrenčić *Pripomenke izdavatelja* u Frankopan, F. K. *Vrtić*, izdao I. Kostrenčić. Tiskom Dragutina Albrechta, Zagreb, 1871, str. III–IV. Književni opus (izuzev *Elegije*) Frana Krste Frankopana nije objavljen za njegova života, nego tek krajem 19. stoljeća u dijelovima, a u cijelosti tek 1995. godine.

⁴ Broj pjesama varira od 106 do 109 što ovisi o priređivaču rukopisa. Priklanjam se izdanju *Djela* F. K. Frankopana koje je priredio J. Vončina: Frankopan, F. K. *Djela*, prir. J. Vončina. Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1995; Frankopan, F. K. *Djela*, prir. J. Vončina. Stari pisci hrvatski, knjiga 42, HAZU, Zagreb, 1995; Fran Krsto Frankopan, *Djela*. Drugo, obnovljeno izdanje, prir. J. Vončina. Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.

⁵ O tome Potočnjak, S. *Fran Krsto Frankopan i bečko-furlanski pjesnički krug u 17. stoljeću*. „Slavistična revija”, letnik 63/2015, št. 1, januar-marec, str. 120–134.

Prema francuskom izvorniku preveo je na slovenski jezik⁶ prve tri scene i početak četvrte prvoga čina komedije *George Dandin ou le mari confondu* J. B. Molièrea pod naslovom *Jarne bogati*. Na talijanskom je jeziku napisao pet pjesama *Gilippo, chi non t'ama* (*Gilippo, tko ne ljubi*); *Deh senti mio bene* (*Ah počuj, moje dobro*); *Dialogho tra moglie e marito* (*Razgovor između žene i muža*); *Haggio donne uno presente* (*Imam, gospe, jedan darak*) i *Mirate donne chare* (*Gledajte, gospe drage*), te u prozi oprostajno pismo supruzi Guliji di Naro koje je danas poznato u dvije verzije.⁷

Na latinskome je jeziku Fran Krsto Frankopan napisao prigodnu *Elegiju*, koja je poznata samo prema talijansko-latinskoj verziji i to pod naslovom *Divoto pianto composto in versi latini dal Conte Francesco Cristoforo Frangipani, perpetuo Conte di Tersatto, per la partenza della S. Casa di Maria ss. trasportata dalla Dalmazia a Loreto*. Prijevod je toga naslova na hrvatski jezik: *Blaženi plač, sastavljen u latinskim stihovima od grofa Frana Krste Frankopana, vjekovječnog grofa trsatskoga, radi odlaska svete kuće presvete Marije iz Dalmacije u Loreto*.⁸ Također, valja reći da je u podnaslov umetnut počasni atribut – grof trsatski – samo kako bi se istaknula obiteljska veza Frana Krste s trsatskim svetištem. Trsat je do 1529. pripadao Frankopanima, i to grani Martina Frankopana.⁹ Fran Krsto je pripadao drugoj grani obitelji, te je bio tržački, a ne grof trsatski.¹⁰

⁶ Većina hrvatskih i slovenskih istraživača smatra da je riječ o prijevodu na slovenski jezik. Tomu se suprotstavlja jedino J. Vončina koji smatra da je riječ o jeziku prijevoda koji 'samo zvuči slovenski'. Vončina, J. *Jezik u književnim djelima Frana Krste Frankopana*, u *Analize starih hrvatskih pisaca*, Čakavski sabor, Split, 1977, str. 248.

⁷ Prijepis duže verzije u *Perfetta e veridica relatione* (1671). Tiskano po njegovoj smrti. U izdanju koje je priredio J. Vončina (1995; 1999) tiskana je i prevedena kraća verzija prema njemačkom prijepisu. Pismo u talijanskoj dužoj verziji počinje: *Carissima et amatissima Giulia, mia cara!* Prema njemačkoj verziji u prijevodu Stanka Žepića, pismo *izabranice moga srca*. Vončina, J. u Frankopan, F. K. nav. djelo (1999), str. 347.

⁸ Napomenula bih da nije riječ o odlasku kipa ili slike djevice Marije, već o prijenosu 'kuće' svete obitelji (usp. v. u Kravar, Z. *Fran Krsto Frankopan*, u *Leksikon hrvatskih pisaca*, ur. K. Nemeč, D. Fališevac, D. Novaković. Školska knjiga, Zagreb, 2000, str. 225).

⁹ O tome Vončina, J., nav. djelo (1995).

¹⁰ Tri loze baštine pravo na prezime: rimska (*Frajapane*, od 1014), hrvatska (*Frangepanibus*, od 1426) i furlanska (*Francapanum*, od 1487), pa je pitanje o njihovu krvnom srodstvu izazivalo polemike. Hrvatska se loza 1449. podijelila na osam grana, od kojih je pet poživjelo do 1577. (ozaljska, brinjska ili tržačka, slunjska, otočka, cetinska). Brinjska ili tržačka je najduže opstala, sve do 1671. i smrti Frana Krste Frankopana, koji je bio posljednji potomak i cijele hrvatske loze. Otac Frana Krste imao je u posjedu Bosiljevo, Severin na Kupi, Zvečaj na Mrežnici, Novigrad na Dobri, Črnomelj u Kranjskoj, te Brežice u Štajerskoj (Slovenija), Novi Vinodolski te dio posjeda u Križevačkoj županiji. Ne zna se točno gdje je Fran Krsto rođen. Djetinjstvo je proveo u Karlovcu, nagađa se da se školovao kod isusovaca (u Zagrebu i u Grazu). Boravio je više godina u Italiji. Oženio se (1658?) nećakinjom kardinala Antonija Barberinija (obitelj pape Urbana VIII) Giulijom di Naro s kojom je imao sina Marija (u. 1662). Titulu markiza dobio je naslijedivši feud Nemi od Marija Frankopana, posljednjega potomka rimske loze. Njegova titula i rimski posjed prenijeli su se na furlanske Frankopane, koji su posjed izgubili u sporu s Camerom Apostolicom. S Petrom Zrinskim sudjelovao je u uroti protiv Bečkoga dvora, zbog čega je

U svim do sada poznatim autografima,¹¹ Fran Krsto se isključivo potpisuje kao grof tržački.

II.

Blaženi plač prvo je i jedino za života tiskano djelo¹² Frana Krste Frankopana, a smatra se da ju je sastavio kao đачki sastav na pragu mladenaštva.¹³ Djelo sadrži *Posvetu* u prozi presvetoj Bogorodici Mariji Loretskoj, zatim *Utjehu (Parigoria)*¹⁴ u prozi Bonaventure Morottija iz Foggie upućenu Franu Krsti Frankopanu, *Elegiju* i četiri stihovana sastavka četvorice drugih autora.

Pridodane četiri pjesme ispjevane su u čast Franu Krsti Frankopanu i njegovu djelu. Prva pjesma *Amoris Echo inter Virginem Lauretanam, et Illustrissim. D. Comitem Franciscum Christophorum de Frangipanibus Laureti hospitem* dijalog je o duhovnoj ljubavi između Djevice Marije i grofa Frana Krste Frankopana što ga je napisao Juraj Kuljanović Trogiranin (Georgium Couglianeum Traguriensem); druga pjesma *Vota Illustrissimi D. Comitum ad Virginem Tersacto discedentem exhibita* jadikovka je grofa Frana Krste za odlaskom Djevice Marije iz Dalmacije koju je napisao Matija Jelić Omišanin (Matthaeum Gielich Almissiense).

i smaknut u Bečkom Novom Mjestu 30. travnja 1671. Prema Frangipane, D. *L'Archivio Frangipane*. Atti dell'Accademia di scienze lettere e arti di Udine. Triennio 1973 – 75, serie VIII – vol. I, 1975. i Vončina, J., nav. djelo (1995).

¹¹ Vidjeti u Frangipane, D. – Potočnjak, S. *Prilog istraživanju arhivske građe o Franu Krsti Frankopanu – L'Archivio Frangipane, Joannis*. Fluminensia, 22(2010), 1, str. 45–65.

¹² Za života Frana Krste objavljena je samo latinska *Elegija* (1656) koja je sačuvana samo u drugom, dvojezičnom, latinsko-talijanskom izdanju iz 1794. godine. Prvo latinsko izdanje: Macerata, 1656; drugo latinsko-talijansko izdanje, preveli i objavili franjevci male braće samostana sv. Franje, Loreto, 1794. Iako je prva i jedina tiskana, za nju se saznalo 10 godina nakon pronalaska ostale rukopisne književne ostavštine. Drugo i jedino sačuvano izdanje pronašao je Ivan Kukuljević Sakcinski u Istri (*Njeke bibliografske riedkosti*, „Vienac”, XIII, br. 49, 1881, str. 783–784). Treće izdanje *Elegije* priredio je S. Ježić prema primjerku iz biblioteke M. Rešetara koja je naknadno prodana u Prag. S vremenom se primjerak koji je pronašao I. Kukuljević zagubio pa se pretpostavljalo da ga u Hrvatskoj više nema (S. Ježić). U ovome se radu koristim primjerkom iz knjižnice franjevačkoga samostana na Trsatu. Zahvaljujem fra Emanuelu Hošku na ustupljenoj kopiji.

¹³ Mišljenje da je Fran Krsto Frankopan napisao *Elegiju* kao trinaestogodišnji dječak navode S. Ježić i M. Kombol. B. Vodnik smatra da je *Elegiju* Fran Krsto napisao s petnaest godina, a J. Vončina da ju je napisao sa šesnaest godina.

¹⁴ *Parigoria* (grč. παρηγοριά) ili *Utjeha* (lat. *consolatio*) vjerojatno je bila sastavni dio prvoga izgubljenoga izdanja iz 1656. U drugom sačuvanom dvojezičnom izdanju iz 1794. *Parigoria* dolazi samo u latinskom dijelu i nije prevedena na talijanski jezik. U izdanju *Djela* Frana Krste Frankopana (1995, 1999) objavljene su u prijevodu D. Novakovića samo *Posveta* i *Elegija* (preštampano prema izdanju S. Ježića iz 1936). *Parigoria* nije prevedena na hrvatski jezik i dostupna je samo na latinskom jeziku u drugom izdanju iz 1794. S. Ježić donosi kratak sadržaj *Parigorie* koju označava kao *Predgovor*. Ježić, S., nav. djelo (1921), str. 26.

U trećoj se pjesmi *Ad Illustrissimum D. Comitum Franciscum de Frangipanibus Laureti moras noctem grassante lue* opjevava ljubav između Djevice Marije i obitelji Frankopan, a napisao je Martin Tomašević Temišvarac (Martinus Thomassevich Temišuarensis). U četvrtoj se pjesmi *Echo Amoris* koju je napisao Vinko Gudelj Dubrovčanin (Vincentium Gudelium Ragusinum) iznova opjevava ljubav Frana Krste Frankopana prema Djevici Mariji.¹⁵ Posvetne su pjesme zanimljive između ostaloga i zato što saznajemo imena pjesnika koji su poznavali Frankopanaov najraniji pjesnički rad.

III.

U *Blaženom Plaču*¹⁶ opjevana je legenda iz 13. stoljeća¹⁷ o prijenosu Kućice svete obitelji iz Palestine na Trsat i njezin odlazak s Trsata u Loreto. Započinje *posvetom* u prozi presvetoj Bogorodici Mariji Loretskoj, čudu Picena¹⁸, Italije i cijeloga svijeta.¹⁹ U podnaslovu Mariju

¹⁵ Prigodne latinske pjesme nisu uvrštene u hrvatsko izdanje *Djela Frana Krste Frankopana* (1995, 1999). U izdanju iz 1794. objavljene su i na talijanskom jeziku pod naslovima: *Dialogo d'Amore tra Maria Vergine, e il Conte Francesco Frangipani venuto a trattarsi per sua divozione in Loreto; Parla il Divoto Conte alla Vergine dolendosi della di Lei partenza dalla Dalmazia; Per la dimora del Conte in Loreto in tempo di Peste, è allusivo al di Lui grand' amore verso Maria Vergine; S' allude all' inteso amore del Conte verso Maria Vergine Lauretana.*

¹⁶ Poetičke osobine analiziram prema izdanju *Elegije* kako ju je priredio J. Vončina [Frankopan, F. K., nav. djelo (1999)], a u prijevodu D. Novakovića.

¹⁷ Legenda se odnosi na povijest nastanka marijinskih Svetišta Majke Božje na Trsatu i Svetišta Marijina u talijanskom gradiću Loreto blizu Ancone. Prema legendi anđeli su Nazaretsku kućicu u kojoj je živjela Blažena Djevica Marija, u kojoj se dogodilo Navještenje i utjelovljenje Kristovo, prenijeli iz Palestine i donijeli na Trsat 10. svibnja 1291. Kućica je bila od crvenkastoga kamena, bez stropa i temelja (koji je ostao u Nazaretu), a stajala je na ravnici nedaleko Gradine, kraj vrta izvjesne udovice Agate. U legendi se ističe kako je more bilo posve mirno, bez bure ili juga karakterističnih za Primorje (isti će motiv upotrijebiti i Fran Krsto u *Elegiji*). U kućici se nalazio križ i u cedrovu drvu izrađena slika Gospe. Gospodar trsatskoga kaštela krčki knez Nikola I. (kasnije Frankopan) poslao je u Palestinu izaslanstvo kako bi se osvjedočio o prijenosu. Župnik koji je predvodio 'komisiju' za utvrđivanje vjerodostojnosti Kućice svete obitelji sastavio je izvješće pod naslovom *Memoriae Medvidianae (Medvedgradske uspomene)*. Anđeli su iznova prenijeli Kućicu 10. prosinca 1294. u Italiju u šumu koja je pripadala izvjesnoj Loreti, odakle su je još dvaput premještali. Kao utjehu za izgublenu Nazaretsku kućicu, papa Urban V. poslao je 1367. na Trsat čudotvornu sliku Djevice Marije (*Majka Milosti*) koju je prema predaji naslikao sveti Luka Evanđelist. Slika je okrunjena krunom od pravoga zlata 1715. godine. Zapisnici i svjedočanstva o dolasku i odlasku Kućice svete obitelji izgorjeli su u požaru, koji je zadesio samostansku knjižnicu Franjevačkoga samostana na Trsatu 5. ožujka 1629, pa o cijelom događaju saznajemo posredno. Najznačajniji su izvori u starih pisaca: Kašić, B. *Istoria Loretana od sfetae Kuchiae Bogorodicinae*. Rim, 1617; Glavinić, F. *Historia Tersattana*. Udine, 1648, Rijeka, 2003; Pasconi, C. *Triumphus Coronatae Reginae Tersactensis, signis, prodigiis ubique nitentis*. Venecija, 1731.

¹⁸ Regija Picenum antička je pokrajina, danas odgovara talijanskoj regiji Marke (Marche) i njezinim po krajinama Ancona, Macerata, Fermo, Ascoli Piceno.

¹⁹ U popularizaciji kulta Gospe Trsatske bila je ključna uloga feudalnih gospodara Frankopana. U raznovrsnoj i bogatoj literaturi na tu temu legenda se dovodi u vezu s križarima (grad Akon bio je posljednje uporište kršćanskoga svijeta u vremenu Križarskih ratova. Osvojili su ga Turci, a osvajanje

Loretsku pjesnik oslovljava kao svoju kraljicu, nadu i kao jedinu svoju ljubav. Sebe predstavlja kao najponiznijega i najpokornijega štićenika i slugu.

U prvom dijelu posvete iskazni se subjekt ponaša poput zaljubljenika koji kleči i prinosi darove Preuzvišenoj Kraljici. Ljubav je shvaćena u smislu duhovne ljubavi²⁰ (*amor spiritualis*), pa se zaljubljenikova duša približava Mariji Loretskoj kako bi se s njome sjedinila u mističnom jedinstvu (*unio mystica*). Motiv duhovne ljubavi oblikovan je metaforom suza, pa zaljubljenik umjesto srebra i zlata, bisera, dragulja, dijamanta i rubina kao najvrjedniji dar Mariji Loretskoj prinosi suze:

*Klečeći na loretskom pragu, prikazujem Tvojem Veličanstvu samo suze –
spomen i znak zahvalna srca, zaljubljene duše. Milosrdna si, nećeš odbiti
suze, taj bogati dar jadnika! Osmjeljuje me ljubav, koju, nadam se, nećeš
odbaciti kad ugledaš zaljubljenika.*

Drugi dio posvete oblikovan je kao autobiografska pretpriopovijest o nastanku *Elegije*. Na putu za Rim pjesnika je prepala kuga te se morao zadržati u Loretu. Prisjetivši se legendarnoga događaja koji se zbio 1291. godine u vrijeme Nikole Frankopana, tadašnjega upravitelja Istre, Hrvatske i Dalmacije, pjesnik je pred Marijom Loretskom proplakao. Ova reminiscencija na Bogorodičin odlazak iz rodnoga kraja motivacija su tužaljci elegijskoga subjekta.

Posveta završava emblemom – u svetoj kućici pjesnik prikazuje svoje srce rastočeno suzama. Ako Bogorodica prihvati njegovo srce odnosno suze kao polog, ostaje mu nada da će se Bogorodica jednom ipak vratiti na Trsat.

Nakon prozne posvete slijedi *Elegija* sastavljena od 143 elegijska distiha. Struktura *Elegije* prati klasičan obrazac po kojemu se gradi većina latinskih elegija.²¹ Sastoji se od pet dijelova – uvodni plač i zaziv (*invocatio*), kratka besjeda i hrabrenje kako bi nastavio pjevati odnosno pretpriopovijest o tome kako je Madona ugrabljena (*allocutio*), naracija (*narratio*), opis kipa crne Madone (*descriptio*), posljednji pozdrav i oproštaj odnosno zaključak (*conclusio*).

je počelo u svibnju 1291, u isto vrijeme kada se Kućica svete obitelji pojavila na Trsatu). Prijenos „svetoga kamenja” povezivan je i s trgovinom relikvijama, dok povjesničari umjetnosti napominju da je u doba Križarskih ratova bio raširen običaj evakuacije relikvija iz Svete zemlje. Redovnici koji u tome posreduju često su smatrani anđelima. Dujmušić, D. *Kritična Povijest Svete Kuće Marijine u Loretu i njezini prenos*. Tiskarski umjetnički zavod „Miriam”, Rijeka, 1912; *Prošlost i sadašnjost Trsatskog svetišta*. Tematski trobroj, „Dometi” 24, br. 1/2/3, Rijeka, 1991, str. 1–190; Hoško, E. *Na vrhu trsatskih stuba*. Adamić, Rijeka, 2007; Bradanović, M – Hoško, E. *Marijin Trsat*. Zagreb, 2009.

²⁰ Usp. o tome Potthof, W. *Barokni platonizam u dubrovačkoj književnosti*, „Croatia”, VII, sv. 7-8, Zagreb, 1976, str. 62-63; Stepanić, G. *Elementi petrarkizma u religioznoj latinskoj poeziji hrvatskih autora u 17. stoljeću*. „Republika”, LX/10, Zagreb, 2004, str. 70–79.

²¹ Klasični obrazac latinske elegije prema Novaković, D. *Latinsko pjesništvo hrvatskoga humanizma*, u Tomasović, M. – Novaković, D. *Judita Marka Marulića. Latinsko pjesništvo hrvatskoga humanizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1994.

IV.

Prvi je dio (od 1. do 30. stiha) oblikovan kao uvodni plač i zaziv (*invocatio*) u kojem elegijski subjekt oplakuje odlazak kućice Svete obitelji s Trsata. Pritom zaziva svoje prijatelje da zajedno s njime plaču nad njegovom tužnom sudbinom. Plaču i ostali svjedoci tuge elegijskoga subjekta, antropomorfni adresati – žali, ilirska jezera, Istra, jadranski val, hridi dalmatinskih plićaka. Elegijski subjekt svoje vjerske osjećaje eksponira motivima plača i suza koji se transformiraju u rijeke, potoke i bujice:

*Tugovah, i nikad neću žaliti što sam toliko tugovao!
Ima li, zaboga, ikakve mjere u tuzi, ikakve u suzama?
U očima su suze, u mojim zjenicama rijeke.
Evo, potok se lije niz vlažne obraze!
Potok se slijeva niz obraze? Ne, to bujica navire
iz očiju i preplavljuje već potopljene obraze.*

Motiv plača oblikovan je ne samo kao izraz subjektive boli, već i kao metafora za pjesničko djelo – presveti plač (*Divoto pianto*)²² kojim pjesnik okajava grijehе svojih predaka i približava se Presvetoj Djevici. Na plač elegijski subjekt tjera sama Sveta Djevica, a božanska ga ljubav potiče da rastužen pjeva. Upravo zato suzama pokušava vratiti izgubljenu Djevu:

*Sveta Djevica tjera me da obnovim staru bol,
a božanska ljubav vabi me da rastužen pjevam.
Jadikujem zbog toga što je uzvišenu božanskomu krovu
omrznula naša kuća i što je ugrabljen. Suze moje, vratite što je ugrabljeno!*

Uvodni dio završava marijinskim zazivom, koji – kako elegijski subjekt kaže – odjekuje već tri stoljeća – *Vrati se, mila Djevo! Marijo, Djevo, vrati se!*

U drugom dijelu (od 31. do 138. stiha) elegijski subjekt opjevava dolazak Presvete Djevice u Loreto u Italiju i razloge zašto je otišla iz ilirske zemlje (*allocutio*). Nakon dolaska u Loreto sa svih strana svijeta narod pohodi Djevicu u Presvetoj kućici. U opis slave Djevičine uvedene su i reminiscencije na temu *Pozdravljenja Gospina* (pozdrav i slava Marijina) – klanjaju joj se narodi, postavljaju poklone na žrtvenik gdje se pali tamjan, podižu se zeleni oltari od cvjetnih pupova. Arapin prosipa mirišljave vjenčice, Indijac šalje bjelokost, Sabejac šalje tamjan. Mnoštvo slavi pridošlu Kraljicu, svi slave i pjevaju:

*Blagom pjesmom miluje veseo uzduh
mnoštvo vično višeglasnom napjevu.
Jedan udara milozvučnu liru i trzalicom je kroti;
drugi puše u rog, treći svira na trubi;
četvrti vještim prstima prebire po zvonkim orguljama
koje umiju otjerati teške brige.*

²² Talijansko izdanje *Elegije* i nosi naslov *Divoto pianto per la partenza della Santa Casa di Maria SS. trasportata dalla Dalmazia a Loreto*.

*Jedan pjeva: „Došla je Marija, kraljica neba!”
Pjeva i drugi: „K nama je došla! Hej, došla je!”
Zvonke trube i mjedene svirale stotrukim su jekom
pozdravile hram i izmiješale svoje zvukove.
Sveti su plamenovi okružili rumeni dom;
okružile su ga baklje, da čovjek pomisli kako je riječ o zvijezdama u padu.*

Nakon uvodnoga opisa dolaska Djevičine kuće u Loreto, slijedi kratak iskaz elegijskoga subjekta, hrabrenje da započne pravednu tužbalicu (*lamentatio*):

*Ipak, – oh, pobožnosti! – meni godi započeti pravednu tužbalicu
i pustiti da teku riječi pomiješane sa suzama!
Pođite, jecaji moji, pođite, nepresušne boli:
vi ćete biti dragi znaci mojega srca!
Pođite, suze moje, pođite, zagovornice
jauka i tihe boli, prozborite tužne riječi!*

Djevica je u Italiju došla iz Ilirskoga mora pa je subjektu uskraćeno vidjeti njezino lice. Djevicu uspoređuje sa suncem, a kako je više nema, nestalo je i sunca u Ilirskoj zemlji. Ono je sad svanulo u Italiji. Ipak, kao što noć vječno ne traje, tako se i sunce koje jednom zapadne može iznova dići.

Elegijski subjekt pokušava naći razlog Djevičinu odlasku. Prvo okrivljuje Italiju da je ugrabila i otela Presvetu Djevicu iz Ilirske zemlje. Italce naziva lopovima i Auzoniju okrivljuje za krađu – *U pravu sam ako sada zapodijevam parnicu s vašim / picenskim kraljevstvom i žalobnim vas glasom pozivam na sud.*

Zatim slijedi niz retoričkih pitanja (*No čemu se, luđak, razbacujem prijetnjama? Što nesuvislo zborim?*) kroz koja elegijski subjekt shvaća da je Djevica sama otišla:

*Ti si nagovorila na krađu, ti si Italcu dala mig
da odnese bogat plijen, nisi se smilovala našim molbama.
Nije on zaprijetio i poveo rat, nije brodovljem
prebacio tisuće četa na ilirske žale;
nije nam domovinu ugrozio vojnik, ni zidove neprijatelj,
niti je tlo igdje zadrhtalo od zveketa oružja.*

Razlog zašto je Djevica otišla elegijski subjekt pronalazi u kazni za počinjene grijehе vlastitoga naroda, u njegovoj lakomosti. Takav motiv biblijskoga je podrijetla, a ilirski narod dobiva atribute izabranoga naroda – olako su shvatili dolazak Djevice, nisu je zaslužili i zato je otišla u drugu zemlju:

*Sami smo bili svoji neprijatelji: nesretne su nam sile
sagorjele u našem vlastitom ushitu. Naše su te ruke otjerale!
Otjerao te, Djevice, naš pogubni žar. Priznajem, od lakomaca,
Djevice, bježiš; nismo hajali, nismo te zaslužili!
(...)*

*Napuštaš Trsat, некоć voljeno brdo, koje
njegovi stanovnici sada oplakuju i bježiš bez povratka.*

Treći je dio (od 139. do 194. stiha) oblikovan kao naracija (*narratio*) o prijenosu kućice Svete obitelji iz Svete zemlje (Palestine) na Trsat. Opisuje se dolazak Svete kućice morskim putem na rukama (arh)anđela Rafaela i Mihaela. Brod nije imao ni jedra ni vesla, njime je upravljao sam Bog. Jadransko se more smirilo, utihnuli su valovi i oluje. Sva se priroda smirila, nebo je bilo posuto zvijezdama pa se noć pretvorila u dan, zrakom je more pronosilo ime Marija.²³ Anđeli su Sveti dom prenijeli na Trsat gdje je zatim nastalo svetište:

*Ondje gdje se dižu visoki vrhunci Trsata
i gdje se, tamnija zbog sjena, zeleni šuma vitkih mladica,
postoji mjesto na prostranoj prisojnoj strani
koje se zapovjednički nadvija nad jadransko valovlje.
Veličanstveni vrhunci raduju se da ga mogu ukrasti uz visinu,
raduju se i gajevi i široka zaravan.
Tamo je dovezena Bogorodica. Ondje se bojažljivo klanjamo njezinu svetištu,
dok se svatko plaši dotaknuti sada već čvrst prag Doma.*

Sretna je Ilirija i Istra, sretni su Dalmatinac i Hrvat jer su postali vlasnici svetoga praga. Elegijski subjekt poziva Frankopana²⁴ da primi veličanstvene dare te da uđe pod sveti krov. Četvrti je dio *Elegije* (od 195. do 250. stiha) opis (*descriptio*) kućice Svete obitelji i kipa Djevice. Svod ima zavinate lukove koji su ukrašeni novozavjetnim prizorima – rođenje Isusovo u betlehemskej staji, obrezanje Isusovo te muka i smrt Isusova. U zidu se nalazi žrtvenik apostola Petra. U kućici se nalazi i kip Djevice koji je Luka izradio od cedrovine. Nižu se motivi kojima se opisuje lik Bogorodice. Crna je Madona opjevana prema pravilima umijeća neolatinskoga pjesništva (*lege artis*)²⁵ kakav je bio prisutan i u epskoj poeziji 17. stoljeća. Navedeni motivsko-tematski elementi kao što su blještave oči-plameni dragulji, čelo ovjenčano krunom od dragulja, sljepočnice plamte sjajnim indijskim rubinima, iz zjenica usred noći sviće dan, crno lice, zlatna kosa prosuta po ramenima, vlasi-strijele oblikuju emblematski prikaz Crne Madone. Na rukama Djevici sjedi Dijete koje u lijevoj ruci drži svijet, a desnom dijeli darove što su motivi koji upotpunjuju emblematsku predodžbu Gospe. Ovakvi emblematski opisi ženske prozopografije česti su i u baroknom ljubavnom pjesništvu (npr. *Venus triumphans* u Frankopanovoj pjesmi *V ljubavi ki zgubiva, ta dobiva*), staroklasičnoga su podrijetla, a obnavljaju ih i proširuju posebno humanistički pjesnici.²⁶

²³ Opis je dobio i svoju emblematsku predodžbu koja se nalazi na naslovnoj stranici izdanja *Divoto pianto*.

²⁴ Poziva Nikolu Frankopana za čije se vladavine čudo i dogodilo.

²⁵ Stepanić, G., nav. djelo (2004).

²⁶ Prozopografski opis ženskoga lika Djevice Marije opis je s tematskom jezgrom u funkciji subjekta (v. Kravar, Z. *Funkcija i struktura opisa u hrvatskom baroknom pjesništvu*. Sveučilišna naklada, Liber, Zagreb, 1980., str. 105), a njegovo podrijetlo ne bi trebalo vezivati uz petrarkizam već uz staroklasično

Nakon opisa Djevice i kućice Svete obitelji elegijski subjekt izriče zanosnu pohvalu Mariji. Karakteristični su mariološki zazivi i pohvale (*Tu mihi prima salus, tu spes, tu gloria, Virgo*):²⁷

„Pa ja sam”, kličem, „trostruko, višestruko blažen!
Kakva sreća da su moje obale upoznale Božicu!
Ti si moj prvi spas, Djevo, ti si mi nada, ti si mi dika!
Dosta mi je vlasti: uzmi žezlo!”

S elegijskim subjektom više cijela zemlja, drveće odjekuje zavjetima, viču more, šuma, brjegov i narodi. Međutim, sreća je trajala samo četiri godine, pa nesretna Ilirija sada plače za sretnim vremenima.

Završni, **peti dio** *Elegije* (od 251. do 286. stiha) sadrži oproštaj elegijskoga subjekta od Djevice (*conclusio*). Kada se prisjeti noći u kojoj je Djevica otišla, bujica suza mu oblijeva obraze. Kako mu ništa osim boli ne preostaje, elegijski se subjekt oprašta s Djevicom:

*Napokon rekoh: „Pa idi, hitri praže, iz kraljevstva,
ti, krove, koji moje oči nikada više neće gledati!
Budi pozdravljen, dome, tisuću stoljeća:
otkad si ti ugrabljen, sve je moje propalo!
Budi pozdravljena, mila kolijevko Majčina,
kad mi ne dopuštaš ni da ti se posljednji put obratim!*

Na kraju će elegijski subjekt Djevici predati svoj život. Moli ju da ga oslobodi boli, da već danas uzme njegov *beživotni život* kako bi se u visinama sjedinio s jedinom, božanskom ljubavi (*amor spiritualis*). Zatim poziva svoju družinu, pratice i vodiče da pobožnim suzama proplaču nad njegovom nesrećom:

*Neka cijeli lug protrne od promukle jeke trublja:
plačite, trublje; rogovi, plačite pobožnim suzama!”*

naslijede. Slično je i s opisima ostalih ženskih likova (*fictio personae*) u epici 16. i 17. stoljeća, a koji su se obično tumačili isključivo u kontekstu petrarkističkih opisa lijepih žena, npr. Marulićeva *Judita* (navodim mišljenje T. Bogdana: (...) *poznati pripovjedačev detaljni opis Juditina ukrašavanja iz četvrtog pjevanja, od ušerega do čizmice, stihovi 1086–1103, koji se od Vodnika naovamo često spominjao kao primjer ugledanja u ljubavnu liriku, nije petrarkistička prozopografija; to je epski katalog ureha, prerealističan za petrarkističku deskripciju koja je apstraktnija, tipizirana*. Bogdan, T. *Marulić i petrarkizam*. *Colloquia Maruliana*. XI (2002), str. 380) ili npr. opis usnule Vile u *Vili Slovinki* Jurja Barakovića (Potočnjak, S. *Vila u „Vili Slovinki” Jurja Barakovića, „Zadarska smotra”, 3 (2013), str. 51.*

²⁷ Motiv mistične zaljubljenosti u Madonu posebno je razvio još u srednjemu vijeku sv. Bernard iz Clairvauxa (u. 1153) u djelu *Liber de passione Christi*. U 17. stoljeću isusovački red obnavlja klerivošku mistiku. Fran Krsto Frankopan školovao se kod isusovaca, pa je vjerojatno školska lektira ostavila traga u njegovoj mladenačkoj *Elegiji*.

V.

Elegija Frana Krste Frankopana žalobna je elegija. Autobiografski se elementi nalaze samo u proznoj posveti (putovanje u Rim, kuga i posjet Blaženoj Djevici Mariji Loretskoj). Elegijski se subjekt ponaša kao autorski pripovjedač. Prevladava naracija i deskripcija s vrlo malo lirskih partija. Lirski su umeci u onim dijelovima u kojima subjekt izražava svoju bol zbog odlaska ili ushit zbog dolaska Svete kućice. Tada elegijski subjekt eksponira svoje vjerske osjećaje (*sensus fidelium*) – bol zbog odlaska kućice Svete obitelji iz njegove domovine, prisjećajući se legende o prijenosu Svete kućice iz Palestine na Trsat, a zatim s Trsata u Loreto. Tako jedan legendarni događaj nema samo nadindividualno značenje već postaje vlastita sudbina i nesreća elegijskoga subjekta. Elegijski se subjekt stoga stavlja i u poziciju tumača događaja koji je ostavio trag u kolektivnom sjećanju.²⁸

U *Elegiji* Frana Krste Frankopana česte su biblijske i antičke reminiscencije, posebno imena božanstava – Nestor, Nerej, Neptun te etnonimi starih maloazijskih i biblijskih naroda – Sabejac, Paktoli, Garamanti. *Elegija* Frana Krste Frankopana sadrži i pojedine parafraze iz klasične rimske literature, iz *Eneide* Vergilija Publija Marona, a nešto više iz elegija žalobnica *Tužaljke* (*Tristia*) Publija Ovidija Nazona.²⁹

Crna Madona opjevana je prema pravilima umijeća (*lege artis*) neolatinskoga pjesništva u 17. stoljeću. Elegijski subjekt eksponira svoje vjerske osjećaje (*sensus fidelium*), a njegov je plač nalik onomu ostavljenoga zaljubljenika. Istaknuta je ideja duhovne ljubavi (*amor sacralis*) elegijskoga subjekta prema Djevici Mariji. S obzirom na motivsko-tematske te karakteristične retoričko-poetičke elemente kao što su zaziv Bogorodice, njezin opis, presveti plač, te neizmerna ljubav elegijskoga subjekta prema Djevici Mariji, *Elegija* ili *Blaženi plač* Frana Krste Frankopana približava se neolatinskoj marijinskoj tradiciji *Pohvalà Gospi*.

Izvori

Frangipane, F. C. *Divoto pianto per la partenza della Santa Casa di Maria SS. trasportata dalla Dalmazia a Loreto*. Drugo latinsko-talijansko izdanje, preveli i objavili franjevci male braće samostana sv. Franje, Loreto, 1794.

Frankopan, F. K. *Djela*, prir. J. Vončina. Stari pisci hrvatski, knj. 42, HAZU, Zagreb, 1995.

Frankopan, F. K. *Djela*, prir. J. Vončina. Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.

²⁸ O tome također u Novaković, D., nav. djelo (1994).

²⁹ Tako na primjer u Frankopana (251-254): *Cum subit illius maestissima noctis imago / nunc quoque luminibus fervida gutta fluit. / Cum noctem repeto, qua nil mihi tristius usquam / accidit, heu qualis corripit unda genas*. U Ovidija (1-4): *Cum subit illius tristissima noctis imago, / qua mihi supremum tempus in urbe fuit, / cum repeto noctem, qua tot mihi cara reliqui, / labitur ex oculis nunc quoque gutta meis*. Da su pojedini dijelovi *Elegije* parafraza Vergilija i Ovidija primjetio je S. Ježić [nav. djelo (1921), str. 30].

- Frankopan, F. K. *Djela*. Drugo, obnovljeno izdanje, prir. J. Vončina. Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
- Glavinčić, F. *Historia Tersattana*. Udine, 1648, Rijeka, 2003.
- Kašić, B. *Istoria Loretana od sfetae Kuchiae Bogorodicinae*. Rim, 1617.
- Pasconi, C. *Triumphus Coronatae Reginae Tersactensis, signis, prodigiis ubique nitentis*. Venecija, 1731.
- Perfetta e veridica relatione delli processi criminali et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin e Francesco Christofforo Frangepani*, Matteo Cosmerovio, Beč, 1671.

Literatura

- Bogdan, T. *Marulić i petrarkizam*. Colloquia Maruliana. XI/2002, str. 377–385.
- Bradanović, M – Hoško, E. *Marijin Trsat*. Zagreb, 2009.
- Dujmušić, D. *Kritična Povijest Svete Kuće Marijine u Loretu i njezini prenosu*. Tiskarski umjetnički zavod „Miriam”, Rijeka, 1912.
- Frangipane, D. *L'Archivio Frangipane*. Atti dell'Accademia di scienze lettere e arti di Udine. Triennio 1973 – 75, serie VIII – vol. I, 1975.
- Frangipane, D. – Potočnjak, S. *Prilog istraživanju arhivske građe o Franu Krsti Frankopanu – L'Archivio Frangipane, Joannis. „Fluminensia”, 22(2010), 1, str. 45–65.*
- Hoško, E. *Na vrhu trsatskih stuba*. Adamić, Rijeka, 2007.
- Kostrenčić, I. *Pripomenke izdavačelja* u Frankopan, F. K. *Vrtić*, izdao I. Kostrenčić. Tiskom Dragutina Albrechta, Zagreb, 1871, str. III–IV.
- Kravar, Z. *Funkcija i struktura opisa u hrvatskom baroknom pjesništvu*. Sveučilišna naklada, Liber, Zagreb, 1980.
- Kravar, Z. *Fran Krsto Frankopan*, u *Leksikon hrvatskih pisaca*, ur. K. Nemeč, D. Fališevac, D. Novaković. Školska knjiga, Zagreb, 2000, str. 225.
- Kukuljević Sakcinski, I. *Njeke bibliografske riedkosti*, „Vienac”, XIII, br. 49, 1881, str. 783–784.
- Laszowski, E. *Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana*. Građa za gospodarsku povijest Hrvatske u XVI. i XVII. stoljeću, knjiga I., JAZU, Zagreb, 1951.
- Lopašić, R. *Spomenici Tržačkih Frankopana*. *Starine*, knj. XXV., JAZU, 1892.
- Novaković, D. *Latinsko pjesništvo hrvatskoga humanizma*, u Tomasović, M. – Novaković, D. *Judita Marka Marulića. Latinsko pjesništvo hrvatskoga humanizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1994.
- Potočnjak, S. *Vila u „Vili Slovinki” Jurja Barakovića*. „Zadarska smotra”, 3/2013, str. 39–57.
- Potočnjak, S. *Fran Krsto Frankopan i bečko-furlanski pjesnički krug u 17. stoljeću*. „Slavistična revija”, letnik 63/2015, št. 1, januar-marec, str. 120–134.
- Pothof, W. *Barokni platonizam u dubrovačkoj književnosti*, „Croatica”, VII, sv. 7-8, Zagreb, 1976, str. 62–63.
- Prošlost i sadašnjost Trsatskog svetišta*. Tematski trobroj, „Dometi” 24, br. 1/2/3, Rijeka, 1991, str. 1–190.
- Rački, F. *Knez Franjo Krsto Frankopan, nepoznat do sada pjesnik*. „Vienac”, III, br. 3, Zagreb, 1871, str. 45–47.

- Rački, F. *Izprave o Uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana*, JAZU, Zagreb, 1873.
- Stepanić, G. *Elementi petrarkizma u religioznoj latinskoj poeziji hrvatskih autora u 17. stoljeću*. „Republika”, LX/10, Zagreb, 2004, str. 70–79.
- Strčić, P. *Vončinin genealoški, onomastiološki i kronološki pristup Franji Krsti Frankopanu*, „Kolo” 12, 2, Zagreb, 2002, str. 31–45.
- Vončina, J. *Jezik u književnim djelima Frana Krste Frankopana*, u *Analize starih hrvatskih pisaca*, Čakavski sabor, Split, 1977.

Saša Potočnjak

Devout Tears Composed in Latin Verse by Count Francis Christopher Frangipani,
Perpetual Count of Trsat for the Departure of the Holy House of the Virgin Mary
Transported from Dalmatia to Loreto

Summary

The *Blaženi plač* is the only printed literary work during the time of Fran Krsto Frankopan's life. It contains a legend from 13th century about transmission of the Holy house from Palestine to Trsat, and from Trsat to Loreto. The *Blaženi plač* is written in Latin and the most important part of it is *Elegy* which consists 143 elegiac distich (elegiac couplets) and is structured according to the classic, Humanistic model of an elegy. It is a mournful elegy in which, besides references to elements from the *Bible* and Antiquity, some paraphrases from classical Roman literature (e.g. from *Aeneid* by Publius Vergilius Maro and from mournful elegies *Tristia (Sorrows)* by Publius Ovidius Naso) can also be found. With respect to the motifs and thematic elements the *Elegy* belongs to the Neo-Latin offshoot of the Marian tradition of praise of the Virgin Mary.

KEY WORDS: Fran Krsto Frankopan, 17th century Croatian literature, elegy, praise of the Virgin Mary, Trsat, Loreto

MULTIKULTURNO ISKUSTVO I NOSTALGIČNE USPOMENE NA DJETINJSTVO ZAODJENUTE U BELETRISTIČKU FORMU

izvorni znanstveni rad

U radu se analizira roman Pjevaj vilo u planini novozelandske književnice hrvatskog podrijetla Amelie Batistich (1915–2004). Pisan kao autodijegetički pripovjedni tekst, roman svjedoči o iskustvu multikulturalnosti oblikovanom iz perspektive dvanaestogodišnje djevojčice čiji su roditelji iz Zaostroga preselili u novozelandski gradić Dargaville u potrazi za gospodarskim prosperitetom. Preplitanje elemenata autobiografskog diskursa i umjetničke fikcije tvori specifičan literarni amalgam u kojem elementi tradicijske kulture i usmenih kazivanja tipičnih za dalmatinsko priobalje krajem 19. i početkom 20. stoljeća postaju specifičan znak u multikulturnom okružju male zajednice čija je egzistencija povezana s rudnicima kauri smole. Pripovjedačica se poigrava relacijama između iskustva generacije hrvatskih doseljenika koji su iz Austro-Ugarske Monarhije pristigli na Novi Zeland i njihovih potomaka čiji se identitet formira u anglofonom multikulturnom miljeu novozelandskog gradića. Izmjenjivanje različitih kulturnih kodova i odmjeravanje nada i očekivanja koja su poticala proces migracije u zemlje Novog Svijeta sa stvarnim povijesnim kontekstom podloga je svijeta ovog književnog djela u kojem se intertekst hrvatske tradicijske kulture i britanske književne produkcije skladno prepliću i tvore jedan od klasičnih tekstova anglosaksonska novozelandske etničke literature.

KLJUČNE RIJEČI: Amelia Batistić, multikulturalnost, etnički identitet, iseljeništvo, novozelandska književnost, hrvatska kulturna tradicija

Hrvatska književnost u dijaspori i anglofona književnost Novog Zelanda

Iskustvo prvih hrvatskih doseljenika na Novom Zelandu bilo je tek povremeno književno obrađeno u tekstovima pisanim hrvatskim jezikom i tiskanim najčešće u povremenim publikacijama namijenjenim isključivo samim iseljenicima. No među djecom i pripadnicima druge generacije, odnosno potomcima doseljenika koji su na Novi Zeland pristigli krajem 19. i početkom 20. stoljeća, javljaju se književnici obrazovani u školama nove domovine, koji pišu engleskim jezikom i istovremeno u svoje literarne radove uključuju kulturno iskustvo zemlje iz koje su došli njihovi roditelji.¹

Amelia Batistich autorica je romana, kratkih priča i autobiografskih svjedočanstava koja je potekla iz obitelji hrvatskih doseljenika. Rođena 1915. godine u Dargavilleu, formalnu je naobrazbu stjecala na engleskom jeziku, no u obitelji je imala priliku slušati hrvatski jezik kojim su govorili njeni roditelji. Otac i majka ove književnice došli su u novozelandsku pokrajinu Northland nakon upoznavanja u rodnom Zaostrogu. Otac Ivan Barbarić došao je raditi u rudnike kauri smole 1896. godine, sedamnaest godina kasnije nakratko se vratio u rodni kraj, tamo se zaručio i sa svojom odabranicom Milkom 1913. godine vratio u Novi Zeland gdje su oboje ostali do kraja svojih života. Njihova su djeca odrastala u pansionu za radnike u rudnicima koji je vodila Milka Barbarić te su tako bila uključena i u živote i kulturu doseljeničkih grupa i u dominantnu anglosaksonsku kulturu koju su upoznawali u školi. Bilingvalno je jezično iskustvo u ranom djetinjstvu bilo usko povezano s multikulturnom sredinom u kojoj je spisateljica odrastala, a njeni su književni tekstovi izraz takvog specifičnog društvenog okruženja u kojem se formirala.

Sve svoje književne tekstove Amelia Batistich izvorno je napisala engleskim jezikom, no u kratkim pričama i romanima s tematikom iz života etničke zajednice kojoj je pripadala nerijetko se javljaju leksemi i sintagme iz hrvatskog jezika, najčešće stilski i kulturološki obilježene i nerijetko s dijalektalnim obilježjem govora južne Dalmacije. Kako grafički sustav engleskog jezika ne podržava neke glasove hrvatskog jezika, način pisanja tih izraza i u hrvat-

¹ Ovaj tekst neobjavljeni je dio mojih istraživanja vezanih uz znanstveno-istraživački projekt *Hrvatska književnost u dijaspori* čija je voditeljica bila prof. dr. sc. Katica Ivanišević u razdoblju od 1991. – 1995. Svoje prve korake u znanstvenom istraživanju mogu zahvaliti njenom mentorskom vodstvu i poticajima u proučavanju tada veoma slabo poznatog književnog korpusa koji je bio predmet istraživanja planiranog ovim projektom. Rane su devedesete godine dvadesetog stoljeća bile vrijeme kada je informatička tehnologija tek započela prodirati u humanistička istraživanja. Tako sam na poticaj prof. Ivanišević u kontakt s gospođom Batistich stupila putem pisama i tijekom rada na magisteriju razmijenila sam s autoricom koja je živjela u Aucklandu nekoliko pisama u kojima je ona opisala svoje književne intencije i u kojima je svjedočila o počecima svog spisateljskog rada. Nažalost, zbog niza dugih poslova, objavila sam samo kratak prikaz knjige *Holy Terrors And Other Stories* koju mi je autorica tom prigodom poslala (Banov, 1992: 144–146). Za ovu priliku odabrala sam i dopunila ulomak iz svog magistarskog rada obranjenog na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u listopadu 1994. te sam za tisak priredila tekst o jedinom romanu ove autorice koji je zahvaljujući prijevodu na hrvatski jezik postao dostupan i hrvatskoj čitateljskoj publici.

skom prijevodu ostavlja biljeg stilske označenosti. Hrvatske riječi koje se povremeno javljaju u engleskom kontekstu najčešće označavaju neke specifične proizvode, svečanosti, mitska bića ili folklorne elemente koji su povezani s hrvatskom tradicijskom kulturom (prošek, komin, kolo, vile,...). Radi se o riječima i pojmovima koje je spisateljica usvojila u obiteljskom okruženju i koje su korištene kada su pripadnici starije generacije (majka, otac, ujaci,...) opisivali svoja iskustva iz starog kraja, pjevali tradicionalne pjesme, prepričavali priče i koristili tradicionalne poslovice koje su čuli prije dolaska na Novi Zeland.²

Romaneski sporazum i mogući svijet romana *Pjevaj vilo u planini*

Roman *Pjevaj vilo u planini* jedino je literarno djelo Amelie Batistich s kojim se je hrvatsko čitateljstvo upoznalo prije novozelandske publike.³

Radnja romana smještena je u Dargaville, u godinu 1926. Naracijom u prvom licu glavna junakinja romana Stella Barich opisuje život dalmatinskih doseljenika u Novom Zelandu. Refleksije o ljudima i zbivanjima koje prate priču usklađene su s doživljajnim svijetom mlade pripovjedačice. Ovaj, naizgled naivni pristup i specifičan pogled na povijesnu zbilju koja s raznih strana vreba na zaštićenu obiteljsku zajednicu i dom koji su roditelji protagonistice romana stvorili i šite je svojim pričama koje kazuju i pjesmama koje pjevaju, omogućava oblikovanje specifičnog svijeta književnog djela koji postaje blizak i razumljiv različitim tipovima čitatelja.

Roman je oblikovan kao autodijegetski pripovjedni tekst, a pripovijedanje je praćeno djetinjim refleksijama o likovima i zbivanjima. Unutar pripovjednog teksta romana gotovo da se može govoriti o potpunoj identifikaciji pripovjedačice priče i glavne junakinje, s izuzetkom kraćih odlomaka u kojima povremeno prevladava glas nekog od starijih članova Steline obitelji. S druge strane, književnopovijesno istraživanje podataka iz života spisateljice Amelije Batistich navode na zaključak kako se brojni događaji i likovi romana podudaraju s životopi-

2 U svom pismu koje mi je uputila 27. rujna 1993. Amelia Batistich iznosi svoj stav i valorizaciju elemenata tradicijske kulture koje je upoznavala u djetinjstvu. Nakon što je navela desetak poslovičnih sintagma koje je često slušala u svom djetinjstvu, ona procjenjuje njihovu recepciju u suvremenosti: *They are the collective wisdom of the world, which, alas, has not put them on computers. Forgotten – and we live with resultant chaos.* (One su kolektivna mudrost svijeta koji ih, nažalost, nije unio u kompjutore. Zaboravljene – i mi živimo u kaosu koji je nastao kao posljedica toga.)

3 Hrvatsko izdanje romana objavila je Matica iseljenika Hrvatske u prijevodu Branke Kesić-Šafar 1981. godine, a engleski je izvorni tekst tiskan u Aucklandu tek deset godina kasnije 1991. godine. Matica iseljenika Hrvatske organizirala je prijevod i tisak ovog romana nakon što je on odnio pobjedu na međunarodnom natječaju za pisce u iseljeništvu (Nola, 2000: 132). S autoricom ovog sustavnog pregleda knjiženosti hrvatske dijasporne na Novom Zelandu također sam bila u kontaktu pismima ranih devedesetih godina. Bikulturna pripadnost Amelie Batistich čini njen književni opus podjednako interesantnim anglistima i kroatistima jer njeno stvaralaštvo, kao i većina knjiženosti u dijaspori, predstavlja poveznicu među različitim kulturnim tradicijama.

snim podacima, pa takva organizacija narativnog teksta može usmjeriti čitatelje, ali i književnu kritiku, da roman definira kao autobiografski roman.

No u kratkoj bilješci i posveti koja prethodi samom književnom tekstu spisateljica se distancira od glavne junakinje i eksplicitno je svodi na plod autorske mašte. Paratekstualna napomena koju potpisuje Amelia Batistich i datira je u Aucklandu 1977, započinje njenim vlastitim opisom žanrovske pripadnosti teksta i kulturnog ukorjenjivanja socijalne skupine kojoj pripada većina likova romana:

Ovaj roman meni su drage uspomene na djetinjstvo provedeno u Dargavilleu na Novom Zelandu, zaodjenute u beletrističku formu, a u stvari su živa slika mašte. Uostalom, tako je i bilo prvoj generaciji Novozelandana dalmatinskog porijekla koji su rasli u novom svijetu i svijetu svojih roditelja.
(Batistich, 1981: 5)

Autorica romana odbija tako klasifikaciju vlastitog teksta kao autobiografskog diskursa. Prema tumačenju teoretičara autobiografskog diskursa Philippea Lejeunea⁴, kao što postoji *autobiografski sporazum*, mogao bi se izložiti i *romaneskni sporazum*, a on bi imao dva aspekta: praksu da lik i autor nose različita imena i podnaslov romana kao potvrdu fikcionalnosti (Lejeune, ²1999: 216). Roman *Pjevaj vilo u planini* uklapa se u oba aspekta – protagonistica romana ne nosi ime njegove autorice, a djelo ima odrednicu „roman” u podnaslovu. Navedeni paratekstualni komentar eksplicitno iskazuje želju Amelije Batistich da se njezin diskurs čita kao fiktivan tekst čime se zapravo izlaže navedeni romaneskni sporazum.

Iako lik Stelle Barich dijeli brojna iskustva s autoricom romana pa nalikuje na autoričinu dvojnicu, inzistiranjem na fikcionalnosti teksta, književnica Amelia Batistich stvorila je novi mogući svijet u koji svjedoči o općenitom iskustvu odrastanja doseljenika u novoj sredini. Prema riječima Mirne Velčić: „Da bi fikcija u prvom licu postala autobiografska, potrebna je podudarnost subjekta na tri razine. Potrebno je da autor, pripovjedač i glavni lik uđu jedan u drugog, da im životi postanu jedan život pa bilo koji da progovori, činit će se da govore sve tri instancije istodobno.” (Velčić, 1991: 35)

Autodijegetska naracija u romanu, pridavanje glasa i pripisivanje iskustava imaginarnoj književnoj instanciji glavne junakinje dio je romanesknog sporazuma u kojem autorica gradi okvir priče i nudi ključ za moguće čitanje. Iako mogući svijet ovog romana asocira na autoričino djetinjstvo i odrastanje dvadesetih godina dvadesetog stoljeća, iako je smješten u isti vremenski i prostorni koordinatni okvir, roman je ipak samo izraz autorske imaginacije.

⁴ Lejeuneova razmatranja o autobiografiji u središte razumijevanja pojma stavljaju *autobiografski sporazum*. Tekstualna analiza koja polazi od čitatelja temelji se na slijedećoj definiciji autobiografije: „Retrospektivni prozni tekst kojim neka stvarna osoba pripovijeda vlastito življenje, naglašavajući svoj osobni život, a osobito povijest razvoja ličnosti.” (Lejeune, ²1999: 202) Prema ovoj definiciji, bitna odrednica autobiografije kao književne vrste je identičnost autora, pripovjedača i književnog lika. Ti su kriteriji ključni pri razdvajanju autobiografije od biografije i osobnog romana te ih ovaj teoretičar stavlja na vrh hijerarhijske ljestvice elemenata relevantnih za definiranje žanra (Isto: 203).

No, istovremeno se već prije samog početka romana, postavlja i pitanje polimorfnosti identiteta točno određene socijalne skupine. Koristeći zbirnu imensku sintagmu „prva generacija Novozelanda dalmatinskog porijekla”, autorica upućuje na kolektivni identitet skupine koju povezuju ujedinjeni kolektivni kulturni identiteti različitih provenijencija. Upućivanje na istovremenost egzistiranja u dva različita svijeta – novom svijetu i svijetu starog kraja kojim su ispunjena sjećanja, kazivanja i priče roditelja i pripadnika starije generacije, nudi ključ za razumijevanje teksta koji će uslijediti. Roman *Pjevaj vilo u planini* zapravo je *bildungsroman*, roman o odrastanju i formiranju identiteta glavne junakinje u multikulturnom kontekstu Novog Zelanda.

No ovaj je roman slojevita literarna tvorevina i na drugoj razini, iznad naoko realistički organizirane autobiografske priče koja se može točno vremenski i prostorno situirati, kroz svijet dvanaestogodišnje djevojčice prelamaju se različite kulturne tradicije različitih etničkih skupina, a vremenske se granice šire preko povijesnih razdoblja do mitskih počela očuvanih u usmenim predajama.

Bajke, legende i pjesme kao spremišta kulturnog pamćenja

Na prvim se stranicama romana, nakon kratkog nabranja članova obitelji Barich, otvara se problem autobiografski organiziranog iskaza – pitanje početka. Naime, priče o početku ljudskog života uvijek započinju u odsutnosti glavnog lika, a sve autobiografije započinju dijelovima života o kojima protagonist ne može imati autobiografsko znanje već se mora osloniti na preuzeto znanje i priče iz obiteljskih prepričavanja (Sloterdijk, 1992: 23–29). Odabirom romana kao književne vrste kroz koju izražava specifičnu dimenziju nedostupnu autobiografskom tipu diskursa, spisateljica nudi širu perspektivu i mogućnost uključivanja niza elemenata kolektivnog pamćenja u kojima su kroz stabilne narativne obrasce pohranjeni elementi kulturnog identiteta zajednice drukčije od šireg kulturnog konteksta koji je okružuje i koji dominira novozelandskom svakodnevicom. Roman kao polimorfna književna vrsta ujedinjuje više tradicija književnog oblikovanja (Solar, 1988: 75), pa se pitanje početka rješava jednostavnim prelaskom s faktičnog opisa objektivnih situacija i događaja na fiktivni svijet očuvan u mitovima, bajkama i legendama (unutar svijeta književnog djela oba su pojma shvaćena samo relativno):

Kako je došlo do toga da se oženio mamom zvuči više kao priča nego kao nešto što se stvarno dogodilo. To pripada svijetu bajki. I dogodilo se u svijetu bajki. Zaostrog, planinsko se u Dalmaciji odakle smo došli. Mjesto priča koje si slušao dok je kuhinjski sat otkucavao vrijeme; ono drugo vrijeme, vrijeme iz snova, stajalo je mirno. Tamo je mama zauvijek ostala mlada djevojka, a tata mladić koji je došao iz Novog Zelanda. U ovom poznatom svijetu plinskom svjetlošću obasjane kuhinje i noćnih leptira koji lepršaju oko ljubičaste svjetlosti, gdje mama sjedi pokraj stola krpajući čarape, a konac se

uvlači i izvlači i duga igla blješti pod njezinim vještim prstima, upijaš slike koje ona za tebe stvara... selo se penje od mora do puste planinske pozadine, terasasti vinogradi su pripiti uz kamene padine; vremenom iskrivljene masline povijaju pod vjetrom. Vile (the vilas) pjevaju zatvorene u planinu; pastirice čuvaju svoja stada. To je bio daleki svijet legende, kojeg su mamine priče za mene oživjele. (Batistich, 1981: 11)

Svijet bajki i legendi na koji asocira već i naslovna sintagma romana, polazište je potrage za izgubljenim vremenom Amelie Batistich. No, u nastavku se pripovijedanja pojam bajke i bajkovitog u značenjskom se svijetu ovog romana izjednačuje s majčinih iskustvom koje ona svojoj djeci prenosi pričanjem i prepričavanjem:

Mama je nastavila priču o svojim zarukama. Bila je to bajka. (Batistich, 1981: 11)

Uvodeći određenja bajka i legenda za uokvirenu priču u kojoj se opisuju događaji na drugoj strani zemaljske kugle, u Zaostrugu gdje se dogovorom između babe Mande i dide Petra socijalno odobrava sklapanje braka među roditeljima glavne junakinje, u romanu se uvodi glas drugog kazivača – Steline majke. U djetinjoj su svijesti sve priče i sva majčina kazivanja, pa i ona koja referiraju na realistične događaje iz prošlosti i koja opisuju situacije i događaje koji su se zbili u kraju iz kojeg su preci doselili svedena na bajke. Neke su od tih priča imale ishodište u tradicijskoj kulturi i običajima koji su se krajem 19. i početkom 20. stoljeća i dalje održavali. Obredi prijelaza, među kojima je i sklapanje braka, u tradicijskim su kulturama povezani s nizom inicijacijskih postupaka te se njima u svakodnevicu uvodi sveto, mitsko vrijeme koje određuje profanu povijesnu situaciju. Iskaz o zarukama majka oblikuje u drugom licu, obraćajući se djevojčici koja ju sluša, a opise događaja iz prošlosti iskazuje u prezentu dajući im svevremensku dimenziju. Takvom stilizacijom opisi tradicijske kulture postaju paralelan, snoliki i magijom prožet virtualni svijet koji u svijesti glavne junakinje romana poprima elemente mita i proročanstva. Majčina priča ostaje nedorečena, dobra kazivačica prepušta interpretaciju slušateljskom uhu svoje kćeri, uključuje drevne mitske motive i tako otvara prostor za različita tumačenja koja će u nastavku teksta prezentirati drugi likovi romana. Iluzija tradicijske usmene pripovjedne situacije nastaje kao posljedica dijaloške situacije u kojoj slušateljica traži objašnjenja pripovjedačice i dobiva ih u znakovima koji nadilaze verbalni segment komunikacije:

(...) Tada dida Petar prilazi mami i nudi joj tri obredne jabuke, od kojih mora izabrati jednu.

– Znala sam da je to proba. Ako izaberem jabuku s prstenom i dukatom, bit će to dobar znak. Bit ću dobra žena njegovu sinu.

– I jesi li, mama?

Ona se nasmiješila.

– Kako si znala?

To mi nikada nije rekla. (Batistich, 1981: 11–12)

Nedorečenost komunikacijskih situacija generacijskog prijenosa znanja i iskustava koja se temelje na kulturnim obrascima usvojenim u drugom vremenskom i prostornom kontekstu u romanu *Pjevaj vilo u planini* postaje znak, postaje istovremeno i izraz unutrašnjeg dvoglasja i dijaloga različitih vrijednosnih sustava koji obilježavaju proces integracije i odrastanja junakinje romana.

Nakon uvodne majčine i očeve priče o tradicionalnim zarukama u Dalmaciji i svadbi u Aucklandu šest mjeseci kasnije, centralna se svijest oglašava iz drugog vremena i tako je naznačeno da se vrijeme pripovijedanja i vrijeme radnje ne preklapaju:

Najviše sam voljela provoditi nedjeljna jutra s tatom. Pripadala su samo nama.

Vraćam se s ljubavlju u prošlost i ponovno čujem bučnu, nemelodičnu pjesmu koja dopire iz kuhinje zajedno s mirisom guste juhe. Vila (the vila) u planini, o kojoj je pjevao sigurno je svojim vilinskim uhom slušala tog udaljenog trubadura. Pjevao je prepun ljubavi i s ljubavlju miješao juhu.

Planina se zvala Velebit. Utisnuta duboko u duši. Nije to bila samo neka planina nego legendarno srce domovine. Kruna Jadrana, carski slavenski dalmatinski podanici uzeli su je kao simbol, plamenac koji leprša na vjetru. Možda je, spavajući u svojoj palači u Beču, car Franjo Josip čuo ovu pjesmu u svojim nemirnim snovima. Ah! Ti Slaveni i njihove pjesme! Ali pjesme su obično one koje pobjeđuju. One nadžive čovjeka koji ih je ispjevao, nadžive porobljene i ugnjetače. One se zadrže duboko u duši, one su miraz duše, i čovjek ih se čitavog života sjeća jer ih je naučio kao dijete. The Vila in Velebit (Oj ti vilo Velebita) bila je pjesma mog oca, nevidljiva veza s Dalmacijom koju je napustio sa šesnaest godina. Ta je pjesma postala moj zalag za sreću, znala sam da tako dugo dok je mogu čuti mogu biti sigurna da postoji ljubav. (Batistich, 1981: 16–17)

Patrijarhalna kultura kojoj su pripadali dalmatinski doseljenici određuje postupke likova u skladu s njihovom rodnom pripadnošću. Tako je i očeva uloga u narativnoj strukturi romana povezana s prijenosom onog dijela kolektivnog iskustva koji se odnosi na širi povijesni kontekst. Dok su majčine priče i legende dio usmenog znanja koje upućuje na važnost njegovanja običaja i poštivanja tradicije među članovima obitelji, očeve pjesme i kazivanja informiraju junakinju o povijesnim i političkim činjenicama koje su odredile način života u starom kraju i poticale proces iseljavanja te joj pritom pomažu joj da ih lakše razumije.

Semantička struktura romana *Pjevaj vilo u planini*

Kao što je vrijeme u romanu već na samom početku romana razloženo na fikcionalizirano autobiografsko vrijeme, vrijeme naracije, povijesno vrijeme i mitsko vrijeme, tako i prostor na kojem se odvija radnja dobiva dodatna konotativna značenja koja tvore specifičan svijet

romana *Pjevaj vilo u planini*. Kako je zbivanje u romanu određeno starošću glavne junakinje, i mjesto zbivanja najčešće je roditeljski dom i najbliže susjedstvo:

Bila je to naša glavna ulica gdje si se osjećao kao dio trodimenzionalnog svijeta. Prođi njome u bilo koje vrijeme i poslušaj pjevajući govor Maora, oštar izgovor engleskog i kotrljave dalmatinske „erove”. Ulica gdje su se sastajala tri naroda, ali se nikada nisu stopila. Maori, Englezi i Dalmatinci i, ugurani između njih, zalutali poput Grka Georga, Kineza Jimmyja i Bugarina Mr. Kostoffa. (Batistich, 1981: 42)

Relativno uzak prostor postaje sjecište različitih kulturnih tradicija iz udaljenih krajeva svijeta. Roman novozelandske autorice Amelie Batistich postavlja pred čitatelja zahtjev za tumačenjem složenog svijeta znakova i simbola kako bi se prodrlo do njegovih dubljih značenjskih slojeva.

Kao model za interpretaciju poslužiti će teorijski okvir koji je postavio Gajo Peleš u studiji *Priča i značenje* (Peleš, 1989, 241–281) a upotpunio ga specificiranjem obrazaca semantike romana u knjizi *Tumačenje romana* (Peleš, 1999). Autor polazi od postavke da je naše čitanje književnih tekstova uvjetovano semantičkim ustrojstvom književne znakovne cjeline. Kao osnovne konstitutivne elemente, odnosno značenjske jedinice pripovjednog diskursa ovaj autor izdvaja narativne figure. Narativne se figure uobličuju kombinacijom osobina koje u mogućem svijetu književnog teksta mogu pripadati ili stvarnim ili imaginarnim obilježjima. Za literarnu je naraciju ključna komposibilnost (sumogućnost) stvarnih i imaginarnih narativnih sastavnica. Narativne figure ili značenjske jedinice teksta se prema Peleševom modelu dijele na psihemske čija je jezgra osobnost, sociemske čija je jezgra skupnost i ontemske čija je jezgra opstojanje.

U središtu svijeta romana *Pjevaj vilo u planini* je formiranje osobnosti protagonistice u multikulturnoj sredini. Unutar semantičke strukture romana, oko središnje osobnosti Stelle Barich kao psihemske narativne figure grupiraju se sociemske narativne figure (Dalmatinci, Irci, Maori, Englezi, zalutali) koje se, iako međusobno razdvojene, sve više ili manje preklapaju u jezgri sememskog snopa, te se tako književno organizira problem formiranja osobnosti i adaptacije u multikulturnoj sredini.

Veze među sociemskim narativnim figurama uspostavljaju se i preko ontemskih narativnih figura – Kinezu i majci pripovjedačice zajednička je „religija čistoće”, maorski su mitovi i predaje jednako čudesni kao i priče o vilama koje pripovijedaju najčešće žene koje su odrasle u Dalmaciji i pristigle na Novi Zeland kao već formirane osobe kako bi se tamo udale, a svim je stanovnicima Novog Zelanda zajednički pojam da je domovina negdje drugdje:

Čak i stanovnici kolonija koji nikada nisu vidjeli Englesku smatrali su je svojom domovinom; bilo je dovoljno da ti je ondje rođen makar i djed. Taj pojam da je domovina negdje drugdje teško će odumrijeti na Novom Zelandu. Za nas je to bila Dalmacija. Za Winga Kina. Za Hegartyjeve Irsku...

Čak su i Maori imali legendarnu domovinu: Havaiiki odakle je Kupe, tako su bar pričali, doplovio, iako nitko ne može utvrditi na karti na kojim je geografskim dužinama smještena; možda je to bilo zamišljeno mjesto, zemlja u snovima. (Batistich, 1981: 149)

Autodijegetska naracija iz perspektive djeteta koje tek upoznaje objektivan povijesni svijet omogućava autorici romana da otvoreno traži odgovore na zahtjevna pitanja osobnog i kolektivnog identiteta u nestabilnom svijetu u kojem ratovi mijenjaju granice poznatih prostora, a iskustvo pa i sama egzistencija običnih ljudi biva neprekidno dovođeno u pitanje:

Svjetski rat, nova karta Europe, nove nacije isklesane od starih. Sve je to izgledalo tako daleko od mjesta gdje smo mi živjeli. Ah, taj moj svijet, grad s ulicom u kojoj su se nalazili dućani, rijeka koja je tekla pokraj našeg praga. Ali zapravo kamo sam ja pripadala? (Batistich, 1981: 69)

Tako je za značajniju strukturu ovog romana ključno da njegova protagonistica, zbog svoje životne dobi, ima pravo na čuđenje i iskazivanje nerazumijevanja. Ono što su neki od kritičara komentirali kao naivnost, posljedica je pomno odabrane narativne perspektive i pridavanje glasa liku koji ima pravo na emocionalnu i psihološku nedovršenost. Neformalno i formalno obrazovanje opisano u romanu omogućava promjene i približava junakinju zrelosti. Pojam o vlastitom identitetu centralna osobnost dobiva kontaktom s kulturnim tvorevina raznih etničkih skupina pa obrazovanjem u katoličkoj školi upoznaje Irsku tradiciju i zaključuje:

Iraska me emotivno obavila od samog početka. I nije moglo biti drukčije uz svetog Patricka koji je gazio zmijske na svim zidovima školskih soba. I pjesme koje smo pjevali u školi bile su dio mene. Ja sam Dalmatinka po krvi, Novozelandska po mjestu rođenja, a Irkinja po duši. (Batistich, 1981: 83)

Slika 1. Prikaz formiranja osobnosti u multikulturnom kontekstu

Kako je bitna osobina značenjskih snopova odnosno narativnih figura da međusobno razmjenjuju svojstva, ulaskom u zatvoreni svijet škole koju vode irske časne sestre, protagonistica romana potaknuta dodirima s kulturnim svijetom opredmećenim u slikama i pjesmama doživljava osobnu promjenu. Osnovni motivi umjetničkih tvorevina s kojima se susreće ispunjeni su duhovnim sadržajima koji se ugrađuju u svijest djevojčice te postaju njeno bitno obilježje. Grafički bi se taj proces mogao prikazati slijedećim dijagramom:

Unutar multikulturnog novozelandskog okruženja, psihemska narativna figura Stelle Barich objedinjuje kulturna iskustva triju sociemskih narativnih figura: Dalmatinaca, Novozelanda i Iraca. Uz svaku od ovih sociemskih narativnih figura vezuju se ontemske narativne figure relevantne za cjelinu kulturnih sklopova koje označavaju. Tri sastavnice ugrađene u središnji psihemski narativni snop objedinjuju kulturne znakove sličnih vanjskih obilježja pa se svaki sastavnica vezuje uz neke predmete svakodnevnice uporabe, pjesme ili priče prenošene određenim jezičnim kodom ili pak slike, bilo da se radi o objektivnim materijalnim predmetima ili pak riječima uobličanim krajolicima kao što su to npr. majčini opisi pejzaža dalmatinskog krša.

No za multikulturno okruženje ključan je prijenos značenja s objekata koji pripadaju jednom sociemskom narativnom snopu na drugi. Primjer za to je prijenos značenja s teksta pjesme koji pripada anglofonom kulturnom sklopu na pojmove povezane s iskustvom stečenim prije dolaska na Novi Zeland. U pansionu koji vodi Stellina majka pjevaju se i engleske pjesme:

Najmilija pjesma stanara bila je Tipperary. Dalmatinci su je smatrali svojom otkako su je prvi put čuli. Kad bi na svojoj lošoj engleštini pjevali It's a Long Way To Tipperary (dalek je put do Tipperaryja), kao da su je izmijenili u Dalek je put do Dalmacije, a sve su se više i više udaljivali.
(Batistich, 1981: 53)

Većina je doseljenika postupno prihvaćala običaje i jezik nove sredine integrirajući se tako u multikulturnu zajednicu u kojoj su se dodirivale i preplitale domorodačka maorska kultura, dominantan britanski imperijalni kulturni sloj i druge doseljeničke kulture sa svojim vlastitim tradicijama i običajima (dalmatinska, kineska, bugarska, grčka,...). Jezična pripadnost bitno je obilježje kulturnog identiteta, jednak kao i stupanj u kojem je pojedinac ovladao nekim jezikom. Želja da se ovlada jezikom sredine ključna je za iskaz stava migranata prema novom kulturnom okruženju te samo postojanje takve želje može biti znak niza psihološki i sociološki relevantnih fenomena.

Obzirom na starost glavne junakinje ovog romana, jasno je da se prema pripadnicima starije generacije, roditeljima i ujacima odnosi s poštovanjem te da su roditeljske upute, priče i kazivanja iz djetinje perspektive vrednovane kao specifičan kulturni putokaz koji zaslužuje da bude urezan u pamćenje. Takav odnos prema mudrosti predaka određuje bikulturnu pripadnost glavne junakinje koja istovremeno prihvaća modele kulturne identifikacije dviju kultura – one novozelandske koju upoznaje u susretu s drugom djecom i one koju prenose roditelji koji i dalje poštuju obrasce koje su usvojili prije dolaska na Novi Zeland. Tako se među soci-

emskim narativnim figurama mogu naći i one oblikovane prema generacijskom kriteriju – odrasli i djeca. Specifičnost procesa inkulturacije drukčije se očituje za različite dobne skupine.

Univerzalnost individualnog iskustva i identifikacijski modeli

Pripovjedne tehnike kojima se u romanu *Pjevaj vilo u planini* koristi Amelia Batistich složeni su artificijelan čin koji je, među ostalim, učinio ovaj fiktivni književni tekst podjednako interesantnim heterogenoj čitateljskoj publici. Roman je bio dobro prihvaćen u hrvatskom prijevodu kao prikaz iskustva potomaka hrvatskih iseljenika u Novi Zeland, ali i od strane novozelandske publike i to ne samo među potomcima dalmatinskih migranata, nego i među pripadnicima drugih etničkih skupina koje su u doživljajima i djetinjim promišljanjima protagonistkinje romana prepoznali iskustvo integracije i adaptacije blisko većini potomaka doseljenika koji su na novozelandsko kopno stupili tijekom posljednjih stotinjak godina.

Ovakvu je recepciju omogućila reaktivna otvorenost teksta koja ostavlja mogućnost različitim identifikacijskim procesima tijekom čitanja. Odabirom naracije iz perspektive djevojčice koja promatra svijet oko sebe, čudi se i uči iz priča starijih članova zajednice, Amelia Batistich prikazala je proces integracije pripadnika druge generacije dalmatinskih doseljenika u novozelandsku zajednicu. Osobna priča i iluzija dokumentarnosti s referencama na vlastito životno iskustvo privukla je čitatelje te je taj postupak pridonio i stjecanju relativno brojne čitateljske publike u dvama različitim kulturnim sredinama. No više od dokumentarnosti, čitateljsku je znatizelju poticala univerzalnost iskustva opredmećenog u priči Stelle Barich.

Činjenica da je u hrvatskoj književnoj recepciji baš roman *Pjevaj vilo u planini* najpoznatiji segment relativno bogatog spisateljskog i publicističkog opusa Amelie Batistich uvjetovana je i brigom Matice iseljenika za književnost koja nastaje među pripadnicima hrvatske dijaspore. Zahvaljujući autoričinoj prijavi na natječaj u organizaciji ove institucije došlo je do njegova prijevoda na hrvatski jezik. No postojanje ovakvih literarnih tekstova upućuje i na potrebu za uspostavljanjem još čvršćih spona između hrvatske dijaspore i matične zemlje.

Literatura

PRIMARNA LITERATURA:

1. Batistich, Amelia, *Pjevaj vilo u planini. Roman*, prevela Branka Kesić-Šafar, Matica iseljenika Hrvatske, Zagreb 1981.

SEKUNDARNA LITERATURA:

2. Banov, Estela, „Između dviju kultura. Amelie Batistich, Holy Terrors and Other Stories, Vintage, Auckland, New Zealand 1991” u: *Fluminensia*, god. 4 (1992) br. 1, str. 144–146.

3. Lejeune, Philippe, „Autobiografski sporazum”, prevela Morana Čale Knežević, u knjizi: *Autor, pripovjedač, lik*, priredio Cvjetko Milanja, Svjetla grada i Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Osijek, 2019., str. 201–236.
4. Nola, Nina, „R koji se kotrlja – književni izrazi hrvatske dijaspore na Novom Zelandu”, preveo Ivo Žanić, u knjizi: *Hrvatska – Australija i Novi Zeland: povijesni i kulturni odnosi = Croatia – Australia & New Zealand: historical and cultural relations* / osmislila i priredila Tuga Tarle; uredio Ivo Žanić, Most/The Bridge, Zagreb, 2000., str. 115–154.
5. Peleš, Gajo, *Priča i značenje (semantika pripovjednog teksta)*, Naprijed, Zagreb, 1989.
6. Peleš, Gajo, *Tumačenje romana*, ArTresor naklada, Zagreb, 1999.
7. Sloterdijk, Peter, *Doći na svijet, dospjeti u jezik. Frankfurtska predavanja*. Prevela Mirjana Stančić, Naklada MD, Zagreb, 1992.
8. Solar, Milivoj, *Roman i mit*. August Cesarec, Zagreb, 1988.
9. Velčić, Mirna: *Otisak priče: Intertekstualno proučavanje autobiografije*, August Cesarec, Zagreb, 1991.

Estela Banov

Multicultural experience and nostalgic memories of childhood rendered in fictional prose

Summary

In this paper we analyse the novel *Sing Vila in the Mountain* written by Amelia Batistich (1915–2004), a New Zealand writer of Croatian descent. The voice of the direct autodiegetic narrator in the novel bears testimony to the multicultural experience from the viewpoint of a twelve-year-old girl whose parents moved from the Dalmatian village of Zaoštrog to the New Zealand town Dargaville in search of economic prosperity. The novel is a mixture of autobiographical elements and artistic fiction where the traditional oral forms from Dalmatia become a complex cultural sign in the small multicultural society of Kauri gum diggers and their families settled on the gum-fields. The narrator is probing the relation between the experiences of the generation of Croatian settlers who moved to New Zealand from the Austro-Hungarian Monarchy and those of their descendants whose identity is shaped in the Anglophone multicultural environment of a small New Zealand town. Different cultural codes are blended in the novel and the narrator reconciles the expectations of the European settlers in the countries of the New World with the real historical background, thus creating a specific literary world. The intertextual presence of Croatian oral traditions and the elements of Anglo-Saxon literary background merge to form an example of a classic ethnic novel in the literature of New Zealand.

KEY WORDS: Amelia Batistich, multiculturalism, ethnic identity, emigrants, New Zealand literature, Croatian cultural tradition

prof. dr. sc. Branka Kalogjera

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za anglistiku

DVIJE EMIGRANTSKE SUDBINE

(na primjerima autobiografsko-memoarske proze Stojana Hristova
„My American Pilgrimage” i Louisa Sanjeka „In Silence”)

izvorni znanstveni rad

Louis Sanjek, Hrvat i Stojan Hristov Makedonac emigriraju u Ameriku tridesetih godina prošlog stoljeća. Tekst prati dvije egzilantske sudbine dvojice predstavnika različitih etničkih grupa, koji se u Americi afirmiraju i uklapaju u američki način života. Različitosti i sličnosti njihovog emigrantskog života tema su ovoga rada.

KLJUČNE RIJEČI: Hrvatska, Makedonija, luteranizam, politika, etnička književnost, američka književnost, imigrant, Amerika

Stojan Christowe (Stojan Hristov), rođen je u selu Konopladi, Kostursko u Egejskoj Makedoniji. U Ameriku emigrira nakon ilindenskog ustanka, i to još u dječjačkoj dobi od 14. godina. U početku, zajedno s ocem i većinom svojih zemljaka radi teške fizičke poslove u ložionici u St. Louisu, a potom, nakon očeve smrti, na gradnji željezničke pruge u snijegom zavijenoj Montani. Nakon dolaska u Chicago, vođen željom da se u potpunosti asimilira u američki način života, Hristov uporno uči engleski jezik, koji dobro savladava, što mu omogućuje da se upiše na Sveučilište „Valparaiso”, država Indiana, na kojem i diplomira. Američko državljanstvo dobiva 1924. godine, što ga samo učvršćuje u namjeri da se u potpunosti integrira u život američke svakidašnjice njegova doba. Nakon studija Hristov radi kao urednik novina „House Organ”, te u „Daily Newsu” kao specijalni izvjestitelj s Balkana. U periodu od 1943. do 1944. godine bio je predavač i analitičar balkanskog partizanskog pokreta u Ratnom odsjeku Pentagona. Premda se tijekom svoga života i sam izjašnjavao Buga-

rinom, proglašenjem Narodne Republike Makedonije doživljava „nacionalnu metamorfozu” i prihvaća svoje zaboravljeno makedonstvo.¹ Tijekom svog vrlo dinamičnog života, Hristov se intenzivnije posvećuje i književnosti te stvara zanimljiv književni opus na engleskom književnom jeziku. Objavio je djela *Heroes and Assassains* (*Heroji i ubice*), *Mara* (*Mara*), *The Eagle and the Stork* (*Orao i roda*), *This is my Country* (*Ovo je moja zemlja*), *My American Pilgrimage* (*Moje američko putovanje*), *The Lion of Janina* (*Lav od Janjine*). Objavljivao je i priče u brojnim američkim publikacijama, posebno antologijama. U antologiji američke kratke priče *Story in America* 1933. – 1934., objavljuje priču *First Love* (*Prva ljubav*), u antologiji *Good Will Days An Immigrant remakes himself into an American* (*Imigrant se preobražava u Amerikanca*), u antologiji *Oureselves and Others Earth's Common Ground* (*Zemljino zajedničko tlo*), dok se u antologiji *American Background* javlja ulomkom svog romana *My American Pilgrimage*. Brojne žurnalističko-publicističke radove objavljivao je cijelog života i to uglavnom u časopisima „Scholastic”, „Travel”, „The Saturday Review od Literature”, „The Living Age Theater Arts”. U poznim godinama izabran je za senatora države Vermont u razdoblju od 1964. do 1973. godine. Negova je biografija neosporno biografija izuzetno uspješnog imigranta, podrijetlom iz Makedonije, koji se u novoj domovini dokazao kao pripovjedač i političar.²

Louis Sanjek (Šanjek) rođen je u braku Josipa Sanjeka, rođenog u Varaždinu i majke Anđele, zbog koje je njegov otac u određenoj dobi života napustio franjevački red. Sanjekovi roditelji živjeli su u Hrašćini, gdje se otac posvetio pozivu učitelja, a majka domaćinstvu. Osnovno obrazovanje Louis Sanjek stječe u Hrašćini, a školovanje nastavlja u varaždinskoj gimnaziji. Nakon očeve smrti, a najviše po majčinoj želji, Louis konkurira za upis pri Sjemeništu u Zagrebu, koje upisuje i kao student postiže zavidne rezultate. U to vrijeme odlazi na studentsko putovanje na kojem posjećuje Plitvička jezera, Rijeku, Zadar, Split, Dubrovnik i Sarajevo, što će i opisati u svojoj autobiografskoj prozi *In Silence*.³ Razočaran daljnjim studijem, Sanjek odlučuje napustiti sjemenište i zaputiti se put Amerike, inspiriran putopisom Ante Tresića Pavičića *From Atlantic to Pacific*.⁴ Brodom „Rotterdam” Sanjek dolazi u Hoboken 1911. godine. Neko vrijeme radi kao činovnik u „Bank of Europe”, tragajući istovremeno za crkvom u kojoj bi mogao iskazati svoje religijske nazore. Zahvaljujući preporuci dr. Ramera, promotora luteranizma u SAD-u, priključuje se luteranskoj crkvi „Holy Trinity Lutheran Church”. Svjestan njegovih intelektualnih sposobnosti i poznavanja slavenskih jezika, Ramer uspijeva pridobiti Sanjeka da se obrazuje za luteranskog svećenika. Nakon što se zaredio 1914. godine, Sanjek započinje svoj pastoralni rad među Slovencima i Česima luteranske vjere.

¹ Bojana Prošev Oliver, *Egzil u makedonskoj književnosti*, Denona, Zagreb, 2010.

² Ova sažeta biografija Stojana Hristova koncipirana je na temelju iščitavanja njegove knjige *My American Pilgrimage*, Little, Brown and Company, Boston, 1947., predgovora makedonskom izdanju knjige *My American Pilgrimage* (*Mojot američki adilak*), Makedonska kniga, Mislja, Kultura, Skopje, 1985., i knjige Bojane Prošev Oliver, *Egzil u makedonskoj književnosti*, Denona, Zagreb, 2010.

³ *In Silence* by Louis Sanjek, Fortuny's Publishers, New York, N.V. U izvornom originalu nema datuma izdanja, Jure Prpić navodi 1938., a može se pronaći i podatak o 1936. godini.

⁴ Ante Tresić Pavičić, *Preko Atlantika do Pacifika, Život Hrvata u Sjevernoj Americi*, Zagreb, 1907.

Tijekom života je službovao diljem Amerike, a u poznim se godinama skrasio u Mahanoy Cityju. Zbog zdravstvenih se poteškoća neko vrijeme liječio u „Grand Viewu” – Blue Mountains Region, odakle odlazi u New York kao propovjednik slovačke etničke zajednice luterana.⁵

Stojan Hristov i Louis Sanjek imaju mnogo sličnosti, ali i različitosti u svojim biografijama. Zajedničko im je da u Ameriku dolaze u trećem migracijskom valu, koji se može omeđiti godinama od 1890. do 1930. Specifikum tog imigrantskog vala u Ameriku jest činjenica da se pritom doseljavaju neki narodi koji do tada nisu bili evidentirani kao useljenici. To je period velikog priliva slavenskih naroda Poljaka, Rusa, Čeha, Slovaka, Hrvata, Srba, Bugara, Makedonaca, ali i Grka, Portugalaca, Sirijaca, Japanaca. Ulazak ove etničke šarolikosti u Ameriku izazvat će burne reakcije, prvenstveno religijske i nacionalne netrpljivosti između „starih” i „novih” imigranata, što će rezultirati i restrikcijama ulaska u SAD. Ideji „taljenja” nacija, čiji termin inauguriše drama **Israela Zangwilla** „The Melting Pot”,⁶ suprotstaviti će se konzervativne struje tradicionalista, koji su podržavali zakon iz 1790. godine u kojem se dopušta svim došljacima da postanu američki građani „as long as they were white”. To je naravno uzrokovalo mnogo neprilika došljacima drugih rasa, ali i slavenskim došljacima, pred kojima su stajali brojni izazovi – opstanak i integracija u američko društvo. Prema tome i Hristov i Sanjek, premda iz različitih kultura, tradicija i religija, bili su suočeni s problemom kako postati Amerikanac, odnosno kako se što brže i efikasnije uklopiti u američki način života. Na putu uklapanja, u njihovim emigrantskim iskustvima, kao što smo rekli, ima sličnosti ali razlike su još i veće. Različitost im je u temeljnom obrazovanju, koje će jednom odmagati, a drugom pomoći u što bržoj adaptaciji. Hristov je seljačko dijete, koji zahvaćen valom makedonskog egzodusa u postilindenskom razdoblju odlazi u Ameriku iz čisto egzistencijalnih razloga. Radi teške fizičke poslove, živi u getu sa svojim sunarodnjacima, mahom neobrazovanima i nepismenima, ali ima jaku volju i gotovo fanatičnu želju da postane Amerikancem, što mu u konačnosti i uspijeva. Sanjek je fakultetski obrazovan, govori jezike, sjemenište mu daje vrhunsku naobrazbu, izuzetno dobro poznaje povijest općenito kao i povijest svog hrvatskog naroda. Razočaranje katoličkim naukom razlog je njegovom odlasku u Ameriku, gdje se uz pomoć situiranih prijatelja brzo uklapa prvo u činovnički, a potom u svećenički stalež, postavši luteranskim svećenikom. Razlozi koje ih čine emigrantima zamjetno su različiti, kod Hristova je bijeg od bijede i neimaštine, dok Sanjek odlazi iz osobnog protesta, koji ima uporište u njegovom odnosu spram kršćanske dogme.

Dvojica se emigranata razlikuju i u odnosu spram književnosti. Sanjek igrom slučaja ispisuje svoju autobiografiju i njome prestaje svaki njegov daljnji književni rad. Biografija mu nastaje u tišini njegove bolničke sobe (In Silence), kada osjeća potrebu zapisati neke elemente svoga

⁵ Biografija Louisa Sanjeka koncipirana je na temelju njegove autobiografije *In Silence*.

⁶ Israel Zangwill, engleski pisac i humorist židovskog podrijetla. Autor drame *The Melting Pot*. Nakon uprizorenja drame predsjednik Theodore Roosevelt mu je čestitao riječima: „That’s a grat play Me. Zangwill, that’s a grat play...”

života, te tako nastaje memoarski zapis, „reflections in silence”, koncipiran u tri velika poglavlja: „Part One” – *Croatia, My Homeland*, „Part Two” – *My Home Life and Observation in Croatia*, „Part Three” – *United States of America, My Adopted Country*. Povijesno gledano, u kontekstu hrvatsko-američkog literarnog iskaza, Sanjeku pripada počasno mjesto prvog Hrvata koji je u razvojnom slijedu hrvatsko-američkih pisaca napisao prvu kvalitetnu autobiografiju.⁷ Hristov se pak profilirao kao romanopisac na engleskom jeziku, objavljujući romane, putopise i publicističke tekstove. Tematski je okupiran povijesnim zbivanjima na Balkanu u razdoblju od kraja 18. stoljeća, preko ilindenskog perioda do Prvog svjetskog rata, kao i životom makedonskih pečalbara u Americi.⁸

Zajedničko im je da objavljuju samo fragmente iz svojih biografija. Hristov u svojoj romaniziranoj autobiografiji obuhvaća razdoblje prvih pet godina koje provodi u Americi. Naracijom u prvom licu pokazuje osobine već oblikovanog pisca. Ubacujući sebe kao aktera radnje i naratora, Hristov ispisuje autobiografski roman *Moje američko hodočašće*, koji s romanima *Ovo je moja zemlja* i *Orao i roda* čini trilogiju utemeljenu na imigrantskim sudbinama. Sanjekova koncepcija autobiografskog iskaza je nešto kompleksnija i predstavlja kombinaciju religiozno-političkih opservacija, primjerice u poglavljima *Further Differences Between the Eastern and Western Church, Religious Experience in America...*, unutar kojih ubacuje fragmente svog života, *First visit to Zagreb, Seminary Life, Studies in Theology, Pastoral Work in America, Hrascina My Hometown...*, koji su vrlo temeljiti i informativni tako da se njegov život od rođenja u Hrašćini do povratka u New York može vrlo lijepo rekonstruirati. Diskurs im je različit. U Hristova se nazire iskusni romanopisac, u Sanjeka obrazovani intelektualac. Hristov je u svojem iskazu sklon izražavanju emocija, bilo da se radi o junaštvu, patnji, ljubavi ili smrti. Sanjek je više fokusiran na iznošenje činjenica, koje variraju od biografskih podataka, putopisne proze do filozofsko-teoloških rasprava.

Kao pripadnici dviju etničkih grupa, odnosno dvaju naroda, makedonskog i hrvatskog, Sanjek i Hristov njeguju iskrene osjećaje prema „staroj” domovini. Kod Sanjeka nema nikakvih dilema glede nacionalne pripadnosti, materinskog jezika i domovine, koje jasno označava terminima Hrvat, hrvatski jezik, Hrvatska.⁹ Ljubav prema domovini Hrvatskoj uočljiva je karakteristika njegove autobiografije. U poglavljima „*The history of Croatia*”, „*Political Development among the Croatians*”, „*Hrascina my Hometown*”, „*Seminary in Senj, on the Adriatic*”, „*First visit to Zagreb*”, „*Observations on Peasant's Life*”, Sanjek emotivno, znalački i znanstveno širi spoznaje o Hrvatskoj i Hrvatima.

⁷ Branka Kalogjera, Prva autobiografija hrvatskog emigranta, u *Izlaz iz iluzija (studije, eseji, kritike)*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, str. 107–127.

⁸ Bojana Prošev-Oliver, Stoyan Christov (Stojan Hristov), u *Egzil u makedonskoj književnosti*, Denona, Zagreb, 2010., str. 196–202.

⁹ U svojoj knjizi *Hrvati u Americi* Jure Prpić piše o Sanjeku: „In Silence/U tišini”, New York 1938., autobiografija Louisa Sanjeka hrvatskog iseljenika, luteranskog propovjednika, koja sadrži mnoge tople i divljenja pune opise Hrvatske i Sanjekovih sunarodnjaka u Americi, *Hrvati u Americi*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 1997.

Kod Hristova postoje određene turbulencije, na koje u svojoj knjizi ukazuje Bojana Oliver Prošev: „Često se i sam izjašnjavao Bugarinom, a takvih kolebanja je bilo u njegovoj književnosti. Tako u svojoj knjizi povijesnih reportaža i putopisa Heroji i ubojice, piše da su Makedonci Bugari. U romanima Orao i roda i Ovo je moja zemlja, Hristov kaže da njegovi junaci, inače imigranti u SAD iz Makedonije govore bugarskim jezikom.¹⁰ Međutim u djelu *My American Pilgrimage*, Hristov mijenja svoje stavove i vrlo često upotrebljava termine Macedonians, Macedonian, kao nacionalnu odrednicu svojih sunarodnjaka. U tom ćemo romanu naići na rečenice: „But we're Macedonians”, „arrival of two Macedonians”, „How did Macedonian peasants ever find these places”. Jezik svojih sunarodnjaka određuje terminom „our native Macedonian” ili „our Macedonian speech”.

Povezivanje s etničkom grupom također ima razlika. Hristov (ako se ravnamo po njegovoj romaniziranoj autobiografiji *My American Pilgrimage*) je vrlo tijesno povezan sa svojim etničkim nasljedem. Uglavnom se druži i prijateljuje s ljudima iz svoje domovine, u svojim se reminiscencijama rado sjeća ličnosti iz „prošlog” života, međutim fanatično je usmjeren ka jednom cilju kojem podređuje sve – postati Amerikancem. Fasciniran je „uspješnim” sunarodnjacima koji uživaju blagodati američkog života, uživa u njihovu društvu i želi postati jedan od njih. Očeva smrt presudna je spona kojom raskida sve veze sa starom domovinom i usmjerava se k cilju, koji isključuje etničku komponentu i vodi ga prema američkim vrednotama i normama življenja. Sanjek, za razliku od njega izuzetno cijeni hrvatsku etničku skupinu. Uvijek nalazi lijepu riječi za svoje sunarodnjake, međutim poziv luteranskog svećenika udaljava ga od hrvatskih katoličkih zajednica.

Njihov put prema uklapanju u američko društvo različit je i odstupa od uobičajene uspješne imigrantske sudbine, jer unatoč postignutom uspjehu ne ostaju nacionalno ni vjerski povezani sa svojom etničkom grupom. Hristov i Sanjek predstavljaju iznimke i zbog toga su spremni i na žrtvu. Sanjek cijeli svoj radni vijek luteranskog župnika živi i radi izvan kontakta s Hrvatima. Hristov se u potpunosti adaptira i postaje Amerikanac s nedefiniranim stavom prema zemlji i narodu iz kojeg dolazi u Ameriku. Sanjek je svjestan svog hrvatskog nasljeđa, ali se isto tako svjesno distancira od katolicizma, koji determinira hrvatstvo u Americi.

U književnosti su ipak ostavili tragove, Hristov znatno više s obzirom na svoj umjetnički prinos, koji je impresivan, neovisno o umjetničko estetskim dimenzijama njegovih djela. Sanjek ulazi u povijest hrvatsko-američke književnosti kao prvi hrvatski autor jedne vrijedne i kvalitetne autobiografije. Gdje ih svrstati? Prvenstveno u korpus etničke književnosti jer u svojim djelima/djelu, mislimo li na Sanjeka, udovoljavaju onim tipičnim elementima „etničara”. Nadalje, Hristov je i makedonski pisac kao i Sanjek hrvatski, jer bez obzira na engleski jezik na kojem objavljuju, tematski su povezani sa svojim rodnim krajem. U konačnici, oni su i pisci koji se ujedno uklapaju i u korpus američke književnosti, bez obzira na etnički predznak. Svojim se književnim radom obojica pridružuju brojnoj plejadi „pisaca došljaka” koji su ostavili trag u američkoj književnoj tradiciji, neovisno o tome kako ih je kritika primila.

¹⁰ Bojana Prošev Oliver, *Egzil u makedonskoj književnosti*, Denona, Zagreb, 2019., str. 199.

Moramo se usuglasiti s činjenicom da njihovi književni prinosi nemaju umjetničku vrijednost jednog Philipa Rotha,¹¹ Saul Bellowa¹² (židovsko-američki pisci), Tomasa Rivere (maksičko-američki pisac)¹³, Wang Ping (kinesko-američka spisateljica)¹⁴ ili Karen Tei Yamashita,¹⁵ (japansko-američke spisateljice), Amelie Batistich (australsko-američka spisateljica)¹⁶, Vladimira Nabokova (rusko-američki pisac)¹⁷ ili Maria Puzza¹⁸ (talijansko-američki pisac). Međutim njihovi objavljeni tekstovi svjedoče o prisustvu slavenskih došljaka, koji su kao i drugi emigrantski pisci osjetili potrebu iskazati svoje sudbine, podijeljene između starog i novog svijeta.

Branka Kalogjera

Two émigré fates

Summary

The Croat Louis Sanjek and the Macedonian Stojan Hristov emigrated to the United States in the 1930s. This paper traces their lives as representatives of two ethnic communities, each finding his place in American society, and focuses first on their common experiences, and then analyses the differences.

KEY WORDS: Croatia, Macedonia, Lutheran faith, politics, ethnic minorities, minority literature, immigration, United States

¹¹ Philip Milton Roth, američki pisac židovskog podrijetla, Autor brojnih djela: *The Ghost Writer*, *Zuckerman Unbound*, *The Anatomy Lesson*, *Goodbye Columbus*... Dobitnik nagrade „Prince of Asturias Prize for Literature”.

¹² Saul Bellow, dobitnik Nobelove nagrade za književnost, Pulitzerove nagrade, autor brojnih djela: *The Adventures of Augie March*, *Henderson the Rain King*, *Herzog*, *Seize the Day*...

¹³ Thomas Rivera, Chicano, pisac, novelist, pjesnik, autor kratkih priča: *The Migrant Earth*, *Edn the Earth did not Part*, *Always and other Poems*...

¹⁴ Wang Ping, kinesko-američka pjesnikinja, novelist i fotograf. Autorica brojnih zbirki poezije: *The Thousand Eaves*, *Of Flesh and Spirit i novela*, *Foreign Devil*...

¹⁵ Karen Tei Yamashita, japansko-američka autorica, dobitnica prestižnih nagrada za književnost: American Book Awards, Janet Heidinger Kafka Prize; uglavnom se bavi novelistikom: *Hotel*, *Tropis of Orient*, *Brazil – Maru*...

¹⁶ Vidi: Branka Kalogjera, *Amelia Batistich*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 2009.

¹⁷ Vladimir Nabokov, rusko-američki pisac. Objavio: *The Defense*, *The Gift*, *Lolita*, *Pnin*, *Pale Fire*.

¹⁸ Mario Puzo, pisac i scenarist. Stekao izuzetnu popularnost nakon objavljivanja romana *The Godfather*, po kojem je snimljen i film o američkoj mafiji.

prof. dr. sc. Goran Kalogjera

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku

RAZVOJ STUDIJA MAKEDONISTIKE NA PEDAGOŠKOM/FILOZOFSKOM FAKULTETU U RIJECI

pregledni rad

Tekst prati razvoj makedonistike na području Primorsko-goranske županije od 19. stoljeća do osnivanja Lektorata za makedonski jezik 2008. godine na Filozofskom fakultetu u Rijeci. Autor nastoji kronološki prikazati interes pojedinaca iz 19. stoljeća, rodom iz Primorja i Gorskoga kotara prema Zborniku braće Miladinova, kao i znanstvene aktivnosti riječkih kroatista u promociji makedonskoga jezika i književnosti.

KLJUČNE RIJEČI: makedonski jezik, makedonska književnost, lektorat, riječka kroatistika, Pedagoški fakultet, Filozofski fakultet, Makedonci, simpozij

Premda se s pravom početak studija makedonistike vezuje s Pedagoškim fakultetom u Rijeci, povratak u daljnju i bližu povijest suočit će nas sa spoznajom da su na ovim prostorima djelovali ljudi koji su svojim znanstvenim, kulturnim i književnim radom bili promicatelji današnjega Lektorata makedonskog jezika i književnosti pri Filozofskom fakultetu u Rijeci. Među prvima je bio Franjo Rački. Kao povjesničar **Franjo Rački** (1828.–1894.) se vrlo sustavno i temeljito bavio ćirilometodskom tradicijom, poglavito životopisima Konstantina Ćirila i Metoda. Ovaj briljantni Fužinac, jedan od najznačajnijih Hrvata 19. stoljeća, velik je dio svoga života proveo istražujući, vrednujući i promovirajući vrijednosti veličanstvenog djela dvojice solunskih učitelja, prosvjetitelja, književnika, političara i vjerskih poglavara. Franjo Rački pedesetih godina 19. stoljeća ulazi u ćirilometodsku znanost brojnim knjigama i znanstvenim

tekstovima, na temelju kojih s pravom stječe reputaciju jednog od najupornijih i produktivnih istraživača života i djela Konstantina Ćirila i Metoda.

Ćirilometodski opus Franje Račkog sastoji se od pedesetak radova, knjiga, rasprava, studija, članaka, recenzija i korespondencije, povezanih s problematikom glagoljaških spomenika i raznim temama ćirilometodske glagoljske baštine. Svojim prvim tekstom *Dopisima iz Beča*, koje šalje „Zagrebačkom katoličkom listu”, Rački poziva na štovanje djela sv. Ćirila i Metoda. U istom je duhu napisan i drugi tekst Franje Račkog – *Nabožne misli na dan sv. Ćirilla i Methoda* 1854. godine. Vrlo zrelo i nadahnuto Rački piše svoju studiju *Slavi slavenskih Apoštolah na njihov blagdan* koja izlazi u sedamnaest nastavaka tijekom 1855. godine. Nakon studija u Beču, Rački je neko vrijeme boravio u Senju, bogatom nalazištu glagoljaških spomenika. Rački koristi prigodu i uporno istražuje, animira mlade klerike i svećenike da mu pomažu, što je rezultiralo pronalaskom „102 glagoljske listine”. Tekst Franje Račkog *Pregled glagoljske crkvene književnosti s osobitim obzirom na sv. Pismo i liturgičke knjige* pionirski je rad te vrste u Hrvata.

Franju Račkom hrvatska znanost duguje prvi u znanosti poznat opis dvaju nepoznatih novljanskih glagoljskih brevijara, *Časoslov A i Časoslov B*, koji kasnije postaju poznati kao *I. Novljanski brevijar* i *II. Novljanski brevijar*. Franjo Rački se posvetio i tekstu Bašćanske ploče. O svojim je zapažanjima iscrpno izvještavao Ivana Kukuljevića, a njegove spoznaje nalaze se u tekstu *Glagoljski nadpis na ploči u crkvi sv. Lucije kod nove Baške na otoku Krku*. Svoje iščitavanje Bašćanske ploče Rački je predočio i u raspravi *Staro-hrvatski glagoljski nadpis u crkvi sv. Lucije kod Baške na Krku*.

Ipak, znanstvena preokupacija Račkog bili su životopisi svete braće te se vrlo intenzivno pripremao za to svoje djelo. Nakon kraće rasprave (skice) od četrdesetak stranica u kojoj su bile naznačene sve bitne odrednice života Konstantina Ćirila i Metoda, Rački je shvatio da će djelo biti obimno i da ga nema smisla objavljivati u nastavcima. Ipak, 1857. godine Kukuljeviću je za „Arkiv” predao prvo poglavlje uvodnog dijela svoje knjige s naslovom *Nacrt jugoslavenskih povjestij do IX. stoljeća*. Iste godine s dodatkom drugog poglavlja „Nacrt” je objavljen kao zasebna knjiga i predstavlja prvi svezak njegove ćirilometodijevske povijesti *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjskih apostolov*. Godine 1857. u Kukuljevićevu je „Arkivu” objavljena „prva glava prve časti” djela Franje Račkog. „Prva čast” nosi naslov *Nacrt jugoslavenskih povijesti do IX stoljeća*, a prva glava naslov *Državne povijesti*. Iste godine izlazi „Nacrt” kojem je dodana i druga glava pod naslovom *Nabožno crkvene povijesti* i kao posebna knjiga sada već prvi svezak djela *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjskih apostolov*. Druga knjiga djela *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda* nosi naslov *Život sv. Cyrilla i Methoda slovjskih apostolov njihov viek i djelovanje, trud, nepogode, progoni, odvažnost i ljubav prema narodu i vjeri*. Naslov ukazuje da se radi o temeljitoj i sustavnoj studiji života Konstantina Ćirila i Metoda, što uključuje sve bitne i presudne trenutke tijekom njihove moravske misije od njenog utemeljenja do propasti, uključujući i sudbine njihovih sljedbenika Gorazda, Klimenta, Nauma, Save i Angelara, od kojih neki postaju osnivači glagoljaštva u Makedoniji.

Dvije godine kasnije, Rački objavljuje knjigu *Pismo slovjensko*, koja je bila koncipirana kao prvi dio treće knjige o svetoj braći. Rački se uključuje i u rasprave o pismu, dakle zadire i u filološku znanost te zaključuje: „*Sada smiemo zaključiti da slovjensko pismo, koje po naročitoj izjavi tolikih svjedokov Konstantin philosoph ili Cyrill Slovjennom stvori, koje radi svoje novosti u grčkom i latinskom svijetu na toliki otpor nagazi, bijaše glagoljica.*” Nastojeći sagledati cjelokupnu djelatnost svete braće, Rački je pokazao interes i za njihovo književno djelo pa je u *Tisućnici* objavio samo izvadak iz djela koje je očito namjeravao posvetiti njihovu književnom radu. Rački je interes prema Konstantinu Ćirilu i Metodu pokazivao i u tekstovima brojnih obljetnica, povijesnim raspravama, recenzijama, uvijek u skladu svog svećeničkog poziva, ali i nadahnutog i vrijednog *povjesnika* 19. stoljeća.¹

Tijekom 19. stoljeća i makedonski prosvjetitelji, mahom pisci i intelektualci, ispisuju svoje tekstove o svetoj braći, što dokazuje da ćirilometodska tradicija, pogotovo djelo Konstantina i Metoda, ostavlja snažne tragove kako u Hrvata, tako i u Makedonaca. **Jordan Hađi Konstantinov Ćinot**,² veleški učitelj i pisac, prvi je među Makedoncima objavio izvor za izučavanje života svete braće. Radi se o takozvanoj *Solunskoj legendi* koju tiska 1856. godine. Pjesnik, publicist i filolog **Rajko Žinzifov**,³ također Velešanin, 1862. godine u Moskvi je objavio pjesmu posvećenu Kirilu i Metodu. Veliki Ohridanin, pjesnik **Grigor Prličev**,⁴ kao učitelj u solunskoj gimnaziji održao je govor o solunskoj braći.⁵ Prilikom ovoga važnog *Počasnog slova o Ćirilu i Metodiju* Prličev vješto ukazuje na diferenciranost Makedonaca od Bugara, što mu je donijelo naziv „makedonskog separatista”.

Valja napomenuti da je ovaj govor dokaz osobne hrabrosti Prličeva, ali podjednako i sazrijevanje njegova procesa po pitanju nacionalnog određenja, jer je izgovoren u bugarskoj gimnaziji među većinskim bugarskim nastavničkim kadrom. Ovaj je govor pročitao 1884. godine u slavu svetih Ćirila i Metoda u okružju (Solun), za koji se pretpostavlja da je rodni grad svete braće. Govor ukazuje na činjenicu da je Prličev bio svjestan da su braća po majci podrijetlom iz jednog od slavenskih plemena, koja su bila locirana u okolici Soluna, što je bilo i odašiljanje određene poruke, koja očito nije bila dobro primljena među njegovim bugarskim kolegama. Ovaj podatak ne iznosimo bez razloga. Njime jednostavno želimo ukazati na či-

¹ Tekst o Franji Račkom raden je na temelju teksta Ivanke Petrović, Franjo Rački – otac hrvatske Cyrillo-Methodiane, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU, Zbornik historijskog zavoda JA, Zbornik Historijskog instituta JA, Vol 9. 1979.

² Jordan Hađi Konstantinov Ćinot (1820./1.–1882.), pisac dramoleta, pseudoklasničnih pjesama, aforizama, putopisa i epistolarija. Pedagog i školski reformator. Beskompromisni borac protiv grčkih duhovnika i njihovih vladika.

³ Rajko Žinzifov (1893.–1877.), moskovski student, diplomirao na Povijesno-filozofskom fakultetu, pjesnik i lingvist.

⁴ Grigor Prličev (1830/1.–1893.), autor poeme „Serdar” i epa „Skenderbeg” napisanih na grčkom jeziku; pjesnik, prevoditelj, autor poznatih govora, veliki protivnik grcizma na tlu Makedonije.

⁵ Haralampije Polenaković, *Izabrani dela*, 1., Makedonska kniga, Skopje, 1988.

njenicu odnosa hrvatskih istražitelja ćirilometodijevske baštine, primjerice Račkog, koji je za svoj rad mogao samo ubirati znanstvene poene, a Prličev progon ili izgon iz bugarske gimnazije. Posebno je važan drugi dio *Slova o svecima*, koji je sročćen vrlo promišljeno i dvosmisleno. U njemu Prličev aludira da se radi o „domaćem”, dakle makedonskom blagdanu, apostrofirajući pritom ulogu i značaj budućih mladih „Ćirila i Metoda” odnosno makedonskih intelektualaca svih profila, u kojima Prličev vidi generaciju intelektualaca koji će raščistiti dosadašnje zablude po pitanju jezika i nacije (makedonske), i ostvariti konačan cilj makedonskih preporoditelja – slobodnu i neovisnu Makedoniju. Njegov tekst *Slovo o Ćirillu i Metodiju* više je polemičke i svjetonazorske orijentacije, a manje znanstvene jer svetu braću koristi kao dokaz teze o makedonskoj posebnosti.⁶

U kontekstu ovog teksta o razvoju i afirmaciji makedonistike u Rijeci i Primorsko-goranskoj županiji, shodno najavljenom, smatramo potrebnim istaknuti neke od istaknutih ljudi ovoga podneblja, koji su u raznim vremenskim periodima ostvarivali ili danas ostvaruju vrlo konstruktivne i plodonosne odnose s Makedoncima i makedonskom kulturnom baštinom, prvenstveno jezikom i književnošću. Značajniji interes prema Makedoniji u Rijeci i Primorsko-goranskoj županiji, odnosno krajevima ondašnje Austro-Ugarske Monarhije, povezani su s izdavanjem *Zbornika narodnih pjesama braće Miladinovu* u Zagrebu 1861. godine.

Treba spomenuti dvojicu preplatnika Zbornika iz ovih krajeva, Antuna Mažuranića i svećenika Franju Vlaha. **Antun Mažuranić** (1805.–1888.) rođen je u Novom Vinodolskom, završio je gimnaziju u Rijeci, a filozofiju i pravo u Zagrebu. Neko je vrijeme živio i kao instruktor bogatijih građana. Iako je položio odvjetnički ispit, okrenuo se pedagogiji i filologiji. Bio je gimnazijski suplent, a potom i profesorom zagrebačke gimnazije i direktorom riječke hrvatske gimnazije. Mažuranić je ipak u prvom redu lingvist. Napisao je školsku knjigu *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika*, a kasnije i *Slovniceu hervatsku*.⁷ *Slovnica hervatska* i kupnja Zbornika braće Miladinova predstavljaju sponu ovog Novljanima s Makedonijom. Od imena navedenih u Zborniku pod naslovom *Imena gg. Predplatnikah*, vidljivo je i Mažuranićevo ime – *Ante Mažuranić, pr. rav. gymn. Rečke*, što znači da Zbornik kupuje u funkciji ravnatelja hrvatske riječke gimnazije. Druga spona je njegova *Slovnica hervatska*, koja je uz Babukićevu *Ilirsku slovniceu*⁸ pronađena u zaostavštini Konstantina Miladinova i čuva se u Biblioteci Narodnog muzeja u Ohridu. Može se pretpostaviti da se Konstantin želio posvetiti pisanju gramatike, a u spomenute je dvije mogao pronaći elemente koji bi mu mogli biti od pomoći. Stoga ih je i kupio u najboljoj namjeri da se kao diplomirani lingvist posveti pisanju gramatike u kojoj bi najvjerojatnije došli do izražaja njegovi makedonistički stavovi.⁹

⁶ Vidi: Goran Kalogjera, *Makedonsko 19. stoljeće*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Rijeka, 2011., str. 126–138.

⁷ Antun Barac, *Hrvatska književnost*, knjiga 1., Zagreb, 1964.

⁸ Vjekoslav Babukić, *Slovnica ilirska*, Zagreb, 1854.

⁹ Goran Kalogjera, *Južnoslavenska književna prožimanja*, Matica hrvatska Rijeka, Rijeka, 1991, str. 52.

Franjo Vlach, drugi je preplatik *Zbornika* braće Miladinova s prostora današnje županije. O ovom se svećeniku ne zna puno, osim škratih biografskih podataka. Rođen je u Rijeci 1833. godine. Školovao se u Senju, najvjerojatnije u senjskoj gimnaziji, da bi 1857., s navršene 24 godine obavljao službu kapelana u Jelenju. Tijekom 1861. godine dolazi u Hreljin gdje obavlja poslove kapelana i mjesnog učitelja. U idućoj se godini Vlach seli u nekoliko mjesta. Prvo je u Hribu, potom učitelj u Kostreni, da bi se ponovno vratio na Hreljin. U Bakru je 1868. također kapelan, potom seli u Vrbovsko gdje kao mjesni župnik boravi i radi sve do svoje smrti. Na jedan primjerak *Zbornika* preplatio se za vrijeme boravka u Hreljinu. Vjerojatno je pripadao generaciji svećenika koji su svojim političkim stavovima bili bliski Strossmayeru i Račkom te se na njihov nagovor ili pak zbog vlastitog interesa odlučio na kupnju *Zbornika*.¹⁰ Osim što se intenzivno bavio ćirilomedskom ostavštinom i veličao djelo svete braće, **Franjo Rački** se tijekom 19. stoljeća imao priliku upoznati i družiti s Konstantinom Miladinovim, čovjekom koji je 1861. godine u Zagrebu u tisak predao poznati *Zbornik makedonskog usmenog stvaralaštva*. To je i vidljivo iz jednog teksta u „Književniku” koji je Rački objavio pod naslovom *Dva priloga o jugoslovenskoj epigrafici s terena Makedonije*.¹¹ Priloge za ovaj tekst dobio je Rački po osobnom kazivanju od Konstantina Miladinova. Prvi je prilog rad s naslovom *U samostanu treskavečkom u Mačedoniji nadgrobni nadpis od godine 1362* i drugi *Nadgrobni nadpis u crkvi sv. Dimitrija u starom gradu Velesu u Mačedoniji*.¹² U Zagrebačkom katoličkom listu od broja 45. do 51., objavljivao je Rački u nastavcima studiju *Grčka crkva i narod bugarski* u kojoj je objavio i vijest o uhićenju Konstantina Miladinova u Carigradu. Rački je također uz Šenou jedan od prvih hrvatskih prevoditelja pjesama iz *Zbornika* jer je za argumentaciju svog teksta *Grčka crkva i narod bugarski* preveo pjesmu *Stojan i Patrik*.¹³ Rački je kao povjesnik bio u zabludi jer nije shvaćao postojanje makedonskog naroda, pa je tako dijelom njegova krivnja što *Zbornik* u svom izvornom obliku ne nosi odgovarajući naziv.¹⁴ Franjo Rački bio je ključna figura u svim segmentima realizacije *Zbornika* braće Miladinova. Od samog početka rada na priređivanju *Zbornika* za tisak Rački je imao ulogu supervizora. Usklađivao je rad Konstantina i njegovih hrvatskih suradnika, odredio i promijenio tiskara, umjesto Gaja uzeo Jakića, brinuo o financijskoj konstrukciji, obavještavao tisak o radu na *Zborniku*, povezo Konstantina s Bugarinom Vasilom Čolakovim, što mu je stvorilo određeni „alibi” za isforsirani naziv *Zbornika*, s čime Konstantin nije bio suglasan, ali je zbog situacije u kojoj je bio to morao prihvatiti. Gledajući s vremenske distance, Fužinac Franjo Rački imao je pozitivan i negativan utjecaj na određene tijekomove makedonske novije povijesti.

¹⁰ Goran Kalogjera, *Prepoznavanja*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Rijeka, 2007.

¹¹ *Književnik*, I, Zagreb, 1864., str. 420.

¹² Isto, str. 490.

¹³ Franjo Rački, *Grčka crkva i narod bugarski*, Zagrebački katolički list, 46–51, Zagreb 1861./1862.

¹⁴ Vidi u Goran Kalogjera, *Hrvatsko makedonske književne veze*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Rijeka, 1996., str. 140–148.

Antun Barac (1894.–1955.) neosporna je veličina svoga doba, najpoznatiji hrvatski književni historik, književni praktičar, kritičar, pedagog, teoretičar i povjesničar. Ovaj poznati hrvatski književni kritičar dodirnuo se makedonske književnosti samo jednom, i to, nažalost, pogubno. Barac je tijekom 1945. godine objavio knjigu *Jugoslavenska književnost*¹⁵ u kojoj je i definirao „jugoslavensku književnost”: jugoslavenska književnost zajednički je naziv za literature Srba, Hrvata, Slovenaca i Makedonaca, okupljenih u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji.¹⁶ Na žalost, dok je u knjizi sasvim pristojno obradio književnosti Srba, Hrvata i Slovenaca, Barac je od makedonske književnosti izdvojio samo Koču Racina, i to s nizom pogrešnih biografskih podataka. O tome smo već pisali i pokušali pronaći uzroke takvu Barčevu stavu spram makedonske književnosti.¹⁷ Međutim trajna ostaje kritika *Petra Kepeskog* koji je s pravom napisao da se uistinu Barac nikada postojano nije zanimao za makedonsku povijest i književnost pa naslov ove u biti loše knjige ne opravdava ono što je u njoj.¹⁸

Veliki promotor makedonske književnosti u Hrvatskoj i Italiji svakako je poznati pjesnik, esejist i kritičar iz Rijeke **Giacomo Scotti**. Davne 1961. godine Scotti je napravio važan kulturološki iskorak kada je u vrlo prestižnom književnom časopisu *La Fiera Letteraria* iz Rima objavio kraću antologiju makedonske poezije, predstavivši se tako kao antologičar, ali i kao vrsni prevoditelj. Nekoliko godina kasnije, izdavačka kuća iz Siene, *Maia*, objavila je vrlo preglednu i informativnu antologiju makedonske poezije *Antologia della poesia Macedone* u kojoj je ponovno Scotti zablistao kao antologičar, prevoditelj i poznavatelj makedonske poezije. U predgovoru je Scotti napravio sažet, ali informativan vodič postanka i sazrijevanja makedonske pisane riječi od davnina do aktualne zbilje. Scotti je također zaslužan za realizaciju opsežne antologije *Nuova poesia Jugoslava* u izdanju *Guanda* iz Parme, u koju je uvršteno 14 makedonskih pjesnika, čije je pjesme osobno prepjevao na talijanski. Scotti se 1967. godine pojavljuje kao prevoditelj antologije makedonske proze na talijanski *Narratori Macedoni* koju je za tisak pripremio Milan Đurčinov.

Kao vrsni poznavatelj i štovatelj makedonske poezije, prvenstveno Blaže Koneskog i Matije Matevskog, Scotti je ponovno prevoditelj makedonske poezije, ovaj put odabranih pjesama Mateje Matevskog 1969. godine. Zbirku Matevskog *Nebie e tramonti* u izdanju izdavačke kuće *Maia*, kao prevoditelj i odabirač pjesama potpisuje Scotti, koji u više navrata u književnim časopisima Italije i dnevnom tisku ukazuje na značaj ovog makedonskog pjesnika. Scottijeva uloga u predstavljanju antologije makedonskih narodnih pjesmama *Canti popolari Macedoni* je dvojaka. On je autor predgovora i prevoditelj. Njegov predgovor antologiji *Qualche appunto sulla poesia popolare Macedone* značajan je jer u njemu Scotti talijanskom čitatelju objašnjava povijesne zablude o Makedoncima kao Bugarima. Scotti je svoju pažnju

¹⁵ Antun Barac, *Jugoslavenska književnost*, Matica hrvatska Zagreb, 1954.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Goran Kalogjera, *Barčeva „jugoslavenska književnost” bez makedonske književnosti*, u: *Makedonske teme bez dileme*, Biblioteka Žilković, Akademski pečat, Skopje, 2014., str. 67–83.

¹⁸ Isto.

posvetio pjesniku i romanopiscu Slavku Janevskom, tako da je 1975. godine objavljena na talijanskom jeziku prva cjelovitija panorama njegova poetskog opusa u Scottijevu prepjev. Valja istaknuti da je Scottijevom zaslugom i časopis talijanske zajednice *La battana* u Rijeci posvetio 1981. cijeli broj Makedoniji i Makedoncima.¹⁹

Goran Kalogjera, redoviti profesor Filozofskog fakulteta u Rijeci, osnivač je Katedre za makedonski jezik i književnost, koja je djelovala od 1981. do 1990. godine pri Pedagoškom fakultetu u Rijeci. Od tada pa do danas bavi se izučavanjem i proučavanjem makedonske književnosti.²⁰ Kao prorektor Sveučilišta u Rijeci inicirao je otvaranje Lektorata za makedonski jezik, koji pri Filozofskom fakultetu djeluje već sedam godina. U suglasju s kolegama iz Instituta za makedonsku književnost pri Sveučilištu u Skopju, Kalogjera je inicirao pokretanje simpozija Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze, koji se do danas održao četiri puta, dva puta u Rijeci, dva puta u Ohridu. Autor je više knjiga iz područja makedonske povijesti književnosti: *Hrvatsko-makedonske književne veze* (1988), drugo dopunjeno izdanje (1996), *Južnoslavenska književna prožimanja* (1991), *Racin u Hrvatskoj* (2000), *Komparativne studije makedonsko-hrvatske* (2000), *Osvrti* (2004), *Braća Miladinovi – legenda i zbilja* (2001), *Poveznice makedonsko-hrvatske* (2006), *Prepoznavanja* (2007), *Prilozi istraživanju makedonske povijesti književnosti* (2009), *Makedonsko 19. stoljeće* (2004). Knjige *Braća Miladinovi – legenda i zbilja* i *Makedonsko 19. stoljeće* prevedene su mu na makedonski jezik. Član je Društva makedonskih pisaca, vanjski član MANU, počasni doktor Sveučilišta SV. Ćiril i Metodij, te počasni konzul Republike Makedonije u Republici Hrvatskoj sa sjedištem u Rijeci.²¹

Međunarodni simpozij **Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze**, koji je inicirao Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci, iznjedrio je četiri tiskana Zbornika, dva na hrvatskom, dva na makedonskom jeziku.²² Brojni kroatisti s Filozofskog fakulteta sudjelovali su na sva četiri simpozija, dajući svojim prilogima vrijedne doprinose komparativnoj slavistici. Od sudionika iz Rijeke i Primorsko-goranske županije navodimo sudionike i njihove radove: Ines Srdoč-Konestra (*Žanrovi hrvatske i makedonske srednjovjekovne književnosti, Teloto vo hrvatska i vo makedonskata srednovekovna kniževnost*), Saša Lajšić (*Pripovjedna proza u srednjovjekovnoj hrvatskoj i makedonskoj književnosti, Teloto vo hrvatska i makedonskata srednovekovna kniževnost, Komparativno-tipološka proučavanja oratorsko-prozne produkcije hrvatske i makedonske srednjovjekovne književnosti*), Estela Banov-Depope – Nensi Čargonja (*Zapisi makedonskog usmenog pjesništva u Vrazovu časopisu „Kolo“*), Estela Banov

¹⁹ Goran Kalogjera, *Giacomo Scotti, promotor i prevoditelj makedonske književnosti u Italiji*, u: *Komparativne studije makedonsko-hrvatske*, HFD, Rijeka, 2000., str. 79–87.

²⁰ Diana Stolac, *Hrvatski makedonist Goran Kalogjera*, „Makedonski glas”, br. 23, 2002., str. 7–8.

²¹ Ivan Gligorovski, *Veličinata na stranskite slavisti – makedonisti*, Vinsent Grafika, Skopje, 2013.

²² *Hrvatsko-makedonske književne i kulturne veze*, Zbornik radova 1, Filozofski fakultet, Rijeka, 2008., *Makedonsko-hrvatski književni i kulturni vrski*, Zbornik na trudovi 2, Institut za makedonska literatura, Skopje, 2009., *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze*, Zbornik radova 3, Filozofski fakultet Rijeka, 2011., *Makedonsko-hrvatski književni, kulturni i jazični vrski*, Zbornik na trudovi 4, Institut za makedonska literatura, Skopje, 2014.

(*Lirskite formi vo hrvatskata i vo makedonskata usna poezija, Folklorizam u hrvatskoj i makedonskoj književnosti, Izvedbeni aspekti hrvatskog i makedonskog baladnog pjesništva*), Darko Gašparović (*Paskvelija Živka Činga i HI FI Gorana Stefanovskog u Hrvatskome narodnom kazalištu Ivana pl. Zajca, Ljubiša Georgievski i dvajcata hrvatski klasici na 20. vek, Mirko Božić i Kole Čašule – sličnosti i razlike*), Branka Kalogjera (*Etnički elementi u drami Gorana Stefanovskog Tetovirane duše, Etničkite elementi vo romanot „Vest Aust” od Božin Pavlovski, Autobiografska proza atipičnog makedonskog imigranta*), Sanjin Sorel (*Fantastičan U/UKus bresaka Vlade Uroševića, Abor Gora vo Hrvatska*) Danijela Bačić Karković (*Iseljenička tema u makedonskoj i hrvatskoj književnosti*), Goran Kalogjera (*Temeljna ishodišta hrvatsko-makedonskih književnih i kulturnih dodira, Za motivite koi bea presudni Štrosmaer fnanciski da go podrži objavuvanjeto na Zbornikot na braćata Miladinovci*), Dejan Đurić (*Novoistoriskiot roman Pirej na Petre M. Andreovski, Elementi pikarskog romana i zrcaljenje u „Hrapedku” Ermisa Lafazanovskoga*), Adriana Car Mihec – Iva Rosanda Žigo (*„Drugata strana” na Dejan Dukovski na međunarodniot festival na mali sceni vo Rieka, Elementi cirkusa kao kao postdramska strategija umnoženoga uokviravanja*), Diana Stolac – Anastazija Vlastelić (*Makedonsko-hrvatski rečnik na Konstantin Miladinov*), Silvana Vranić (*Kriteriumi za klasifikacija na hrvatskite i makedonskite organski idiomi vo dijalektološkite trudovi*), Sanja Zubčić (*Jazičnite sloevi vo Kločeviot glagolaš, Leksik za hranu i piće u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima*), Sanja Grakalić Plenković (*Autobiografija Grigora Prličeva u kontekstu hrvatske autobiografije druge polovine 19. stoljeća*), Sanja Grakalić Plenković – Tatjana Šepić (*Prva antologija makedonske novele na hrvatskom jeziku*), Irvin Lukežić (*Andreja Petković – ruski carski konzul*), Kristina Posilović (*O samoći i drugim utvarama*), Saša Stanić (*U paučini života i smrti. Narativnost i dijalogizam kao preduvjeti konstituiranja identiteta u romanu „Razgovor sa Spinozom” Goceta Smilevskoga*), Mirjana Crnić Novosel – Maja Opašić (*Prilog kontrastivnoj analizi hrvatskih i makedonskih frazema s onimskom sastavnicom*).

Studij makedonskog jezika i književnosti osnovan je u sklopu ondašnjega studija „jugoslavistike” pri Pedagoškom fakultetu u Rijeci, negdje davne 1980. godine. Za predavača na tim kolegijima izabran je na preporuku prof. Petra Kepeskog,²³ voditelja studija makedonskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, prof. Goran Kalogjera, koji je ubrzo i doktorirao s tezom „Hrvatsko-makedonski književni i kulturni dodiri od njihovih početaka do osamdesetih godina dvadesetog stoljeća”. Bio je to prvi komparativno-hrvatsko-makedonistički doktorat u Hrvatskoj, koji se sustavnije pozabavio književnim i kulturnim vezama Makedonaca i Hrvata. Makedonski jezik u prve dvije godine predavao je zagrebački makedonist prof. Borislav Pavlovski,²⁴ dok je kolegij književnosti predavao prof. Kalogjera. Studij makedonistike

²³ Goran Kalogjera, *Petar Kepeski – utemeljitelj suvremene makedonistike u Hrvatskoj*, u: *Hrvatsko-makedonske književne veze*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, (drugo, dopunjeno izdanje) Rijeka, 1996., str. 207–210.

²⁴ Borislav Pavlovski, vidi u: Goran Kalogjera, *Prepoznavanja* (leksikon), Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Rijeka, 2007., str. 133–134.

trajao je do devedesetih godina, kada se riječka „jugoslavistika”, kao i ostale hrvatske katedre transformira na studij hrvatskoga jezika i književnosti. Da je makedonska književnost bila interesantna studentima Pedagoškog fakulteta, svjedoči i činjenica da je velik broj studenata diplomirao na temi iz makedonske književnosti.

Na temelju podataka Studentske službe ondašnjeg Pedagoškog fakulteta, iznosimo i te naslove, smatrajući ih vrijednim pokazateljem interesa koji je među studentima vladao za makedonsku književnost. Temu iz makedonske književnosti za svoj diplomski rad izabrali su sljedeći diplomanti: Zvezdana Lacić Vidaković (*Romantičar Konstantin Miladinov*), Sanja Macut (*Poezija Blaže Koneskog*), Robert Ferlin (*Moralna problematika u djelima Božina Pavlovskog*), Jadranka Gorički (*Blaže Koneski*), Silvana Čarlija (*Dramski ciklus Kole Čašule*), Milica Čubrilo (*Književni opus Stale Popova*), Marica Filipović (*Junaci Taška Georgijevskog*), Sonja Blečić (*Narodne makedonske pjesme*), Vanda Radetić (*Tihi glas Ace Šopova*), Fatima Mašinović (*Blaže Koneski – prvi čovjek makedonske renesanse*), Ivanka Jelenc (*Mateja Matevski*), Vesna Mirković (*Poetska djelatnost Konstantina Miladinova*), Ljiljana Šego (*Motiv pečalbarstva u makedonskoj književnosti*), Radenko Jelčić (*Poezija treće generacije makedonskih pjesnika*), Marinko Lazarić (*Kočo Racin – Beli mugri*), Marina Šafilin (*Automahija u romanima Slavka Janevskog*), Nebojša Tomić (*Književnost za djecu Slavka Janevskog*), Zoran Pjevalica (*Sedam pjesničkih krugova Ante Popovskog*), Goran Šebalj (*Književno djelo Klimenta Ohridskog*), Biserka Butković (*Umjetnička vrijednost makedonske novele na primjeru Branka Varošlije*), Tina Udovičić (*Dramski opus Gorana Stefanovskog*), Koraljka Reiner (*Strukture kraćih proznih oblika Slavka Janevskog*), Madlen Zubović (*Mateja Matevski – poetska moderna realnost*), Tanja Marčan (*Egejska tema u opusu Taška Georgijevskog*), Milan Bogić (*Poezija Konstantina Miladinova u odnosu spram usmenog stvaralaštva*), Edita Bulajić (*Utemeljitelji makedonske dramske književnosti*), Kerol Musul Perić (*Razvoj makedonske drame*), Anto Marjanović (*Egejske teme Taška Georgijevskog*), Alida Šegota (*Suvremena makedonska književnost – opće karakteristike*).

Afirmacija novog studija na Pedagoškom fakultetu ne bi bila moguća bez pomoći lokalnih medija, prvenstveno riječkog *Novog lista*. Svi urednici rubrike *Kultura*, počevši od 1980. godine do danas, temeljito su i afirmativno pratili razvoj riječke makedonistike, što se dade i dokazati. Na stranicama *Kulture* ovoga dnevnika, sustavno je praćena književna produkcija u Makedoniji, kulturna događanja, osnivanje i djelovanje MKD „Ilinden” iz Rijeke, kao i nastanak i rad Lektorata za makedonski jezik. No, govoreći o *Novom listu* moramo iskazati zahvalnost svim urednicima *Kulture* kao i novinarima iz te redakcije koji su svojim tekstovima pripomogli afirmaciji studija makedonistike, ali svrnuli pažnju javnosti i na makedonsku etničku manjinu i njene programe. Ovdje treba biti korektan i reći da je makedonska nacionalna zajednica prepoznala značaj studija Makedonskog jezika i književnosti, i netom po osnivanju MKD „Ilinden” vrlo se agilno uključila u svojevršno radno zajedništvo s Katedrom za makedonski jezik i književnost. Počevši od 1980. godine, kada iz tiska izlazi prvi osvrt na *Antologiju suvremene makedonske poezije*, prireditelja Branislava Glumca i Petra Kepeskog, pa sve do dana ispisivanja ovih redaka, *Novi list* njeguje i promovira kako riječke Makedonce, tako i makedonistiku općenito.

Na stanicama *Novog lista*, odnosno njene cijenjene i vrlo čitane rubrike *Kultura*, objavljeni su tekstovi čije su teme bili: lingvist i pjesnik Blaže Koneski (*U povodu 60. godišnjice života Blaže Koneskog*), književni povjesnik Mihail Rendžov (*Mihail Rendžov – laureat Struških večeri poezije*), sveučilišni profesori Branko Hećimović i Borislav Pavlovski (*Suvremena makedonska drama*), romanopisac Stale Popov (*Književno djelo Stale Popova*), književni kritičar Duško Nanevski (*Makedonska pjesnička škola*), prozaik, pjesnik, esejist Slavko Janevski (*Izabrana djela Slavka Janevskog u osam knjiga*), makedonski jezik (*O makedonskom jeziku*), pjesnik Koča Racin (*Jedinstvena makedonska ličnost*), prozaik Petre M. Andreevski (*Pirika*), pjesnik Đorđi Arsovski (*Srebrezni potoci*), braća Miladinovi (*Odabrane strane*), romanopisac Božin Pavlovski (*Vest Aust*), dramski pisac Kole Čašule (*Priznanje za opsežan dramski rad*), pjesnik Vlada Urošević (*Dobitnik nagrade za poeziju „Braća Miladinovci“*), književni povjesničar Radomir Ivanović (*Književne paralele*), makedonist Đorđi Pop Atanasov (*Rukopisni tekstovi*), pjesnik Vidoe Podgorec (*Stablo sjećanja*), pjesniku Sande Stojčevskom (*Abor gora*), pjesnikinji Katici Čulavkovej (*Dobitnica nagrade „Braća Miladinovci“*), pjesnik Mateja Matevski (*Dobitnik nagrade „Blaise Sendras“*), književni povjesničar Gane Todorovski (*Začarano poprište*), književni povjesničar i kritičar Haralampije Polenaković (*Izabrana dela*), književni kritičar Zlatko Kramarić (*Novi experimentum macedonikum, Makedonske teme i dileme*), pjesnik Rade Siljan (*Struški laureat*), teoretičar književnosti Milan Đurčinov (*Nova makedonska književnost*), književnik Venko Andonovski (*Izlazak iz sjene*), povjesničar Blaže Ristovski (*Koča Racin*), novinar Ognjen Bojadžiski (*Prometeji makedonski*), Borislav Pavlovski (*Gospodari Labirinta, Vo znakot na komparativno čitanje, Laureat Borislav Pavlovski*), Kiro Gligorov (*Makedonija je sve što imamo*), Miodrag Drugovac (*Istorija na makedonskata kniževnost XX vek*), Jovanka Stojanovska Drugovac (*Bajka na životot*).²⁵ Na temelju ovih podataka, koji ukazuju na činjenicu da je u riječkom *Novom listu* objavljeno preko stotinjak prikaza, osvrta, razgovora, možemo zaključiti da je ovaj list u Primorsko-goranskoj županiji odigrao izuzetnu ulogu u promociji makedonskog jezika, književnosti i kulture.

Afirmaciji makedonistike pridonio je i znanstveni časopis Odsjeka za kroatistiku *Fluminensia*, koji je u svojoj rubrici o osvrtima na nove knjige prigodno pratio i izdanja iz područja makedonistike: *Antologija snova i maštanja – Gospodari labirinta* priređivača Borislava Pavlovskog te *Da vidim Ohrid, Strugu da gledam* (Zbornik radova) urednika Borislava Pavlovskog. Tekstovi o makedonskoj književnosti pojavljivali su se u omladinskom časopisu *Rival* (*Nacionalna i jezična preadaptacija kao česta oznaka nosioca preporodnog pokreta u Makedoniji i Hrvatskoj, Grigor Prličev između makedonske i grčke književnosti, Pjesnikov dug, Antun Mažuranić riječki preplatnik Zbornika braće Miladinova, Hrvatska scenska umjetnost na daskama makedonskih teatarar*²⁶ kao i u znanstvenom časopisu *Dometi* (*Kajo Parač i Kosta Racin, Djelatnost braće Milarov u Hrvatskoj, Racin u Hrvatskoj između dva rata, Boravak Andreje*

²⁵ Detaljni podaci kao i tekstovi izašli u *Novom listu* mogu se naći u knjizi Goran Kalogjera, *Osvrti*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2004.

²⁶ *Rival*, br. 3-4, 1988., *Rival*, br. 1-2, 1990., *Rival*, br. 3-4, 1990., *Rival*, br. 3-4, 1993.

*Petkovića u Rijeci tijekom 1865/6., Udio Haralampija Polenakovića u istraživanju veza između hrvatske i makedonske književnosti, Racin i čakavski pjesnici, Makedonska književnost).*²⁷

Jedan od brojeva časopisa *Dometi* u potpunosti je posvećen makedonskoj književnosti. Nakon 1991. godine prestaje rad Katedre za makedonski jezik i književnost jer se Filološki odsjek transformira u „čistu” kroatistiku. Unatoč tome, makedonska riječ, makedonski tekstovi i makedonska kultura ne iščezava iz prostora Primorsko-goranske županije, prvenstveno zahvaljujući intenzivnom radu MKD „Ilinden”, koji unutar svoje etničke manjine i nadalje skrbi o svojoj nacionalnoj baštini organiziranjem raznih tribina, promocija i kulturnih svečanosti čiji je cilj promocija Makedonaca i Makedonije. U želji da se sačuva plodna tradicija u Rijeci, Goran Kalogjera na funkciji prorektora za nastavu, uz suglasnost rektora Daniela Rukavine, inicira potpisivanja znanstvene suradnje sa sveučilištima u Skopju, Bitoli, Štipu i Tetovu. Dolazi do intenzivnije suradnje Filozofskog fakulteta i Instituta za makedonsku književnost koji tada vodi Jovanka Drugovac. Ta suradnja postaje izvoriste budućih simpozija s naslovom „Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze”.

Povezanost Odsjeka za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci i Instituta za makedonsku književnost te Instituta za makedonski jezik pri Sveučilištu u Skopju rezultirat će četirima realiziranim znanstvenim simpozijima. Prvi je simpozij održan u Rijeci od 27. do 28. rujna 2006. godine. Na njemu je sudjelovalo 25 sudionika iz Hrvatske i Makedonije.²⁸ Drugi je znanstveni međunarodni simpozij *Makedonsko-hrvatski književni i kulturni vrski* održan u Ohridu od 10. do 11. listopada 2007. Na simpoziju su sudjelovala 33 sudionika.²⁹ Treći je simpozij *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze* održan u Rijeci od 23. do 25. ožujka 2011. Na njemu je sudjelovalo 58 sudionika iz Makedonije i Hrvatske.³⁰ Četvrti je simpozij održan u Ohridu od 27. do 29. rujna 2013. godine s 58 sudionika.³¹

Neosporno je da su simpoziji na temu komparativnog sagledavanja makedonističkih i kroatističkih tema postali prepoznatljivi i u visokoj politici, stoga je pokrovitelj trećega međunarodnog simpozija *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze*, održanoga u Rijeci tijekom 2011. godine, bio predsjednik Republike Hrvatske Ivo Josipović. Iz Ureda je predsjednika Republike Počasnom konzulu Republike Makedonije sa sjedištem u Rijeci stigao sljedeći dopis:

²⁷ *Dometi*, br. 6, 1986., *Dometi*, br. 10, 1986., *Dometi*, br. 2-3, 1987., *Dometi*, br. 4, 1988., *Dometi*, br. 4, 1989., *Dometi*, br. 5-6, 1989., *Dometi*, br. 12, 1990.

²⁸ Zbornik radova *Hrvatsko-makedonske književne i kulturne veze*, 1, Filozofski fakultet, Rijeka, 2008.

²⁹ Zbornik na trudovi 2, *Makedonsko-hrvatski književni i kulturni vrski*, Institut za makedonsku literaturu, Skopje, 2009.

³⁰ Zbornik radova 3, *Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze*, Filozofski fakultet Rijeka, 2011.

³¹ Zbornik na trudovi 4, *Makedonsko-hrvatski književni, kulturni i jezični vrski*, Institut za makedonsku literaturu, Skopje, 2014.

*Poštovani gospodine Kalogjera,
Zadovoljstvo mi je izvjestiti Vas da je Predsjednik Republike prof. dr. sc. Ivo Josipović prihvatio Vašu zamolbu za pokroviteljstvom nad trećim međunarodnim simpozijem „Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze, a koji će se održati u Rijeci od 23. do 25. ožujka ove godine. Budući da Predsjednik smatra kako se upravo kroz kulturu, znanost i umjetnost mogu razvijati i jačati odnosi između prijateljskih zemalja ali i sveučilišnih centara i ostalih znanstvenih i kulturnih institucija, bit će mu drago ukoliko i ove godine Vaš simpozij bude uspješan i dobro posjećen. U nadi da ćete ovu vrijednu tradiciju nastaviti i sljedećih godina, dopustite mi da Vam prenesem srdačne pozdrave Predsjednika Republike prof. dr. sc. Ive Josipovića. S poštovanjem,*

*Predstojnik
Joško Klisović.³²*

Državni savjetnik Dejan Kostadinov Petrov uputio je veleposlaniku Republike Makedonije u Zagrebu Danču Markovskom sljedeći dopis:

Vo prilog dostavuvame original od pismoto upateno od Presedatel na Republika Makedonija Đorđe Ivanov do učesnicite na Tretiot međunaroden simpozium „Hrvatsko-makedonski kulturni, literaturni i jazični vrski” što se održa od 23 do 25 mart 2011 godina vo Rieka, pod pokrovitelstvoto na Presedatelot na Republika Hrvatska Ivo Josipović, so molba Ambasada RM-Zagreb da go dostavi do nadležna institucija organizator na navedeniot simpozium.³³

Ambasador Republike Makedonije Dančo Markovski prosljedio je pismo organizatorima, koje prenosimo u cjelosti:

*Počituvani,
Dozvolete mi da upatam srdečni pozdravi do site učesnici na Tretiot međunaroden simpozium „Hrvatsko-makedonski kulturni, literaturni i jazični vrski” što se održava vo Rieka od 23 do 25 mart 2011 godina, pod pokrovitelstvo na mojt drag prijatel N.E. dr. Ivo Josipović, presedatel na Republika Hrvatska.
So ogled deka se raboti za dosega najgolem simpozium od vakov vid na koj učestvuvat vrvni makedonski i hrvatski naučnici od opšestvenite i humanitarnite nauku, veruvam deka istiot će donese izvoredni trudovi, diskusi, i sekako će gi zajakne tradicionalno bliskite vrski među Republika Makedonija i Republika Hrvatska.*

³² Osobna arhiva Gorana Kalogjere.

³³ Isto.

Sarabotkata i bliskost među Makedonija i Hrvatska ne e samo rezultat na geografskite i istoriski vrski tuku pred se zaedničko spodeluvanje na vrednosti, svetogledi i kultura. Veruvam deka uspešnata sarabotka će prodolži da se razviva na site polinja i im blagodaram na site naučnici za niviot dragocen profesionalen, no i ličen pridones. Se nadevam deka naskoro će se vidime na vakov ili sličen nastan, ovojpak organiziran od Republika Makedonija. Ušte ednaš bi sakal da Vi ja upatam mojata iskrena podrška i blagodarnost za Vašite aktivnosti. Vi posakuvam uspešen simpozium.³⁴

Intezitet i kvaliteta hrvatsko-makedonske suradnje na polju makedonistike i kroatistike, a imajući u vidu da je makedonistika djelovala na Pedagoškom fakultetu deset godina, Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci uputio je dekanu prof. dr. Elviju Baccariniju 4. ožujka 2008. zahtjev za angažiranjem lektora za makedonski jezik. U zamolbi pročelnica Odsjeka za kroatistiku prof. dr. sc. Adriana Car-Mihec naglašava kako studenti Hrvatskoga jezika i književnosti obvezno slušaju i drugi slavenski jezik te bi sukladno već obavljenim razgovorima sa Sveučilištem Sv. Kiril i Metodij iz Skoplja bilo sretno rješenje da se što prije riješi angažiranje stranog lektora. Dekan Filozofskog fakulteta dr. Elvio Baccarini upućuje potom Sveučilištu u Rijeci 6. ožujka 2008. zahtjev za pokretanjem postupka radi angažiranja stranog lektora za makedonski jezik. Prorektor za nastavu Sveučilišta u Rijeci dr. Goran Kalogjera u svom dopisu Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa – Upravi za međunarodnu suradnju, podržava zamolbu Odsjeka za kroatistiku, argumentirajući njihov zahtjev trima razlozima: održanim simpozijima, interesom studenata za makedonskim jezikom te postojanjem makedonske nacionalne manjine u Primorsko-goranskoj županiji, poglavito Gradu Rijeci.³⁵

Nakon odluke prof. dr. sc. Gjorgija Martinovskog, rektora Univerziteta Sv. Kiril i Metodij, o izboru Vasila Tocinovskog na mjesto lektora za makedonski jezik pri Filozofskom fakultetu u Rijeci, Sveučilište u Rijeci 22. rujna 2008. šalje dopis Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa o toj odluci s zamolbom da se proces otvaranja Lektorata makedonskog jezika privede kraju. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta 17. listopada 2008. šalje prorektor za nastavu Sveučilišta u Rijeci *Potvrdu o statusu stranog ugovornog lektora Vasila Tocinovskog u ak. g. 2008./2009.*

Ovom odlukom Lektorat makedonskog jezika u studijskoj godini 2008./2009. započinje sa svojim radom. Početak rada Lektorata za makedonski jezik uvećao je i posjet predsjednika Republike Makedonije Branka Crvenkovskog Primorsko-goranskoj županiji. Nakon protokolarnog sastanka s gradonačelnikom i županom, predsjednik Crvenkovski prihvatio je poziv rektora Sveučilišta u Rijeci akademika Daniela Rukavine i svojim prisustvom u zgradi Rektorata pred brojnim uzvanicima 7. studenoga 2008. održao govor u kojem je poseban

³⁴ Isto.

³⁵ Isto.

naglasak dao na otvaranje Lektorata za makedonski jezik pri Sveučilištu u Rijeci. U skladu s navednim, Lektorat za makedonski jezik započeo je s radom pri Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci akademske godine 2008/2009. Narednih šest godina nastavu je vodio redoviti profesor Sveučilišta Sv. Kiril i Metodij iz Skoplja dr. Vasil Tocinovski. U zimskom semestru studenti su započeli sa slušanjem triju kolegija: *Makedonski jezik 1*, *Makedonska kultura i civilizacija* te *Makedonska književnost 19. i 20. stoljeća*. U ljetnom semestru predavala su se dva kolegija, *Makedonski jezik 2* i *Monografski pristup suvremenim temama iz makedonske književnosti*, što ukazuje na činjenicu da se Lektorat uzdigao iznad svoje temeljne funkcije, podučavanja jezika i razvio u određeni vid izučavanja makedonske civilizacije i kulture, ali i suvremene književnosti, što ga je po broju polaznika učinilo jednim od najjačih lektorata makedonskog jezika u svijetu.³⁶

Prema izvješću prof. Tocinovskog navodimo broj sudionika Lektorata po studijskim godinama:

- studijska godina 2008/2009. – 102 studenta,
- studijska godina 2009/2010. – 176 studenata,
- studijska godina 2010/2011. – 264 studenta,
- studijska godina 2011/2012. – 275 studenata,
- studijska godina 2012/2013. – 163 studenta,
- studijska godina 2013/2014. – 164 studenta.

Tijekom svog rada u svojstvu lektora Tocinovski je animirao određen broj studentica Filozofskog fakulteta u Rijeci, koje su za svoj diplomski rad odabrale teme iz makedonske kulture i književnosti. Navodimo ih u nastavku: Marina Ulaković (*Andrija D. Petković – pjesnik, lingvist i diplomat*), Mateja Mavrinac (*Makedonistička istraživanja profesora Gorana Kalogjera*), Amra Brkić (*Prilog Borislava Pavlovskog hrvatskoj makedonistici*), Antonija Malart (*Georgij Kapčev – prvi makedonski tiskar u Hrvatskoj*), Maša Crnogorac (*Slika drugoga u pripovijetkama Vasila Tocinovskog*), Mirela Markanović (*Dopisivanje djetinjstva – topla dinamika odrastanja na primjeru zbirke priča Zvoni dvaput*), Ivanica Topić (*Racin u Hrvatskoj*), Iva Črnjar (*Čovjek, vrijeme i prostor u pripovijetkama „Sušačko popodne” Vasila Tocinovskog*). Nakon povratka dr. Tocinovskog u Skoplje za novu je lektoricu izabrana Ana Azeska, koja započinje s nastavom u studijskoj godini 2014./2015. Ana Azeska započinje s predavanjima iz kolegija *Makedonski jezik 1*, *Makedonski jezik 2*, te *Makedonska kultura i civilizacija*. Goran Kalogjera preuzima predavanja iz kolegija *Monografski pristup temama iz suvremene književnosti*. Broj upisanih u studijskoj godini 2014./2015. bio je 98 studenata, što pokazuje da odlazak prof. Tocinovskog nije ozbiljnije narušio interes za kolegije koji se nude u okviru Lektorata za makedonski jezik. Pritom treba naglasiti da je najveći interes studenata pokazan prema kolegijima *Makedonski jezik 1 i 2*, i to 54 studenta.

³⁶ Više v. u: Diana Stolac, *Poučavanje slavenskih jezika na Sveučilištu u Rijeci*, u: *Međunarodni svradni skup Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe* (Zbornik radova), ur. Lidija Cvikić, Zagreb, 2011., str. 94–101.

U radu i razvijanju Lektorata za makedonski jezik treba apostrofirati ulogu prof. Vasila Tocinovskog, gostujućega redovitog profesora skopskog sveučilišta, čiji je doprinos razvoju Lektorata neprocijenjiv. Prof. Tocinovski je svojim osobnim trudom učinio velike pomake u razvoju Lektorata. Nije bio samo predavač, već i animator makedonistike u njenom najboljem smislu. Uklopivši se u kulturni život Rijeke, prof. Tocinovski je djelovao kao predavač, animator, književnik, prevoditelj, mentor i skrbnik makedonske tradicije u Primorsko-goranskoj županiji. Svojim pedagoškim radom, svojim književnim radovima, izučavanjem Makedonaca na ovim prostorima prof. Tocinovski ostaje nezaobilazna osobnost u razvoju riječke makedonistike, za što je dobio i Zahvalnicu rektora Sveučilišta Pere Lučina. Njegova književna djela te tekstovi u okviru *Književnog pera* značajan su književni i afirmativni doprinos upoznavanju i prepoznavanju makedonske književnosti na ovim prostorima.³⁷

Svakako, zasade ćirilometodijevske tradicije imale su snažan odjek u Rijeci i Primorsko-goranskoj županiji. Istina, naši dodiri nisu bili kontinuirani, ali su bili snažni, kvalitetni i iskreni. Možemo se samo nadati da će tako biti i u vremenima koja su pred nama.

Goran Kalogjera

The evolution of Macedonian Studies at the School of
Paedagogy/Humanities and Social Sciences in Rijeka

Summary

This paper outlines the development of Macedonian studies in the Primorsko-Goranska County of Croatia from the 1800s to the founding of the Chair of Macedonian Studies at the University of Rijeka in 2008. The author provides a chronological overview starting with individually held pursuits in the 1800s by scholars in the region, following through to subscriptions to the anthologies of the Brothers Miladinov, and culminating in the present day with a growing body of research and publication by region-based academics conducted with the aim of promoting Macedonian language and literature.

KEY WORDS: Macedonian language, Macedonian literature, Croatian studies, Macedonian studies, university of Rijeka, School of humanities and social sciences, conference proceedings

³⁷ Goran Kalogjera, *Riječko razdoblje Vasila Tocinovskog*, Makedonske teme bez dileme, Biblioteka „Žilković” Akademijski pečat, Skopje, 2014., str. 107–117.

RIJEKA U SVJETLU SVOJE POLIGLOTSKE TRADICIJE

Malo je gradova, posebno u Hrvatskoj, koji se mogu podičiti takvom tradicijom višejezičnosti, kao što je to Rijeka. Njena povijesna sudbina imala je specifičan tijek, obilježen burnim promjenama koje će se odraziti i na njenim stanovnicima, njihovom mentalitetu i svjetonazoru. Po tradiciji višejezičnosti i kompleksnosti identiteta ona je najbliža Trstu, s kojim dijeli mnogo toga zajedničkoga, premda su te „slobodne carske i kraljevske luke” ipak predstavljale različite, nerijetko i suprotstavljene svjetove. Za oba ova grada odluka Karla VI. predstavljala je uzlaznu točku njihovoga povijesnoga razvoja. Ono što ih je razlikovalo oduvijek bijaše veličina, budući da se grad na Rječini nikada nije mogao uspoređivati s glavnom lukom Monarhije, i otvoreni protekcionizam Beča, koji je uvijek više favorizirao Trst u odnosu na Rijeku, a nju tek načelno podržavao. Takva politička pristranost okrenut će Riječane prema Pešti i Ugarskoj, što su se tradicionalno smatrali protektorima i moćnim saveznicima grada na obalama Rječine.

U takvim se složenim političkim okolnostima pitanje nacionalne pripadnosti uvijek smatralo drugorazrednim, u odnosu na problem gospodarskoga napretka, interesa i razvoja. Trebalo je pod svaku cijenu omogućiti i zaštititi ekonomski prosperitet grada, a sve drugo imalo se tome podrediti. U tom pragmatičnom svijetu vladao je prije svega novac i jedino novac, kao uostalom i danas. Grad je pak predstavljao kulturni, etnički i jezični konglomerat, odnosno, pogodan humus za poliglotizam i kozmopolitizam, odnosno, rani oblik kulturnoga globalizma. Rijeka je, poput Trsta, predstavljala arhipelag raznih kultura, međusobno povezanih ali istodobno i razdvojenih, tako da je oduvijek trebalo održavati njihovu međusobnu ravnotežu. Kulturna višenacionalnost Rijeke ponajprije se odnosila na njenu elitu, povezanu međusob-

no obiteljskim, kulturnim i profesionalnim vezama. Patricijski, aristokratski mentalitet, temeljen na privredi zemljišnih posjeda, povezat će se vremenom s novim građanskim mentalitetom, usmjerenom na širenje trgovine i zarade. S velikim priljevom ljudi pridošlih izvana u potrazi za poslom, rodila se nova stvarnost, a s njome i mit kozmopolitkog grada.¹ Poznavanje nekoliko jezika u Rijeci je nekoć bilo posljedicom praktičnih potreba, ali i radoznalosti njenih građana, što su stoljećima uspješno poslovali i komunicirali sa širokim vanjskim svijetom. Jezik su, posjedujući za to urođeni smisao, Riječani usvajali i učili ne samo u školama, nego i putujući svijetom, u neposrednom i živom kontaktu s drugim narodima. Usvajali su ih i čitanjem, novina, časopisa i knjiga na raznim jezicima. Učili su ih i od uvijek brojnih stranaca što su se privremeno ili trajno nastanjivali u njihovom gradu, te nerijetko i postajali njihovim sugrađanima. Rijeka je kao tradicionalno otvorena sredina uvijek pokazivala osobitu ljubav i zanos za školu i kulturu, što će doći do izražaja u osnivanju velike isusovačke gimnazije kao temeljne obrazovne institucije za učenje klasičnih i živih jezika. Gimnazija je posjedovala bogatu knjižnicu na mnogim jezicima. U njoj se od samoga početka prednost davala talijanskome jeziku na kome se, osim latinskoga, odvijala i nastava. Kasnije će se ovoj gimnaziji pridružiti i druge specijalizirane školske ustanove. Tipičnost riječke kulture, kao i tršćanske, bila je temeljito lingvističko-filološko obrazovanje, izravan pristup i čitanje klasika iz prve ruke, kao i usporedno učenje prirodnih znanosti i znanstvene metodologije potrebnih stanovnicima trgovačkog i poslovnog grada, koji su se u životu rukovodili realističkim i pozitivističkim pristupom stvarnosti. Glavnu su inicijativu u svakoj generaciji vodili praktični i poduzetni pojedinci, povlačeći za sobom sve ostale.

Dokaze o riječkoj višejezičnosti možemo pronaći već u XVIII. stoljeću, kada Rijeku počinju posjećivati mnogi putopisci, među kojima i glasoviti opat Alberto Fortis, rodom iz Padove, koji izražava svoje divljenje jezičnoj kompetenciji Riječana, posebno njihovom poznavanju talijanskoga jezika. U ovoj prilici nije na odmet podsjetiti se toga velikoga komplimenta. Fortis u pismu Johnu Strangeu, engleskom ministru u Mlecima, doslovno ovako piše: *Privodni je jezik zemlje hrvatski, ali otmjena čeljad obaju spolova govori dobrim talijanskim jezikom i oponaša toskanski način, pa bi ih zbog toga jamačno trebalo mnogo više hvaliti nego nas, koji sakatimo naš lijepi jezik i rugamo se svakome tko ga nastoji dobro govoriti, ako nije rođen u Toskani.*²

U to vrijeme mnogi su učeni Riječani već vrlo dobro poznavali različite jezike, klasične i živuće, te bili poznati kao vrsni filolozi, poliglotti i eruditi. Oni su u pravilu potjecali iz redova gradske elite, imućnoga domaćega patricijata, no bilo je i potomaka pučana. Obično su pripadali nekoj od redovničkih zajednica ili su bili svjetovni svećenici. Među njima tako valja spomenuti isusovca Giuseppea Bardarinija i augustinca Ivana Krstitelja Cortiva. Giuseppe Bardarini (1708. – 1791.), teolog i povjesni pisac, bio je potomak riječke patricijske obitelji. Djelovao je kao profesor na mnogim isusovačkim učilištima, hrvatski ispovjednik u Lorettu,

¹ A. Ara – C. Magris, *Trst. Identitet granice*. Durieux, Zagreb 2002, str. 30.

² A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Globus, Zagreb 1984, br. 271.

te rektor kolegija u Rijeci i Gorici. Bio je dvorskim kapelanom carice Marije Terezije i riječki kanonik. Slovio je u svoje doba kao vrlo učen čovjek. Povjesničar Luigi Maria Torcoletti navodi da je osim hrvatskoga i latinskoga, znao slovenski, češki, grčki, talijanski, njemački i francuski jezik.³ Bardarinijev suvremenik i sugrađanin Ivan Krstitelj Cortivo (1707. – 1787.), član augustinskoga reda, bio je profesorom teologije i filozofije, te poznati poliglot. Posebno je dobro poznao klasične jezike, latinski, grčki i hebrejski.⁴ U to su se doba svećenicima, zahvaljujući obrazovanju, polako počeli pridruživati i laici, podjednako vrsni poznavatelji različitih jezika. Jedan od njih je Michele Antonio de Zanchi (? – 1801.), nekadašnji austrijski poručnik, riječki patricij i općinski vijećnik. Kao kraljevski stipendist studirao je u Beču, te se služio njemačkim, latinskim, hrvatskim, talijanskim i francuskim jezikom. Zanchi je bio postavljen za prvoga gradskoga knjižničara u Rijeci.⁵

Nakon ukinuća isusovačkoga reda (1773.), njihova nekadašnja gimnazija postaje glavnom gradskom srednjoškolskom ustanovom, u kojoj se osobita pozornost pridavala filološkom obrazovanju. Zahvaljujući tome ta škola postaje pravim rasadnikom znanja, mjestom u kome predaju i uče se ljudi poliglotskih sposobnosti. Posebno nadaren u tom pogledu bio je Slovenac Matija Čop (1797. – 1835.), prijatelj i suradnik Franca Prešerena, koji od 1820. do 1822. službuje na riječkoj gimnaziji kao profesor. On je, koliko nam je poznato, bio apsolutno najveći i najsvestraniji poliglot u riječkoj povijesti. Taj glasoviti klasični filolog, književni povjesnik, kritičar i estetičar, rodom iz Žirovnice u Gorenjskoj, aktivno je poznao čak devetnaest jezika. Posjedovao je izuzetan dar za učenje jezika. Tijekom školovanja savladao je njemački, latinski (službeni jezik predavanja u gimnaziji), grčki, talijanski, francuski i hebrejski. Sam je još naknadno naučio španjolski, provansalski (starofrancuski), portugalski, staronjemački, engleski, poljski, ruski i mađarski. Od slavenskih je jezika, osim svog materinjeg slovenskog, poznao još hrvatski, češki, lužičko-srpski i staroslavenski.⁶

Zanimljivo je ovdje spomenuti da su i među službenicima nekadašnjega riječkoga Pomorskoga gubernija djelovali ljudi koji su poznavali veliki broj stranih jezika. Na temelju sačuvanih generalija možemo zaključiti da to nije bio izuzetak već pravilo. Potjecali su oni iz različitih sredina, tvoreći osebujnu skupinu kozmopolita, po čemu će Rijeka uskoro postati prepoznatljiva i u kontekstu tadašnje europske kulture.

Spomenimo samo neke karakteristične primjere. Mađar Karl Anton de Budahegy, rodom iz Budima, koji je završio pravne studije na Sveučilištu u Pešti, 1828. zaposlio se kao perovođa kod riječkoga Pomorskoga gubernija. Kasnije će postati i njegovim tajnikom. Pauerova supruga bila je rođena Riječanka, iz ugledne patricijske obitelji Franul de Weissenthurm. Za Pauera se u službenim ispravama navodi da poznaje *latino, italiano, alemano, francese, ungari-*

³ *Hrvatski biografski leksikon*, sv. I, str. 458.

⁴ Isto, sv. II, str. 707.

⁵ *Riječke glose*, str. 43.

⁶ *Fluminensia slovenica*, str. 215.

co i *inglese*.⁷ U isto doba u Guberniju radi i Karl Maksimilijan Catinelli-Obradić (1807. – 1864.), rodom iz Valpova, koji je završio pravne studije na Akademiji u Zagrebu. U rubrici poznavanja jezika navedeno je za nj da se služi sa *latino, italico, alemanno, slavo, francese, inglese* i „in sorte” *ongarico*.⁸ Nakon odlaska iz Rijeke, nalazio se u sudačkoj službi u Karlovcu, Požegi i Temišvaru. Naposljetku je imenovan vijećnikom banskoga stola u Zagrebu. Catinelli se u doba narodnoga preporoda bavio sakupljanjem narodnoga melosa.⁹

Godine 1833. u riječkom Guberniju zapošljava se Mađar Mihaly de Horhy, koji se školovao u Požunu, kasniji zastupnik Rijeke u Požunskom saboru. Za njega se navodi da se aktivno znao služiti mađarskim, latinskim, njemačkim, talijanskim, francuskim i engleskim jezikom.¹⁰ Horhy je kao zastupnik Rijeke na spomenutom saboru bio naslijedio veletrgovca i dobrotvora Andriju Ljudevita Adamicha i Antuna Mihanovića, hrvatskog preporoditelja i autora teksta hrvatske himne. Zanimljivo da je Horhyeva supruga Sabina Scott bila Adamicheva unuka. Njen otac Alexander Scott, rodom iz Innerleithena u Škotskoj, bio je prijatelj čuvenog Lorda Byrona u Veneciji. Nekoliko godina kasnije među službenicima Pomorskoga gubernija nalazimo Riječane Josipa Susannija i Ivana Krstitelja Anderlića. Susanni, koji je pohađao Političko-pravnu akademiju u Požunu, govorio je i pisao hrvatski (ilirico), latinski, njemački, talijanski, francuski i mađarski. Za Anderlića se pak navodi da poznaje hrvatski, latinski, njemački, talijanski i francuski. Iz toga možemo zaključiti da su se tadašnji gubernijski službenici prosječno služili s najmanje pet do šest jezika, što samo po sebi predstavlja respektabilnu činjenicu.

Poznavanje jezika očito je bilo nešto što se uvijek posebno cijenilo, a moglo se od toga i živjeti. Dokazuje to slučaj Riječanina P. Pisanellija, koji u lipnju 1840. u Gajevim *Narodnim Novinama* objavljuje oglas sljedećega sadržaja: *P. Pisanelli učitelj englezkoga, francuzkoga, španjolskoga i talianskoga jezika, koji se je u Francezkoj, Englezkoj, Španjolskoj i Talianskoj rečene jezike temeljito naučio, po tom u englezkih, francezkih i španjolskih naseljenjih 3 a 6 godinah u Rěci, svojoj domovini, probavio, i već pet godinah ovdje naučavao, preporučuje se visokome plemstvu i poštovanomu občinstvu ovoga sl. i kr. glavnoga grada Zagreba, s tom opazkom, da on svaki dan u svom obitavalištu (u kamenitoj ulici br. 96) i u posebnih kućah naučava.*¹¹

Devet godina nakon toga na riječku gimnaziju kao profesor hrvatskoga jezika dolazi Fran Kurelac (1811. – 1874.), koji je osim slavenskih jezika u Beču, izvrsno bio naučio njemački, francuski, latinski, mađarski i talijanski jezik. Bio je predvodnikom poznate *riječke filološke škole*. Kurelac je tijekom boravka u Rijeci odgojio čitav niz rodoljubnih đaka, među kojima i Ivana Fiamina (1833. – 1890.), rodom iz Škrbića kod Voloskoga, pučkoga prosvjetitelja, plodnoga pisca i prevoditelja, te dugogodišnjeg riječkog župnika i kanonika. Fiamin je, osim materinskog

⁷ DAR, PR-1, kut. 319, 1833. Tabella di qualificazioni.

⁸ Isto.

⁹ HBL, sv. II, JLZ, Zagreb 1989, str. 601.

¹⁰ DAR, PR-1, kut. 352.

¹¹ Narodne Novine, br. 44, 2. lipnja 1840. Oglasi.

hrvatskog, poznao latinski, grčki, njemački, francuski, engleski, talijanski, češki i slovenski jezik. Preveo je više knjiga s talijanskog, francuskog, njemačkog i latinskog jezika.¹²

Zanimljiva je u Kurelčevo doba i osebujna osobnost Bakranina Avelina Čepulića (1820. – 1869.), hrvatskoga političara i publicista, koji je živio i umro u Rijeci. On je bio obdaren izuzetnom darovitošću za učenje stranih jezika. Savršeno je govorio i pisao talijanski, njemački, francuski i engleski, a dobro je poznao uz slavenske jezike i mađarski. Prema svjedočanstvu profesora Janeza Trdine, Čepulić je vladao svim tim jezicima, ali on ih nije samo govorio, već je umio na njima i tako pravilno pisati da ga je svaki predstavnik tih naroda smatrao svojim zemljakom. U vrijeme kada ga je upoznao u Varaždinu, Čepulić je učio španjolski i portugalski, pa se već bio toliko izvježbao da je mogao bez zapinjanja čitati svaku knjigu ta dva znamenita romanska naroda.¹³

U doba riječkoga provizorija, osim talijanskoga i hrvatskoga, u Rijeci se sve više počeo osjećati utjecaj mađarskoga jezika i kulture. Pripajanje riječke luke i distrikta Ugarskoj, nužno se nametnulo osnivanje mađarskih državnih škola, na kojima je talijanski jezik bio poduke uz obavezno učenje mađarskoga. Godine 1882. utemeljena je osmogodišnja Viša mađarska državna gimnazija, prema istovjetnom mađarskom obrascu gimnazijskih liceja. Bila je to elitna građanska škola s vrlo kvalitetnim nastavnicima, Mađarima i Talijanima, koji su podjednako uspješno djelovali na mađarskom i talijanskom jeziku.

U razdoblju od 1882. do 1888. njenim je ravnateljem bio prof. dr. Béla Erödi (1846. – 1918.), koji predaje mađarski jezik i književnost. Bio je to čovjek široke kulturne naobrazbe, orijentalist po vokaciji, pisac zemljopisnih rasprava, doktor mađarskog i grčkog jezika i književnosti, poznavatelj petnaestak jezika, među kojima turskog i perzijskog. Erödijev nasljednik na ravnateljskoj dužnosti bio je prof. József Berghoffer (1859. – 1896.), doktor mađarskog i njemačkog jezika. Berghoffer je bio poliglota i kozmopolit, pisac prve znanstvene rasprave o fijumanskom dijalektu (1894). Prema svjedočanstvu Silvina Gigantea, njegova učenika u gimnaziji, savršeno je govorio nekoliko jezika i bio jedan od rijetkih Mađara u Rijeci u čijem se talijanskom nije osjećala specifičnost mađarskoga izgovora.¹⁴ Među riječkim Mađarima bilo je i drugih poliglota, poput visokoga državnoga službenika dr. Károlyja Schlemmera de Bányavölgyja, koji je poput Erödija bio erudit i pasionirani orijentalist. Schlemmer je bio počasni perzijski konzularni agent u Rijeci, te objavljivao djela na talijanskom i mađarskom jeziku. I on je poznao turski i perzijski jezik (obnašajući posao sudskoga tumača za ove jezike), služeći se još francuskim i njemačkim jezikom.¹⁵

U eri privrednoga i građanskoga prosperiteta, riječku intelektualnu elitu tvore podjednako stranci i domaći ljudi. Oni međusobno komuniciraju na mnogim jezicima, služeći se podjednako dobro talijanskim, mađarskim, njemačkim i drugim europskim jezičnim standar-

¹² *Ogledalo bašćinsko*, str. 84.

¹³ *Riječki kvartet*, nav. dj., str. 151.

¹⁴ *Riječke glose*, str. 43–4.

¹⁵ *Nebo nad Kvarnerom*, str. 266.

dima. Oni na tim jezicima pišu i prevode, stvarajući bogatu novinsko-publicističku i književnu produkciju. Elitni sloj riječke inteligencije u načelu nije bio opterećen balastom nacionalnoga, budući da su u gradu živjeli pripadnici različitih naroda, često povezani bliskim rodbinskim vezama. U Rijeci je vladajuća mađarska nacija predstavljala zapravo nacionalnu manjinu koja svoj jezik nije mogla nametnuti višenacionalnoj većini. Pa ipak, mađarski jezik preko školskih ustanova i javnih medija s vremenom postaje svojinom obrazovanih Riječana, kao što će i talijanski jezik postati uobičajenim sredstvom sporazumijevanja riječkih Mađara. Hrvatski jezik, nažalost, nalazio se u posve u podređenoj poziciji, jer nisu postojale posebne škole za njegovo učenje, tako da nije ni moglo doći do neke visoke jezične kompetencije u tom standardu. On je, dakako, postojao kao jezik uže obitelji, ali u javnosti nije imao status kakav su imali talijanski ili mađarski. Radi toga su riječki Hrvati bili u velikoj opasnosti od postupne asimilacije. U toj pretežito bilingvalnoj ili čak trilingvalnoj situaciji, ni poliglotti nisu bili rijetkost.¹⁶

Znakovito je da se poliglotti u Rijeci pojavljuju u svim građanskim slojevima. Ne nalazimo ih samo među učenim profesorima, guvernerima i visokim državnim službenicima, već i među takozvanim običnim svijetom. Čak su i riječki radnici i obrtnici, iako u pravilu slabije obrazovani od elite, poznavali solidno nekoliko europskih jezika, te su mogli razgovarati ili čitati novine na tim jezicima. Ovdje je primjereno podsjetiti na dosjetku budućega kardinala Celsa Constantinija koji je po svom dolasku u Rijeku kao posebni apostolski administrator u doba D'Annunzia rekao da se tamo i „najgluplji čovjek” rađa sa znanjem četiri jezika.¹⁷ Ta se višejezičnost mogla osjetiti gotovo na svakom koraku. Ne samo da su se u kavanama čitale novine na različitim jezicima, nego se njima govorilo na ulicama i na glavnoj gradskoj tržnici, u svim gradskim trgovinama i općinskom kazalištu. Ti su se jezici aktivno koristili i u službenim i svečanim prilikama.

Tako je, primjerice, u svibnju 1879. svečano otvorena nova parobrodarska linija od Glasgova do Rijeke parobrodom *Hungaria*, zahvaljujući kompanijama Burrell & Son iz Liverpoola i bečkoj otpremničkoj tvrtki Gottfrieda Schenkera. Na svečanom banketu priređenom u njihovu čast, prisutnima se prvo obratio tadašnji guverner na engleskom. Nakon njega gradonačelnik Ciotta održao je kraći prigodni govor na talijanskom. Potom su na njemačkom govorili Schenker, Hahn, direktor društva Južnih željeznica i gubernijski savjetnik Hektor Cattinelli. Potom je kapetan Heinrich Littrow svima nazdravio u šaljivom tonu na engleskom jeziku. Naposljetku su na red došli G. Francovich i dr. A. F. Giacich, svojim zdravicama opet na talijanskom jeziku.¹⁸

Koncem svibnja 1895. đaci Mađarske državne gimnazije u Rijeci održali su *un trattamento poliglotta*, povodom blagdana Sv. Filipa Nerija. Tom prigodom recitali su se tekstovi čak na deset jezika. Organizator ovoga programa bio je tadašnji gimnazijski vjeroučitelj dr.

¹⁶ *Nebo nad Kvarnerom*, str. 265–266.

¹⁷ A. Ara – C. Magris, nav. dj., str. 59.

¹⁸ *La Bilancia*, br. 137, 17. V. 1879. Il banchetto Burrell-Schenker.

Ferdinand (Nándor) Sándorffy, rodom iz Debrecena, koji je studij filozofije i dogmatike po-
hađao u biskupskom liceju u Gyulafehérváru. U dnevniku *La Bilancia* o tome postoji vrlo
opširan prikaz:

*Jeri sera gli studenti del r. ginnasio ung. Superiore di Stato offersero nella sala
di disegno di quell'estate un trattanimento affatto speciale. La serata comuò
coll'esecuzione d'un inno a S. Filippo Neri, per violini (sotto la direzione
del mo. sig. G. Baldini).*

*Indi ci fu un omaggio poliglotta. Lo studente Iginio Koller parlò in lingua
italiana, lo studente Paolo Zigar declamerò in lingua ungherese l'ode
Fohászokodás, Adriano Mizzan in lingua greca l'amore di S. Filippo alla
S. Vergine Anacreontica, Francesco Sablich in lingua latina l'ode alcaica
"De Virgine, Dei Matre, ad pueros, exunte Monica", Vittorio Poli una
composizione in lingua araba, Carlo Pauer un inno sacro in lingua inglese,
Nicolo de Ghyzy i pensieri di Laménais L'amour de Dieu, Massimiliano
Rosenkart in lingua tedesca, un lavoro dell'oratore tedesco Beda, lo studente
Pietro Popesku la composizione rumena Il pedagogo e lo scolare, lo studente
Guido Depoli in lingua spagnola la parabola La aquila y el sol, infine lo
studente Giorgio Vukelich in lingua croata una prosa a S. Filippo Neri
protettore della gioventù.*

*Durante il trattanimento parecchi allievi dell'istituto dall'egregio suo
istituto suonarono, sotto la direzione del Baldini La Califa de Bagdad di
Boiledieu ed un Omaggio a Tartini dello stesso Baldini.*

*Il trattanimento ch'era stato organizzato dell'egregio dr. Ferdinando
Sandorffy – si chiuse coll'esecuzione d'un inno a S. Filippo Neri.*

*La sala dove i bravi studenti diedono prova delle loro cognizione linguistiche
era piena zeppa di auditori, fra cui notamo il ten. mar. Speiss de Braccioforte,
il direttore Berghoffer e molte signore.¹⁹*

¹⁹ *La Bilancia*, br. 120, 27. V. 1895. Un trattanimento poliglotta.

PASSIM. FRAGMENTI

Nisam sredila, kamoli ukoričila svoje dnevničke zapise. One predavačke. O onom što osjećam i zamjećujem za trajanja nastave, za pauza, za pripremâ tzv. nastavnih jedinica, za povremenih otezanja s tom pripremom, sklonosti improvizaciji (s dobrim ishodom – zakopana znanja isplivaju), za otpora da uđem u dvoranu, da me *deus ex machina* katapultira daleko i drugdje. Za dostajućeg elana i neumrle vjere u smisao predavačkog poslanja. Po *defaultu*.

§

Glas odnekud: Poziv, misija, poslanje – ne običan po-sa-o! Ne prodajete krumpir. Vi (pro)dajete znanje, vi uvodite u svjetove. Ali, kakve svjetove! To su elitni sadržaji, ne zaboravite! Privilegij je raditi s mladima, s njima pronicati u književne likove. Detektirati najavu zapleta. Alteriranje raspleta. Dekonstruirati Homerovu šestostopnu premetaljku... Učiti ih kako da čitaju djelo. Zato, zanemarite pozitivizam. Kome se, zašto se osvećivao, kojem se grad(ić)u narugao, od čega je bolovao... to su efemerije. Nepoćudnost nekih pisaca u očima poretka i režimskih kritika dođe i prođe. Na tankom ledu piščeve biografije poskliznut ćete se i ugroziti užitak čitanja. Čemu tragati za potvrdom paranoje u *Pomorskoj pjesmi* Alvara de Camposa alias Pessoe, primjerice? Što ste time dobili, što izgubili? Znam, vi zastupate struku i s druge ste strane laičke neopterećenosti. Vi radite na stjecanju studentovih kompetencija za analitičko čitanje. Vi dozivate njegov kritički, polemički nerv. Pretresate s njim pojmovnik književnih termina i teorija i strahujete da ga nećete osposobiti za njihovu primjenu. Da ga nećete kvalificirati. Jer tu je, zar ne, uvijek neki hijat: što s likom, s postupcima, sa stilom, s fabuliranjem, s autorskom mimikrijom u djelu, kako da

se ne pogubi u mreži značenja? Zato mu ometate užitek čitanja premda je baš zbog tog užitka u Hesseu, Kafki, Bellowu, Selimoviću, Vrkljanovoj, Desnici i drugima – navodno – upisao studij književnosti i jezika. Muči vas kako ga doista osposobiti da ocjenjuje djelo. Djelo za koje je na upisnome intervjuu kazao – pamtim s intervjuu upravo navedena djela – da ga je motiviralo na odabir studija. Da kaže *tri čiste* o razvikanu piscu. O problematičnome bestseleru. Uspijete li to u nekoliko semestara?

§

Opet Glas odnekud: Tko je doista pročitao Joyceova *Uliksa*, njegov posljednji roman *Finneganovo bdijenje*?! Vi jeste? Je li *Bdijenje* u nas prevedeno? Bilo je nekih pokušaja navodno. Pa *Zaručnike*, *Oslobođeni Jeruzalem* – remek djelo Tomasovićeve prevoditeljstva, *Gilgameša*, *Pančatantru*, *Tihi Don*, *Maldororove spjevove*, Goetheov ep *Hermann i Dorothea*. *Ifigeniju na Tauridi* u *Kombolovu prijevodu iz četrdesetih*? Zavirite u komentar mladih na forumima. Neke lektirne naslove imenuju „knjigama koje ne možete pročitati”. Forumaš: „moja stara obožava taj *Tihi Don...Combray* – najdosadnija knjiga, jedva sam pročitao trećinu knjige... Meni je *Povratak Filipa Latinovicza* definitivno bio najveći horor. Još i danas imam traume od te knjige”.

§

Dvojnjak iznovice: Tu nema katastrofalnih posljedica kao kad kruzer nasučete, kad vam se zbog pogreške sa statikom most srona, zubarskom nepažnjom pacijentu zarežete vratnu aortu, nagibni vlak fatalno „nagnete” i sl. Nema životno ugroženih ako u nepažnji Briseidu zamijenite Kriseidom. Polinika Eteoklom, Rosencrantza Guildensternom, Astrova Vojnickim, Vladimira Estragonom. Što se može pokvariti, koga dezinformirati ako na seminaru nadglasa onaj diskutant koji paušalno ustvrdi da je Paulo Coelho sladunjav? Sentimentalan. Da je *Ilijada* mladima neprohodna. Da je cijela priča oko kneza Miškina i fatalne Nastasje passè, da je mnogo od ponuđenih lektirinih naslova odavno *nevergreen*. Da je povijest svjetske književnosti zapravo povijest dominantnih. Goetheova „svjetska književnost bez imena” svodi se na velike pisce velikih književnosti. Ostalo su epizode na karti moći i supremacije.

§

Za predbolonjskog razdoblja i četverogodišnje kroatistike nisam mogla odoljeti a da slušače ne uputim na „skandal s krasnom kineskom vazom” za soareje kod Jpančinih. Ilustrativna epizoda po više osnova. Kolosalna anticipacija frojdijanskoga učenja o podsvijesti. Dobro prihvaćena kod više generacija.

§

U semestralnome itineraru novijih i suvremenih lektirnih naslova kakvi se propituju i na našim naturalnim ispitima nema kalendarskoga usjeka čak ni za digresijski ulet na književnu temu recentnih hegemonističkih akulturacija, imigrantsko-asimilacijskih kulturalnih otpora, podvojenih identiteta i sl. Tek naputak za fakultativno i privatno upoznavanje s Zimbabveankom

Tsitsi Dangarembga, englesko-karipskim – porijeklom indijskim – piscem Naipaulom, Indijkom Arundhaty Roy, Libanoncem Aminom Maaloufom, Vijetnamcem i partizanom Nam Caom, Venecuelancem Miguelom Otero Silvom i drugima koji s (ne)prikrivenom kontestacijom propitkuju neokolonijalne ideološke matrice kojima su iskustveno izloženi.

§

Štute pribilješke sporenja sa sobom zbog ispitnih višednevnih tortura nalik stampedu. Nakon povećeg broja ispitanih posustajem s poticajnim interventima, maštovitim pitanjima, padam u hipoglikemijsku pospanost, vrijeme kao da stoji, *fila* na hodniku i stubištu jedva se smanjila, zapadamo u letargiju propuštanja *kao na traci*. Ako ne dosegne *prolaz*, gubi godinu, stipendiju, dom, Rijeku, sve? Dekanski rok – slamka spasa, mučni kompromisi. Bodovne i rang liste, pismeno-usmeni uradci u grozničavoj utrci sa zadanim pravilima tzv. prohodnosti, ukupni dojam o semestralnom/seminarskom kandidatovu ulogu – ne slažu (mi) se. Ona(j) koja/i iz stražnjih redova brbori, kontrira, potapa brodove, kombinira sudoku, esemesa, drijema, koji povremeno navrati u razred, ne zna *gdjesmostali*, ne zapisuje jer nema *papiripisaljku*, takav me mnogo kad iznenadio izvrsnim ispitnim ishodom. Zar penali za neredovitost, pozu pasivnosti, kontestaciju?

§

Zebnja zbog potencijalno prazne dvorane jer kasnim. Ima li smisla čekati me ili se vratiti podnevnom sunčanja na klupama uz Kont, uz ostakljenu aulu nove kampusove zgrade, u neki od okolnih kafea... jer je na repertoaru *patosni* Werther i *ambivalentna* Lotta?

§

Na oldtajmerici Royalovoj, na Olympijici (preuskog valjka za špalte i nježni višebojni indigo) pa k suterenskom šapirografu bivše gornje zgrade bivšega FIP-a, testovi, ispitni listići, citati za navođeno čitanje, prijevodni fragmenti, razni ilustrativni materijali, folije, dijapozitivi, raznobojni fascikli za ovo i ono. Pa u donjoj zgradi ugaona fotokopir-izba, u čije bi pritvoreno okance kolega-u-suknji uputio zen-smiješak pa izručio poslovično strpljivoj gospođi M. pozamašni kopirni naramak. Redovito petkom. Pred fajrunt. Onda krajem devedesetih tehnički pomak: kakvo olakšanje! E-testovi, e-građa, e-korespondencija, klikom odašiljane ispitne rang liste, predavačke dionice, knjige na utičnome sticku, e-obraci za knjižničku posudbu, *live streaming* s udaljenih predavaona. Gotovo je s prašnjavim papirinama do u nedogled za kolegij ovaj, onaj, *-enti*. Gotovo je s prošlim stoljećem. Odonda nevidljiva, nečujna no, intenzivna e-komunikacija, *u papučama*, počesto prepun *inbox*, užurbana prepiska, elektroničko mentoriranje s kraja na kraj svijeta, za višemjesečnoga korejskog boravka.

§

Notes sporadični, na skose, s vremena na vrijeme, neujednačena iskaznog ritma, datacija na preskok, filigranske preciznosti i črčkarija naizmjenice. Suplentskih i razredničkih isku-

šenja, kad su razredi nalikovali nâru punom rujnih koštica: odjeljenja za buduće šilice, trgovačka odjeljenja. Đački dom na Podmurvicama i moji razrednički izvidi o tome što mi čine domske djevojčice/djevojke izručene riječkim burama, generacijskim čavrlanjima, nostalgiji za goranskim zavičajem. Jedanaest prvih razreda što krojačkih, što trgovačkih. Večernje odjeljenje trgovačkih poslovođa. U svih jedanaest ista nastavna jedinica, isto gradivo, ista ja. Svi u kutama. Moja je svijetloplava, bijeli Hedvigin *rišelje kragen*, monogram na džepu. U njemu obavezna crvena, plava, crna kemijska olovka. Obvezni naputak kako, kada, kojom bojom ispuniti metodički protokol, evidencijske rubrike. Aktivni, sjedničenje do u kasne sate. Proskribirana *afro* frizura u mlade profesorice engleskoga jezika. Nepoćudna frizura navodno. Posipanje pepelom pred školskim vlastima. Kasnih šezdesetih, početkom sedamdesetih.

§

Dijarijske elipse, krnja zapažanja, dijalozi polovično rekonstruirani, podsjetnici ni za koga ni za kad, da budu trag tek tako. S odmakom od nekoliko godina, od više desetljeća, od negdanjeg predavačkog *dresa*, aktivizma koji me nosio žešće pa slabije, jako i (o)lako, gurao u nastavu emfatično kao da skakućem po Heidinoj cvjetnoj livadi. Nemam žala ni čežnje za nastavkom. Majetički eros me napušta, nataloženi umor dohodi.

§

Zašto su mi živa i nenaporna sjećanja na davne predavače mojih studentskih godina, dočim se nedavnim slikama opirem?

§

Jesam li imala svoju temu? Onu kojoj sam se radovala, varirala ju razmjerno trenutnoj inspiraciji, kojoj sam priželjkivala maksimalnu pažnju mojih slušača? Pretpostavljam da svi imamo svoje tematske favorite, neke suodnose, neka razdoblja, aporemska mjesta za raspravu, tematološki rakurs, imagološku tangentu, nešto u čemu *plivamo kao riba u vodi* te se tada zbog iznimne interakcije iznimno osjećamo.

Upravo je tako bilo s temom o Shakespeareu i elizabetinskome kazalištu na predavanju prof. dr. sc. Katice Ivanišević. Gostujućem. Proletjelo je u času. Toplo, zaokruženo, s vedrinom u koju je zaogrnila tako glomaznu tematsku dionicu. Svjesna *nemoguće misije* da dvosat modelira sveobuhvatnim izlaganjem o mjestu i značenju rečenog temata. Sa šarmom nastavnika koji zna da zna te se ne mora naglasno dokazivati erudicijom. S digresijama koje su imale životodajnu aromu, ne želeći, pretpostavljam, suhoparno impostirati sadržaj koji tendira zamornoj šekspirološkoj enumeraciji, apologiji prekretničkog datuma u svjetskoj književnosti. Nisam imala priliku poslušati i neke Profesoričine sate iz amerikanistike, europskog književnog bohemstva ali sam držala sretnom okolnošću da je kolegij Svjetske književnosti „opremila” nezaobilaznim kompendijima koje sam obilato koristila i za svih predavačkih godina držala obligatnom literaturom.

prof. dr. sc. Marija Turk

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku

dr. sc. Nina Spicijarić Paškvan

Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci

O ROMANIZMIMA U OMIŠALJSKOM GOVORU

izvorni znanstveni rad

U prilogu se iznose rezultati analize romanizama u omišaljskom govoru. Prikazuje se njihova fonološka prilagodba sukladno čakavskim, zatim lokalnim i općehrvatskim zakonitostima. Morfološka se prilagodba prikazuje prema vrstama riječi. Kod promjenjivih se vrsta riječi utvrđuje oblik i paradigmatički obrazac. Semantička se prilagodba prati na razini nulte semantičke ekstenzije, na razini suženja i na razini proširenja značenja. Daju se naznake o uporabnim sferama koje popunjavaju romanske posuđenice.

KLJUČNE RIJEČI: hrvatski jezik, talijanski jezik, čakavski dijalekt, mletački, romanske posuđenice, prilagodba

I. Uvod

U znanosti o jeziku poznato je da je krčki dijalekatski areal vrlo raznolik (Sujoldžić, 1992/93). Uz opće čakavske odrednice karakteriziraju ga i neka vrlo arhaična obilježja, gotovo jedinstvena na cjelokupnom čakavskom području, ali i novija jezična naslojavanja nastala doseljavanjem stanovništva, te unutarjezična i međujezična prožimanja. Općenito se mogu razlikovati starinački i doseljenički mikrosustavi. Starinački mikrosustav objedinjava dva modela: arhaično-konzervativni i konzervativno-inovativni. Arhaično-konzervativnom modelu

pripada govor Omišlja, te govori dobrinjske i vrbničke skupine. Konzervativno-inovativnome modelu pripada skupina govora s interferencijama arhaičnih i mladih jezičnih značajki, a pripada mu govor Punta i govori bašćanske skupine. Doseljenički mikrosustav proteže se na zapadnom dijelu otoka Krka. On obuhvaća tri modela: konzervativniji (svi govori dubašljanske skupine), inovativniji (svi govori šotoventske skupine i mjesni govori Vrha i Kornića), interferentni model (Njivice i Sv. Vid-Miholjice) (Lukežić – Turk, 1988: 21–22 i 302).

II. Romanizmi u govoru Omišlja

Od početka hrvatske povijesti na istočnoj obali Jadrana postoje dodiri između hrvatskoga i talijanskoga jezika, odnosno njihovih dijalekata. Za posuđenice se iz talijanskih dijalekata u literaturi koja ih obrađuje obično rabi naziv romanizmi iako sam naziv ima mnogo šire značenje. Većina romanskih posuđenica u hrvatskom jeziku potječe iz mletačkog, talijanskog dijalekta koji se govorio u Veneciji i u područjima kojima je Venecija upravljala. Te se riječi rabe u simbiozi s hrvatskim riječima (Muljačić, 1973: 21–39).

U ovome se prilogu nastoji utvrditi kako su se romanski leksički elementi prilagodili u mjesnom govoru Omišlja i naznačiti sfere njihove uporabe. Prilagodba se romanizama prati na fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini.

Građa je crpljena iz *Rječnika omišaljskoga govora* Ivana Mahulje koji je objavljen 2006. godine, 23 godine nakon autorove smrti. Izvorni su leksemi provjereni u talijanskim rječnicima (Zingarelli, 2000; Boerio, 1998). Romanske posuđenice ekscerpirane iz Mahuljina rječnika ovjerene su i potvrđene anketiranjem informanata. Zahvaljujemo gospođama Dinki Lesici rođ. Fabijanić, Jagodi Lesici-Ježini i Jelki Sparožić, gospodi Antonu Albanežu (Totu), Nikoli Pinduliću (Dušiću) i Ratku Sparožiću što su nam susretljivo pružili dragocjene informacije.

I. FONOLOŠKA PRILAGODBA ROMANIZAMA

Romanizmi koji su ulazili u hrvatski jezik i njegove dijalekte prolazili su put veće ili manje prilagodbe. Ovdje nas ponajprije zanima potpuna transfonemizacija, tj. zamjena stranog fonema domaćim.

Slijedeći kriterije za utvrđivanje pripadnosti čakavskom narječju (Moguš, 1977), fonološka će se prilagodba romanizama pratiti na razini usklađenosti s općečakavskim značajkama, na razini usklađenosti s lokalnim čakavskim značajkama, a treću će skupinu činiti sve ostale promjene svojstvene i nečakavskim sustavima hrvatskoga jezika.

I.1. Prilagodba općečakavskim značajkama

I.1.1. Fonem /ć/

U omišaljskom se govoru fonem /ć/ izgovara tipično čakavski – kao palatalni ploziv [tʃ] (o čakavskom /ć/ usp. još Moguš, 1977: 65, 66). Kakav je izgovor u domaćim riječima, takav je

i u posuđenicama romanskoga podrijetla. Suglasnička se skupina /kj/ supstituira u roman-
skim posuđenicama u čakavštini fonemom /č/, kao što pokazuju primjeri iz omišaljskoga
govora:

čākulalčakulāt 'brbljarija, brbljati' (mlet. *chiacola*, *chiacolar*);¹ *čapāt*
'uhvatiti' (tal. *acchiappare*, mlet. *chiapar*); *čâr* 'jasan, svijetao' (tal., mlet.
chiaro); *fišćāt* 'zviždati' (tal. *fischiare*, mlet. *fischiar*); *kajĭć* 'vrsta čamčica'
(tal. *caicco*, *caicchio*, mlet. *caichio*, *caechio*); *măća* 'mrlja' (tal. *macchia*,
mlet. *machia*); *mandrăć* 'lučica' (tal. *mandracchio*, mlet. *mandrachio*);
očāda 'pogled' (tal. *occhiata*, mlet. *ochiada*); *očālĭ* 'naočale' (tal. *occhiali*,
mlet. *ochiali*, *ochiai*); *pariĉāt* 'pripremiti' (tal. *apparecchiare*, mlet.
parechiar); *paštrōĭl paždrōĉ* 'improvizirano jelo, mješavina' (tal. *pastrocchio*,
mlet. *pastrochio*); *radĭć* 'vrsta salate' (tal. *radicchio*, mlet. *radichio*); *reĉĭn*
(tal. *orecchino*, mlet. *rechĭn*); *rišĉōž* 'riskantan, opasan' (tal. *rischioso*,
mlet. *rischioso*, *risegoso*); *ščăma* 'krljušt' (tal. *squama*, mlet. *schiamo*);
ščĕto 'jasno, otvoreno' (tal. *schietto*, mlet. *schieto*); *ščĕ* 'vjedro' (tal. *secchia*,
mlet. *sechio*).

1.1.2. Suglasničke skupine /st/, /sp/, /sk/

Suglasničke skupine u riječima strana podrijetla /st/, /sp/, /sk/ obično se u čakavštini ostva-
ruju kao /št/, /šp/, /šk/. U omišaljskome govoru to pokazuju romanizmi:

beškōt 'vrsta dvopeka' (tal. *biscotto*, mlet. *biscoto*); *beškōtĭn* 'vrsta dvopeka'
(tal. *biscottino*, mlet. *biscotino*); *būšta* 'limenka' (tal. *busta*); *mĕšter*
'učitelj' (tal. *maestro*, mlet. *mestro*); *rešpĕt* 'obzir, uvažavanje' (tal. *rispetto*,
mlet. *rispeto*, *respeto*); *škapulāt* 'osloboditi, izbaviti' (tal. *scapolare*, mlet.
scapolar); *škarpĭna* (tal. *scorpena*, mlet. *scarpēna*); *škātula* 'kutija' (tal.,
mlet. *scatola*); *škūro* 'tamno' (tal., mlet. *scuro*); *šparinjāt* 'štedjeti' (tal.
sparagnare, mlet. *sparagnar*); *špijāt* 'vrebati, uhoditi' (tal. *spiare*, mlet.
spiar); *špikulāt* 'razmišljati' (tal. *speculare*, mlet. *specular*); *špôrko* 'prljavo'
(tal., mlet. *sporco*); *špôrta* 'vreća za tiskanje maslina' (tal., mlet. *sporta*)²;
štajōn 'godišnje doba' (tal. *stagione*); *štrăkat* 'truditi se, umarati se' (tal.
straccare, mlet. *stracar*); *štufāt* 'dosaditi' (tal. *stufare*, mlet. *stufar*); *veštĭd*
odijelo' (tal. *vestito*).

U nekoliko je primjera zabilježeno odstupanje od prikazanih tendencija, tj. zadržavanje neiz-
mijenjenog skupa /sk/: *skāla* 'stepenica' (tal., mlet. *scala*); *skārso* 'nedostatno' (tal., mlet. *scar-
so*); *skōs* 'trzaj' (tal., mlet. *scossa*); *skūta* (tal. *scotta*); *skūža* 'izgovor' (tal., mlet. *scusa*).

¹ U radu su korištene kratice: tal. za talijanski jezik, i mlet. za mletački.

² Izvorno tal. i mlet. *sporta* znače 'torba', a u čakavskome 'torba u kojoj se tiskaju mljevene masline'.

1.1.3. Disimilacije

U suglasničkim skupinama dolazi do disimilacijskih promjena. Distantnom su disimilacijom zahvaćeni sonanti, kao što se vidi iz primjera:

tal. *baccalà*, *stoccafisso*, mlet. *bacalà* > *bakalāj*; tal. *ritratto* > *litrāt*; tal. *rosmarino*, mlet. *osmarino* > *lucmarīn*; tal. *numero* > *lūmer*; tal. *rosario* > *luzârij*; tal. *roncolo*, mlet. *roncola* > *rankûn*.

1.1.4. Fonološke pojave uvjetovane strukturom čakavskog sloga

Strukturom su čakavskog sloga uvjetovane redukcije početnih samoglasnika. Pojava redukcije početnih samoglasnika u čakavštini relikv je prajezičnog „zakona otvorenih slogova” po kojem je riječ obavezno završavala samoglasnikom (usp. Moguš 1977: 86). Dakle, budući da su riječi završavale uglavnom samoglasnikom, ispred riječi koje su počinjale samoglasnikom da bi se uklonio hijat došlo je do ispadanja početnoga samoglasnika. Taj je model prenesen i na romanske posuđenice:

koštāt ‘pristati uz gat, približiti se’ (tal. *accostare*, mlet. *acostare*); *bandunāt* ‘napustiti’ (tal. *abbandonare*, mlet. *abandonar*); *grěšta* ‘nezrelo voće’ (tal., mlet. *agresta*); *lăštik* ‘elastična gumena vrpca’ (tal., mlet. *elastico*); *lètrika* ‘elektrika’ (tal. *elettrico* pridj., mlet. *eletrico* pridj.); *namurāt se* ‘zaljubiti se’ (tal. *innamorarsi*, mlet. *inamorarse*).

Jedna relativno velika skupina romanizama upućuje na to da do ukidanja početnog samoglasnika nije nužno došlo u procesu prilagodbe i integracije, već je vjerojatno da su ti primjeri primljeni bez inicijalnog samoglasnika izravno iz mletačkog dijalekta:

petīd ‘apetit’ (tal. *appetito*, mlet. *petito*); *limōzina* ‘milodar u crkvi’ (tal. *elemosina*, (pučki) *lemosina*, *limosina*, mlet. *lemosina*); *relđj* (tal. *orologio*, mlet. *relogio*); *rećīn* ‘naušnica’ (tal. *orecchino*, mlet. *rechin*); *šugamân* ‘ručnik’ (tal. *asciugamano*, (pučki) *sciugamano*, mlet. *sugaman*); *žūnta* (tal. *giunta*, *aggiunta*, mlet. *zonta*).

Vjerojatno se iz istog razloga u posuđenim romanizmima pojavljuje inicijalni sonant:

lumbrija ‘kišobran, suncobran’ (tal. *umbrella*, *ombrella*, mlet. *ombrela*)³; *năpoštu* ‘tobože’ (tal. *apposta* ‘namjerno, baš’)⁴.

³ Ovu pojavu Vinja (1996: 626) tumači kao *pučki razvoj* po kojem je došlo do srastanja fonema /l/ s imenicom.

⁴ U Mahuljinu *Rječniku* uz riječ *năpoštu* navodi se značenje ‘tobože’. Na terenu je ovjerena s njezinim izvornim značenjem ‘namjerno, radi toga’.

1.2. Prilagodba lokalnim značajkama

Mjesni govor Omišlja u nekim značajkama očituje znatnije razlike u odnosu na druge čakavske govore, a manjim dijelom i u odnosu na preostale govorne tipove arhaično-konzervativnog tipa čakavskog dijalekta na otoku Krku, tj. spram dobrinjskog i vrbničkog tipa.

1.2.1. Prijelaz samoglasnika /a/ > /e/

U arhaično-konzervativnom modelu starinačkih govora odraz je starohrvatskog poluglasa /ə/ dvojak i po tome jedinstven u odnosu na čakavštinu i u odnosu na hrvatski jezik općenito. Kontinuanta mu je u izvorno kratkom slogu ili u primjerima čakavske vokalizacije u omišaljskome i vrbničkome govornom tipu /e/ i u dobrinjskome /o/,⁵ a u sekundarno produženome slogu /a/. Taj je odraz nosilac velike razlikovnosti u odnosu na druge hrvatske govore. U ostalim se čakavskim⁶ i u štokavskim govorima odražava samoglasnikom /a/.

Usp. *vəžgati* > *važgāt/vežgāt/vožgāt*; *dənəs* > *danəs/denēs/donōs*.

Obrazac /ə/ > /e/ analogijom se prenosi i na ograničeni broj romanizama:

bānek 'klupa' (tal., mlet. *banco*); *bronēc* 'kotlić' (tal. *bronzo* 'bronca', mlet. *bronzin*)⁷; *čīfel* 'cipal' (tal. *cefalo*, mlet. *chiefali*); *frižek* 'svjež' (tal., mlet. *fresco*); *čāvē* 'čavao' (tal. *chiavello*); *keštē* 'kaštel' (tal. *castello*, mlet. *castelo*)⁸; *měšter* 'učitelj' (tal. *maestro*, mlet. *mestro*); *meštē* 'kabao' (tal. *mastello*, mlet. *mastelo*); *pōret* 'luka' (tal., mlet. *porto*); *špōrek* 'prljav' (tal., mlet. *sporco*).

1.2.2. Slogotvorno /r/

Slogotvorni se fonem /r/ u omišaljskom govoru u izvornim hrvatskim riječima ostvaruje na tri načina:⁹

- s popratnim samoglasnikom /e/ (/r/ > /ər/ > /er/): *sěrcē*, *gērmīt*, *tvěrd*, *těrs*;
- s popratnim poluglasom /ə/: *tərbuh*;
- metatezom /er/ > /re/: *perst* > *prěst*.

Sukladno tome prilagođeni su i malobrojni romanizmi u kojima se /r/ našao u slogotvornoj poziciji, tj. između dvaju suglasnika, npr. *kerdēnča* (tal., mlet. *credenza*); *peržūn* 'zatvor' (tal. *prigione*, mlet. *preson*); *persūt* (tal. *prosciutto*, mlet. *persuto*).

⁵ Z. Junković (1982/83: 393-400) specifičan odraz starohrvatskog poluglasa tumači utjecajem veljotškoga jezika koji se na otoku zadržao do konca 19. stoljeća. On pretpostavlja da je između poluglasa i samoglasnika /e/ ili /o/ bio *ə*.

⁶ Odraz starohrvatskog poluglasa /e/ poznat je još u dijelu čakavskih creskih govora.

⁷ Ovdje je došlo do metonimije: posuda (u kojoj se kuha palenta) nazvana je po materijalu od kojega je napravljena.

⁸ O tome svjedoči i ime trga u Omišlju – Prikešte.

⁹ O realizaciji vokalnoga /r/ usp. Moguš (1977: 30–34).

1.2.3. Supstitucija afrikata

Fonem /ʒ/ predstavljen je u čakavštini fonemom /z/ u baštinjenim hrvatskim riječima (npr. *žep*), a fonem /z/ koji u hrvatskome jeziku predstavlja odraz skupine *daj, odnosno /dj/ u čakavštini je predstavljen uglavnom fonemom /j/ (npr. *meja*, *rojen* itd.). Talijanski fonem /ʒ/ te mletački /z/, /z/ u hrvatskim se posuđenicama može supstituirati fonemom /ʒ/ ili /z/ (Sočanac, 2004: 111). U omišaljskom su govoru romanizmi s tim fonemom prilagođeni tako da su usklađeni s prikazanim čakavskim fonološkim tendencijama koji vrijeđe za te afrikate:

tal. /ʒ/, mlet. /z/, /z/ > /ž/

fažol 'grah' (tal. *fagiolo*, mlet. *fasolo*); *inženjōž* 'snalažljiv, domišljat' (tal. *ingegnoso*); *lōža* 'poluotvoren trijem' (tal. *loggia*, mlet. *loza*, *loggia*); *mažurāna* 'majorana, mažurana' (tal. *maggiorana*, mlet. *mazorana*); *valiža* 'kovčeg' (tal. *valigia*, *valice*, *valige*, mlet. *valise*, *valisa*); *žāra* 'vrsta amfore' (tal. *giara*, *giarra*, mlet. *zara*); *žūnta* 'dodatak' (tal. *giunta*, *aggiunta*, mlet. *zonta*); *žornāda* 'nadnica, dnevnicā' (tal. *giornata*, mlet. *zornada*).

U ovim se primjerima može pretpostaviti neposredni mletački utjecaj.¹⁰

tal., mlet. /ʒ/ > /j/

dumijāna 'veća obično opletena staklenka' (tal. *damigiana*, mlet. *damegiana*); *jakēta* 'jakna' (tal. *giacchetta*, mlet. *giacheta*); *kurāj* 'hrabrost' (tal. *coraggio*, mlet. *coragio*); *jūsto* 'točno, baš' (tal., mlet. *giusto*); *relōj* 'sat' (tal. *orologio*, mlet. *relogio*); *štajōn* 'doba godine' (tal. *stagione*).

1.2.4. Supstitucija fonema /l/

Prvotni prajezični, a dijelom i sekundarni starojezični fonem /l/, kao i u mnogim čakavskim govorima u omišaljskom je govoru supstituiran fonemom /j/. U romanizmima je ta pojava dosljedno provedena (tal., mlet. /l/ > /j/):

bijēt 'brodska putnička karta, ulaznica za kino' (tal. *biglietto*, mlet. *biglieto*); *butīja* 'boca' (tal. *bottiglia*, mlet. *botiglia*); *grīje* 'rebrenice' (tal., mlet. *griglia*); *terāja* 'zemljano, emajlirano, porculansko posuđe' (tal. *teraglia*, mlet. *teraglia*).

1.2.5. Sonant /l/ na kraju sloga

U omišaljskom govoru postoji tendencija gubljenja suglasnika /l/ na kraju sloga u kategorijama imenica, pridjeva i priloga:

kotē (< kotel = kotal/kotao), *ce* (< cel = cijel), *debē* (< debel = debeo), *vesē* (< vesel = veseo).

¹⁰ Mitja Skubic (2002: 72) govori da sjeverna talijanska narječja imaju sibilant na mjestu gdje je u toskanskom palatal, a da se u mletačkom govoru ti sibilanti mogu lagano palatalizirati.

Ovi i drugi primjeri pokazuju tendenciju da dočetno // ispada kad se nalazi u poziciji nakon prvotnog ili sekundarnog (nastalog vokalizacijom poluglasa) samoglasnika /e/¹¹, nakon drugih samoglasnika ne dolazi do ispadanja, npr. *postôl, sôl, vôl* itd.

Romanizmi integrirani u omišaljski govor pokazuju jednaku tendenciju:

– *karatê* ‘bačva’ (tal. *caratello, carratello*, mlet. *caratelo*); *keštê* ‘utvrda’ (tal. *castello*, mlet. *castelo*); *meštê* ‘velika drvena posuda’ (tal. *mastello*, mlet. *mastelo*).

– *bravajôl, bavarôl* ‘dječji podbradnjak’ (tal. *bavagliolo*, mlet. *bavarol, bavariol*); *bavûl* ‘vrsta sanduka’ (tal. *baule*, mlet. *baul*); *brôful* ‘prištić’ (mlet. *brufolo*); *bujôl* ‘kanta’ (tal. *bugliolo, bugliuolo*, mlet. *bugiol*); *cîrkul* ‘strmi i oštri zavoj na cesti’ (tal. *circolo*); *dêbul* ‘slab’ (tal., mlet. *debole*); *facôl* ‘rubac’ (tal. *fazzolo*, mlet. *fazzol, fazzuol*); *fazôl* ‘grah’ (tal. *fagiolo*, mlet. *fasolo*); *ferâl* ‘vrsta svjetiljke’ (mlet. *feral*); *fitovâl* ‘stanar’ (tal. *fittaiuolo, fittaiolo, fittavolo*, mlet. *fitual*); *kacôl* ‘zaimaća’ (tal. *cazzuola, cazzola*, mlet. *cazzola*); *kâl* ‘kurje oko’ (tal. *callo*, mlet. *calo*); *karôful* ‘klinčić, karanfil’ (tal. *garofano*, mlet. *garofolo*); *kâul* ‘cvjetača’ (tal. *cavolo, caulo*, mlet. *caolo*); *mirâkul* ‘čudo’ (tal., mlet. *miracolo*); *môkul* ‘opušak, brabonjak, kuglica’ (tal. *mocollo, mlet. mocolo*); *mûl* ‘lukobran’ (tal., mlet. *molo*); *pajôl* ‘pomične podnice na barci’ (tal. *pagliuolo, pagliolo*, mlet. *pagiola*); *pâl* ‘drveni stup nosač električnih i telefonskih vodova’ (tal., mlet. *palo*); *pîrgul* ‘balkon’ (tal., mlet. *pergolo*); *perîkul* ‘opasnost’ (tal., mlet. *pericolo*); *pômul* ‘ukrasna kuglica na štapu, ogradi, ladici’ (tal., mlet. *pomolo*); *rafijôl* ‘vrsta domaćeg kolača’ (tal. *raviolo*, mlet. *rafiolî*); *rêful* ‘nagli udar vjetra’ (tal., mlet. *refolo*); *regâl* ‘dar’ (tal., mlet. *regalo*); *rôdul* ‘valjak’ (mlet. *rodolo*); *sinjâl* (tal. *segnale*); *trabâkul* ‘vrsta jedrenjaka’ (tal. *trabaccolo*, mlet. *trabacolo*).

Od prikazane tendencije odstupaju primjeri u kojima je pred samoglasnikom /e/ zadržano dočetno //:

bocêl ‘kolotur’ (tal. *bozzello*, mlet. *bozzelo*); *čîfel* ‘cipal’ (tal. *cefalo*); *macêl* ‘klaonica’ (tal. *macello*, mlet. *macelo*); *pinêl* ‘kist’ (tal. *penello, pennello*, mlet. *penelo*); *raštêl* ‘željezna rešetka’ (tal. *rastrello, rastello*); *tinêl* ‘blagovaonica’ (tal. *tinello*, mlet. *tinelo*)

i jedan primjer u kojem je dočetno // dokinuto pred samoglasnikom /i/: *barî* (tal. *barile*, mlet. *barila*).

¹¹ Vidi točku 1.2.1

1.3. Ostale fonemske promjene

U ostale se fonemske promjene svrstavaju supstitucije neuvjetovane fonološkim zakonitostima konkretnog mikrosustava. To su promjene koje su općenito svojstvene prilagodbi romanizama u hrvatskome jeziku. Mogu se ticati samoglasničkih i suglasničkih fonema.

U romanskih posuđenica u transfonemizaciji samoglasnika najčešća je zamjena samoglasnika /o/ > /u/, u naglašenom i u nenaglašenom slogu:

tal. *boccone*, mlet. *bocon* > *bokûn*; tal. *bottone*, mlet. *boton* > *botûn*; tal. *boccione*, mlet. *bozzon* > *bocûn*; tal. *briscola* > *brîškula*; tal. *boccale*, mlet. *bocal* > *bukalëta*; tal. *bora* > *bûra*; tal. *bosco* > *bušëk*; tal. *bottiglia*, mlet. *botiglia* > *butîja*; mlet. *ciacolar* > *ćakulât*; tal. *cassone*, mlet. *casson* > *kasûn*; tal. *colore* > *kolûr*; tal., mlet. *compagnia* > *kunpanjîja*, *kunpanîja*; tal. *cognato/cognata* > *kunjâdol/kunjâda*; tal. *rosario* > *luzârîj*; tal. *molo* > *mûl*; tal., mlet. *pegola* > *pêgula*; mlet. *piron* > *pirûn*; tal. *portone* > *portûn*; tal. *pittore*, mlet. *pitor* > *pitûr*; tal. *salamoia*, mlet. *salamora* > *salamûra*; tal. *scotta* > *skûta*; tal. *soffitta* > *sufîit*; tal., mlet. *sessola* > *šëšula*; tal., mlet. *tromba* > *trûmba*; tal., mlet. *ora* > *ûra*; tal. *ordine* > *ûrdin*.

Talijanski se samoglasnik /e/ u posuđenicama najčešće ne supstituira drugim samoglasnikom, već se njegova otvorena varijanta zamjenjuje zatvorenijim fonemom, tj. provodi se djelomična transfonemizacija. Postoje međutim primjeri u kojima je provedena potpuna transfonemizacija /e/ > /i/:

tal. *bottega*, mlet. *botega* > *butîga*; tal. *fedele* > *fidël*; tal. *crespa*, mlet. *grespa* > *grîšpa*, tal., mlet. *creanza* > *krijânca*; tal. *cece* > *ćîć*; tal. *pennello*, mlet. *penelo* > *pinël*; tal. *speculare*, mlet. *specular* > *špikulât*.

U zamjeni samoglasnika /e/ > /a/ može se u sljedećim primjerima govoriti o potpunoj transfonemizaciji:

tal. *zuccheriera* > *cukarijêra*; tal. *Candelora* > *Kandalôra*.

Sljedeći primjeri pokazuju u tom odsječku istovjetnost s mletacizmima. S obzirom na društveno-jezični kontekst posuđivanja, u tim se primjerima može govoriti o nultoj transfonemizaciji:

tal. *beccheria*, mlet. *becaria* > *bekarija*; tal. *maschera*, mlet. *mascara* > *mâškara*; tal. *osteria*, mlet. *ostaria* > *oštarîja*; tal. *ricamo*, mlet. *recamo* > *rakâm*.

Ostale su samoglasničke transfonemizacije rjeđe:

/a/ > /o/:

tal. *cammino*, *camino*, mlet. *camin* > *komîn*; tal., mlet. *castagna* > *kostânj*; tal. *capponaia*, ven *caponera* > *kopunêra*; tal. *aperto* > *ðperto*.

/a/ > /u/:

tal. *damigiana*, mlet. *damegiana* > *dumijâna*; tal. *gancio*, mlet. *ganzo* > *gûnečl/gûnječ*.

/o/ > /a/:

tal. *polenta*, *polenda*, mlet. *polenta* > *palēnta*; tal. *tovagliolo*, mlet. *tovagiol* > *tavajōl*.

/i/ > /e/:

tal. *biscotto*, mlet. *biscoto* > *beškōt*; tal. *biscottino*, mlet. *biscotino* > *beškotīn*; tal. *famiglia*, mlet. *famegia* > *famēja*¹².

Talijanski /i/ postaje u čakavskom /e/ u prefiksima dis-/des-, ri-/re-, a zapravo se radi o mletačkim posuđenicama (Sočanac, 2004: 122):

tal. *dispetto*, ven *despeto* > *dešpēt*; tal. *disfare*, mlet. *desfar* > *dešfāt/dešvāt*; tal. *disgrazia*, mlet. *desgrazia* > *dešgrācija*; tal. *disperare*, mlet. *desperar* > *dešperār*; tal. *districare*, mlet. *destrigarse* > *destrigāt*; tal. *rispetto*, mlet. *respetar*, *rispetar* > *rešpēt*; tal. *rifare*, mlet. *refar* > *refāt*.

Diftonzi karakteristični za talijanski jezik prilagođavaju se u posuđenicama na dva načina: umetanjem epentetskog /j/ ili stezanjem u jedan:

/ia/ > /ija/:

tal. *bestia* > *bēštija*; tal. *disgrazia*, mlet. *desgrazia* > *dešgrācija*; tal. *osteria*, mlet. *ostarìa* > *oštarīja*; tal. *sedia* > *šēdija*;

/iel/ > /ijel/:

mlet. *camarier* > *kamarijēr*; tal. *zuccheriera* > *cukarijēra*; mlet. *dazier* < *dacijēr*; tal. *scienza* > *šijēnca*;

/iel/ > /il/:

tal. *schiena* > *škīna*; tal., mlet. *bandiera* > *bandīra*; tal. *candeliere*, mlet. *candelier* > *kandilīr*; tal. *cantiere*, mlet. *cantier* > *kantīr*;

/io/ > /ijō/:

tal. *malizioso* > *malicijōž*; mlet., tal. *curioso* > *kurijōž*.

Diftong /ua/ prelazi u /va/: tal. *riguardo* > *regvârd*; tal. *guazzetto*, mlet. *sguazzeto* > *žvacēt*.

Kada nakon morfološke prilagodbe, tj. nakon gubljenja nastavaka -o ili -e u posuđenicama muškoga roda ostane neka suglasniška skupina (izuzev /st/, /št/, /zd/, /žd/) tada se, budući da je to protivno primarnim distribucijskim pravilima hrvatskoga jezika, unutar suglasničke skupine umeće sekundarni samoglasnik (Turk, 1992: 152). U omišaljskom govoru to je samoglasnik -e-: *būšek* (< tal., mlet. *bosco*), *kuntēnet* (< tal., mlet. *contento*), *špōrek* (< tal., mlet. *sporco*).¹³

U procesu fonološke prilagodbe neki suglasnici podliježu transfonemizaciji. Dosljedno se provodi degeminacija: tal. *bellezza*, mlet. *belezza*. > *belēca*; tal. *guazzetto*, mlet. *sguazzeto* > *žvacēt*; tal. *pittore*, mlet. *pitor* > *pitūr*.

¹² U ovom se slučaju vjerojatno radi o mletačkom utjecaju jer mletački oblik ima samoglasnik /e/, a ne /i/.

¹³ Vidi točku 1.2.1.

Među suglasničkim promjenama najčešće su promjene sibilanata u palatale:

tal., mlet. /s/ > /š/:

tal., mlet. *borsa* > *bôrša*; tal., mlet. *agresta* > *grěšta*; tal. *cassetta*, mlet. *casseta* > *kašěta*; tal., mlet. *lesso* > *lěšo*; tal. *sedia* > *šědija*; tal. *settimana*, mlet. *settemàna* > *šetemàna*; tal. *sotto*, mlet. *soto* > *šoto*; tal., mlet. *sodo* > *šodo*; tal., mlet. *soldi* > *šoldi*; tal., mlet. *susta* > *šūšta*.

Već je u točki 1.1.2 prikazano da su te zamjene redovite kad je suglasnik /s/ prvi član skupa /s t / ,

/sk/, /sp/:

tal., mlet. *agresta* > *grěšta*; tal. *gusto* > *gūšt*; tal., mlet. *pesto* > *pěšt*; tal. *speculare*, mlet. *specular* > *špikulāt*; tal., mlet. *sporco* > *špôrko*; tal., mlet. *scatola* > *škātula*; tal., mlet. *scuro* > *škūro*.

Suglasnička promjena sibilanata u palatale vidljiva je i u sljedećim primjerima:

tal., mlet. /z/ > /ž/:

mlet. *biso* > *bīži*; mlet. *brasola*, *brasiola*, *brisiola* > *bražōla*; tal. *casino* > *kažīn*; tal. *casotto* > *kažōt*; tal. *dispettoso*, mlet. *despetoso* > *dišpetōž*; tal., mlet. *musica* > *mūžika*; tal. *risotto* > *rižōt*; tal., mlet. *scusa* > *skūža*; tal. *geloso*, mlet. *zeloso* > *jelōž*; tal., mlet. *curioso* > *kurijōž*.

Ostale su suglasničke prilagodbe više fakultativnog karaktera, a oblici u čakavskom podudarani su s mletačkim oblikom što upućuje na mletačke posuđenice:

tal. /č/, mlet. /z/ > /ž/:

tal. *piacere*, mlet. *piasèr* > *pijažāt*; tal. *vernice*, mlet. *vernise* > *vernīž*;

tal. /t/, mlet. /d/ > /d/:

tal. *moneta*, mlet. *moneda*, *monea* > *munīda*; tal. *marinata* > *marināda*; tal. *occhiata*, mlet. *ochiada* > *ocāda*; tal. *panata*, mlet. *panada* > *panāda*; tal. *parete* > *parēd*; tal. *appetito*, mlet. *petito* > *petīd*; tal. *vestito* > *veštīd*; tal. *giornata*, mlet. *zornada* > *žornāda*.

tal., mlet. /f/ > /p/:

tal. *finestra*, mlet. *fenestra* > *poněštra*.

tal. /k/, mlet. /g/ > /g/:

tal., mlet. *sicuro* > *sīgūro*; tal. *selvatico*, mlet. *salvadego* > *šalvādig*.

2. MORFOLOŠKA PRILAGODBA ROMANIZAMA

Iz kontaktne je lingvistike poznata činjenica da u preuzimanju stranojezičnih jedinica prevladavaju imenice, dok glagoli, pridjevi i prilozi imaju manju zastupljenost (Filipović, 1986: 127).

2.1. Prilagodba imenica

Morfološka prilagodba imenica obuhvaća istodobno određivanje roda i oblika. Kod posuđenica koje označavaju osobe zadržava se prirodni rod.

Muškog su roda, npr. tal., mlet. *capo* > *kâpo*; tal., mlet. *compare* > *kumpâr*; tal., mlet. *maestro*, mlet. *mestro* > *měšter* itd.

Ženskog su roda, npr. tal. *strega*, mlet. *striga* > *štrīga*; tal. *cognata* > *kunjâda* i sl.

Morfološki je oblik najvažniji faktor u određivanju gramatičkoga roda posuđenih romanizama. Većina imenica s dočetkom na *-a* zadržava ženski rod: tal. *bottiglia*, mlet. *botiglia* > *butija*; tal. *bottega*, mlet. *botega* > *butīga*; tal. *maschera*, mlet. *mascara* > *măškara*; tal. *briscola* > *brīškula* itd. Kod imenica ženskog roda s dočetkom na *-e* dolazi do potpune transmorfemizacije. Nastavak *-e* zamjenjuje se nastavkom *-a* i zadržava se isti rod: tal. *febbre*, mlet. *freve* > *fěbra*; tal. *cacciavite*, mlet. *cazzavide* > *kacavīda*; tal. *madrevite* > *madrevīda*; tal., mlet. *patente* > *patēnta*; tal., mlet. *peste* > *pěšta*; tal. *ruggine*, mlet. *ruzene* > *rūzina*. Kod imenica je rijetka zamjena stranog sufiksa domaćim (Županović, 2008: 40), npr. tal., mlet. *creanza* > *krijânca*. Ako kod imenica ženskog roda dolazi do elidiranja nastavka *-a*, primljenice imaju suglasnički završetak i postaju muškog roda, npr. *soffitta* > *sufīt*.

Imenice muškog roda gube karakteristične nastavke *-o* i *-e*, ali zadržavaju isti rod: tal. *fagiolo*, mlet. *fasolo* > *fažôl*; tal. *penello*, *pennello*, mlet. *penelo* > *piněl*; tal., mlet. *refolo* > *rěful*; tal. *boccione*, mlet. *bozzone* > *bocûn*; tal. *portone* > *portûn*. Rod zadržavaju i imenice sa značenjem vršitelja radnje koje imaju dočetak tal. *-tore*, mlet. *-tor*. Posuđenice toga tipa u omišaljskom završavaju na *-tur* ili *-tor*, dok tal. *-iere*, mlet. *-ier* postaje *-jer* ili *-ijer*, npr. tal. *pittore*, mlet. *pitor* > *pitûr*; tal. *cantore* > *kantûr*; tal. *ispettore*, mlet. *ispetor* > *inšpetôr*; tal. *traditore* > *traditôr*; tal. *barbiere*, mlet. *barbier* > *barbjēr*; tal. *brigadiere*, mlet. *brigadier* > *brigadjēr*; mlet. *camarier* > *kamarijēr*; tal. *timoniere*, mlet. *timonier* > *timunjēr* (ali mlet. *spezter* > *špicijâr*). U mnogim se slučajevima vjerojatno radi o utjecaju mletačkoga modela u kojem su dočeci *-o* i *-e* elidirani u sufiksima *-ol*, *-iol*, *-ier*, te nakon suglasnika /l/, /r/, /n/: tal. *tovagliolo*, mlet. *tovagiol* > *tavajôl*; mlet. *cantier* > *kantîr*; tal. *boccione*, mlet. *bozzon* > *bocûn* (usp. Sočanac, 2004: 156).

Kad je rod posuđenih imenica određen, određen je i njihov deklinacijski model (Filipović, 1986: 133). Kod imenica ženskog roda koje završavaju na *-a* postoji potpuna podudarnost oblika i funkcije modela i replike, te se one uključuju u postojeći deklinacijski sustav bez potrebe za prilagodbom. Kod imenica muškog roda došlo je do potpune transmorfemizacije: gubljenjem nastavaka *-o* i *-e* primljenice zadržavaju muški rod¹⁴ i uključuju se u postojeći deklinacijski obrazac po kojem se sklanjaju i domaće riječi.

2.2. Prilagodba glagola

U glagolskih se posuđenica provodi potpuna transmorfemizacija: strani se infinitivni nastavak (tal. *-are*, *-ere* i *-ire*, odnosno mlet. *-ar*, *-er*, *-ir*) zamjenjuje domaćim *-at* i *-it* i u konjugaciji se ponašaju kao domaći glagoli: tal. *friggere*, mlet. *friser* > *frīgat*; tal. *fumare*, mlet. *fumar*

¹⁴ Potpuna je transmorfemizacija nužna jer u hrvatskome jeziku nastavcima *-o* i *-e* završavaju imenice srednjeg roda, a muškog su roda s tim nastavcima samo osobna imena i hipokoristici.

> *fumàt*; tal. *apparecchiare*, mlet. *parechiar* > *paričàt*; tal. *tendere*, mlet. *tender* > *tëndit*; tal. *finire*, mlet. *finir* > *finit*; tal. *partire*, mlet. *partir* > *pàrtit*; tal. *spedire* > *špèdit*; tal. *tradire* > *tràdit* itd.

U procesu prilagodbe romanskih glagolskih posuđenica pojavljuje se problem označavanja vida. Talijanski jezik ne poznaje tu kategoriju, a trenutačnost i trajnost izražava se u sustavu glagolskih vremena. U hrvatskome se glagolskom sustavu razlikuju svršeni i nesvršeni glagoli, a postoji i skupina dvovidnih kod kojih se vid određuje u kontekstu. Pritom se posuđeni glagoli svrstavaju u dvije skupine: u one čiji se vid iščitava iz konteksta i u one čiji je vid izražen prefiksom ili infiksom. U prilagodbi se razlikuju dva stupnja: 1) od modela do replike, 2) od integracije replike u sustav primaoca i nadalje (Filipović, 1986: 141). Nakon morfološke integracije putem potpune transmorfemizacije glagolske posuđenice u čakavštini mogu imati: – svršeni vid: *pàrtit* (< tal. *partire*, mlet. *partir*), *paričàt* (< mlet. *parechiar*, tal. *apparecchiare*); – nesvršeni vid: *fumàt* (< tal. *fumare*, mlet. *fumar*), *tëndit* (< tal. *tendere*, mlet. *tender*). Sekundarnom se adaptacijom glagoli jače aspektno označuju. Svršeni se glagolski vid postiže prefiksacijom: *natentàt* prema *tentàt* (< tal. *tentare*, mlet. *tentar*); *zakantàt* prema *kantàt* (< tal. *cantare*, mlet. *cantar*), a nesvršeni vid infiksom *-iva*, npr. *afitívàt* prema *afitàt* (tal. *affittare*, mlet. *fitar*); *averčivàt* prema *avèrtit* (tal. *avvertire*, mlet. *avvertir*); *krepívàt* prema *krepàt* (< tal. *crepare*, mlet. *crepar*); *paričivàt* prema *paričàt* (tal. *apparecchiare*, mlet. *parechiar*).

2.3. Prilagodba pridjeva

Pridjevi su relativno slabo zastupljena vrsta posuđenih riječi. Njihova prilagodba može biti primarna i sekundarna.¹⁵ O primarnoj se prilagodbi radi kad je pridjev izravno preuzet iz talijanskoga ili njegovih dijalekata, a o sekundarnoj kad je pridjev izveden od strane osnove. Većina romanskih pridjeva u primarnoj prilagodbi elidira nastavak *-o*: tal. *ingegnoso* > *inženjôž*, tal. *malizioso* > *malicijôž*, tal., mlet. *curioso* > *kurijôž*. Zbog distribucijskih ograničenja u finalnim suglasničkim skupinama suglasnički se skup razbija umetanjem sekundarnog samoglasnika, a to je u omišaljskom govoru, kao što je prikazano u fonološkoj adaptaciji, samoglasnik */e/*: tal., mlet. *sporco* > *špòrek*. Sekundarna se prilagodba odvija tako da se stranoj osnovi dodaju nastavci *-an*, *-ski*: tal. *disperare*, mlet. *desperar*, *despíerar* > *desperato* > *dešperân*; tal. *obbligare*, mlet. *obligar* > *obligato* > *obligân*; mlet. *marangon* > *marangûnski*.

2.4. Prilagodba nepromjenjivih vrsta riječi

2.4.1. Prilozi su kao posuđenice brojčano slabo zastupljeni. Jednak oblik i funkciju zadržavaju prilozi koji završavaju na *-o*: tal., mlet. *chiaro* > *čâro*, tal., mlet. *saldo* > *šâldo*, tal., mlet. *sicuro* > *sigûro*, tal. *schietto*, mlet. *schieto* > *ščèto*, tal., mlet. *tremendo* > *tremêndo*.

Neki prilozi pripadaju samo jednoj vrsti, a poneki se mogu pojavljivati u različitim vrstama:

¹⁵ O prilagodbi pridjeva u hrvatskim govorima usp. Ljubičić – Spicijarić, 2008.

- količinski: *almèno* (tal. *almeno*) ‘barem’, *debòto* (mlet. *deboto*) ‘gotovo, skoro’, *pitòšto* (tal. *piuttosto*, mlet. *pitosto*, *piutosto*) ‘ponešto, ‘prilično’;
- prosudbeni: *debòto* (mlet. *deboto*) ‘umalo’, *inšùma* (mlet. *insuma*) ‘sve u svemu’, *jùšto* (tal. *giusto*, mlet. *zusto*) ‘točno, upravo’, *pitòšto* (tal. *piuttosto*, mlet. *pitosto*, *piutosto*) ‘radije’, *prišapòko* (tal. *pressappoco*) ‘oko, otprilike’, *sigùro* (tal., mlet. *sicuro*) ‘doista, zacijelo’, *varamènti* (tal., mlet. *veramente*) ‘uistinu’, *vèro* (tal., mlet. *vero*) ‘zaista’;
- vremenski: *almèno* (tal. *almeno*) ‘tekar’, *šèmpre* (tal., mlet. *sempre*) ‘često’;
- mjesni: *drìto* (tal. *dritto*, mlet. *dreto*) ‘ravno’.

2.4.2. Od prijedloga su zabilježeni: *šegòndo* (tal., mlet. *secondo*) ‘prema’ (*šegòndo vrìmena*), *šòto* (tal. *sotto*, mlet. *soto*) ‘ispod’.

2.4.3. Posuđenice u ulozi veznika vrlo su rijetke. Kao nepromjenjive vrste riječi ne podliježu morfološkoj prilagodbi. Prema funkciji veznici mogu biti:

- dopusni: *istèšo* (mlet. *istesso*, tal. *stesso*, (arh.) *istesso*) ‘ipak’, *pùr* (tal. *pure*) ‘ipak’;
- vremenski: *apèna* (tal. *appena*) ‘tek što, čim’.

2.4.4. Uzvici se lako prenose iz jezika u jezik jer su razmjerno slobodni i nevezani uz kontekst (Soćanac, 2004: 178). U omišaljskom su govoru potvrđeni:

àla! (tal. *alè* < franc. *allez* ‘idite’) ‘hajde!’, *bràvo!* (tal., mlet. *bravo*) ‘jako dobro!’, *altrokè!* (tal. *altroché*) ‘i te kako!’, *bàšta!* (tal., mlet. *basta*) ‘dosta!’, *čìto* (tal. *zitto*, mlet. *zito*) ‘tih!, šuti!’, *kuràja* (tal. *coraggio*, mlet. *coragio*) ‘hrabro!’, *šì* (tal., mlet. *si*) ‘da’, *šù* (tal., mlet. *su*) ‘hajde!’.

Ponekad se u naglašavanju međusobno kombiniraju: *àla šù!*, *àla kuràja!*

Nakon što su prilagođene i integrirane, posuđenice se dalje uključuju u proces sekundarne prilagodbe: imeničke, glagolske i pridjevske postaju motivirajuća osnova za tvorbu novih riječi uz pomoć prefikasa i sufikasa. S obzirom na to da funkcioniraju kao domaće riječi, romanizmi koji su sekundarno adaptirani u ovome se prilogu neće prikazivati.

3. SEMANTIČKA PRILAGODBA

Posuđenice ulaze iz jednog jezika u drugi sa značenjem ili sa značenjima koja imaju u jeziku davaocu. Semantička se prilagodba u jeziku primaocu oblikuje sukladno potrebama koje taj jezik ima. Primarnu prilagodbu karakterizira zadržavanje jednakog broja značenja stranog predložka ili suženje značenja. Kad posuđenica zadržava značenja koja ima i njezin predložak govori se o nultoj semantičkoj ekstenziji (Filipović, 1986: 61). Kad posuđenica ima manji broj značenja od svog predložka, govori se o suženju značenja (Filipović, 1986: 164). Nakon što je posuđenica potpuno integrirana u jezik primalac i ostvaruje slobodnu uporabu kao i domaće riječi, pokaže li se potreba, posuđenica može proširiti značenje. Tada se govori o proširenju značenja (Filipović, 1996: 169). Nulta semantička ekstenzija i suženje značenja pripadaju primarnoj prilagodbi, a proširenje značenja sekundarnoj prilagodbi.

3.1. Nulta semantička ekstenzija

Nulta semantička ekstenzija česta je pojava u procesu semantičke prilagodbe posuđenica. Ona se ostvaruje kad značenje posuđenice u potpunosti odgovara stranojezičnom predlošku. To je najčešće slučaj kad predložak ima samo jedno ili manji broj značenja od kojih se sva prenose u jezik primalac. Nulta se semantička ekstenzija potvrđuje na dvije skupine primjera: u prvoj su skupini posuđenice čiji predložak ima samo jedno značenje, a u drugoj posuđenice čiji predložak ima više značenja od kojih su sva prenesena u jezik primalac.

3.1.1. Jednoznačni romanizmi

Jednoznačni romanizmi pripadaju ponajprije nazivima pojedinih struka, profesija, alata, predmeta materijalne kulture, specifičnim sastavnicama talijanske kulture i civilizacije. Zatim oni koji se odnose na biljke, životinje, određene namirnice i dr.

bakalāj 'bakalar' (tal. *baccalà*, *stoccafisso*, mlet. *bacalà*); *bīži* 'grašak' (mlet. *biso*); *bravajōl*, *bavarōl* 'dječji podbradnjak' (tal. *bavaglino*, *bavagliolo*, mlet. *bavariol*, *bavarol*); *bražōla* 'komad sirovog goveđeg ili junećeg mesa za spremanje pržolice' (tal. *braciola*, mlet. *brasiola*, *brisiola*); *brigadjēr* 'brigadir' (tal. *brigadiere*, mlet. *brigadier*); *cukarijēra* 'posuda za šećer' (tal. *zuccheriera*, mlet. *zucariera*); *čič* 'slanutak' (tal. *ceci*); *čākula* 'brbljarija' (tal. *ciacola*, *ciaccola*, mlet. *chiacola*); *dumijāna* 'vrsta opletene staklenke' (tal. *damigiana*, mlet. *damegiana*); *fažōl* 'grah' (tal. *fagiolo*, mlet. *fasolo*); *kušīn* 'jastuk' (tal. *cuscino*, mlet. *cussin*); *palēnta* 'jelo od kukuruznog brašna' (tal. *polenta*, *polenda*, mlet. *polenta*); *peršūt* 'osušeni i dimljeni svinjski but' (tal. *prosciutto*, mlet. *persuto*); *pōmul* 'ukrasna kuglica na ladici, ormaru i sl. za povlačenje' (tal., mlet. *pomolo*); *rižōt* 'vrsta jela od riže' (tal. *risotto*); *sīč* 'vjedro za vodu' (tal. *secchio*, mlet. *sechio*).

3.1.2. Višeznačni romanizmi

U postupku leksičkog posuđivanja uzima se strana riječ da bi se zadovoljila konkretna potreba. Ako je strana riječ višeznačna, rijetko postoji potreba za svim njezinim značenjima. Zato je skupina višeznačnih romanizama prihvaćenih sa svim njegovim značenjima znatno manja:

bokūn '1. zalogaj, 2. količina' (tal. *boccone*, mlet. *bocon* 'isto'); *karōful* '1. karanfil, 2. klinčić' (mlet. *garofolo*, *garufalo* 'isto'); *špōrko* '1. nečisto, 2. blatno, zamazano, zamrljano; 3. neiskreno, nečasno, 4. u canasti naziv za jednu kombinaciju' (tal. *sporco*, mlet. *sporco*) itd.

3.2. Suženje značenja

Suženje značenja najčešća je semantička promjena u leksičkome posuđivanju. Riječi su potencijalno višeznačne, ali rijetko postoji potreba u jeziku primaocu za svim njezinim značenjima. Suženje značenja ima dva oblika, suženje broja značenja i suženje značenjskoga polja.

3.2.1. Suženje broja značenja

Većina posuđenica zadržava jedno, rjeđe više značenja. Npr.

tal. *brodetto* 'umanjenica od *brodo* (juha); jušno jelo od kuhane morske ribe sa začinom; vrsta juhe s jajima', mlet. *broeto* 'vrsta juhe s jajima' > *brudèt* 'jušno jelo od morske ribe sa začinom';

tal. *febbre* 'groznica; herpes na ustima; goruća strast, jaka želja' > *fèbra* 'groznica';

tal. *giornata* ima sedam značenja (dan; nadnica; put koji se pješke može prijeći za jedan dan; dan posvećen slavlju čega; dan kojega karakteriziraju značajni događaji; jedan od dana npr. prvenstva; stara mjera veličine 3810 m²); mlet. *zornada* 'dan' > *žornāda* je preuzela samo jedno i to drugo značenje 'nadnica';

tal. *moneta* ima šest značenja (dobro za razmjenu; kovanica; novac u opticaju; novac općenito; sitniš; dukat), mlet. *monea*, *moneda* (isto kao i tal. značenje) > *munīda* 'sitniš';

tal. *stagione* ima pet značenja (godišnje doba; dio godine koje karakteriziraju određene meteorološke prilike; dio godine u kojima se vrše određeni poljoprivredni radovi; vrijeme za što; *poet.* općenito razdoblje) > *štajōn* 'godišnje doba; vrijeme za što'.

3.2.2. Suženje značenjskoga polja

O suženju polja značenja radi se kad strana riječ izvorno ima širi opseg značenja, a kao posuđenica se rabi u užem području:

Suženju polja obično prethodi suženje broja značenja.

tal. *biscotto* 'slatkiš; dvopek; terakota nakon prvoga pečenja', mlet. *biscoto* 'dvopek' > *beškòt* 'vrsta prstenastog suhog dvopeka';

tal. *biglietto* 'mali komad papira ili komad papira s posvetom; karta, ulaznica'; mlet. *biglieto* 'mali papirić s posvetom; kratko pismo' > *bijèt* 'ulaznica za kino; brodska putnička karta';

tal. *borsa* 'bilo kakva torba; nekoć vreća za novac; vrsta biljke; tobolac; vreća općenito', mlet. *borsa* 'općenito vreća' > *bōrša* 'ženska torbica';

tal. *busta* 'omotnica, kuverta; kutijica npr. za naočale; ženska torbica bez ručke', mlet. *busta* 'kutija' > *būšta* 'limena kutija za pakiranje ili čuvanje nekih prehrambenih artikala (šećer, kava, bomboni i sl.);

tal. *fondaccio*, mlet. *fondachio* 'pej. od *fondo* (dno); talog; ostatak ne prodane robe npr. u dućanu; rulja' > *fundàće* 'talog kave';

tal., mlet. *palo* 'kolac, motka općenito' > *pāl* 'drveni stup za prijenos električnih i telefonskih vodova';

tal. *raviolo* 'komad tijesta od jaja punjen povrćem, skutom, mesom;

slatko punjeno tijesto'; mlet. *rafioli* 'vrsta punjenoga tijesta koje se može kuhati u juhi ili pržiti' > *rafijol* 'vrsta domaćeg kolača, koje se prži u ulju'; tal. *sporta* 'torba ili košara; količina robe u toj torbi; u frazemima *darnel/darnel/prenderne un sacco e una sporta* 'puno', mlet. *sporta* 'isto kao i tal. te materijal dobiven pletenjem biljke rogoz, šaš' > *špôrta* 'od užeta ispleteno cjedilo koje se koristi u preradi maslina'; tal. *sedia* 'općenito stolica; (arh.) tron; (arh.) sjedište, sklonište' > *šēdija* 'udobna stolica s naslonima za leđa i ruke'; tal. *vestito* 'odijelo općenito; odjeća' > *veštîd* 'muško odijelo građanskoga kroja'.

3.3. Proširenje značenja

Kad se posuđenica udomaćila nakon procesa primarne prilagodbe, bilo nultom semantičkom ekstenzijom ili suženjem značenja, ona kao i sve domaće riječi može proširiti značenje, tj. dobiti značenja koja u jeziku davaocu ne postoje.

3.3.1. Proširenje broja značenja

tal., mlet. *bosco* 'šuma; skup čega gustoga; snop grana, drvo' > *būšek* – najprije suženje značenja 'šuma namijenjena za sječu', potom i značenje 'sječa';
 tal. *bottega*, mlet. *boteĝa* 'prodavaonica, zanatska radnja, pov. studio umjetnika' > *butšga* – najprije je imala suženo značenje 'prodavaonica', a onda se proširilo i na 'rasporak';
 tal. *cefalo* 'cipal; zbunjena osoba', mlet. *chiefali* iron. 'glava' > *čifel* – prvo se preuzelo osnovno značenje koje se odnosi na ribu 'cipal', a onda se proširilo na značenje 'kiflica';
 tal. *caratello*, mlet. *caratelo* 'bačva' > *karatē* – najprije se radilo o nultoj semantičkoj ekstenziji 'bačva', a zatim se riječ vjerojatno zbog oblika predmeta proširila na 'jak i nezgrapan muškarac s pozamašnim trbuhom; pijanac';
 tal. *ordine*, mlet. *ordene* 'red, poredak; (vojn.) vojni redovi; kategorija, niz; odličje, orden; naredba, zapovijed...' > *ūrdin* – najprije se suzio broj značenja na jedno 'zapovijed, nalog', a zatim je došlo do proširenja 'osoba koja znade zapovijedati, praviti red';
 tal., mlet. *pegola* 'paklina; nesreća, neuspjeh' > *pēgula* – prvo su preuzeta oba značenja jezika davaoca, a zatim se značenje proširilo na 'osobu koju prate neuspjesi, nesreće';
 tal. *refolo* 'udar vjetra', mlet. *refolo* 'dah, udar vjetra' > *rēful* – najprije je preuzeto značenje jezika davaoca, a zatim se proširilo na 'muškarac koji neprestano nekuda žuri';

tal. *susta* ‘opruga; (pl.) okvir za naočale; (fig.) nemir’; mlet. *susta* ‘opruga’ > *šūšta* – najprije je preuzeto značenje ‘opruga’, a zatim se značenje proširilo na ‘madrac s oprugama’.

3.3.2. Proširenje značenjskoga polja

tal. *cantore* ‘crkveni pjevač, pjesnik’ > *kantūr* ‘pjevač općenito’;
tal. *agresta* ‘vrsta grožđa koje nikada ne dozrije’; mlet. *agresta* ‘nezrelo grožđe’ > *grēšta* ‘nezrelo voće općenito’.

4. SEMANTIČKE SFERE

Romanske posuđenice popunjavaju različite semantičke sfere, a unutar pojedine sfere okupljene su u manje skupove. Najveća je semantička sfera **domaćinstvo**, a unutar nje semantičko polje *kuhinja* u koje ulaze leksemi koji pripadaju skupu *gastronomije* i imenuju 1. vrste jela ili namirnice: *bakalāj*, *beškòt*, *beškotīn*, *bražòla*, *brudèt*, *fažòl*, *lěšo*, *marinàda*, *marmelàda*, *mažuràna*, *palènta*, *panàda*, *paždròc*, *peršut*, *pěšt*, *prošek*, *radīc*, *rafījòl*, *rižòt*, *salamūra*, *skūta*, *věrjino* (ūli), *žvacèt* ili 2. postupke pripremanja jela: *frīgat*, *šufīgāt*. Semantičku sferu domaćinstvo popunjavaju i romanizmi koji imenuju *predmete* različite namjene u kući ili izvan nje: *bànek*, *bavūl*, *bičérīn*, *bocūn*, *bujòl*, *bokūn*, *bronēc*, *bukalèta*, *būšta*, *butīja*, *cukarijèra*, *dumijàna*, *dupjāk*, *ferāl*, *grīje*, *jardīn*, *kacòl*, *karatē*, *kòguma*, *kučarīn*, *měštē*, *pirūn*, *špòrta*, *tavajòl*, *teràja*, *kasūn*, *kerdēnča*, *kerpatūr*, *komīn*, *litrāt*, *lòža*, *lūmer*, *murāl*, *pīrgul*, *pòmul*, *poněštra*, *portūn*, *raštěl*, *relđj*, *ròdul*, *sčc*, *skàla*, *sufīt*, *šēdija*, *škātula*, *šugamān*, *šūšta*, *tiněl*, *trūnba*, *žàra* itd.¹⁶

Semantičku sferu **zanatstvo** čine leksemi koji pripadaju polju *zanimanja* ili *osoba vršitelja kakve aktivnosti*: *brigadjēr*, *dacijēr*, *inšpetòr*, *fitoval*, *marangūn*, *měšter*, *kamarijēr*, *kantūr*, *kāpo*, *pitūr*, *špicijār*, *timunjēr*; *mjesta obavljanja djelatnosti*: *bekarīja*, *butīga*, *oštarija*; *alata*: *čāvē*, *kacavīda*, *macèl*, *madrevīda*, *mākina*, *piněl* itd.

U semantičku sferu **odijevanje** ulaze leksemi koji pripadaju polju *odjeća* (i njezinim dijelovima): *facòl*, *jakèta*, *botūn*, *bavaròll*, *bravajòl*, *kamižòt*, *lāstik*, *rakām*, *travēsla*, *veštīd*; *obuća*: *papūca*, *cavàta*, *còkula* ili *ukrasi* i *dotatci*: *bagāj*, *bòrša*, *lumbrīja*, *rečīn*, *očali*, *portafòj*, *òra*, *valīža*, i sl.

Semantička sfera **more** obuhvaća lekseme koji imenuju *stanje mora*: *bonàca*; brojne lekseme koji pripadaju polju *plovila* (uključujući dijelove): *kajīc*, *trabàkul*, *pajòl*; polju *plovidbe*: *bijèt*, *navīgāt*, *koštāt*, *vijāj*; *riba*: *čīfel*, *šēšula*, *ščàma*, *škarpīna*, *škònber*; *obale*: *mandràc*, *sinjāl*. Sa semantičkom sferom mora povezana je i semantička sfera **vjetrovi**: *būra*, *rěful*, *tramuntàna*.

¹⁶ Više o romanizmima u semantičkoj sferi kuhinje i domaćinstva na otoku Krku usp. Spicijarić Paškvan 2012.

Semantička sfera **biljni svijet**: *bīži, čič, grēšta, karōful, kaul, kostanj, kùkumar, lucmarīn, mažurāna* itd.¹⁷

Relativno brojna skupina leksema pripada semantičkim sferama **ljudskih osobina i stanja**: *čār, dešperān, dišpetōž, fidèl, inženjōž, jelōž, kurāj, kurijōž, malicijōž, međuljudskih odnosa: famēja, kumpār, kunpan(j)lja, kunjādol kunjāda, blagdana i molitve: Kandalōra, luzārij, obi-čaja: dōta; ljudskoga tijela i bolesti: brōful, debulēca, kāl, fēbra; igre i zabave: brīškula, jōg, māškara, mužika; radnje: čakulāt, čakāt, destrigāt, dešpetāt, fiščāt, paricāt, šparinjāt, špikulāt, špijāt; okolnosti: riščōzo, ščeto, škūro, šdoto, špôrko* itd.

III. Zaključak

U omišaljski su govor integrirani brojni romanizmi koji pokrivaju različite uporabne sfere. Glasovni sastav i semantički opseg romanizama upućuje pretežito na njihovo mletačko podrijetlo. Fonološka prilagodba romanizama provedena je u skladu s čakavskim fonološkim tendencijama, zatim u skladu s lokalnim i konačno općehrvatskim fonološkim značajkama. Fonološka prilagodba provedena je uglavnom dosljedno iako su u pojedinim primjerima zabilježena manja odstupanja u odnosu na očekivane modele prilagodbe. Morfološka je prilagodba provedena dosljedno morfološkim pravilima čakavskoga sustava. Što se morfoloških vrsta riječi tiče, ova je analiza pokazala da su sukladno poznatim tendencijama jezičnoga posuđivanja najzastupljenije imenice, potom glagoli i pridjevi. U omišaljskom je govoru, međutim, usvojen iznenađujuće veliki broj priloga, veznika i uzvika, nešto manje prijedloga iako je iz lingvistike jezičnih dodira poznato da se nepromjenjive vrste riječi rijetko ili nikako ne posuđuju. Analiza semantičke prilagodbe potvrdila je načela lingvističkog posuđivanja: pretežiti dio romanizama pokazuje nultu semantičku ekstenziju jer se radi o jednoznačnim, rjeđe višeznačnim riječima koje su preuzete da bi imenovala konkretne predmete, zatim o suženju značenja sukladno činjenici da su izvorni romanizmi višeznačni, a preuzeti su, kao i prva skupina, da bi zadovoljili potrebe imenovanja konkretnog denotata. Nakon integracije u sustav, romanizmi kao i domaće riječi mogu proširiti značenje. Niz primjera to potvrđuje. Usporedba građe crpljene iz Rječnika i potvrda njihove uporabe kod izvornih govornika upućuje na zaključak da jedan dio romanizama zbog promijenjenih životnih okolnosti gubi na aktualnosti i postaje činjenicom pasivnog leksičkog sloja i da će s vremenom pasti u zaborav.

¹⁷ Više o romanizmima u semantičkoj sferi bilja u govoru Omišlja usp. Spicijarić 2009.

Literatura

- Boerio, Giuseppe (1998) *Dizionario del dialetto veneziano*. Giunti, Firenze (pretisak iz 1856.)
- Filipović, Rudolf (1986) *Teorija jezika u kontaktu*. HAZU i Školska knjiga, Zagreb.
- Junković, Zvonimir (1982/83) „Kratki poluglas u krčkim govorima”. *Filologija*, 11, Zagreb, 393–403.
- Lukežić, Iva – Turk, Marija (1988) *Govori otoka Krka*. Libellus, Crikvenica.
- Ljubičić, Maslina – Spicijarić, Nina (2008) „Pridjevi mletačkog podrijetla: prilagođenice i izvedenice”. *Zbornik radova Riječki filološki dani*, 7, 849–870.
- Mahulja, Ivan (2006) *Rječnik omišaljskoga govora*. Riječki nakladni zavod i Općina Omišalj, Rijeka – Omišalj.
- Moguš, Milan (1977) *Čakavsko narječje (fonologija)*. Školska knjiga, Zagreb.
- Muljačić, Žarko (1973) „Problemi della simbiosi slavo-romanza nell’Adriatico”. *Miscellanea*, II, Facoltà di lingue e letterature straniere dell’Università di Trieste, Udine, 21–39.
- Skubic, Mitja (2002) *Romanski jeziki*. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za romanske jezike in književnosti, Ljubljana.
- Sočanac, Lelija (2004) *Hrvatsko talijanski jezični dodiri*. Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Spicijarić, Nina (2009) „Leksikološka i etimološka obrada romanizama u nazivlju voća, povrća i začina u govoru Omišlja, na otoku Krku”. *Strani jezici*, 38, 1, 79–90.
- Spicijarić Paškvan, Nina (2012) *Lessemi di origine romanza relativi alla sfera semantica dell’economia domestica attestati negli idiomi dell’isola di Veglia: analisi etimologica e lessicologica* (doktorska disertacija). Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za romanske jezike in književnosti, Ljubljana
- Sujoldžić, Anita i dr. (1992/93) „Govori otoka Krka – uvod u antropološka istraživanja”. *Filologija*, 20–21, 431–449.
- Turk, Marija (1992) *Fonologija hrvatskoga jezika (raspodjela fonema)*. Izdavački centar Rijeka i Tiskara Varaždin, Rijeka – Varaždin.
- Vinja, Vojmir (1996) „Ima li katalanizama u jadranskom hrvatskom?”. *Suvremena lingvistika*, 41/42, 621–626.
- Zingarelli, Nicola (2000) *Vocabolario della lingua italiana*. Zanichelli, Bologna.
- Županović, Nada (2008) „Analiza talijanizama u Hvarinji Martina Benetovića”. *Fluminensia*, 20, 1, 33–35.

Marija Turk, Nina Spicijarić Paškvan

Lessemi di origine romanza nella parlata di Omišalj

Riassunto

L'articolo riporta i risultati dell'analisi delle parole romanze nella parlata di Omišalj. Viene presentato il loro adattamento a seconda delle regolarità ciacave, locali e quelle croate in generale. L'adattamento morfologico viene analizzato a seconda delle parti del discorso. Per le parti del discorso variabili viene determinata la forma e il modello paradigmatico. L'adattamento semantico è osservato sul livello dell'estensione semantica di tipo zero, sul livello di riduzione e sul livello di estensione del significato. Sono riportati i dati sulle sfere d'uso delle voci di origine romanza.

PAROLE CHIAVE: lingua croata, lingua italiana, dialetto ciacavo, veneto, prestiti romanzi, adattamento

OMIŠALJSKA ČAKAVŠTINA U POEZIJI NIKOLE KRALJIĆA

izvorni znanstveni rad

U radu je analiziran jezik čakavske poezije Omišljanina Nikole Kraljića, jednog od autora zastupljenih u Antologiji pjesništva otoka Krka što ju je uredila Katica Ivanišević. Jezične se osobitosti Kraljićeve poezije promatraju u odnosu na kriterije kojima se određuje pripadnost pojedinoga čakavskoga punkta sjeverozapadnomu kompleksu, ikavsko-ekavskomu dijalektu i njegovu primorskomu poddijalektu, kao i u odnosu na posebnosti sustava mjesnoga govora Omišlja. U obzir su uzete uočene jezične činjenice na fonološkomu i morfološkomu planu. Zaključeno je da je pjesnik Nikola Kraljić u svojim čakavskim pjesmama, bez obzira na njihov oblik i moderan izričaj, slijedio značajke materinskoga mu omišaljskoga govora.

KLJUČNE RIJEČI: Nikola Kraljić, čakavsko narječje, primorski poddijalekt ikavsko-ekavskoga dijalekta, sjeverozapadni čakavski kompleks, omišaljski govor

Katica Ivanišević, prof. emeritus Sveučilišta u Rijeci, rodom Omišljanka, *Antologijom pjesništva otoka Krka* (Naklada Lukom, Zagreb, 2014.) vratila se svojem otoku želeći na jednome mjestu objediniti reprezentativne radove svih književnika koji su tom miljeu pripadali ili mu pripadaju od 17. st. do danas i koje povezuju zajednički motivi mediteranskoga ozračja otoka Krka: ljepota njegova krajolika i život na tom tlu.

Među suvremenim autorima urednica izdvađa Omišljanina Nikolu Kraljića jer gradi „svoj stih do savršenstva” i „svojim nadrealističkim, kasnije i egzistencijalističkim izrazom, piše potpuno samosvojnu i izvornu poeziju” (2014: 201).

Nikola Kraljić jedan je od najplodnijih hrvatskih pjesnika koji svim svojim zbirkama pripada mediteranskoj književnosti uključivanjem niza motiva tipičnih za književnike mediteraniste, među kojima su najčešći: zaotočenost, kamen, more, sunce, nebo, flora i fauna zavičaja (sve s ciljem divinizacije insularnosti), mističnost, ljubav, mediteranski tip žene, tradicija, kršćanski motivi, i, što je za ovaj prilog osobito važno, jezik kao dio baštine (Banaš u Kraljić 1995: 340). U ovom je slučaju baština dvojna jer bez obzira na jezik svojih stihova (bilo da piše na standardnom jeziku ili na čakavštini), izrazito modernistički iskazuje univerzalno (Stojević 1998: 166–171). Čak je, ocjenjuje Katica Ivanišević, i „haiku poeziju prilagodio, odražavajući univerzalnu vrijednost pjesničkog izričaja i ne libeći se slobodnih formi stavljenih u kontekst primorskoga pejzaža” (2014: 201) i njome uspostavio „znak jednakosti između čakavskoga narječja i književnoga jezika” (Ivanišević u Kraljić 1995: 148). Stoga su u *Antologiji s pravom zastupljene Kraljićeve pjesme koje je stvarao na hrvatskom standardnom jezikom i one pisane na čakavštini njegova rodnoga mjesta Omišlja*.

Kada je riječ o njegovoj čakavskoj poeziji, kao što ističe Katica Ivanišević, na planu forme i motiva „odstupio je od tipičnog modela žeravevske čakavske poezije, ali nije odbacio kreativne tekovine čakavske tradicije već je proširio vlastiti doživljaj dajući mu novi oblik” (Ivanišević u Kraljić 1995: 146). Usto, Nikola Kraljić nije žeravevski pjesnik ni izričajem. Premda svojoj rodnoj riječi „duguje svoju istinsku, duboku autentičnost”, ne robuje temeljnomu čakavskomu leksiku, već uključuje i one lekseme koji su rjeđe u uporabi, a pritom je izrazito precizan i bez suvišnih elemenata (Ivanišević u Kraljić 1995: 146).

Cilj je ovoga rada analizirati upravo jezične značajke čakavske Kraljićeve poezije, zastupljene u prvom redu u zbirkama: *Vrime* (1972), *Put košćere* (1974), *Čakavski haiku* (1977), *Barka puna vode* (1980), *Čapivanje kanta* (1987), *Duša morda z burun leti do mora* (1993), odnosno u njegovim *Izabranim pjesmama* (1995), prema kriterijima kojima bi se potvrdila njihova uključenost u sjevernočakavski areal¹, primorski poddijalekt ikavsko-ekavskoga dijalekta, ali i istaknule posebnosti kojima se Nikola Kraljić potvrđuje kao omišaljski autor.

¹ U dijelu kroatističke dijalektološke literature razlikuju se sjevernočakavski i jugoistočni čakavski areal (Brozović 1988: 84–86), a dio autora izdvađa i središnji čakavski areal na području dodira dvaju kompleksa (Vermeer 1982: 8–11, Langston 2006: 14–18, Lukežić 2012: 228–232). Inovacija s mlađim metatonijama kratkoga u dugi naglasak u slogovima zatvorenima sonantom nakon utruća ‘slaboga’ poluglasa dijeli čakavski prostor na dva dijela: sjeverni (od Istre do otoka Žirja u šibenskom arhipelagu), u kojemu je na produljenu vokalu u slogu zatvorenu sonantom nastao akut (*dīm, stārci*), i južni (na otočnom potezu južno od Žirja), u kojemu je na produljenu vokalu u slogu zatvorenu sonantom nastao dugi silazni naglasak (*dīm, stārci*) (Brozović 1988: 85, Langston 2006: 13, Lukežić 2012: 228). Istodobno, čakavsko je narječje u literaturi klasificirano u šest dijalekata, od kojih su neki autohtoni na današnjemu području, a drugi doseljenički, postmigracijski. Glavnim kriterijima podjele čakavskoga narječja na dijalekte u kroatistici se drže: refleks općeslavenskoga *jata* (ekavski, ikavski, ikavsko-ekavski, jekavski, nezamijenjeni *jat*), konsonantizam (šćakavizam/štakavizam kao rezultat ra-

Omišaljski govor dijelom je sjeverozapadnoga čakavskoga kompleksa. Taj kompleks zauzima područje Kvarnera (od Kastavštine, sjevernije Grobnišćine i istočne obale Istre, do krajnje granice na obali južno od Novoga Vinodolskoga do zaključno Povila i u zaobalju Bribira², govora na otoku Cresu, sjevernome dijelu Lošinja, govora Omišlja, Dobrinjštine, vrbničkih govora, govora Punta i okolnih mu govora na otoku Krku), kao hrvatski dio središnje i sjeverne Istre (Vermeer 1982: 8–11, Langston 2006: 14, Zubčić 2006: 367, Lukežić 2012: 228).

Sjeverozapadni je čakavski areal³ uz značajke tipične za čakavsko narječje⁴ razvio vlastite koje ga razlikuju od jugoistočne čakavštine. Najvažnije su osobitosti sjevernočakavskoga kompleksa,⁵ zajedničke svima ili najvećemu broju njegovih poddijalekata, potvrđene i u čakavskoj poeziji Nikole Kraljića:

a) sjevernočakavska metatonija⁶ s neocirkumfleksom u osnovi prezenta kao izvorna inovacija (jednako kao u govoru Omišlja):

zvoja skupina *stj, *ski, čime se razlikuje južnočakavski dijalekt od jugozapadnoga istarskoga, također ikavskoga dijalekta) i prozodija (koja nije podudarna s ostalim kriterijima) (Brozović 1988: 87–88, Lisac 2009: 17–32).

² Usp. Zubčić 2006: 112. Iva Lukežić uključuje u unutrašnjosti govor Ledenica (2012: 228).

³ Ovaj je areal u suvremenoj literaturi podijeljen u četiri dijalekta prema refleksu *jata*: ekavski dijalekt, bužetski dijalekt (u kojem je *jat* moguć i nezamijenjen), sjeverni ikavsko-ekavski dijalekt i sjeverni ikavski dijalekt (govor Klane i govor Studene) (Lukežić 2012: 233).

⁴ Ako je neka općečakavska značajka u literaturi prepoznata i kao tipična za hijerarhijski niže jedinice, donosi se uz takve osobitosti u prikazima jezičnih značajki zastupljenim u Kraljićevim pjesmama (npr. refleksi *ale/lo* ne samo podrijetlom od jakoga *šva*, nego i od slaboga *šva*, Moguš 1977: 20–34, Brozović 1988: 85). Ovdje se navode samo neke općečakavske značajke uočene u poeziji Nikole Kraljića koje se u literaturi drže „vlastitostima” čakavskih dijalekata (Lukežić 2012: 226): a) refleksi *ę > a poslije palatala *j, č, ž* (Moguš 1977: 35): *zajik / jazik*; b) refleksi općeslavenskog *č > č, tj. kao bezvučnoga palatalnoga ploziva (Moguš 1977: 65, 66), skupina *st', kao i *sk prije *j* ili prednjega vokala (Langston 2006: 8, Lukežić 2012: 226) > št' (promjena koja nije samo čakavska, ali jest zastupljena u svim autohtonim dijalektima čakavskoga narječja, pa u novije doba i u čakavsko-štakavskom ili jugozapadnom istarskom dijalektu, kojemu je podrijetlo štokavsko) (Moguš 1977: 83, Brozović 1988: 83): *pušćaš* 2. l. jd., *šćavinu* A jd., *prošćenja* G jd.; c) promjena konsonanta koji zatvara slog (Moguš 1977: 84–89; Lukežić 1998: 38–41, 2012: 102–111): *kaškin* (< kačkin), *nohti* (< nokt), *na zahoj* (< na zahod); d) oblici za tvorbu kondicionala (Finka 1971: 60, Moguš 1977: 100, Brozović 1988: 84): *bim* 1. l. jd., *biš* 2. l. jd., *bimo* 1 l. mn., *bite* 2. l. mn.; e) zamjenice *čigov, -a, -o; ki, -a, -o*; f) stegnuti niječni oblici prezenta glagola 'imati': *nisl/nisem* 1. l. jd. 'nisam', *ni* 3. l. jd. 'nije' itd.

⁵ Osnovne su jezične značajke sjeverozapadnoga čakavskog areala preuzete iz temeljnih radova koji se bave tim jezičnim kompleksom, u prvom redu iz knjige Ive Lukežić *Zajednička povijest hrvatskih narječja, I. Fonologija* (Vermeer 1982: 8–11, Brozović – Ivić 1988, Lukežić 1998: 98–120, Langston 2006: 14–16, Zubčić 2006: 36–39; Lukežić 2012: 228–230).

⁶ Sjevernočakavska je metatonija duljenje kratkoga naglaska u novi cirkumfleks u prezentskim osnovama glagola sa stalnim mjestom naglaska na vokalu osnove i s nastavcima *-em / -en, -eš, -emo, -ete, -u* (a koji su u praslavenskom jeziku imali na osnovi praslavenski akut koji je naknadno pokraćen) i u određenom liku pridjeva kojima je naglasak u neodređenom liku nepromjenjiv na osnovi ili na nastavku (Zubčić 2006: 87–88, 91–92).

pasúje (3. l. jd. prez.), *oplakújē* (3. l. jd. prez.)⁷

b) djelomično održanje deklinacije tvrdih osnova u G jd. i NAV mn. imenica ž. r. (palatalni je nastavak očuvan uglavnom u imenica koje završavaju na *-c* i *-r*, kao i u govoru Omišlja):

ruki G jd., *travi* G jd., *zimi* G jd., *teplini* G jd., *od tremuntani* G jd., ali *od nevere* G jd., no i: *našesudbine* G jd.; *iskri* N mn., *zvezdi* N mn., *besedi* N mn., ali: *bure* N mn., *ure* N mn.; *žili* A mn., *ruki* A mn., *nogi* A mn., ali: *ravnice* A mn., *rožice* A mn., *sardelice* A mn., no i: *školjke* A mn., *molitve* A mn.;⁸

a potvrđeno je i očuvanje *v*-osnova kao (kao i u govoru Omišlja):

criki, *kri*, *uliki*, ali *lokva*

c) zamjenica *ča*⁹ (< ča) i riječi izvedene iz osnove č-: *nič* 'nešto', *niš* 'ništa', *čagod*, *zač*, *aš*

d) povećani broj primjera s vokalizacijom 'slaboga' *šva* u kojima je u drugim narječjima ispaio:¹⁰

kadi (< kade); osnova *man-* (< mən-) u oblicima zamjenice *ja*; prijedlog **və* u *va/ v* 'in' i prefiks **və-* > *va-/ v-*: *vač*, *vavik*, *vazet*, *Vezem*¹¹

⁷ Budući da objavljene pjesme u zbirkama Nikole Kraljića nisu naglašene, za naglasni su sustav konzultirane pjesme uključene u antologiju *Čakavsko pjesništvo 20. st.* Milorada Stojevića (2007: 166–171), što ih je naglasila Iva Lukežić. Na naglašenom je vokalu u slogu zatvorenu sonantom zabilježen akut: *tmúrnom* L jd. m. r., *prosínca* G jd. m. r., *psálmi* A mn., *króvnog* G jd. m. r., *dimnjaka* G jd., ali i dugi silazni naglasak: *dím*. Riječ je zasigurno o akutu kao jedinici govora jer je u *Govorima otoka Krka* Marija Turk napisala da se uzlazni naglasak u govorima arhaično-konzervativnoga modela krčkoga starinačkoga makrosustava u neutralnom izrazu više ne ovjerava (1998: 53). Sanja Zubčić ustvrdila je da govor Omišlja s obzirom na ovjere u kategorijama sjevernočakavske metatonije pripada skupini sjeverozapadnih čakavskih govora s metatonijom u 1. tipu glagola i u jednom podtipu 2. tipa glagola, ali niti u jednom pridjevskom tipu (2006: 122) (više o kategorijama i tipovima sjevernočakavske metatonije v. Zubčić 2006: 87–92). S obzirom na nenaglašenost Kraljićevih zbirki, analiza se naglasnoga sustava neće uključivati među potvrde kojima se dokazuje podudarnost jezičnih značajki zbirki i polaznoga čakavskoga idioma.

⁸ Pritom je u imenskom predikatu oblik ujednačen na oblik mn. m. r.: *teški su nan muki*, *iskri su pali*, ali ne i atribut: *one kurbi* A mn., *za one kjetvi* A mn.

⁹ U opisu su govora Omišlja Willem Vermeer (1984: 275) i Marija Turk (1998: 36) zabilježili *če*, pa je u Kraljićevim pjesmama zasigurno riječ o svjesnoj odluci da rabi *ča* kao prepoznatljiv simbol čakavnosti, a ne o pogrešci. S obzirom na to da je *šva* u zamjenici *ča* nosio naglasak, riječ je o jaku položaju *šva*, pa i o vokalizaciji u takvu položaju.

¹⁰ O podrijetlu zapadnojužnoslavenskoga **ə* (terminologija preuzeta prema Lukežić 2012) i njegovu odrazu u hrvatskim narječjima v. Lukežić, 2012: 137–142. U čakavskim je govorima mijena „slaboga“ *šva* u puni vokal uključena u tendenciju *jake vokalnosti* koja obuhvaća i druge pojavnosti poput uvećanoga broja vokalskih fonema i alofona, dvoglasa *ar/er/ər* (kao u govoru Omišlja i u radovima Nikole Kraljića: *čern*, *derhtave*, *derhtuču* A jd., *erta* G jd., *gerdi*, *germ*, *kerščani*, *kervi* G, *pervi*, *na smert*, *tern*, *termi* A mn., *verhovni*) ili pojave odraza *šva* pred */l/* (i kada je */l/* utrnuto) i odraza *jata* nakon */l/* podrijetlom od slogotvornog */l/* (Moguš 1977: 21–43) (primjeri su potvrđeni u poziciji Nikole Kraljića nabrojani uz lokalne značajke omišaljskoga govora).

¹¹ Za razliku od prethodnih primjera koje Iva Lukežić određuje sjevernočakavskom inovacijom, preinake prijedloga i prefiksa **və* / **və-* širega su opsega (Lukežić 2012: 228, 229).

- e) redukcija početnoga *v-* ispred konsonanta: *čera*, u osnovi glagola ‘uzeti’ *zemi* 2. l. jd. imp.
 f) promjena **vəs-* > *s-*: *ves* N jd.; *seka, seku* A jd.
 g) prijedlozi *izə, sə* > *z / zi*: *z davnine, s nami, zi dubine*, ali *s dani* (umjesto *z dani*).¹²

Govor Omišlja pripada ikavsko-ekavskomu dijalektu, u govovima kojega se *jat* odrazio prema Jakubinskij-Meyerovu pravilu (*lipo telo*) (Moguš 1977: 38–42) i koji obuhvaća primorski, kontinentalni i rubni poddijalekt (Lukežić 1990: 105–106, 2012: 236–240, 249–250). Govor je Omišlja s nekim sjevernim krčkim govovima prema klasifikacijskim kriterijima, što ih je za utvrđivanje poddijalekata ikavsko-ekavskoga dijalekata uspostavila Iva Lukežić (1990: 105–116), sastavnicom primorskoga poddijalekata. Taj je poddijalekt izrazito konzervativan, a čine ga i grobnički govori, obalni govori od Bakarca do Novoga Vinodolskoga, odnosno Povila i od Ledenica do Drivenika i u unutrašnjosti od Križišća preko Hreljina do Benkovca Fužinskog (Lukežić 1990: 106–108). Značajke su toga poddijalekata zabilježene i u pjesmama Nikole Kraljića:

a) odraz *jata* prema spomenutom je Jakubinski-Meyerovu pravilu: u leksičkim je morfemima, ovisno o okolini, ekavski ili ikavski odraz *jata*: *beli, besed* G mn., *v korenih, leta* N mn., *v letih, sused, vetri, zvezdi* N mn.; *dičji, drivo, mīsec, na mīsečini, riči* A mn., *smih, snig, stril, svitlost, od šmriki* G mn., *tribi, vavik, vičnosti, vičnu, viki, vrime*, ali su zabilježena i odstupanja: *bremenita, cvit, svitlo, za svit*; u tvorbenim je morfemima rezultat *i*: *imit, umrit, trpit, nigdir* (ali: *oteli, potle*), kao i u gramatičkim morfemima: *na duši, v glavi, po ledini, v ruki, po travu, v zemlji; v letih* L mn., *v srcih* L mn., *po škøjih* L mn.; G mn.: *bistrih, pokojnih, ravnih, sadašnjih*, L mn.: *na smernih, velih*¹³

b) kao u dijelu primorskoga poddijalekata ikavsko-ekavskoga dijalekata ni u omišaljskomu govoru, pa ni u pjesmama Nikole Kraljića, nije očuvan fonem /l/ na dočetu finalnoga sloga (Lukežić 1990: 107): *vo* (‘vol’), *zna* (‘znao’), *ime* (‘imao’), *zaplaka* (‘zaplakao’), *priše* (‘prišao’), *pisa* (‘pisao’), *podne*, ali: *solne (bure)*, pa i *misal*

c) fonem /l/ delateraliziran je: *čevjene* N mn., *gjeta* 3. l. jd., *prez jubavi* G jd., *jubjeni, judi, juden* D mn., *kjetvi* A mn., *naljubit se, nevoju* A jd., *prijateljstvo, zapejani, zemajske* N mn., *za zemjene* A mn., *zemju* A jd., *v žujevitom* L jd., ali *v zemlji, ljudskoga* G jd.

Konzervativna morfologija primorskoga poddijalekata zastupljena je i u pjesmama Nikole Kraljića:

a) u I jd. imenica ž. r. razvijen je nastavak *-un* (< **o*): *z burum, s nogum, ali za gromačun, s rukom, s veslom*

b) G mn. imenica svih triju rodova ima *-o/-i*: *besed, boj, cur, ftic, iskric, mriž, muk, ur, zvezd; let, nebes, z mor, ust; metar, žmuji*

¹² Primjeri se ostalih sjevernočakavskih značajki donose kod lokalnih značajki govora Omišlja.

¹³ Uneseni primjer *bijela* zasigurno je tipkarska pogriješka, a ne rezultat autorova nepoznavanja omišaljskoga govora. L jd. m. i s. r. ima nastavak *-u*: *na sencu, na kutiću, po krasu, va vrimenu, na kraju, na dnu, po moru*.

c) u DLI mn. imenica svih triju rodova neujednačeni su nastavci: *juden* D mn.; *na dušah, po domajah, po jesenih, v konobah i crikvah; na obrazih, na otocih, v srcih, po škojih* L mn.; *z gro-maćami, z mornarskimi rukami, s praznimi rukami; s kamiki, z belimi vlasimi* I mn.

Posebnosti omišaljskoga govora odražene su i u pjesmama Nikole Kraljića:

a) uglavnom dugi $\partial > a$, a kratki $\partial > e$ (kao što je razvijeno i nepostojano *e* na mjestu kratkog, a nepostojano *a* na mjestu dugog nepostojanog vokala): *dan*, ali *sem, stez* G mn.; *dežjefkum, na dušek* A jd., *jeden, do jedenajst, kanet, Kijec, meglica, Omišej, priše, seki, senjali, sudec, šepću* 3. l. mn. prez., ali *danas*¹⁴

b) odraz slogotvornog $l > \text{əl} > \text{el} > e$ i $l > \text{lę} > li$ (obično u infinitiva): *seza, senca* G jd., *senčanoj* D jd., *peno, penih* G mn., *žeti* 3. l. jd. prez., *zdega, večes* 2. l. jd. prez., *slíc*, ali *vuki* (kao i u govoru Omišlja)

c) *-m* na dočetu je gramatičkih morfema i u nepromjenjivih riječi zadržan:¹⁵ *s kamikom drugim, ne bim, s pelinom, za zvonom* I jd., *z burum* I jd., *nam* D mn.

d) mijena *v > f* prije bezvučnih konsonanata: *ofca, z dežjefkum* I jd., *fřic* G mn., *fčera*.¹⁶

Jezik čakavskih pjesama Nikole Kraljića pokazuje pripadnost sjeverozapadnomu čakavskomu kompleksu (sjevernočakavskom metatonijom, djelomice zadržanim morfemima negdašnje nepalatalne deklinacije u G jd., NAV mn. imenica ž. r., očuvanjem negdašnjih *v*-osnova, promjenom prijedloga *izə, sə > z/zi* itd.), primorskomu poddijalektu ikavsko-ekavskoga dijalekta (refleksom *jata*, utrnućem fonema /l/ na dočetu sloga, delateralizacijom fonema /l/, konzervativnom morfologijom), a podударan je i na fonološkomu i na morfološkomu planu sustavu omišaljskoga govora. Neznatni odmaci vjerojatno su rezultat tipkarskih pogrešaka ili dvojnosti koje se danas već ovjeravaju u govoru Omišlja (Vermeer, 1984), a ne nepoznavanja jezičnih osobitosti toga govora. Stoga je Katica Ivanišević s pravom dala posebno mjesto u *Antologiji pjesništva otoka Krka* upravo Nikoli Kraljiću, ne samo kao vrsnomu autoru koji je rodom Omišljanin, nego i kao onom koji je svojim pjesmama očuvao govor svojega rodnoga mjesta.

¹⁴ U govoru Omišlja zabilježeno je očekivano *denes* (v. npr. Vermeer 1984: 281).

¹⁵ Koliko je poznato iz literature, upravo je omišaljski jedini ili uzobalni čakavski govor u kojemu se adrijatizam *-m > -n* ne provodi (Moguš 1977: 79–82, Brozović – Ivić 1988: 84, Lukežić – Turk 1998: 29).

¹⁶ Usp. Brozović 1988: 95. Pojava je poznata i kajkavskim govorima i mnogim drugim sjeverozapadnim čakavskim govorima (primjerice ekavskim, Vranić 2005: 277–282) i lokalnoga je značenja.

Literatura i izvori

- Brozović, Dalibor (1988) Čakavsko narječje. *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, JLZ „Miroslav Krleža”, Zagreb, 80–90.
- Finka, Božidar (1971) Čakavsko narječje, *Čakavska rič*, 1, 11–71.
- Ivanišević, Katica (1983) Bogate izražajne mogućnosti uporabe čakavštine u lirici Nikole Kraljića, *Pomorski zbornik*, 21, 505–514.
- Ivanišević, Katica (2014) *Antologija pjesništva otoka Krka*, Naklada Lukom, Zagreb.
- Kraljić, Nikola (1972) *Vrime*, Dometi, Rijeka.
- Kraljić, Nikola (1974) *Put košćere*, Riječko književno i naučno društvo, Rijeka.
- Kraljić, Nikola (1977) *Čakavski haiku*, Društvo prijatelja mora, Rijeka.
- Kraljić, Nikola (1980) *Barka puna vode*, Čakavska scena, Rijeka.
- Kraljić, Nikola (1987) *Čapivanje kanta*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.
- Kraljić, Nikola (1993) *Duša morda z burun leti do mora*, Libbellus, Crikvenica.
- Kraljić, Nikola (1995) *Izabrane pjesme*, Riječki nakladni zavod, Rijeka.
- Lisac, Josip (2009) *Hrvatska dijalektologija 2, Čakavsko narječje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
- Lukežić, Iva (1998) *Govori Klane i Studene*, Libellus, Crikvenica.
- Lukežić, Iva (1990) *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.
- Lukežić, Iva (2012) *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, Zagreb.
- Lukežić, Iva (2015) *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 2. Morfologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, Zagreb.
- Lukežić, Iva, Marija Turk (1998) *Govori otoka Krka*, Crikvenica: Libellus.
- Langston, Keith (2006) *Čakavian Prosody: The Aential Patterns of the Čakavian Dialects of Croatian*, Slavica Publishers: Bloomington.
- Langston, Keith (2007a) Quantitative and Qualitative Distinctions in the Vocalic Systems of the Čakavian Dialects, *U službi jezika. Zbornik u čast Ivi Lukežić*, Rijeka, 103–115.
- Langston, Keith (2007b) The Neocircumflex in Western South Slavic, *Slovenski jezik. Slovene Linguistic Studies*, 6, Ljubljana-Lawrence, 77–95.
- Meyer, Karl Heinrich (1996) *Čakavština otoka Krka* /Karl H. Meyer, prevela, bilješkama popratila i studiju napisala Marija Turk/, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.
- Moguš, Milan (1977) *Čakavsko narječje. Fonologija*, Školska knjiga, Zagreb.
- Moguš, Milan (1982) Čakavština Opatijskog krasa. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 17, 1–14.
- Stojević, Milorad (1998) *Pjesništvo Nikole Kraljića*, Libbellus, Crikvenica.
- Stojević, Milorad (2007) *Čakavsko pjesništvo 20. st.*, Društvo hrvatskih književnika, Istarski ogranak, Pula.
- Vermeer, Willem (1982) On the principal sources for the study of Čakavian dialects with neocircumflex in adjectives and *e* presents, *Studies in Slavic and GERAL Linguistics* 2, Amsterdam, 279–340.

- Vermeer, Willem (1984) Opozicija tipa „živo/neživo” u množini u jednom čakavskom sistemu (Omišalj), *Naučni sastanak slavista u Vukove dane: referati i saopštenja*, 13/1, 275–288.
- Vranić, Silvana (2005) *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*, Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku, Biblioteka časopisa Fluminensia, knj. 1, Rijeka.
- Zubčić, Sanja (2003) Akcent glagolskoga pridjeva radnoga u sjeverozapadnim čakavskim govorima, *Čakavska rič*, 1-2, Split, 139–163.
- Zubčić, Sanja (2006) *Akcentatski tipovi imenica i glagola u sjeverozapadnim čakavskim govorima (sinkronijski i dijakronijski aspekt)*, doktorska disertacija u rukopisu, Rijeka.

Silvana Vranić

Omišalj's Chakavian dialect in the poetry of Nikola Kraljić

Summary

In this article is analyzed the language of chakavian poetry of Nikola Kraljić, born in Omišalj, one of the authors in the *Antology of poetry of the island Krk* edited by Katica Ivanišević. Linguistical characteristics of Kraljić's poetry are defined and observed in the relation with criteria belonging to the chakavian authors of the Northwest complex of chakavian dialect and its littoral origin, as well as to the characteristics of the system of Omišalj's speech. The linguistic facts on phonological and morphological plan are taken in consideration. It is concluded that the poet Nikola Kraljić in his chakavian poetry, in spite of his modern form, follows the characteristics of his mother tongue.

KEY WORDS: Nikola Kraljić, chakavian dialect, littoral branch of chakavian dialect, Northwest chakavian complex, Omišalj's speech

FILOLOŠKI POGLED NA RUČNU KNJIŽICU EMERIKA PAVIĆA IZ 1769. GODINE

izvorni znanstveni rad

U radu se s jezikoslovnoga gledišta analizira Ručna knjižica fra Emerika Pavića, objavljena u Pešti 1769. godine. Raspravljaju se vanjska i unutarnja filološka obilježja. Od vanjskih obilježja izdvaja se Pavićev izbor slovopisa i pravopisnih rješenja. Dobiveni zaključci uspoređuju se s opisom slovopisnoga i pravopisnoga ustrojstva hrvatskoga jezika u deset godine kasnije objavljenom Uputjenju k' slavonskomu pravopisanju za potrebe narodnih ucšionich u Kraljestvu Slavonie (Ofen, 1779.).

Unutarnja, gramatička obilježja predstavljena su izdvojenim primjerima na svim jezičnim razinama. Fonološka i morfološka obilježja potvrđuju pripadnost teksta štokavskom hrvatskom književnom jeziku. Na sintaktičkoj razini izdvojene su atribucija i položaj glagola u rečenici. Dobiveni zaključci uspoređuju se s opisom ustrojstva hrvatskoga jezika u dvije godine ranije objavljenoj Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici Matije Antuna Reljkovića (Zagreb, 1767.), koja nije imala kodifikacijske namjere, ali je nedvojbeno relevantan opis ustrojstva hrvatskoga štokavskoga književnog jezika u Slavoniji u 18. stoljeću.

Neka se obilježja uspoređuju s onima opisanima u studiji Tome Maretića Jezik slavonskih pisaca iz 1910. godine. Propituje se Pavićeva filološka koncepcija i mjesto njegova djela u drugoj polovici 18. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: hrvatski jezik, štokavski hrvatski književni jezik, 18. stoljeće, franjevačka književnojezična tradicija, Emerik Pavić

I. Uvod

Franjevac Emerik Pavić (Budim, 5. siječnja 1716. – Budim, 15. travnja 1780.) središnja je ličnost budimskoga kulturnog kruga u 18. stoljeću. Plodan je vjerski pisac na hrvatskom i latinskom jeziku. Bio je profesor Visoke bogoslovne škole, lektor filozofije i teologije i dekan franjevačkoga Generalnog učilišta u Budimu. Pažljivi analitičar njegova djela Franjo Emanuel Hoško u svome opsežnome djelu *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj* (Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002.)¹ pisao je o raznolikim djelatnostima Emerika Pavića, navodeći da je bio enciklopedist, filolog, povjesničar, teolog, biblijski i katehetski prevodilac. Pavićeva bogata djelatnost obuhvaća čak 35 tiskanih i rukopisnih djela, a raznolikost potvrđuju npr. djela *Opširni nauk kerstjanski s nadodanih duhovnim pismam* (Budim, 1755.), *Ogledalo temelja vire* (Budim, 1759.) i *Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimnog doba* (Budim, 1762.), izdavanje *Epistola i evanđelja priko godišnji nediljah i svetkovina* (Budim, 1762., 1808.), uređivanje hrvatskoga kalendara (od 1746. godine do smrti) te *Cvit likarije*, hrvatska prilagodba u stihu popularnoga srednjovjekovnoga medicinskog djela *Flos medicinae* (Pešta, 1768.).²

Uključenost u suvremena hrvatska književna zbivanja Pavić pokazuje objavljivanjem prijevoda dijela *Razgovora ugodnog naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića na latinski (Budim, 1764.). Posebno mjesto zauzima djelom *Nadodanja glavni događaja* Razgovoru ugodnomu *nedavno na svitlost danomu* (Pešta, 1768.), kojim dopunjava Kačićevo djelo nizom povijesnih podataka, najviše iz Slavonije. U toj je knjizi poglavlje *Od slovosložja slovinskoga* posvetio slovo-pisanim temama te donosi poduži stihovani opis stanja u slavonskoj grafiji. Na početku utvrđuje da valja slijediti prijedloge franjevca Stjepana Vilova (Budim, potkraj 17. st. – Budim, 1747.), utvrđene tridesetak godina ranije (*Razgovor prijateljski među krstjaninom i ristjaninom*, Budim, 1736.):

„Od slovosložja slovinskoga
U ovomu na [[em okoli]]]u
Slozni ljudi [vi jednako pi]]]u,
Od pokoinog *Fra Stipe Vilova*
Složno mechat naucsi [se slova.
Slova, reko, iz knjigah Latinski
U davna [snji jezik na [s Slovinski.

¹ Hoško utvrđuje da su 1699. godine franjevci otvorili filozofsko učilište u Budimu te da je 1710. godine škola prerasla u bogoslovnu školu s četverogodišnjom fakultetskom nastavom. Godine 1724. ubrojena je zajedno s filozofskim učilištem u Budimu među najviše školske ustanove u Franjevačkom redu i proglašena je Generalnim učilištem 1. razreda.

² Cjelovita je bibliografija Emerika Pavića i literatura objavljena u izdanju *Flos medicinae – Cvit likarije* (Split, 1980.). Novije spoznaje o Pavićevu djelu usp. u: *Zbornik o Emeriku Paviću – Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Emerik Pavić i franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj”* (Zagreb, 2014.).

On derxave bia [[e Bo [anske,
 Alje rodom bio iz Macxarske.
 On razborno nika Slova slaxe,
 Nac [in po tom od pi [anja kaxe.
 Oche [s znati kad nam nacsin dadde?
 Tomu [ada trie [t lit imade,
 Prijateljskim kad pod razgovorom
 Nam prikaza Franu s-*Teodorom*,
 Ajde dakle! da idemo tamo.
 I od toga njega upitamo.
 Pet Latinski on Slova naodi,
 Od koino [va mucсно [t izhodi.
 Samo [ebe C jedanput no [i,
 A tri slova [eb u pomoch pro [i.
 Od slovosložja slovinskoga
 Kad ric [icu pi [[e [*Carigrada*,
 Samo [ebe ono no [i tada.
 Kade [ebi slovo S zdruxiva,
 Podebljese tada izu [tiva;
 Tako *Cselo* i *Csiftochu* pi [[u
 Svi po ovom na [[em okoli [[u,
 Jos [ter deblje ovo slovce biva,
Cxigerica kadse izu [tiva;
 Jerse za njim slovo X po [tavlja,
 Zato njega tako izrech valja.
 Polutanko tad [e izgovara,
 Kad be [idi [s s [togod od *Bechara*;
 Jer za njime slovo H ulazi,
 Zato tako valja da prolazi.
 Drugo slovo G ime imade,
 Od kog valja da [vak dobro znade,
 Na dvi ruke da [e izrech ima,
 Poznanoje to mudrima [vima.
 Od slovosložja slovinskoga
 Ono no [i najpri [ebe [amo,
 Tu i [tinu u *Gori* imamo.
 Zatim *Jota* u pomoch imade,
 u *Gjermise* to oc [ito znade.
 L zatime treche slovo je [te,
 U njemu [u te dvi ver [te i [te.

Ono [e]be najpri no [i] [a]mo,
 U *Labudu* to bi [t]ro gledamo.
 Na drugi [e] nac [i]n *Ljubav* pi [[e],
 Jer za *Elom* ima *Jota* vi [[e].
 U *Enufe* to i [t]o naodi,
 Bi [t]ro vidit to [v]ak moxe ovdi.
 Kadse [a]mo ovo slovce pi [[e],
 Tad [e] rekne: s [t]o [e] tute ni [[e]?
 A od *Njive* s [t]ogod be [i]dechi,
 Pokraj njega slovo *Jota* mechi.
 I [t]i nac [i]n *S* slovce imade,
 To [e] i [t]o po prilici znade.
 Od slovosložja slovinskoga
 U *Samochi* [a]mo [e]be kaxe,
 U *Sfiniku* drugomu pomaxe.
 Tri [u] dakle *Ceu* pomochnika,
 Kako kaxe gor dana prilika.
 Nemo [s] rechi G.L.N. da krađu,
 Kada *Jotu* u pomoch imadu.
 S nikomu nis [t]a neotima,
 Svoje ver [t]e kad pomoch uzima.
 Jedanput [e] tanko izgovara,
 Drugiput [e] opet krupno [t]vara.
 Ovi reko pisma nac [i]n pravi
 Nam pokoini *Fra Stipo* o [t]avi.
 Sloxno dakle ovako pi [[i]mo,
 I pi [s]uchi Boga proslavimo.”

(Pavić, 1768: 114–117)³

I.I. RUČNA KNJIŽICA

Izabrani je korpus za prikaz Pavićeva jezika njegova *Ručna knjižica za utiloviti u zakon katoličanski obraćenike*, objavljena u Pešti 1769. godine.

Knjižica je u svome prvome dijelu namijenjena dušobrižniku kojemu pomaže kada posjećuje bolesnika, posebice umirućega, u drugome osuđenika na smrt i osuđene „vilovnjake i vištiće”, dok se treći dio *Obraćenja na spasonosnu Viru Katoličansku iz Grčkog, ili Istočnog Zakona*, što naslov jasno pokazuje, tematski razlikuje.

³ Prema: Loretana Farkaš, *Od slovosloxnosti slavonske*, Osijek, 2010.

U povijesti pismenosti slavonskih franjevaca ova *Ručna knjižica* nije ostala jedina – u 19. je stoljeću dvosvesčani pastoralni priručnik istoga naslova (*Ručna knjižica*, Budim, 1837.) priredio franjevac Marijan Jaić. Odnos ove knjižice prema Pavićevoj iz 18. stoljeća analizirao je Franjo Emanuel Hoško.⁴

Da bi se što bolje predstavio jezik jednoga autora i njegova djela, valja izdvojiti i vanjska i unutrašnja filološka obilježja teksta.

Vanjska filološka obilježja izbora predstaviti ćemo analizom slovopisnih i pravopisnih rješenja. Unutrašnja filološka obilježja predstaviti ćemo analizom gramatička obilježja, a što ćemo zbog opsežnosti takve analize učiniti na izdvojenim primjerima na svim jezičnim razinama.

U interpretaciji rezultata analize koristiti ćemo onovremenu jezikoslovnu literaturu – pravopis i gramatiku – koja, premda bi danas bila smatrana standardološkom, nije za svoje suvremenike bila obvezujuća. Ipak, i bez standardološke namjere, oba su djela bila značajna u svojem vremenu te ih valja uzeti u obzir u filološkom pristupu suvremenim tekstovima.

Iznošenjem rezultata šire analize pokušat ćemo pokazati da i po vanjskim i po unutrašnjim filološkim obilježjima Pavićeva *Ručna knjižica* pripada štokavskom hrvatskom književnom jeziku 18. stoljeća.⁵

2. Vanjska filološka obilježja

2.1. SLOVOPISNA RJEŠENJA

Slovopisna rješenja koja je Pavić primijenio u *Ručnoj knjižici* slovopisna su rješenja, očekivano, na tragu slovopisnih prijedloga Stjepana Vilova, Pavićeva učitelja, osobe koju je Pavić na više različitih poslova naslijedio, od uređivanja hrvatskoga kalendara 1747. godine do polo-

⁴ Usp.: Franjo Emanuel Hoško, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001. Hoško pokazuje sličnosti i razlike između ovih dvaju izdanja: u prvome dijelu Jaićevoj je knjižici namjera pomoći dušobrižniku kada posjećuje bolesnika, osuđenika na smrt, ali i njihovu rodbinu; drugi je svezak samo dijelom pastoralni priručnik iste namjene, ali je također i obrednik (s uputama za obrede krštenja i pričesti), a dijelom i molitvenik (s naglaskom na molitvama za bolesnike).

⁵ U radu se primjenjuje filološka metoda primijenjena u: Diana Stolac, *Hrvatski jezik u prvim hrvatskim novinama (Kraljski Dalmatin 1806. – 1819.)*, „Hrvati i Ilirske pokrajine”, Zagreb, 2010., str. 569–582, odnosno uspoređivanje određenih jezičnih obilježja s autoru suvremenim jezikoslovnim priručnicima nastalima s normativističkom ili samo deskriptivnom namjerom. Ovdje je metodološki postupak proširen usporedbom izdvojenih obilježja s opisom u analitičkoj jezikoslovnoj literaturi nastaloj na početku 20. stoljeća, sa studijom Tome Maretića *Jezik slavonskijeh pisaca* iz 1910. godine. Iz Maretićeve se studije navode potvrde za pojedinačne uporabe oblika do kojih je došao pažljivim ekscerpiranjem korpusa, ali ne i njegovi autorski stavovi o kršenju norme jer obvezujuće norme nije bilo niti je metodološki opravdano starije tekstove ocjenjivati prema kasnijoj normi. Kao primjer navodimo dio o položaju enklitike: „I to je osobina slav pisaca, što rastavljaju enklitike mnogo češće nego li se smiju rastavljati u današnjem knjiž. jeziku, te dosta često premještaju red enklitikama, kakav bi morao biti, da stoji jedna do druge” (Maretić, 1910: 209) (podcrtala D.S.).

žaja zamjenika gvardijana fra Stjepana u budimskome samostanu, gdje je potom i sam bio gvardijanom.

Slovopisna su rješenja za samoglasnike jednoslovčana⁶: *a, e, i, o, u*, a jednoslovčana su i za većinu suglasnika: *b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ſ, t, v, z, x*. Kao što vidimo, odgovaraju današnjima, osim slova *x*, koji se rabi za fonem *ž* te slova *ſ*, koje se rabi alternativno sa *s*. Povremena nesustavna alterniranja *u/v* i *ilj* dio su nezavršenoga postupka slovopisnoga normiranja, karakteristična za 18. stoljeće. Naravno, normiranje kao proces jedna je interpretacija, dok je moguće uporabu *u* i *v* vidjeti i kao svjesno postupanje i znak starije pisane tradicije pod utjecajem latinske pismenosti, gdje je se *v* rabio kao alograf grafema *u*.

Osim današnjih dvoslova *lj* i *nj* Pavićev slovopis poznaje i druga dvoslovčana rješenja za palatale:

cs, c [(č);
ch (ć);
gj, dj (đ);
[s, [[(š).

Sva su rješenja, uključujući dvojnosti, u skladu s tzv. slavonskim slovopisom.

Izdvoimo sada pisanje slijeda zubnika *t/d + j*:

- **tj**: *bratja, kerstjani, bolestjom, zafalnostjom...*
- **gj**: *naregjena, rogjeng, jedinorogjeni, dogje, sigje, takogjer, megju...*

Očekivani rezultat jotacije *t+j > ć* ne ostvaruje se jer zapis *tj* pokazuje nesliveno čitanje. Za fonem *ć* sustavno se rabi dvoslov *ch* (npr. *pomoch, veche, che*).

Za fonem *đ* nije tako jednostavno zaključiti jer se u tekstu nalazi samo jedna riječ koja ima fonem *đ* koji nije rezultat jotacije i tada se rabi dvoslov *dj* (npr. *diavla*). Rezultat jotacije *d+j > đ* bilježi se dvoslovom *gj*.

Sljedeći je slovopisni problem bilježenje slogotvornoga *r*:

- **er**: *Isukerst, smert, kerv, sverb, Gergur Papa, Cerkva, najpervo, tvrdo, zagerljam...*

Vidimo da se slogotvorno *r* piše dvoslovom *er*, što pripada pisarskoj tradiciji. I ovim je obilježjem Pavić u skladu sa svojim vremenom. Naravno, ovakav način bilježenja ne može nam odgovoriti na pitanje kakav je bio izgovor te u tome ostajemo na razini (vjerojatne) pretpostavke o izgovoru bez popratnoga vokala.

2.2. PRAVOPISNA RJEŠENJA

Vrijeme u kojemu je pisao Emerik Pavić ne obilježava postojanje pravopisnih priručnika, ali obilježavaju ga nastojanja da se naprave. Tako su uzusna pravopisna pravila objedinjena u udžbeniku koji je priredila središnja prosvjetna vlast u Beču, prevela ih i prilagodila za hrvatske škole. Kako su se škole nalazile na različitim dijalekatnim područjima, a kako nije bilo

⁶ O slogotvornome *r* bit će riječi kasnije u tekstu.

prosvjetnoga zakona koji bi normirao jezik⁷, udžbenik je zasebno preveden na štokavski i zasebno na kajkavski te su oba objavljena 1779. godine u Budimu.

Pavićeva ćemo rješenja usporediti s izdanjem na slavonskom štokavskom području, na kojemu nema oznake autora, a pripisuje se đakovačkom biskupu Antunu Mandiću: *Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju za potrebe narodnih ucionica u Kraljestvu Slavonie* (Ofen, 1779).⁸

Uvid u *Ručnu knjižicu* pokazuje i fonološka i morfonološka rješenja, ali je značajna prevaga morfonoloških rješenja:

- fonološka rješenja: *ocu, serca, ženidba...*
- morfonološka rješenja: *izplesti, izbodi; podpomažući, podpisali, odsuđen; jedanput; koristna, pakostni...*

Po prevladavanju morfonoloških rješenja Pavićev je pravopisni izbor u skladu s vremenom.

Slijede podatci o pisanju i nepisanju *j* u međusamoglasničkom položaju:

- pisanje *j* u međusamoglasničkom položaju: *mojeg...*
- nepisanje *j* u međusamoglasničkom položaju: *nepriatelja, likaria, Hostiu, zadobiu, prie, sviu, svojim, moima...*
- dvojbe u (ne)pisanju *j* u međusamoglasničkom položaju: *kojemu, koje / koi, koisute...*

Premda uočavamo gotovo sustavno nepisanje *j* u međusamoglasničkom položaju, za razliku od pisanja etimološkoga *j* (npr. *ja, je, jer*), ipak nalazimo i sporadično pisanje *j*, ali obično uz istovremeni ostvaraj bez bilježenja *j*.⁹

Nesustavnost pisanja *j* u međusamoglasničkom položaju u tradiciji je hrvatske pismenosti i usustavit će se tek u 20. stoljeću.

Sljedeće je pravopisno pravilo vezano uz pisanje izgovornih cjelina:

- izgovorna cjelina s prednaglasnicom: *neterpi, nemogu...*
- izgovorna cjelina s jednom zanaglasnicom: *ovoje, većaje, jesili...*
- izgovorna cjelina s dvije zanaglasnice: *kolikogaće, kakonoseje, akoboje, dogagjabose...*

Analiza je pokazala kako je u Pavićevo vrijeme još bila jaka pisana tradicija koja nije odvajala zanaglasnice. Tek će pravopisi na kraju 19. stoljeća uvesti obvezu rastavljenoga pisanja svih sastavnica ovih izgovornih cjelina. Neodvajanje niječnice *ne* od glagola također će još neko vrijeme biti pravopisno nesustavno provođeno.

Ova analiza nije obuhvatila pravopisno pravilo o pisanju maloga i velikoga početnoga slova, ali je dovoljan samo jedan pogled na bilo koju stranicu da bi se vidjelo da nije pisao prema

⁷ Takav će propis prosvjetne vlasti donijeti tek 1874. godine. To je *Zakon o pučkim školama i preparandijama*, prvi hrvatski autonomni školski zakon. Neće dugo trebati da se unesu promjene, pa je drugi zakon donesen već 1888. godine.

⁸ Pretisak je 1998. godine objavila Matica hrvatska Osijek. Kajkavsko izdanje nosi naslov *Kratki navuk za pravopisanje horvatzko za potrebnost narodnih skol* (Ofen, 1779) i pretisnut je 2003. godine u nizu *Pretisci* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

⁹ U Relkovićevoj se gramatici u deklinaciji zamjenice *koji* sustavno bilježi *j* (Relković, 1767: 122), ali je uporaba izvan toga dijela gramatike često bez *j*: *koi* (Relković, 1767: 127), što najbolje svjedoči o načinu normiranja: precizno na mjestu gdje se normira, ali se i gramatičar u osobnoj uporabi još koleba.

kasnijim odredbama opisanima u *Uputjenju*. Naime, u *Uputjenju* (i u kajkavskoj verziji) iz 1779. godine traži se da se, pod utjecajem njemačkoga pravopisa, sve imenice pišu velikim početnim slovom, što će mlađi pravopisi promijeniti. Pavić opće imenice piše malim početnim slovom (npr. *knjixica, narav, pravilo, godine, pomoch, nepriatelj, sloboda*), rijetko velikim (npr. *Zakon, Nebo, Nastojnik*), a vlastite velikim (npr. *Bog, Isukerst, Odkupitelj, Stvoritelj, Sabor Tridentinski, Sveto Pismo*). To je u skladu s daljnjim razvojem pravopisnih rješenja uz neke dvojbe do danas.

3. Unutarnja filološka obilježja

3.1. FONOLOŠKA RAZINA

Već smo rekli da ćemo unutarnja filološka obilježja predstaviti analizom gramatičkih obilježja na izdvojenim primjerima na svim jezičnim razinama (posebno fonološkoj i morfološkoj). Usporedit ćemo ih s *Novom slavonskom i nimačkom gramatikom* Matije Antuna Relkovića iz 1767. godine.

Polazimo od fonetsko-fonološke razine, koju možemo utvrditi samo posredno, kroz pismo.¹⁰ Refleks jata je ikavski: *grišnik, utiloviti, virujem, ispovidanje, likaria, pridgovor, svidočanstvo, pravovirni, divica, čovik, mriža, razjedit, posli...*

Da je tekst dosljedno ikavski, potvrđuju i ovakvi primjeri: *želili, umriti!*

Valja napomenuti da je u Pavićevo vrijeme u tekstovima njegove franjevačke subraće bilo dvojnosti u kontinuantu jata – osnovno ikavska, ali i u pojedinim riječima jekavska.¹¹

Za štokavske je fonološke sustave značajna uporaba glasa *h* – bilježenje *h*, nebilježenje *h* ili zamjena nekim drugim glasom.

U *Ručnoj knjižici* nalazimo sljedeće ostvaraje:

- izostanak *h* na početku riječi: *oche...*
- izostanak *h* u sredini riječi: *njivomu, griah, naodise...*
- izostanak *h* na kraju riječi: *ji...*
- *h* na početku riječi: *hotenje, hostia...*
- *h* u sredini riječi: *duhovnoj...*
- *h* na kraju riječi: *dub, potribah...*

Dodamo li tome i bilježenje *h* na mjestima gdje mu ne nalazimo opravdanja (npr. *halat, u biloj hodichi*), razvidno je da se pisac koleba u uporabi toga glasa, što je u skladu s početnom standardizacijom štokavštine.

¹⁰ Za metodologiju usp.: Josip Vončina, *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnog izraza*, Zagreb, 1999.

¹¹ Za više podataka usp.: Diana Stolac, *Filološki pogled na Pripovijanje nauka karstjanskoga Jeronima Filipovića*, „Zbornik o Jeronimu Filipoviću”, Zagreb, str. 93–103.

O položaju *h* u hrvatskom štokavskom književnom jeziku već je Tomo Maretić napisao: „Nijedan slav. pisac ne upotrebljava slovo *h* pravilno. To je dokaz, da ga nijesu ni izgovarali; što su ga ipak pisali, to će biti ugledavanje u dalmatinske i u bosanske pisce” (Maretić, 1910: 152).

Dodajmo još neka fonološki relevantna obilježja:

- sustavna zamjena *-l > -o*: *postao, obechao, vladaocah...*
- suglasnički skup *ml-*: *mlogo, mlogima...*
- *j* ispred samoglasnika na početku riječi: *jopet, jali, jerjimse...*

Da su neka rješenja hiperštokavska, pokazuje upravo sustavna zamjena *l > o* i onda kada *l* nije na kraju sloga, kao što je nominativ jednine *darivaoc*¹² ili genitiv množine *vladaocah*, koju bilježi i Maretić u svojoj studiji jezika slavonskih pisaca: „Imenice s osnovom na *-lac* imaju u gen. plur. obično *-oca*, rjeđe *-laca*” (Maretić, 1910: 160).

Relkovićeva gramatika nema, naravno, prikaz fonološkoga sustava na kakav smo navikli u modernim gramatikama, tako da fonološke informacije iščitavamo posredno. Tako utvrđujemo:

- da ima jasno određeno mjesto glasa *h*: *Kuhacs kuha od kruha juhu* (Relković, 1767: 12);
- dosljedno je ikavska: *ricsnik, tilo, divica, Cvitna Nedilja* (Relković, 1767: 385 i dalje);
- sustavno zamjenjuje *-l* u *-o*: *bio, imao, shtio, ljubio* (Relković, 1767: 134 i dalje)...

Ipak, od ove normativne do kodifikacijske gramatike još će proteći više od stoljeća, pa će dvojnosti u uporabi biti vidljive, kao što smo to utvrdili za Emerika Pavića.

3.2. MORFOLOŠKA RAZINA

Prelazimo na morfologiju, konkretno na deklinaciju imenica. Donosimo kratak pregled nekih izdvojenih gramatičkih značajki, uz komentar:

- Gmn. *duscah, vikovah, dilah, Svetih Pismih... // Otaca, Sakramenata...*
- Dmn. *svima dobrotama... // nastojnikom duhovnima, (usperkos) vladaocem...*
- Imn. *moima rukama i nogama...*

Iz primjera se vidi štokavski gramatički morfem za genitiv množine, s dvojnosti bilježenja: *-al-ab*.

Matija Antun Relković u svojoj gramatici poznaje dva morfema genitiva množine: *-ah* i *-ih* (Relković, 1767: 63), ali nema *-a*.

Relković nema lokativ u deklinacijskome sustavu koji opisuje (Relković, 1767: 59), a dativ i instrumental su nesinkretizirani (Relković, 1767: 63), što potvrđuje i Emerik Pavić.

Iz glagolskoga sustava izdvajamo infinitiv i prezent.

Pavić ima češće neelidirani infinitiv, ali ima i elidiranih:

- infinitiv: *živiti, umerti, činiti // izveršit...*

¹² Ne možemo ne zamijetiti da je to i danas jedna od jezičnosavjetničkih tema.

U Maretićevoj analizi navode se obje mogućnosti, s različitom distribucijom i čestotnosti, tako da je opis izrazito neprecizan: „U svih pisaca inf. ima na kraju *i*, /.../, ali to i može i otpadati /.../, i taki se oblici nalaze u nekih pisaca češće, u nekih rjeđe, a u nekih veoma rijetko” (Maretić, 1910: 181).

U Relkovićevoj su gramatici infinitivi uvijek s dočetnim *-i*, dakle, nema elidiranih, kao što se vidi iz definicije glagola: „*Verbum jest jedna rics, koja shtogod, biti, csiniti, ili terpiti ukazuje...*” (Relković, 1767: 127).¹³

Pogledajmo podatak za prezent:

- prezent, 3. l. jd.: *jest / jeste*,

što bilježi kao dvojnost i Maretić (1910: 193).

Relkovićeva gramatika normira lik *jest* u 3. l. jd., dok je lik *jeste* samo za 2. l. mn. (Relković, 1767: 137).¹⁴

Ovo su samo neka izdvojena morfološka obilježja. Uspoređena s onovremenom gramatikom pokazuju pripadnost Pavićeva jezika književnoj štokavštini u početnom normativnom periodu.

3.3. SINTAKTIČKA RAZINA

Na sintaktičkoj razini izdvajamo sljedeća obilježja: položaj atributa, položaj glagola u rečenici i dva prijedložna izraza (*za + infinitiv* i *od + genitiv*).

Atribut je u *Ručnoj knjižici* u dvije pozicije u odnosu na imenicu – antepoziciji i postpoziciji, za što se mogu naći brojne potvrde:

- sročni atribut u antepoziciji: *Rimski Catholicsanski Zakon, Sveto Pismo, perva ljutina, duhovna serscanost, blagoslovljena voda...*
- sročni atribut u postpoziciji: *Cerkva Catholicsanska, Vira Catholicsanska, Sina Boxjega Jednorogjenoga, siromah odsugjeni...*
- imenički nesročni atribut u postpoziciji: *ispovid jednoga vilovnjaka, zaside neprijatelja duscevnoga, csas moje smerti, dilo Vire...*
- prijedložni atribut u postpoziciji: *Bog od Boga, svitlost od svitlosti, likarija za bolesnike...*

Malo je gramatika prije 19. stoljeća posvećivalo dovoljno pozornosti sintaksi, obično je bila svedena na manji broj izdvojenih napomena. Ali, Relkovićeva je gramatika u tome iznimka. U njoj je autor sintaksi posvetio čak 134 stranice (Relković, 1767: 250–384).

Jasno se opredjeljuje za sročni atribut u antepoziciji (Relković, 1767: 263–264; 267), a imenički je nesročni atribut u postpoziciji s obvezatnim sročnim atributom (Relković, 1767:

¹³ Iz uvida u drugo Pavićevo djelo – *Cvit likarije* (Pavić, 1768a) – donosimo bilješku da je u njemu češći infinitiv bez dočetnoga *i*.

¹⁴ Možemo dodati da Pavić rabi 3. l. jd. *imade*, a Relković *ima* (Relković, 1767: 145).

264–265). Pavić je u skladu s time, ali ima širu zalihu atribucijskih mogućnosti, pa stilizira uporabom sročnoga atributa i u antepoziciji i u postpoziciji.

Glagol je u rečenici na svim mjestima kao i danas (npr. *Ja virujem...*), ali valja izdvojiti jednu poziciju koja se svojom čestotnošću izdvaja:

- na kraju rečenice: *I u ovoj Viri o preljubeznivi Boxe! jase ufam po priblagim zasluxenji-ma Gospodina nascega Isukersta, i po moima slabima dilih odpusctenje griah, tvoju milost i vikovicsni xivot zadobiti.*

Ovo je obilježje književnoga jezika 18. stoljeća, koje nalazimo i u štokavskim i u kajkavskim tekstovima, a pod utjecajem je njemačkoga jezika.

Dodajmo da Pavić rabi prijedložne izraze koje nalazimo u svih autora u 18. stoljeću:

- za + infinitiv: *za narediti, za privesti, za upisati...*
- od + genitiv: *suditi od pravoga razumljenja...*

Maretić komentira konstrukciju za + infinitiv: „Veoma se često upotrebljava prijedlog za s inf. /.../ Ja ne znam, jesu li ovo slav. pisci uzeli od dalmatinskih, u kojih je to italijanizam, ili je to germanizam” (Maretić, 1910: 232).

Usporedbom sintakse *Ručne knjižice* Emerika Pavića i onovremenih djela njegove franjevačke subraće može se utvrditi pripadnost istoj pisanoj koine.¹⁵

4. Zaključak

U zaključku recimo da je Pavić, kao što je i očekivano, pisao slavonskim slovopisom, a da su mu pravopisna rješenja bila mahom morfonološka. Usporedba sa slovopisnim i pravopisnim rješenjima u *Uputjenju* objavljenima nekoliko godina nakon Pavićeve knjige smješta Pavića u budimski hrvatski franjevački krug.

Štokavski hrvatski književni jezik, kojim je pisao sva svoja hrvatska djela, dosljedno je ikavski (*grišnik, virujem, ispovidanje, likaria, pridgovor, svidočanstvo, pravovirni, divica, čovik*), s dosljednom promjenom krajnjega *l* u *o* (*postao, obechao, davaoc, vladaocah*) te konzervativnom morfologijom.

To znači da je naša analiza pokazala da i po vanjskim i po unutrašnjim filološkim obilježjima Pavićeva *Ručna knjižica* pripada štokavskom hrvatskom književnom jeziku 18. stoljeća.

Rad je rezultat istraživanja kojemu je Sveučilište u Rijeci dodijelilo potporu br. 13.04.1.2.03.

¹⁵ Za pojedinačne sintaktičke analize usp. zbornike radova skupova *Tibi pregaoci*.

Literatura

A) IZVORI

- Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko za potrebnost narodnih skol*, Ofen, 1779. (pretisak: Zagreb, 2003.).
- Pavić (1768) Emerik Pavić, *Nadodanja glavni događaja Razgovoru ugodnomu nedavno na svitlost danomu*, Pešta.
- Pavić (1768a) Emerik Pavić, *Flos medicinae – Cvit likarije*, Pešta (pretisak: Split, 1980.).
- Pavić (1769) Emerik Pavić, *Ručna knjižica za utiloviti u zakon katoličanski obraćenike*, Pešta.
- Relković (1767) Matija Antun Relković, *Nova slavonska i nimačka gramatika*, Zagreb.
- Uputjenje k'slavonskomu pravopisanju za potrebe narodnieh ucionicah u Kraljestvu Slavonie*, Ofen, 1779. (pretisak: Osijek, 1998.).
- Vilov (1736) Stjepan Vilov, *Razgovor prijateljski među krstjaninom i ristjaninom*, Budim.

B) FILOLOŠKA LITERATURA

- Farkaš (2010) Loretana Farkaš, *Od slovosloxnosti slavonske*, Osijek.
- Hoško (2001) Franjo Emanuel Hoško, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Hoško (2002) Franjo Emanuel Hoško, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Maretić (1910) Tomo Maretić, *Jezik slavonskijeh pisaca – prilog istoričkoj gramatici hrvatskoj ili srpskoj*, RAD 180: Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički: knj. 73, str. 146–233.
- Stolac (2005) Diana Stolac, *Filološki pogled na Pripovijanje nauka karstjanskoga Jeronima Filipovića*, „Zbornik o Jeronimu Filipoviću”, Zagreb, str. 93–103.
- Stolac (2010) Diana Stolac, *Hrvatski jezik u prvim hrvatskim novinama (Kraljski Dalmatin 1806. – 1819.)*, „Hrvati i Ilirske pokrajine”, Zagreb, str. 569–582.
- Tafra (1995) Branka Tafra, *Obilježja hrvatske gramatičke norme do kraja 19. stoljeća*, „Filologija”, br. 24–25., str. 349–354.
- Vince (1978) Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb (²1990., ³2002.).
- Vončina (1999) Josip Vončina, *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnog izraza*, Zagreb.
- Zbornik (2014) *Zbornik o Emeriku Paviću – Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Emerik Pavić i franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj”*, ur. Pavao Knezović i Marko Jerković, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Diana Stolac

Philological view on *Ručna knjižica* Emerika Pavića from 1769

Summary

From the linguistic point of view in this article is analyzed Emerik Pavić's *Ručna knjižica* published in Pest 1769. Foreign and interior philological characteristics are discussed in the paper. The results are compared with the description of Croatian language system in *Nova slavonska i nimačka gramatika* written by Matija Antun Reljković (Zagreb, 1767) and with the study *Jezik slavonskijeh pisaca* published in 1910 and written by Tomo Maretić. Pavić's philological concept and the place of his work in the second part of the 18th century are investigated.

KEY WORDS: Croatian language, Štokavian Croatian literary language, 18th century, Franciscan literary language traditions, Emerik Pavić

prof. dr. sc. Lada Badurina

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku

prof. dr. sc. Ivo Pranjković

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku

JEZIČNO SAVJETNIŠTVO HRVATSKIH VUKOVACA

prethodno priopćenje

U tekstu se, na temelju uvida u jezične savjete najpoznatijih hrvatskih vukovaca, propituje jezično savjetništvo vukovskoga tipa. U obzir se uzimaju ova jezičnosavjetnička djela hrvatskih vukovaca (navodimo ih kronološkim slijedom): filološke/filologičke sitnice i puristički pabirci Ivana Broza objavljeni u nekoliko nizova 1886, 1889, 1891. i 1893. godine; Barbarizmi u hrvatskom (ili srpskom) jeziku Vatroslava Rožića (prvo izdanje s dvočlanim nazivom jezika iz 1904, drugo, prošireno iz 1908. i treće izdanje iz 1913. s jednočlanim nazivom jezika), Branič jezika hrvatskoga Nikole Andrića (dva izdanja iz 1911) te Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti ili pisati književnim našim jezikom Tome Maretića (1924). Jezični se nazori hrvatskih vukovaca u prvome redu razmatraju s obzirom na standardnojezičnu koncepciju koju su zastupali: sagledava se na koji se način i u kojoj mjeri štokavski purizam ogleda u stavu savjetodavaca spram leksema iz kajkavštine i čakavštine, ali i spram riječi stranoga podrijetla i novotvorbi. U nastavku se jezičnosavjetnička djelatnost hrvatskih vukovaca nastoji dovesti u vezu s recentnim hrvatskim jezičnim savjetništvom – i to i s obzirom na stav prema jezičnoj pravilnosti, i s obzirom na kriterije jezične pravilnosti, ali i s obzirom na činjenicu da smo instituciju jezičnih savjeta baštinili upravo od hrvatskih vukovaca.

KLJUČNE RIJEČI: hrvatski vukovci, jezično savjetništvo, purizam

Iako danas – čini se – imamo jasne i dobro utemeljene stavove o jezikoslovnoj djelatnosti Hrvatskih vukovaca (usp. npr. Tafra 1993; Samardžija 2001, 2003, 2004), pa i o ulozi koju su oni odigrali u konstituiranju hrvatskoga jezičnog standarda, čini se da još uvijek ima mjesta za propitivanje čvrsto zauzetih uvjerenja. U toj ćemo namjeri ovom prilikom posegnuti za *jezičnim savjetima*, koji su neupitno zauzimali važno i zapaženo mjesto u predanu radu hrvatskih vukovaca na jezičnoj standardizaciji. Činjenicu da su vukovci i u jezičnim savjetima nastojali što vjernije predstaviti i provesti glavne postavke svoga standardnojezičnog programa te da je, u konačnici, jezično savjetništvo trebalo odigrati važnu ulogu u konstituiranju hrvatskoga jezičnog standarda u skladu sa zauzetim standardnojezičnim nazorima smatramo pritom neupitnom (pa utoliko i za istraživanje ponajmanje poticajnom). Ipak, činjenice nisu tako jednoznačne, plošne i nezanimljive!

Ponajprije, vukovska se jezičnosavjetnička djelatnost proteže kroz dulje razdoblje (jezični savjeti/savjetnici objavljeni su tijekom gotovo četiri desetljeća na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće), a potom u ulozu se savjetodavaca okušalo više hrvatskih vukovaca (Ivan Broz, Luka Zore, Vatroslav Rožić, Nikola Andrić i Tomo Maretić). Taj će se podatak – naime da se u polazištima jednoznačno i čvrsto (upravo rigidno) učenje filološke škole konkretiziralo i nužno modificiralo u ipak individualiziranim jezičnim stavovima i, posljedično, *autorskim jezičnim savjetima* – možda unekoliko promijeniti naša gledišta i o vukovskoj jezikoslovnoj djelatnosti uopće.

Pritom u obzir uzimamo ova jezičnosavjetnička djela hrvatskih vukovaca (navodimo ih kronološkim slijedom): *filologijske/filologičke sitnice* i puristički *pabirci* Ivana Broza objavljeni u nekoliko nizova 1886, 1889, 1891. i 1893. godine; *Paljetkovanje* Luke Zore koja su u od 1892. do 1907. u nastavcima izlazila u Radovima JAZU; *Barbarizmi u hrvatskom (ili srpskom) jeziku* Vatroslava Rožića (prvo izdanje s dvočlanim nazivom jezika iz 1904, drugo, prošireno iz 1908. i treće izdanje iz 1913. s jednočlanim nazivom jezika), *Branič jezika hrvatskoga* Nikole Andrića (dva izdanja iz 1911) te *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti ili pisati književnim našim jezikom* Tome Maretića (1924). Ipak, zbog prostornih ograničenja ovdje ćemo se nešto iscrpnije osvrnuti tek na jezične savjete koje su potpisivali Luka Zore, Vatroslav Rožić, Nikola Andrić i Tomo Maretić.

§

Zajedničkom se nazivnikom jezičnoga savjetništva vukovskoga tipa može dakako smatrati osobit tip *jezičnoga purizma*¹ – tzv. *štokavski purizam*. Sasvim u skladu sa svojim standardnojezičnim nazorima (i) hrvatski su se vukovci nastojali dosljedno – ili, barem, što dosljednije – povoditi za *odlučnim* kriterijem pripadanja/nepripadanja kojeg izraza (leksema pa i veće je-

¹ Kad je o jezičnom purizmu riječ, pristajemo uz stajalište da je jezik u svojoj osnovi purističan: opire se elementima koje ne prepoznaje kao svoje, koji su mu tuđi ili s kojeg razloga nedovoljno prihvatljivi; naspram njima prednost daje sebi primjerenijim sredstvima. Dok je dakle (spontani) purizam imanentan svakom jeziku (i nestandardiziranome), puristički se zahvati obično vezuju uz standardni jezik. Usp. Katičić, 1986; Badurina, 2000.

zične strukture) narodnom jeziku, konkretnije: novoštokavskom dijalektu (*jeziku Vuka i Daničića*). „Postupak” je pritom bio sasvim očekivan: zalagati se za to da se iz *jezika knjige* ukloni sve ono za što nema potvrde u „čistu” i „uzornu” *jeziku naroda*.² Ipak, u relativizaciji ćemo ustrajnosti i dosljednosti u provođenju proklamiranog kriterija nalaziti poticaje za daljnja istraživanja.

Provedbu ćemo vukovskih standardnojezičnih načela nastojati sagledati u trima jezičnim savjetnicima koje potpisuju štokavki puristi (i opet u navođenju slijedimo kriterij godine izdanja): *Barbarizmi u hrvatskom (ili srpskom) jeziku* Vatroslava Rožića (1913), *Branitelj jezika hrvatskoga* Nikole Andrića (1911) te *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti ili pisati književnim našim jezikom* Tome Maretića (1924). Ono što će nas ovdje zanimati nije samo snaga *odanosti* odabranih savjetodavaca temeljnoj vukovskoj koncepciji i način njezine provedbe nego i sudbina propisivanih jezičnih savjeta u protoku stoljeća.

No prije toga osvrnut ćemo se na osobit tip jezičnoga savjetnika koji je objavljivao Luka Zore u Radu JAZU u nastavcima od 1892. do 1907. godine. Ponajprije, ali u suglasju s Vukovom/vukovskom pravopisnom koncepcijom, Zore se u njemu zalaže za krajnje fonološki (upravo *fonetički*) pravopis, pa piše npr. *hrvacki, imocki, ljuckota* (ljudska) itd.³ U riječima iz klasičnih jezika piše, po „zetačizmu”, *akćenat, ofičije, ćeler, ćesar, ćedar, ćuparis* (čempres), *đimnazija, đimnastika, đeografija, liturdija, morfolodija* i sl. Protivi se dočetu *-irati* kod glagola, pa umjesto *deklamirati* preporučuje *deklamati*, a umjesto *apostrofirati* *apostrofati*. Na leksičkoj razini umjesto *predrasuda* preporučuje *babuštine* (pl. tantum), umjesto *barem dajbudi*, umjesto *neopreznost bespameština*, umjesto *željeznica gvozdeni put*, umjesto *dokaz tvrđa*, umjesto *dvoboj megdan* ili *prijegon*, umjesto *sustav građa*, umjesto *hodočasnik časni polaznik* ili *hadžija*, umjesto *isprika ogovor*, umjesto *izlet teferič* itd. Bilježi, pa time i preporučuje, čitav niz regionalnih riječi, posebno konavoskih i dubrovačkih, npr. *batočka* – igla s glavicom, *barotok* – mali potok, *dvanke* – bisage, *bjeličan* – blato na polju zimi, *bojana* – magla kad pokrije polje. Time je u Zorinim *Paljetkovanjima* „čisti” tip vukovskog (karadžićevsko-daničićevskog štokavskog) purizma dobio novu regionalnu (konavosku/dubrovačku) *lokalizaciju*.

² U tom se smislu doista ni o vukovskoj jezičnoj koncepciji ne bi trebalo promišljati kao o *pobjedi jezične spontanosti*, kako bi se naime mogla tumačiti – a nerijetko se tako i tumačila – krilatica za kojom su se vukovci rado povodili: *Piši kao što govoriš!* Na to je upozorio i Radoslav Katičić osvrćući se na purizam Vuka Stefanovića Karadžića: „Zahtijevao je od pisaca [Vuk Stefanović Karadžić, nap. L. B. i I. P.] da se ograniče na izražajna sredstva narodnoga jezika i da se klone mnogih uobičajenih i pismenim ljudima onoga vremena vrlo bliskih mogućnosti. Stavljao je dakle stroga ograničenja i tražio veliku pomnju i dodatne napore. Sam je to dobro znao. Protivnicima svoje reforme uputio je ove riječi: ‘Lakše je pisati po svojoj volji kakogod, nego li narodni jezik učiti i njegovijem se pravilima i svojstvima pokoravati.’ Tu se očito ne radi ni o kakvoj spontanosti nego o napornoj pomnji da se od svih izražajnih mogućnosti što se nude odaberu baš one odabrane, a izbjegnju druge što su otklonjene” (usp. Katičić, 1986: 68–69).

³ Imajući na umu način na koji je upravo u tim godinama kodificirana hrvatska fonološka (točnije, fonološko-morfonološka) pravopisna norma (usp. Broz, ¹1892, ²1893), Zore je svojim rješenjima, po svojoj prilici, bliži *dosljednu fonetičaru*, Brozovu prethodniku Marcelu (Marćelu) Kušaru (usp. Kušar, 1889).

Na neki način *središnje* mjesto među vukovski nastrojenim filozofima savjetodavcima zauzima Tomo Maretić: *prva faza* njegova jezičnog savjetništva obilježila je prijelom stoljeća;⁴ pritom, jezični su savjeti priključeni *Gramatici i stilistici* zasigurno mogli imati jači odjek od primjerice, po periodici razasutih Brozovih *pabiraka*, pa su se – ali i ne samo stoga – o Maretićeve savjete *ogledali* drugi hrvatski savjetodavci; četvrt stoljeća poslije objavljen *Jezični savjetnik* posvjedočio je o kontinuitetu Maretićeve savjetničke djelatnosti, ali ju je ujedno – u novim političkim i sociolingvističkim okolnostima – stavio na ozbiljnu kušnju (usp. Samardžija, 2001: 137–138).

Ne ulazeći ovdje u potankosti, pokušat ćemo izdvojiti nekoliko značajki Maretićevih jezičnih savjeta (u obzir uzimamo one objavljene u *Jezičnom savjetniku* 1924). *Prvo*, neupitna je Maretićeva naklonjenost narodnim, upravo folklornim riječima. U skladu s time izričitu je prednost davao leksemima koji se javljaju u novoštokavštini ili, još i uže, u djelima Vuka Stefanovića Karadžića. Zamjetno je to već i u strukturi/organizaciji pojedinih rječničkih/savjetničkih⁵ članaka, točnije, u pristupu jezičnoj građi: najjača (dakako, afirmativna) kvalifikacija, ona o kojoj se dalje *ne raspravlja* jest da se pojedini izraz nalazi u *Vuku* ili da je *običan u narodu*. Ipak, takav načelni stav nije bio održiv u svim situacijama, odnosno nije mogao ponuditi rješenja za one, u *jeziku knjige* već prihvaćene lekseme za koje u *jeziku prostoga puka* jednostavno nije bilo prikladna nadomjeska. Po svoj prilici upravo su ti, pragmatični razlozi naveli Maretića na relativno pomirljiv stav i spram nekih *nenarodnih* leksema: *dalekozor*, *dnevnik* (i za dnevne novine), *domobran/domobranac/domobranstvo*, *drvored*, *gromobran*, *kišobran*, *prvoborac*, *razdoblje*, *tekućina*, *tisućinka*, složenice na *-slovac* i *-slovlje* (npr. *jezikoslovac* i *jezikoslovlje*) itd. *Drugo*, u Maretićevim će savjetima do izražaja doći i njegova načelna nesklonost spram nekih složenica (i spram onih kakve *narod nikad ne bi učinio* „jer su mu milije proste, nesložene reči,⁶ i naročito spram onih tvorenih prema njemačkom ili češkom uzoru). Tako će već u *Pristupu* navesti da se „ne mogu odobriti” ove „književničke složenice”: *milodar* (jer postoji *milostinja*, *prošnja*), *vadičep* (umjesto *izvojac*), *vatrogasac* (treba *požarnik*), *verozakon* (umjesto *vera*), a potom i kalkovi/prevedenice prema njemačkome *knjigotiskara* (umjesto *tiskara*, *stamparija*), *moreuz* (umjesto *morska uzina*), *palidruce* (umjesto *šibica*, *žigica*), *poljodolac* ili *zemljodolac* (umjesto *ratar*), *savetodavac* (umjesto *savjetnik*), *vlastodržac* (umjesto *vlastelj*, *moćnik*), *vodopad* (umjesto *slap*), *zemljotres* (umjesto *potres*, *trus*), *zvezdoznanac* (umjesto *zvezdar*), *živinogojstvo* ili *marvogojstvo* (umjesto *stočarstvo*) (usp. Maretić, 1924: XIX). *Treće*, kao štokavski purist Maretić će za jezični standard načelno neprikladnima

⁴ Dakako, mislimo ovdje na Maretićev *antibarbarus* iz 1899. godine, pridodan njegovoj stilistici. Usp. o tome i u Samardžija, 2001: 136.

⁵ Savjetnik je naime organiziran u vidu rječnika: leksemi u vezi s kojima se donose jezični savjeti navode se abecednim redom. S takvom će praksom izrade jezičnih savjetnika nastaviti i zamjetan broj kasnijih hrvatskih savjetodavaca koji su se odlučivali na ukoričavanje zbirki svojih jezičnih savjeta.

⁶ *Pristup* svome *Jezičnom savjetniku* Maretić piše srpskim jezikom (ekavštinom). Iako je time nesumnjivo želio potvrditi tezu o *istom jeziku*, upravo će artificijelnost (i tendencioznost!) takva postupka (tj. mijenjanje idioma „s težom”) izazvati sasvim suprotan učinak.

smatrati lekseme iz čakavskoga ili kajkavskoga narječja/jezika. Navodimo nekoliko kajkavizama i ponuđenih zamjena: *črknja* (bolje: *zarež*), *piknja* (bolje: *točka*), *halabuka/halabučiti* (bolje: *buka*, *bučati*), *huškač/huškat* (bolje: *podbadač*, *potutkač*, *podbadati*, *tutkati*, *drškati*), *potepuh* (bolje: *skitač*), *rahal* ili *prhak* (bolje: *buhav(an)*, *šupljikav*, *šupljikast*), *tjedan* (bolje: *nedjelja*, *sedmica*), *spodobal/spodoban* (bolje: *prilika*, *sličan*, *nalik*). Međutim ne samo da neke od spomenutih Maretićevih preporuka nisu isključive nego će on i priznati standardnojezični status pokojem neštokavskome leksemu: *klesar/klesati* – „te riječi najprije se nalaze u Š.[uleka], koji ih je uzeo iz čakavskoga narječja, kako se govori na ostrvu Krku, dakle su te riječi prov., ali su se u književnom jeziku već tako odomaćile, da bi ih teško bilo izagnati iz njega” (Maretić, 1924: 41, istakli L. B. i I. P.); *spužva* – „t. j. sunder (...); jamačno iz kojeg čakavskog narječja (...); kako se riječ već posve uobičajila, može podnijeti” (Maretić, 1924: 140–141, istakli L. B. i I. P.). Naposljetku, *četvrto*, za dominantan tip hrvatskoga purizma⁷ inače netipično, Maretić je spremno prihvaćao (pojedine⁸) riječi stranoga podrijetla te im je bez zadržke davao prednost u odnosu na, prema njegovim uvjerenjima, nepoželjne dijalektizme ili tvorenice. Tako će, primjerice, za Maretića *glasovir* biti vrlo *rđava* riječ i, po njegovu mišljenju, neće moći konkurirati *klaviru*, a nepotrebnim će leksemima proglasiti i *glazbal/glazbenik/uglazbiti* (jer dobro je *muzika*, *muzičar* i *komponirati*), *glumište* i *kazalište* (uz „svjetsku riječ” *teatar*), *počelo* (uz *elemen(a)t*), *podružnica* (uz *filijala*), *proračun* (uz *budget*), *ravnalo* (uz *lineal* ili *lenjir*), *redatelj* (uz *režiser*), *samostan* (uz *manastir*), *tvrtka* (uz *firma*), *utržak/utržiti* (uz *pazar/pazariti*) itd.

U nekoliko crta opisati ulogu Maretića savjetodavca i nije moguće. Po svemu sudeći, usprkos *rigidnim* polazištima on nije uvijek nastupao dokraja vukovski rigidno. Naime čuvenom svojom kvalifikacijom *može podnijeti* dopuštao je (pa u standardni jezik i propuštao) i one lekseme za koje nije nalazio potvrde u inače tako cijenjenu Karadžićevu korpusu.⁹ Drugim riječima, Maretićeva razmjerna *blagonaklonost* mnogim je (i neštokavskim i nenarodnim)

⁷ Mislimo ovdje na onaj tip purizma koji se već i načelno suprotstavlja inojezičnim utjecajima zamjenjujući ih hrvatskim zamjenama, bile one i novotvorbe. Takav je oblik jezične (purističke) djelatnosti zabilježen u 19. stoljeću (u tom su pogledu svakako reprezentativna Šulekova puristička nastojanja), pamti ga i 20. stoljeće (naročito je izražen u doba Nezavisne Države Hrvatske, a potom i nakon 90-ih godina i osamostaljenja Republike Hrvatske), prisutan je i u 21. stoljeću (danas se prepoznaje posebice u aktivnome traženju zamjena sveprisutnim anglicizmima).

⁸ Riječ je ponajprije o internacionalizmima, a potom i o drugim leksemima stranoga podrijetla za koje nije mogao naći prikladne zamjene u narodnoj štokavštini. S druge pak strane spremno će, primjerice, odbacivati rusizme i germanizme za koje postoje zamjene, pa ih zbog toga proglašava barbarizmima.

⁹ Primjerice, uz natuknicu *časopis* stoji: „(...) iz češ. jezika; u tom jeziku riječ je časopis dobra jer Česima ‘čas’ znači: vrijeme, dakle je njihovo časopis načinjeno prema njem. Zeitschrift (t. j. spis, koji izlazi na svijet od vremena do vremena), ali u nas časopis ne može u pravom smislu drugo značiti nego spis, koji izlazi na svijet od časa do časa! Zgodnija bi za naš jezik bila riječ: ročnik, t. j. spis, koji izlazi u rokovima; ali dobro znam, da se riječ časopis već tako uobičajila, da je nitko ne može iz jezika istisnuti” (Maretić, 1924: 8, istakli L. B. i I. P.).

leksemima otvorila put u hrvatski standardni jezik, iako – s druge strane – ni savjetodavčevo protivljenje nekim drugim leksemima nije nužno ni presudno utjecalo na njihov kasniji standardnojezični status¹⁰ (o tome usp. i Anić, 2009: 455–456).

Premda su jezični savjetnici Vatroslava Rožića i Nikole Andrića prethodili Maretićevu *Jezičnome savjetniku* – ali ne i njegovu *antibarbarusu* – oni se ni konceptijski ni sadržajno nisu bitno razlikovali.

Vatroslav Rožić bio je gorljiv borac protiv *barbarizama*, a za njega je „barbarizam” značio: „*sve što se protivi čistomu štokavskom književnom jeziku*”, što će reći nisu to „samo ‘*pravi barbarizmi*’ nego i *rdavi neologizmi, provincijalizmi* (ako ih ne trebamo), *arhaizmi* pa *gramatičke* (i pravopisne) *pogrješke uopće*” (iz *Uvoda u drugo izdanje*, isticanja autorova; usp. Rožić, 1913 [1998]: 5). Ne želeći ovdje spekulirati o tome koliko je i Rožićev mar tome pridonio, možemo tek utvrditi da je dio jezičnih savjeta usvojen i u hrvatskome su standardnom jeziku prihvaćeni ovi leksemi: *aktualan, bubanj, dosadno, koristiti, podbadati, općina, pogr(j)ėška, prozor, djelovati, ručnik, susjed, svećenik, svrdao, škare, uvjeriti*, a ne *aktuelan, doboš, dugočasnno, hasniti, podstreživati, opština, falinga, pendžer, dejstvovati, peškir, komšija, sveštenik, burgija, makaze, ubijediti*. Naprotiv, mnogi su njegovi savjeti, bar što se tiče davanja izrazite prednosti nekim likovima, ostali tek *mrtvo slovo na papiru*: *zublja* (umjesto *baklja*), *svojevotljac* (umjesto *dobrovoljac*), *zavičajnica* (umjesto *domovnica*), *postaja* (umjesto *kolodvor*), *uzglavnica/uzglavlje* (umjesto *jastuk*), *pokrivač/pokrivalo* (umjesto *jorgan*), *mahač/mahalica* (umjesto *lepeza*), *pisaljka* (umjesto *olovka*), *pošast* (umjesto *kuga*), *voz* (umjesto *vlak*) itd.¹¹ Očigledno, po nekim je svojim stavovima Rožić bio tvrdokorniji od Maretića (primjerice, nije bio naklon leksemima poput *časopis, dnevnik* za dnevne novine, *olovka, tekućina* i sl., a za koje je Maretić u svome *Jezičnom savjetniku* pokazao prilično razumijevanja).¹²

I Nikola Andrić svojim je *Braničem jezika hrvatskoga* iskazao zabrinutost zbog nedopustivo niske razine pismenosti na hrvatskome jeziku. Lijek je takvu stanju – ništa novo – vidio u *snazi narodnoga govora*: „Svim se jezičnim barbarizmima dade doskočiti, samo valja da se zamislimo, oprostimo stranih utjecaja i potražimo, **kako bi to narod u svojoj čistoći i nepokvarenosti izrekao**. Ne trebamo se bojati, da ćemo time upropastiti i pogovariti književni jezik, **jer je naš narod osobito bistar**, kao rijetko koji, pa će i najzakućenije strane ideje brzo shvatiti i dati im dostojan izraz, kojega se ne ćemo morat stidjeti. **Narod sve zna i sve razumije**, samo – mi tapkamo za njim. I baš u tom stoji najjača snaga našega *narodnog govora* (...)” (usp. Andrić, 1911 [1997]: 103, istakli L. B. i I. P.). Iako se već na prvi pogled

¹⁰ Uz već spomenute *glazba, kazalište, redatelj, proračun, tvrtka* itd. svakako valja spomenuti i leksem *kolodvor*. I tu je riječ Maretić proglašavao *rdavom* („Mnogo bi bolja bila riječ *kolostaj*, koju je Kurelac negda predlagao, ali nije primljena”; Maretić, 1924: 43), a poslije je postala vrlo obična i raširena hrvatska riječ, i to ne samo za željezničko nego i za autobusno čvorište (polazišnu/odredišnu stanicu/postaju).

¹¹ Iscrpan popis neprihvaćenih Rožićevih savjeta usp. u Marko Samardžija, *Puristička i jezikoslovna djelatnost Vatroslava Rožića*, u: Rožić, 1913 [1998]: 151 te u Samaržija, 2001: 228–229.

¹² O Rožiću kao savjetodavcu usp. i Rišner, 2006: 373–374.

Andrićev *Branich* unekoliko razlikuje od Rožićevih *Barbarizama* i Maretićeva *Jezičnog savjetnika* (poziva se na konkretne jezične pogreške uočene u tekstovima hrvatskih novinara i književnika, komentira ih i nudi rješenja; uz dominantnu leksičko-semantičku problematiku zastupljena je i sintaktička; ekstenzivniji je u tumačenjima i obrazlaganjima svojih jezičnih stavova, a zalaže se i za ponešto slobodniji odnos spram Karadžićeva nasljeđa), temeljna im je, *vukovska* intonacija ista. Potkrepljujemo to tek jednim primjerom: novinski izvještaj o posjetu srpskoga kralja Petra Karađorđevića Rimu (u kojemu je neuki novinar kralja Petra nazvao *šurjakom* talijanske kraljice Jelene, umjesto – upozorava – njezinim *svakom* ili *svojakom*) potakao je Andrića da podsjeti na neizmerno bogatstvo rodbinskoga nazivlja u narodnim govorima, i sve to ni manje ni više nego na primjeru zamršenih rodbinskih odnosa u srpskoj kraljevskoj dinastiji (usp. Andrić, 1911 [1997]: 31–33). Istini za volju, ni u prvim desetljećima 20. stoljeća nije baš bio izgledan uspjeh u nastojanjima da se mnogovrsno *narodno nazivlje* za rodbinu i svojtu otme zaboravu, pa utoliko i Andrićevi naponi da sačuva to *narodno bogatstvo*, podjednako kao i primjeri za kojima pritom poseže, više od svega svjedoče o specifičnu *duhu vremena* (uzor književnome/standardnom jeziku mora biti ono kako narod govori, stoga je i sasvim naravna težnja da se u standardnome jeziku *konzervira* sve što već postoji u narodnome jeziku; napokon, aktualni su dnevno-politički sadržaji očito sa zanimanjem praćeni i u Hrvatskoj, pa je i primjer sa srpskim kraljem Petrom mogao biti i zanimljiv i poticajan da se upozori na jezični problem).

§

I ovakav – uzgredan i nužno necjelovit – prikaz jezičnosavjetničke prakse hrvatskih vukovaca trebao bi nam biti dostatan da ponudimo ako ne konačne zaključke, ono makar smjernice za daljnja razmišljanja. U prvome redu nalazimo elemenata za daljnje propitivanje vukovske ustrajnosti i dosljednosti u provođenju odabranoga tipa štokavskog purizma (i to posebice s obzirom na zamijećena odstupanja u pravcu propuštanja/dopuštanja i neštokavskih jezičnih značajki i novotvorbi). Smatramo naime da će trebati ozbiljnije revidirati uvriježene stavove ako i ne o vukovskoj koncepciji standardnoga jezika, onda makar o njihovoj provedbi te koncepcije, pa u tom kontekstu i o njihovim jezičnim savjetima. Potom – imajući u vidu suvremeno jezično stanje – očito je da i *ublaženi* (upravo *razrijeđeni*) vukovski purizam nije uvijek imao izgleda za dugotrajniji uspjeh (nudi nam to, smatramo, novu perspektivu u promišljanjima o neumitnoj sudbini mnogih drugih, pa i suvremenih jezičnih savjeta). Naposljetku i u ova naša vremena obilježena pojačanim zanimanjem za takav (savjetodavni) tip jezikoslovne djelatnosti (moglo bi se čak reći: inflacije jezičnih savjeta) nije zgorega podsjetiti na činjenicu da smo instituciju sabranih i/ili uknjiženih jezičnih savjeta baštinili od hrvatskih vukovaca. I bez obzira na kriterije različitih predznaka (purizam ovoga ili onoga tipa) jezični savjeti imaju istu tendenciju: nudeći konkretna rješenja konkretnih jezičnih nedoumica i/ili upozoravajući na najčešće pogreške u jezičnoj uporabi, oni žele zauzeti (pre) važno mjesto u podizanju kulture javne jezične komunikacije. No pritom, očito je, ne valja ispustiti iz vida i moguće zamke koje se u njima kriju.

Izvori

- Andrić, Nikola (1911) [1997], *Branič jezika hrvatskoga*, Novo, dopunjeno izdanje (druga i treća tisuća), Tisak Kr. zemaljske tiskare, Zagreb [Pergamena, Zagreb].
- Broz, Ivan (1886–1893) [2000], *Filološke sitnice i pabirci*, prikupio i pogovorom popratio Marko Samardžija, Pergamena, Zagreb.
- Maretić, Tomo (1924), *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti ili pisati našim jezikom*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Rožić, Vatroslav (1913) [1998], *Barbarizmi u hrvatskom jeziku*, Treće izdanje, Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli), Zagreb [Pergamena, Zagreb].
- Zore, Luka (1892–1907) „Paljetkovanja”, *Rad JAZU*, knj. 108/1892, 110/1892, 114/1893, 115/1893, 138/1899, 170/1907, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Izbor iz literature

- Anić, Vladimir (2009) „Kultura književnog jezika i sredstva masovnih komunikacija: Pola stoljeća od Maretićeva jezičnog savjetnika”, u: Vladimir Anić, *Naličje kalupa: sabrani spisi*, priredio Ivan Marković, Disput, Zagreb, str. 449–457.
- Badurina, Lada (2000) „Purističke tendencije u jeziku hrvatskih javnih glasila”, *IV. Međunarodni kroatistički znanstveni skup*, zbornik radova, Pečuh, str. 2–14.
- Badurina, Lada (2010), „Standardizacijski procesi u 20. stoljeću”, *Povijest hrvatskoga jezika – Književne prakse sedamdesetih*, Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole, ur. Krešimir Mićanović, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, str. 69–101.
- Banac, Ivo (1991), *Hrvatsko jezično pitanje*, Croatian Literature Series, vol. 6, „The Bridge”, Zagreb.
- Broz, Ivan (1893), *Hrvatski pravopis: Po određenju kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu*, Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb.
- Brozović, Dalibor (1985), „Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće (O jednom razvojnom zaokretu u hrvatskome književnom jeziku)”, *Jezik*, god. XXXIII, br. 1, str. 1–15.
- Jonke, Ljudevit (1971), *Hrvatski književni jezik u 19. i 20. stoljeću*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Jonke, Ljudevit (1965), *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb.
- Katičić, Radoslav (1986), „O purizmu”, u: Radoslav Katičić, *Novi jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb, str. 65–73.
- Kušar, Marćel (1889) [2009], *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga*, naklada piščeva, Dubrovnik [Pergamena, Zagreb].
- Pranjković, Ivo (1993) „Iveković-Brozov Rječnik hrvatskoga jezika na početku i na kraju stoljeća”, *Kolo*, god. III, br. 7–8, str. 566–578.
- Pranjković, Ivo (2006) „Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000”, *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, zbornik radova, uredili Marko Samardžija i Ivo Pranjković, str. 29–58.
- Pranjković, Ivo (2010) „Hrvatski jezik u 19. stoljeću”, *Povijest hrvatskoga jezika – Književne prakse sedamdesetih*, Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole, ur. Krešimir Mićanović, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, str. 49–68.

- Rišner, Vlasta (2006) „Hrvatsko jezično savjetništvo u 20. stoljeću”, *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, zbornik radova, uredili Marko Samardžija i Ivo Pranjković, str. 367–393.
- Samardžija, Marko (1993) *Filološki portreti*, Ogranak Matice hrvatske, Zaprrešić, Zaprrešić.
- Samardžija, Marko (priredio) (2001) F. Iveković, I. Broz, T. Maretić, V. Rožić, M. Rešetar, A. Radić, N. Andrić, D. Boranić, *Jezikoslovne rasprave i članci*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Samardžija, Marko (2003) „O genezi hrvatskih vukovaca”, *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*, znanstveni zbornik, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, str. 129–132.
- Samardžija, Marko (2004) „Još o genezi i utjecaju hrvatskih vukovaca”, *Riječki filološki dani 5*, zbornik radova, ur. Irvin Lukežić, Filozofski fakultet, Rijeka, str. 463–470.
- Samardžija, Marko (²2004) *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Samardžija, Marko (2006) „Hrvatski jezik od početaka XX. stoljeća do godine 1945”, *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, zbornik radova, uredili Marko Samardžija i Ivo Pranjković, str. 9–28.
- Tafra, Branka (1993) „O hrvatskim vukovcima iz drugog kuta”, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 19, 363–376.
- Tafra, Branka (2003) „Dijakronijski aspekt normiranja hrvatskoga jezika”, *Radovi s Međunarodnog slavističkog kongresa u Ljubljani, Zagrebačka slavistička škola*, zbornik radova (2002), Zagreb.
- Thomas, George (1996) „The Impact of Purism on the Development of the Croatian Standard Language in the Nineteenth Century”, *Fluminensia*, god. 8, br. 1–2, str. 49–62.
- Turk, Marija (1996) „Jezični purizam”, *Fluminensia*, god. 8, br. 1–2, str. 63–79.
- Vince, Zlatko (1978, ²1990, ³2002) *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Sveučilišna naklada „Liber” (Nakladni zavod Matice hrvatske), Zagreb.
- Vince, Zlatko (1992) *Ivan Broz*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb.

Lada Badurina, Ivo Pranjković

Sprachliche Ratgeber-Praxis Der Kroatischen Vukovianer
Zusammenfassung

Aufgrund der Einsicht in die sprachlichen Ratgeber der bekanntesten kroatischen Vukovianer wird im Text die sprachliche Ratgebung der vukovianer Art geprüft. Es werden folgende sprachlich-ratgebende Werke der kroatischen Vukovianer (die wir in kronologischer Reihenfolge angeben) in Hinsicht gezogen: *philologische und puristische Kleinigkeiten* von Ivan Broz, die in einigen Folgen, nämlich 1886, 1889, 1891 und 1893 veröffentlicht wurden; *Barbarizmi u hrvatskom (ili srpskom) jeziku* von Vatroslav Rožić (die erste Auflage mit dem zweigliedrigen Namen der Sprache von 1904, die zweite, erweiterte Auflage von 1908 und die dritte Auflage von 1913 mit dem eingliedrigen Namen der Sprache, *Branič jezika hrvatskoga* von Nikola Andrić (zwei Auflagen von 1911) wie auch *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti ili pisati književnim našim jezikom* von Tomo Maretić (1924). Sprachliche Einstellungen der kroatischen Vukovianer werden in der ersten Reihe hinsichtlich der von ihnen vertretenen standardsprachlichen Konzeption betrachtet: es wird darauf Acht gegeben, auf welche Art und in welchem Ausmaß der štokavische Purismus in der Einstellung der Ratgeber hinsichtlich der kajkavischen und čakavischen Lexeme, aber auch hinsichtlich der Fremdwörter und Neologismen widerspiegelt wird. Weiter wird im Text versucht, die sprachlich-ratgeberische Tätigkeit der kroatischen Vukovianer in die Beziehung mit der rezenten kroatischen sprachlichen Ratgeber-Praxis zu bringen – und zwar hinsichtlich der Einstellung zur sprachlichen Wohlgeformtheit wie auch hinsichtlich der Kriterien der sprachlichen Wohlgeformtheit, aber auch hinsichtlich der Tatsache, dass wir die Institution der sprachlichen Ratgeber gerade von den kroatischen Vukovianer geerbt haben.

SCHLÜSSELWÖRTER: kroatische Vukovianer, sprachliche Ratgebung, Purismus

MONS. JOSIP MARIO PAVLIŠIĆ (1914. – 2005.) NADBISKUP I METROPOLIT ZAPADNE HRVATSKE

pregledni rad

Među osobito znamenite ličnosti kroz stoljeća u zapadnoj Hrvatskoj (Istra, Gorski kotar, Kvarnersko primorje), sa znatnim njezinim dijelom na sjeveroistočnoj obali Jadranskoga mora, ubrajaju se, npr., Matija Vlačić, Franjo Krsto Frankopan, Ivan Mažuranić te svećenik Katoličke crkve Franjo Rački, a u naše vrijeme i Josip Mario Pavlišić (28. XII. 1914. – 9. XII. 2005.). On je iz brojne obitelji hrvatskoga naroda u Istri, kojega su stoljećima držale podjarmljenim strane vladajuće strukture, iako je bio apsolutno većinski puk. Otac mu rano pogiba u I. svj. ratu. Dječak se veoma dobro održao zahvaljujući majčinoj brizi te se ističe tijekom školovanja. U sveopćim društvenim i drugim nevremenima, ipak postaje diplomirani katolički svećenik i veoma rano župnik. U međuvremenu proživio je i za sebe smrtonosne dane. Naime, nakon I. svj. rata zavičajnu mu hrvatsku Istru prisvaja savojska Kraljevina Italija, u kojoj zavladaju fašisti, a u II. svj. ratu i njihovi saveznici njemački nacisti te strani i domaći kvislinzi. Mnogo je ubijenih, pa je i Pavlišić gotovo pogubljen. Svećenik se aktivno uključio u masovni općenarodni oslobodilački pobjednički pokret pod vodstvom komunista, od kojih neki postaju staljinisti, pa je Pavlišić gotovo smrtno stradao i u slobodi poslije 1945. godine. Održao se opet svojom apsolutnom hrabrošću i poštenjem te suradnjom i s pojedinim normalnim nositeljima nove vlasti. Postaje i graditelj, obnovitelj i osnivač crkvenih svetišta i drugih objekata te udruga. Dobitnik je papina priznanja, statusa nadbiskupa/metropolita u Rijeci (za cijelu zapadnu Hrvatsku), naslovnoga biskupa u Istri i u Maloj Aziji, Nagrade Grada Rijeke za životno djelo itd. Njegovim se imenom zove

Katolička osnovna škola u Rijeci osnovana 2015. Autor je niza objavljenih radova. O njemu se priređuju časne svečanosti te objavljuju edicije i članci.

KLJUČNE RIJEČI: Josip Mario Pavlišić, nadbiskup zapadne Hrvatske, Istra, Kvarnersko primorje, Gorski kotar, Lika, Rijeka

I.

U povijesti zapadne Hrvatske (dijelom brdovita, a dijelom obala Jadranskoga mora – Istra, Kvarnersko primorje, Gorski kotar, Lika) nalazimo i niz istaknutih osoba u raznim područjima života stanovništva, koje je stoljećima s apsolutnom većinom hrvatsko. No, do naših dana taj je većinski puk uglavnom hrvatski, ali u počecima robovski pa kmetski te radnički u punoj, čak i oštroj stalnoj vlasti stranih apsolutno nadmoćnih vladajućih struktura, i to uglavnom austrijskih, mađarskih i talijanskih, zajedno s hrvatskim i drugim njihovim pomoćnicima, kao i odnarođennicima (nemškutari, mađaroni, talijanaši). Usprkos njihovim čestim udarima, ti Hrvati uspijevaju potajice, pa čak i javno očuvati svoje običaje te ih njeguju i sadržajima još i obogaćuju. To se osobito odnosi na njihov hrvatski jezik, i to čakavski, osobito kao govorni jezik u Istri i u Kvarnerskome primorju, u dijelovima zapadne Hrvatske, na sjeveroistočnoj obali Jadranskoga mora.

Isto je tako na tim prostorima do danas sačuvano i još jedno najveće bogatstvo na svijetu, i to u obliku najveće količine baštine pisane glagoljicom i na hrvatskom jeziku. Dio je te baštine i svojevrsni prvi krsni list svih Hrvata, s hrvatskim glagoljskim slovima i riječju *hrvatski*. Ta je riječ prvi put uklesana na velikoj kamenoj znamenitoj i veoma dragocjenoj *Bašćanskoj ploči*, sačuvanoj u crkvi Sv. Lucije u naselju Jurandvor na bašćanskome, istočnome dijelu kvarnerskoga otoka Krka. Riječ *hrvatski* uklesana je oko 1100. godine, i to uz samu titulu i ime pretposljednega hrvatskoga kralja Zvonimira, a njega je dao kruniti kao vrhovni kršćanski poglavar. Kamenu ploču dali su izraditi redovnici, i to benediktinci. Stručno je sanirana u 20. st. te se već desetljećima nalazi u auli Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, najviše takve znanstvene i kulturne institucije u Hrvatskoj, kao najznačajniji hrvatski spomenik uopće. Isto je tako uopće među prvima, upravo na području zapadne Hrvatske zabilježena i kršćanska glagoljaška Služba Božja, koja se uspjela održavati i u različitim državnim, nacionalnim, političkim, vjerskim, gospodarskim, kulturnim, prosvjetnim i drugim nevremenima sve do danas.

Kršćanstvo, a u okviru njega katoličanstvo i u zapadnoj Hrvatskoj, jedno je od glavnih i najdragocjenijih čuvara i nositelja najstarije vjere u Hrvata, a time i njihova etniciteta. Naime, prvi Slaveni, u koje se i danas znatnim dijelom ubrajaju i Hrvati, na cijelome današnjemu hrvatskome prostoru prvi put u povijesti spominju se 599. god. pisanom zabilješkom, i to čak u samome sjedištu Sv. Stolice na Apeninskome poluotoku, u Rimu. U toj zabilješci piše da se ti Slaveni nalaze kao pogani u Istri. Očito je da su oni već ranije stigli u Istru te je toli-

ko bila važna njihova pojava da već sljedeće 600. god. njihovu prisutnost potvrđuje papa Grgur Veliki u pismu salonitanskome biskupu Maksimu. Dakle, biskupovo je sjedište u naselju Solin, koje je i sada u obalnoj Dalmaciji današnje Hrvatske.

Može se pretpostaviti: od tih prvih spomenutih Slavena u Istri potkraj 6. stoljeća, a to znači i na prostoru cijele Hrvatske, te upravo u njezinu najzapadnijemu području, na obali Jadrana, u zavičajnoj Istri Josipa Pavličića „izlegli” su se upravo Hrvati. Naime, nema vijesti o nekom kasnijem doseljenu Hrvata na ovaj jadranski obalni prostor. Stoljećima su gotovo svi Hrvati ostali stalni sljedbenici Kristova nauka i u Istri i izvan nje, na cijelome hrvatskome budućemu kopnenome i obalnome prostoru pa, eto, i danas.

2.

Među Hrvatima, dakako, ima i niz znamenitih osoba, naravno i s pozitivnim i negativnim djelovanjem i posljedicama, ali i više veoma zaslužnih ličnosti, pa tako i kršćansko-katoličkih duhovnika. Ovdje ističemo kao napose značajne primjere samo dvojicu iz zapadne Hrvatske – Matiju Vlačića u 16. st. iz Istre i Franju Račkoga u 19. st. iz Gorskoga kotara. Napose je u 19. st. znatno zaslužan i Istranin, čiji su rezultati djelovanja veoma značajni i u 20. stoljeću, a jedan je od veoma rijetkih hrvatskih biskupskih dostojanstvenika u Istri općenito. To je dr. Juraj Dobrila. Radi se o tome da je taj katolički ordinarij bio prvi vođa hrvatskoga veoma uspješnoga narodnoga preporoda, uključivši i politički nacionalni dio djelovanja u Istri i na Kvarnerskim otocima od 60-ih godina 19. st. nadalje, u tome sveopćemu europskome devetnaestomu „vijeku nacija”. Dakle, u doba definitivne sveopće propasti višestoljetnoga plemićkoga feudalizma i kmetstva te nastajanja građanskoga kapitalizma u Europi, pa tako i u njezinoj zapadnoj Hrvatskoj. U toj zapadnoj je Hrvatskoj nastalo uspješno preporodno suprotstavljanje tada domaće hrvatske apsolutne većine pučanstva uglavnom gospodujućim stranima i dalje oštrim vladajućim talijanskim, austrijskim i mađarskim te njihovim talijanskim, nemškutarskim i mađaronskim strukturama, dakle, denacionaliziranim grupama Hrvata kao i pripadnika drugih etnosa.

Na sličan pozitivan načinu u sljedećem 20. i 21. st. osobito se ističe još jedan svećenik Josip Pavličić, također Hrvat. Ističe se i tijekom II. svj. rata, upravo sa stravičnim sadržajima i u njegovu zavičaju te u cijelome ostalome hrvatskome, kao i u slovenskome susjedstvu. Taj je Istranin poslije II. svj. rata, u idućim desetljećima postao drugi nadbiskup tek formirane metropolije za područje zapadne Hrvatske, i to sa sjedištem u obalnome sjevernojadranskome gradu Rijeci. Dakle, u tada nastalome novome gradu, čiji je dio stoljećima bio samo uz zapadni dio utoka grobničkoga potoka Rječine u jadranski Kvarnerski zaljev, te u 19. st. glavni i dobro razvijeni mađarski lučko-industrijski grad, a nakon raspada Austro-Ugarske 1918. okupiran i 20-ih godina uključen u Kraljevinu Italiju kada počinje propadati. U drugoj polovici 40-ih godina međunarodnopravno predan je pobjedničkoj komunističkoj Jugoslaviji, te je sjedinjen s prekordječinskim dotadašnjim gradom Sušakom, koji je bio u bivšoj Kr. Jugoslaviji. Od 1948. god. oba su grada jedan grad Rijeka, koji konačno postaje i hrvatski

nacionalno slobodan grad. Napose se taj grad, dakako, s poštovanjem prema časnim pripadnicima drugih nacionalnosti, privredno veoma dobro razvija kao glavno središte cijele zapadne Hrvatske, s plodnim širokim odjecima kao najveći lučko-industrijski grad i u okviru samostalne Republike Hrvatske, nastale 90-ih godina 20. st. nakon raspada (treće) Jugoslavije.

3.

U svome dosadašnjem životnome vijeku autor ove radnje o mons. Josipu Pavlišiću ima veoma mnogo poznanika i među svećenicima Katoličke crkve, njezinim časnim sestrama i redovnicima, od kojih su mu neki i suradnici, pa i koautori objavljenih radova, kao i rođaci. Tako je, npr. u obitelji moje majke Emilije Gržetić u 19. stoljeću Josip bio svećenik koji je 1925. god. ušao čak u veliki leksikon *Znamenitih Hrvata*, napose i svojim djelom kao književnik. Već tijekom svojih studentskih dana, u 50-im godinama 20. stoljeća, upoznah i svećenika Josipa Pavlišića.

Ne znam sada kako i zašto se upoznasmo, ali među onima prvima koji nas doživotno „spojiše” bio je i akademik prof. dr. sc. Mijo Mirković, ekonomski znanstvenik i sveučilišni profesor, ali znamenit i kao umjetnik riječi Mate Balota, također iz zavičajne Istre mons. Pavlišića. Bili su osobito dobri s J. Pavlišićem i moji prijatelji svećenici Mihovil Bolonić i Ivan Žic, na mojemu zavičajnome o. Krku, koji su potom postali i kanonici u Krčkoj biskupiji Kvarnerskih otoka, a i dobri povjesničari. Kasnije me još bliže J. Pavlišiću doveo moj prijatelj i suradnik dr. Božo Milanović iz Istre, svestrano poznat i veoma ugledan svećenik. Napose je tada J. Pavlišića zanimalo – kako to jednoga mladića s krčke Bodulije može toliko privlačiti upravo povijest te historiografija, dakle znanost i struka? Naime, i njega je zanimala napose novija povijest stradalučke mu zavičajne Istre, a osobito vrela o njoj. Dakako, u njegovu zanimanju dominiralo mu je stalno fašističko-nacističko, a kasnije povremeno komunističko-staljinističko te samo komunističko razdoblje, dakle vladavine svih njih i nad njegovom zavičajnom Istrom te ostalom zapadnom Hrvatskom.

Postupno, ali gotovo samoinicijativno Pavlišić je, zahvaljujući veoma plodnim i brojnim natprosječnim kvalitetnim rezultatima svojega rada u Crkvi, izrastao i u visoki svećenički krug našega, hrvatskoga dijela Katoličke crkve. Stjecajem okolnosti, istodobno je i autor ove radnje napredovao u svjetovnome životu, pa čak i uz neposrednu čestu pomoć upravo svećenika J. Pavlišića. Naime, u početku 60-ih godina u Akademijin riječki Sjeverojadranski institut (današnji Zavod) doveo me spomenuti akademik Mijo Mirković / Mate Balota. Idućih me dana odveo k svome prijatelju Josipu Pavlišiću. Kao mladi asistent, napose uz njegovu neposrednu podršku, dobio sam zadatak da tih 60-ih godina dugo arhivistički stručno sređujem velik sadržajno vrijedan bogati arhiv svoje zavičajne Krčke, pa zatim i Porečko-puljske i Riječke biskupije, kao i u više franjevačkih samostana te župnih ureda u zapadnoj Hrvatskoj. Tako sam, npr., i autor knjiga o samostanu na krčkome otočiću Košljunu (uključivši i jednu na njemačkome i talijanskome jeziku), a među prvima je nje-

zin rukopis najprije pročitao i ocijenio te mi dao svoje korisno mišljenje i J. Pavlišić. Zatim mi je pomogao da i više puta duže istražujem u znamenitome rimskome Zavodu Sv. Jeronima, čiji je kanonik i voditelj u 19. st. dugo bio dr. Ivan Črnčić iz moje zavičajne Dobrinjštine na o. Krku (i o njemu imam objavljene radove); a bio je autor i priloga o povijesti Krčke, Osorske, Rabske, Senjske i Krbavske biskupije, dakle o znatnome dijelu prostora upravo buduće nadbiskupije na čelu s J. Pavlišićem. Tako smo se često susretali i savetovali i u Zagrebu 80-ih godina, napose u glavnome državnome arhivu federalne jugoslavenske Hrvatske, čiji sam bio direktor. Štoviše, primjerice, čvrsto me podržao, kao i neki drugi nadbiskupi i biskupi da 80-ih godina budem ambasador Jugoslavije pri Sv. Stolici u Rimu, što su prihvatili vrhovi Sv. Stolice i Jugoslavije. Međutim, u zadnji trenutak iznenada je to oštro spriječila grupica veoma silovitih i moćnih vladajućih komunističkih političara u Hrvatskoj. Naime, znali su, kako mi je, uz ostalo, i rečeno, da smo se često upravo veoma ugledni crkveni dostojanstvenik svećenik Pavlišić i ja sastajali kod njega u crkvenim institucijama, pa tako napose i u Riječkoj nadbiskupiji, a on kod mene u državnome i u Akademijinu arhivu u Zagrebu, čiji sam bio upravitelj te u Akademijinu Institutu/Zavodu u Rijeci čiji sam i danas voditelj. Štoviše, dolazio je i na ručkove sa mnom k mojoj majci i teti na Sušaku, spavao kao gost u mojoj roditeljskoj kući u Krasu na o. Krku. Tamo sam ga podrobno upoznao s kapelicom Majke Božje od Sniga, koju je pred više stoljeća podigla majčina obitelj Gržetić, a ja ju temeljito sanirao. Po njezinu imenu je i krštena moja pokojna jedinica Marija Snježana. Vozio sam ga više puta automobilom po svojoj krčkoj Boduliji, kao i po njegovoj Istri itd.

Pomagali smo ustrajno jedan drugome, dakako, i u čestim našim raznim neprilikama, pa i onima težima. Tako je časni J. Pavlišić, primjerice, kad sam u znamenitome „Hrvatskome proljeću” potkraj 60-ih i u počecima 70-ih godina kao tajnik i bivši tajnik najuspješnijega tadašnjega Ogranka Matice hrvatske, i to u Rijeci, bio dva puta po tjedan dana, i u veoma teškome fizičkome položaju, zatočen u starome zloglasnome riječkome zatvoru „Via Roma” osobno dolazio u zatvor i zahtijevao da me vidi. Posebno su ga zanimale i moja supruga i kći, napose kao profesionalne plodne kroatistice. Kad mi je veoma rano jedinica Marija Snježana otišla, odmah je J. Pavlišić posjetio moju majku Emiliju i suprugu Mirjanu u Rijeci te vidio našega unuka Davora, krštenoga Petar, koji nam je ostao tek u svojoj prvoj godini života. Mons. J. Pavlišić bio je prisutan i na Svetoj Misi u riječkoj katedrali Sv. Vida, koju je održao, također moj prijatelj i historiograf, dr. Mile Bogović, u naše dane gospičko-senjski biskup.

Do kraja njegova životnoga vijeka posjećivao sam Josipa Pavlišića, a on me stalno u mojim učestalim obiteljskim nesrećama hrabrio te veoma često i telefonski zvao. Otišao je u kasnim godinama životnoga vijeka kao i moja majka, pa kako je do kraja bio bistar kao i ona, znao sam da mu je fizički, ali ne i psihički teško, jer je bio svjestan da mora otići. Međutim, znao je i to da je veoma pošteno i časno živio te plodno veoma korisno djelovao, čak i tako da su mu ostvareni rezultati i trajno korisni, te da će „gore” biti lijepo primljen, onako kako mu je ranije osobno govorila i moja majka vjernica.

Bio sam u svim časnim trenucima ispraćaja mons. Josipa Pavlišića. I već ranije, a napose od tada znao sam da trebam dati svoj tiskani pogled na njegov zaista plodan i pošten dugi životni vijek, koji odlično poznajem, pa i neke njegove zaista strašne sadržaje. Tako će i ovaj tiskani rad u zborniku u čast sveučilišne prof. dr. sc. Katice Ivanišević, moje Bodulke iz Omišlja na otoku Krku, nekadašnje predsjednice Županijskoga doma Hrvatskoga državnoga sabora te rektorice riječkoga Sveučilišta i stalno istaknute vjernice, biti trajna slava i čast mojemu veoma poštovanome i časnome prijatelju, i to kao iskrenome duhovniku i rodoljubu.

4.

Josip Pavlišić rođen je 28. prosinca 1914. god. u malenome zaseoku Srbljani, i to u središnjemu staropazinskome području Istre. Dana 9. prosinca 2005. god. preminuo je izvan svoje Istre, u već spomenutome kvarnersko-primorskome velegradu Rijeci. Napose su znakovite te dvije najbitnije godine u njegovu dugome životnome vijeku jer pokazuju da je taj duhovnik proživio čak 91 godinu. A to se proteklo vrijeme sveopće smatra zaista veoma visokim životnim vijekom, koje uobičajeno doživi malo ljudi.

Kada je J. Pavlišić postao istaknuta, pa i slavna ličnost, neki su zlobnici počeli govoriti da je srpski etnički potomak. Naime, rodno se njegovo selo zove Srbljani te je nerijetko zvano i Srblin, a Serbleni i Serbelija u doba vlasti Kr. Italije i ovim područjem hrvatske Istre u 20. stoljeću.

Sam J. Pavlišić mi je rekao ono što do tada nisam znao: 24. srpnja je blagdan Sv. Serbelije. Taj je kršćanski svetac iz 4. stoljeća, rođen u Cirenaici ili Kirenaiki u sjevernoafričkoj Libiji, a preminuo u Carigradu (što mi je potvrđeno i u trenutku pisanja ovih redaka). Može biti da je Sv. Serbelije bio čašćen i u Istri u doba vladavine Rimljana, pa i kasnije. Međutim, istaknuti kroatistički znanstveni jezikoslovac Josip Ribarić, i sam upravo iz Istre, smatrao je drukčije – da naziv toga zaseoka Srbljani nema veze sa Sv. Serbelijem ni s etnosom Srba, već, kako je odgovorio na upit samoga J. Pavlišića, ta riječ u ovdašnjem starome čakavskome hrvatskome jeziku znači *srebrati*; a to je – *srkati*! Dakle, znači da su Hrvati kao ovdašnji stanovnici imali i ono „nešto” veoma kvalitetno za piće, kad su tako nazvani od drugih ili se sami tako počeli zvati (!).

Pavlišić je u Srbljanima bilo novije prezime, a donio ga je upravo Josipov djed Jakov, doseljenik iz okolice Pazina. Prezime je sadržajno sasvim jasno – utemeljeno je upravo na imenu sveopće znamenitoga Sv. Pavla. Mališan je kršten u župnoj crkvi Staroga Pazina 11. travnja 1914. godine, ali je dobio, što je i danas velika rijetkost, dva imena, i to očevo *Josip* i majčino *Mario*. Gotovo se to i ne zna u njegovu životu, pa i od kada je otišao, da su ga u obitelji zvali *Mario*, a drugdje su ga posvuda zvali i pisali mu samo *Josip*.

Majka Marija rođena je s prezimenom također izrazitoga vjerskoga sadržaja – Krizmanić, a u obitelji zvanom Jurišić. Obitelj mladoga *Josipa Marija* bila je neobično radišna, ali i veoma plodna potomcima, o čemu govori i velik broj djece – bilo ih je čak osmero; i to tri kćeri i pet sinova, no jedna kći i jedan sin rano su preminuli. Veoma savjesni i marljivi ro-

ditelji tu su svoju brojnu ostalu potomčad, dakle, šestero djece, uspješno izdržavali i u životno teškim nevremenima, a pogotovo njihova majka, jer, rekoh, otac je rano morao izgubiti život, i to u I. svj. ratu. Opstali su, ipak, uglavnom s rezultatima uobičajenoga i glavnoga posla u tadašnjega seljaka, dakle, zemljoradnjom.

Zavičaj se obitelji Pavlišić nalazio u jugozapadnome obalnome jadranskom području tadašnjega austrijskoga dijela države Habsburgovaca – Austro-Ugarske Monarhije. Dakle, njezine zasebne upravne pokrajine koju su sačinjavali cijela Istra i svi susjedni Kvarnerski otoci. U svjetskim razmjerima veoma znamenite 1914., dakle, godine Josipova rođenja, nastali su veoma teški dani početka stravičnoga višegodišnjega I. svjetskoga rata, pa i za Istrane, a tako i za brojnu obitelj Pavlišić. Počelo je katastrofalno za obitelj Pavlišić jer je otac, kojemu nisu uzeli u obzir ni zaista veoma velik broj njegove malene djece, ne samo mobiliziran u austro-ugarsku vojsku, već je u lipnju 1916. god. morao izgubiti život. Poginuo je na samome ratištu, na tzv. „sočanskome” slovenskome ratnome prostoru između habsburške carsko-kraljevske Austro-Ugarske i susjedne savojske Kr. Italije. Sin Josip, dakle, nije mogao ni zapamtiti oca jer je imao samo jednu i pol godinu života kad mu je otac smrtonosno „otišao”, a već je ranije bio i mobiliziran. I, tako, životni opstanak svih brojnih potomaka u obitelji Pavlišić spao je na majku. Međutim, ona je bila toliko veoma poštena te tako vrijedna i natprosječno radišna, da se obitelj ne samo održala već je i čvrsto dalje opstala. Tako se obitelj održala i u ostalim godinama tadašnjega teškoga ratnoga nevremena i s njegovim posljedicama u veoma tegobnome dobu nastalome poslije završetka toga I. svj. rata 1918. godine, dakle, i u dugome teškome poraću.

5.

Sveopće je poznato da se poražena višestoljetna habsburška Austro-Ugarska nije održala, jer se odmah te 1918. god. raspala. Istru i susjedna područja odmah je, već te iste godine, okupirala država s velikoga Apeninskoga poluotoka, nastala 60-ih godina 19. st. kao veoma ofenzivna Kr. Italija, na čelu s dinastijom Savoja koja je sa sjevera toga poluotoka. Njihova je država u doba nastajanja ostala samo bez dvije veoma malene, ali višestoljene državice – sveopćega svjetskoga katoličkoga crkvenoga središta Vatikana u samome Rimu te isto tako malene civilne države San Marino na istoimenome brdašcu. Nju je u srednjem vijeku formirao svećenik Marin s istočnojadranskoga o. Raba, koji uglavnom ima hrvatske otočane. U Kr. Italiji gotovo je odmah niknuo veoma oštar velikotalijanski nacionalizam iredentizam, pa i s težnjom da se od Austro-Ugarske oduzme Istra te prisvoji i najveći dio ostale hrvatske obale na Jadranu. S tim je ciljem održan oružani, i to već 60-ih godina 19. stoljeća, morski sukob uz istočnu obalu Jadranskoga mora, kod o. Visa u Dalmaciji, gdje je ratna flota Kr. Italije katastrofalno poražena, i to u prvome redu zahvaljujući uglavnom mobiliziranim Hrvatima kao vojnim mornarima s austro-ugarske istočne obale Jadrana, pa tako i iz Istre. Taj strahoviti poraz utjecao je na vrh Kr. Italije da više ne kreće u osvajanje istočne obale Jadrana. Međutim, osvajanje se ipak uspjelo dogoditi, ali tek tijekom razdoblja nakon kraja I. svj.

rata, dakle od 1918. god. nadalje, kada je tom apeninskom savojskom državom 20-ih godina zavladao veoma opasni, čak i smrtonosni fašizam.

Sada nekoliko riječi onome što se manje zna, čak i u povijesnoj znanosti i struci, a bitno je i u svjetskim razmjerima te veoma važno upravo za Pavlišićevu Istru. Naime, fašisti su na prekojadranske Apeninske poluotoku na svoj način stravičnoga djelovanja u svojim zavičajnim te u okupiranim i međunarodnopravno dobivenim susjednim krajevima od 20-ih godina u 20. st. nadalje, a napose prema tamošnjim pokorenim Hrvatima i Slovencima, vjerno i praktično nastavili slijediti najprije rezultate političkoga djelovanja Talijana iz Italije s malo poznatim imenom i prezimenom – Gaetano Rapagnetta. Međutim, svjetski je i tada i danas poznat kao umjetnik, i to napose kao slavni poeta Gabriele D'Annunzio, koji je, uz ostalo, i osobno vodio oružani napad na hrvatski kvarnersko-primorski višestoljetni grad Bakar. Štoviše, bio je zdravstveno i sasvim raspadnut psihički nasilni bolesnik, pa tako i strahotno silovit pedofil, što se čak i danas veoma rijetko spominje u javnosti (donedavno je bilo u riječkome području još i živih njegovih fizički pedofilski teško ozlijeđenih žrtava, ali koje su, naravno, to držale strogo samo za sebe i obitelj). Upravo taj i takav D'Annunzio prvi je na cijelome svijetu, već i prije dolaska fašista na vlast u Italiji, potonje iste fašističke metode vladanja uveo još 1919. god. kao poglavar (tadašnje) Rijeke, okupirane od Kr. Italije, dakle, u višestoljetnome gradu samo uz zapadni dio utoka grobničkoga potoka Rječine u more Kvarnerskoga zaljeva. Sve pjesnikove svakidašnje metode silovita neljudskoga ostvarivanja apsolutne vlasti odmah je prihvatio tadašnji tvorac fašističke stranke i potonji vođa države u Kr. Italiji Benito Amilcare Andrea Mussolini, a kao vođa nacista u republici Njemačkoj i Adolf Hitler. Međutim, isto tako prvi poraz fašista na svijetu, dakle, upravo pjesnikovih neposrednih djelatnika i sljedbenika, dogodio se za njega sasvim neočekivano također u Kvarnerskome primorju, i to Rijeci susjednome mojemu zavičajnome o. Krku. Na Krk su pjesnikovi prvi svjetski fašisti došli i napose silovali djecu i žene te pljačkali, naravno, i crkve, i samostane, čak i grobove. Tako je, npr. bilo i s grobom kneginje iz znamenite obitelji Frankopan (obitelj je podrijetlom iz Rima, ali se pohrvatila) u samoj franjevačkoj crkvi na krčkome o. Košljunu, kako bi se dočepali nakita na njezinu višestoljetnome kosturu koji su razbacali i gazili. Međutim, ovaj su put doživjeli neočekivani, čak i svoj totalni poraz na hrvatskome o. Krku od samih otočana, pa je to i prvi vojni fašistički apsolutni slom na svijetu. Tako je i D'Annunzija Rim moao ukloniti iz (tadašnje) Rijeke.

U međuvremenu, najveći dio ostale Hrvatske uglavnom je pripao tada osnovanome Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (od 30-ih godina zvanome Kr. Jugoslavija), na čelu sa silovitim karađorđevićevskim monarsima dotadašnje Kr. Srbije. Oni i njihov vladajući sloj, veoma zadovoljni onim prostorima koje su dobili, međutim, nisu marili i za tamo neku Istru i ostale hrvatske, pa i slovenske kopnene i obalne krajeve koje je okupirala, oduzela i prisvojila Kr. Italija.

Eto, u takvim sveopće veoma teškim uvjetima započinje životni put J. Pavlišića, i to već kao sasvim maloga dječaka.

6.

Dječak Josip Mario Pavlišić pošao je 1921. god. u osnovnu, tada još uvijek hrvatsku školu jer su bili tek počeci vladavine velikonacionalističke iredentističke Kr. Italije. Škola je bila u selu Heki, kamo je mališanac morao pješaćiti oko dva kilometra. Učiteljica je bila Marija Jericija pa učitelj Tomašić. U nastojanju da veoma marljiv, ali očito i daroviti sin dobro svlada sadržaje kvalitetne nastave, i dalje stalno veoma brižna majka premjestila ga je u Beram. Ondje je bio poznat kao kvalitetan učitelj Marko Zlatić, koji je, dakako, povjerljive učenike tajno podučavao i na materinskome hrvatskome jeziku, koji je tijekom 20-ih godina postupno zabranjivan u svakidašnjemu javnome i privatnome životu države. Uvođen je kao obvezatni samo talijanski jezik. Bila je tu i jedna dosta oštra učiteljica, Talijanka iz apeninske Firence, no hrabra su se djeca, te i Pavlišić među njima znala, i otvoreno buniti protiv njezina oštrog i silovitoga talijanskoga nacionalističkoga ponašanja i djelovanja. Međutim, u suštini ona je ipak bila poštena žena i učiteljica te se potihom znala roditeljima čak ispričavati. Tako da je Josip dobro završio četiri razreda.

Potom je kao očito uspješan i pristojan učenik, prihvaćen i pomagan napose posredstvom župnika Josipa Grašića u Bermu te već spominjanoga svećenika Bože Milanovića. Tako je krenuo u pripravnicu veoma uglednoga „Alozijevišča” goričkoga nadbiskupa Sedeja za polazak u tamošnju gimnaziju, i to u školskim godinama 1925. i 1926. u slovenskoj Gorici, ali u gradu koji je također prisvojila Kr. Italija (i danas je u Republici Italiji). Tada je na čelu toga Zavoda bio iskusan i veoma oprezan slovenski prosvjetni djelatnik Josip Bratuž, koga se Pavlišić s pohvalama sjeća. Zatim je morao samo kao *Giuseppe Paulissich*, dakle s nasilno talijaniziranim prezimenom, od 1926. god. polaziti prvi razred gimnazije, dakako, samo na obvezatnome talijanskome jeziku, i to u *Piccolo seminario (Seminario Minore)*. Ta je prosvjetna institucija također u okupiranome slovenskome obalnome gradu Kopru uvrh poluotoka Istre. Mladi gimnazijalac *Paulissich* bio je i ovdje marljiv, iako je talijanski jezik u nastavi bio obvezatan. On je kao marljiv i dobar te veoma talentirani učenik već dobro znao talijanski jezik, stalno znalački i spretno koristeći i znanje tamošnjega slovenskoga jezika. Završio je pripravnicu i stekao povoljne uvjete za daljnje školovanje kojemu je očito „naginjao”. Tako je mladi J. Pavlišić krenuo u klasičnu gimnaziju koja je djelovala u okviru dijecezanskoga sjemeništa. Dakako, i ovdje je službeni jezik bio talijanski, ali zbog poštenih i hrabrih pojedinih nastavnika, povremeno je koristio hrvatski jezik, pa čak redovito i jedan sat tjedno. I tu je školu s uspjehom završio 1934. godine, a u trećem je razredu položio ispite iz predmeta i na maturi. Sačuvana je fotografija učenika V. razreda te gimnazije u 1931. godini, pa je tako među njima i gimnazijalac Pavlišić.

Ugroženim hrvatskim i slovenskim učenicima bio je napose naklonjen tamošnji nadležni biskup Alojzije Fogar s ordinarijskim sjedištem u prisvojenome Trstu. Međutim, zbog sveopće poštene tolerancije, pa i obrane na crkvenome i drugome polju, taj je ordinarij dolazio pod sve oštrije udare ne samo pojedinaca i pojedinih tijela državnih vlasti, a neposredno i sve većega broja vladajućih fašista u njima i izvan njih. Budući da je biskupu Fogaru u pitanje počeo dola-

ziti i život zbog lokalnih sve brojnijih silovitih talijanskih i talijanaških pojedinaca, vješto se i pametno pravodobno spasio sklonivši se definitivno u državnu prijestolnicu Rim. Naime, da izbjegne oštre sukobe i s državnim fašističkim vlastima, Sv. Stolica je tražila, a Fogar ju je korektno poslušao i dao ostavku na mjesto ordinarija. No, i kao umirovljeni biskup A. Fogar je i odande uspijevao pomoći, čak i materijalno svojim ugroženim vjernicima, pa, naravno, napose izvršnim učenicima, a tako i samome J. Pavlišiću.

U međuvremenu je vješto, a povremeno i odlučno i hrabro, sam mladi gimnazijalac Pavlišić našao načine da ne uspiju stalni pokušaji njegova privremenoga ili trajnoga potalijančivanja. U tome smjeru, štoviše, u tamošnjoj sjemenišnoj akademiji *Fede e scienza* (*Vjera i znanost*) održao je 1931. god. javno predavanje na izvrsnome talijanskome jeziku sa sadržajem o djelu isusovca Antonia Pavrissicha *La questione sociale*. Mladić je tako sve slušatelje dobro zadivio svojom interpretacijom složenoga socijalnoga problema, i to na, namjerno ponavljamo, izvrsnome talijanskome jeziku, da je čak dobio nagradu, iako kasnije, i to u obliku knjige *Nebo*. Naravno, samo pojedini, ali korektni i poštteni talijanski i hrvatski svećenici te talijanski nastavnici dobro su i dalje podržavali očito sposobnoga i radišnoga mladoga školarca.

Ovdje treba reći o nečemu u burnome životu J. Pavlišića, što se gotovo i ne spominje u hrvatskoj javnosti, a tek se počelo ponešto govoriti o tome kad je bio u zrelijim godinama života, jer je jasno bilo da mu to ne smeta niti ga vrijeđa. Naime, Pavlišić je bio i tjelesno veoma dobro razvijen, čak i pretjerano fizički snažan. On je redovito i gimnasticirao. I zbog toga je bio, naravno, veoma popularan kao sportaš i fizički pomagač kod većine svojih učeničkih kolega te učitelja i profesora, kao i drugih. Vidljiva fizička snaga a povremeno i njezino iskazivanje bilo je takvo da su ga počeli izbjegavati gotovo svi talijanski, talijanaški i fašistički nastrojeni nasilni dječaci i mladići, jer je s apsolutnim uspjesima sudjelovao u obranama i redovito pobjeđivao i na sportskim natjecanjima. Javno je branio napadnute kolege, pa i druge ljude, kako Hrvate tako i Talijane, hrabro ih braneći od nasilnika i u čestim tučnjavama, naravno, napose često njegovih hrvatskih sunarodnjaka.

Kad je taj sveopće simpatičan i pošten mladić povremeno znao rabiti svoj hrvatski jezik, nisu mu neki nadležni i drugi suviše oštro zamjerali, naravno, samo pojedini korektni i poštteni talijanski nastavnici i učenici jer je i takvih bilo u tim teškim nevtremenima. Štoviše, poznato je da je stručnjak Talijan Dino Spitteri iz Rovinja od Pavlišića tražio da s njim govori ne talijanskim već samo hrvatskim jezikom.

Očito sposoban i marljiv, ali i u svemu veoma vješt i snalažljiv te uspješan mladić zadržava se i dalje stalno u školovanju. Zbog očite uspješnosti u tadašnjemu kvalitetnome crkvenome školskome svijetu, dakako, gotovo u cjelini službeno talijanskome, Pavlišić je ocijenio da bi možda mogao krenuti studirati čak na papinsko sveučilište u Rimu. No, nadležni talijanski svećenički krugovi dobro su shvaćali da je on zaista očito nacionalno svjestan i dobar Hrvat, pa to ipak nisu odobrili. Štoviše, i ono što je osobito zanimljivo, ali i nerazumljivo na prvi pogled, i hrvatski su svećenici smatrali da je Pavlišićevo daljnje školovanje suviše jer je znatno potrebniji upravo u svojem „običnome” zapuštenome zavičaju i u njegovu teškome svakidašnjemu životu. Tako mu je državna i crkvena prijestolnica Rim otpala kao mjesto studija.

Dakako, uspio je izdržati i te velike nepogode tako da je do 1938. god. ipak uspio polaziti bogosloviju barem u susjedstvu. Naravno, na talijanskome jeziku, ali barem opet u toj istoj slovenskoj Gorici, u Kr. Italiji. I to je visoko školovanje nastavio s očekivanim uspjehom, pa i izvrsnim rezultatima. Nakon diplomiranja zaređen je za svećenika, i to 2. travnja 1938. god. u toj istoj Gorici. Zatim već 17. travnja, odmah nakon Uskrsa, u svojem zavičajnome Starome Pazinu održao je svoju mladu Sv. Misu, i to u prisustvu veoma mnogo zainteresiranih i zahvalnih vjernika tomu mladomu hrvatskomu svećeniku. Naime, poznato je bilo da se kao ugroženi Hrvat veoma hrabro, ali i znalački, ipak održao i u svome hrvatskome zavičaju i drugdje pod sveopćom talijanskom nacionalističkom, čak i surovom fašističkom vlašću. Uz ostale, na Sv. Misu trebao je doći i njegov dobar poznanik i pomagač, već spominjani svećenik Božo Milanović. Međutim, on je, ipak, veoma razumno pravodobno odustao od dolaska, i to zbog svoje sve teže i poznate situacije u odnosima s vladajućima, pa je sam dobro ocijenio da bi njegovo sudjelovanje na toj Sv. Misi mladoga hrvatskoga duhovnika bilo veoma kompromitirajuće te bi moglo čak i naškoditi u idućem „hodu” mladome svećeniku Pavlišiću.

7.

Tri mjeseca nakon diplomiranja započeo je J. Pavlišić raditi. Kao zaista poznati te istaknuti student bogoslovije, a sada mladi svećenik, postao je odmah upravitelj prostrane župe u Gologorici te u Krbunima, s područnim crkvama u Tupljaku i Grobniku kod Šušnjevice. Nastavio je djelovati i dalje veoma vješto, marljivo i tako uspješno duhovno, ali i nacionalno tijekom cijeloga veoma opasnoga II. svj. rata, pa na iste načine sve do nekoliko mjeseci nakon njegova kraja 1945. godine. Dakako, i dalje uz razne teškoće, pa čak i smrtonosne nepogode u životu mnogih, a tako i toga mladoga svećenika. On je stalno bio napose u korisnome savjetničkome kontaktu s iskusnim svećenikom i rodoljubom Božom Milanovićem, koji je u vrijeme talijanske okupacije neko vrijeme bio konfiniran i zatočen daleko od zavičaja, u sjevernome dijelu Italije. Pavlišić, međutim, postaje tako popularan da su sve njegove mise i druga slavlja bila prepuna hrabrih hrvatskih sudionika. Naime, uspijeva je povremeno koristiti stalno zabranjeni i progonjeni hrvatski jezik, pa i u doba nadošloga njemačko-nacističkoga, također smrtonosnoga okupatora 1943. godine kao staroga saveznika fašista, uključivši domaće i strane kvislinge na sveopće okupiranome dijelu hrvatskoga Jadrana, dakle i u zavičajnoj Pavlišićevoj Istri.

8.

Sveopće je poznato, i u dijelu uobičajene šire čitateljske publicistike, da je u međuvremenu, u drugoj polovici 30-ih godina fašistička Kr. Italija krenula u ratno osvajanje Abesinije u Africi, u kojoj je moralo biti i poginulih Istrana, dakle i Hrvata i Talijana. Veoma nasilna nacistička republika Njemačka, s kojom se izrazito dobro slagala fašistička Kr. Italija, u među-

raću je prisvojila i Austriju te je 1939. god. sa staljinističkim SSSR-om krenula u okupaciju poljske republike, a potom, 1941. god. i drugih zemalja u Europi. Nacistički se Berlin koristi pri tome i dobrom podrškom sve brojnijih domaćih i stranih kvislinga. Sve je to dobro znao Pavlišić, a izvrsno je tom mladom svećeniku bio, dakako, poznat i sadržaj stalnoga tijeka nasilnoga djelovanja vlasti savojske Kraljevine Italije, i to ne samo u njegovu istarskome zavičajju. To je krenulo već od samoga početka okupacije Istre 1918. godine, dakle u godini završetka I. svj. rata i raspada višestoljetne istarske gospodarice Austro-Ugarske. Tako je J. Pavlišić izvrsno razumio i shvaćao opasnost sveopćepoznatoga hitlerovskoga ratnoga novoga kretanja nacizma u II. svj. ratu, i to u početku travnja 1941. godine, kada je ovaj praktično krenuo u potpuno okupiranje te istodobno i u raspačavanje Kr. Jugoslavije.

U međuvremenu, u 20-im godinama vladajući fašistički vrh u Kr. Italiji, uz svesrdnu podršku savojskoga kraljevskoga državnoga kruga, djelovao je sustavno i često u smrtonosnim akcijama, pa tako i u Pavlišićevoj zavičajnoj Istri. Dakako, djelovao je i novi njemačko-nacistički okupator, a čak je i sam Pavlišić gotovo smrtonosno stradao.

Naime, Pavlišića je, kao mladoga svećenika, nacifašistički okupator u Gologorici uhapsio zajedno s još dvadesetak sumnjivih neprijateljskih Gologoričana. Tako, kao primjer svima, pop Pavlišić je bio čak neposredno pred samom smrću, jer je izveden pred profesionalni smrtonosni streljački vojni vod. Međutim, dogodio se nevjerojatan čin. Nacifašistički vojni zapovjednik toga profesionalnoga vojnoga smrtonosnoga streljačkoga voda, odjednom se predomislio u tome ne samo predviđenome i pripremljenome strijeljanju, dakle u izvršenju smrtonosnoga postupka nad Pavlišićem. Nikada se nije doznalo ni shvatilo zašto se tako postupilo i zašto u zadnjem trenutku taj čovjek nije strijeljan. Naime, prisutni se nacistički vojni njemački zapovjednik streljačkoga voda predomislio, pa je Pavlišić uklonjen ispred već postavljenoga smrtonosnoga streljačkoga voda. Opet je utamničen i drži ga se u veoma teškome položaju. Međutim, poslije je mladi Pavlišić pušten na slobodu te se tako iskusan spasio i mogućih idućih nesreća, često i stalno ubilački vidljivih kod mnogih ljudi.

Talijanski fašistički okupator, slično nacističkome, i dalje je u II. svj. ratu nastavio krvnički djelovati i u Istri te u susjednim okupiranim hrvatskim i slovenskim područjima, pa i na onima koje je međunarodno i državnoopravno držao u svojim rukama napose od 20-ih godina nadalje, kao i u Pavlišićevoj zavičajnoj Istri.

9.

Sve to i slično u vezi s Pavlišićem i danas je manje poznato u široj javnosti, pa čak i u dijelu povijesne znanosti i struke, i to uglavnom zbog dnevnih vladajućih političkih komunističkih razloga, iako se radilo o poštenome i otvorenome djelovanju svećenika Katoličke crkve Josipa Pavlišića. Međutim, nije jasno zašto je to slabo poznato i u pojedinim svećeničkim krugovima, ali je zato još uvijek mladome svećeniku bilo veoma jasno što se smrtonosno moglo dogoditi njemu, kao što se događalo mnogima drugima. Sve mu je to čvrsto ostalo u pamćenju do kraja životnoga vijeka. Dakako, napose ono što su talijanski fašisti stalno činili u njegovoj

Istri, pa tako i u početku, već između dvaju svjetskih ratova slomivši i dva velika antifašistička ustanka, hrvatski u proštinskome i međunarodni također u hrvatskome labinskome području svećenikove Istre.

Ovdje treba nešto još reći u vezi, barem kako se i u znanosti i struci drži, s prvom ličnošću koju su ubili fašisti u Istri. Naime, počelo se i javno znanstveno-stručno smatrati da je prvi kojega su ubili fašisti u Istri, i to u Puli 5. listopada 1921. godine, bio Talijan, mladić Luigi Scaliar, mehaničar. Jedan je od osnivača Udruženja socijalističke mladeži u Puli. Uvijek su ga se s poštovanjem sjećali, pa su mu na 1. svibnja, u doba fašističke uprave, tajno na grob stavljali crveno cvijeće. Međutim, hrvatski ga tisak nije često spominjao. Pavlišić je za njega znao, ali je morao tajno sudjelovati i u Sv. Misi za L. Scaliara poslije II. svj. rata, s obzirom na to da Talijani gotovo nisu poštovali ni Scaliara ni Pavlišića.

Pavlišić je stalno bio i u tijeku početaka ratnih događanja neposredno u područjima uz samu Istru već 1941. godine, pa i nadalje, jer je dobivao i prve točne vijesti o pojavama oružanoga otpora u susjednoj, donedavno državno prekograničnoj svojoj matičnoj domovini Hrvatskoj. Taj se oružani otpor javio već u prvoj polovici 1941. godine, i to odmah protiv njemačko-nacističkoga okupatora koji je hitro tada sasvim rascjepkao Kr. Jugoslaviju jer mu je vojska trebala i zbog aktualnoga pripremanja ratnoga napada, čak i na donedavnoga svoga saveznika staljinističkoga SSSR-a. Stoga je taj njemačko-nacistički okupator rado odmah prihvatio prijelazak talijansko-fašističke vojske preko dotadašnje državne talijansko-jugoslavenske granice na Rječini i njezino aktivno sudjelovanje u teroru. Fašističkoj su savskoj Kr. Italiji odmah bili prepušteni neki dijelovi ostale Hrvatske i Slovenije, dok su druga njihova područja ostala u propalnoj i rasparčanoj Kr. Jugoslaviji kao upravne jedinice u rukama kvislinga. Naime, pripremajući se za rat protiv donedavnoga saveznika staljinističkoga SSSR-a, nacisti su trebali svoje vojnike, te su zaposjednute jugoslavenske prostore odmah povjerali svojim ovdašnjim starim i novim srpskim i hrvatskim kvislinzima. Jedan su dio Hrvatske, tako i njezina jugozapadnoga prostora u Gorskom kotaru i Kvarnerskom primorju, predali u obliku upravne jedinice ustašama kao svojim hrvatskim dugogodišnjim kvislinzima, koji su sada uglavnom dovedeni iz Italije. Ti su Hrvati, kao ustaše, od 30-ih godina uglavnom živjeli u fašističkoj Kr. Italiji o njezinu trošku i kao prihvatljivome gospodararu. Tako su se u korist te fašističke savske Kr. Italije već tada odrekli dijelova Hrvatske, napose primorsko-jadranskih obalnih područja, pa tako i dijelova kvarnerskoga i dalmatinskoga hrvatskoga primorja. Pri tome, dakako, ustaše uopće ne postavljaju pitanje o Pavlišićevoj hrvatskoj Istri, a koja je kao talijanska bila prisvojena već dugi niz prethodnih godina.

10.

Na ostalome dijelu hrvatskoga prostora već te iste 1941. god. odmah se krenulo sa sveopćim otporom okupatorima i kvislinzima, pa čak i takvim da je neposredno nakon dozvole nacista da se u okupiranome Zagrebu 10. travnja javno proglasi postojanje ustaške kvislinške Nezavisne Države Hrvatske, u Kvarnerskome primorju ubijen prvi ustaša u njoj, i to čak brat

proglasitelja te nacifašističke NDH. S obzirom na to da je ovdje živjelo veoma mnogo Hrvata, koji su morali bježati iz susjedne zavičajne Istre, a koju ta NDH nije ni tražila, smatra se da su u smaknuću profašista sudjelovali i općeugroženi istarski Hrvati, koji su spasili uglavnom samo svoje živote i živote najbližih bježeći iz svoga teško ugroženoga hrvatskoga zavičaja. No, otpor se snažnije razvija dalje kao sve poznatiji Narodnooslobodilački pokret (NOP), i to postupno pod vodstvom Komunističke partije Hrvatske (u okviru starije KP Jugoslavije). Kao dio toga NOP-a postupno se stvara i Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi (NOVPO), kao i tijela civilne vlasti – Narodnooslobodilački odbori (NOO), te organizacije žena i mladeži. Predstavnici svih sudjeluju u vodstvima Narodnooslobodilačkoga rata (NOR).

NOP praktično podržavaju i gotovo svi svećenici u zapadnoj Hrvatskoj, dakako, napose hrvatski i slovenski. Podržava ga od samoga početka i Slovenac dr. Jože Srebrnič, koji se kao krčki biskup sam hrvatski nazivao Josip Srebrnić, a zatekao je pri dolasku u Krk 20-ih godina samo polovicu svoje biskupije jer je ostale Kvarnerske otoke (Cres i Lošinj itd.) prisvojio fašističko-savojski Rim. Podršku pružaju i pojedini talijanski duhovnici, koji su uz svoje teško ugrožene vjernike Hrvate. Dakako, i J. Pavlišić stalno je od samih početaka praktično i materijalno podržavao NOP kao i na druge načine već u toj prvoj 1941. godini. Dakako, tada izvan Istre, u kojoj se, zbog ogromnoga broja smrtonosnih okupatorovih vojnika i fašista, još nije moglo sasvim otvoreno i masovno krenuti s NOR-om. Pavlišić je i češće, npr. kod sebe skrivao ne samo pojedince već i cijele ugrožene obitelji. Potom, kad su se pojavili, sklanjao je kod sebe i drugdje čak i prve borce NOR-a, među njima, naravno, u prvome redu ranjenike. Dakako, istodobno je najčešće svesrdno pomagao brojnu ugroženu djecu, majke, bake, stare muškarce te bolesnice i bolesnike.

II.

Stalno čvrsto slijedeći Isusov nauk, sve je svoje veoma ljudski korisno svećeničko djelovanje J. Pavlišić okretao i prema očitim nacionalnim ciljevima i praktičnim nastojanjima NOP-a – da se Istra konačno prvi put u svojoj dugoj povijesti uključi u sastav svoje hrvatske matice-domovine. Pri tome, iako je bio svećenik, nije suviše mario ni za očitu antivjersku komunističku doktrinu najvećega dijela vodstva NOP-a. Tako je već kao veoma mladi svećenik aktivno osobno djelovao i nastojao da se realiziraju one praktične mjere ustaničkoga vodstva same Istre, koje u počecima i nije bilo sasvim u rukama hrvatskih, odnosno jugoslavenskih komunista, jer njih gotovo još i nije bilo u Istri. Poticatelji otpora bili su osobno 1941. i 1942. god. uglavnom hrvatski narodnjaci Istre. U prihvaćanju i javnoga objavljivanja i popularizacije sadržaja, napose značajnih službenih odluka, postupno iznikloga najprije civilnoga vrhovnoga tijela NOP-a, i ovdje se postupno sve više ističe J. Pavlišić.

Očito se, naime, vidio razvoj sve težega položaja fašista u savojskoj Kr. Italiji, ali još uvijek vladajućih u cijeloj apeninskoj državi, dakle i u Istri, kao i u naknadno okupiranim krajevima u susjedstvu Italije, npr. na o. Krku i drugim dijelovima Kvarnerskoga primorja. Tako je Pavlišić našao i putove korisnih načina preko krčkoga biskupa dr. Srebrnića da pomogne za-

točenicima u fašističkome koncentracijskome logoru u dijelu njegove okupirane Krčke biskupije, na otoku Rabu, a taj je konclogor brojčano sa zatočenicima bio najveći na istočnoj obali Jadranskoga mora. U njemu je ubijeno i preminulo veoma mnogo Hrvata, Slovenaca i Židova, pa čak i stotine djece. Pavlišić je logorašima tajno uspijevao slati hranu i drugo. Međutim, tajno lomljenje i propadanje stravične talijansko-fašističke vlasti postaje sve očiti-je, pa su u prvoj polovici 1943. god. fašisti morali prestati vladati u dijelu Kr. Italije. Uspjeli su za sebe zadržati i dio područja na sjeveru Apeninskoga poluotoka, proglašivši ga i sve poznatijim kao „Republika Salo”. Pri tome su fašisti, naravno, rekosmo već, dobili odlučujuću praktičnu pomoć od nacističke Njemačke, koja je poslala svoju vojsku da okupira i druge dijelove Italije. No, usprkos tomu, konačno u rujnu 1943. god. kapitulirala je kao država i cijela preostala službeno nefašistička savojska Kr. Italija.

Nacifašistički teror, dakako, nastavlja se i dalje, pa i nad očito slobodarskim Talijanima. Međutim, oni čak u Pavlišićevoj zavičajnoj Istri kao domaći Talijani, pa čak s njima i dio onih došljaka iz Italije napose između dvaju svjetskih ratova, sada imaju i cijeli svoj antifašistički i antinacistički vojni odred, i to upravo u okviru NOVPO-a, dakle u okviru ostalih sve brojnijih hrvatskih oslobodilačkih vojnih jedinica. Naime, slom musolinijevaca, a potom i savojaca svesrdno slobodarski koriste i gotovo svi Istrani sa svojim internacionalnim NOP-om, pa čak i formiranim vlastitim vojnim jedinicama u okviru toga NOP-a. Neke od tih vojnih jedinica kao prve su u počecima NOP-a bile osnovane u nedalekome Gorskome kotaru, u zapadnoj Hrvatskoj jer se u samoj Istri sve do 1943. god. to gotovo i nije moglo uraditi.

Teror je stalno bio strašan, čak i nad poštenim i slobodarskim Talijanima te svećenicima koji su također bili Talijani. Kao primjer ističemo zaista veoma stravičnu sudbinu mladoga kvarnerskoga svećenika iz grada Cresa na istoimenome otoku, susjednome Istri. Njegov je otac bio Talijan, a majka Hrvatica, pa je veoma dobro znao i talijanski i hrvatski jezik. Taj Nicolo Matteo (rođ. 1907.) kao franjevac konventualac Placido Cortese postao je ugledni teolog i publicist te glavni urednik glasila „Messaggero di s. Antonio” u Padovi, koji je objavljivan u nevjerovatnome broju od čak 800 000 primjeraka. Fra Cortese aktivno je pomagao ugroženima i u jednome od koncentracijskih logora u samoj Italiji, a spašavao je i zapadne savezničke oslobodilačke vojne padobrance. Međutim, mladi franjevac bio je izdan, pa su ga nacistički gestapovci uhapsili 1944. godine. Strpan je u tamnicu, a kako nikoga nije odavao, užasno teško su ga mučili – lomili su mu kosti, kidali prste, iskopali oči, odrezali jezik itd., te ga čak još i poluživoga bacili u smrtnu jamu i posuli zemljom i pijeskom. Međunarodno je poznat, pa je taj istaknuti svećenik dobio britansko i čehoslovačko odlikovanje, a u naše dane krenulo se i s procesom crkvene beatifikacije.

Franjevac Placido Cortese i podrobnosti njegove strašne sudbine veoma su dobro bili poznati Pavlišiću. No, pojedini vodeći predstavnici komunističkih vlasti nisu bili za isticanje franjevca P. Cortesea kao mučenika i žrtve. Nažalost, i dio pripadnika njegovih svećeničkih i laičkih talijanskih i hrvatskih kolega veoma je oštro i prijeteći sprječavao u mirnodopsko doba, poslije 1945. godine, da se ide u hvalu „tamo nekome” tako sve očitiije popularnome Talijanu, i to kao

mučeniku. Kada je nadbiskup i metropolit dr. J. Pavlišić hrabro i konačno odlučio javno podržati beatifikaciju poštenoga i strahovito smrtonosno mučenoga mladoga franjevca Talijana s otoka Cresa, bilo je kasno. Pripreme su trajale duže, a Pavlišić je bio pred krajem svoga životna vijeka te je ubrzo i otišao.

12.

Tijekom II. svj. rata Josip Pavlišić veoma hrabro i aktivno sudjeluje, što je spomenuto već ranije, čak i u samome praktičnome postupku stvaranja i usvajanja, donošenja i objavljivanja kapitalnih odluka svekolikoga ustaničkoga vodstva NOP-a Istre o sjedinjenju Istre s matičnom domovinom Hrvatskom. Tako mi je mons. dr. Milan Simčić dao svoju izjavu: „Pavlišić mi je pričao da su padom Italije u jednoj užoj grupi svećenika odlučili poslati dva svećenika, jednoga u Zagreb a drugoga u glavni štab partizana, iako nisu znali gdje se zapravo nalazi, kako bi djelovali na odgovorne vlasti da odmah priključe Istru Hrvatskoj”.

I Pavlišić je stvarno i konkretno zaista sudjelovao u donošenju i objavljivanju tih kapitalnih odluka NOP-a, pa i onih specijalnih, o čemu je u ovoj radnji već ranije govoreno. Takva je bila specijalna odluka prvoga istarskoga prvoga Okružnoga Narodnooslobodilačkoga odbora donesena 13. rujna 1943. godine. Naime, to je vrhovno civilno tijelo vlasti javno objavilo da se hrvatska Istra konačno sjedinjuje s braćom u matičnome dijelu svoje hrvatske domovine.

Čim je doznao za tu zaista prvu kapitalnu odluku u cijeloj dotadašnjoj dugoj povijesti Istre, odmah ju je već 20. rujna, ne pitajući dozvolu, čak ni mišljenje drugih vrhovnika NOP-a nove Hrvatske, pa tako ni vodstva apsolutno dominirajuće KPH, potvrdio znamenit i veoma zaslužni Vladimir Nazor kao predsjednik Zemaljskoga antifašističkoga vijeća narodnooslobodilačke Hrvatske (ZAVNOH). To je bilo najviše civilno tijelo vlasti za cijelu oslobodilačku Hrvatsku tijekom II. svjetskoga rata. Nazor kao predsjednik takvoga ZAVNOH-a nije bio član KPH, dakle, ni KPJ. No, on je znamenit i zaslužan hrvatski umjetnik, književnik, prosvjetni i društveni djelatnik, koji je veoma dobro i osobno poznao Istru jer je u njoj neko vrijeme bio čak i zaposlen.

Dio sadržaja kapitalne istarske odluke, međutim, nije odgovarao jugoslavenske staljinističkome dijelu vodstva ustaničke i očito sve prosperitetnije oslobodilačke Hrvatske. Stoga je vodstvo Istre natjerano da doslovce odmah, čak i već istoga mjeseca 26. rujna 1943. godine u Pazinu, „predstavnici uskrse Istre” u Privremenome Pokrajinskome Izvršnome NOO-u za Istru (PPINOO) donesu sličnu odluku onoj ONOO-a nedavnoga 13. rujna, ali sada s razrađenijim dodatnim sadržajima uobičajenima u NOP-u. Naslov toga dokumenta je *Istarski narode!* Bit je bila, ipak, sačuvana, ali je naglasak na pojedinim dijelovima ostaloga sadržaja, a napose je izdvojen u jednoj rečenici, pa i tiskarski naglašenoj s veoma uočljivim tiskarskim crnim slovima, čak samo s jednim, ali bitnim toponimom na kraju te rečenice:

„S oduševljenjem pozdravljaju povijesni čin od 13. rujna 1943. o otcjepljenju Istre od Italije i prisajedinjenju majci Hrvatskoj i Jugoslaviji”.

To nije bio sastanak samo članova PPINOO-a Istre. Neki su i među njima smatrali da korištenje naziva „Jugoslavija”, dakle s istim imenom propale Kraljevine i nastajuće oslobodilačke Republike, nije korektno kada se ta Kraljevina upravo s imenom Jugoslavija u međuraču tako lako bila odrekla hrvatske Istre. Članovi PPINOO-a ipak su održali novu, ali proširenu sjednicu, na kojoj je bilo čak i nepartijaca, no sudionika NOP-a. Tako je u donošenju odluke sudjelovalo, kako piše, 13 „članova” toga privremenoga PPINOO-a te 16 „učesnika”. Među njima su bili prisutni očito, po mišljenju i ocjeni vodstva Istre, i najaktivniji i najzaslužniji hrvatski svećenici u NOP-u, i to Josip Štifanić, Zvonimir Brumnić i Josip Pavlišić. Štifanić je tada bio župnik u Sovinjaku, Brumnić u Tinjanu, a Pavlišić u Gologorici.

13.

Sve te tri kapitalne povijesne odluke, međutim, nisu mogle biti i definitivne, pa tako ni sjedinjenje s domovinom i drugi do tada otuđeni hrvatski krajevi, kao npr. dijelovi Kvarnerskih otoka, Dalmacije, itd. dakle, ni Istre. Stoga je već svega nekoliko dana nakon definitivnoga ratnoga oslobođenja (tadašnje) Rijeke 3. svibnja 1945. godine, u veoma teškoj oslobodilačkoj oružanoj borbi i uz smrt veoma mnogo slobodarskih ljudi, napose iz Dalmacije, prva vlada federalne jedinice Hrvatske (u trećoj Jugoslaviji) donijela 28. svibnja odluku o osnivanju Jadranskoga instituta u Sušaku, susjednome tada još uvijek prekorječinskome gradu Rijeci. Osnivanje je te institucije tim važnije jer istodobno oštri problemi naglo nastaju i zbog skoroga vojnoga američko-britanskoga zaposjedanja zapadne Istre, i to očito u korist Italije (tada već Republike), te dolaska i u javni međunarodni spor problema pripadnosti Istre, (tadašnje) Rijeke i drugih hrvatskih, kao i slovenskih područja.

Veoma rodoljubni i marljivi kvalificirani suradnici toga Instituta odmah su započeli prikupljati izvorno pouzdani dokazni materijal za očekivanu predstojeću međudržavnu pravnu komisiju u Parizu te će ga odmah početi i objavljivati, pa i na više stranih jezika. Tako su oni već 1946. god. na francuskome jeziku objavili knjigu enciklopedijske veličine, i to sa 630 stranica, pa i sa zemljopisnim priložima: *Cadastre nationale de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945. Edition de l'Institut Adriatique, Sušak*. Voditelji uredništva i koautori te knjige o Istri bili su J. Roglić, R. Maixner, L. Čermelj, M. Gržetić i I. Pucić, dakle, i Istrani. Tiskana je knjiga na francuskome kao međunarodnome jeziku i zato jer je te 1947. u Parizu već radila međunarodna državna pravna mirovna komisija pod direktnim utjecajem vladajućih struktura sveopće svjetskih pobjedničkih Londona, Moskve, Pariza i Washingtona. Međutim, slijedi veliko iznenađenje – konačno su u Parizu gotovo sasvim prihvaćeni stvarni dokazi i o apsolutnome netalijanstvu hrvatskih jadranskih krajeva, osim u slučaju veoma maloga dijela vrha prostora hrvatskoga i slovenskoga poluotoka Istre te susjednoga Trsta i okolice, koji su proglašeni „Slobodnim Teritorijem Trsta” (STT). No, to je bilo svojevrсно ucjenjivanje nove Jugoslavije jer se, zbog zapadnim obavještajnim službama poznatih stalnih tajnih i oštih sukoba titoističke komunističke Jugoslavije sa staljinističkim SSSR-om, počelo s pravom očekivati da će se ta nova Jugoslavija ipak odreći SSSR-a. To se i dogodilo već slje-

deće 1948. godine (napose poznato kao dio „Informbiroa”), pa su naknadno i oni „djelici” vrha Pavlišićeve Istre kasnije vraćeni Jugoslaviji, dakle domovinama Hrvatskoj i Sloveniji. Nisu vraćeni Trst, kao ni okolica, pa tako ni San Dorligo della Valle, kao hrvatska Dolina s hrvatskom glagoljaškom baštinom koja je i danas u Republici Italiji.

Malo kasnije se, kao zasebni odlomak ove radnje objavljuje upravo ono što se gotovo i ne zna čak ni u znatnome dijelu znanstvenih i stručnih krugova. Naime, u prikupljanju dragocjenih podataka za konačnu pobjedu u Parizu sudjelovao je i sam Josip Pavlišić.

Za sve te dobre i plodne rezultate, dakle, veoma su zaslužni i mnogi drugi Istrani te Primorci, dakako i drugi znanstvenici i stručnjaci te sveučilišni profesori, naravno, i svećenici. Među djelatnicima bile su tadašnje i potonje znamenite i zaslužne ličnosti, ali uglavnom nisu bili članovi KPH. Tako se napose ističu R. Barbalić, A. Barac, V. Brajković, F. Čulinović, I. Krbek, B. Milanović, M. Mirković/M. Balota, M. Marjanović, A. Mohorovičić, G. Novak, M. Rojnić, U. Stanger, B. Stulli, D. Šepić i drugi, i to u rasponu od studenata do najviših sveopće poznatih znanstvenika i stručnjaka. Među njima i drugima, dakle, ima i Istrana, a napose naglašavam, i svećenika. Tako, primjerice, u prvome je planu gore navedeni i već ranije spominjani Pavlišićev prijatelj svećenik dr. Božo Milanović. Tu je bio i krčki biskup dr. Josip Srebrnić, već rekosmo da je Slovenac, i njegov kancelar kanonik Mate Polonijo, zatim iz Istre duhovnik i povjesničar dr. Makso Pelosa te drugi. Dakako, rekoh, tu je i mladi svećenik Josip Pavlišić.

Jadranski institut radišno opstaje i danas. Tako je 1948. god. ušao u sastav Akademije u Zagrebu, najviše do tada i do danas znanstvene i kulturne hrvatske institucije, koju je u 19. st. osnovao biskup dr. Josip Juraj Strossmayer, a prvi predsjednik postao svećenik (potonji kanonik) i povjesničar dr. Franjo Rački iz Fužina u Gorskom kotaru. Institut se potom razdvojio na Jadranski institut u Zagrebu i Sjeverojadranski u Rijeci (u udruženim dotadašnjim gradovima Rijeka i Sušak na obali utoka potoka Rječina u more Kvarnerskoga zaljeva). Danas je to Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, s Područnom jedinicom u Puli. U njemu je bio zaposlen od 1969. do 1981. god. i navedeni svećenik dr. Makso Pelosa kao plodan i uspješan crkveni i svjetovni historiograf. I Pavlišić je mnogo puta boravio u Institutu/Zavodu kao prijatelj nekih znanstvenika i stručnjaka, a tu sam bio i ja, te se služio zatraženim podacima i uvidom u literaturu.

Godine 1968., tada kao Sjeverojadranski institut, u povodu 25. obljetnice kapitalnoga događaja objavio je zbornik dokumenata i članaka čak na 510 stranica: *Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943-1968*. Urednici su bili akademik Ferdo Čulinović te dr. Vinko Antić iz Kvarnerskoga primorja i dr. Vjekoslav Bratulić iz Istre. U zasebnoj cjelini *Biografije* objavljeno je (s fotografijama) 30 životopisa sudionica i sudionika, među kojima su i katolički svećenici. Tu je i tekst o Josipu Pavlišiću, i to na str. 369–370, također, s fotografijom. Ovdje sada prenosimo ono što piše o njemu i kao sudioniku NOP-a jer ostali dio tu objavljenoga dotadašnjega djelovanja razrađen je u ovoj našoj radnji na temelju uvida i u druge izvore podataka o ranijemu i o kasnijemu zaista plodnome svećeničkome i dugome životnome putu J. Pavlišića. Tako piše i sljedeće:

„U toku oslobodilačke borbe u Istri od 1941. do 1945. uključuje se u NOP i pomaže da narod Istre izvojuje slobodu i da se Istra priključi domovini Hrvatskoj. Nalazi se tako među onim svećenicima koji su u sudbonosnim događajima ostali vjerni svome narodu. Stoga sudjeluje i na zasjedanju predstavnika naroda Istre, Hrvata i Talijana, na Istarskom saboru, poznatom pod ondašnjim nazivom Pokrajinskog NOO-a za Istru (25. rujna 1943.). Uz Josipa Pavlišića, zasjedanju su prisustvovali i svećenici Srećko Štifanić i Zvonimir Brumnić, pristalice NOP-a u borbi svoga naroda za oslobođenje”.

Kao što je vidljivo iz navedenoga teksta u tome zborniku objavljenoga u Rijeci 1968. godine, a koji su priredili uglavnom članovi SKH, zaista je značajna uloga J. Pavlišića i u zakonskim rješenjima konačne pripadnosti njegove zavičajne Istre hrvatskoj domovini, tada u okviru (treće) Jugoslavije. Naime, očito je očekivao dobru situaciju u njoj i dobar njezin budući razvoj te sveopće dobro stanje pučanstva. Dakle, i dobar položaj Crkve i vjerskih odnosa puka, pa makar vrhovna vlast u državi i dalje bila u rukama komunista, ali ne više i stravičnih staljinista.

Veoma ga pozitivno ističe i istaknuti sudionik NOP-a Istre Ljubo Drndić u svojoj knjizi *Oružje i sloboda Istre 1941–1943.* objavljenoj 1978. godine.

14.

Josip Pavlišić, u skladu sa svime rečenim, i dalje ostaje aktivan sudionik u nastojanjima da mu se zavičajna Istra što prije oslobodi barem dijela strašnih posljedica II. svj. rata, pa i tako da bude potpuno slobodna, naravno, kao dio svoje hrvatske domovine. Tako i nakon završetka II. svj. rata, a u njemu i s pobjedničkim NOP-om s NOR-om, i dalje veoma aktivan kao svećenik, J. Pavlišić povremeno ostaje u izvršnim odnosima, ali ipak samo s pojedinim dijelovima novih vlasti koje su i dalje u rukama KPH (ostala je kao dio KPJ), kasnije zvane SKH (SKJ). Ponovno naglašavamo da svećenik Pavlišić ostaje ipak dobar, ali samo s nekima u toj vlasti jer:

„On je očevicac onoga što je rat razorio i uništio kao i ondašnjeg raspoloženja naroda i komunističkih vlasti. Njegova svjedočenja plijene svojom neposrednošću i jednostavnošću izričaja; govore o njegovoj mudrosti, ali i o odanosti naroda Crkvi koja je predvođena takvim pastirima i pastirima, znala uvijek izvući prava rješenja, ma koliko prilike bile složene i nepovoljne”.

To je s potpunim pravom o mons. J. Pavlišiću godine 2002. tiskao njegov drugi nasljednik u Rijeci, također nadbiskup i sveuč. prof. dr. sc. mons. Ivan Devčić.

Očito je, dakle, da J. Pavlišić, kao aktivan sudionik sveopće pobjedničkoga oslobodilačkoga NOP-a i konačnoga oslobođenja svoje hrvatske domovine, neposrednim aktivnim djelovanjem u zavičajnoj Istri i u susjednim krajevima ne podržava nastavak pojave i djelovanja u Jugoslaviji sve očitijih sljedbenika sovjetskoga, još uvijek stalno veoma nasilnoga, staljinizma

nakon završetka rata, pa i u sljedećim desetljećima. Naime, i u Istri je nemilosrdan odnos prema dijelu Hrvata kao narodnjaka, a napose i prema velikome broju domaćih i stranih Talijana kojih je veoma veliki broj doseljenih u novije doba iz Italije, a napose je onih apeninskih doseljenika između dvaju svjetskih ratova, dakle u doba fašističke strahovlade. Oni su redovito dobivali ne samo dobra zaposlenja i poslove već čak i otete zavičajne kuće, posjede i sva druga dobra onoga zaista ogromnoga broja izvornih Hrvata u Istri. Njih je stalno fašistička velikonacionalistička vladajuća struktura tako strašno terorizirala, da su silom otjerivani preko državne granice u Kr. SHS/Jugoslaviju ili su se ugroženici morali spašavati iz zavičaja bježeći i oni preko državne granice, ali ostavljajući svu svoju imovinu. Bilo ih je na desetke tisuća, koji su kao nacionalno veoma teško ugroženi i fizički maltretirani, pa i ubijani te su se morali bez imovine spašavati bijegom iz svoje čak i višestoljetne zavičajne Istre. Bježali su uglavnom u obližnju Jugoslaviju, napose u preostalu Hrvatsku u njoj, ali i u druge zemlje, dakako, uobičajeno, namjerno ponavljamo, bez ikakvoga niti pokretnoga dijela imovine. Sada se, poslije oslobodilačke 1945., a napose poslije međunarodnopravnoga vraćanja Istre 1947. god. Jugoslaviji, a u njoj Hrvatskoj, u svoj oslobođeni zavičaj počinju gotovo svi vraćati. Oni, u načelu, ipak nisu zli prema talijanskim doseljenicima, pa čak ni prema onima na svojim otetim hrvatskim dobrima. Međutim, sada ih vlasti i službeno masovno istjeruju iz Istre („egzodus” zvanih „ezuli”), pa čak i neke talijanske starijediće.

U poštenome smirivanju te sveopće međunacionalne veoma napete i teške situacije, dakako, neposredno sudjeluje i J. Pavlišić. Međutim, zbog toga mu povremeno zamjeraju, pa čak i oštro prijete predstavnici državnih komunističkih vlasti, ali i hrvatski nacionalisti, dakle, istodobno i kao antikomunističkome i kao antihrvatskome čovjeku.

15.

U stalnome oslobodilačkom i spašavalačkom djelovanju u II. svj. ratu i poslije njega. očito je aktivno sudjelovalo i hrvatsko svećenstvo Istre, pa tako i J. Pavlišić. Tako je, rekosmo, i na međunarodnoj Pariškoj konferenciji poslije rata bio aktivan Pavlišićev dobar osobni prijatelj svećenik Božo Milanović s dopuštanjem samoga talijanskoga biskupa Antonia Santina, i to protiv volje gotovo cijeloga svojega biskupijskoga, također talijanskoga Kaptola. Suradnik je tome biskupu tada i kasnije J. Pavlišić, dakako, svesrdno praktično pomažući toga talijanskoga ordinarija. To mu se stalno zamjeralo, a pogotovo jer je javno hvalio toga korektnoga biskupa Santina, i to zato što je on Talijan. Zato je Pavlišićevo pošteno djelovanje bilo sve efektivnije jer je, kao očito veoma sposoban svećenik i općenito kao djelatnik, svega nekoliko mjeseci nakon završetka II. svj. rata, u listopadu 1945. god. ipak postao ne samo duhovnik već i ekonom u prosincu otvorenoga Biskupskoga sjemeništa i gimnazije u Pazinu. Pavlišić veoma svesrdno i aktivno sudjeluje u odgoju i obrazovanju što većega broja hrvatskih svećenika, kojih je stalno znatno nedostajalo, rekosmo, zbog negativnoga dugogodišnjega utjecaja i oštroga sprječavanja vlasti i udruga međuratne i ratne fašističke Kr. Italije.

Josip Pavlišić ističe da je „nova vlast molbe svećenika prihvatila pozitivno, pa je u pregovorima dopustila da izdajemo vjerski list Gore srca i da osnujemo Svećeničko društvo sv. Pavla, koje je bilo prestalo djelovati za vrijeme talijanske vlasti. Ujedno je dopustila da svećenici Hrvati dobiju zgradu za odgoj svećenika u Pazinu Đačko pripomoćno društvo za Istru, uz izdašni prilog zadužbine krčkog biskupa Feretića”. Biskup Antonio Santin sve je to podržavao, ali i dalje kao jedini, jer to nisu podržala i dva druga ordinarija, također Talijana. Oltar za sjemenište darovao je sveopće poznati zagrebački nadbiskup mons. dr. Alojzije Stepinac, koji je već imao veoma tragičnu sudbinu kao žrtva staljinističkoga dijela državne vlasti. Dobar odgoj i školovanje široko su se pročuli. Treba reći da je dio učenika u vjerskim školama plodno nastavljao djelovanja i izvan tih svojih škola, pa je đaka bilo ovdje iz drugih federalnih državnih jedinica Jugoslavije, čak i s Kosova u Srbiji. Tako je znalo biti i više stotina đaka. Za sve uspjehe među najzaslužnije ubraja se upravo Josip Pavlišić.

Rezultati toga Pavlišićeva djelovanja bili su toliko vidljivo uspješni i pozitivni da je uskoro postao podravnatelj, pa čak i upravitelj navedenoga biskupskoga pazinskoga sjemeništa, čijim je čelnikom ostao sve do 1951. godine. I prije, ali i u vodećem zvanju od početka dolaska pa sve do 1949. godine, aktivno je utjecao i na građevinsko podizanje zgrade gimnazije u Pazinu.

Štoviše, pomalo čak i nevjerojatno za svećenika, osobno vodi svoje sjemeništare na fizičke, sveopće zvane „dobrovoljne akcije”, i to na državnu gradnju željezničke pruge između Lupoglava i Štalije. U tim fizičkim radovima i sam J. Pavlišić veoma primjerno osobno sudjeluje.

Od 50-ih godina državna komunistička tijela pooštravaju odnos prema Katoličkoj crkvi, i to napose u nekim cjelinama njezina javnoga djelovanja. Tako se vjeronauk više nije smio predavati u državnim školama, a postupno se udara čak i na predavanja u nekim crkvenim objektima. U protestnim aktivnostima na različite načine hrabro sudjelovao i Pavlišić, ali uzalud. Dakako, nije se predavao, pa je na različite načine ipak veoma vješto uspjevao okupljati mladež te ju upoznavati sa sadržajima javno nedopuštenoga vjeronauka i u državnim školama.

16.

U načelu je apsolutno pobjednički komunistički vrh Demokratske Federativne Jugoslavije i njezine federalne Hrvatske, nad stranim okupatorima i njihovim domaćim i stranim kvislizima službeno, rekosmo, imao dobre odnose prema Katoličkoj crkvi, iako ne i prema nizu njezinih vrhovnika te drugim svećenicima. Tako se i u crkvenoj, ali i u laičkoj povjesnici sveopće namjerno zaboravlja da je prva vlada federalne oslobođene Hrvatske nakon svoga osnivanja 1945. god. u Splitu, na čelu s dr. Vladimirom Bakarićem, sudjelovala na Sv. Misi u njezinu čast. Svećenik dr. Svetozar Rittig, župnik znamenitoga Sv. Marka na zagrebačkome Gornjem gradu, stalni je aktivni protivnik ustaške nacifašističke NDH i sudionik NOP-a, napose od 1943. godine. Čak je i član ZAVNOH-a i predsjednik Komisije za vjerske poslo-

ve, pa i poslanik u Ustavotvornoj skupštini i u Saveznoj narodnoj Skupštini Jugoslavije u Beogradu, dakle, i svojevrsni je „ministar” u hrvatskoj vladi itd. Međutim, usprkos rečenome, nastavljeno je sa sve oštrijim odnosima, pa čak i sa smrtonosnim prema onim svećenicima za koje se smatralo ili samo sumnjalo da su bili suradnici okupatora te pripadnici ustaških i drugih kvislinga. Tako je znameniti zagrebački nadbiskup mons. dr. Alojzije Stepinac i javno optužen da je bio aktivni ustaški suradnik, pa je izveden pred sud i utamničen. Potom je u Krašiću službeno bio izvan tamnice, ali u različitim, također, težim zatočeničkim uvjetima u kojima je i preminuo te se smatra da je postupno bio smrtonosno trovan.

Ranije navedeni krčki biskup mons. dr. Josip Srebrnić kao suradnik J. Pavlišića, već kao slovenski mladić Jože Srebrnič morao je pred talijanskim nasilnicima pobjeći iz svoga zavičajnoga slovenskoga kraja te je od 1941. god. i stalni veoma aktivan suradnik NOP-a. U gradu Krku, u biskupiji ga je tijekom rata posjetio dr. Ivan Ribar, koji je bio predsjednik AVNOJ-a kao najvišega tijela civilne vlasti NOP-a Jugoslavije. Međutim, iako je biskup 1942. god. ipak bio prebijen i zatočen u riječkome fašističkom zatvoru, poslije rata bio je u istome, ali antifašističkome zatvoru, jer se oštro suprotstavljao dodatnim anticrkvenim i drugim anti-ljudskim poslijeratnim staljinističkim tegobama. Pavlišić se i za njega zalagao te mu je na različite načine hrabro i otvoreno pomagao. Tako je njegov prijedlog službeno prihvaćen u ranije spomenutome riječkome Akademijinu Institutu, te sam kao asistent dugo 60-ih godina arhivistički stručno sređivao i arhiv biskupije, pa i poslije osobnu rukopisnu ostavštinu mons. dr. Srebrnića. Kod biskupa smo se u ordinarijatu, također, često sastajali, a povremeno bi dolazio i Pavlišić. I uz Pavlišićev zahtjev ili preporuku sređivao sam arhive i Riječke nadbiskupije, Porečko-pulske biskupije, franjevačkih samostana na Trsatu u Rijeci i na krčkome o. Košljunu itd.

Josip Pavlišić, i to sveopće poznat kao aktivni pripadnik NOP-a već od njegova početka 1941. godine, poslije rata u nizu je situacija upadao u tegobe, pa čak i fizičke. Iako se veoma dobro znalo da i kao čovjek općenito, a i kao svećenik zasebno i praktično stalno pomaže ugroženim i drugim ljudima, pa i institucijama i udrugama već i u doba aktivnosti za međudržavno i državnoopravno sjedinjenje i njegove zavičajne Istre s hrvatskom domovinom od 1945. do 1947. godine. Međutim, iako je veoma pošteno djelovao, ipak se postupno i prema njemu mijenja odnos nekih pripadnika, pa čak i tijela pobjedničkih staljinističkih pa komunističkih vlastodržaca do takve razine, utvrdio je na temelju vrela povjesničar dr. M. Akmadža, da su oni smatrali kako bi „trebalo onemogućiti” Pavlišićevo „eventualno postavljanje za ordinarija”. Protiv toga su intervenirali čak i u samome vrhu Katoličke crkve u Rimu. Dakle, za nasljednika očito sve starijega i bolesnijega biskupa dr. Viktora Burića. A i kao isto tako dobar biskup uz V. Burića 1953. god. već je bio na udaru čak i samoga Okružnoga javnoga tužilaštva u Rijeci. Štoviše, kad je jednom prigodom 5. srpnja 1953. Pavlišić kao biskup imao obred u župnoj crkvi u gorskokotarskome Čabru, teško je bio napadnut. Smatralo se da je njegovo djelovanje adekvatno stajalištima tadašnjih ustaških emigranata. Tako je sam Državni sekretarijat unutrašnjih poslova Narodne Republike Hrvatske (dijela Jugoslavije) 1958. god. upozorio zagrebačkoga nadbiskupa Franju Šepera da kardinal

Alojzije Stepinac u Krašiću, gdje je, rekosmo, taj raniji zagrebački nadbiskup civilno bio stalno utamničen u teškim uvjetima, cijeni upravo Pavlišićevo djelovanje. Tako se smatralo da je i Pavlišić sudjelovao u planiranju osnivanja pravoga antidržavnoga „Katoličkoga podzemnoga pokreta”.

Tijekom stvaranja Riječke nadbiskupije 1969. god. Pavlišić je odmah bio kandidat za nadbiskupa i metropolita. Državno jugoslavensko tijelo javilo je neposredno Sv. Stolici da je protiv. Međutim, dogodio se tadašnji nevjerojatni slučaj. Naime, predsjednica CK SKH Savka Dabčević Kučar kao i predsjednik Izvršnoga vijeća Sabora SR Hrvatske Dragutin Haramija bili su protiv jugoslavenskoga vrha. Dakle, bili su upravo za Pavlišića. Ovdje dodajemo da je Haramija bio iz Rijeci susjedne Grobnitine te je i osobno veoma dobro poznao Pavlišića i njegov dotadašnji poštenu i plodni životni vijek. Međutim, Haramija je imao dodatnih neprilika i zbog toga, pa mu je i taj „slučaj” uzet kao negativan kada su ga smjenjivali i izbacili iz Saveza komunista. Historiograf M. Akmadža otkriva još više neugodnosti s Pavlišićem, pa i zbog sadržaja Pavlišićevih kontakata 1975. god. s iseljenicima prigodom njegova posjeta Južnoj Americi. Tada je rečeno kako je Pavlišić ipak postao predsjednik ilegalnoga „Katoličkog podzemnoga fronta”. Zamjeralo mu se i da stalno ističe riječ *hrvatski*.

„Međuopćinska komisija za vjerska pitanja riječke regije” svoj je opsežan dopis od 7. kolovoza 1967. godine, dakle, u počecima znamenitoga Hrvatskoga proljeća, uputila Komisiji za vjerska pitanja Izvršnoga vijeća Sabora SR Hrvatske u Zagrebu kao „Informaciju o djelatnosti klera” na svome području u zapadnoj Hrvatskoj. U dokumentu se spominje Pavlišić te se, između ostaloga, kaže: „da bi imenovanje biskupa Pavlišića rezidencijalnim biskupom nove Riječke nadbiskupije imalo veoma negativne posljedice ne samo na našem nego i širem području obzirom na njegov temperament, stavove, shvaćanja i veze”. Štoviše: „Pavlišić je prema saznanjima koja o njemu imamo, jedan od najmilitantnijih biskupa u zemlji”. Također: „Prvi je u zemlji pokrenuo štampanje antikomunističkih publikacija (...)”. U međuvremenu Pavlišić je i dalje podržavao ne sve, namjerno ističem, temelje nacionalnoga Hrvatskoga proljeća potkraj 60-ih i u počecima 70-ih godina.

Dakako, sva nepovoljna i oštra stajališta pojedinih državnih i partijskih tijela te pojedinaca prema J. Pavlišiću praktično, ipak, nisu mnogo značila. Iako su prikupili i znatan broj vijesti te sastavili i službene tekstove o Pavlišiću kao neprijatelju tadašnjega režima i njegovih nositelja, nisu se usudili krenuti i u njegovo javno i konkretno lomljenje. On i dalje ostaje veoma hrabar svećenik, pa i sasvim otvorenih časnih stajališta, dakle i kao vrhovnik Katoličke crkve u cijeloj zapadnoj Hrvatskoj, također javno i u svim svojim ostalim odnosima s vjernicima i nevjernicima.

17.

Cjelokupni crkveni i izvanckveni intezivni rad i djelovanje J. Pavlišića, rekosmo, redovito su praćeni i zapažani u tijelima službenih državnih vlasti i partijskih tijela Hrvatske, pa i cijele Jugoslavije poslije II. svj. rata, kao i civilnih udruga ovisnih i neovisnih o njima; naravno,

napose u crkvenim tijelima. No, povremeno, čak i u njima, kao i u pojedinim svećenika, javljaju se negativne ocjene i prigovori njegovu djelovanju u cjelini ili u dijelovima pa mu je i osobno veoma kritički i oštro prigovarano. Doduše, u dijelu istarskih vrhova u počecima, još uvijek u načelu talijanske crkve u oslobođenoj Istri, ipak se Pavlišiću oštrije ne zamjera, ali mu se i ovdje povremeno prigovara suradnja s institucijama pobjedničke vlasti, pa čak i s institucijama i udrugama kulture, znanosti itd. Službeno ne, ali privatno ga se nastoji odgovoriti od suradnje. No, sve je bilo uzalud jer je njegova suradnja s očito pojedinim poštenim predstavnicima civilnih vlasti i KPH/SKH u konačnici bila svrsishodna i korisna, pa tako i u nastojanjima da se vrate „podruštvljeni”, dakle oduzeti crkveni objekti. Tako je i biskup V. Burić više puta intervenirao pa je 1969. god. Komisiji za vjerska pitanja NR Hrvatske u Zagreb uputio dva dopisa, koja mu je zlačka sastavio i napisao upravo J. Pavlišić. Radilo se o oduzimanju niza crkvenih objekata u Rijeci, Lovranu, Kastvu, Poljanama i Pobrima. Pavlišić je u tome i prije, i tada, i poslije znao i usmeno intervenirati kod pojedinaca, a osobno i u nekim tijelima vlasti. Njegovo je pošteno djelovanje izazivalo sramotna osjećanja u pojedinim tadašnjih vlasnika otetih crkvenih objekata, pa su ona i zbog njihova poštenja vraćana.

Djelovanje je Josipa Pavlišića, dakle, postajalo toliko opsežno i sadržajno, pa čak postupno i vidljivo korisno, da je počeo biti visoko pozitivno ocjenjivan od crkvenih tijela, ali sada sve više i hrvatskih. Tako je u međuvremenu dobio, nevjerojatno za Crkvu u tadašnjoj Hrvatskoj, veoma visoko priznanje. Naime, 23. prosinca 1951. god. imenovan je naslovnim biskupom Bruzije (Frigija Felix), koja se nalazi u Maloj Aziji, a za Frigiju se smatra da je kao prva veoma rano u Maloj Aziji prihvatila kršćanstvo. Josip Pavlišić posvećen je za njezina naslovnoga biskupa u siječnju sljedeće 1952. godine, što se, dakako, pročulo s veoma visokim zanimanjem, s pravom i brojnim čestitkama.

Velike su, međutim, potrebe i dalje za većim brojem djelotvornih i vrijednih visokih voditelja Crkve u samoj domovini, a tako i u njezinoj zapadnoj Hrvatskoj, i dalje napose veoma radišnih i veoma uspješnih potrebnih svećenika, kao što je bio J. Pavlišić. On je kao svećenik tršćansko-koparske dijeceze istodobno, 13. prosinca iste 1951. godine, postao pomoćni biskup dr. Viktoru Buriću, a ređen je 13. siječnja 1952. godine. Dakle, postaje pomoćnik ordinarija senjske biskupije, kao i hrvatskoga prostora nekadašnje Riječke biskupije u Kvarnerskome primorju, a ona je bila osnovana 1925. god. u tadašnjoj Rijeci kada su taj grad i njezino područje zapadno od potoka Rječine i njezina utoka u Kvarnerski zaljev, kako rekosmo, pripadali Kr. Italiji. Za biskupa je J. Pavlišić posvećen 13. siječnja 1952. god. u Pazinu, a posvetitelj je bila veoma iznimna ličnost dr. Josip Ujčić, koji je došao iz Beograda gdje je bio nadbiskup, a inače je i on Istranin. Sudjelovali su u tome svečanome činu i biskup Viktor Burić i porečko-pulski ordinarij Dragutin Nežić. Štoviše, Josip Pavlišić već 5. veljače iste 1952. god. imenovan je i za dvostrukoga ovdašnjega generalnoga vikara, dakle i hrvatskoga dijela Riječke te cijele susjedne Burićeve Senjsko-modruške biskupije.

Ovdje treba ponovno istaknuti rečeno već ranije: iako su 1947. god. Istra i druga područja međunarodnopravno državno pripali Jugoslaviji, a u njoj i Hrvatskoj, problem crkvenih granica, međutim, iznenađujuće se ne rješava sve do 1969. godine, i to tek s formiranjem zaista

prostorno velike Riječko-senjske nadbiskupije i metropolije. Jedan od dvojice čelnika upravo je Josip Pavlišić, i to kao nadbiskup koadjutor. Dakle, i u višim crkvenim redovima definitivno je ocjenjeno da je on veoma koristan i uspješan svećenik.

Stanje je u toj dijecezi, naime, napose u Lici i Kordunu, bilo dugi niz godina katastrofalno zbog teških posljedica II. svj. rata, a osobito, primjerice, zbog smrtonosnoga djelovanja naci-fašističkih okupatorovih četničko-srpskih kvislinga. Katolička je crkva zaista bila strašno stradala jer su uništeni mnogi, čak i dragocjeni povijesni crkveni objekti, kao i sadržaji visokih vjerskih i drugih vrijednosti u njima i u drugim objektima. Stoga je stalno praktično aktivan Pavlišić odmah dao konkretne prijedloge i sugestije, a kad ga se baš i nije poslušalo, čak se usudio dati i oštrije primjedbe samome vodstvu biskupije kako bi se situacija nastojala ublažiti i prilike ubrzanije popraviti. No, još uvijek nije bilo dovoljno svećenika, a pogotovo ne onih koji bi znali s uspjehom i praktično brzo voditi institucije, pa, dakako, i onih s osobnom hrabrošću.

Tako je u ovoj dijecezi veoma dugo i napose praktično, ni više, ni manje, upravo osobno Pavlišić iz daleke Istre očito dobrovoljno morao veoma dugo djelovati kao župnik u kopnenim dijelovima svoje biskupije s njezinim Gorskim kotarom i Likom, pa i na Kordunu, i to u velikim i manjim središtima. Tako u gradu Ogulinu djeluje od 1956. do 1966., a potom u Gospiću kraće, od 1966. do 1969. godine. Istodobno je morao voditi brigu i za manje cjeline, za Trošmariju (1957.) i Oštarije (1958.), pa čak i za još pet župa, i to za Lički Osik, Lički Novi, Široku Kulu, Ribnik i Bilaj. Taj zaista nevjerojatno veoma opsežan, velik i težak, k tome i veoma odgovoran rad, ali i očito s nevjerojatno uspješnim rezultatima, nikada nije bio zaboravljen, pa je kasnije u Crkvi i zbog toga hvaljen. Evo jedne ocjene potonjega samoga vrhovnika Crkve u zapadnoj Hrvatskoj:

„Biskupijske kuće u Rijeci i Senju bile su razorene, odnosno teško oštećene, tako i mnoge crkve i župni stanovi širom prostranih područja Gorskog kotara, Like i Korduna. Ljudi su bili prestrašeni i zbunjeni. Zbog velikoga manjka svećenika Pavlišić je ubrzo uvidio da se sam mora neposredno angažirati u župnom pastoralu”.

Takvu je zaista visoku pozitivnu ocjenu s pravom izrekao sam potonji riječki nadbiskup i metropolit mons. prof. dr. sc. Ivan Devčić na velikoj Sv. Misi kao zahvalnici u časnoj, uglednoj i znamenitoj povijesnoj riječkoj katedrali Sv. Vida, a u povodu 100. obljetnice rođenja i 62. obljetnice biskupskoga ređenja pok. Josipa Pavlišića. Nadbiskup je rekao i nešto što se stalno i tada očito izbjegavalo izgovoriti ne samo u tijelima državne vlasti već čak i crkve – da je nadbiskup Pavlišić u mirnodopskome razdoblju bio gotovo i ubijen, i to upravo u vrijeme održavanja crkvene svečanosti u Gorskome kotaru. Naime, nadbiskup je „podsjetio kako su mons. Pavlišića u Čabru htjeli ubiti za vrijeme krizme. (...)”. Međutim, Pavlišić se nije sklonio, već je ostao pred zapanjenim napadačima kao visok muškarac i fizički stalno veoma snažan, a usto i duhovno veoma hrabar, pa tako i kao svećenik. Tako je izdržao i sve fizičke udarce po tijelu, kojih je bio velik broj, i to tako hrabro da su se trenutačne očite ubojice i one pripremljene da uđu u tučnjavu konačno zaista uspaničile i preplašile da su pobjegle.

Dakako da se to pročulo pa se Pavlišić, uz nove prijete, morao privremeno i skloniti. Međutim, stalno je dobivao pomoć sve većega broja sve hrabrijih vjernika, pa čak i nevjernika, jer svima je bilo jasno i očito da on pošteno teži i miru i sveopćem napretku svih, dakle, časnih vjernika i nevjernika.

Mons. prof. dr. sc. dr. Ivan Devčić s pravom ističe da ćemo mons. Josipa Pavlišića pamtiti i kao „biskupa graditelja i obnovitelja”. Iznimno je zaslužan za izgradnju Bogoslovskega sjemeništa u Rijeci, koje je ponovno otvoreno 1966. god. i čiji je bio vrhovni upravitelj. Najbitniji je bio i za korisno proširenje zgrade Nadbiskupije u Rijeci, kao i u izgradnji kuće u Senju, u koju je smještena tamošnja sadržajno zaista važna „Sakralna baština”, pa čak i od veoma velike povijesne i sadašnje vrijednosti. Brojne crkve i druge zgrade u Rijeci i drugdje bile su teško oštećene u doba II. svj. rata, ali i u mirnodopskome anticrkvenome poraću, pa i kasnije namjerno od očitih neprijatelja Crkve i vjere u nauk Isusa Krista. Također, bile su, već je rečeno, oduzete od staljinističkih i potonjih komunističkih državnih vlasti i drugih tijela. Pavlišić je stalno veoma hrabro intervenirao te su mnogi objekti popravljani, a još za njegova života vraćeni su gotovo svi oteti objekti. Ovdje treba dodati: neki su vraćeni čak uz osobnu ispriku dotadašnjih „vlasnika” ili njihovih očito poštenih nasljednika samome J. Pavlišiću te sa znatnom novčanom odštetom ili pomoći crkvi.

Sve je to i drugo pridonosilo, osim navedenih časti, dobivanju sve viših priznanja u „tekućem” poslu, pa namjerno ponovno s pravom ističemo, i u njegovu napredovanju u časnim zvanjima. Tako je od župnika u Istri, pa upravitelja sjemeništa u Pazinu preko naslovnoga biskupstva u inozemstvu i u domovini do praktičnoga pomoćnoga biskupa u Hrvatskoj, stigao, ni više, ni manje, sve do najvišega veoma časnoga položaja u zapadnoj Hrvatskoj, rekosmo, čak i do nadbiskupa i metropolita zaista prostorno velike te visoko ugledne crkvene zajednice sa sjedištem u Rijeci. Naime, neprijeporno je očito bio zaista visoko plodna, radišna i uspješna, pa stoga i veoma zaslužna ličnost.

Mnogima je bilo i sasvim očito jasno: čitav dotadašnji rad Josipa Pavlišića i u različitim, dakle, i u teškim nevremenima bio mu je tako uspješan i s toliko pozitivnih sadržaja da su zaista i pridonijeli njegovu osobnome daljnjemu veoma pohvalnome visokom napredovanju u Crkvi. Stoga ćemo sada dati podrobniji uvid u to kako je uopće postao velezaslužan nadbiskup cijele zapadne Hrvatske.

Josip Pavlišić je tako napose zaslužan i za rješenje problema grada Rijeke kao sjedišta najprije biskupije pa zatim i nadbiskupije. Za to se osobito zainteresirao 60-ih godina, u vrijeme Vatikanskoga koncila i svoga tadašnjega boravka u Rimu. Tako je po savjetu svojih nadležnih poznanika, od kojih su mu neki bili i prijatelji u Rimskoj kuriji, zatražio mišljenje klera u spomenutoj zapadnoj Hrvatskoj. On je savjet prihvatio, ali to izvođenje izazvalo je neočekivane diskusije, pa i negativnih sadržaja, čak i oštih. Uz ostalo, bilo je i prijedloga da se zaista veograd Rijeka s obje strane potoka Rječine, dakle i s velikim pripadajućim ostalim prostorom, pridruži isto tako obalnome Senju. Međutim, Senj je očito malen grad u odnosu na veliku Rijeku, iako je tamošnji biskup dr. Viktor Burić dobio u nadležnost i Rijeku, ali ne baš i svojom željom.

Na sve tajne i javne prigovore, međutim, Pavlišić je hrabro i javno odgovorao, uz ostalo, i tiskanjem zasebnoga izdanja, zvanoga i poznatoga tek kao „brošura”, što ona, naravno, nije. To je *Biskupije Rijeka i Senj-Modruš. Povijesni podaci*, a tiskana je 1968. god. u Zagrebu. Naime, mnogi, čak i oštri protivnici Pavlišićeva mišljenja i htijenja smatrali su da će prostorna udaljenost od obalne Rijeke, primjerice dio kopnene Like, znatno utjecati na propadanje Crkve u tome udaljenome ličkome području. Stoga je, uz ostalo, Pavlišić nadležnome kardinalu Šeperu, nadbiskupu u Zagrebu, god. 1967., napisao i sljedeće zaista konstruktivno ispravno tumačenje: „Upravljanje Rijeke iz Senja jednako je kao i kad bi se upravljalo Zagrebom iz Varaždina ili Splitom iz Makarske”.

Biskupska konferencija Jugoslavije u lipnju 1968. godine konačno je ipak, i to čak samo s jednim glasom protiv i tri suzdržana, bila za Pavlišićevo stajalište – da se „konstituiraju jedna riječko-senjska dijeceza sa sjedištem u Rijeci i podiže na rang nadbiskupije i metropolije”.

Postupno se Pavlišićevu stajalištu ipak u svojim visokim godinama života konačno približio i biskup Burić, pa je u kolovozu 1969. god. Sv. Stolica donijela odluku o formiranju Riječko-senjske nadbiskupije i metropolije sa sjedištem upravo u Rijeci. Međutim, pri tome je Modruška biskupija ponad Senjske prestala postojati.

Godine 1969., dakle, došlo je do ustanovljenja zaista prostorno i na druge načine velike riječke crkvene pokrajine, a J. Pavlišić je 20. kolovoza, rekosmo, odmah imenovan njezinim nadbiskupom, i to kao koadjutor u toj Riječko-senjskoj nadbiskupiji. Naime, zaslužan biskup dr. Viktor Burić zbog godina života te zdravstvenoga stanja nije mogao sam upravljati. To znači da se s Pavlišićem, ipak, računalo već i ranije u Vatikanu te da je ta Nadbiskupija prirodno nadležna za cijelu zapadnu Hrvatsku, pa su protivna ranija stajališta bila očito suvišna. U nju su tada ušle biskupije Krčka (svi otoci u Kvarnerskome primorju s otokom Rabom na jugu) i Porečko-pulska te Pazinska administratura, obje u Istri.

Nadbiskupija je imala, dakako, i znatnijih teškoća, npr. osobito financijskih, a opet je upravo Pavlišić tako korisno i znalčki djelovao, kao da je Bodul s mojega zavičajnoga otoka Krka pa se radosno smijao kad sam mu to rekao. Postupno je pribavio i toliko novaca, uz ostalo i veoma veliku svotu samoga pape Ivana Pavla II., da je čak i uz dozvolu dijela tadašnjih razumnih nadležnih komunističkih državnih vlasti, napose onih u zapadnoj Hrvatskoj, u razdoblju od 1985. do 1988. god. bila podignuta jedna prava palača. U nju su ušli Bogoslovsko sjemenište i Svećenički dom, dok je stara zgrada uređena za Visoku bogoslovnu školu (otvorena je bila već 1947.) te za Caritas u okviru Nadbiskupije 90-ih godina u doba hrvatskoga Domovinskoga rata. Konačno, u god. 1990. mogli su početi studirati i laici, i to, također, Pavlišićevim višegodišnjim inzistiranjem.

18.

Cjelokupno očito veoma uspješno i korisno djelovanje nadbiskupa i metropolita mons. J. Pavlišića praćeno je na različite načine, dakako, i od dijela državnih i političkih vlasti, a povremeno veoma oštro i negativno. Pozitivno se reagiralo, pa čak i poetski javno. Tako je Ante

Sironić izradio opsežan *Recital Josipu Pavlišiću nadbiskupu riječko-senjskome i metropoliti riječkom*, a „*prigodom 30-godišnjeg biskupskog jubileja recitirali su na akademiji bogoslovi: Stjepan Zeba, Marijo Dagostin, Petar Belanić 18. ožujka 1982. u Nadb. Domu u Rijeci*”. Djelo se sastoji od pet veoma korisnih i zanimljivih sadržajnih cjelina, a ovdje prenosimo kao napose karakteristično samo prvi i drugi dio treće cjeline. Tiskane su u knjizi *Neumorni radnik (...)* (cijeli naslov nalazi se u popisu literature na kraju ove radnje).

III.

P r v i

Fijukom ostrim ga dočeka bura,
simfonijom zvučnom,
u gradu na Rječini maloju.
Rane su teške, duboke, još tamo od Rata.

Započe nove staze – duge,
biskupijom Senjsko-modruškom
i hrvatskim dijelom Riječke:
hodom, biciklom, motorkotačem, autom,
kroz omrzle grane,
pod ugrijanom sunčanom kapom,
po blijedoj mjesечеvoj sjeni,
poput Pavla iz Tarza.

D r u g i

Prezbiteri ga čekaju, primaju rado,
i suradnjom slaže se obilni plod.

Crno – polako...postaje sivo...
sivo opet – polako...bjelinu poprима,
u gradu, na selu.

Mnoštva se kupe:
Ogulinskim i Gorskim krajem,
Kordunom i Likom.

Zadrhta svečano pod Nehajem grad,
i obalom kršnom,
mjesta, uz mramorno mlatanje mora.

To je točna i precizna ocjena apsolutno uspješnoga djela mons. Pavlišića. Pjesnik je sasvim praktičnu stranu života toga svećenika u nekoliko stihova izvrsno točno iskazao. Tako i treba!

19.

Prvi nadbiskup i metropolit, a sasvim očekivano i sasvim prirodno, postao je dotadašnji dugogodišnji senjsko-modruški biskup i Pavlišićev nadređenik dr. Viktor Burić, koji je uz ostalo, bio i veliki intelektualac. Rečeno je ranije, no, namjerno se ponavlja, imao je puno godina života, a usto je imao i teže zdravstvene tegobe te se u potpunosti oslonio na Istranina. Naime, J. Pavlišić postao je koadjutor toga metropolita. Toliko je bio cijenjen da je istodobno dodatno nagrađen postavši i naslovni nadbiskup Pićna u svojoj zavičajnoj Istri, što je zaista velika čast. U međuvremenu, naravno, morao je biti razriješen svih dotadašnjih dužnosti, dakle, u Ogulinu, Gospiću i Perušiću. Dakako, ostaje stalno i dalje veoma vrijedan djelatnik „na terenu”, pa je 1973. god. postao i apostolski administrator. Idućih 16 godina, od 18. travnja sljedeće 1974. god. pa do odlaska u zaista zasluženu mirovinu 5. siječnja 1990. godine, mons. J. Pavlišić veoma uspješno i korisno brzo djeluje kao riječko-senjski nadbiskup i, naravno, kao metropolitanski glavar, ali i kao sveopći javni djelatnik.

Sudjelovao je, dakako, pravodobno i u biranju svojega nasljednika. Nasljednik mu postaje mons. prof. dr. sc. Anton Tamarut iz Novalje na o. Pagu. Uz ostalo, bio je i redoviti sveučilišni profesor na Teologiji u Rijeci te generalni vikar Krčke biskupije, pa i šibenski biskup u Dalmaciji itd.

Od 4. XII. 1987. god. koadjutor je mons. Pavlišića, a od 5. siječnja 1990. god. i riječko-senjski nadbiskup. No, taj zaista očito vrijedan i uspješan Pavlišićev suradnik i nasljednik naglo je preminuo 28. lipnja 2000., dakle, znatno prije samoga mons. Pavlišića.

I tako je Pavlišić kao nadbiskup u miru dočekao i svoga drugoga nasljednika, i to u ličnosti mons. prof. dr. sc. Ivana Devčića, također, natprosječno uspješnoga dotadašnjega i današnjega djelatnika. Rođen je 1948. god. u ličko-senjskome podvelebitskome naselju Krasno. Teologiju je započeo studirati u Rijeci, a diplomirao je na znamenitoj Gregorijani u Rimu, na kojoj je i doktorirao iz filozofije. Plodan je znanstvenik i stručnjak iz filozofije, a bavi se i povijesnim, etičkim i drugim temama. Svećenik je od 1975., i to u Riječkoj nadbiskupiji, a ističe se i kao rektor Bogoslovskega sjemeništa, sveučilišni profesor i predstojnik Teologije (dijela Sveučilišta u Zagrebu), predavač i na drugim fakultetima, glavni urednik i član uredništava itd. Konačno, 17. studenoga 2000. godine Sv. Otac Ivan Pavao II. imenovao ga je riječkim nadbiskupom i metropolitom, dakle, Pavlišićevim nasljednikom. Veoma je aktivan i danas, pa tako i kao član Stalnoga vijeća Hrvatske biskupske konferencije te predsjednik dvaju njezinih odbora. Sudjelovao je s priopćenjima na nizu znanstvenih i drugih skupova te ima objavljenih knjiga i veoma mnogo rasprava i članaka.

Mons. Pavlišić mnogo toga je, rekosmo, čak i „zidarski” i slično „tehnički” uredio, sredio, izgradio itd. na svome velikome i dugovremenskome zaista časnome mjestu veoma uspješnoga duhovnika. Već su ranije spomenuti neki primjeri, a sada još namjerno dodajemo kao primjer da je podigao 1975. god. kuću matice Družbe sestara Presvetoga srca Isusova u Drenovi, naselju uz samu Rijeku.

I ovo još, također, napose ističem: mons. J. Pavlišić temeljito je dao srediti i zapuštenu unutrašnjost velike povijesne palače u Rijeci, a u kojoj je sjedište nadbiskupije te ju je još i korisno proširio. Tako je bila, primjerice, dograđena zgrada knjižnice Teologije, a u njoj je zaista veoma bogat sadržaj.

20.

Osim svih navedenih, čak i sve viših priznanja u „tekućemu” poslu na putu od „maloga” i mladoga duhovnika i župnika stigao je J. Pavlišić do zaista veoma visokih službi i radnih mjesta, pa tako i do statusa nadbiskupa i metropolita prostorno veoma velike i veoma važne crkvene katoličke zajednice u Hrvatskoj, i to u njezinome cijelome zapadnome prostoru, sa sjedištem u Rijeci. Namjerno ponavljam: poslije II. svj. rata pod tim imenom integrirana su u jedan grad Rijeku oba dotadašnja grada – Fiume (Rijeka) u Kr. Italiji i Sušak u Kr. Jugoslaviji, na državnoj granici uz utok grobničkoga potoka Rječine u Kvarnerski zaljev Jadranskoga mora.

Postao je Pavlišić toliko visoko zaslužni djelatnik zasebno i općenito i za taj velegrad Rijeku, da je u naše dane zaslužen postao dobitnik i njegova najvišega priznanja Nagrade za životno djelo, a to nije baš čest „slučaj” za duhovnike u Hrvatskoj uopće.

Godine 2010., na petogodišnjicu njegove smrti, u riječkoj katedrali Sv. Vida održao je misu zadušnicu već navedeni njegov drugi nasljednik – nadbiskup i metropolit mons. prof. dr. sc. mons. Ivan Devčić. Uz drugo, istaknuo je i sasvim manje poznato, ali isto tako vrijedno i korisno u Pavlišića – „njegovu fizičku snagu, ali još više duhovnu jakost crkvenog pastira u teškim vremenima (i to kao...) veliki borac za Božje kraljevstvo”. I zaista je tako bilo pa mu je 2015. godine, kao nekadašnjem župniku te veoma korisnome djelatniku u Ogulinu i okolici, u tamošnjoj goranskoj crkvi Sv. Križa, na blagdan Sv. Josipa, na svečanosti u povodu 100. rođendana, spomen-ploču otkrio gospičko-senjski biskup dr. Mile Bogović.

Upravo sada, u trenucima pisanja ove radnje, u javnost stiže vijest o još jednome zaista velikome priznanju: u lipnju ove 2015. god. objavljeno je u javnome tisku da je riječki nadbiskup dr. Ivan Devčić „donio odluku o osnivanju Katoličke osnovne škole ‘Josip Pavlišić’” u Rijeci, pa je i proradila u ovoj školskoj godini. Za ravnateljicu je imenovana s. Maja Doleneć iz Družbe Kćeri Marije Pomoćnice, odnosno salezijanka Don Bosca. Naravno, i sve to treba se prihvaćati sa zaista velikom hvalom i čašću jer je on takvo priznanje zaista taslužio.

Josip Pavlišić je već za života, kao svećenik, dobivao, uz ona crkvena, velikodostojnička mjesta, i niz već navedenih i opisanih priznanja, pa čak i u obliku tiskanih edicija u njegovu čast. Tako je 1988., u pedesetoj godini njegova duhovničkoga djelovanja, objavljena knjiga već i s uočljivo pohvalnim naslovom *Neumorni radnik*. Isto tako, u povodu polustoljetnoga biskupovanja, u njegovu je čast izdana još jedna edicija *Istini i ljubavi. Zlatni biskupski trag*, u kojoj je osobiti naglasak na prvome dijelu naslova knjige jer je to bilo monsinjorovo biskupsko geslo. Tu je i uvodna riječ samoga slavjenika, a završni je tekst napisao njegov drugi nasljednik u Rijeci nadbiskup i metropolit prof. dr. sc. Ivan Devčić, dok između njih teku članci više autora. (O ovome više kasnije u ovoj radnji).

21.

Zadnje, zaista veoma visoke godine životnoga vijeka mons. Josip Pavlišić prebivao je u Bogoslovnome sjemeništu „Ivan Pavao II.” u Rijeci. Kao svestrano poznati i zaslužni „biskup terena”, a fizički redovito veoma snažan i rijetko slabašan te zdravstveno veoma jak čovjek, tijekom posljednje godine i pol dana dugoga životnoga vijeka ipak je postao tjelesno prirodno slabiji, no, dakako, nikako ne i umno. Tako je povremeno uspješno koncelebrirao na Sv. Misama, a primao je, naravno, i posjete, pa i autora ovoga članka.

Nadbiskup i metropolit mons. Josip Pavlišić umro je u Rijeci nakon relativno kraćega poboljevanja, u 91. godini života, i to 9. prosinca 2005. godine. Otišao je u istome Bogoslovnome sjemeništu „Ivan Pavao II.”. Tijelo mu je bilo izloženo naklonu veoma brojnih poštovatelja u Nadbiskupijskoj dvorani 10., 11. i 12. prosinca te istoga zadnjega dana i u sjemenišnoj kapeli Ivana Pavla II.. U njoj je Sv. Misu održao sjemenišni rektor mons. Nikola Uravić. Svi pogrebni obredi bili su sljedećega dana, 13. XII. u povijesnoj zgradi znamenite katedrale Sv. Vida, gdje mu je bilo izloženo tijelo, dok su istodobno zvonila zvona svih riječkih župa. Na ispraćajnoj su misi bila 23 biskupa kao i veoma mnogo svećenika, naravno, i vjernika. Pogrebne obrede vodio je nadbiskup i metropolit mons. prof. dr. sc. Ivan Devčić, a tijekom sprovoda Sv. Misu vodio je kardinal Josip Bozanić, zagrebački nadbiskup i metropolit, inače podrijetlom iz Vrbnika na o. Krku, ranije i biskup Kvarnerskih otoka.

U međuvremenu stigla je preko kardinala Sodana veoma visoka pisana dragocjenost, i to samoga Sv. Oca. Pročitao ju je Apostolski nuncij u Republici Hrvatskoj Francisco Javier Lozano. U toj poruci pape Benedikta XVI., koja je upućena nadbiskupu i metropolitu mons. Ivanu Devčiću s izrazima suosjećanja, kaže se sljedeće:

„Sveti Otac očituje svoje živo suosjećanje u žalosti koja je pogodila Vašu nadbiskupiju, te istodobno svraća pozornost na nesebično svećeničko i biskupsko svjedočanstvo, koje je pokojnik za sobom ostavio, i na njegovu uzornu revnost u svakodnevnoj neumornoj službi narodu Božjem, koji mu je bio povjeren u posebno teškim vremenima”.

Tijekom obreda u čast mons. Josipa Pavlišića govorili su kardinal i zagrebački nadbiskup Josip Bozanić, riječki nadbiskup Ivan Devčić, riječki gradonačelnik Vojko Obersnel, istarski porečko-pulski biskup Ivan Milovan i ličko-senjski biskup Mile Bogović.

22.

Iz sadržaja ovoga priloga, koji je sada pred čitateljima, vidljivo je zaista veliko i vrijedno djelo jedne važne i znamenite ličnosti. O toj časnoj ličnosti sačuvana je i znatna količina arhivske i druge pisane građe, uz ostalo, i u arhivu Riječke nadbiskupije/metropolije, kao i u drugim crkvenim, ali i u državnim te privatnim pohranilištima vrela te kod udruga.

Ima i veći broj priloga objavljenih u televizijskim i radijskim emisijama te na mrežnim stranicama. Objavljene su i dvije već navedene sadržajno veoma važne knjige. Prva je iz 1988., a druga iz 2002. godine, obje tiskane u Rijeci.

Tako je *Neumorni radnik Josip Pavlišić nadbiskup riječko-senjski i metropolita riječki. Zlatomisnik 50 1938-1988.* naslov edicije u povodu njegova 50-godišnjega zlatnomisničkoga jubileja, i to kao dio riječke Male biblioteke „Zvona”. Izdavač je Uredništvo „Zvona”, za knjigu odgovara dr. Josip Šojat, a uredio ju je Ante Sironić, urednik „Zvona”. Knjiga ima 156 stranica, uključivši i fotografije. Sve je već bilo tiskano u povremenome istoimenome glasilu „Zvona”. Urednik je na početku svoje „Uvodne riječi” naglasio o sadržaju knjige: „Mogli bismo reći da je to usklađena svojevrsna životna priča raznolikog, kontrastnog mozaičkog stila”. Knjiga dalje ima „VII odsjeka”. Prva serija je iz pera samoga jubilarca: „Bezbrizni dani”, „Osnovna škola”, „Prvi put u velegradu”, „Abiturijenski dani”, „Dani prije mlade mise”, „Biskupov službeni pohod”, „Svršio je rat”, Otvaranje Sjemeništa”, „Na manuelnom radu”, „Biskupova posveta”, „U poslu izvan Rijeke”, „Kozjim stazama”, „U sjeni katedrale i posjetu župama”, „Na ruševinama”, „Briga za Sjemenište”, „Marijanska godina u burnim danima”, „Jezgra modruške biskupije”, „Uvid u ogulinsku župu” (dio priloga nije naveden u „Sadržaju” na kraju knjige). U poglavlju „Duhovni pozivi” su sljedeći prilozi: „Nadbiskupov poziv na misije” i „Svečani skup na brdu”, te intervju s Ivanom Devčićem: „Svjetski molitveni dan za duhovna zvanja”. U III. odsjeku „Na dalekim stazama” govori Pavlišić o svojim putovanjima: „Po sjeverozapadnoj Evropi”, „Apostolat mora-pomoraca” (u Africi), o „Kongresu u Africi”, „Po južnoj Africi zrakom i kopnom”. Dalje je u poglavlju „Uz neke datume” Pavlišićev razgovor s I. Devčićem, a Ante Sironić donosi više cjelina. Prenosi se i ono što je Pavlišić pisao u povodu jubilarne 150. broja „Zvona”, kojemu je poslao svoj blagoslov čak papa Ivan Pavao II. Zatim je cjelina „Zdanja govore”, u kojoj su tekstovi Pavlišića, Sironića i Devčića o crkvama, pa i blagoslov nadbiskupa Pavlišića „Novome krilu” Bogoslovskega sjemeništa u Rijeci 1988., o čemu govori opširan tekst I. Devčića i u sljedećemu poglavlju „Zlatni krug”. Na kraju je „Odjek stiha” u slavljenikovu čast, i to s pjesmama Serafina Mičića iz 1952. i Ante Sironića iz 1977., te „Recital” Stjepana Zebe, Marija Dagostina i Petra Belanića 1982. godine, koji je napisao A. Sironić.

Iduća je velika edicija veoma karakteristična već s dvije riječi na njezinim vanjskim koricama: „*Istini i ljubavi*”, jer su one nadbiskupovo životno geslo. Taj zbornik radova *Istini i ljubavi. Zlatni biskupski trag mons. Josipa Pavlišića* naslovljen je i nadbiskupovom slikom na prvim vanjskim koricama ovoga zaista grandioznoga i raskošnoga tvrdo ukoričenoga izdanja Nadbiskupskoga ordinarijata u Rijeci. Edicija je objavljena u velikome enciklopedijskome formatu, sa 191 stranicom teksta i fotografijama u boji te crno-bijelim fotografijama. Objavljena je u siječnju 2002., a u povodu 50. obljetnice posvećenja za biskupa. U ime nakladnika odgovoran je mons. prof. dr. Ivan Devčić, koji je s mons. mr. Emilom Svažićem urednik. Na str. 4 na hrvatskome je tiskana sljedeća veoma značajna *Čestitka Ivana Pavla II.:*

„Veoma štovanom bratu Josipu Pavlišiću, ranije riječkom nadbiskupu, koji slavi zlatni biskupski jubilej, toplo čestitam dugotrajnu i osmišljenu duhovnu zauzetost te mnogobrojne pastoralne pothvate radosno poduzete u korist evanđeoskog napretka povjerenih mu kršćanskih vjernika. Dok mu od Krista molimo puninu radosti, rado mu podjeljujemo apostolski blagoslov kao zalag božanske nagrade.”

Iz Vatikana, dana 7. prosinca 2001. godine
Ivan Pavao II Joannes Paulus II”.

Na str. 5 nalazi se papina fotografija u boji, a ispod nje na latinskome gornji pozdravni tekst, također s istim potpisom *Joannes Paulus II*. Na idućim stranicama tiskana je „Uvodna riječ” mons. Devčića, zatim fotokopije izvornika dviju bula na latinskome o imenovanju J. Pavlišića pomoćnim biskupom senjsko-modruškoga biskupa dr. Viktora Burića, te nadbiskupom-koordinatorom Riječko-senjske nadbiskupije. Zatim slijedi „Riječ nadbiskupa”, s poglavljima „Uspomene”, „Poruke” i „Razgovori” (str. 9-112). Dalje je poglavlje „Riječ o nadbiskupu” s člancima čiji su autori Nikola Uravić, Marija Magdić, Dinko Popović, Anamarija Rakocija, Emil Svažić, Dobroslava Mlakić i Stanko Dodig. Tu je i „Skica za portret” sljedećih autora: Serafin Mičić (pjesma), Anton Bogetić, Milan Simčić, Ivoslav Linić, Juraj Petrović, Dinko Popović, Marijan Jurčević, Tomislav Sporčić, Nikola Uravić i Maks Peč. U napisu „Riječ za kraj” piše Ivan Devčić kao nadbiskup i metropolit riječki: „Izvanredan biskup u izvanrednom vremenu”. Na zadnjoj, str. 191., nakon niza fotografija u boji, otisnuto je 15 važnih datuma na dotadašnjem životnome putu J. Pavlišića, od njegova rođenja 18. prosinca 1914. do 13. siječnja 1990., a u povodu 50. obljetnice biskupskoga ređenja u riječkoj katedrali.

Taj je zbornik zaista kapitalno djelo, ali, dakako, ne samo o dotadašnjemu slavljenikovu životu, tijekom proteklih 50 godina, već i tijekom ranijih godina jer u trenucima ediranja zbornika slavljenik ima 76 godina života. Mnogo toga rečeno je i o zbivanjima izvan njegova profesionalnoga puta, i to napose zato jer su to, rekli smo već ranije, zaista prijelomna vremena, dakako povremeno i veoma teška nevremena, pa tako i za J. Pavlišića osobno i za Crkvu u cjelini i u zapadnoj Hrvatskoj.

O životu i djelu velikana kakav je mons. Josip Pavlišić, rekosmo već, ima još objavljenih radova, od kojih na kraju donosimo imena nekoliko autora te naslova njihovih knjiga i članaka.

§

Ovime završavamo ovaj prilog o životnome vijeku znamenite ličnosti i veoma zaslužnoga velikana u crkvenome kršćanskome katoličkome te u ostalome životu Istre, Kvarnerskoga primorja i Gorskoga kotara, dakle, zapadne Hrvatske kao jugozapadnoga dijela Republike Hrvatske, sa znatnim dijelom na sjeveroistočnoj obali Jadranskoga mora, pa i izvan nje, te s nizom odjeka napose još u susjednim kopnenim područjima Like i Korduna, također kao dijelu Republike Hrvatske.

Zahvala

Pri izradi dijelova ove radnje i u popravcima gotova teksta osobno su mi svesrdno pomogli mons. prof. dr. sc. Ivan Devčić, riječki nadbiskup i metropolit, dr. sc. Marko Medved, docent Teologije u Rijeci, Područnoga studija Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, mons. dr. sc. Milan Simčić, crkveni odvjetnik Metropolitanskoga ženidbenoga suda u Rijeci, a s dodatnom literaturom Branko Benčić, knjižničar Teologije u Rijeci. Lijepa im hvala!

Izbor literature

1. Miroslav Akmadža, *Odnos biskupa riječke metropolije i jugoslavenske komunističke vlasti*, *Riječki teološki časopis*, XVII, 2, Rijeka, 2009, str. 277–310.
2. Miroslav Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, Zagreb-Slavonski Brod, 2013.
3. Marijan Bartolić, Ivan Grah, *Crkva u Istri – osobe, mjesta i drugi podaci porečke i puljske biskupije*, III. dopunjeno izdanje, Pazin, 1999.
4. Mile Bogović, „Rijeka kao biskupsko središte”, *Sv. Vid, Zbornik*, I, Rijeka, 1995, str. 91–101.
5. Mile Bogović: „Problemi oko nastajanja Riječke biskupije (1918–1925)”, *Sv. Vid, Zbornik*, III, Rijeka, 1998, str. 69–87.
6. Lavo Čermelj, *Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria*, Ljubljana, 1953.
7. Ivan Devčić, „Povijest sjemeništa u Rijeci. Od niže gimnazije do teološkog fakulteta”, *Sv. Vid, Zbornik*, I, Rijeka, 1995, str. 127–134.
8. Ivan Devčić: „Nasilno zatvaranje sjemeništa u Rijeci prije četrdeset godina”, *Sv. Vid, Zbornik*, II, Rijeka, 1995, str. 233–240.
9. Ivan Devčić, „Bogoslovsko sjemenište i visoka bogoslovska škola u formiranju nove metropolije”, *Riječki teološki časopis*, XXIV, 2, Rijeka, 2010, str. 371–318.
10. Ivan Devčić, „Bogoslovsko sjemenište i Visoka teološka/bogoslovska škola u Rijeci u razdoblju komunizma (1947. – 1990.)”, u zborniku: „*Visoko školstvo na području Riječko-senjske metropolije*”, Zagreb-Rijeka, 1999, str. 271–320.
11. Ljubo Drndić, *Oružje i sloboda Istre 1941. – 1943.*, Zagreb – Pula, 1978.
12. Mirjana Grce, „Katolička OŠ ‘Josip Pavlišić’ počinje s radom 7. rujna 2015.”, *Novi list*, LXIX, 22187, Rijeka, 1. 8. 2015., str. 13.
13. Marko Medved, „Biskupi Viktor Burić i Josip Pavlišić u formiranju Riječko-senjske nadbiskupije i metropolije”, *Riječki teološki časopis*, XXVII, 2, Rijeka, 2010, str. 311–377.
14. Marko Medved, *Riječka crkva u razdoblju fašizma. Nastanak biskupije i prvi talijanski upravitelji*, Rijeka, 2015.
15. Božo Milanović, *Moje uspomene*, Pazin, 1976.
16. *Neumorni radnik. Josip Pavlišić. Nadbiskup riječko-senjski i metropolita riječki. Zlatomisnik. 1938-1988.*, Rijeka, 1988.
17. Josip Pavlišić, *Biskupije Rijeka i Senj-Modruš. Povijesni podaci*, Zagreb, 1968.

18. „Josip Pavličić”, u zborniku: *Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943-1968*, Rijeka, 1968, str. 368–369, s ftg.
19. *Papa Ivan Pavao II. govori Hrvatima. Svi pozdravi, govori i poruke pape Ivana Pavla II. koje je uputio Hrvatima za vrijeme svojega pontifikata od 1978. do 2005.* Priredio i uredio: Božidar Nagy, SJ. Zagreb, 2011.
20. Makso Pelozza, *Riječka metropolija. Prošlost i sadašnjost. Bibliografija*, Rijeka, 1973.
21. *Povijest obvezuje. Povijesni korijeni Gospičko-senjske biskupije. Zbornik biskupa Mile Bogovića.* Rijeka, 2004.
22. Zvonko Ranogajec, *Ličko-senjska županija*, Zagreb, 1997.
23. Nikola Stražičić, Darinko Munić, Petar Strčić: *Županija Primorsko-goranska. Povijesni pregled od najstarijih vremena današnjih dana. The County of tke Coats and Gorski kotar. Historical overview from anciente times to present day.* Rijeka, 1996.
24. Petar Strčić, *Od papieža Aleksandra III do papieža Jana Pawla II. Krotki zarys historii Pomorza Kvarnerskiego, Gorskiego Kotaru i Istrii Liburnijskej. Z okazji wizyty papieža Pawla II. Z okazji wizyty papieža Jana Pawla II (czerwiec 2993 roku).* Rijeka, 2003.
25. Petar Strčić, „Riječka nadbiskupija i metropolija. Nacrt za povijesnu sintezu. U povodu prvoga posjeta Rijeci i Primorsko-goranskoj županiji pape Ivana Pavla II. (lipanj, 2003.)”, *Sv. Vid, Zbornik*, 8, Rijeka, 2003, str. 11–63.
26. Stipan Trogrlić, *Odnosi Katoličke crkve u Istri i jugoslavenske državne vlasti 1945. – 1954.*, Pazin, 2008.
27. *Visoko školstvo na području Riječko-senjske nadbiskupije*, Zbornik, Zagreb-Rijeka, 1999.

Petar Strčić

Monsignore Josip Mario Pavlišić (1914 – 2005)
Arcivescovo e metropolita della Croazia occidentale

Riassunto

Tra i personaggi particolarmente illustri della Croazia occidentale (Istria, Gorski kotar, litorale quarnerino) – situata nella parte nordorientale del Mare Adriatico – si trovano, per es., Matija Vlačić, Franjo Krsto Frankopan, Ivan Mažuranić, il sacerdote della Chiesa cattolica Franjo Rački, e anche Josip Mario Pavlišić (28 dicembre 1914 – 9 dicembre 2005). Josip Mario Pavlišić proviene da una famiglia croata. Su questo territorio i croati sono la maggioranza assoluta della popolazione, da secoli sottoposta al potere delle governanti strutture straniere. Anche se suo padre molto presto perde la vita nella Prima guerra mondiale, il ragazzo stava abbastanza bene grazie alla cura della madre. Ha avuto molto successo durante la sua educazione. Durante le condizioni di un caos sociale, lui divenne laureato sacerdote cattolico e molto presto anche parroco. Nel frattempo ha vissuto quasi fatali giorni della sua vita. Inoltre, dopo la Prima guerra mondiale la sua terra nativa – Istria fu occupata dal Regno d'Italia, in cui governavano i fascisti, e nella Seconda guerra mondiale anche i loro alleati nazisti tedeschi e i quisling sia stranieri che quelli nazionali. Molte persone sono state uccise, e quasi lo è stato anche Pavlišić. Il sacerdote fu attivamente incluso nel movimento di liberazione nazionale sotto la guida dei comunisti, di cui alcuni divennero stalinisti, e Pavlišić quasi perse la sua vita dopo l'anno 1945. Lui si mantenne con il suo assoluto coraggio ed onestà, nonché attraverso la collaborazione con persone normali facenti parte del nuovo governo. È vincitore del riconoscimento papale e del Premio della Città di Fiume. Ebbe lo status del arcivescovo/metropolita a Fiume (per tutta la Croazia occidentale), del vescovo titolare in Istria e nell'Asia minore ecc. La Scuola cattolica elementare a Fiume fondata nel 2015 porta il suo nome. Su di lui si organizzano diverse manifestazioni e si pubblicano diversi articoli ed edizioni.

PAROLE CHIAVE: Josip Mario Pavlišić, arcivescovo della Croazia occidentale, Istria, litorale quarnerino, Gorski kotar, Lika, Fiume

HRVATSKI ČITAONIČKI POKRET I NJEGOVA REALIZACIJA NA OTOKU KRKU (XIX. I POČECI XX. STOLJEĆA)

izvorni znanstveni rad

Hrvatski čitaonički pokret u Banskoj Hrvatskoj i na ostalome hrvatskom prostoru u Austro-Ugarskoj jedno je od najsadržajnijih uporišta – u prvome redu u borbi za nacionalni opstanak Hrvata u XIX. i u počecima XX. stoljeća. U okviru toga pokreta kao osobito u nacionalnome smislu osjetljivu prostoru sudjelovala je i Pokrajina Istra s Kvarnerskim otocima u austrijskome dijelu Austro-Ugarske Monarhije. Prve čitaonice su u skladu s prilikama imale političku ulogu te su participirale u krucijalnim političkim i društvenim zbivanjima, najčešće ih usmjeravajući u zadanome pravcu, uvelike utječući na izrastanje i učvršćivanje moderne nacionalne svijesti hrvatskoga puka. Takva situacija je i na otoku Krku, gdje je djelovalo deset čitaonica, i to u Vrbniku, Baški, Puntu, Omišlju, Dubašnici, Malinskoj, Krku, Dobrinju, Jurandvoru i Sv. Vidu.

KLJUČNE RIJEČI: hrvatski čitaonički pokret, austrijska pokrajina Istra s Kvarnerskim otocima, čitaonice, otok Krk

I. Politička situacija istarsko-kvarnerskoga prostora prve polovice XIX. stoljeća

Kada je Napoleon 1797. g. srušio Mletačku Republiku, dotadašnja mletačka Istra pripala je Habsburškoj Monarhiji koja je ondje provela neke reforme. Tako su u gradovima izjednačeni plemići i pučani, a gradovi – do tada neki upravno samostalni – uklopljeni su u okružja kao

šire upravno-političke jedinice.¹ Mirom u Požunu, međutim, Beč je 1805. g. nekadašnju mletačku Istru² morao prepustiti Francuzima, a četiri godine kasnije mirom u Schönbrunnu i svoj dio Istre.³ Francuzi su Istru uklopili u sastav nove upravne cjeline – *Ilirskih provincija*; nekadašnji mletački prostor u upravnome pogledu podređen je Trstu, a austrijski dio Karlovcu. Uskoro je i taj austrijski dio – bez Liburnijske Istre – godine 1811. predan u nadležnost Trsta.⁴

Porazi Napoleonove vojske 1813. g. omogućili su Habsburškoj Monarhiji povratak u Istru.⁵ Usljedio je više upravnih reformi. Tako, godine 1814. formirana je upravna cjelina Austrijsko Primorje sa sjedištem u Trstu, s tri okruga: Gorički, Istarski – nekadašnja mletačka Istra i neki susjedni slovenski kotarevi, te Riječki – nekadašnja austrijska Istra, Labin i Kvarnersko primorje s dijelom Gorskoga kotara; od Dalmacije odcjepljeni su Kvarnerski otoci – Krk, Cres, Lošinj i dr., te su 1815. g. uključeni u Riječki okrug.⁶ Godine 1816. osnovana je *Kraljevina Ilirija*, u sastav koje je ušla i Istra. Kada je tadašnja Rijeka 1822. g. vraćena Banskoj Hrvatskoj, Kvarnerski otoci upravno su podređeni Pazinu, kao novome središtu istočnoga okruga Istre.⁷ Konačno, nekadašnji mletački i pazinski dio Istre spojeni su 1825. g. u jedan okrug, s Pazinom kao administrativnim i financijskim središtem.⁸ Pokrajina je bila u nadležnosti tršćanskoga gubernija Austrijskoga primorja.⁹ Do 1861. okrugom upravlja kapeta-

¹ Nevio ŠETIĆ, *Iz istarskoga novovjekovlja*, Labin, 1999, str. 66 i dalje.

² Riječ je o prostoru od Labina u istočnome dijelu Istre, do Kopra na zapadnoj obali istarskoga poluotoka. Slaven BERTOŠA, *Rašpor i Rašporski kapetanat. Povijesni pregled*, Pazin, 2005, str. 21.

³ Đorđo SAMARDŽIĆ, *Zatečeno stanje i općinska uprava u Ilirskim provincijama*, Zbornik Pravnog fakulteta, XVII, 3-4, Zagreb, 1967, str. 366–376.

⁴ Francuzi su pri tome izvršili značajne reforme: izjednačili su sve građane pred zakonom, svima su nametnuti porez i vojna dužnost, dok su kmetovima smanjene obveze, iako feudalni odnosi nisu mijenjani. O tome usp. *Hrvati i Ilirske provincije*, Zagreb, 2010.

⁵ Posjed Istre Habsburškoj je Monarhiji formalno priznat odredbama Bečkoga kongresa 1815. godine. Maja POLIĆ, Petar STRČIĆ, *Pristup povjesničara Danila Klana privrednome stanju Rijeke „u doba Ilirije“*, u: *Hrvati i Ilirske provincije*, Zagreb, 2010.

⁶ O upravnim promjenama od 1813. do 1847. usp. Bernard STULLI, *Istarsko okružje 1825-1860. Prvi dio. Upravni sustav – demografske prilike – gospodarska struktura*, Pazin-Rijeka 1984, na v. mj.; Petar STRČIĆ, *Administrativno uređenje Istre i Kvarnerskih otoka od 1813-1847*, Arhivski vjesnik, XXX, 31, Zagreb 1988, str. 39–43.

⁷ N. Šetić, *Iz istarskoga novovjekovlja*, n. dj., str. 67.

⁸ *Priročnici in karte o organizacijski strukturi do 1918. /Manuali e carte sulle strutture amministrative fino al 1918:Kärnten-Krain-Künstenland-Steiermark/Koroška-Kranjska-Primorje-Štajerska/Carinzia/Carniola-Litorale-Stiria*, Graz 1988.

⁹ Stjepan ANTOLJAK, *Prekosavska Hrvatska i pitanje njene reinkorporacije (1818-1822)*, *Starine* 45, Zagreb, 1955, str. 103, 107, 109, 115–117, 123, 124, 126, 127, 131; B. Stulli, *Istarsko okružje*, n. dj., str. 101, 102; P. Strčić, *Administrativno*, n. dj., str. 40. O Okrugu od 1825. do 1860. posebno usp. B. Stulli, *Istarsko okružje*, n. dj.

nat u Pazinu, a dalje je to Pokrajina s Istarskim saborom u Poreču.¹⁰ Uprava u Pazinu redovito je bila austrijska (njemačka), ali sa snažnim talijanaško-talijanskim utjecajem, a u Poreču vlada-juće je tijelo sasvim prešlo u ruke talijanaško-talijanskih predstavnika.¹¹

II. Politička situacija Pokrajine Istre u doba hrvatskoga narodnog preporoda

Od 60-ih godina dalje, nakon prestanka neoapsolutizma, s pojavom mogućnosti slobodnijega udruživanja i iskazivanja političkih ideja i stajališta, u pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima snažno se širi hrvatski narodni preporod, a u okviru njega započinje i organiziranje nacionalno-ga političkog pokreta.¹² Taj se pokret zasniva na hrvatskoj štrosmajerskoj varijanti zajedničkoga južnoslavenskog otpora – od Triglava u Sloveniji do Plovdiva u Bugarskoj, sa sviješću da su Hrvati preslabi da bi sami mogli izvojevati samostalnost od prejakoga Beča i Pešte te tada formirane Kraljevine Italije.¹³ Glavni nosioci takve nacionalno-političke ideologije u hrvatskim zemljama bili su srijemsko-đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer i kanonik Franjo Rački, a njihov glavni sljedbenik u Istri i na Kvarnerskim otocima bio je porečko-pulski i potonji tršćansko-koparski biskup Juraj Dobrila¹⁴ iz središnje Istre, vođa prve generacije istarskih preporodnih djelatnika.¹⁵ Uz Dobrilu, iz Trsta djeluje svećenik i književnik Mate Bastian¹⁶ iz Kastavštine, a iz Zadra pravnik Dinko Vitezić¹⁷ s otoka Krka. Svi su krčki biskupi, odnosno Kvarnerskih otoka s otokom Rabom, u to doba bili na strani Strossmayer-Dobriline koncepcije o načinima i nacionalno-ideologijskoj osnovi borbe.¹⁸

¹⁰ Usp. bilj. 6.

¹¹ Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527–1945)*, Zagreb 1969; B. Milanović, *Hrvatski*, 1, n. dj., II, Pazin, 1973; Neda ENGELSFELD, *Povijest Hrvatske države i prava, razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Zagreb, 2002.

¹² Nevio ŠETIĆ, *Istra između tradicionalnog i modernog*, Pazin, 1995, str. 31. i dalje.

¹³ Isto.

¹⁴ Cvjetko RUBETIĆ, *Vjekopis Dr-a Jurja Dobrile biskupa tršćansko-koparskoga prije porečko-puljskoga*, Zagreb, 1882, str. 2–4. Makso PELOZA, *100-godišnjica smrti biskupa Jurja Dobrile*, Zvona, IV, 164, Rijeka, travanj 1981, str. 5; *Istarski preporoditelj Juraj Dobrila 1812-1882*, Pazin, 1985; *Dr. Juraj Dobrila (1812.-1882.) i stoljeće Krasne zemlje (1912. – 2012.)*, Poreč, 2015.

¹⁵ Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, I, Pazin, 1967, str. 19; isti, Josip PERCAN, *Obzori istarskog narodnjaštva. Antologijski izbor tekstova iz Naše sloge 1870–1915*, I–III, Pula–Rijeka 1986.

¹⁶ Petar STRČIĆ, *Mate Bastian istarski preporoditelj, političar i pjesnik*, Istarski mozaik, V, 6, Pula 1967, str. 353–365, p. o.

¹⁷ Matko ROJNIĆ, *Dr Dinko Vitezić. Povodom 30. godišnjice smrti prvog hrv. narodnog zastupnika iz Istre*, Obzor, LXXVI, 18, Zagreb, 22. 1. 1935, str. 1, 2.

¹⁸ Maja POLIĆ, *Prilog o biskupima Zapadne Hrvatske u Korespondenciji Rački Strossmayer*, Riječki teološki časopis, 39, 1, Rijeka, 2009.

Od 70-ih godina uporedo se u Istri i na otocima javlja i druga nacionalno-politička ideološka struja, koja 80-ih godina postaje temeljna u pokretu istarsko-otočnih Hrvata.¹⁹ Naime, umiru biskup J. Dobrila i M. Bastian, a od voditelja starijega naraštaja aktivan ostaje samo D. Vitezić.²⁰ Na političkoj pozornici pojavljuju se tri nova imena koja će obilježiti hrvatski politički pokret tijekom idućih desetljeća: pravnik Matko Laginja, te svećenici Matko Mandić i Vjekoslav Spinčić – sva trojica iz Kastavštine. Smjena generacija donijela je i politički zaokret jer je stariji naraštaj političara, nadahnut biskupom Strossmayerom i narodnjaštvom, vodeću ulogu sada ustupio mladim pravašima, koji su se zanosili vizijama dr. Ante Starčevića i dr. Eugena Kvaternika o hrvatskoj državnosti i pridruživanju/spajanju Istre Banskog Hrvatskoj kao matici domovini u mađarskome dijelu Monarhije. No, iako je Starčević Slovence smatrao „alpskim Hrvatima”,²¹ istarski pravaši to nisu prihvaćali, te su vrlo blisko surađivali sa slovenskim političkim, kulturnim i drugim djelatnicima u otporu talijanskome iredentizmu. Za razliku od drugih hrvatskih krajeva, u kojima su se pravaši i narodnjaci znali i veoma oštro konfrontirati na svoju štetu, a u korist stranih protivnika, u sâmoj Istri i na otocima starija Strossmayer-Dobrilina i mlada Starčević-Laginjina grupa dobro su surađivale, pa su im i rezultati sve plodniji, iako su djelovale u znatno težim gospodarskim i političkim uvjetima nego u ostaloj Hrvatskoj.²²

U prvim godinama Hrvati su u Istarski sabor slali tek pokojega zastupnika, jer su talijanaško-talijanski kandidati pobjeđivali u seoskoj kuriji, i to napose zahvaljujući gospodarskoj zavisnosti u koju su slobodni seljaci dospjeli zbog zaduživanja osobito poslije ukinuća kmetstva 1848., te političkoj zaostalosti većine hrvatskih seljaka. Takav su otpor talijanskoj većini u Saboru pružali uglavnom samo biskupi.²³ Talijanska saborska većina pokazala je svoje stajalište prema bečkoj vlasti time što je već na prvim sjednicama 1861. g. odbila među sabornici-

¹⁹ O obje nacionalne ideologije usp., npr., Mirjana GROSS, *O ideološkom sustavu Franje Račkoga*, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU, 9, Zagreb, 1979, str. 5–33; Mirjana GROSS, Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb, 1992, str. 157 i dalje; Mirjana GROSS, *Nacionalno integracijske ideologije i Hrvatska u doba ilirizma do stvaranja Jugoslavije*, Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća), Zagreb, 1981, str. 283–306; ista, *O nacionalnoj ideologiji Ante Starčevića i Eugena Kvaternika*, Časopis za suvremenu povijest, 1, Zagreb, 1972, str. 25–46; ista, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973; ista, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb, 2000.

²⁰ Petar STRČIĆ, *Dopisivanje Dinko Vitezić – Josip Strossmayer (1874 – 1904)*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 14, Rijeka, 1969, str. 171–264.

²¹ Isti, *Počeci pravaštva u Istri i na Kvarnerskim otocima*, Istra, XVI, 1–2, Pula, 1978, str. 123–132.

²² Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskoga naroda 1860–1914*, Zagreb, 1968, str. 79.

²³ Istarski zastupnici bili su: J. Dobrila 1867., D. Vitezić od 1873. i M. Laginja od 1891. – svaki u tri saziva, V. Spinčić od 1891. u četiri saziva, P. A. Gambini 1897., F. Bennati od 1897. u tri saziva, M. Mandić 1907. i dr. Vjekoslav SPINČIĆ, *Narodni preporod u Istri*, u: Dane GRUBER, Vjekoslav SPINČIĆ, *Povijest Istre i Narodni preporod u Istri*, Zagreb 1924; A. J. P. TAYLOR, *Habsburška Monarhija 1809–1918*, Zagreb, 1990; M. Polić, *Prilog o biskupima*, n. dj., str. 85 i dalje.

ma izabrati dva izaslanika za Carevinsko vijeće u Beču.²⁴ Odnos talijanskih zastupnika prema Hrvatima i Slovencima došao je također do izražaja već na početku saborskoga rada kada je odbijen i zahtjev da se saborski akti objavljuju i na „slavenskome,, a ne samo na talijanskome jeziku.²⁵ Na liniji takve politike, Sabor je 1868. g. izvršio i novo razgraničenje općina, te je ukinuo male hrvatske i slovenske općine, okupivši više njih oko talijanskih gradova i gradića kao njihovih novih središta.²⁶ Nadalje, godine 1869. krenula je i laicizacija osnovnoga školstva u Monarhiji, koja je za posljedicu u Istri imala djelomično ukidanje hrvatskih i slovenskih škola.²⁷

No, i dalje je hrvatskome stanovništvu onemogućen proces prirodnoga povijesnog razvoja, koji je poznat u drugih naroda, pa i u talijanskoga u sâmoj Istri; to se osobito ogleda u slabome razvoju hrvatske građanske klase, jer je taj proces gospodarskim mjerama bio onemogućen iznad razine sitnog građanstva. Talijani su s talijanašima u pokrajini bili u apsolutnoj manjini; štoviše, uz udio odnarođenih Hrvata (i Slovenaca) uglavnom su činili građanstvo u većini istarskih gradića; samo su malim dijelom i seljaci.

III. Počeci čitaoničkoga pokreta na hrvatskim prostorima

Preporodna događanja prve polovice XIX. stoljeća, a napose politička situacija, iznjedrila su i osnivanje niza hrvatskih čitaonica. Štoviše, izrastao je čak cijeli jedan čitaonički pokret.²⁸

²⁴ Dragovan ŠEPIĆ, *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, Buzet, 2004, str. 123.

²⁵ Isti zahtjev ponovljen je i 1863., no, i taj puta je odbijen. Fran BARBALIĆ, *Prvi istarski sabori (1861 – 1877)*, Rad JAZU, 300, Zagreb, 1954, str. 283, 291.

²⁶ Isto.

²⁷ S obzirom na to da su ukinute glagoljaške škole, da su u nastavni život uvedeni samo njemački i talijanski jezik, da od 60-ih godina škole iz crkvenih ruku preuzimaju državne njemačke i pokrajinske talijanaško-talijanske vlasti – gotovo i nema osnovnih škola s hrvatskim nastavnim jezikom, a srednjih nema uopće. Usto, školske svjedodžbe i fakultetske diplome iz Banske Hrvatske nisu priznavane u austrijskome dijelu Monarhije, pa su se morale nostrificirati. Mihovil BOLONIĆ, *Otok Krk kolijevka glagoljice*, Zagreb, 1980, na v. mj.

²⁸ O tome usp. Marijan KRAŠ, *Neka poglavlja djelovanja Ilirske čitaonice u Varaždinu i njezin razvitak prema suvremenoj knjižnici*, u: Čitaonički i knjižnični pokret u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću, Pula, 1996, str. 9-20; Dragutin KATALENAC, *Prilog periodizaciji razvoja narodnih čitaonica u Slavoniji u 19. i početkom 20. stoljeća*, isto, str. 21–32; Filip POTREBICA, *Čitaonički i knjižnični pokret u požeškoj kotlini u 19. i 20. stoljeću*, isto, str. 33–46; Dijana SABOLOVIĆ KRAJINA, *Povijest knjižnica kopriivničkog kraja – obrazac problematičnog napretka*, isto, str. 47–54; Marjana JANEŠ ŽULJ, *Osnutak i razvoj čitaonice i knjižnice u Križevcima*, isto, str. 55–58; Nada ELETA, *Od „Ilirskog čitanja društva” do gradske knjižnice „Ivan Goran Kovačić” u Karlovcu*, isto, str. 59-66; Đurda ZORKO, Nives HANGI BUROJEVIĆ, Jasminka JAGAČIĆ BORIĆ, Renata RUPČIĆ, Dubravka ŠURLAN, Željka TURK, *Knjižnice i čitaonice Sisačko-moslavačke županije od 1800. do 1940. godine*, isto, str. 67–82; Ljubica PERNAR ROBIĆ, *Knjižnice i čitaonice u Tropolju*, isto, str. 83–88; Katja MATKOVIĆ MIKULIČIĆ, *125 godina Narodne čitaonice u Jelsi na Hvaru (1868. – 1993.)*, isto, str. 89–96; Milka ŠUPRAHA PERIČIĆ, *„Narodna čitaonica riječka” u okviru čitaoničkog pokreta 19. stoljeća*, isto, str. 97–102; Bra-

Naime, godine 1838. sazreli su uvjeti i za osnivanje društava, koja će biti potpora preporodu, točnije, kroz koje će se u praksi realizirati njihove zamisli. Tako, u Banskoj Hrvatskoj pod tuđom dominacijom osnivanje takvih ustanova nije bilo jednostavno, pogotovo stoga što je i sam opstanak hrvatskoga naroda dolazio u pitanje, napose u prvoj polovici „vieka narodnosti”.²⁹

Čitaonice su bile organizacije u kojima se okupljala duhovna elita narodnoga pokreta „*oduševljena duhom narodnosti*”; do tada je obrazovano građanstvo čitalo jedino tisak na njemačkome jeziku. S ilirskim čitaonicama nastupio je preokret jer se većina okrenula narodnome jeziku. Na sastancima u čitaonicama raspravljalo se o važnim prosvjetnim i kulturnim problemima. Također, svakodnevno se u salonima čitaonica vodila konverzacija o političkim pitanjima. Naročito se ocjenjivalo držanje bečkoga dvora prema hrvatskome nacionalnom pokretu i aktualna zbivanja u Ugarskoj. Preko čitaonica preporodne ideje dolaze do širega pučanstva, prije svega kroz njihovu užu ulogu – onu zabavno-društveno-kulturnu, te širu, nacionalnu, a kasnije i političku.³⁰ Ove su institucije postale najboljim izvoristevom ostvarivanja nekoliko ciljeva. Naime, s obzirom na to da nije bilo tada moguće osnivanje, primjerice, hrvatskih političkih stranaka, krenulo se preko čitaonica u buđenje svijesti o sebi kao narodu-Hrvatima, koji je ravnopravan s drugima, u prvome redu austrijsko/njemačkim, mađarskim i talijanskim, zatim, svijesti o vlastitome jeziku i kulturi hrvatskoga naroda, o njegovanju običaja, kulturnoga nasljeđa i zajedništva, čvršćega povezivanja malobrojnih inteligentata hrvatskoga naroda, itd.³¹ Na prijelazu u drugu polovicu XIX. st. čitaonice su kao oblici dobrovoljnoga udruživanja građanstva postale sastavni dio suvremenoga javnog života. Premda nisu po tadašnjim pravilima mogle izravno sudjelovati i intervenirati u politički život zemlje, ipak se može uočiti i politička dimenzija njihova djelovanja.³² Konzervativnost zakona na području prava udruživanja nije spriječila da se u praksi započne isticati važnost tih udruga kao središta za promicanje raznih društvenih ciljeva.

U radu značajnog broja udruga zamjetan je izraženi nacionalni diskurs. U prvom planu odvijale su se akcije u ime interesa nacionalne zajednice. Promicanje gospodarstva i kulture doprinosilo je uzdizanju čitave zajednice. No, rad te udruge shvaćen je i kao rodoljubna akcija u kojoj se stalno treba isticati da u Banskoj Hrvatskoj postoji hrvatska moderna nacija.³³

nimir CRLJENKO, *Hrvatske čitaonice srednje Istre (1883.-1919.)*, isto, str. 103-108; Marjan DIKLIĆ, *Hrvatska čitaonica u Arbanasima*, Zadarska smotra, XLIII, 5-6, Zadar, 1994, str. 95-106. itd.

²⁹ O tome usp. Jakša RAVLIĆ, *Iz uredničke ostavštine Ljudevita Gaja*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 31, Zagreb, 1974, str. 159-161.

³⁰ Jaroslav ŠIDAK, Vinko FORETIĆ, Julije GRABOVAC, Igor KARAMAN, Petar STRČIĆ, Mirko VALENTIĆ, *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*, Zagreb, 1990, str. 127; J. Ravlić, *Iz uredničke ostavštine*, n. dj., str. 160.

³¹ Milka ŠUPRAHA PERIŠIĆ, *130 godina od osnutka Hrvatske čitaonice u Škrpljevu*, Bakarski zbornik, 9, Bakar, 2004, str. 129.

³² M. Kraš, n. dj., str. 12, 13; D. Katalenac, n. dj., str. 22; F. Potrelica, n. dj., str. 34, 35.

³³ Milan SMREKAR, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, 3, Zagreb, 1902, str. 971.

Prva je 1838. godine – prema intenciji Metela Ožegovića – utemeljena u Varaždinu.³⁴ Taj je grad tada živo žarište preporodnoga pokreta, a bila je nazvana *Prijatelji našega narodnog slova*.³⁵ Iste je godine uslijedilo osnivanje *Ilirskoga društva čitanja* u Karlovcu, tada trgovački važnome i razvijenom središtu.³⁶ Zatim, *Društva čitaonice ilirske zagrebske*; a ovo je zahvaljujući svojemu neposrednome utemeljitelju, grofu Janku Draškoviću, preraslo u temeljno rasadište preporodne djelatnosti i ideja iliraca, uz Gajeve listove. Drašković, postavši njezinim prvim predsjednikom, u čitaonički je program uklopio ideje iznesene ranije u njegovoj pjesmi *Mladeži ilirskoj*, objavljenoj u *Danici*. Tako, njima u zadatka stavlja uvođenje „domorodnog jezika” i rad na unapređenju trgovine, što je temelj razvoja gospodarstva, a time i snage hrvatskoga naroda.³⁷ Ta zagrebačka čitaonica od vodećih nositelja javnog života prozvana je „majkom svih kulturnih zavoda hrvatskih”.³⁸ Njezin početni uspjeh ležao je u činjenicu da su joj rad odobravale lokalne vlasti – županije i gradski magistrati – koje su pokazale naklonjenost udruženju s izraženom sklonošću hrvatskom nacionalnom preporodu. Godine 1842. grof J. Drašković prigodom otvaranja redovite skupštine Čitaonice rekao je: „*Najpoglavitija svrha društva našega jest: nauku i književstvo u našem narodnom jeziku rasprostranjivati i priliku mladeži našoj dati, da se domorodno izобрази (...)*”.³⁹

IV. Čitaonički pokret u Pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima

Razdoblje čitaoničkoga pokreta na Kvarnerskome primorju s otocima te u Liburnijskoj Istri relativno je dug vremenski period koji možemo omeđiti – kako je ranije rečeno – austrijskom, odnosno mađarskom vladavinom u trajanju od gotovo jednoga stoljeća. Oba prostora na kojemu je apsolutna većina puka – hrvatskoga, tijekom XIX. i početkom XX. st. proživljavaju razdoblje temeljitih preobrazbi političkoga, gospodarskoga i kulturno-prosvjetnoga života. Specifični nacionalni i politički odnosi uzrokovali su napose u Istri i na Kvarnerskim otocima produženo trajanje hrvatskoga nacionalnog pokreta, za razliku od istovjetnih procesa u Banskoj Hrvatskoj, koji su ranije začet i završeni. Njegov puni zamah i kulminacija na ovome dijelu jadranske obale padaju znatno kasnije, tek u drugoj polovici XIX. stoljeća, a nastavljaju se i u XX. stoljeće. U skladu s time, i čitaonički se pokret protezao u direktnoj ovisnosti o općim trendovima društvenoga razvoja, dajući mnogo dulje karakter pokretu.⁴⁰

³⁴ M. Kraš, n. dj.

³⁵ J. Šidak i dr., *Hrvatski*, n. dj., str. 127; J. Ravlić, *Iz uredničke ostavštine*, n. dj., str. 161; isti, *Povijest Matice hrvatske*, u: Matica hrvatska 1842-1962, Zagreb, 1963, str. 18.

³⁶ Isto.

³⁷ J. Šidak i dr., *Hrvatski*, n. dj., str. 127.

³⁸ *Strossmayerov kalendar*, Zagreb, 1912, str. 92.

³⁹ Isto, str. 93. Usp. J. Ravlić, *Povijest Matice hrvatske*, n. dj., str. 18, 19.

⁴⁰ Usp. Mirjana STRČIĆ, *Društvene i političke prilike u Istri u 19. i u početku 20. stoljeća*, Nastava povijesti 3-4, Zagreb 1981, str. 205–218.

Na istarsko-otočnome djelu u drugoj polovici XIX. st. stoljeća društveno-kulturni razvoj postupno, u skladu s mogućnostima, kreće ka sve prisutnijem preporodnome duhu, ali, svoj će stvarni početak doživjeti 60-ih godina, a zalazak koncem Prvoga svjetskog rata. U odnosu na Ilirski pokret, pa preporod u Banskoj Hrvatskoj, istarsko-kvarnersko-otočni preporoditelji nastupali su u produženome vremenskom trajanju sve zaoštrenijih borbi od 60-ih godina, obzirom na to da je nacionalno samoodržanje tamošnjih Hrvata, suprotstavljenih nacionalno-politički te gospodarski apsolutno nadmoćnijemu talijanaško-talijanskome i mađaronsko-mađarskome neprijatelju, u mnogo većoj mjeri bilo ugroženo u odnosu na ostale tadašnje hrvatske krajeve.⁴¹

Do sada nije utvrđeno u kolikoj su mjeri ideje protopreporodnoga i pokreta stizale do stanovnika Istre i Kvarnerskih otoka. Svakako, one su dopirale do tamošnjih rijetkih hrvatskih inteligenata, od koji su gotovo svi bili svećenici. Naime, sitni građanski dio stanovništva bio je prisutan tek u pojedinim gradićima i mjestima na istočno istarskoj obali te na otoku Krku. Odjeci preporodnih zbivanja pristižu i posredno, pa tako i preko tadašnje Rijeke te Kastva.

Razmatranje razvoja čitaoničkoga pokreta na spomenutom području u cjelini nužno dovodi do uočavanja nekih odrednica koje se ne manifestiraju tijekom cjelokupnoga njegova trajanja. Točnije rečeno, uočavamo nekoliko razvojnih faza, koje se izdvajaju po nekoliko značajki, i to u skladu s razvojem nacionalno-političke misli hrvatskoga pokreta i općih prilika za njegov razvoj. Naime, dok se čitaonice u Banskoj Hrvatskoj osnivaju u borbenome razdoblju „vieka nacija”, s ciljem da budu žarišta i središta političke borbe i nacionalne kulture, čitaonice u Primorju Zapadne Hrvatske imaju glavni zadatak očuvanje hrvatskoga karaktera.⁴²

Osim kao središta okupljanja i čitanja, čitaonice potiču i priređuju brojna kulturna događanja, djeluju na promicanju narodnih, kasnije i južnoslavenskih te hrvatskih ideja i težnji, neke izdaju i prigodne publikacije. Iako je, dakle, raspon djelovanja širok, programski one većinom djeluju na osnovama znatno sažetih opredjeljenja, jer, sve se čitaonice prvoga razdoblja, od početaka svoje djelatnosti susreću s brojnim velikim problemima i poteškoćama. Uglavnom, ne uspijevaju prijeći programske okvire koje im protivnici sužavaju. Ali, u odnosu na svoje uzore – kastavsku i riječku – i ostale čitaonice ipak sve uspješnije obavljaju svoju osnovnu kulturnu i domoljubnu ulogu djelujući u sredini s jakim stranim utjecajima, naročito sve nasilnije talijanizacije i mađarizacije te njihova direktnoga napadačkog kulturnog i drugog nacionalističkog utjecaja.⁴³

Početni, praktični temeljni zadatak čitaoničkoga pokreta bio je dovršenje povezivanja malobrojnih inteligenata koji su do tada iznikli iz naroda; dakle, uglavnom svećenika, pokojega učitelja i pravnika, te naprednijega, odnosno nacionalno svjesnijega poljoprivrednika, obrtnika, pomorca, itd. S obzirom na velik manjak škola na hrvatskome jeziku, na činjeni-

⁴¹ Maja POLIĆ, Petar STRČIĆ, *Kalendar „Istran” 1869. i 1870. godine. Prvo glasilo Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka*, Pazin-Rijeka, 2015.

⁴² M. Strčić, *Društvene i političke prilike*, n. dj., str. 53.

⁴³ Branimir CRLJENKO, *Hrvatske čitaonice u Istri na braniku jezičnoga i kulturnog identiteta*, u: *Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća*, Pula-Pazin, 1993, str. 19. i dalje.

cu da još nije postojala ni pokrajinska hrvatska štampa, čitaonice su kao prosvjetna i kulturna žarišta trebale dati značajan prilog daljnjemu jačanju hrvatske pismenosti te upoznavanju ne samo starih već i modernih tekovina naših, ali i drugih naroda na polju kulture, a osobito književnosti i glazbe. Na istarsko-kvarnerskome području, koje je i u ovome razdoblju znatnije izloženo neposrednome i gotovo organiziranome odnarođivanju, čitaonice su imale mnogo veći značaj od tek mjesta kulturnoga i prosvjetnog okupljanja te učvršćivanja i širenja nacionalne svijesti. Čitaonice – kao jedine tada organizirane institucije hrvatskoga naroda, uz dijelove crkve, postaju silom prilika i prvi centri političkoga okupljanja, pa, zapravo, s njima praktično i započinju prvi, širi i donekle nesigurni organizirani politički koraci u hrvatskome (i slovenskome) narodnom pokretu kako Kvarnerskoga primorja tako i austrijske pokrajine Istre s Kvarnerskim otocima; ta prva okupljanja dala su znatne plodove koji su inkorporirani u cjelinu preporodnih kretanja i na drugim područjima, ali dajući i znatnije poticaje.

Pet godina nakon osnivanja prve hrvatske čitaonice, one u Kastvu 1866. godine, a u vezi s osnivanjem Čitaonice u Vrbniku na o. Krku 1871. godine, *Naša Sloga* – prvi hrvatski list za Hrvate Istre i Kvarnerskih otoka, koji je počeo izlaziti u Trstu – precizirala je što se očekuje od čitaonica u tome preporodnome razdoblju.⁴⁴ Tako piše: „*Kad promislimo, što su čitaonice, mi se nemožemo Vrbničanom nego narodovati, pak želiti, da se rodoljubi i drugud dogovore te povedu za ovim liepim i dičnim primjerom. Što su čitaonice? Čitaonice su čitajuća narodna društva, gdje svaki član nešto malo plaća u obću društvenu blagajnicu iliti kasu, iz koje se nabavljaju za čitanje knjige i naručuju poveće i podraže novine, što ih pojedincem rad skuposti iliti draginje nebi moguće držati. Svako takovo društvo ima svoj društveni stan. Tu se članovi kupe kad je komu moguće, a najme u blagdan, da se zabave u čitanju i mužkom razgovoru. Tu se mladež uči pjevati obljubljene narodne pjesme, koje onda iz ustih do ustih šire po celom narodu, ter tako bude i razpaljuju narodnu sviest i ostala velikodušna i plemenita čuvstva. Neima ti ga nad liepu i liepo izpjevanu pjesmu, koja nemože da ga i za narod nepredobi i najnemarnije i najnećutljivije srdce. Tu se mladež jednog i drugog spola već puti, kad je tomu vrijeme, i u kolo uhvati iliti zapleše, te na oči svojih majkah i svojih otacah mirno i pošteno zabavlja i veseli. Jednom riječju, u čitaonicah se svi et uči na koristne zabave i trezna veselja. Gdje se čitaonica ustanovi, tu je postavljen temelj sgradi narodnog izobraženja i napredka, koji u narodu tinja te čeka, da ga tko razpuše i razplamti. Iz toga može svako lahko pojmit iliti uvidjati, koliko pohvalu zaslužuju oni, koji se trude okolo ustanovljivanju čitaonicah, pa koliko su se proslavili i vrli vrbnički rodoljubi, kad su na tu spasonosnu misal dosli. Mi se čvrsto nadamo, da ćemo od sam unapred imati više puti priliku govoriti ob utemeljenju novih čitaonicah, ter naše rodoljube javno i pred celim svetom hvaliti.*”⁴⁵

⁴⁴ Maja POLIĆ, *Prilog poznavanju preporodnoga lista „Naša sloga” (1870. – 1915.)*, Riječki teološki časopis, 18, 1, Rijeka, 2010, 267–290.

⁴⁵ *Naša Sloga*, II, 3, Trst, 1. 2. 1871, str. 2.

Istom je prigodom istarsko-kvarnerski preporodni prvak, Vrbničanin dr. Dinko Vitezić,⁴⁶ ovako precizirao: „*Mi Slaveni, koji smo toliko izostali prema drugim narodima u izobraženju, moramo napeti sve naše sile da jih dostignemo. Budući pako da pučka prosvjeta, najvažnije sredstvo za to postići, najbolje se dostigne udruživanjem i knjigam, (...) zato nitko kom stoji na srcu blagostanje našeg naroda, nemože u tome da izostane.*”⁴⁷

Prva čitaonica na cislajtanijskome prostoru, u hrvatskome, dakle većinskom prostoru Istre osnovana je 1866. g. upravo u čistome hrvatskom kraju i naselju, u Kastvu.⁴⁸ I ona već u sâmomu naslovu nosi nacionalnu neodređenost; osnivači su je nazvali samo *Čitalnica*. Takav trend – rekosmo – nije bio i u susjednome, Kvarnerskom primorju, gdje su do tada osnovane čitaonice, dakako, morale imati „neutralno” ime, pa se, u načelu, zovu *narodnima*.

Jedna od čitaonica ne samo u naslovu nego i u sadržaju svojega rada, međutim, otkrila je da dolazi do bitnijih promjena.⁴⁹ Naime, ona je bila i prva čitaonica trajnijega karaktera na Kvarnerskim otocima, a osnovana je 1871. g. u Vrbniku na otoku Krku. Nazvana je – *Hrvatska čitaonica*; a to je začuđujuće.⁵⁰ To je ime, doduše, s jedne strane razumljivo kada se uzme u obzir da je Vrbnik bio isključivo hrvatsko naselje, s najvećom koncentracijom sačuvanoga glagoljaškog blaga općenito u hrvatskome, ali i u slavenskom svijetu općenito.⁵¹ Ali, s druge strane, doduše samo na prvi pogled, nije sasvim jasno opredjeljenje dijela tamošnjih intelektualnih snaga za izrazito kroatističku opciju, kada se ima na umu da je iz Vrbnika potekao pravnik dr. D. Vitezić, koji je uz biskupa dr. J. Dobrilu iz središnje Istre i svećenika M. Bastiana iz Kastavštine, bio jedan od prve trojice vođa prve generacije istarsko-otočnih preporoditelja. A oni su orijentirani prema hrvatskoj varijanti južnoslavenske nacionalne ideologije biskupa dr. J. J. Strossmayera i kanonika dr. F. Račkoga. I upravo su Strossmayer i

⁴⁶ Lit. o njemu usp. P. Strčić, *Dopisivanje*, n. dj., str. 173.

⁴⁷ Mihovil BOLONIĆ, Petar STRČIĆ, *Zapisnici sjednica i skupština „Hrvatske čitaonice” u Vrbniku 1871-1929*, Krčki zbornik, 4, i Posebno izdanje, 1, Krk, 1971, str. 233.

⁴⁸ O tome: Andro MAROT, *Čitaonica u Kastvu*, Novine gospodarske, obrtniške in narodne, XXV, 6, Ljubljana, 1867, str. 4; Ivan ŠEKULJA, *Čitaonica u Kastvu*, Il Nazionale, VI, 7, Zadar, 1867, str. 3; Mirko JELUŠIĆ, *Javna zahvala*, Naša sloga, XXVIII, 35, 15. 6. 1897, str. 4; Vinko RUBEŠA, *Spomenica dvadesetpetogodišnjice Hrvatske narodne čitaonice u Kastvu (Prve hrvatske čitalnice u Istri)*, Trst, 1892; Ernest JELUŠIĆ, *40-godišnjica Hrvatske narodne čitaonice u Kastvu*, Narodna prosvjeta, II, 9, Zagreb, 1907, str. 152–153; Milan MARJANOVIĆ, *Kastav*, Veliki Ćiril-Methodski koledar, Pula, 1908, str. 21; *Kastav i Kastavština u prošlosti i sadašnjosti. Spomenica*, Samobor, 1931, str. 146; Ante RUBEŠA, *Istra u osvitu novih dana. 85 godina od osnivanja prve hrvatske istarske čitaonice u Kastvu (27. decembra 1866)*, Riječki list, VI, 8, Rijeka, 1952, str. 11; isti, *Dvadeset godina zabava i privedaba u kastavskoj „Čitalnici” (1867-1887)*, Kalendar Franina i Jurina 1970, Pula, str. 56–58.

⁴⁹ Petar STRČIĆ, *Hrvatska čitaonica u Vrbniku na otoku Krku – prva (?) na kvarnerskim otocima (1871)*, u: Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX. stoljeću, Mali Lošinj-Rijeka, 1990, str. 151–160.

⁵⁰ P. Strčić, M. Bolonić, n. dj., str. 8.

⁵¹ Petar STRČIĆ, *Pismo osnivačkoga odbora čitaonice u Vrbniku Dinku Vitezići 1871. godine*, Riječka revija, XIII, 1-2, Rijeka, 17. 4. 1964, str. 93–100.

Dobrila u članstvo te vrbničke čitaonice izabrani – samo – „višeglasno”, dok su senjski i krčki biskup – Vjenceslav Šoić i Ivan Josip Vitezić – izabrani „jednoglasno”.⁵²

Sve su te i druge istarsko-otočne čitaonice, kao i one u ostatku Kvarnerskoga primorja, imale osnovni zadatak: snaženje, učvršćivanje i razvoj svijesti naroda, čiji su ih predstavnici osnivali, ali sve više u modernom smislu shvaćanja naroda kao nacije.⁵³ U tome su cilju one bile temeljni začetnici i promotori u svojim sredinama, a u njima su uglavnom nicali i narodni lideri u borbi protiv trajanja intenzivne talijanizacije i mađarizacije te (sve slabije) germanizacije naroda. Ostali su zadaci uobičajeni za čitaonice i drugdje, kod ostalih naroda, usmjereni na upoznavanje sa starim i modernim tekovinama vlastitoga ili stranih naroda te na širenje rezultata dostignutih u oblasti kulture, napose i tehnike.⁵⁴

Čitaonice su i dalje čvršće trebale povezivati malobrojne školovane ljude proizašle iz ondašnjega hrvatskog puka i očuvati ih od primamljive talijanizacije, koja je sa sobom nosila, uz ostalo, i znatne materijalne pogodnosti. Trebalo ih je održavati kao svjesne ili kao svjesnije pripadnike nacionalno ugroženoga naroda; isto tako, one su imale okupljati i naprednije i pismene seljake, dakako, i malobrojne građane.⁵⁵

Hrvatski narod u Istri i na Kvarnerskim otocima – znatnim dijelom i zbog djelovanja čitaonica – od šestoga desetljeća nadalje, sve više postaje svjestan da se i u novim uvjetima postfeudalnoga i novoga kapitalističkog društvenog sustava u ovim krajevima može veoma korisno i opipljivo osloniti na svoju snagu tzv. obične, a zapravo brojčano vrlo značajne većine. Ta je snaga do tada bila zanemarena ili, ukoliko se iskazivala silom – zadnji puta u sjevernoj Istri, u seljačkome ustanku 1847. godine, inače posljednjemu kmetskom ustanku u hrvatskim zemljama uopće – od vlasti svodena na pravu mjeru.⁵⁶ Upravo tada ponovno počinje dolaziti do javnoga izražaja i obični, ljudski prkosni duh naroda koji postupno daje sve odlučniju podršku svojoj svjesnijoj i nacionalno naprednijoj malobrojnoj inteligenciji i drugim predstavnicima malobrojnoga hrvatskog sitnog građanstva, u kojemu još uvijek apsolutno dominiraju stoljetni čuvari narodne hrvatske svijesti – seoski svećenici. Znatan broj tih duhovnika veoma se hrabro odupro nasrtajima svojih talijanskih ordinarija te je odgovorio pozivu i očekivanjima svoje pastve, postavši tako čak političkim vođama svojih vjernika.⁵⁷

Spomenute dvije varijante nacionalno-integracijskoga okupljanja Hrvata – snažno međusobno suprotstavljene u Banskoj Hrvatskoj – i u Istri se veoma lijepo ogledaju u djelovanju, pa

⁵² Radovan WOLF, *Proslava u Vrbniku*, Kulturni radnik, V, 11-12, Zagreb, 1952, str. 561–562.

⁵³ Nevio ŠETIĆ, *O integraciji, odnosno nastanku suvremene hrvatske nacije u Istri*, Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća u Istri, Pula-Pazin, 1993, str. 13–15; Max SCHELER, *Oblici znanja i obrazovanje*, Ideja čovjeka i antropologija, Zagreb, 1996, str. 88–89; E. J. HOBBS, *Nacija i nacionalizam*, Zagreb, 1993, str. 114.

⁵⁴ B. Crljenko, *Hrvatske čitaonice u Istri*, n. dj., str. 21 i dalje.

⁵⁵ Isto, str. 23.

⁵⁶ Željko GRBAC, *Čitaonica u Kastvu – prva u Istri*, Čitaonički pokret, n. dj., str. 145.

⁵⁷ B. Milanović, *Hrvatski*, I, n. dj., str. 134.

čak i u samim nazivima čitaonica, odnosno onima koje su osnovane 60-ih i u početku 70-ih godina. Od tada se i preko njih veoma vidljivo prelama ta dvojnost nacionalno-integracijskoga procesa u razvoju ovoga dijela hrvatskoga korpusa. Ali, na najzapadnijemu njegovu dijelu, ta dvojnost ipak u čitaonicama, kao ni u ostalom dijelu života, nije dovela do onakvih konfrontacija kakvih je bilo u nekim drugim hrvatskim područjima, gdje je zbog toga došlo do otupljivanja oštice borbe protiv i dalje moćnoga neprijatelja.⁵⁸ U Istri i na Kvarnerskim otocima, naime, ipak su glavni nositelji i jedne i druge nacionalne hrvatske ideološke varijante na vrijeme shvatili da zaista neće uspjeti u borbi sa znatno nadmoćnijim talijansko-talijanaškim protivnikom ukoliko razdvoje svoje snage i još k tome da se odvoje napose od susjednih Slovenaca, ugroženih na iste ili slične načine. Na to ih je upozoravao i živi primjer u susjednoj Banskoj Hrvatskoj, gdje su razjedinjene i suprotstavljene hrvatske narodne političke i druge strane izgubile glavnu bitku s mađarsko-mađaronskim protivnikom koji je 80-ih godina čvrsto zasjeo na vladajuća mjesta u Banskoj Hrvatskoj te na prostoru Vojne krajine zadržao ih sve do početka idućega, XX. stoljeća. Takvu grešku nisu učinili prvaci pokreta u Istri i na otocima upravo toga osmoga desetljeća, pa su oba naraštaja preporoditelja i kroz čitaonice istupali zajednički; razlike su postajale sve slabije zamjetljive, iako se ni jedna ni druga strana nije odricala temelja svojih nacionalno-ideoloških uvjerenja.⁵⁹

I 80-ih godina, s preminućem većine dotadašnjih vodećih predstavnika i hrvatskoga i talijansko-talijanskoga političkog života, bilo je jasno kako starim tako i novim vladajućim predstavnicima toga pokreta da pred sobom više nemaju relativno mirne hrvatske stanovnike – kolone i bivše kmetove, već nacionalno gotovo svjestan narod, spreman i na silovitiju, čak i fizičku borbu. Otkrili su, također, da kao nositelji pokreta pred sobom nemaju više samo seoske svećenike, od kojih znatan broj i ne poznaje talijanski i njemački jezik, a neki niti latinski, te i to da se velika većina njih u Službi Božjoj i u ostalim obredima služe i dalje uglavnom glagoljanjem. Sada su se pred njima, međutim, nalazili suvremeno školovani svećenici, zatim, pravnici, učitelji, profesori, liječnici itd. Oni ne istupaju više samo u ime Božje i kršćanske pravde, nego se sada počinju koristiti i postojećim pravnim sustavom Monarhije. U političkome se životu sada pojavio nacionalno svjestan narod, čiji su vođe veoma vješto koristili i čitaonice u borbi za ostvarivanje osnovnih i drugih nacionalnih prava. Tako je i niz općina prešao u ruke ionako hrvatske većine pučanstva. Nova strategija kojom su se počeli služiti vodeći talijansko-talijanaški slojevi pokazala se neuspješnom.⁶⁰ U tome smislu treba gledati i pojavu drugoga vala hrvatskoga čitaoničkog pokreta, onoga od 80-ih godina dalje, koji je sada u potpunosti bio u političkoj funkciji čuvanja znatnih političkih postignuća prvoga naraštaja i stečenih pobjeda druge generacije preporoditelja.⁶¹

⁵⁸ Željko GRBAC, *Pouke čitaoničkog pokreta u XIX. stoljeću*, Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX. stoljeću, Mali Lošinj-Rijeka, 1990, str. 310.

⁵⁹ Petar STRČIĆ, *Prijelomna vremena Istre*, u: Juraj Dobrila 1812-1882, n. dj., str. 49.

⁶⁰ D. Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, n. dj., str. 213.

⁶¹ Mirjana STRČIĆ, Petar STRČIĆ, *Hrvatski istarski trolist*, Rijeka, 1996, str. 19.

Treba istaknuti kako čitaonička društva i dalje većinskoga hrvatskog stanovništva, iako su bila opterećena i teškim financijskim neprilikama, u Istri, a niti u Liburnijskoj Istri te na Kvarnerskim otocima – koje ovdje obrađujemo – nisu prestajala biti osnivana. Tako je impozantna brojka nasljednica i suvremenica još uvijek postojeće prve – kastavske Čitalnice iz 1866., koja je kasnije također uspjela dobiti ime „Hrvatska čitaonica”.⁶² Napominjemo – neke od čitaonica bile su ponovno i osnivane, primjerice, ona u Omišlju djelovala je već 1877., ali je bila zamrla, pa je obnovljena 1883., da bi zaživjela 1886. godine. Također, u gradu Krku – gdje je snažan talijanski utjecaj – osnovana je također 1877., pa opet 1898., a u susjednome Puntu 1875. i zamrla 1882. te je ponovno otvorena 1898. godine.⁶³ Sve to jasno ukazuje i na složenost prilika u sredinama u kojima su čitaonice nastajale i djelovale.

Uvjeti za osnivanje i rad čitaoničkih društava, naime, bili su i dalje veoma nepovoljni; neki od razloga već su spomenuti. Dovoljno je – kao primjer – upozoriti na slučaj s čitaonicom u Dobrinju na otoku Krku. Za njezino su osnivanje nadležne vlasti u Trstu čak devet godina odbijale dati dozvolu. Jedan od uzroka tome je i činjenica da je upravo Dobrinj, općinsko središte te isključivo hrvatsko naselje, smogao snage a napose praktičnoga znanja da 1884. g. od talijanskoga pređe na službenu uporabu hrvatskoga jezika u općini; i to prvi na otoku Krku.⁶⁴ Isto tako, čak je sam Laginja u svojoj rodnoj Klani uspio osnovati čitaonicu tek 1901. godine.⁶⁵ U Lovranu je, pak, gotovo uobičajeno postalo kamenovanje čitaoničke zgrade.⁶⁶ U gradu Cresu čitaonica je otvorena 1905. godine. Od 1908. bila je smještena u Narodnome domu; a 1914. g. čuvaru toga Doma i Čitaonice protivnici su podmetnuli cigaru u kojoj je bio dinamit, pa je kao posljedica toga izgubio oba oka te je na koncu od posljedica ranjavanja i preminuo.⁶⁷ Sličnih slučajeva fizičkoga i drugog nasilja bilo je još mnogo.

U srazmjeru s prostornom veličinom istarsko-otočne pokrajine i njezinim značenjem u političkoj i gospodarskoj situaciji Monarhije, a napose u odnosu na ostale hrvatske prostore – broj čitaonica u Liburnijskoj Istri s Kvarnerskim otocima znatno nadmašuje broj sličnih udruženja i čitaonica koje su u istom periodu – koncem XIX. i u početku XX. stoljeća – osnivane u drugim hrvatskim krajevima. Zapravo, bilo je to u skladu s nacionalno-političkim potrebama pojedinih dijelova hrvatskoga nacionalnog korpusa, u sudaru tih nacionalnih dijelova s različitim protivnicima, kao što je to bio slučaj s mađaronsko-mađarskim strukturama u Banskoj Hrvatskoj, a u Istri s Kvarnerskim otocima s talijanaško-talijanskim slojem.

⁶² Ž. Grbac, *Čitaonica u Kastvu*, n. dj., str. 143, 144.

⁶³ Ivan GALJANIĆ, *Sto godina Narodne čitaonice u Puntu*, Krčki zbornik, 7, Rijeka, 1976, str. 393 i dalje.

⁶⁴ *Obzor*, 39, 49–50, Zagreb, 21. 3. 1898, str. 2.

⁶⁵ Ivan ŠNAJDAR, *Klana. Kulturne posebnosti*, Zbornik za povijesnicu Klane, 3, Klana, 1998, str. 67.

⁶⁶ *Naša sloga*, 22, 36, 27. 6. 1891, str. 3.

⁶⁷ Franjo VELČIĆ, *Djelatnost kulturnih i sličnih društava na Cresu i Lošinju u XIX. stoljeću*, Otočki ljetopis, n. dj., str. 30.

Tako, primjerice, Čitaonica osnovana 1900. u Mošćenicama bila je već čvrsta potvrda zaživjela pokreta kojega nije mogla zaskočiti a kamoli uništiti protivnička, u to vrijeme još uvijek moćnija strana.⁶⁸ A čitaonice u Klani 1901., Jurandvoru na o. Krku 1904., u Cresu te Srdočima u Kastavštini 1905., Banjolu i u krčkome Sv. Vidu Miholjice 1906., kao i druga, s karakterističnim povijesnim imenom – „Frankopan” u Vrbniku 1904. g. samo dokazuju blistavi razvoj čitaoničkoga pokreta.⁶⁹ Štoviše, nacionalni je pokret većine stanovnika Istre i Kvarnerskih otoka do 1907. g. uspio izjednačiti političke pozicije s pokretom građanskih predstavnika vladajućega, talijansko-talijanaškoga sloja.⁷⁰

V. Vrbnička čitaonica

Kastavska je Čitalnica vjerojatno potaknula osnutak druge Čitaonice na Kvarnerskim otocima – one u Vrbniku⁷¹ na o. Krku, ali i one osnovane ranije u gradu Krku, u kojoj su bile izražene njemačka, talijanska i hrvatska jezična komponenta.⁷²

Prirodno se moglo očekivati da istaknutiji Vrbničani pozele nešto trajnije učiniti za svoj zavičaj, pa se među njima javila potreba za osnivanjem ustanove – Čitaonice,⁷³ koja bi na poseban način okupljala ljude; pa i one koji su djelovali van svojega rodnog mjesta, ali su ondje tek povremeno navraćali. Intencije za njezino osnivanje, prije svega u kulturnome, prosvjetnome i političkome značenju, postojale su vjerojatno i mnogo ranije od same službene godine osnutka. Najvjerojatnije je na ideju osnivanja presudan utjecaj imao istarsko-kvarnersko-otočni prepodni duh ugroženoga hrvatskoga i slovenskog stanovništva, u svojim temeljnim pravima od prevladavanja talijanaško-talijanskoga vladajućeg kruga tijesno povezanoga s austrijskom vlašću.⁷⁴ Vrbnik je zaista imao dugu, višestoljetnu tradiciju kulturnoga glagoljaškoga hrvatskog središta,⁷⁵ a od tamo su potekli i mnogi svećenici, kao i brojni obrazovani i ugledni svjetovnjaci

⁶⁸ *Naša sloga*, 31, 55, 31. 3. 1900, str. 3.

⁶⁹ M. Bolonić, P. Strčić, *Zapisnici*, n. dj., str. 11.

⁷⁰ D. Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, n. dj., str. 278.

⁷¹ O Vrbniku na o. Krku usp. cjeloviti prikaz: Mihovil BOLONIĆ, *Vrbnik nad morem od početaka do propasti Austro-Ugarske*, Krk, 1981.

⁷² P. Strčić, *Hrvatska čitaonica*, n. dj., str. 153; isti, *Pismo osnivačkog odbora čitaonice u Vrbniku Dinku Viteziću 1871. godine*, Riječka revija, XIII, 1-2, Rijeka, 1964, str. 96.

⁷³ Vrbnička Čitaonica nije registrirana u redakcijskom članku *Čitaonice. Hrvatska*, Enciklopedija Jugoslavije, 2, Zagreb, 1956, str. 605–607; u 1871. spominju se samo Korčula, Kostrena Sv. Barbara i Omiš, ali je Vrbnik zato spomenula T. Radauš u sv. 3, 1984, str. 302.

⁷⁴ Usp. ranije navedena djela B. Milanovića, zatim, F. Barbalić, n. dj.; *Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove*, Beograd, 1969; Mirjana STRČIĆ, *Istarska beseda i pobuna*, Pula, 1, 1984, 2, 1985; Maja POLIĆ, *Dobrila u Korespondenciji Rački Strossmayer*, u: Dr. Juraj Dobrila (1812. – 1882.) i stoljeće Krasne zemlje (1912. – 2012.), Poreč, 2015, str. 73–82.

⁷⁵ O tome postoje podaci u: Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JAZU, 51, Zagreb, 1960, str. 287–433.

– pravnici, učitelji, koji su ondje dobili i prvo obrazovanje.⁷⁶ Neki od njih zauzimali su i važna mjesta tadašnjega hijerarhijskoga društva.

Tako je došlo do okupljanja pojedinaca koje je rezultiralo osnivanjem Privremenoga upravljujućeg odbora,⁷⁷ njega su činili učitelj, a od 1869. g. i tamošnji dekan i župnik Mate Zahija kao predsjednik, nadalje, kapelan i učitelj na muškoj pučkoj školi Jerko Gršković⁷⁸ bio je tajnik, a odbornici – zemljoradnik Nikola Volarić te kapelan i učitelj Ive Oršić.⁷⁹ Privremeni odbor sastavio je pravila – vjerojatno 1870. godine – te ih poslao na odobrenje „satničtvu” u Mali Lošinj;⁸⁰ odobrena pravila u Vrbnik su stigla 20. siječnja 1871. godine.⁸¹ Dalji pripremni radovi ponešto su se odužili, pa je tek 1. ožujka 1871. g. poslano pismo Vrbničanima i izvan Vrbnika, s pozivom da se do 30. ožujka učlane u Čitaonicu.⁸² Ove akcije Vrbničana pažljivo je pratila i tršćanska *Naša sloga*, objavivši članak pod naslovom *Čitaonica u Vrbniku*.⁸³ Štoviše, njoj je prostor posvetilo i glasilo narodnjačkoga dijela života u Banskoj Hrvatskoj, zagrebački *Obzor*.⁸⁴

Dugo vremena bilo je uobičajeno smatrati kako je Čitaonica u Vrbniku druga, nakon katarske, koja je osnovana u Istri i Kvarnerskim otocima, obzirom da se – kako je ranije navedeno – zaboravilo na velološinsku iz 1867. godine;⁸⁵ tako su držali i njezini suvremenici u trenu njezina osnutka. To su u svojim zapiscima kasnije spominjali i sami vrbnički čitaoničari,⁸⁶ te drugi Vrbničani,⁸⁷ a i ostali pisci.⁸⁸ Istodobno, kako je spomenuto, na području ondašnje pokrajine Istre prije vrbničke osnovano je bilo više čitaonica, pa se piše da je bila peta po redu.⁸⁹

⁷⁶ P. Strčić, *Hrvatska čitaonica*, n. dj., str. 151.

⁷⁷ M. Bolonić, P. Strčić, *Zapismici*, n. dj., str. 29.

⁷⁸ AKB, Status personalis et localis diocesis Veglensis pro anno 1871, str. 14; I. Gršković, *Školstvo*, n. dj., str. 15.

⁷⁹ I. Gršković, *Školstvo*, n. dj., str. 15.

⁸⁰ M. Bolonić, P. Strčić, *Zapismici*, n. dj., str. 29.

⁸¹ Isto, str. 32.

⁸² Isto, str. 29 i 32.

⁸³ *Naša sloga*, 2, 7. 1. 1871, str. 2.

⁸⁴ *Obzor*, I, 39, 1871; isto, 122, str. 2.

⁸⁵ *Naša Sloga*, 2, 1. 2. 1871, str. 2.

⁸⁶ Na 29. glavnoj skupštini, 19. 12. 1909, M. Bolonić, P. Strčić, *Zapismici*, n. dj., str. 153.

⁸⁷ I. Gršković, *Školstvo*, n. dj., str. 11; Mihovil BOLONIĆ, *Vrbnik nad morem od početaka do propasti Austro-Ugarske*, Krk, 1981, str. 214.

⁸⁸ F. SLOKOVIĆ, *Narodne Čitaonice u Istri*, Vienac, 1, Zagreb, siječanj 1910, str. 18 i 19; B. Milanović, *Hrvatski*, 1, n. dj., str. 308; isto, 2, 1973, str. 436.

⁸⁹ *Naša Sloga*, 2, 1. 2. 1871, str. 3.

U uvjerenju da je vrbnička Čitaonica prva po redu osnovana na Kvarnerskim otocima,⁹⁰ na veoma svečan način bila je 1971. g. organizirana i proslavljena njezina stota godišnjica.⁹¹ No, ako se gleda samo na vremenski slijed, onda je Čitaonica u Vrbniku ipak druga po redu i na samome o. Krku; naime, ovdje je već ranije djelovala jedna takva ustanova, od 1868. g. dalje, iako ne baš sasvim samostalno, već kao pridruženi dio *Biblioteke Algarotti*⁹² u gradu Krku. Isticalo se da ta Čitaonica nema nacionalni i stranački sadržaj, međutim, u njoj je vladao samo talijanski i njemački jezik. Može se samo pretpostaviti da je među nekim članovima u toj ustanovi ipak bio prisutan i hrvatski duh, napose kada je krajem stoljeća dr. Dinko Vitezić uspio postati njezinim predsjednikom.⁹³ Ne znamo – za sada – da li je i koliko je djelovanje te krčke Čitaonice od osnivanja 1868. g. dalje moglo utjecati i na osnutak vrbničke ustanove; no, sasvim je sigurno da nije mogla utjecati preporodno hrvatski, pa ni na idejnu nacionalnu osnovicu na kojoj su Vrbničani osnovali svoju Čitaonicu, o čemu će biti riječi nešto kasnije.⁹⁴

U veljači 1871. g. *Naša sloga* piše: „*Naš se je narod počeo lijepo buditi sa svog dubokog sna, te strati za svoju budućnost. To nam svjedoči ona živa želja za čitanjem i naukom, što se je od kratka u njegov pojavila i u ovih naših stranah. (...) Pišu nam bo sa otoka Krka, da su i vrbnički rodoljubi namislili utemeljiti u Vrbniku 'Hrvatsku Čitaonicu', te da su se u to ime i molbom obratili na slavno Namjesništvo.*”⁹⁵

Vrbničani koji su bili okupljeni oko osnivanja svoje Čitaonice imali su drukčiji odnos prema nekima od naših shvaćanja narodnoga preporoda, kao i prema nacionalno-idejnim pitanjima. Radi se o tome da su čitaoničari stavili u prvi plan svoga djelovanja gospodarsku problematiku. No, to i nije toliko čudno kada se u vidu ima prirodni smještaj toga mjesta. Naime, iako na obali, Vrbnik je zapravo smješten na pedesetmetarskoj visokoj klisuri ponad samoga mora, na izrazito vjetrovitome mjestu; stjecajem tih prirodnih okolnosti te uz mogućnost korištenja

⁹⁰ M. Bolonić, P. Strčić, *Zapisnici*, n. dj., str. 14; Petar STRČIĆ, *Prva na Kvarneru, O stotoj obljetnici osnivanja 'Hrvatske Čitaonice' u Vrbniku*, Hrvatski tjednik, 1, 12, Zagreb, 2. 7. 1971, str. 11; Petar STRČIĆ, *Osnivanje prve hrvatske Čitaonice. (Vrbnik na o. Krku 1871). Stota obljetnica*, Novi list, XXV, 1959, Rijeka, 8. 7. 1971, str. 12, 13.

⁹¹ Petar MOROŽIN, *Proslava 30-obljetnice Revolucije i 100-godišnjice 'Hrvatske Čitaonice' u Vrbniku*, Krčki zbornik, 5, Krk, 1972, str. 269–271; Mate MAHULJA, *Riječ na proslavi 30-obljetnice Revolucije i 100-godišnjice 'Hrvatske Čitaonice' u Vrbniku*, isto, str. 272–274; Đuro ROŠIĆ, *Znanstveni skup Povijesnog društva otoka Krka i Društva arhivskih radnika u Malinskoj. U povodu 30-obljetnice Revolucije, 300-godišnjice pjesnika F. K. Frankopana i 100-godišnjice prve hrvatske Čitaonice na otoku Krku i na Kvarnerskim otocima*, isto, str. 279–282.

⁹² Nina SPICIJARIĆ, *Nikola Udina Algarotti Krk, 1791. – Beč, 1838). Muzikolog, filolog, prevoditelj*, Rijeka, XV, 1, Rijeka, 2010, str. 93 i dalje.

⁹³ Petar STRČIĆ, *Pismo osnivačkog odbora čitaonice u Vrbniku Dinku Viteziću 1871. godine*, Riječka revija, XIII, 1-2, Rijeka, 1964, str. 96.

⁹⁴ N. Spicijarić, n. dj., str. 95.

⁹⁵ *Naša sloga*, II, 3, Trst, 1. 2. 1871, str. 10. Podsjećamo: Namjesništvo Austrijskoga primorja bilo je u Trstu.

plodnoga polja u zaleđu naselja, Vrbničani su u prvom redu bili imućni poljoprivrednici i stočari, a vrlo malo pomorci i ribari. Zbog toga nije ni čudan sadržaj spomenutoga pisma koji su 1. ožujka 1871. g. uputili – pretpostavljamo – samo istaknutijim Vrbničanima s pozivom na ućlanjenje u Čitaonicu; prema sadržaju toga pisma – može se prosuditi da i neke druge Čitaonice u pokrajini nisu njegovale samo kulturno-prosvjetne segmente preporodnoga života, te da nisu bile samo nacionalno-politički centri hrvatskoga i slovenskog pokreta u Pokrajini.⁹⁶ Očito je da su Vrbničani, a vjerojatno i drugi, živo pratili nagli napredak u XIX. st. na raznim područjima života, te da su uočili veliko značenje znanosti, a osobito tehnike i za razvoj narodnoga gospodarstva. Doduše, Vrbnik je tada već imao svoj poštanski ured.⁹⁷ No, ako se računa s otežanim kontaktom mjesta s otočnom i kopnenom okolinom, najviše zbog opasne, veoma snažne (senjsko/velebitske) bure, jasan je izuzetan interes osnivača Čitaonice za izum brzjava i za njegovo značenje, kao i za koristi koje donose sa sobom razvoj parobrodarstva i željezničkog prometa. Jednako tako, to je značajno i stoga što još traje puni cvat jedrenjaka i njegove izgradnje upravo na području sjevernoga Jadrana.⁹⁸ Kad se to ima u vidu, moglo bi se pomisliti da su Vrbničani imali zapravo pred sobom osnovna stajališta grofa Janka Draškovića, koje je on iznio imajući pred očima zagrebačku Čitaonicu.⁹⁹ Naime, u prvome se članku čitaoničkih pravila, doduše, kaže da je važno čitati knjige i novine, što je inače bio i glavni zadatak i drugih čitaonica; ali, ovdje se – što je bilo neuobičajeno – odmah striktno naglašava da će biti korištena napose ona glasila koja donose članke o poljoprivredi i narodnom gospodarstvu, a tek na drugom, odnosno na trećem mjestu toga prvoga članka govori se o pučkoj prosvjeti putem udruživanja te primjerenih i korisnih zabava.¹⁰⁰ Naravno, vrbnička Čitaonica morala je dati veliki doprinos snaženju hrvatske pismenosti; ali, time se i inače Vrbnik od starine znatno odlikovao,¹⁰¹ a ovdje je kao specifičnost značajno istaknuti da je Čitaonica dala i prilog snaženju narodnoga gospodarstva, točnije rečeno – razvitku modernijega načina rada u poljoprivredi, presudnoj grani u životu Vrbnika, te otoka u cjelini. To je bilo utoliko potrebnije što je poljoprivreda otoka počela zaostajati u razvoju, što su korišteni zastarjeli načini obrade, posjedi su se usitnjavali, a sve je to počelo dovoditi do početaka prvih iseljavanja Krčana na susjedna, kopnena, i udaljenija, prekoceanska prostranstva.¹⁰²

⁹⁶ M. Bolonić, P. Strčić, *Zapisnici*, n. dj., str. 29–32; P. Strčić, *Pismo osnivačkog*, n. dj., str. 99.

⁹⁷ Franjo MATEJČIĆ, *Proslavljena obljetnica pošte u Vrbniku*, Novi list, XXV, 222, Rijeka, 20. 9. 1871, str. 7.

⁹⁸ Radojica F. BARBALIĆ, *Brodarstvo Rijeke kroz vjekove*, Rijeka. Zbornik, Zagreb, 1953; isti, *Pomorstvo Rijeke i Hrvatskog primorja*, Pomorski Zbornik, 2, Zagreb, 1962, str. 1546–1547; isti, *Pomorstvo Istre*, Pomorski zbornik Instituta za historijske i ekonomske nauke JAZU 2, Zadar, 1962, str. 1526–1528.

⁹⁹ Jakša RAVLIĆ, *Ilirska Čitaonica u Zagrebu*, Historijski zbornik, 16, Zagreb, 1963, str. 163.

¹⁰⁰ M. Bolonić, P. Strčić, *Zapisnici*, n. dj., str. 32.

¹⁰¹ M. Bolonić, *Vrbnik*, na v. mj.

¹⁰² Usp. zapisnike krčke gospodarske zadruge, koji su objavljivi od 80-ih godina XIX. st. dalje u *Našoj Slogi*. Usp. i Petrica NOVOSEL-ŽIC, *Kretanje stanovništva otoka Krka od 1857-1971. godine*, Krčki zbornik, 6, Krk, 1975, str. 111 i dalje.

Naravno, svakako je najpogodniji oblik međusobne suradnje i susretanja članova bilo „*čitanje dobrih časopis i knjig*”, te održavanje skupova.

Namjena i svrha otvaranja Čitaonice sadržana je u spomenutom prvome članku pravila: njegovanje književne kulture i prosvjeta naroda, a preko nabavljenih edicija, dakle, i upoznavanje s događajima na susjednom, kopnenom dijelu Hrvatske, te dalje, s drugim dijelovima Monarhije pa Europe i šire. Kod vrbničke Čitaonice treba upozoriti i na još jednu osobitost, kakve nema u drugim takvim onovremenim institucijama u Istri i na otocima. Naime, riječ je o statusu članova i njihovu međusobnu odnosu. Naime, druge, susjedne Čitaonice, pa i ranije spomenuta u Kastvu, listom su bile elitne, te uglavnom zatvorene za neposredni ulazak pripadnika širega puka u njih; bile su otvorene samo građanskome sloju.¹⁰³ U tome je pogledu vrbnička Čitaonica izuzetak; oslanja se gotovo na demokratske principe, pa je u članku 4 postavila samo dva uvjeta: da je kandidat „*svoj gospodar i da je navršio 24 lieta dobe svoje*”; istim člankom čak je i učenicima bilo omogućeno da budu članovi Čitaonice, uz jedini uvjet – da su „*nižu gimnaziju ili realku svršili*”. Nadalje, „*članom može biti svaki vriedan muž*”, kako govore prve riječi 4. članka, što znači da osim „*svetjenikov i platjenikov*” također i „*kmeti*”, kako se precizira u članku 27, u kojem se govori o plaćanju članarine. Štoviše, za kmete i učenike određena je povoljnija, niža članarina – oni godišnje, u četiri obroka, plaćaju forintu i 33 novčića, a ostali 4 forinte; upisnina je za svih bila 50 novčića.¹⁰⁴ Dakle, očito je bilo da se u Vrbniku željelo omogućiti što širem krugu ljudi aktivno sudjelovanje u radu Čitaonice, pa su se formirale i dvije kategorije članova u skladu s visinom članarine. U prvu grupu učlanilo se osamnaest, a u drugu četrnaest Vrbničana.¹⁰⁵ Naravno, kao i u drugim čitaonicama, i ovdje među članovima nije bilo mjesta ženama.

Ovdje treba upozoriti i na to da su joj Vrbničani nadjenuli ime *Hrvatska Čitaonica* i da je po tome apsolutno prva u pokrajini, nadalje, da je Strossmayer za počasnoga člana izabran 28. rujna na prvoj glavnoj skupštini s većinom glasova, dakle bilo je i protivnih glasova ili suzdržanih, te da se na istoj skupštini spominje pravaški politički časopis *Hervatska* kao jedini koji se posebno preporuča odboru da se na njega pretplati; druga se glasila ne spominju.¹⁰⁶ Dakle, kada se znaju stajališta biskupa Strossmayera na jednoj strani i *Hervatske E. Kvaternika*¹⁰⁷ na drugoj strani, kao i to da se biskup Dobrila uopće nije odazvao na vijest da je i on izabran za počasnoga člana, pa je na glavnoj skupštini 1. listopada 1873. g. po-

¹⁰³ Takve su, npr., *Čitaonica pridružene biblioteci Algarotti u Krku* (Naša Sloga, XXIII, 4, Trst, 26. I. 1893, str. 2), *Narodna Čitaonica riečka* (GERVAIS Drago, *Narodna čitaonica u Rijeci*, Rijeka. Zbornik, Zagreb, 1953, str. 460; Usp.: Maja POLIĆ, *Riječka čitaonica od osnutka do 1918. godine*, Rijeka, XVI, 2, Rijeka, 2011, 13–71), *kastavska Čitalnica* (V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 13–14).

¹⁰⁴ M. Bolonić, P. Strčić, *Zapisnici*, n. dj., str. 32.

¹⁰⁵ Isto, str. 32 i 35.

¹⁰⁶ Isto, str. 42.

¹⁰⁷ *Hervatska* je izlazila kao tjednik, i to od 1. 1. do 8. X. 1871. godine; kao vlasnik i izdavač označen je bio Eugen Kvaternik, a odgovorni urednik Vjekoslav Bach.

vučen radikalni potez – odlučeno da se on i senjski biskup V. Šoić „izbrišu iz zapisnika”¹⁰⁸ – onda je jasna slika hrvatskih pravaških strujanja koja su tada prevagnula u vrbničkih čitaoničara; to omogućuje sasvim drugi pogled na dosadašnja saznanja o razvoju preporodnih političkih ideja u Istri i na Kvarnerskim otocima, odnosno – mijenja se dosadašnja slika o tome kako pravaši prodiru u ovaj kraj tek 80-tih godina, i to s drugom generacijom laički školovanih mladića.¹⁰⁹ Naime, učlanjeni Vrbničani bili su i stariji po godinama života, a svoja stajališta otvoreno su potvrdili već na prijelazu iz šestoga u sedmo desetljeće. Na osnivanje Čitaonice *Naša Sloga* se odmah osvrnula i posebnim napisom,¹¹⁰ a usput je spominje i *Obzor* koji naglašava:

„Vrbnik je i dosada bio znamenit po svakoga Hrvata poradi mnoga dragocjena spomenika, sačuvana iz naše prošlosti, i poradi mnogobrojne domoljubne inteligencije zauzimajuće više odličnih mjesta u crkvi i državi mal ne svoj nam domovini. Pa kao što se Vrbnik može pohvaliti, da imade svoje zastupnike među hrvatskim spisateljci, n. p. Volarića Frana, Parčića Dragutina, smije se reći, da u ovo doba udruživanja napreduje novim duhom vremena, zasnovav jurve sukromni zavodić, koji nosi ime „hrvatske čitaonice”, a namjera mu jest uzdići i prosvetiti našega težaka.”¹¹¹

O samome radu Hrvatske Čitaonice u Vrbniku imamo malo konkretnih podataka, iako su sačuvani i u naše dane objavljeni gotovo svi zapisnici sjednica njezinih skupština, pa i odbora. Radi se o tome da su sadržajno pretjerano šturi i suhoparni, po uobičajenoj špranci.

U prvim godinama postojanja smatra se da Čitaonica ipak „nije ispunila očekivanja ako se ona razmatra u institucionalno-organizacijskom pogledu. Ona u svojim počecima nije razvila neku širu, življu i opsežniju djelatnost”; ostavlja se mogućnost da je razlog tome nemogućnost pronalaska prostorija za sustavan rad s ljudima, što „ipak nije omelo ostvarivanje zacrtanih pravača u prvim pravilima čitaonice i htijenja samih čitaoničara.”¹¹²

Ipak, zna se da je Čitaonica financijski dobro poslovala, da su bile iznajmljene prostorije za njen rad, da je utvrđeno kako članovi koji stanuju u Vrbniku i nisu kmeti¹¹³ „treba da plaćaju i drukčiji (povećani) iznos članarine”,¹¹⁴ da su za počasne članove imenovani spomenuti biskupi J. Dobrila, J. J. Strossmayer i V. Šoić (senjski) te Ivan Josip Vitezić (krčki). Prvi pred-

¹⁰⁸ M. Bolonić, P. Strčić, *Zapiscnici*, n. dj., str. 54.

¹⁰⁹ Usp. Petar STRČIĆ, *O pravaštvu u Istri i na Kvarnerskim otocima krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 19. stoljeća*, *Historijski zbornik*, 29-30, Zagreb, 1976/1977, str. 347–364.

¹¹⁰ *Naša Sloga*, 2, 1. 2. 1871, str. 2.

¹¹¹ *Obzor*, I, 39, Zagreb, 16. 9. 1871, str. 3.

¹¹² P. Strčić, *Hrvatska čitaonica*, n. dj., str. 159.

¹¹³ Ovdje treba reći da se riječ *kmeti* ne odnosi samo na klasične kmetove, kojih stoljećima nije bilo ni na Krku, kao ni na mletačkome posjedu. Ovdje su seljaci bili u statusu kolona, a *kmet* je i danas na o. Krku pojam slobodnoga i radišnoga čovjeka.

¹¹⁴ Zapisnik od 28. rujna 1871. godine. M. Bolonić, P. Strčić, *Zapiscnici*, n. dj., str. 39.

sjednik postao je pop Ivan Oršić, odbornici Ive Bozanić Antonov i Mirko Volarić, a tajnik pop Miko Butković.¹¹⁵ Vitezić¹¹⁶ i Strossmayer¹¹⁷ poslali su na dar svaki po 50 forinti. Čitaonica je odmah upisana u Društvo Sv. Jeronima u Zagrebu, što znači da su počele stizati i društvene knjige; nabavljene su slike Sv. Ćirila i Metoda te Petra Preradovića, a Dinko Vitezić besplatno je slao zadarski *Narodni list* i dalmatinski *Gospodarski list*.¹¹⁸ Odlučeno je da se kupi zemljovid koji je pisan hrvatskim jezikom.¹¹⁹ Čitaonica se pretplatila na zagrebački *Katolički list* i *Gospodarski list*¹²⁰ te *Vienac*,¹²¹ a povremeno su stizali i tršćanski *Osservatore Triestino*, zagrebački *Obzor*,¹²² poučni list *Hrvatska lipa*, varaždinski *Pučki prijatelj*, u početku 1875. g. talijanski list *Adria*,¹²³ te *Bršljan* i *Smilje*,¹²⁴ zatim, sušačka *Sloboda*,¹²⁵ tršćanska *Naša Sloga*, a i *Sriemski Hrvat*,¹²⁶ nabavljala su se i prijašnja godišta nekih glasila.¹²⁷ Mora da se skupilo dosta knjiga i listova kad je 3. srpnja 1873. g. odlučeno da se za Čitaonicu nabavi ormar.¹²⁸

Godine 1876. odlučeno je „kupiti sliku *Hercegovačkih junaka*”,¹²⁹ što u oskudnosti podataka u zapisnicima Čitaonice znači veoma mnogo; očito je da su čitaoničari živo pratili događaje i izvan pokrajine, te da su se ustanička zbivanja u Hercegovini osobito dojmila Vrbničana. Osim toga, pretpostavljamo da su praćeni i neki drugi važni svjetski događaji, pa čak i u detalje, kada su čitaoničari 1877. g. odlučili kupiti zemljovidnu kartu rusko-turškog ratišta.¹³⁰

Godine 1878. Čitaonica je učlanjena u Maticu hrvatsku.¹³¹ Iz zapisnika se razabire da se broj članova stalno povećavao, a naročito da je među njih pristizao sve veći broj mladih, pretežno srednjoškolaca. No, u suhoparnim zapisničkim bilješkama nema riječ o tome da li su se odr-

¹¹⁵ M. Bolonić, P. Strčić, *Zapisnici*, n. dj., str. 42.

¹¹⁶ Isto, str. 43.

¹¹⁷ Isto, str. 44.

¹¹⁸ Isto, str. 45.

¹¹⁹ Glavna skupština od 28. 9. 1872. godine. Isto, str. 47.

¹²⁰ Isto, str. 48.

¹²¹ Isto, str. 54.

¹²² Isto, str. 57.

¹²³ Isto, str. 61.

¹²⁴ Isto, str. 64.

¹²⁵ Isto, str. 75.

¹²⁶ Isto, str. 76.

¹²⁷ Isto, str. 66.

¹²⁸ Isto, str. 49.

¹²⁹ Isto, str. 67.

¹³⁰ Isto, str. 69.

¹³¹ Isto, str. 74.

žavale priredbe, zabave, poučne večeri, i sl., osim da se u Čitaonici i kartalo, za što se moralo plaćati novčić.¹³² Iz popisa novina koje je Čitaonica primala i članstva u Društvo Sv. Jeronima te Matici hrvatskoj vidljiv je interes čitaoničara za čitanjem, a iz sve većeg priliva mladih može se razabrati da su i oni nalazili svoj interes da borave upravo u tome društvu.¹³³ Ipak, nije sasvim jasno koliko se zapravo ostvarila namjera „uzdići i prosvetiti našeg težaka”, kako je *Obzor* registrirao osnivanje toga „skromnog zavodića”. Ali, činjenica jest da se g. 1878. dopisnik *Naše Sloge* iz Vrbnika jako hvalio: „Neću Vam pisati o našoj Čitaonici, koja lijepo napreduje i broji sve više članova, tako da se naš mladji naraštaj naši mladji poljodjelci, sve više probudjuju.”¹³⁴ Međutim, ima i drugim mišljenja, iako ne znamo da li se baš odnose na vrbničko društvo; naime, 1874. g. osnovana je Čitaonica u Baški,¹³⁵ a slijedeće godine i u Puntu,¹³⁶ obje na o. Krku. No, čini se da rad tih čitaonica ipak nije bio idealan, niti je bio po ćudi nekoga dopisnika „*Iz otoka Krka*”, koji je 1879. g. ne samo oštro kritizirao već i veoma bezobzirno i ogorčeno napao rad krčkih čitaonica, ne spominjući niti jednu konkretnim imenom; on otvoreno piše: „*Naše su čitaonice sve, samo ne čitaonice. U njih se igra i pije, a malo, vrlo malo čita. Htjelo bi se ili preustrojiti jih ili udahnuti im novog duha. Tako se dalje smije.*”¹³⁷ Cijeli je sadržaj pravaški intoniran; no, sudeći po spiskovima novina i prijemu novih članova u Hrvatsku čitaonicu u Vrbniku, i to pretežno đaka, može se zaključiti da se situacija ponešto i mijenjala, barem do tada. Naime, karakteristično je da u slijedu zapisnika postoji jedanaest i pol praznih rukopisnih stranica, i to od glavne skupštine Čitaonice koja je održana 21. rujna 1879. g. do „šesnajste glavne skupštine” koja je održana 10. listopada 1886. godine.¹³⁸ Za sada nemamo vijesti o tome što se događalo s Čitaonicom u tome razdoblju, ali vidi se da su 1886. g. u Čitaonici držana slijedeća glasila: *Hrvatska*,¹³⁹ *Vienac*, *Katolička Dalmacija*,¹⁴⁰ *Balkan*¹⁴¹ i *Naša Sloga*, Čitaonica je i tada bila član Matice hrvatske, a odlučeno je da se nabavi slika pok. biskupa Dobrile.¹⁴²

Vrbnička Čitaonica bila je svakako bitna i na političkome planu; to su, primjerice, izbori D. Vitezića u Carevinsko vijeće te kasnije i Vjekoslava Spinčića, potom, izbori zastupnika u Pokrajinski sabor u Poreču, preuzimanje općinske uprave u svoje ruke i sl. Njihov je utjecaj

¹³² Isto, str. 47.

¹³³ *Obzor*, I, 39, Zagreb, 16. 9. 1871, str. 3.

¹³⁴ *Naša Sloga*, 9, 16. 9. 1878, str. 3.

¹³⁵ *Naša Sloga*, 5, 16. 4. 1874, str. 2.

¹³⁶ *Naša Sloga*, 6, 16. 10. 1875, str. 2.

¹³⁷ *Naša Sloga*, 10, 1. 5. 1879, str. 3.

¹³⁸ M. Bolonić, P. Strčić, *Zapisnici*, n. dj., str. 75–76.

¹³⁹ *Hrvatska* je bila nastavak sušačke i zagrebačke *Slobode*, a počela je u Zagrebu izlaziti 1886. godine.

¹⁴⁰ *Katolička Dalmacija* izlazila u Zadru od 1870. pod talijanskim, a od 1878. i pod hrvatskim imenom.

¹⁴¹ Književni časopis *Balkan* izlazio je u Zagrebu od 1886 do 1887. godine.

¹⁴² M. Bolonić, P. Strčić, *Zapisnici*, n. dj., str. 77.

bitan i na gospodarskome području, pa su tako čitaoničari ostvarili suradnju s krčkom gospodarskom zadrugom.¹⁴³

Koncem XIX. st. oživio je društveni život Vrbnika, a veliku ulogu, bez sumnje, imala je i Čitaonica. U njezinim okvirima, ili pak van njih, Vrbničani su organizirali niz akcija, koje nisu bile u skladu s intencijama talijanaško-talijanskih vlasti na otoku Krku ili su u potpunost bile njima suprotne. Tako, Čitaonica nije uspjela realizirati svoje djelovanje u onoj mjeri u kojoj je to bilo predviđeno njezinim pravilima i planovima čitaoničara. Više je razloga tome, od kojih je jedan svakako i nepostojanje adekvatnih prostorija za njezinu nesmetanu djelatnost.¹⁴⁴ To je bila velika prepreka potrebnoj organizaciji i snazi političke djelatnosti, a napose nesmetanoj realizaciji kulturno-prosvjetnih programa. Valjalo je, stoga, pronaći adekvatne prostorije za te svrhe, i k tome koje će postati privlačna središta okupljanja članova i ostalih zainteresiranih. Potrebe osiguravanja zgrade u kojoj bi se nesmetalno mogli odvijati svi oblici ne samo čitaoničkoga života, već i različitih drugih društvenih aktivnosti Vrbničana bili su, svakako, svjesni i sami čitaoničari. O tome je bilo i više rasprava, međutim, tek je povratkom Dinka Vitezića iz Zadra i njegovo stalno nastanjenje u Krku 1884. g. taj problem bio ozbiljno razmatran.¹⁴⁵ Upravo je Vitezić bio prvi koji je na sjednici Odbora Čitaonice iskazao potrebu gradnje čitaoničkoga doma u Vrbniku (1892.). Ovaj njegov prijedlog bio je prihvaćen; tada je izabran i novi Odbor, a predsjednikom je postao upravo Vitezić.¹⁴⁶

Tako je društvo *Hrvatski dom* osnovano 1897. godine.¹⁴⁷ Prikupljena su i sredstva potrebna za podizanje zgrade. Novo je zdanje podignuto 1901. godine, te je – u znak priznanja D. Viteziću, koji je prikupio najveći iznos za njegovu gradnju – Dom dobio ime *Vitezićev dom*. Svečano otvorenje bilo je 4. kolovoza iste godine; od tada je Čitaonica mogla nesmetano razvijati svoje djelovanje. Ali, upravo tada, u trenutku kada su stvoreni čvrsti temelji za njezinu nesmetanu djelatnost, u novonastalim povoljnijim uvjetima nego ikada do tada, te je valjalo započeti djelatnost u skladu s novom političkom i kulturnom situacijom, na scenu stupa naglo pogoršanje odnosa među njezinim članovima. Naime, kapitalizam na prijelazu stoljeća izazvao je pojavu novih društvenih suprotnosti. U do tada gotovo jedinstvenome seljačkom pokretu hrvatskoga stanovništva Istre i Kvarnerskih otoka nastupilo je previranje. Pored i dalje snažnoga dotadašnjeg protivnika iz redova talijanaško-talijanskoga vladajućeg sloja, sada jača i liberalizam s jedne i konzervativna katolička struja s druge strane. U konačnici, dolazi do cijepanja i osipanja i među čitaoničarima; pod utjecajem novoga krčkog biskupa Antuna Mahnića dolazi do podvajanja članova, te do istupanja onih liberalno nastrojenih, koji su bili pod utjecajem dvaju listova – narodnjačke *Naše sloge* i Supilova *Riečkog novog lista*.

¹⁴³ O tome više: P. Strčić, *Pismo*, n. dj.

¹⁴⁴ M. Bolonić, P. Strčić, *Zapisnici*, n. dj., str. 16.

¹⁴⁵ Isto, str. 17.

¹⁴⁶ *Spomenica o otvorenju „Hrvatskog doma” u Vrbniku*, Krk, 1901, str. 8.

¹⁴⁷ Isto, str. 9.

Rezultat toga bilo je osnivanje još jedne čitaonice. Tako je pored postojeće, *Hrvatske čitaonice*, nastala *Hrvatska čitaonica Frankopan*. Ipak, glavnina članstva pod utjecajem biskupa Mahnića ostala je vjerna starijoj.

Skup članova obiju čitaonica, kao i članova svih ostalih društvenih ustanova u Vrbniku bio je pokop Dinka Vitezića u Vrbniku 1904. godine. Naime, njegova je smrt okupila sve Vrbničane, no, uspjeh je bio kratkotrajan; do ponovnoga njihovog ujedinjavanja nije došlo.

Ponovljena mogućnost njihova ujedinjavanja zbila se 1907. godine, ali i ovoga puta prošla je bez uspjeha.¹⁴⁸ U Vrbniku su i dalje postojala dva paralelna čitaonička društva. Uspjeh u tome postignut je tek 1910., odnosno 1911. godine.¹⁴⁹

VI. Bašćanska čitaonica

Baška je svoju je hrvatsku *Narodnu čitaonicu*, drugu takvu po redu na otoku, dobila u travnju 1874. godine, i to zahvaljujući dvojici svećenika i boraca za prava hrvatskoga naroda – Marku Mrakovčiću te Petru Dorčiću, župniku Baške i poslaniku Istarskoga sabora od 1876. do 1882. godine.¹⁵⁰ O njoj imamo malo podataka. Veliki broj njezinih članova bio je iz redova mornara, koji su također gajili hrvatski duh.¹⁵¹ Unatoč tome što „(...) *neima gotovo mornara, koji ne diše hrvatskim duhom.*”, rijetko je koji ondje provodio vrijeme i čitao.¹⁵²

Narodna čitaonica u Baški pretplatila se na više novinskih glasila, a relativno kasno, 1910. godine, oformila je i knjižnicu.¹⁵³ Zabilježeno je kako su članovi 4. listopada 1886. g. uputili telegramsku čestitku Franji Josipu I.¹⁵⁴ Njezina dvadesetogodišnjica proslavljena je 8. i 9. svibnja 1894., i to vrlo skromno, ali s radošću. Tome su prisustvovali i učenici učiteljskih škola iz Zadra i Kopra, a jedan učenik govorio je o važnosti opstanka i djelovanja Čitaonice.¹⁵⁵ Izvedena je komedija *Kumpar Anton Aleluja*, lakrdija *Befel* te recitacije *Djed i unuk* te *Rodu o jeziku*. Stiglo je i više brzojavničkih čestitaka, među kojima su i one hrvatskih zastupnika u Carevinskome vijeću, dr. D. Vitezića i V. Spinčića, te iz Zadra, Pule, itd.¹⁵⁶

¹⁴⁸ Petar STRČIĆ, *Prva hrvatska čitaonica na otoku Krku*, Kalendar Franina i Jurina 1965, Pula, 1964, str. 132, 133.

¹⁴⁹ Isto.

¹⁵⁰ *Naša sloga*, V, 8, 16. 4. 1874, str. 4; *Primorac*, 5, 142, 1877, str. 2.

¹⁵¹ *Naša sloga*, 41, 14. 10. 1886, str. 3.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ *Naša sloga*, 49, 7. 12. 1911, str. 4. Iz nje je 14 naslova poklonila bašćanskoj Jugoslavenskoj narodnoj knjižnici *Andrija Kačić Miošić* 1922. godine. Eti KALČIĆ, *Hrvatske čitaonice i knjižnice na Kvarnerskim otocima do Prvoga svjetskog rata*, u: Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX. stoljeću, Mali Lošinj-Rijeka, 1990, str. 86.

¹⁵⁴ *Naša sloga*, 14, 5. 4. 1894.

¹⁵⁵ *Naša sloga*, 36, 6. 9. 1894.

¹⁵⁶ *Naša sloga*, 39, 27. 9. 1894.

Godine 1911. Čitaonica je dobila novi naziv – Hrvatska čitaonica.¹⁵⁷ No, kako su članovi slabo plaćali članarinu, a Odbor je bio neaktivan, Čitaonica je gotovo prestala s radom. Novi Odbor nastojao je to promijeniti, pa je s manjim ili većim uspjehom djelovala i pred Prvi svjetski rat, kada prestaje s radom.¹⁵⁸

VII. Puntarska čitaonica

Jedna od krčkih čitaonica je i ona u Puntu; otvorena je 26. rujna 1875. godine, „(...) *uz sveobće veselje i srdačni posjet mnogo puka i častnih svećenikah iz obližnjih selah.*”¹⁵⁹ Veliki teret njezina osnutka podnijela su dvojica svećenika, Petar Žic i Josip Mrakovčić. Ipak, njezin je rad ugašen već 1882. godine.¹⁶⁰

Dana 19. veljače 1888. Čitaonica u Puntu ponovno je otvorena, sada pod imenom *Hrvatska čitaonica*. Istoga je dana njezinim članovima postalo pedeset mještana, „(...) *koji su zapjevali 'Alleluja' tom uskrsnutom našem prosvjetnom domu!*”¹⁶¹

No, ova je Čitaonica morala i treći put „uskrsnuti,; tako novinar *Naše sloge* 1. listopada 1908. obavještava da je „*C. k. namjesništvo u Trstu potvrdilo (je) pravila novoustrojenog društva u Puntu na otoku Krku pod naslovom Narodna čitaonica.*”¹⁶²

VIII. Omišaljska čitaonica

U lipnju 1874. g. urednik *Naše sloge* apelira na Omišljane da i oni ustroje „(...) *jedno takvo društvo, čitaonicu.*”¹⁶³ Iduće, 1875. godine, žitelji Omišlja muku su mučili da podignu zgradu svoje škole, ali već u siječnju 1876. nalaze se na okupu i dogovaraju da otvore Čitaonicu. Privremeni odbor sastavio je pravila za Hrvatsku čitaonicu, „(...) *koja se jur nalaze kod namjesništva u Trstu radi potvrde.*”¹⁶⁴ Iste je godine Namjesništvo zaista odobrilo pravila te je prva skupština održana 23. svibnja 1876. godine. Na toj prvoj Skupštini u svibnju izabran je Odbor. Predsjednikom je jednoglasno izabran župnik Ivan Albanese, tajnikom Ivan Mahulja, tada zaposlen kao učitelj u Dobrinju, dok su odbornicima postali Niko Jedrlinić i Niko Turato. Pokrovitelj Čitaonice postao je dr. D. Vitezić.¹⁶⁵ U srpnju iste godine „Prijatelj iz Omišlja” javlja *Našoj slogi* kako

¹⁵⁷ *Naša sloga*, 6, 9. 2. 1911.

¹⁵⁸ *Naša sloga*, 49, 7. 12. 1911.

¹⁵⁹ *Naša sloga*, 24, 28. 9. 1875.

¹⁶⁰ *Naša sloga*, 30, 10. 10. 1899.

¹⁶¹ Isto.

¹⁶² Ivan GALJANIĆ, *Sto godina Narodne čitaonice u Puntu*, Krčki zbornik, 7, Rijeka, 1976, str. 393–403.

¹⁶³ *Naša sloga*, 18, 9. 6. 1874.

¹⁶⁴ Usp. *Primorac*, 5, 61, Kraljevica, 1877.

¹⁶⁵ *Naša sloga*, 2, 13. 1. 1876.

„Čitaonica napreduje, ako i ne orijaški, a ono baš liepo”,¹⁶⁶ a na glavnoj godišnjoj skupštini 24. listopada 1876. potvrđen je postojeći sastav i funkcije Odbora; time se namjeravalo „(...) priznati njegovu radinost i požrtvovnost.”¹⁶⁷

Svečana proslava dvadeset pete godišnjice Čitaonice u Omišlju održana je 21. kolovoza 1910. godine.¹⁶⁸

Tijekom vremena dolazilo je i do poteškoća u radu – članovi nisu na vrijeme plaćali članarinu, a i Odbor je bio poprilično nedjelotvoran što je gotovo dovelo do prestanka njezina djelovanja. Čitaonica je 1911. g. preimenovana u *Hrvatska čitaonica*, a novi je Odbor pokušao povratiti joj nekadašnji polet.¹⁶⁹

IX. Dubašljanska čitaonica

Godine 1894. osnovana je *Hrvatska čitaonica* u zapadnome području otoka Krka, zvanome Dubašnica. U toj pretežito hrvatskoj općini od 1884. na vlasti je bila talijanska stranka. U doba osnutka Čitaonice načelnik Dubašnice bio je Justo Bogović, koji se u skladu sa svojim političko-talijanaškim odabirom služio isključivo talijanskim jezikom. Dah tamošnje političke svakodnevice, godinu dana nakon osnutka Čitaonice odaje nam Bogovićeve službene zabrana uzvika „Živio Spinčić!”, koji je odavao pravašku orijentaciju stanovnika. Sama zabrana nameće nam zaključak da je tamošnje stanovništvo često koristilo taj uzvik. Čin osnutka pozdravlja i *Naša sloga*: „napokon će se i ovdje ustrojiti hrvatska čitaonica. Bude se iz mrtvila spavajući duhovi. Na posao, dakle, svi zajedno, ne čekajmo dulje; dosta smo čamili u tmuni na našu sramotu.”¹⁷⁰

Čitaonica na samome početku djelovanja nije imala stabilne prihode: „(...) o svjetanju koje ne možemo se baš pohvaliti. Tà mora da bude tako. Godine loše, ljudi ne mogu da izplate nitti ono malo članarine, a oni koji bi to mogli, nisu članovi čitaonice.”; stoga su nastavnici i učenici tamošnje škole organizirali priredbe u korist Čitaonice. Također, povremenim prilozima, među ostalima su ju pomagali i dr. Dinko Vitezić, Ivo Šintić, Andrija Juranić, liječnik Dražić i svećenici iz Cresa.¹⁷¹

¹⁶⁶ *Naša sloga*, 21, 27. 7. 1876.

¹⁶⁷ E. Kalčić, n. dj., str. 91.

¹⁶⁸ Isto.

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ *Naša sloga*, 32, 45, 17. 10. 1901, str. 2.

¹⁷¹ E. Kalčić, n. dj., str. 102.

X. Malinskarska čitaonica

U rujnu 1894. g. u novoizraslome krčkom naselju Malinska otvorena je *Hrvatska čitaonica*. Samome otvorenju nazočili su Spinčić, Vitezić i Volarić. Predsjednikom je postao svećenik G. Milovčić, a potpredsjednikom učitelj Tončić; obojica su održali i prigodne govore.¹⁷² O zanosu tom prigodom piše *Naša sloga*:

„Do iduće nedjelje t. j. Dne 16. tek. mjeseca oko pet sati poslije podne sastat će se u Malinskoj čestiti Dubašljani da se konštituiraju i svečano otvore davno žudjenu hrvatsku čitaonicu. Javlajući tu ugodnu viest prijatelje naše narodne stvari, nada se podpisani što mnogobrojnom posjetu rodoljuba, navlastito pako bliže gg. predsjednika i odbornika hrv. čitalačkih društava (...) Tom prigodom zabavljat će domaće i gostove Vrbenički tamburaši. Čujemo nadalje iz pouzdana izvora, da se u tu svrhu priredjuje izlet odličnih prvaka iz susjedne Liburnije. Mi ih već u duhu srdačno susretamo, dovikujući im iz ove bodulske nizze: Do vidova sokolovi!

Malinska, 10. rujna 1894.

*Privremeni odbor.*¹⁷³

Naša sloga još je dva puta toga mjeseca rujna¹⁷⁴ izvjestila o svečanostima u Malinskoj:

*„Tog je dana zaista i održana svečanost otvaranja čitaonice. Parobrod ‘Sibyl’ krenuo je iz Opatije i Voloskog sa mnogo izletnika iz Kastavštine za Malinsku. Tu su bili dočekani ‘sjajno’: čim se na vidiku pomolio parobrod sa hrvatskom trobojnicom, začusmo tutanj mužara, koji nam je navještao – „dobro došli” –. Popodne u 5,30 sati bilo je svečano otvorenje čitaonice, a prisutni su bili i prof. Spinčić, dr. Vitezić i dr. Volarić. (...) uspjeh je bio daleko nad očekivanjem. Ne samo sa cielog otoka, već i s kršne Liburnijedohrlše junački sokolovi posebnim parobrodom (...) jer su naša srca spojena najužim vezom i biju za nesretnu majku domovinu jednako, ako nas i dijeli mrko more.”*¹⁷⁵

Goste je pozdravio predsjednik Čitaonice velečasni G. Milovčić, a govorili su potpredsjednik učitelj Tončić i zastupnik Spinčić, „(...) vodja što stoji među prvimi u bojnih redovih za naša prava...”. Iz Krka su stigli i dr. Vitezić, dr. Volarić i D. Fabijanić te mnogi drugi. Nije bila zaboravljena na Družba Sv. Ćirila i Metoda za Istru, za čiji je „plemeniti cilj sakupljena svotica.”¹⁷⁶

¹⁷² Isto.

¹⁷³ *Naša sloga*, 24, 52, 16. 9. 1894, str. 3.

¹⁷⁴ *Naša sloga*, 24, 53, 26. 9. 1894, str. 3.

¹⁷⁵ *Naša sloga*, 23, 54, 29. 9. 1894, str. 3.

¹⁷⁶ Isto.

Nakon opširnoga izvještaja dopisnik zaključuje:

*„Red je da svršim, želeć novorođenoj čitaonici dug i sretan život i s nadom da će ona biti i ognjište narodne svijesti, na kom će se ogrijati i nekoja ozebla srca, koja bi morala buktiti plamenom domovinske ljubavi.“*¹⁷⁷

Na dan svečanoga otvaranja Hrvatska čitaonica primila je mnogo čestitaka s najljepšim željama za nastavkom svoje velike misije. Brzovanje su joj uputili Narodni dom iz Bakra, članovi brsečke Čitaonice, Hrvatske čitaonice iz Buzeta, član M. Trinajstić – koji u telegramu uzvikuje „*Vivat, floreat, crescat!*“ te mnogi drugi.

XI. Krčka čitaonica

Svećenik Nikola Udina Algarotti iz grada Krka, profesor književnosti i talijanskoga jezika u Salzburgu, odnosno rektor francuske crkve u Beču, oporučno je ostavio Stolnoj crkvi u rodnome gradu svoju biblioteku od oko 10 000 svezaka, oveću zbirku muzikalija¹⁷⁸ i dvadesetak violina znamenitih graditelja.¹⁷⁹ U oporuci je naveo da je ovu teško stečenu donaciju namijenio svome rodnome gradu radi kulturnoga uzdizanja njegovih stanovnika. Vjeruje se da je nadimak Algarotti uzeo iz zahvalnosti prema veronskoj obitelji Algarotti, koja je nekada živjela u Krku i u mladosti mu pomagala. Ostavština je iz Beča prenesena u Krk 1839. godine. Uz ovu knjižnicu bila je ustanovljena i Čitaonica. U njoj su se okupljali uglavnom Talijani, mada su među članovima bili i neki učeni Hrvati, primjerice, dr. Dinko Vitezić.

Budući da nakon više pokušaja Hrvati u Krku nisu dobili dozvolu da otvore svoju Čitaonicu, ova je bila jedina u gradu. No, kotarska oblast ipak je dala zatvoriti knjižnicu Algarotti 1894., iako „*nije poznato nama, koji poznajemo društvene prilike u Krku, da bi se u Algarottijevoj knjižnici radilo što protivno njezinim statutom ili što protivno postojećem zakonu o udruživanju. Valjda vlasti imaju svoj 'zašto' i morat će odluku i opravdati (...) a mi nemamo što opaziti, buduć se u visoke tajne ne razumijemo.*“¹⁸⁰

Čitaonicu u Krku osnovali su 1895. g. hrvatski svećenici i intelektualci. I ondje se ponovio sličan slučaj kao i u Dobrinju s potvrđivanjem Pravila od strane Namjesništva. Između ostalog, zabilježeno je da je Čitaonica 16. veljače 1898. poslala brzovanje s čestitkama šezdesete obljetnice svećeničkoga djelovanja biskupu Josipu Jurju Strossmayeru.¹⁸¹

¹⁷⁷ Isto.

¹⁷⁸ Te se muzikalije od godine 1934. čuvaju u Hrvatskome glazbenom zavodu u Zagrebu.

¹⁷⁹ O njemu usp.: N. Spicijarić, n. dj.

¹⁸⁰ *Naša sloga*, 24, 32, 7. 8. 1894, str. 3.

¹⁸¹ E. Kalčić, n. dj., str. 102.

XII. Dobrinjska čitaonica

Iznimnu upornost oko osnutka čitaonice iskazali su stanovnici Dobrinja. Naime, konkretni koraci za njezino osnivanje pokrenuti su još 1885. godine; pripremljena su i Pravila, gotovo u cijelosti prepisana od vrbničke Čitaonice, no, ona ipak nisu bila potvrđena od Namjesništva u Trstu.¹⁸² Uslijedila je i neuspješna inicijativa dobrinjskoga učitelja Ivana Mahulje iz Omišlja,¹⁸³ koji je s Dobrinjcima pokušao ponovno dobiti odobrenje na istoj adresi. Gotovo deset godina kasnije Dobrinjci su u Trst poslali potpuno prepisana pravila omišljanske Čitaonice,¹⁸⁴ no, ponovno je stigao negativan odgovor i primjedbe. U srpnju 1895. po treći puta šalju Pravila, ali scenarij se ponovio. Sada, u kolovozu sastavljaju potpuno nova Pravila, u koja su uklopili primjedbe Namjesništva. I ponovno – negativan odgovor. Vidjevši da regularnim putem nije moguće doći do potpune realizacije ideje, Dobrinjci su ovoga puta odlučili promijeniti taktiku i uputiti žalbu Ministarstvu unutrašnjih poslova. Dopis je opet prije Ministarstva trebao proći Namjesništvo u Trstu, no, ono ju nije prosljedilo Ministarstvu, već je sada potvrdilo Pravila; time je pokazalo da nije bio problem u loše sastavljenim pravilima nego u njihovome inatu. Hrvatska čitaonica u Dobrinju konačno se mogla konstituirati.¹⁸⁵

Svečanost osnutka dogodila se 29. studenoga 1896. godine. Svi su članovi plaćali upisninu od 50 novčića, a članarina nije bila jednaka za sve – to je ovisilo od materijalnoj snazi budućih članova; oni prvoga reda plaćali su 6 forinti, drugoga 2 forinte, dok su članovi trećega reda plaćali po jednu forintu godišnje.¹⁸⁶

Peripetije dobrinjske Čitaonice nisu bile jedinstveni slučaj. To nam potvrđuje da su vlasti jako dobro znale kako nije riječ o običnim čitalačkim društvima, već da njihova djelatnost ima dalekosežniji značaj za hrvatski narod istarsko-kvarnerskoga područja, odnosno, da se događanja u okviru čitaonica direktno i duboko odražavaju na sve prilike u tome dijelu Monarhije.

XIII. Jurandvorska čitaonica

O Narodnoj čitaonici u Jurandvoru u bašćanskoj dolini, znamenitome po *Bašćanskoj ploči*, imamo tek šturi podatak da je otvorena 31. srpnja 1904. godine.¹⁸⁷

¹⁸² *Iz Dobrinja*, Naša sloga, XXVII, 48, Trst, 26. XI. 1896, str. 3.

¹⁸³ Ivan Mahulja bio je jedan od zaslužnika za otvaranje Čitaonice u Omišlju. Također, autor je knjige 1z 1883., pod naslovom *Knez Ivan, zadnji Frankopanna Krku*. E. Kalčić, n. dj., str. 88.

¹⁸⁴ Pravila Čitaonice u Omišlju Namjesništvo je potvrdilo 1886. godine. Isto, str. 88.

¹⁸⁵ Isto.

¹⁸⁶ *Naša sloga*, 26, 13, 4. 4. 1896, str. 3.

¹⁸⁷ *Naša sloga*, 34, 27, 2. 8. 1904, str. 3.

XIV. Svetovićanska čitaonica

U Sv. Vidu ponad Malinske na otoku Krku godine 1906. otvorena je Hrvatska čitaonica. Te su godine stigla potvrđena pravila u C. k. namjesništvu u Trstu.¹⁸⁸

XV. Zaključak

Hrvatski narodni preporod Pokrajini Istri, kojoj su upravno te administrativno pripadali i Kvarnerski otoci, u XIX. st. sastojao se od međusobno povezanih segmenata koji su duboko zadirali u politički, gospodarski te prosvjetno-kulturni život, ne samo hrvatskoga stanovništva već i slovenskoga, a dijelom i talijanskoga. Osnovno obilježje preporoda spomenutoga područja, kao i cjelokupnoga života Hrvata u tome dijelu Zapadne Hrvatske gotovo u cijeloj drugoj polovici XIX. st. jest intenzivna borba protiv dominacije uskoga talijanaško-talijanskoga vladajućega sloja na političkome i kulturno-prosvjetnom području, te borba za podizanje narodne svijesti. U isto vrijeme, taj je preporod bio u nekim dijelovima i odraz gospodarskih previranja, napose s obzirom na konačni raspad feudalnoga sustava s naglijim dotokom kapitalističkih elemenata u ove prostore.

Među ostalim elementima koji su utjecali na razvoj ovdašnjih Hrvata, posebice na početke njihova političkoga pokreta je i čitaonički pokret. Zamisao o potrebi osnivanja javnih (narodnih) čitaonica javlja se u Banskoj Hrvatskoj 30-ih godina XIX. stoljeća, i to putem djelovanja pripadnika ilirskoga pokreta. U sklopu općih kulturnih težnja iliraca na buđenju i razvijanju nacionalne svijesti i kulture, njegovanju narodnoga jezika i književnosti, kao najkorisniji oblik udruživanja pojavile su se čitaonice.

Zadatak čitaonica bio je učvršćivanje nacionalne svijesti hrvatskoga naroda, pomoć pri nacionalnoj borbi protiv romanizacije, mađarizacije i germanizacije, upoznavanje starih i modernih tekovina vlastitoga ili, pak, stranih naroda, posebice na području kulture, potom, i čvršće povezivanje malobrojnih inteligenata proizašlih iz naroda te naprednijih ili pismenijih seljaka i građana, itd. Isto tako, i opismenjavanje stanovnika organiziranjem analfabetskih tečajeva. U pojedinim izloženijim krajevima, kao što je Istra s Kvarnerskim otocima, koji su bili podvrgnuti neposrednome i sustavnom odnarođivanju, čitaonice su bile istaknuta žarišta kulturnoga i prosvjetnog karaktera, ali i jaki centri političke borbe i konstantnoga političkog okupljanja Hrvata. Otvaranjem čitaonica započinje organizirani politički rad u tamošnjemu hrvatskome narodu, koji mu je omogućio da dobije prve stalnije centre okupljanja, te da ta središta uskoro poprime gotovo čisto stranačko obilježje. Hrvatski narod ondje upravo tada postaje svjestan da i u novim uvjetima može korisno upotrijebiti svoju brojčanu snagu. Upravo tada ponovno dolazi do izražaja borbeni duh naroda koji postepeno daje odlučujuću podršku svjesnijoj i naprednoj svojoj, narodnoj inteligenciji, predstavnicima malobrojnoga hrvatskog građanstva. Takva je praksa trajala do 90-ih godina XIX. stoljeća. Tada dolazi do snaženja talijanizacije, pa stoga čitaoničari otvoreni revolt na takvu pojavu pokazuju promjenama imena društva – sada postaju „Hrvatske čitaonice”.

¹⁸⁸ *Naša sloga*, 36, 1, 1. 1. 1906, str. 3.

Osnutkom čitaonica uspostavljen je institucionalan okvir za djelovanje u različitim društvenim aspektima – zabavnim, prosvjetnim, kulturnim, humanitarnim, a sve to bilo je prožeto i usmjeravano duhom političkoga trenutka. Sama ideja osnutka okupila je značajne lokalne pojedince – učitelje, svećenike, trgovce, graditelje itd., koji su stekli ugled svojim profesionalnim te društvenim djelovanjem vodeći neka od već postojećih društava ili lokalnih projekata. Na taj su način stekli i potporu tamošnjega stanovništva pri pokretanju i čitaoničkoga društva, primjenjujući sada i iskustvo stečeno kroz različita već društva. Odabrano vodstvo uglavnom se uspješno nosilo s brojnim preprekama, od onih zahtjevnijih, poput pronalaska adekvatnoga prostora za djelovanje i naposljetku, skupljanje sredstava i iznimno kompleksnu organizaciju podizanja zgrade čitaoničkih domova u kratkome vremenu, pa sve do onih svakodnevnih, poput uspostave suradnje sa ostalim društvima, odabir programa djelovanja i njegove realizacije, ali i jalom pojedinaca koji su pokušali obezvrijediti postignuća vodstava čitaonice. Također, neke su otvoreno u svojem nacionalnome zanosu manifestirale određene političke orijentacije – hrvatsku južnoslavensku/jugoslavensku varijantu ili, pak, pravašku/hrvatsku. Kao i u ostalim hrvatskim krajevima, tako i na otoku Krku čitaonice nam pružaju mogućnost da поближе ukažemo na razvitak, djelovanje i uspjeh tih kulturnih ustanova u njihovu višedesetljetnome postojanju. Zavidna brojka osnovanih na tome otoku svjedok je da su s više ili manje uspjeha izvršile svoje zadatke, da su poslužile ostvarenju nacionalnih ideala kao kulturna žarišta u borbi protiv tuđinstva. Pokazuju, također, da se kulturno-prosvjetnome djelovanju u povijesti XIX. i početkom XX. st. posvetila velika pozornost, da je naš primorski čovjek želio i nastojao da se kulturno uzdigne, da čita i da širi svoje vidike.

Maja Polić

The Croatian reading movement and its realisation on the Island of Krk
in the 19th century and the beginnings of the 20th

Summary

The Croatian reading room movement in the Banovina of Croatia, and other regions of Croatia within the Austro-Hungarian Monarchy had a decisive importance in the struggle for the national survival of Croats in the 19th century and the beginnings of the 20th. An exceptionally national sensitive area, where this particular movement was active, is the Region of Istria with the Kvarner islands in the Austrian part of the Austro-Hungarian Monarchy. The first reading rooms played a significant political role in key political and social events, and frequently contributed to the strengthening of the modern national consciousness of the Croatian people. Such was the case on the Island of Krk where ten reading rooms were established in Vrbik, Baška, Punat, Omišalj, Dubašnica, Malinska, Krk, Dobrinj, Jurandvor, and St. Vid, respectively.

KEY WORDS: Croatian reading movement, Austrian parts of Istria and the Kvarner islands, reading rooms, the Island of Krk

O OMIŠLJU KAO KLJUČU OTOKA KRKA

izvorni znanstveni rad

Kroz opis početkom 20. stoljeća porušene kasnosrednjovjekovne utvrde smještene ispred naselja i s njom povezanih ratnih zbivanja rasvjetljuje se strateški značaj Omišlja i omišaljskoga područja u zaposjedanju i kontroli cijeloga otoka Krka. Uz komentare pisanih izvora i reinterpetaciju dosad poznatih grafičkih izvora donosi se i dosad neobjavljivani povijesni tlocrt spomenute utvrde s početka 19. stoljeća. Donosi se i detalj neobjavljene katastarske mape Katastra Franje I. iz 1821. godine s prikazom ruševina omišaljske utvrde. Temeljem grafičkih i pisanih izvora predlaže se datiranje izgradnje utvrde u sedamdesete godine 15. stoljeća uz otvaranje mogućnosti postojanja ranije arhitektonske faze. Utvrda se dovodi u kontekst sličnih i istovremenih pregradnji krčkoga gradskoga kaštela, a sve se povezuje s obrambenim naporima Ivana VII. Mlađeg Frankapana, zadnjega frankapanskog gospodara otoka Krka. Zatim se, na tragu glavne teme, ukratko opisuju fortifikacijski sustavi uspostavljeni na omišaljskom području tijekom uskočko-mletačkih sukoba. Donosi se i opisuje dosad neobjavljeni tlocrt omišaljske utvrde Maltempo s početka 19. stoljeća. Ona je zbog kontrole najjužeg dijela Vinodolskog kanala podignuta koncem 16. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: Omišalj, otok Krk, utvrde, Frankapani, Mletačka Republika

Omišalj, taj ključ otoka, kako su ga u svojim izvješćima nazivali mletački providuri, dominira najdubljim, za sidrenje najpovoljnijim zaljevom sjeveroistočne krčke obale.¹ Smješten je na vrhu brijega strmih padina, s kojeg se vizualno mogao kontrolirati čitav Kvarner i njegovi prilazi, Vela, Srednja i Mala vrata. Na području povijesnoga središta Omišlja već je u prapovijesti bilo organizirano po svoj prilici središnje naselje liburnske plemenske zajednice *Fertinata*. Ona je kontrolirala istočne dijelove otoka Krka.² Omišaljsko područje uvijek je imalo funkciju poveznice otoka Krka s kopnom, ili pak mostobrana kopnenim osvajačima. Rimljani nisu slučajno u blizini Omišlja uspostavili *Municipium Flavium Fulfinum*, vjerojatno upravo kao planirano naselje svojih veterana.³ Takav nizinski i lučki, teško branjivi grad nije imao šanse za opstanak tijekom seobe naroda pa je na važnosti opet dobilo, vjerojatno nikad ugaslo, starosjedilačko naselje na uzvisini.⁴ Zbog izostanka arheoloških istraživanja, još uvijek ne možemo sa sigurnošću tvrditi da obilje fragmenata ranosrednjovjekovne skulpture u sekundarnom položaju sačuvanih u zidu omišaljske zborne crkve Uznesenja Marijina pripada sakralnoj građevini koja joj je na istom mjestu prethodila. Po svoj prilici bilo upravo tako. Teško je zamisliti da su oni odreda i sustavno preneseni s neke od sakralnih građevina Fulfinuma.⁵

¹ * Ovaj su rad sufinancirali Hrvatska zaklada za znanost projektom *Croatian Medieval Heritage in European Context: Mobility of Artists and Transfer of Forms, Functions and Ideas* (6095, CROMART) i Sveučilište u Rijeci projektom *Umjetnička baština kasnog srednjeg i ranog novog vijeka u Rijeci, na Kvarneru i u Istri* (13.04.1.2.04).

Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium (MSHSM) : Commissiones et relationes Venetae : Tomus 2, Annorum 1525-1553, 8, Relatio viri nobilis ser Agostini Valerio, Zagreb, 1880., 34–41. Tvrdnju je ovaj providur otoka Krka potkrijepio preciznom analizom blizine potencijalnih neprijatelja „od nadvojvodinih luka Rijeke i Senja, između kojih su frankapanski kašteli a blizu je i najснаžнiji gospodin Turčin”. Donosi i broj od 1195 stanovnika 1527. godine.

² Danko Zelić, *Prostorna organizacija otoka Krka u antici*, magistarska radnja, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1992., 34. Nino Novak pretpostavlja da se prostor zajednice Fertinata poklapao s onim koji je kontrolirao omišaljski kaštel, tj. s područjem srednjovjekovnoga naselja. Usp. Nino Novak, *Omišalj, Tragovi kršćanskog identiteta*, Omišalj, 2011., 9–12. Usp. Morana Čaušević, *Les Cites antiques des iles du Kvarner dans l'antiquite tardive: Curicum, Fulfinum et Apsorus, Hortus artium medioevalium*, 12, Zagreb–Motovun, 2006., 19–41.

³ Danko Zelić, O antičkom i srednjovjekovnom imenu grada i otoka Krka, *Croatica Christiana Periodica*, 19, 35, 1995., 55–62.

⁴ Iako je tijekom kasne antike ondje bilo pokušaja izgradnje manjeg fortifikacijskog sustava. Usp. Aleksandra Faber, Luka antičkog Fulfina na otoku Krku, *Pomorski zbornik*, 19, Rijeka, 1981., 293–314. O postojanju naselja na uzvisini tijekom antike svjedoče nalazi arheološkog nadzora Nina Novaka tijekom opločenja omišaljskog Trga Smitir ispred pročelja Stomorine, omišaljske župne crkve, provedenih osamdesetih godina 20. stoljeća. Nalazi antičke keramike, osobito krovnoга crijepa, čuvaju se u kući Tome Lesice u Omišlju.

⁵ Zahvaljujući sustavnim istraživanjima posljednjih desetljeća provedenih na području Fulfinuma (Aleksandra Faber, Nino Novak i Morana Čaušević-Bully), danas se dosta zna o životu toga antičkoga grada, njegovu smiraju i onome što je ondje zatim uslijedilo. Uvjereni smo da će upravo istraživanja

Ranosrednjovjekovno slavensko koloniziranje otoka također je vjerojatno započelo preko omišaljskog područja,⁶ dakle ondje gdje je kanal između otoka i kopna najuži, a nastavilo se na drugim pogodnim mjestima duž Vinodolskog kanala koji je otok Krk dijelio od susjednoga kopna. Ključan je u nastanku Omišlja, vjerujemo, bio položaj, a gospodarske temelje u antici, srednjem i ranom novom vijeku činilo je stočarstvo, osobito ovčarstvo te vinogradarstvo, maslinarstvo i ratarstvo. Gospodarsku je važnost imalo Jezero, smješteno južno od Omišlja,⁷ kao i morski ribolov.⁸

Srednjovjekovno naselje na vrhu brijega prvi se put u izvorima spominje 1135. godine, a zatim još i nizom dokumenata iz 13. stoljeća.⁹ Pripadalo je zajednici krčkih kaštela, slavenskih ili temeljito slaveniziranih naselja, tzv. *universitas castrorum*, koja je svoj identitet, a često i interese, razlikovala od onih koji su predstavljali grad Krk, *civitas*, jedan od ščice istočnojadranskih preživjelih gradova s kontinuitetom iz antike u srednji vijek. U razvijenom srednjem vijeku naselje se u obliku potkove formiralo oko pročelja župne crkve Uznesenja Marijina. Tijekom kasnog srednjeg i ranog novog vijeka urbana se forma popunila ulicama zrakasto orijentiranima prema župnoj crkvi.¹⁰ Na susjednoj uzvisini, tzv. Fortičini, koja je nadvisivala samo dno Omišaljskog zaljeva, nalazila se još nedovoljno istražena srednjovjekovna utvrda. Pretpostavljajući da nije bila dugo u funkciji, postanak joj R. Starac datira u kraj

omišaljske zborne crkve uroditi i u širem jadranskom kontekstu važnim saznanjima o tzv. kastrizaciji i modelima organizacije utvrđenih naselja u doba prijelaza iz kasne antike u rani srednji vijek.

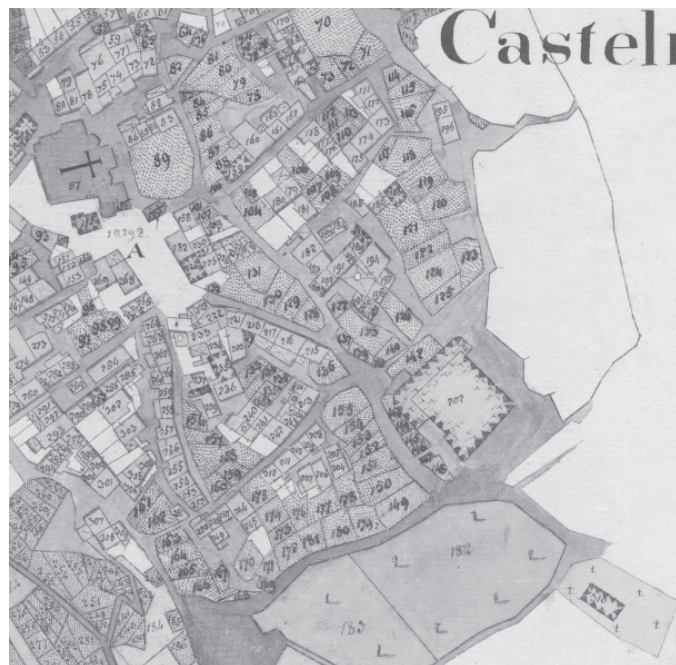
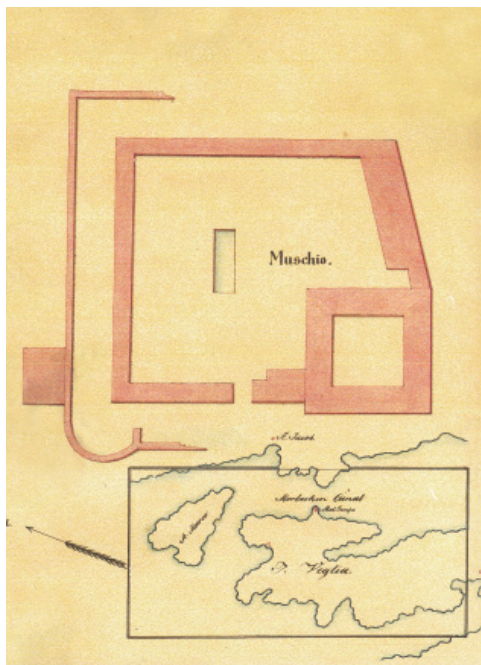
⁶ „Omišalj je pri hrvatskom naseljavanju otoka bio na glavnom udaru.” Usp. Petar Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Split, 1986., 66–67.

⁷ Da je Jezero bilo važnim dijelom omišaljskoga kultiviranoga krajolika tijekom razvijenog i kasnog srednjeg te ranog novog vijeka, svjedoče ostaci reprezentativnih romaničkih crkava poput Sv. Jurja kod Plužina i Sv. Kvirina na Glavah, a blizu su i crkve sv. Lucije i sv. Martina.

⁸ Mihovil Bolonić, Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove*, Zagreb, 1977., 234.

⁹ Vjekoslav Štefanić, Opatija Sv. Lucije u Baški i drugi benediktinski samostani na Krku, *Croatia sacra*, 6, 1936., 14–16. M. Bolonić, I. Žic Rokov, 1977., 20–21. 429–430, Tomislav Galović, *O Dubašnici i njezinim ljudima*, Malinska–Dubašnica, Rijeka, 2004., 29–30. Najprije, zasad poznato, kada Omišljani Dedoha i Radoslav predaju crkvu sv. Martina i kapelu sv. Apolinara benediktincima samostana Sv. Benedikta nad Padom. U latinskim srednjovjekovnim ispravama javlja se kao castro Muschlo, u talijanskim postaje castel Muschio ili Castelmuschio, a u hrvatskim se već od 15. stoljeća javlja kao Omišal. M. Bolonić, I. Žic-Rokov, 1977, 429–430. Skokov je zaključak da su Hrvati sačuvali stariji oblik imena od vulgarno-latinskog, *a musclu*, što bi u klasičnom latinskom značilo *Ad musculum*, dakle mjesta „kod sitnih školjki, dagnji”. Usp. P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima*, (*Toponomastička ispitivanja*), Zagreb, 1950., 24. Šimunović ne odbacuje Skokovo „dagnjište” već ga opsežnije elaborira, ipak upozoravajući da se takvo ime teško može odnositi na kaštel na uzvisini. Potom, podsjećajući na slučaj Almissa-Omiš, u bilješki donosi svoju vrlo zanimljivu pretpostavku o preseljenju i pohrvaćenju kasnoantičkoga naziva za otočić Sv. Marka, na kojem se nalazila kasnoantička utvrda. Almiss(u)-Omišalj. Usp. Petar Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, 1986., 66–67, bilj. 25.

¹⁰ Detaljnije o urbanističkom razvitku Omišlja u kasnom srednjem i ranom novom vijeku usp. Marijan Bradanović, *Arhitektura i urbanizam renesanse na otoku Krku*, disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2007., knjiga 1., 121–125, knjiga 2. (katalog), 158–201.

LJEVO:
Tlocrt omišaljske
utvrde izrađen
početkom
19. stoljeća, Beč,
Kriegsarchiv

DESNO:
Detalj
katastarske mape
Omišlja iz
1821. godine, s
u crtanim
položajem
ruševne utvrde,
Trst, Archivio di
Stato

12. i početak 13. stoljeća, ističući ondje i postojanje ranijeg staništa iz razdoblja prijelaza antike u rani srednji vijek.¹¹ Sam toponim vjerojatno nema veze sa srednjovjekovnim razdobljem, već potječe iz doba mletačke uprave.

Danas na terenu nema vidljivih dokaza da je naselje srednjeg i ranog novog vijeka bilo utvrđeno, vjerojatno i nije, mada su ponegdje nizovi kuća mogli tvoriti vanjsku obrambenu crtu, kao što je to bio slučaj u susjednom Dobrinju.¹² Mnogo bi se moglo napisati o nijansama povijesnoga hoda pojedinih naselja otoka Krka, a osobito o razlikama tijekom kasnog srednjeg i ranog novog vijeka. Ovdje prigodno istaknimo temeljnu tadanju posebnost samog Omišlja. Već spomenuto izvješće providura A. Valerija precizno opisuje prednosti i nedostatke naselja. U prvi je plan providur stavio izvrsnu luku u kojoj je mogao sidriti velik broj naoružanih brodova. Odmah zatim upozorio je na ranjivost naselja koje su, precizno je to opisao, s tri strane branile samo strme padine, a s četvrte utvrda, u kojoj su Mlečani držali stalnu posadu na čelu s kaštelanom. Veliku je pažnju posvetio naglašavanju lošeg stanja utvrde, preporuču-

¹¹ Ranko Starac, Lokalitet Fortičina, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb, 2005., 258–260.

¹² Marijan Bradanović, Razvitak naselja na kvarnerskim otocima – primjer Dobrinja, *Ars Adriatica*, 2, Zadar, 2012., 139–156. Prema M. Boloniću i I. Žicu Rokovu jest bilo utvrđeno, no na terenu, a ni u izvorima nema potvrde o tome. Usp. M. Bolonić, Ivan Žic Rokov, 1977., 431.

jući njezinu temeljitu obnovu.¹³ Naravno, bila je riječ o nekoć frankapanskom kaštelu, preciznije utvrđenoj feudalnoj rezidenciji, koju su 1480. godine preuzeli i donekle održavali Mlečani. Nalazila se na prilazu gradu, na mjestu križanja glavnog kopnenog prilaza naselju s onim koji je Omišlju prilazio iz pravca sidrišta u Omišaljskom zaljevu. Položena je na mjestu s kojega se topografski kontrolirao jedini pogodni prilaz naselju, inače sa svih drugih strana branjenom kosinom uzvisine na kojoj se smjestilo.¹⁴ Kao i uvijek u takvim situacijama, nije utvrda samo štitila prilaz naselju već ga je ujedno i nadgledala. Omišaljska frankapanska utvrda ispred naselja gradnja je dovršena potkraj vlasti posljednjega frankapanskoga gospodara otoka, Ivana VII. Mlađeg.¹⁵ Mletačke vlasti ovo su zdanje održavale kao stratešku točku, važno vojno uporište. Providuri su u svojim izvješćima redovito upozoravali na njegove slabe točke i potrebu modernizacije, no sudeći prema onom što znamo o njegovom izgledu, do nje nikada nije došlo. Vjerojatno stoga jer je s daljnjim razvojem vatrenog oružja i načina ratova-

¹³ MSHSM : *Commissiones et relationes Venetae : Tomus 2, Annorum 1525-1553, 8, Relatio viri nobilis ser Agostini Valerio*, Zagreb, 1880., 39–40.

¹⁴ Jedna je relacija mletačkog upravitelja otoka zbog precizne, no pomalo poetske formulacije u opisu naselja na uzvisini, luke i kaštela unijela zabunu u novijoj literaturi, kroz koju se sustavno provlači da je Omišalj bio jedini utvrđeni kaštel na otoku, tj. da je jedini bio opasan zidinama. Usp. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria*, Parenzo, 1886., R. Andrea Bondumier, 1571., 107. „...tra li cinque sono in quella isola vi e Castel muschio solo murato...” No u daljnjem se tekstu, nakon digresije, ipak uobičajeno objašnjava da je s tri strane naselje zaštićeno uzvisinom a s četvrte utvrdom. Nju je, naravno, trebalo ojačati, što je tijekom 16. st. bilo opće mjesto svih mletačkih izvješća o Omišlju. Zabunu je dodatno osnažilo stalno isticanje funkcije kaštelana u Omišlju, u mletačkim izvješćima, kakve nije bilo u drugim kaštelima (srednjovjekovnim naseljima na otoku Krku), a bila je sasvim logična, jer je je ovaj službenik zapovijedao stalnom vojnom posadom od desetak ljudi, smještenom u utvrđenu ispred naselja. Tome nasuprot, Vrbnik je sasvim pristojno opasan zidinama (dodatno ojačanim koncem 16. i početkom 17. stoljeća), no očito su stražu tijekom 16. stoljeća obavljali isključivo njegovi stanovnici, nije bilo stalne, profesionalne posade, pa ga stoga providuri i nisu spominjali kao utvrđeni grad. Usp. Marijan Bradanović, *Vrbnik: grad, ljudi i spomenici*, Zagreb, 2015., 128–135.

¹⁵ Jasno je to iz sačuvanog glagoljskog natpisa postavljenog na bočnoj fasadi župnoga ureda, otprilike na mjestu gdje se i izvorno nalazio na jedinoj kuli utvrde. Natpis glasi: „V ime Božje, amen, 1476, ijuna, kada se poče zidat ta kaštel va vrime kneza Ivana i njega sina kneza Mikule”. Branko Fučić, *Glagoljski natpisi*, Zagreb, 1982., 263. Pisci iscrpne i već glasovite kulturno-povijesne monografije o otoku Krku pretpostavljali su da je samo njegova kula iz 1476. godine. Usp. M. Bolonić, Ivan Žic Rokov, 1977., 431. K tomu, ovu frankapansku utvrdu spominju Katica Ivanišević i Ivan Kraljić, *Lipo moje spod Omišalj more*, Omišalj, 1985., 49, Ingrid Žic, *U potrazi za frankopanskim kaštelima*, Rijeka, 1996., 47–54 i Marijan Bradanović, *Nepoznati Omišalj*, Omišalj, 2002., 25–26, 43–44. Kada smo kod pitanja datacije, valja upozoriti na ispravu iz 1470. godine kojom knez Ivan omišaljskoj crkvi daruje; „...najprvo zemlje vse to ča e naše pod Gradč pred Omišljem...” Usp. Bolonić, Žic Rokov, 1977., 431. Pretpostavljamo da se formulacija pred Omišljem može odnositi upravo na ovu utvrdu, a ne na spomenutu udaljeniju Fortičinu. Dakle, Ivanova utvrđena rezidencija ispred grada vjerojatno se zvala Gradec, a taj su naziv do danas sačuvali ruševine po svoj prilici najstarijeg kaštela knezova Krčkih podno vrbničkog sela Risike (u srednjovjekovnim ispravama Rovoznik). O Gradecu (vrbničkom) usp. Ranko Starac, Rezultati prve etape istraživanja frankopanskoga kaštela Gradec na otoku Krku, *Krčki zbornik 35, Zbornik Dobrinštine 2*, Krk, 1996., 225–232. i M. Bradanović, 2015., 62–66.

nja njegov položaj gubio na vojnoj važnosti.¹⁶ Postanak utvrde, o kojoj će u ovome radu biti još riječi, možda je korespondirao s napuštanjem već spomenute njezine prethodnice, smještene na obližnjoj uzvisini Fortičini.

Urbanistička položnost historicističkog kompleksa općinske zgrade, pošte, biblioteke i župnog ureda gotovo je jedino što je preostalo od arhitekture ove omišaljske utvrde nakon njezina rušenja početkom 20. stoljeća. Prema vijestima tadanje periodike preostatak kaštela predstavlja cisterna u dvorištu. Ona je samo popravljena prilikom izgradnje općinske zgrade s kapelanovim, župnikovim i učiteljevim stanom 1910. godine.¹⁷ Vjerojatno je tada dobila novu krunu, dok je svodna konstrukcija bila učvršćena. Od uništenja je spašen i spomenuti glagoljski natpis, danas uzidan na južnom zidu zgrade župnog ureda.¹⁸ Izgled kaštela poznajemo temeljem nekoliko fotografija glavne kule, jednog tlocrta s početka 19. stoljeća koji ovdje po prvi put objavljujemo,¹⁹ prvog katastra iz 1821. godine²⁰ i jednog crteža istraživača Mijata Sabljara s polovice 19. stoljeća.²¹ Sumarni odnos kaštela, tj. njegove kule i grada uočava se na jednoj minijaturi objavljenoj u zbirci litografija A. Selba i A. Tischbeina. Precizniji detalji ondje su izostali, no relativno točno prikazano je krunište kule i ostaci ruševnog zida uokolo nje.²² Kula se nalazila na jugozapadnom uglu kaštela. Baza joj je bila zakošena, a neposredno iznad nje nalazio se spomenuti glagoljski natpis o gradnji, dakle otprilike na mjestu gdje se i danas nalazi na zgradi župnog ureda. Po sredini visine kule na južnom se pročelju nalazio reljef mletačkoga krilatog lava. Prema Sabljarovu crtežu, lav je bio prikazan poprjem, tj. frontalno (*in molecca*), poput lava na okrugloj, renesansnoj kuli krčkoga kaštela. Na Sabljarovu crtežu raspoznaje se vijenac koji je uokvirivao reljef lava Sv. Marka.²³ Pri vrhu

¹⁶ Koncizno je problem predstavio spomenuti providur A. Valerio zaključujući da ga je nužno: „...over fortificar bene, over ruinar del tuto dicto castello.” *MSHSM: Commissiones et relationes Venetae: Tomus 2, Annorum 1525-1553, 8, Relatio viri nobilis ser Agostini Valerio*, Zagreb, 1880., 40.

¹⁷ *Pučki prijatelj*, Krk, travanj, 1900. godine.

¹⁸ Upravo na njezinu se mjestu nalazila kula sa spomenutim natpisom.

¹⁹ Kriegsarchiv, Beč (zahvaljujemo gospodinu Josipu Sešiću koji nam ga je ljubazno ustupio). Za vojne ga je potrebe u doba Prve austrijske uprave Dalmacijom, početkom 19. stoljeća, izradio austrijski vojni inženjer. Na jednom je listu prikazana situacijska karta sjevernog dijela otoka Krka, otočića Sv. Marka i susjednog kopna, s ucrtanim pozicijama utvrda Omišalj i Maltempo, kao i tlocrti obiju spomenutih utvrda.

²⁰ Archivio di Stato, Trieste, *Mappe del Catasto franceschino*, Castelmuschio, a. 1821.

²¹ Donosi ga Fučić, 1982., 263.

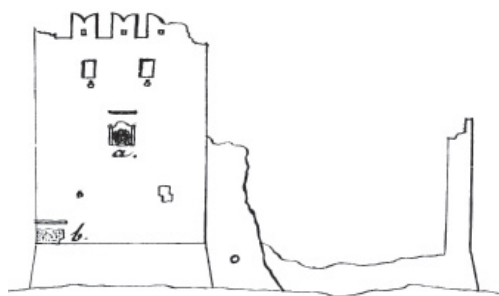
²² August Selb, August Tischbein, *Memorie di un viaggio pittorico nel Littorale austriaco*, Trieste, 1842.

²³ Crtež izrazito podsjeća na sačuvani reljef krilatog lava Sv. Marka koji se nalazi na okrugloj kuli krčkog gradskog kaštela. Tipologija toga reljefa krilatoga lava i detalji Sabljarova crteža upućuju na sličnost oblikovanja. To otvara mogućnost da su nastali prema istom grafičkom predlošku, pa i opciju da ih je radio isti majstor, iz kruga majstora Franje. Na krčku okruglu kulu, očito je prema građi zida, reljef je postavljen nakon što je uklonjen neki prijašnji simbol, vjerojatno frankapanski grb. Okrugla kula krčke gradske utvrde, kao i kula omišaljske utvrde, nastale su potkraj vlasti Ivana VII. pa su vjerojatno

Sabljar je nacrtao dvije pravokutne puškarnice, netom ispod njih karakteristične renesansne kruškolike puškarnice, a na vrhu ostatke također karakterističnoga gibelinskog kruništa, tj. prsobrana, vrhova obrađenih u obliku slova V, baš poput onih do danas sačuvanih na krčkom gradskom kaštelu. Fotografski je dokumentirano suprotno, sjeverno lice tornja, koje je gledalo prema naselju, s visoko smještenim, zazidanim otiskom nekog dvojnog, polukružno zaključenog otvora. Po svoj je prilici bila riječ o renesansnoj bifori. Na istoj se fotografiji pri dnu zapadnog lica nazire i zazidani trag kasnogotičke, šiljaste monofore.

U doba snimanja fotografije već nije bilo obodnih zidina, no vjerojatno se njihovi tragovi kriju u supstrukcijama istočnoga krila općinske zgrade, nekoć škole, koja je podignuta 1885. godine, ranije od ostatka danas postojećega kompleksa.²⁴ Na Sabljarovu crtežu detaljno je prikazana samo kula, dok je ostatak obodnih zidova samo sumarno naglašen, a očito je bio u znatno ruševnijem stanju. Prema Katastru Franje I., utvrda je bila prikazana kao ruševina. Ziđe uokolo kaštela činilo je pravokutnik, a kula je u tlocrtu bila neznatno naglašena. Na sjevernoj je strani bilo ucrtano predziđe, također u ruševnom stanju. Daleko je

precizniji tlocrt utvrde iz Ratnoga arhiva u Beču. Prema njemu, dvorište je zatvaralo ziđe u obliku peterokuta, bez istaknutih kula, osim već spomenute jugozapadne. Ziđe kule bilo je znatno deblje od obodnoga ziđa utvrde. U središtu dvorišta nacrt s početka 19. stoljeća dokumentirao je vodospremu, a uz južni zid zadebljanje – nekakvu prigradnju, vjerojatno stubište koje je vodilo do stražarskoga ophoda. Slično je zadebljanje crtež dokumentirao i na zapadnom zidu, a tu je možda bila riječ o stubištu koje je vodilo u samu kulu. U dvorište se, sudeći prema tlocrtu austrijskoga časnika, ulazilo sa zapada, a ispred sjevernoga zida postojalo je predziđe, u presjeku još tanje od obodnoga ziđa dvorišta, koje je obuhvaćalo i prostor ispred sjeverozapadnoga ugla kaštela. Ono vjerojatno potječe iz kasnoga mletačkog razdoblja. Fotografije i Sabljarov crtež preostataka kaštela prije rušenja ukazuju na sličnost rješenja s

*GORE:
Kula i ostaci
zidina
omišaljskog
kaštela prema
Mijatu Sabljaru,
preuzeto iz
B. Fučić, 1982.,
str. 263.*

*DOLJE:
Povijesna
fotografija
omišaljske
utvrde, u drugom
je planu vidljiva
zgrada nekadanje
škole danas
inkorporirana u
cjelinu općinskih
zgrada*

bile opremljene reljefima s frankapanskim grbom. Mletačke su ih vlasti zamijenile lavom sv Marka. O majstoru Franji usp. Marijan Bradanović, Prvi krčki renesansni klesari, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske, Zbornik Dana Cvita Fiskovića II.* (zbornik radova sa znanstvenih skupova „Dani Cvita Fiskovića” održanih 2003. i 2004. godine), ur. Predrag Marković i Jasenka Gudelj, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, 2008., 167–182.

²⁴ Njegovi preostali dijelovi stradali su 1909. godine, rušenjem radi izgradnje općinske zgrade sa župnikovima, kapelanovima i učiteljevima stanom koja je uslijedila 1910. godine.

Položaj do danas sačuvane cisterne nekadanje utvrde s novim grlom i zgrada župnog stana podignuta na mjestu nekadanje kule Ivana VII. Mlađeg Frankapana (snimio Damir Krizmanić)

nije utvrde koja se već nalazila na ovom mjestu predstavljala gradnju dokumentiranu glagoljskim natpisom iz 1476. godine. Tome bi u prilog išla i spomenuta Starčeva argumentacija o vrlo kratkom korištenju susjedne utvrde Fortičine, u razdoblju konca 12. i početka 13. stoljeća, jer Krčkima je u procesu feudalizacije i učvršćenja vlasti nad otokom svakako bilo nužno i nakon toga vremena imati uporište na strateški važnom omišaljskom teritoriju. Kao argument može poslužiti i spomenuta sličnost arhitektonskih rješenja primjenjivanih u refortifikaciji krčkog gradskog kaštela, koja se odvijala u približno istom vremenu. Ipak, nedostaje još uporišta za odlučniju tvrdnju o postojanju ranije faze naše utvrde ispred Omišlja, a ponajprije usporedivih sačuvanih ostataka. Zahvaljujući pisanim izvorima, saznajemo i da se omišaljska utvrđena kneževska rezidencija za vlasti Ivana VII. Mlađeg koristila za pohranu crkvenih dragocjenosti, što je bila uobičajena uloga takvih zdanja prigodom ratnih opasnosti.²⁶

Utvrda je igrala vrlo istaknutu ulogu u padu Ivana VII. Frankapana i mletačkom zaposjedanju otoka 1480. godine. O tim nam je dramatičnim zbivanjima sačuvano naravno pristrano no izvanredno živo i iscrpno svjedočenje jednog od njihovih glavnih aktera, mletačkoga diplomata Antonija Vinciguierre. U njemu je taj pisac, diplomat i kasniji providur otoka Krka opisao Ivanovu provalu na susjedne kopnene frankapanske posjede, koju je ovaj izveo milicijom sastavljenom od otočana. Zatim, reakciju Korvinovih trupa pod zapovjedništvom Blaža

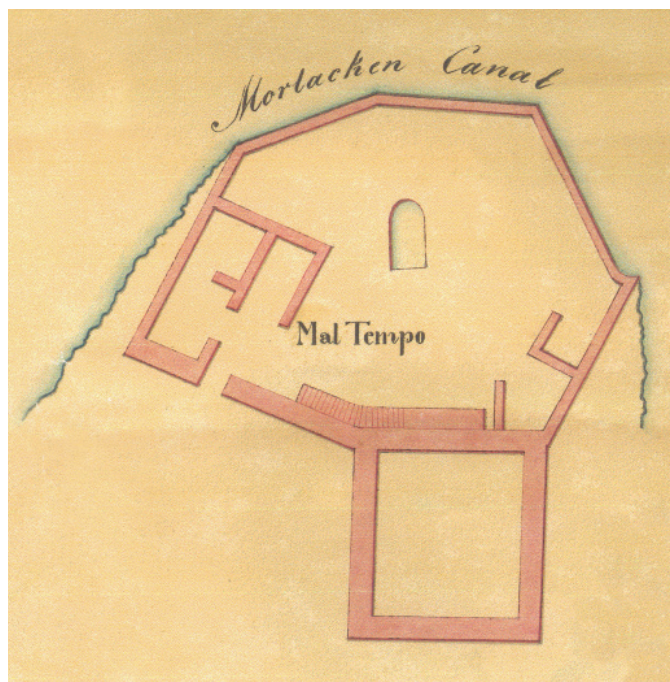
onima primjenjivanim na krčkom kaštelu, poput načina zakošenja baze omišaljske kule, načina izvedbe njezina kruništa, tipova puškarnica i prozorskih otvora, tako da nam podaci o ovom nestalom spomeniku pomažu i u datiranju pregradnji i ojačavanja krčkoga gradskog kaštela u doba posljednjega frankapanskog gospodara otoka.²⁵ Zanimljivo je da peterokutni tlocrt podsjeća na tlocrt spomenute frankapanske utvrđene rezidencije Gradec pokraj Risike. Različita debljina zida kule i peterokutnih zidina koje obrubljuju dvorište, uz spomen utvrde 1470. godine, otvaraju mogućnost da je samo kula i adaptacija ra-

²⁵ Ivan VII. vjerojatno je najprije poduzeo ojačavanje krčkog gradskog kaštela, a zatim se posvetio omišaljskoj utvrdi kao logičnom idućem prioritetu. Opsežnije o krčkom gradskom kaštelu usp. Marijan Bradanović, 2007., knjiga I., 65–73, knjiga II., 12–15.

²⁶ Sačuvana je vijest iz siječnja 1480. godine o pohrani dragocjenosti omišaljske župne crkve (neposredno prije upada Korvinovih trupa) u kaštelu, pod zaštitu frankapanske posade na čelu s kaštelanom Jurkom. Đuro Šurmin, *Hrvatski spomenici*, 1898., 288, isprava br. 188, bilješka na glagoljskom misalu u Propagandi „Blago crkve svete Marie, ko bi dano v kaštel na... v ruki Jurku kapitanu...”.

Mađara, njihov dolazak na otok, podsjedanje i zaposjedanje omišaljske utvrde, a potom i daljnji tijek ratovanja na otoku Krku, uključivši teško bombardiranje grada Krka i njegove luke, koje su poduzele kraljevske trupe, napokon i okolnosti njihova povlačenja natrag prema Omišlju, a zatim i na vinodolsko kopno. Uz isticanje vlastitih pregovaračkih vještina koje su uključivale obmanu protivnika u pogledu vlastite snage, opisao je vješto mletačko pridobivanje građana Krka, igranje na kartu prednosti stavljanja pod zaštitu Republike u opreci s „tiranskom” Ivanovom vlasti, kao i zaziranja otočana od došljaka s kopna, koji su, prema njemu, mahom činili Ivanovu svitu. Zatim i distanciranje stanovnika krčkih kaštela od kraljevskih trupa, za koje je i iz samog izvješća posve jasno da im u početku nisu bili posve neskloni. Prema Vinciguerra, presudilo je kada su Mlečani među stanovništvom krčkih kaštela raširili vijest o Ivanovom potpunom podvrgavanju vlastima Republike.²⁷

U tipu sukoba koji je zatim slijedio, ponajprije iznenadnim uskočkim pljačkaškim upadima na otok, ova je utvrda gubila na važnosti. Nije slučajno uz napor cjelokupnog pučanstva Omišlja 1536. godine podignut masivni zvonik omišaljske zborne crkve kojemu je važna bila i promatračka funkcija. Mlečani su, za razliku od razumljivog oklijevanja u modernizaciji utvrde ispred grada Omišlja, zbog straha od uskočkih provala poduzeli izgradnju čitavog sustava izvidničkih postaja, ne samo na prostoru koje je gravitiralo Velebitskom kanalu već i na području uvale Sepen, uokolo Mirina, tj. nekadanje antičke luke Fulfinuma, gdje su se dijelom poslužili zatečenim ruševnim strukturama. Dio toga stradao je prigodom izgradnje operativnih obala i postrojenja petrokemijske industrije. Najveći dio očuvanih stražarnica smješten je na uzvisinama nad Velebitskim kanalom, i to na omišaljskom i dobrinjskom području. Uglavnom su to male, tipske pravokutne građevine, koje su vjerojatno podizali sami mobilizirani otočani. Zidane su priklesanim lomljencem i presvođene polubačvastim svo-

Tlocrt utvrde Maltempo (Mal Tempo) na rtu Vošćica, početak 19. stoljeća, Beč, Kriegsarchiv

²⁷ *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium: Commissiones et relationes Venetae: Tomus I: Annorum 1433 – 1527: 6*, Zagreb, 1876., Giurisdizione antica di Veglia. Relazione di Antonio Vinciguerra 1481., 29–101.

*Svjetionik
Vošćica s
ostacima utvrde
Maltempo i
obalom Vinodola
u pozadini
(snimio Damir
Krizmanić)*

oko šest stotina metara, približava kopnu u Vinodolskom ili Morlačkom kanalu, kako se često nazivao u mletačkim izvorima. Taj se rt spominje i kao Bejavec, no vjerojatno se radi o većem poluotoku iz kojeg sama Vošćica proizlazi. Toponim Vošćica, poput susjednoga imena, od udara bure zaštićenije uvale Voz, svjedoči da je na ovom području tradicionalno funkcionirao jedan od trajektorija između dviju kulturno i gospodarski inače vrlo povezanih obala. Taj se dio kanala povezuje i s Građanskim ratom između Pompeja i Cezara, preciznije pomorskim sukobom koji se zbio 49. godine prije Krista, a u kojem su Cezarovi pristalice poraženi od jače flote Pompejevih zapovjednika, vjerojatno potpomognute lokalnim liburnskim saveznicima, možda baš „omišaljskim” *Fertinatima*.²⁹ Moguće je da se na tom mjestu nalazila i ranobizantska utvrda za kontrolu kanalskoga plovnog puta.

Unutar perimetra mletačke utvrde u doba kasne Austrije podignuta je svjetioničarska zgrada. Pri njezinoj je izgradnji nestao znatan dio unutarnjega prostora utvrde, no ostaci obodnih zidina i jedan tlocrt s početka 19. stoljeća donekle nam omogućavaju rekonstrukciju izgleda.³⁰ Danas su preostali ostaci zidina i kule orijentiranih prema unutrašnjosti otoka, dok je od primorskog dijela utvrđenja preostao dio obodnoga ziđa koji izvire iz mora. Vrhovi toga ziđa vjerojatno su pregrađeni (velikim, karakterističnim klesancima 19. stoljeća) u vrijeme kada je oko 1875. godine građen svjetionik i danas su u funkciji ograde dvorišta svjetionika. Bolje su sačuvani ostaci zidina i kule, orijentiranih prema unutrašnjosti otoka. Kula je otprilike kvadratnog tlocrta, a naslanja se na sedmerokut osnovnoga perimetra. Danas preostale zidine orijentirane prema kopnu zidane su neuslojenim lomljencem, dok se na ostacima onih primorskih vidi da su bile građene od bolje uslojenih i obrađenih kamenih blokova. Kuli se iz unutarnjeg dvorišta

dom, pokrivenim škriplom. Uz vrata obično imaju tek jedan prozorčić, a u svodu im se obično nalazi otvor za dimnjak. Nešto složenije i fortifikacijskom graditeljstvu bliže strukture nalik kulama zakošenih podnožja dijelom su sačuvane, a dijelom tek fotografski dokumentirane na području uvale Sepen.

Ostaci glavne omišaljske fortifikacije iz ovog razdoblja uskočkih prijetnji, kojih su se Mlečani na otoku Krku katkad i panično bojali,²⁸ nalaze se na istočnom dijelu sjeverne obale otoka Krka, preciznije na poluotočiću Vošćica, koji se najviše, na

²⁸ Usp. Marijan Bradanović, *Šesterostrana kruna cisterne krčkog providura Angela Gradeniga*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 40, Split, 2005., 239–254.

²⁹ Marin Zaninović, *Liburnia militaris, Opuscula archaeologica*, 13, 1988., str. 56.

³⁰ Beč, Kriegsarchiv, već spomenuti vojni nacrt s početka 19. stoljeća.

Ostaci bizantske fortifikacije na otočiću Sv. Marka, u pozadini ulaz u Bakarski zaljev kojega se u doba mletačko-uskočkih sukoba s ove točke moglo vizualno kontrolirati (snimio Damir Krizmanić)

prilazilo vanjskim stubištem. Zidine su se prilagođavale terenu, sa sjeveroistoka potpuno slijedeći obalnu crtu. Ulaz u utvrdu nalazio se zapadno od kule. Ondje je bila koncentrirana i izgradnja unutar dvorišta. I danas je ovdje sačuvana mala pravokutna građevina, priljubljena uz zidine kaštela i presvođena polubačvastim svodom od opeke. Moguće je da je to bila crkvice Gospe od Karmela koja se prvi put spominje 1650., a posljednji 1742. godine. Kasnije se javlja pod titularom Sv. Antuna.³¹ Manja je prigradnja postojala i uz jugoistočni unutarnji zid kaštela. Te su prostorije mogle poslužiti smještaju streljiva, baruta i posade.³² U središtu kaštela prema nacrtu iz početka 19. stoljeća nalazila se cisterna, a točno iznad nje je u drugoj polovici 19. stoljeća izgrađena svjetioničarska zgrada. Utvrda je bila važna karika mletačkoga fortifikacijskog sustava koncem 16. i početkom 17. stoljeća uspostavljenog zbog kontrole plovidbenih putova i suzbijanja uskoka. Mletačka je Republika u to vrijeme dosljedno duž istočne obale Jadrana proizvodila utvrđni koncept visoke, u kopnu povučene kule i nižega vanjskog prstena zidina koji je dopirao do samog mora.³³ Iako reprezentativnije zidana, ovoj je utvrdi osnovnim oblikovanjem bila bliska ona smještena na otočiću Sv. Petra pokraj Omišlja.³⁴ Sličnog je oblikovanja bila i

³¹ M. Bradanović, M. Rizner, D. Sabalić, *Konzervatorska podloga Prostornog plana općine Omišalj*, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Rijeci, Rijeka, 2004.

³² Prema mišljenju arheologa Ranka Starca, površinski arheološki tragovi upućuju na mogućnost da je dio posade bio stacioniran i na obližnjoj uzvisini.

³³ M. Bradanović, *Nepoznati Omišalj*, 2002., 35, isti, 2007., knjiga I., 132–133.

³⁴ Spominje je B. Fučić, *Izveštaj o putu po otocima Cresu i Lošinju*, p. o. iz knjige 55, Ljetopisa JAZU, Zagreb, 1949., 75–76. Nedavno ju je temeljem pisanih izvora i dosad nepoznate grafičke arhivske iscr-

Fortica pokraj grada Paga,³⁵ a početkom 17. stoljeća slijedila ju je utvrda pokraj Sućurja, najistočnije točke otoka Hvara.³⁶

Tijekom mletačko-uskočkih sukoba koncem 16. i početkom 17. stoljeća utvrda na omišaljском području okrenutom Vinodolskom kanalu, koja se spominje već 1599. godine, u mletačkom je nadzornom sustavu imala značajnu ulogu blokiranja uskočkih prodora prema Istri.³⁷ Nakon Uskočkoga rata utvrda u Velebitskom kanalu gubila je na važnosti, no ipak je u funkciji ostala sve do propasti Mletačke Republike, a o njezinoj propasti sačuvana su nam svjedočanstva krčkih kroničara.³⁸ Zanimljivo je da mjesni kroničari prve polovice 19. stoljeća utvrdu nazivaju Maltempo, no prema novijim istraživanjima u doba izgradnje nazivala se Sv. Marko, dakle imenom susjednoga otočića na koji se danas prislanja luk Krčkoga mosta. Prema tome, uz ovaj lokalitet današnjega svjetionika Vošćica treba povezati pisane izvore koji u vrijeme Uskočkoga rata spominju utvrdu Sv. Marka.³⁹ Po svoj prilici to je bilo tako, jer na obližnjem istoimenom otočiću danas nema vidljivih tragova nisko položene priobalne utvrde primjerene gradnji 16. stoljeća, čiji bi prvenstveni zadatak bio blokiranje prolaza uskočkim brodovima. Ogradu valja zadržati zbog velikih razaranja prouzročenih miniranjima prigodom izgradnje Krčkoga, nekadanjeg Titova mosta. Dodatno zbunjuje okolnost da spomenu-

pno obradio A. Žmegač, također je dovodeći u vezu s lancem sličnih uporišta i ističući da je naša krčka i slična paška utvrda prethodila onoj na Sv. Petru pokraj Ilovika. Usp. Andre Žmegač, Kaštel sv. Petra kraj Lošinja, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 38, 2014., 81–86. Arhivska dokumentacija koju je o utvrđi na otočiću Sv. Petra objavio Žmegač znatno je iscrpnija od ovdje objavljenoga tlocrta utvrde na Vošćici, a i ostaci na terenu su ondje daleko znatniji, pa taj nedaleki primjer može izvršno poslužiti za predočenje izgleda našega, daleko ruševnija zdanja.

³⁵ Spominje je Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva na Pagu*, Zadar, 1999., 127–128. Usp. A. Žmegač, 2014., 85–86, utvrda Ljubač ili Gliuba, kako se javlja u mletačkim izvorima.

³⁶ Vanja Kovačić, Mletačka kula u Sućurju na Hvaru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 1989., 153–167.

³⁷ A. Žmegač, 2014., 85. Usp. Josip Vrandečić, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: Mletačko-osmanski ratovi u Venecijanskoj nuncijaturi*, Split, 2013.

³⁸ „Imijaše (Vrbnik) dva kolna topa na kaštelu, koji je od bure, tj. pram Novomu, koje bihu na tverdju Maltempo odvezeni pak od onuda sa ostalima od cesarskoga vladanja u Senj odpeljani g. 1798. I od tada bi zapušćena tverdjava Maltempo, i prista onde stražiti se, kot do onda stražaše se od svega školja. I ja pametim ljude naše živuće, koji na to straženje hodjahu; jerbo bijaše i po šest veštih jubilanih soldatov smirom u istoj tverdjavu. Imijahu unutra crikvicu svetoga Antona... I gušterna bome zadosta velika u toj tverdji biše...”, Ivan Gršković, Vjeloslav Štefanić (prenoseći vrbničkog notara i kroničara Josipa Antuna Petrisa), „Nike uspomene starinske” Josipa Antuna Petrisa (1787–1868), *Zbornik za narodni život i običaje*, knjiga 37, Zagreb, 1953., 107. Slično nalazimo i kod Feretića: „Ova bijaše u stara vrmena nešto poradi Uskokov a nešto poradi Tatarov i ostalih silnikov i lupežov sagrađena. Sada (prva polovica 19. st. op. aut.) je posve obaljena a kalune iliti topove koje bijahu sve brončane iliti midene G. G. 1797. digla jest i posvojila pravica austrijanska.” Nadalje opisuje još živu tradiciju iz doba Uskočkih ratova, kako su otočani dočekivali napadače koji su dolazili na splavima, drvima i mjehevima, kao i obrambeni suhozid koji se protezao poloutokom. M. Bolonić, I. Žic Rokov, 1977., 433 (prenoseći Feretića).

³⁹ Kako to interpretira A. Žmegač, 2014., 84–85.

ta kapela koja se nalazila unutar utvrde na rtu Voščica nije nosila titular Sv. Marka. Na koncu ističemo da usprkos spomenutim opsežnim razaranjima koja su se zbila prigodom gradnje Krčkoga mosta, sjeveroistočnom padinom otočića Sv. Marko, okrenutom prema udarima bure i Vinodolu, i danas dominiraju ruševine bizantske utvrde s cisternom i crkvom. Zbog kvalitete izvidničkog položaja, moguće je da su one imale određeni značaj i tijekom Uskočkoga rata, tj. da su ih vojno koristile, a možda i adaptirale mletačke postrojbe. Kako god bilo, i taj primjer naglašava kontinuiranu važnost omišaljskog područja u kontroli pomorskih komunikacija i obrani otoka Krka od napada s kopna.

Marijan Bradanović

About Omišalj as a main defense key for the island of Krk

Summary

In this article is analyzed the destroying of the late medieval fortification situated in front of the settlement, connected with war happenings and the strategical meaning of Omišalj in controlling the whole island. Details of the unpublished cadastral map of Franjo I. from 1821 are brought with a presentation of ruins of Omišalj's fortification. On the ground of graphical and written sources the date of construction of the fortification is proposed to be in the seventies of the 15th century with the probability of earlier architectural phase. The unpublished ground plan of Omišalj's fortification *Maltempo* from the beginning of the 19th century is also brought. Due to the control of the narrowest part of Vinodol's Channel it was constructed at the end of the 16th century.

KEY WORDS: Omišalj, island Krk, fortifications, Frankapans, Venice Republic

Ranko Starac, dipl. arheol.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka

UTVRDA „FORTIČINA” KOD OMIŠLJA – PRIMJER FORTIFIKACIJSKE ARHITEKTURE RANOROMANIČKOG STILSKOG IZRIČAJA NA OTOKU KRKU

prethodno priopćenje

Tijekom 2004. i 2005. godine obavljena su pokusna arheološka istraživanja unutar arhitektonskih ostataka utvrde poznate pod imenom „Fortičina”, smještene na istaknutom brežuljku iznad uvale Pesja, s jugoistočne strane Omišaljškog zaljeva. Otkriveni su tragovi povremeno korištene fortifikacije čiji tlocrtni oblik slijedi oblik prirodne kamenite zaravni, koja je s istočne, pristupačnije strane odsječena umjetno iskopanim jarkom. Očuvani tragovi obodnog zida i unutarnjeg objekta svjedoče nam o gradnji u jednom trenutku, krajem 12. stoljeća. Spomenutim iskopavanjem nisu istraženi dublje položeni slojevi urušenog kamena i ulomaka zidova antičke ili kasnoantičke cisterne, koji su korišteni za poravnavanje hodne površine krajem 12. stoljeća. Fortičina je lijep primjer (uz kaštel Gradec u općini Vrbnik) romaničkog stilskog ozračja primijenjenog na fortifikacijama u ruralnim zonama otoka Krka, odnosno malih fortifikacija koje grade knezovi Krčki.

KLJUČNE RIJEČI: Omišalj, Fortičina, Gradec, romanika, kaštel, Krčki knezovi

Tijekom 2004. i 2005. godine realizirana su pokusna arheološka istraživanja, a potom i sanacijsko-prezentacijski radovi na novootkrivenim tragovima arhitektonskih struktura unutar bedemskim opasacem omeđene zaravni na vrhu brežuljka „Fortičina”.¹ Tragovi utvrde vidljivi su na vrhu brežuljka obraslog hrastovom šumom i grmljem. Brežuljak je izolirana vapnenačka stijena okružena flišnim naslagama, s najvišom točkom 51 metar nad morem, oko 200 metara istočno od uvale Pesja, odnosno žala uz kraj Omišaljskog zaljeva. Uređenim pješačkim i biciklističkim stazama lokalitet je povezan i pristupačan najširem krugu posjetilaca. Vršna zaravan brežuljka prekrivena je travnjakom i zasađenim maslinama, kao i gomilama odbačenog lomljenog kamena nastalog prigodom čišćenja tla i poljoprivredne obrade. Radove je koordinirao i vodio arheolog Ranko Starac, uz pomoć studentica povijesti i arheologije Mirne Vujović, Antonije Mažuranić i Tihane Pavlek. Prije početka radova teren je geodetski snimljen i postavljena je kvadrantna mreža unutar koje su postavljene tri pokusne iskopne sonde. Sredstva za istraživanja osigurala je Općina Omišalj, koja je po okončanju istražnih radova i geodetskog snimanja po uputama voditelja radova i konzervatora Hrvoja Giaconija financirala konzervaciju dijela zidova utvrde, izgradnju pristupnog stepeništa i uređenje okolnih staza s obavijesnom signalizacijom. Nažalost, arheološka istraživanja nisu nastavljena pa smo uskraćeni za spoznaje o razvojnim etapama utvrde te dimenzijama i vremenu izgradnje vodospreme smještene u istočnom dijelu kaštela. O kaštelu „Fortičina” ne postoje pisana povijesna svjedočanstva, nema objavljenih isprava u kojima bi se govorilo o posjedovnim odnosima, vremenu gradnje ili korištenja. Čak ni naziv utvrde zasigurno nije izvoran, na više mjesta se u Omišlju samo uzgred spominje naziv „Gradec”.² Jedino na Fortičini ima mnoštvo uokolo rasutih ulomaka crvenkastog grumenja antičkog hidrauličnog morta, ali i komadića antičkih opeka. Na okolnim gradinskim položajima s ostacima pretpovijesnih suhozidnih bedema i kamenih gomila nema antičkog građevnog materijala u većim količinama, pa smo mišljenja da su Gradec i Fortičina različiti nazivi za isti položaj. Ovaj toponim srodan je nazivima brojnih pretpovijesnih, antičko-kasnoantičkih i bizantskih utvrda (npr. Grad, Gradac, Grac, Graca, Gradišće, Gradina, Gračišće u slavenskim, odnosno Kostrij, Kastril i Kaslir u romanskim govorima) otoka Krka.

Ipak, najznačajnija je toponimska poveznica s pučkim nazivom za kaštel „Gradec”, ruševinu utvrde skrivene u šumi između naselja Garica i Paprata. Vrbnički „Gradec” njegovi utemeljitelji i vlasnici, Krčki knezovi, nazivali su kaštel Rovožnik ili Rogožnik, kako nam stoji u rijetkim pisanim ispravama s početka 14. stoljeća. Toponimi poput Fortice ili Fortičine novijeg

¹ Napomena: Ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom Croatian Medieval Heritage in European Context; Mobility of Artists and transfer of Forms, Functions and Ideas (6095 CROMART).

² Gotovo je nevjerojatna činjenica da se istraživači povijesne baštine otoka Krka i Omišlja nisu osvrnuli na ovaj lokalitet. Vidi rijetki spomen u ispravi Ivana Frankopana iz 1470. godine (prije izgradnje novog kaštela) „...to ča e naše pod Grad^oc pred Omišlem...” u: Bolonić M., – Žic R., *Otok Krk kroz vjekove*, KS Zagreb, 1977., 431. Autori napominju da se u „gradini Gradec” nalaze ostatci popločenih pločica iz rimskog doba, op. cit. 2, 428.

Pogled na kasnoantičku i ranosrednjovjekovnu utvrdu Fortičina iznad Pesje, Omišalj, otok Krk, 4. – 13. stoljeće (snimio Ranko Starac)

su porijekla. Zanimljiva je ta povijesna šutnja o objektu koji zbog kvalitetne gradnje unatoč malim dimenzijama možemo uvrstiti u vrh ranoromaničkog stilskog izričaja primijenjenog na fortifikacijskoj arhitekturi unutar područja pod upravom Krčkih knezova. Vrbnički Gradec posljednjih je godina dijelom arheološki istražen, načinjene su arhitektonske snimke, veći dio zidova konzerviran je i spašen od daljnjeg urušavanja, zajedno s pripadajućom kapelom Sv. Nikole (kasnije posvećenom Sv. Duhu) izgrađenom 1325. godine, barem stoljeće nakon izgradnje utvrde.³ Vrbnički Gradec nakon potpunog napuštanja i odlaska kneza Ivana VII. Krčkog s otoka poslužio je žiteljima Vrbnika i okolnih sela kao izvor gotovog klesanog kamena. Nestali su elementi doprozornika i dovratnika, stepeništa, pragovi, podne ploče iz unutrašnjosti kaštela, čak je navodno pronađeno i skriveno blago kojim je financirana izgradnja zvonika uz župnu crkvu u Vrbniku. Arheološkim istraživanjima dijelova interijernih površina vrbničkog Gradeca ustanovili smo iznimnu oskudicu u količini i kvaliteti pokretnih arheoloških nalaza. Mještani su prije više stoljeća nakon vađenja podnih ploča nasuli sloj izvana donesene zemlje do pola metra debljine. Gradec je s okolnim terenom do Drugog svjetskog rata bio isparceliran i premrežen malim obradivim česticama s nasadima vinove loze. Povrh predjela Val, na obronku iznad Vrbničkog polja, između raskrižja prema Garici i crkvice Sv. Marije Magdalene, nalaze se ostatci jednog manjeg plemićkog stambenog zdanja, unutar drmuna zvanog Crikvišća. Zgrada, pravokutna tlocrta površine 14 × 7 metara, građena je u zreloromaničkom slogu od pravilno uslojenih klesanaca, a sačuvan je dio zidova do visine od prvog kata. Izvori spominju i „kaštelić” na brijegu Sv. Mavra iznad Vrbnika, no taj je položaj s kasnoantičkim i ranobizantskim arheološkim tragovima potpuno devastiran izgradnjom stambenih i gospodarskih objekata.⁴

³ Starac R., *Rezultati prve etape arheoloških istraživanja frankopanskog kaštela Gradec na otoku Krku*, Krčki zbornik 35, Zbornik o Dobrinjštini, sv. 2, Krk, 1996., 225–232; Starac R., *Najstariji spomenici kulture na području vrbničke općine*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „900 godina Vrbnika”, Vrbnik–Rijeka, 2002., 35–49.

⁴ Bradanović M., *Vrbnik – grad, ljudi i spomenici*, Zagreb, 2015., 62–65.

*Pogled na dio
zidova
kasnoantičko-
ranosrednjo-
vjekovne utvrde
Fortičine iznad
Pesje, Omišalj,
otok Krk
(snimio Dragan
Pelić)*

Omišaljska Fortičina zbog blizine mora, luke i grada Omišlja doživjela je mnogo goru sudbinu od vrbničkog Gradeca. Obodni bedem kaštela, temeljen na rubu zaravni površ starih obronaka, moguće je lako porušiti i klesani kamen odvući do okolnih kolnih putova ili obale uz uvalu Pesja. Obilaskom okolnog terena uočene su gomile klesanaca u okolnim gromačama, no velik dio kamena iz utvrde očito je ugrađen na drugom mjestu. Knez Ivan 1467. godine započinje izgradnju jake pačtetvorinaste obrambene kule (srušene 1910. godine) na ulazu u Omišalj. Na postojećim fotografijama vidljiva su zidna platna kule načinjena od klesanaca različitih širina, položenih u vodoravne redove na način uobičajen u kasnom srednjem vijeku. Skloni smo mišljenju da je velik dio kamena dopremljen s razrušene Fortičine. Tlocrtni lik Fortičine slijedi obrise rubova kamenite glavice, s umjetno poravnatim zaravankom. Riječ je o nepravilnoj pačtetvorini, čiji su obodni zidovi u proteklim stoljećima porušeni, a veći dio kamena odnesen. Ipak, dio kontura bedema očuvan je u visini između 50 cm i 350 cm, širine zida između 150 i 170 cm. Velika debljina obodnog zida (poput zida na vrbničkom Gradecu, za koji stara predaja govori da su po njemu mogli proći vozovi) upućuje na postojanje šetnice za posadu zaštićene kruništem sa strijelnicama. Ugaoni dijelovi utvrde porušeni su ili zaklonjeni recentno nabacanim suhozidinama pa bez potpunog čišćenja nije moguće ustanoviti točne dimenzije i tlocrt utvrde, unutarnje zaštićene površine od oko 1000 četvornih metara. Karakteristike zida (vodoravno uslojeni četverokutni izduljeni klesanci povezani vrlo čvrstim svijetlim mortom) upućuju nas na srednjovjekovno doba gradnje (12. – 14. stoljeće). Karakteristike tlocrta sugeriraju nam bliskost ovog tipa kaštela s načinom izgradnje i oblikom kaštela „Gradec” kod Garice. Najkraće rečeno, oba kaštela nevelikih di-

*Dio Fortičine
tijekom
iskopavanja
(snimio Dragan
Pelić)*

menzija ali vrsnih izvedbenih svojstava (osjeća se utjecaj romaničkog stilskog izričaja prisutnog u urbanim sredinama kvarnerskog otočja) pripadaju najstarijoj očuvanoj stambeno-fortifikacijskoj baštini Krčkih knezova, kasnije zvanih Frankopana. Fortičina je primjer utvrde koja svojim oblikom u potpunosti iskorištava eliptični oblik prirodne kamenite glavice s koje se pruža pogled na duboki Omišaljski zaljev, ali i važna poljoprivredna područja bogata izvorima pitke vode u okolici. S Fortičine se dobro vidi i uvala Sepen s položajem antičkog grada Fulfinama te ranokršćanskom bazilikom u Mirinama, koja je u srednjem vijeku bila posjedom benediktinske opatije Sv. Nikole. Uvala Sepen bila je nadzirana s male pravokutne kule smještene u zaleđu uvale. Ova kula kasnoantičkog porijekla bila je dograđena početkom novog vijeka. Fortičina je prema dosadašnjim rezultatima iskopavanja bila jednostavno napuštena, Omišaljski zaljev bolje je nadziran iz grada Omišlja, posebice ako uzmemo u obzir tehnički napredak ratne opreme. Fortičina je, poput vrbničkog Gradeca, izgrađena u vremenu korištenja hladnog oružja (kopaljka, strijela, samostrela, eventualno katapult i ovnova za probijanje zidina).⁵ Fortičina ima jedan očuvan obrambeni arhitektonski detalj koji drugi kašteli na otoku Krku nemaju; to je širok, umjetno u vapnenačkoj litici iskopan prokop, koji s istočne strane omeđuje kaštel; ondje je obrambeni zid bio lako pristupačan. S te je strane očito postojao drveni most sa stubištem, kojim se pristupalo uskom ulaznom otvoru postavljenom na oko četiri metra visine iznad razine hodne površine. Jarak širine do osam metara danas je djelomično zatrpan urušenim materijalom i oku zaklonjen zasađenim stablima maslina. Opkope na svo-

⁵ Starac R., *Lokalitet Fortičina*, u: Hrvatski arheološki godišnjak 2, Zagreb, 2005., 258–260.

jim stranama u našem kraju imaju samo dvije utvrde. Velik jarak, iskopan u litici, ima srednjovjekovni grad Hreljin. Hreljin nije utvrda, on je tipičan srednjovjekovni grad s obrambenim zidinama, kulama, kaštelom, mnogobrojnim stambenim i gospodarskim sklopovima. Zidine Hreljina (prvi put u izvorima spomenutog tek u Vinodolskom zakonu 1288. godine) dograđene su i ojačane novodozidanim opasačem u vremenu neposredne turske opasnosti, kada je gradom, kao i čitavim Vinodolom, upravljao moćni i dugovječni knez Bernardin Frankopan. Na Hreljinu osim dokumentiranja postojećeg stanja nije bilo arheoloških istraživanja, ali je upravo na najvišoj točki grada, povrh spomenutog iskopanog jarka, položena najstarija u tlocrtu pravokutna branič-kula, građena od vodoravno uslojenog klesanog i duljenog klesanog kamena u romaničkom stilskom ozračju. Ova tipično feudalna karakteristika hreljinskog grada prisutna je u svim europskim srednjovjekovnim gradovima i burgovima. Fortičina i vrbnički Gradec utvrde su malog formata, koje su bile povremeno korištene; one nisu kašteli u naseobinama, a također nisu, osim u iznimnim slučajevima, bile ni u funkciji plemićkih dvorova. Zbog višekratnih pregradnji jarak na Hreljinu ne možemo kronološki smjestiti u određeno povijesno razdoblje. U podnožju Hreljina, iznad luke naselja Bakarac (koji je bio lukom grada Hreljina), nalazi se brežuljak Gradac.⁶ Na vrhu umjetno poravnate litice nalaze se, sudeći po rasutim krhotinama opeka, ostatci male kasnoantičke ili ranobizantske utvrde, od koje je očuvan tek temeljni trak ili fragment obodnog zida. Utvrda s prepoznatljivom nadzornom funkcijom, smještenom nad križištem rimskih državnih cesta (u podnožju su pronađena tri kasnoantička miljokaza), skromne je površine, oblika izduljenog pravokutnika, koji slijedi oblik prirodne uzvisine. Pristup utvrdi prirodnim obronkom otežan je s triju strana, a pristup s četvrte, jugoistočne strane otežan je umjetno iskopanim jarkom u tvrdoj litici. Nažalost, stvarna i detaljna komparativna analiza kasnoantičko-ranobizantskih i srednjovjekovnih kaštela na području kojim su gospodarili Krčki knezovi, kasnije prozvani Frankopanima, nije učinjena. Ovdje navodimo utiske potpisanog, koji je obilazio teren i bilježio zatečeno stanje. Gomile urušenog kamenog materijala u šikarom obraslim obroncima bakaračkog „Gradeca” samo nam sugeriraju mogući izgled i visinu utvrde, u koju je pristup bio moguć samo drvenim mostićem preko umjetno iskopanog jarka. Iskopom ovih jaraka ujedno je dobiven kameni materijal za gradnju utvrda. O izvornoj visini zidina može nam posvjedočiti tek dio zidina na vrbničkom Gradecu, visine između sedam i osam metara. Vrbnički Gradec nema tragova iskopanog jarka, iako je on vrlo pristupačan iz pravca zapada i stoga lako osvojiv. On je zaštićen položajem gotovo u središtu otoka, a s druge strane potoka Rovoznik, nedaleko zaseoka Glavica – Lončari, nalaze se u šumi skriveni ostatci male utvrde ili nadzornog tornja. Kroz ovaj uski otvor (ovaj tip otvora recentno zazidan vidljiv je vanjskom licu zida kule „sudnice” krčkog kaštela, u smjeru zgrade biskupije) pristupalo se na stubište unutar manjeg pravokutnog objekta, čiji su temeljni ostatci arheološki istraženi.

⁶ Arhiv arheološkog odjela PPMHP-Rijeka posjeduje izvještaj o rekognisciranju i snimanju bakaračkog Gradeca, koji su načinile 1963. godine Matejčić R. i Faber A.

U povijesnim i kartografskim vrelima često se spominju utvrde na Vošćici (Maltempo) i utvrda Sv. Marka na istoimenom otočiću, poznatom i po nazivu Almis. Utvrda, odnosno signalni toranj na Vošćici s dijelom okolnih zidina danas je tek ruševina, koja po načinu i vremenu gradnje nema dodirnih točaka s načinom gradnje vidljivim na zidovima Fortičine. Ostatci različitih objekata na Svetom Marku mnogo su stariji, pripadaju kastrumu izgrađenom u prvoj polovici šestog stoljeća za Justinijanova vladanja (poput

nadzorno-signalnih utvrda i većih kastruma uzduž „burnog” kanala na rtu Zidine uz uvalu Murvenicu, Velog grada na poluotoku Glavina ili Korintije iznad Male luke).⁷ Tlocrtni lik Fortičine nema bliskih analogija u fortifikacijskoj baštini našeg priobalja. Već mnogo spominjani vrbnički Gradec, u tlocrtu oblika nepravilnog šesterokuta, s unutrašnjom podjelom na tri osnovna prostora, jedinstveno je ostvarenje na jadranskom priobalju. Fortičina je očito bila utvrdom s refugijalno-nadzornom funkcijom pomorske luke i poljoprivrednog zaleđa, s tek jednom prigradenom građevinom unutar zidina. Unutarnjem licu istočnog dijela bedemskog plašta prigraden je pravokutni objekt, u tlocrtu dimenzija 6 × 15 m, debljine зида 80 cm (iznad temeljne stope), odnosno širine temeljnog poriza između 85 i 110 cm. U prostoriju je bio omogućen ulaz iz pravca sjevera, odnosno unutrašnjeg dvorišta, o čemu svjedoče ostatci monolitnog praga. Nasuprot unutarnjemu ulazu, na jugoistočnom perimetralnom zidu, stajao je glavni ulaz u kaštel, koji je bio postavljen na razini etaže prvog kata. Dislocirane ostatke nadvoja i dovratnika ovog portala romaničkog tipa (lučno oblikovani klesanci činili su srpasti oblik nadvoja) pronašli smo u kamenoj gomili koju su načinili mještani krčeći zaravan zbog sadnje poljoprivrednih kultura. Do ulaza kroz koji se mogla provući tek jedna osoba uspinjalo se iznutra stepeništem oslonjenim na loše građen prizid uz unutarnje lice jugoistočnog dijela bedema, Čitav prostor bio je ispunjen razrušenim dijelovima зида, ulomcima bijelog vapnenog morta te komadima narančasto-crvenog hidrauličnog morta, odnosno razbijenim i razbacanim komadićima unutrašnjeg premaza neke veće vodospreme, čiji položaj za sada nije

Dio ulaznog praga u ostatke prostorije prislonjene uz unutarnje lice jugoistočnog perimetralnog bedema (snimio Dragan Pelić)

⁷ Tomičić Ž., *Tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva na sjevernom hrvatskom primorju*, u: Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije, Rijeka, 1993., 91–96.

utvrđen. Tragovi zidnih struktura (vrsta vezivnog morta i način gradnje od manjeg pravokutnog izduljenog klesanog kamena položenog u vodoravne redove) govore nam o razdoblju gradnje istodobno ili nešto mlađem od vremena gradnje obodnog bedemskog plašta.

Utvrda je bila izgrađena na niveliranim i poremećenim taložinama – tragovima kratkotrajnih boravaka manjih skupina ljudi iz razdoblja između sutona antike i prvih stoljeća srednjeg vijeka. Razdoblju izgradnje utvrde pripadaju nalazi kućanske keramike, u pravilu dijelova lončića i lonaca različitih veličina, najčešće pečenih redukcijским postupkom, tamno-mrke ili sive boje, tankih stijenki ali dobre čvrstoće. Površina posuda hrapava je na dodir, najčešće zbog primjesa sitnoga kalcita ili kremenog pijeska u glini. Nema posuđa ocakljene površine (osim nekoliko recentnih ulomaka s površine tla). Pronađen je i veći broj željeznih klinova i čavala. Oskudni i veoma fragmentirani pokretni arheološki materijal posljedicom je prekopavanja pri odvoženju kamena te višestoljetnog prekopavanja tijekom poljoprivredne obrade. Zanimljiv je nedostatak arhajske majoličke keramike, kao i najstarijih oblika mletačke ocakljene keramike, inače prisutne u Vrbničkom Gradecu, te u drugim kaštelima Krčkih knezova (poput Bakra, Trsata i Badnja).⁸

Mrljasto raspoređene taložine (dijelom poremećene recentnom obradom tla i rastom drveća) uočene u sjevernom dijelu pravokutne prostorije, zatečene na dubini između 25 i 50 cm od razine današnje hodne površine, raspršene su u debljini između svega 5 cm do najviše dvadeset cm. Spomenute naslage sastoje se od tamne, mrko-sive zemlje u kojoj prevladava sitni šljunčani agregat, pomiješan s ugljenim trunjem, sitnim ulomcima ognjišne keramike, nagorjelim ostacima životinjskih kostiju i morskih školjaka. Treba istaknuti nalaze (obrada je u tijeku) više tipova lončića načinjenih na sporo rotirajućem kolu, ili načinjenih bez uporabe kola, s kratkim izvijenim obodom, ponekad s tek naznačenim rubom, stijenki ispunjenih urezanim ili užlijebljenim valovitim linijama, koje mogu biti vrlo strme i prelaziti u cik-cak liniju, do niza usporednih ili prepletenih valovitih linija. Keramika je vrlo grube izrade, mrke do sivo-smeđe boje, gline pomiješane s pijeskom ili komadićima kalcita. To su tragovi relativno kratkotrajnog boravka manje skupine ljudi iz razdoblja srednjeg vijeka. U tijeku je obrada velike količine grube ognjišne keramike otkrivene nedavnim zaštitnim istraživanjem dvorišta nekadašnjeg samostana klarisa (sada pomoćnog igrališta i dvorane krčke osnovne škole). Velika količina stolnog i kuhinjskog posuđa pronađenog u gradu Krku srodna je oblicima i načinu izrade keramike zatečene na Fortičini. Ovaj naseobinski trag (riječ je o malo istraženju površini koja nije iskopana u punoj debljini sloja) možemo za sada smjestiti u vremenski raspon između devetog i dvanaestog stoljeća.

Na ovom srednjovjekovnom horizontu za sada su prekinuta istraživanja. Povremeni nalazi ulomaka antičkih opeka te nekoliko ulomaka karakterističnih bizantskih, odnosno istočno-mediteranskih amfora sugeriraju nam, uz spomenute razbijene i dislocirane odlomke antičkog crvenkastog hidrauličnog morta, postojanje antičko-kasnoantičkog arhitektonskog

⁸ Starac R., Pavlek T., Mažuranić A., *Arheološka istraživanja bakarskog kaštela*, Bakarski zbornik 11, Bakar, 2007., 172–179.

sklopa, na čije egzaktne tragove za sada još nismo naišli. Tragovi duboko ukopane kasnoantičke vodospreme nalaze se zatrpani slojem urušenja zidova iste vodospreme, unutar površine dijelom istražene prigradene pravokutne prostorije sa stubištem podno ulaza u utvrdu. Kako smo kopali sloj po sloj, ove dublje naslage ostavili smo za sljedeću etapu istraživanja, koja se do danas nije realizirala.

Probnom sondom dubine do 90 cm istražili smo i unutarnji ugao uz sjeverni kut utvrde, okrenut k Omišlju,

obuhvaćen arealom sonde C. Ovdje nije bilo tragova stratificiranih slojeva već se tlo sastoji od pjeskovite ilovaste zemlje pune sitnog morskog šljunka, s rijetkim i posve izlizanim komadićima ranosrednjovjekovne keramike i antičkih opeka. Matičnu liticu prekriva sterilna žučkasta ilovača. Uz unutarnje lice temeljne stope sjevernog dijela kaštela pronađen je srebrni novčić ugarskoga kralja Emerika (kovan u kovnici Split između 1196. i 1204. godine), a pola metra dalje, na istoj dubini, i posve izlizan odlomak rimskog brončanog novca, vjerojatno iz trećeg stoljeća.

Svi dosadašnji rezultati istraživanja svjedoče nam o višestapnim tragovima čovjekova boravka na ovom malom, ali strateški značajnom komadiću tla. Daljnji tijek radova ovisit će o postupnoj realizaciji poslova konzervacije i prezentacije istraženih dijelova zida te novootkrivenih arhitektonskih tragova unutar zaštićenog platoa. Uz utvrdu Rovoznik, danas poznatoj pod imenom Gradec, na području općine Vrbnik, Fortičina je drugi primjer utvrde na otoku Krku, utemeljene na tragovima kasnoantičke-ranosrednjovjekovne osmatračnice, koja nam pruža skup informacija o kaštelima Krčkih knezova, nastalim na izmaku 12. i tijekom 13. stoljeća.

Pogled na kut istražene prostorije uz jugoistočni perimetralni zid, vidljive sekundarno položene izlomljene ploče debelog antičkog hidrauličnog maltera, povrh položaja još neistražene vodospreme (snimio Dragan Pelić)

Ranko Starac

The fortress “Fortičina” in Omišalj: an example of early Romanesque
fortification architecture on the Island of Krk

Summary

In 2014 and 2015, preliminary archaeological excavations were conducted on the architectonic remains of the fortress “Fortičina” on the Island of Krk. The fortress is situated on a hill above the Cove of Pesja, on the southeastern side of the Bay of Omišalj. Remains of the fortification indicate that the floor plan, which follows the plateau, is separated from the more accessible eastern side by an artificially dug ditch. The remains of the wall and the interior construction are examples of 12th century architecture. The excavation project has not yet reached the deeper layers of the stone remnants, the walls and the cistern from the Antiquity or late Antiquity period, which leveled out the pathways. This fortress is a typical example (alongside with Gradec in the Municipality of Vrbnik) of the influence of the Romanesque style on small fortifications constructed by the Counts of Krk.

KEY WORDS: Omišalj, Fortičina, Gradec, Romanesque style, castle, Counts of Krk

Pogled s arheološkog lokaliteta Fortičina prema Omišlju

PJESNICI ZA
KATICU IVANIŠEVIĆ

IV

Visoko more

Katici

Ča mi je s očima viditi
če mi je s ušima čuti
va ovaj brzi od gori
va ovom jugu od kutica
kad se vali hitaju va hrusti
i neba oblaki padaju va kres
redost

veselje
od mornarskih očij

milovanja

umilna

visokog mora

oseka

NIKOLA KRALJIC

Nikola Kraljić

Omišalj, kolovoz 2010.

Pesan krepkoj žene va merličeh od harvackega zajika

Ženu krêpku ače//Kto obrecêčet'

Krasna ti jesi meždju ženami!
I da neki da se za jubav,
sve ča va kuće imeje,
tisti bi na se zel ča ne biš ti.
Aš ti četiri kantuni va kuće držiš.

Trêsni zlati stvorim tebe,
štimat ćemo zidi kući tvoje
va besedah storenoj.
Od kamika j' beseda tvoja,
palaci do neba na njoj stoje.

Izlito olêj jest ime tvoje.
Ti poznaš pravicu i ča j' laž, grehota.
Siromahun daješ, dlani opiraš.
Se j' tvojo kako od vina slatkoća.

Cisarstvujja nebeska ti zoveš.
Aš blažena j' žena ka se bojej Gospoda.
Va večneh prezideh njoj duša počiva.
Ti, dušo moja, trpiš, mučiš.

Anjelskije liki poznaš, jubiš.
I onisteh ča pesan duši kot petjari prose
nuteć jubav i tuge paklenske.
Merličići va verseh ti pleteš.
Miluju kot vino.
I zvir su vodi.
Dišeće, nebeske.

I, se ti krasna jesi!
Ti, prelublena draga golubica,

naše drago serce.
Sunčece, grej i za nas!
Tam, gde je svakoga zla,
ni tvoja hiža.
Naj bude vekivečna Horvatov dedovina.

Videj, kako se tvojo naprvo gre.
Budi Bog hvaljen.
Pak naj bu ostalo vse
pred njegovem
thronušem svetem.
V dike vekovečne
horvatske domovine.

Ašće ne znaješi tebe, ti krasna jesi medju ženami,
Ti se ufaš v Boga vsamogućega
zverhu svega se ne burkaš.
Zakaj polag Božjeg dokončanja
tebe hoće miluvati.
Budi Bog z nami!

Ne bojiš se ti, odjevena snagom i dostojanstvom.
Mudro zboriš, vrata svoja smjerno otvaraš.
Dok pobožna riječ,
počiva na tvojim usnama.

I muž tvoj, tebe hvali,
najvrsnija među vrsnima!
Sin tvoj sretnom te zove
podižuć sinove svoje.
Rod pravih blagoslovit se!

Šćedra, milostiva i pravična si.
Jer, lažna je ljupkost, tašta ljepota.
I pravo je da te ljube!

Evo te, izdaleka donosiš kruh svoj.
Kao lađa iza Velih vrata.

A dolje, pod slavnom Tarsom:
Molju tebe, preslatki Gospodine Isukrste
da od svih pogibljih duša tijela
tvojeg milosrđa i milosti
mene službenicu tvoju Katarinu
sada i vazda osloboditi
dostojiš se!
Na srcu ti Gospi
zavjet od zlata.

Va pamet vičnuju budet pravednik.
A žalosne vijesti se ni pravedna žena ne boji.
Postojano joj je srce.
Pa se radosno nasmiješi danu budućem.
Nad kojim sjaji Očev sunčanik.

I neka je hvale djela njezina!
Koja učini plodom ruku svojih.
Čineć' dobro, a ne zlo.
Plod joj dajte ruku njezinih.
Budi njoj vječna dika.

Ćutila primorski kamik i kuš Domovine.

Va vik vika.

Vjekoslava Jurdana

U Lovranu na blagdan Blažene Djevice Marije
od Krunice 2015. godine.

PRIJEVOD I KOMENTARI

Hrvatski crkvenoslavenski jezik

1. izvor: glagoljaški grafit u crkvi sv. Jurja u Lovranu – na freski s prizorom Kristove haljine pod stopalom prvoga vojnika – biblijski citat iz Staroga zavjeta – Mudre izreke – *Pjesma o vrsnoj ženi* (Izr. 31, 10–11):

*Ženu krěpku aćel//Kto obrecćet//Ot kra(i)nih idalećnih//Stran//C(ě)na ee
upvaet//Na nu srce mužae i riz//lami*

Tko će naći ženu vrsnu? Više vrijedi ona nego biserje. Muževljevo se srce uzda u nju. I blagom neće oskudijevati.

2. izvor: Pjesma nad pjesmama u glagoljskom humskom brevijaru

Pravadni ubo pače mnogo ljubet te – Pravo je da te ljube.

Krasna ti jesi meždju ženami – O, najljepša među ženama!

Trēsni zlati stvorim tebe – Učinit ćemo za tebe zlatne naušnice.

Izlito olěj jest ime tvoje – Ulje razlito ime je tvoje.

I, se ti krasna jesi – I, gle kako si lijepa!

Ašće ne znaješ ti tebe, ti krasna jesi medju ženami – Ako ne znaš, o najljepša među ženama.

3. izvor: iz glagoljaškog liturgijskog pjevanja u Omišlju (Krk)

a) *Vaznesena bist (Uznesena bijaše), Vaznesena bist sveta Bogorodica, nad liki anjelskije, v nebeska cisarstvujta:* starocrkvena glagoljaška antifona/pripjev – verzikul – a pjeva se na blagdan Velike Gospe:

Cisarstvujta nebeska – Kraljevstva nebeska.

Anjelskije liki – Anđeoska bića (anđeli).

b) *Blažen muž boje se Gospoda* (Blago čovjeku koji se boji Gospodina: psalam 112 (111)):

Šćedra, milostiva i pravična si: milostiv i šćedar i pravedan;

milosrdna, milostiva i pravična.

Va pamet vičnuju budet pravednik – u vječnome će spomenu biti pravednik.

Rod pravih blagoslovit se – na pravednu će pokoljenju počivati blagoslov.

Va vik vika i pravda jago prebivajet va vik vika – njegova pravednost ostaje dovijeka.

Kajkavski jezik, ovdje iz izvora koji slijede ideje ozaljskoga književnoga kruga

1. izvor: *Oproštajno pismo Petra Zrinskog Ani Katarini Zrinskoj*

2. izvor: *Katarina Frankopan Zrinski: Hortulus animae (Raj duše)*, molitva sv. Augustinu, završni zaziv.

Hrvatski standardni (književni) jezik

1. izvor: *Pjesma o vrsnoj ženi*, Izr. 31, 10–31, Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.

Čakavski ekavski (liburnijski) dijalekt

pesan – pjesma, *merliči* – čipka, vez, *imeje* – ima, *tisti* – taj, *kantuni* – kutevi, *štimat* – poštovati, *jubiš* – ljubiš, *petjari* – prosjaci, *videj* – vidi, *se* – se, *naprvo* – naprijed, *gre* – ide, *ćutila* – osjećala, *kamik* – kamen, *kuš* – kadulja.

Poštovanoj i dragoj
prof. dr. Katice Ivanišević

Jena ženska napred hodi,
napred hodi moren brodi
i po moren od živjenja
život štika od strpjenja.

Jena ženska namurana,
bašelak i mažurana
omišaljski kamik beli,
jena ženska – čovek veli.

Jena ženska – more dela,
more dela, jubav vela,
jubav vela dušu budi
za svoj kraj i svoji judi.

Rajka Jurdana-Šepić

Rijeka, rujan 2015.

Netko će uvijek sakupljati zrnca ove zemlje

posvećeno prof. dr. Katici Ivanišević

Netko će uvijek
Sakupljati zrnca ove zemlje
I praviti od njih
Nove svjetove
Između trave i neba
I o tom prostoru pisati priče
O uzletima, vrtinjama,
O čovjeku ...

Putovanja će biti kalež nade,
Tamjan,
Zemlja,
Bit će čovjek-mozaik, žena-mozaik,
Mozaik-biće...

Vi ćete uvijek sakupljati
Zrnca ove zemlje
I praviti od njih
Svjetove ...

Jadranka Orlić

Baška, ožujak 2010.

Pjesma za Katicu Ivanišević

Ona koja je rođena iz bodulske elegije na Krku
Gdje je korijenje siromaštva raslo iz dubine
U bolne visine a ljudi s naporom krčili svoj put
Da bi mogli održati se na oštrici postojanja
Tamo gdje sunce i more stvara raskošne vijence
Svjetlosti i boja gdje je mudrost ljudi
Odolijevala svim zamkama

Rasla je na dodirnim točkama bogatstva i oskudica
Iz duhovne raskoši njene majke koja je snagom, vučice
Podizala svoju djecu u moralne i duhovne visine i bila im
Uzor da bi dostigli snagu življenja, pijući iz bunara
Čiste vode i vodila ih stazama prekrasnih obzora

Sve to se skupilo i slilo u Katici koja je
U našim širinama ostavila zapisa vrijedna značenja
Ona je prva predsjednica Sabora
Prva žena koju je resila rektorska kolajna
I istovjetna odora,
Duhovno iznad zamrljih voda i očima u razini života i čovjeka

Važan i mio lik koji se pamti bez naprezanja
Jer je krase moralne oznake kao što
Modrinu večernjeg neba krasi množina rasutih zvijezda
I srebrenost probuđenog mjeseca

Ispunila je svoj nagon bića i ostvarila sva svoja pregnuća
Uvijek na tankoj žici života i smrti ona je snagom duha
Životu vraćala ono što je od malih nogu naučila
Imati snage održati se iznad prijetećeg vala potapanja
Ljubavlju koja je svakim danom dodiruje i koju nesebično daje
Koja je nevidljiva Alma mater koja je prati na svakom koraku
Njena sjena pratilja na stazama kojima tek treba
Kročiti i koje tek treba osvojiti.

Dragica Torić Drenovac

Rijeka, svibanj 2010.

Katica Ivanišević – moja Duga

Tamno nebo puno
pobjeglih oblaka
zatvoreni krug.
Nevrijeme se sprema
nad otokom ptice traže
spas.
U dubini grmlja zima
prijeti, kapi kiše usporeno
padaju bez straha.
U nekom trenutku,
tišina i mir, rođena duga
nad Omišljem, blista
u bojama radosti, rođena
u borbi života.
Duga traje i uvijek
se ponovno rađa.
Ona je tu topla srca
otvorenog u dobroti duše
veličanstvena
živi sjajem u veličini svemira.

Vera Miš Vranković

U Omišlju, jedne večeri 2014.

Cijenjenoj i dragoj
prof. dr. Katici Ivanišević

Lipa moja,
kad ste pohvalili
moje versi, domaće besedi
pomogli ste
da kuraj ne cedi.

Dali ste mi potolicu
na 'vu dibju rožicu,
moju kanconeticu.

Tamo z juga
Srce ste steplili
– va 'voj zemlji studenoj –
kako da smo se
sedaj na trefili.
Aš, otkada Vas poznivan,
Vavik se va mislih
K Van opet vrnjivan.

Dali ste mi potolicu
na 've dibje rožice,
na vrebenske kanconetice.

dr. Vlasta Sindik-Pobor

Sa željom da lijepo i veselo
proslavite svoj imendan u krugu obitelji
i uz mnogo srdačnih pozdrava

Vaša Vlasta i obitelj Pobor

Bog! Bog! Živili! Da bimo i k letu!

Boden/Norrbotten/Sverige, 25. studenoga 2007. (1000 km sjeverno od Stocholma, 100 km južno od Polarnog kruga; temp. -10 °C, po noći -20 °C; noć pada u 15 sati, dan počinje u 9,30 sati)

cedit = popustiti, dat potolicu = potvrditi, na 'vu = na ovu

Majci

Katici Ivanišević

Molim se tvojim
blagim očima,
naginjem lice
nad ponorom
tvoje suze.

U onaj posljednji dan
okupile se ruže oko tvoga čela
– ruže s mirisom zvijezda.

Na samotan prag
Sletile drage sjene ptica.
A pod grmom
mali vjetar
potiho oplakuje
tvoje oborene ruke
i tvoje čelo
isprano stazicama kiša ...

Marija Barbarić-Fanuko

Zagreb, listopad 2004.

Za Omišejku, za dr. sc. Katicu Ivanišević

VĚSIBABI

bíle su dřemãfki dõkle
nas ní navãdilo drugãčje
tečúć po šume po putíce
na kên se níš ní čũlo
ní da me dozívju od dõmi

sãmo kjěpet od strãha va přseh
od šũmi i samíni
i štõrij věčneh

bežãt

jõš je běli vël od vřibab
na rube od někad něke lešice
dělane
dřemãfki za pobrãt mučćeće

kãko na Pãke
sẽ do Gumãnce se belí takõv vël
od nevěstice od mlãdega lëta

i jõš přẽd jenún kũcun na samíne
s kê se nãzdolun vřdi mõre

pãk san mřslela
õnda

da ih je něki posadíl tãmo
pũl kũće na svojën tnãle za lëpo vřdet

põkle čũda lët přẽd řstun kũcun vřše ih ní
vřsibab

sũ se zřkorenile od sęga dëla õkol kũće na samíne
kõj su otëli dãt novëju slřku

počeli i ne dofinili
 tî neki njijî kî su se na sên zâdnjen
 i onî
 sî zîkorenili

 će pôc nâkanat
 te ozivât po koliko mǎnje al više prodât
 âš tō j' sadâ tâkovo vrême

 věčno tnǎlo kô mi v očîjah mirûje
 kadâ ih zaprên za vîdet
 'ko će
 pûl poněštri (z) zakovânun prošijânun
 kâkova spôdoba na starínski môd pasât

 va črnen ženska
 sâ črna po bēlen trapîde od rôžic kēn san promenîla îme

 njû čekān po užānce kê věc nî
 a tnǎlo nâkanat čekajuć ostǎlo

Vlasta Sušanj Kapićeva

Rijeka, rujan 2015.

dremǎfki – visibabe; *kjèpet, kjèpalo* – nakovanj; *samîna* – osama; *bežât* – bježati; *vêl* – veo; *leš-
 îce* dlane – gredice obrađene; *mućéce* – šutljive; *na Páke, do Gumānca* – toponimi u gorskom
 predjelu blizu Klane, na tromedi Slovenije, Kastavštine i Risnjaka; *s* – sve; *nevěstice od
 mládega lěta* – proljetne nevjestice; *na tnǎle* – u okućnici, na dvorištu; *za lěpo vîdet* – za ukras;
sû se zîkorenile – iskorjenile su se; *kôj* – kojoj; *dofînili* – dovršili, završili; *njijî* – njezini; *na sên
 zâdnjen* – najzad; *nâkanat* – dražba; *te ozivât* – izvikivati će; *zaprên* – zatvorim; *'ko će* – ako
 će; *pûl poněštri (z) zakovânun prošijânun* – uz prozor sa zakovanim kapkom; *na starínski môd
 pasât* – na starinski način proći; *va črnen ženska* – žena u crnom; *sâ* – sva; *po bēlen trapîde* –
 po bijelom sagu; *a tnǎlo nâkanat čekajuć ostǎlo* – a dvorište ostalo čekajući dražbu

Kroz pasano

Posveta poštovanoj prof. Katici Ivanišević

Čovik je kako otok
Va sred bonace
Va sred juga
Va paklu i raju
Na početku i kraju

Zmed togaj`dela
Za svojega i tujega
Zdrobun vojun
ufanjin i virun

Darovane blagodati ustraja
Gojit za jubav
Obitelji
Bližnjega
Domovinu
Od seg srca
Bez primisli
do kraja.

Dan, danas
Zad koltrine
Gjedan
Put Omišja
Tamo na Stomorini
se me vrnja i domišja

Kad se k`večeru Kvarner
Obuče va zlatnu haju
Trag se zvona trsatskoga čuje
Va znaku križa
Milošću svojom
Isus obdaruje.

Zdravka Žeželić Alić

U Rijeci dana 25. lipnja 2010. godine

Oda zvezdi

Jena svitla zvezda ze neba je pala
celi je Omišej zlaton obasjala.
Sprid osendeset let to se dogodilo
kada se je dite tamo porodilo.

Ditešce je raslo i napridovalo
dokli verli čovik ono je postalo.
Katica njoj ime, lipo se naziva
i se verle jude na radost poziva.

Omišej se zdvignul gori na glavicu
i na viki va svit odbavjal je dicu.
Si su mu se verli nazad navračali
z maron i poštenjen su ga darivali.

Katica je verle tituli pobrala
i emeritusa još je avancala,
v Hervaskon saboru potli još vojuje
a narod Hervaski njoj se zahvajuje.

Školi je pasala, mladost navajala
od serca jih svoga ona je školala,
da ostanu judi i da drito hode
da svojin ni tujin nikad ne naškode.

Ona sedaj brodi i letešca broji
jošće libri piše i pamet nam kroji,
Bodulija cela ponosi se time
i vaviki će njoj spominjati ime!

Gospi Katici Ivanišević na čast i verlo štovani od
Marice Stašić Milić z Verbnika
26. 9. 2015. leta

Smjelo kad volja prošeta svodom

Smjelo kad volja prošeta svodom,
razvuče platno i mekoćno plávi,
pûste zaplavi puteljke hodom,
uspavani cvijet probudi u travi.

Rascvjetao se pa rosom umiva,
uzvraća dano mu i raskošuje;
svakom po zasluzi kako uvijek biva,
glasno se propne i daleko čuje.

Svijeće sve gòre zvjezdane páli
i smješkom u loptu pretvaraj zlatnu,
dane uljepšaj, u red što su stali,
Ti, vijekom što imaš ruku na klatnu.

I zraku na pravi nježno spuštaj dlan;
hvala ti, Bože, za ovaj lijepi dan!

Dragoj i poštovanoj
dr. sc. Katici Ivanišević
za osamdeseti rođendan,
s ljubavlju, **Vlasta Juretić**

Grobnik, rujan 2015.

Hvala od srca!

Kateř Franěou

Priprema za tisak:

Tempora, Rijeka

Izvršni izdavač:

Naklada Kvarner d.o.o., Novi Vinodolski

Naklada:

300 primjeraka

Tisak:

Tiskara Zelina d.d., Sv. Ivan Zelina

9 789537 167530
ISBN 978-953-7167-53-0-2

Cijena: 250 kn

i praviti od njih nove svjetove...